

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 29
Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голик С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Томенчук М. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 1 від 31.08.2023 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23097-12927Р,
видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Артюмова О.І., Ушакова Н.В. ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ АКТИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОСТІ У ФОРМАТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМЦІВ-ПОЧАТКІВЦІВ.....	9
Бичкова Т.С. РИСИ БОЙКІВСЬКОГО ГОВОРУ В ХІТАРСЬКОМУ РУКОПИСНОМУ ЗБІРНИКУ І ПОЛ. XVIII СТ. (ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ).....	16
Близнюк К.Р., Терещенко О.В. КОНЦЕПТ МИР НА ТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІНВАЗІЇ В УКРАЇНУ.....	22
Горбань Г.М. ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ).....	27
Житар І.В., Красевська Г.П., Матвійчук Т.П. ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	33
Заверющенко О.Л. НОМІНАЦІЇ ОБРАЗІВ СВІТОВОГО ДЕРЕВА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ.....	38
Запорожська Д.М. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКИХ РОК-ПОЕЗІЯХ 2022 РОКУ.....	45
Івасюта М.І. «ЦІКАВЕ МОВОЗНАВСТВО» ЯК ВИБІРКОВА ДИСЦИПЛІНА У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ.....	48
Ігнатська С.Є., Цюп'як І.К. МОВНА ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА.....	53
Крупеньова Т.І. АНІМАЛІСТИЧНИЙ ДИСКУРС У КУЛЬТУРНО-КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНЦІВ.....	59
Лотоцька Н.Я., Мох Р.Н. СПЕЦИФІКА ІДІОЛЕКТУ МАРІЇ МАТІОС: СТАТИСТИЧНИЙ ПРОФІЛЬ.....	64
Максим'юк О.В., Струк І.М. ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ МОВИ ПЕРСОНАЖІВ У ТВОРАХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.....	70
Малаш О.В. ІМ'Я ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ: НЕФІЛОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ НА ФІЛОЛОГІЧНУ ТЕМАТИКУ.....	75
Ментинська І.Б. АНАЛІТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ ЯК ТИП ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ.....	83
Мунтян О.О. КОЛЕКТИВНЕ ОБГОВОРЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПРОБЛЕМ ЯК СКЛАДОВА ДІЛОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	89

РОЗДІЛ 2

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Білик О.І., Шеверак І.Р. ЛЕКСИЧНІ ВІДТІНКИ КРАСИ: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ Б'ЮТІ-БЛОГІВ.....	94
Бондар К.С. ПРОСОДІЯ ЯК ІДЕНТИФІКАТОР СОЦІОТЕРИТОРІАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ МОВЦЯ.....	99
Веремчук Е.О. ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ АНГЛОМОВНОЇ ЛІНГВОЕТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ CONSCIENCE.....	103
Navyriuk O.O., Borymska O.I. INFORMAL LANGUAGE IN OFFICIAL POLITICAL SPEECHES.....	108
Goloshchuk S.L. DEVELOPING LEARNER'S SPEAKING SKILLS IN AN ONLINE CLASSROOM.....	115
Devitska A.I. MODERN SEL TECHNIQUES IN AN EFL CLASSROOM.....	120
Дячук О.В., Онучак Л.В. КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАДИСКУРСУ.....	124
Zhukovska A.V. VERBAL AND NON-VERBAL MARKERS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FICTION: CASE STUDY OF <i>THE BOOK THIEF</i> BY MARKUS ZUSAK.....	128
Кармазіна Л.Л. КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ МЕТАФОРІЧНИХ ІТ-ТЕРМІНІВ.....	133
Каценельсон Я.О., Кузнєцова І.В. АДАПТАЦІЯ ЯПОНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АНГЛОМОВНОМУ ПРОСТОРІ.....	137

Качак Х.І. ОПОВІДНА ПЕРСПЕКТИВА У ЛІТЕРАТУРНОМУ РЕПОРТАЖІ “DAVON WAR NIE DIE REDE, DAS WAR NIE IM GESPRÄCH...” МАРТИНА ПОЛЛАКА.....	143
Кінтеро О.-Й. СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНІ РОЛЬОВІ ІНВАНІАНТИ І ПОХІДНІ ВАРІАНТИ РОЛЕЙ ПЕРСОНАЖІВ В РОМАНІ «БУДЕНБРОКИ: ЗАНЕПАД ОДНІЄЇ РОДИНИ» У СТИЛІСТИЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ.....	149
Kondra O.V. РОЛЬ ЧИТАННЯ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	155
Котвицька В.А., Мельник О.М. ПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ТЕРМІНОДЕРИВАЦІЇ У ПРЕДМЕТНІЙ СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ ОБРОБКИ ДАНИХ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ).....	160
Лесневська К.В., Ковальова К.О. АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	164
Лут К.А., Павленко М.В. ЗАЛЕЖНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ КОНЦЕПТУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІД ЙОГО МУЛЬТИМОДАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ.....	168
 РОЗДІЛ 3 РОМАНСЬКІ МОВИ	
Гуз О.П. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СЛІВ-ПАРАЗИТІВ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ.....	173
Zelena Iu.L. SEMANTIC ANALYSIS OF THE CONSTITUENT ELEMENTS OF THE SECONDARY PREDICATIVE COMPLEX <i>SN1 – SV (V – SN2 – X)</i>	177
Кабов А.В. ЛІНГВОПРАГМАТИКА, ПОЛІФОНІЯ ТА ПОРІВНЯННЯ ЧАСТОТНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМ МИНУЛОГО НЕДОКОНАНОГО СУБ'ЄКТИВНОГО СПОСОБУ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ НА -RA, -SE В ІСПАНСЬКІЙ ТА ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКІЙ ПРЕСІ ЗА 2022 РІК (НА МАТЕРІАЛІ CORPES XXI).....	182
Савицька Л.В., Безугла І.В. НАВЧАННЯ НОРМАМ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTІ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	189
 РОЗДІЛ 4 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО	
Vechko Ya.V. SEMANTIC DEVELOPMENT OF THE POLYSEMOUS LEXEME ENG. <i>FIRE</i> IN THE INTEGRAL STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS.....	193
Вербицька Л.О. МОВА ЯК СКЛАДОВА ІСНУВАННЯ КУЛЬТУРИ.....	198
Зайцева К.І., Хорошун О.О., Журкова О.Л. ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТАФОРИЧНИХ ВИРАЗІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ.....	202
Колесник Г.О. ІМПЛІЦИТНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	211
 РОЗДІЛ 5 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО	
Борбенчук І.М., Данилюк А.С. ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ Б. ДЖОНСОНА ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.....	216
Дем'янчук Ю.І., Степанюк М.В. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ОПЕРАЦІОНАЛІЗМУ В СИСТЕМІ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД.....	221
Дубовик Н.М., Вельма В.П. ПЕРЕКЛАД РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ, ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	225
Жулавська О.О. РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ОЧУЖЕННЯ ШЛЯХОМ ВІДТВОРЕННЯ СИНЕСТЕЗІЙНИХ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ В АНГЛО-УКАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ПЕРЕКЛАДАХ.....	230
Бойтор В.Ю., Есенова Е.Й., Калинич І.Й. ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ СЕМАНТИЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ ПЕРІОДУ ПАНДЕМІЇ COVID-19.....	238

Літкович Ю.В., Яценко Л.М., Яновець А.І. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ.....	245
Міщенко Т.В., Лабута О.Г. ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ АДЕКВАТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЗАГОЛОВКІВ І ЗАГОЛОВНИХ КОМПЛЕКСІВ.....	249
Нечай Н.В. ІНТЕРСЕМІОТИЧНЕ ПЕРЕКОДУВАННЯ ДРАМИ Е. ОЛБІ “THREE TALL WOMEN”.....	253

РОЗДІЛ 6**СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА**

Малишева М.Г. ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ В ІСПАНСЬКОМОВНОМУ МЕРЕЖЕВому ДИСКУРСІ.....	258

РОЗДІЛ 7**УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА**

Горболіс Л.М., Лисянська В.В. ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ КУЛЬТУРИ СПРОТИВУ ГЕРОЇВ РОМАНУ «ТОЧКА НЕПОВЕРНЕННЯ» ДМИТРА ВЕРБИЧА.....	263
Івашина О.О. ПСИХОЛОГІЗМ У ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ.....	269
Ковальчук Н.В. ВПЛИВ МАТЕРІ НА ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТАЛАНТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В ХУДОЖНІЙ БІОГРАФІЇ СТЕПАНА СКОКЛЮКА «ОЛЕНА ПЧІЛКА».....	275
Лаврусенко М.І. ОПОВІДАННЯ «ГРОЗИ НАД ТУРОВЦЕМ» ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	279
Ленська С.В. ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНІСТЬ НОВЕЛИ В. СТЕФАНІКА «КАМІННИЙ ХРЕСТ» КРИЗЬ ПРИЗМУ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ.....	284
Менсігов І.І. МОТИВИ ВОЛІ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЯК КОНСТАНТИ ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА.....	288

РОЗДІЛ 8**ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

Гальчук О.В. ТОПОСИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА-ХУДОЖНИКА.....	293

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Artomova O.I., Ushakova N.V. TO THE QUESTION OF THE ACTIVE COMMUNICATION REALIZATION PRINCIPLE IN THE FORMAT OF DISTANCE LEARNING.....	9
Bychkova T.S. THE FEATURES OF BOYKOS PATOIS IN THE KHITAR MANUSCRIPT COLLECTION OF THE EARLY 18TH CENTURY (PHONETIC LEVEL).....	16
Blyzniuk K.R., Tereshchenko O.V. THE CONCEPT OF PEACE ON THE BACKGROUND OF THE RUSSIAN INVASION INTO UKRAINE.....	22
Horban H.M. FORMATION OF THE LEXICAL STRUCTURE OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON PUBLIC RELATIONS MATERIALS).....	27
Zhytar I.V., Kraievska H.P., Matviichuk T.P. BORROWINGS AS A SOURCE OF REPLENISHMENT OF THE DOCUMENTATION TERMINOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	33
Zaveriushchenko O.L. NOMINATIONS OF THE WORLD TREE IMAGES AS A KEY TO UNDERSTANDING OF THE ANCIENT UKRAINIAN WEDDING.....	38
Zaporozhska D.M. VERBALIZATION OF CONCEPT WAR IN UKRAINIAN ROCK-POETRY IN 2022.....	45
Ivasiuta M.I. “FASCINATING LINGUISTICS” AS AN ELECTIVE DISCIPLINE IN THE TRAINING SYSTEM OF “LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS”.....	48
Ihnatieva S.Ye., Tsiupiak I.K. LINGUISTIC EXPRESSIVENESS OF HRASEOLOGICAL UNITS IN VOLODYMYR VYNNYCHENKO’S FICTION.....	53
Krupenova T.I. ANIMALISTIC DISCOURSE IN THE CULTURAL AND CONCEPTUAL SPACE OF THE UKRAINIANS.....	59
Lototska N.Ya., Mokh R.N. THE SPECIFICITY OF MARIA MATIOS' IDIOLECT: A STATISTICAL PROFILE.....	64
Maksymiuk O.V., Struk I.M. NTELLECTUALIZATION OF THE CHARACTERS’ LANGUAGE IN THE WORKS OF OLGA KOBLYANSKA.....	70
Malash O.V. NAME AND IDENTITY: NON-PHILOLOGICAL DISCUSSIONS ABOUT PHILOLOGICAL ISSUES.....	75
Mentynska I.B. ANALYTICAL METHOD OF FORMATION COMPUTER TERMS AS A TYPE OF TERMINOLOGICAL NOMINATION.....	83
Muntian O.O. COLLECTIVE DISCUSSION OF PROFESSIONAL PROBLEMS AS A COMPONENT OF BUSINESS UKRAINIAN.....	89

SECTION 2**GERMANIC LANGUAGES**

Bilyk O.I., Sheverak I.R. LEXICAL NUANCES OF BEAUTY: GENDER FEATURES OF BEAUTY BLOGS.....	94
Bondar K.S. PROSODIC AS IDENTIFIER OF SOCIAL AND PROSODIC SPEAKER'S BELONGING.....	99
Veremchuk E.O. ETYMOLOGICAL PROFILE OF THE ENGLISH LANGUAGE ETHICAL CATEGORY CONSCIENCE.....	103
Havryliuk O.O., Borymska O.I. INFORMAL LANGUAGE IN OFFICIAL POLITICAL SPEECHES.....	108
Goloshchuk S.L. DEVELOPING LEARNER’S SPEAKING SKILLS IN AN ONLINE CLASSROOM.....	115
Devitska A.I. MODERN SEL TECHNIQUES IN AN EFL CLASSROOM.....	120
Diachuk O.V., Onuchak L.V. COMMUNICATIVE-COGNITIVE ASPECTS OF MEDIA DISCOURSE.....	124
Zhukovska A.V. VERBAL AND NON-VERBAL MARKERS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FICTION: CASE STUDY OF <i>THE BOOK THIEF</i> BY MARKUS ZUSAK.....	128
Karmazina L.L. A COGNITIVE APPROACH TO STUDYING ENGLISH METAPHORICAL IT TERMS.....	133

Katsenelson Ya.O., Kuznietsova I.V. ADAPTATION OF JAPANESE BORROWINGS IN THE ENGLISH-SPEAKING SPACE	137
Kachak Kh.I. NARRATIVE PERSPECTIVE IN MARTIN POLLACK'S LITERARY REPORTAGE "DAVON WAR NIE DIE REDE, DAS WAR NIE IM GESPRÄCH..."	143
Kintero O.-Y. SOCIAL-ROLE INVARIANTS AND DERIVED VARIANTS OF CHARACTERS ROLES IN THE NOVEL "BUDDENNBROOKS: THE DECLINE OF A FAMILY" IN A STYLISTIC PERSPECTIVE	149
Kondra O.V. READING IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING.....	155
Kotvytska V.A., Melnyk O.M. PRODUCTIVE MODELS OF TERMINOLOGICAL DERIVATION IN THE SUBJECT FIELD OF ELECTRONIC DATA PROCESSING (BASED ON GERMAN LANGUAGE MATERIAL).....	160
Lesnevskaya K.V., Kovalova K.O. ASPECTS OF STUDYING ENGLISH LEGAL TERMINOLOGY.....	164
Lut K.A., Pavlenko M.V. THE DEPENDENCE OF THE PERCEPTION OF THE CONCEPT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ITS MULTIMODAL REPRESENTATION IN ENGLISH COMPUTER DISCOURSE.....	168
SECTION 3	
ROMANIC LANGUAGES	
Huz O.P. SPECIFICS OF PARASITE WORDS USAGE IN MODERN FRENCH LANGUAGE.....	173
Zelena Iu.L. SEMANTIC ANALYSIS OF THE CONSTITUENT ELEMENTS OF THE SECONDARY PREDICATIVE COMPLEX <i>SN1 – SV (V – SN2 – X)</i>	177
Kabov A.V. THE LINGUOPRAGMATICS, POLYPHONY AND COMPARISON OF FREQUENCY OF USE OF THE SPANISH IMPERFECT SUBJUNCTIVE MOOD FORMS (-RA, -SE) IN SPANISH AND LATIN AMERICAN PRESS IN 2022 (ON THE MATERIAL OF THE CORPES XXI)	182
Savytska L.V., Bezuhla I.V. TEACHING THE NORMS OF LEXICAL COMPATIBILITY IN ENGLISH LESSONS.....	189
SECTION 4	
GENERAL LINGUISTICS	
Bechko Ya.V. SEMANTIC DEVELOPMENT OF THE POLYSEMIOUS LEXEME ENG. <i>FIRE</i> IN THE INTEGRAL STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS.....	193
Verbytska L.O. LANGUAGE AS A COMPONENT OF THE EXISTENCE OF CULTURE.....	198
Zaitseva K.I., Khoroshun O.O., Zhurkova O.L. LINGUISTIC AND COGNITIVE ANALYSIS OF METAPHORICAL EXPRESSIONS IN ENGLISH AND UKRAINIAN.....	202
Kolesnyk H.O. IMPLICIT LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES BY NON-LINGUISTIC STUDENTS.....	211
SECTION 5	
TRANSLATION STUDIES	
Borbenchuk I.M., Danyliuk A.S. LINGUO-STYLISTIC FEATURES OF B. JOHNSON'S POLITICAL SPEECHES AND THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN.....	216
Demianchuk Yu.I., Stepaniuk M.V. IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF OPERATIONALISM IN THE AUTOMATED TRANSLATION SYSTEM: A PHILOSOPHICAL APPROACH.....	221
Dubovyk N.M., Velma V.P. TRANSLATION OF ADVERTISING TEXTS, PSYCHOLINGUISTIC ASPECT.....	225
Zhulavska O.O. IMPLEMENTATION OF THE FOREIGNIZING STRATEGY BY DINT OF THE SYNESTHETIC METAPHORIC MODELS RETENTION IN THE ENGLISH-UKRAINIAN FICTION TRANSLATIONS.....	230
Boitor V.Yu., Esenova E.I., Kalynych I.I. PROBLEMS OF TRANSLATION OF SEMANTIC NEOLOGISMS OF THE COVID-19 PANDEMIC.....	238
Litkovych Yu.V., Yatsenko L.M., Yanovets A.I. COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC FEATURES OF LEGAL DOCUMENT TRANSLATION.....	245

Mishchenko T.V., Labuta O.H. TRANSLATION STRATEGIES FOR ACHIEVING ADEQUACY OF TRANSLATION OF HEADLINES AND HEADLINE COMPLEXES.....	249
Nechai N.V. INTERSEMIOTIC RE-CODING OF E. ALBEE'S DRAMA "THREE TALL WOMEN".....	253

SECTION 6

STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Malysheva M.H. GRAMMATICAL MEANS OF EXPRESSING VERBAL AGGRESSION IN SPANISH-LANGUAGE SOCIAL NETWORK DISCOURSE.....	258

SECTION 7

UKRAINIAN LITERATURE

Horbolis L.M., Lysianska V.V. INTERTEXTUALITY AS A MECHANISM OF ARTISTIC SIMULATION OF CULTURE RESISTANCE THE HEROES OF THE NOVEL "POINT OF NO RETURN" BY DMYTRA VERBYCH.....	263
Ivashyna O.O. PSYCHOLOGISM IN THE WORKS OF MARIA MATIOS: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS.....	269
Kovalchuk N.V. MOTHER'S INFLUENCE ON DEVELOPMENT LESYA UKRAIINKA'S LITERARY TALENT IN STEPAN SKOKLYUK'S FICTIONALIZED BIOGRAPHY "OLENA PCHILKA".....	275
Lavrusenko M.I. SHORT STORY "THUNDERSTORMS OVER TUROVETS" BY VOLODYMYR DANYLENKO IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN POSTCOLONIAL LITERATURE.....	279
Lenska S.V. EXPRESSIONISTIC OF V. STEFANYK'S SHORT STORY "STONE CROSS" THROUGH THE PRISM OF SYNTACTIC ORGANIZATION OF THE TEXT.....	284
Mensitov I.I. MOTIVES OF FREEDOM AND STATE BUILDING AS CONSTANTS OF DMYTRO PAVLYCHKO'S WORK.....	288

SECTION 8

COMPARATIVE LITERATURE STUDIES

Halchuk O.V. TOPOI OF WORLD LITERATURE AS INTERPRETED BY TARAS SHEVCHENKO AS AN ARTIST.....	293

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'243:378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.1>

ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ АКТИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОСТІ У ФОРМАТІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМЦІВ-ПОЧАТКІВЦІВ

TO THE QUESTION OF THE ACTIVE COMMUNICATION REALIZATION PRINCIPLE IN THE FORMAT OF DISTANCE LEARNING

Артюмова О.І.,*orcid.org/0000-0002-7796-1948**старший викладач кафедри філології та лінгводидактики**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету***Ушакова Н.В.,***orcid.org/0000-0001-8478-1964**старший викладач кафедри філології та лінгводидактики**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*

У статті досліджено проблему відповідності навчальних електронних матеріалів з української мови для іноземних здобувачів освіти ЗВО з нульовим рівнем мовної підготовки принципу активної комунікативності. Аналіз наукових досліджень теоретичних засад навчання іноземців в Україні, впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій виявив, що, попри існуючі напрацювання, питання вибору найефективніших дидактичних матеріалів, залишається відкритим для доопрацювання та розвитку. Окреслена проблема нестачі сучасних комп'ютерних дидактичних матеріалів з української мови як іноземної, які можуть інтенсифікувати, підвищити результативність навчання. Досліджено досвід практичної роботи в умовах виключно дистанційної форми організації навчального процесу з інтернет-сервісом Quizlet та створення на базі графічної платформи Canva й використання наочного посібника «Українська мова в картках і відмінках». Визначено, що актуальними перевагами такого типу навчальних матеріалів є гнучкість, комунікативна спрямованість, можливість навчання в синхронному та асинхронному режимах. Виявлено, що підвищенню ефективності навчального процесу сприяє використання візуалізованих та мультимедійних навчальних матеріалів, створення яких в обраних інтернет-сервісах ґрунтується на провідній ролі образу в процесах сприйняття та розуміння, відповідає особливостям мислення сучасних здобувачів освіти. У статті сформульовано основні переваги використання створених навчальних матеріалів з подальшою їх інтеграцією в систему дистанційного навчання Moodle для студентів – як допомога в засвоєнні, закріпленні, запам'ятовуванні матеріалу, підтриманні навчальної мотивації, а для викладачів – як потужний методичний інструмент для створення комунікативного навчального середовища. Зроблено висновок про те, що електронні навчальні матеріали, які підготували викладачі кафедри філології та лінгводидактики ХНАДУ, адаптовані відповідно до комунікативних потреб іноземців-початківців.

Ключові слова: українська мова як іноземна, іноземні здобувачі освіти, принцип активної комунікативності, дистанційне навчання, інформаційні технології навчання, електронні навчальні матеріали.

The article explores the conformity problem of educational electronic materials in the Ukrainian language for foreign applicants for education in the universities with a zero level of language training to the principle of active communication. An analysis of scientific research on the theoretical problems of teaching foreigners in Ukraine, the introduction and the use of communication technologies revealed that, despite the existing developments, the issue of choosing the most effective didactic materials remains open for improvement and development. The problem of the modern computer didactic materials deficiency for Ukrainian as a foreign language, which can intensify and increase the effectiveness of training, is outlined. The experience of practical work in the conditions of an exclusively remote form of organizing the educational process with the Quizlet Internet service, the creation of the presentations in the Canva graphic editor and using the visual manual "Ukrainian cases in cards and tables" was studied. It is determined that the actual advantages of this type of educational materials are flexibility, communicative orientation, the possibility of learning in synchronous and asynchronous modes for students. It was revealed that the use of visualized educational multimedia, the creation of which using the aforementioned Internet services is based on the leading role of the image in the perception and understanding processes, contributes to the educational process efficiency increase, and meets the peculiarities of education seekers thinking. The article formulates the main advantages of using the created educational materials with their subsequent integration into the Moodle distance learning system for students – as an aid in mastering, consolidating, memorizing the material, maintaining educational motivation, and for teachers – as a powerful methodological tool for creating a communicative learning

environment. The article emphasizes that the appropriate use of multiple opportunities that online services give contributes to the student's personal qualities formation: activity, independence, responsibility, purposefulness, etc. It is concluded that e-learning materials prepared by the teachers of the KhNADU Philology and Linguistics Department make it possible to individualize the educational process, adapt educational material in accordance with the communicative needs of the modern generation student.

Key words: Ukrainian as a foreign language, foreign applicants for education, the principle of active communication, distance learning, information technologies of education, electronic educational materials.

Постановка проблеми. Глобальні виклики сьогодення – пандемія COVID та російське повномасштабне вторгнення в Україну – призвели до переходу від змішаної форми організації навчання до виключно дистанційної. Мовна підготовка іноземців як частина освітнього простору ЗВО також здійснюється дистанційно. Однак практичне оволодіння українською мовою на достатньому для подальшого навчання на першому курсі рівні залишається головною метою навчання іноземних здобувачів освіти. Практичне оволодіння мовою передбачає можливість застосувати сформовані мовні та мовленнєві вміння для здійснення спілкування під час професійного навчання та на побутовому рівні. Дистанційний навчальний процес, який відбувається на просторовій відстані та іноді у часовій асинхронії [8], ускладнює залучення тих, хто навчається, до активного спілкування на заняттях, але саме за умови наявності всіх видів мовленнєвої діяльності в мовній підготовці можливо сформувати мовленнєві вміння, з яких і складається комунікативна компетенція іноземця. Пошуки відповідних шляхів особливо актуальні для формування мовленнєвих умінь тих, хто навчається, на початковому етапі оволодіння українською мовою як іноземною (далі – УМІ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні умови, підходи, методологічні засади навчання іноземців у ЗВО України, різні аспекти лінгводидактики та впровадження інновацій у мовній підготовці висвітлені в дослідженнях Г. Шелест [14], Д. Мазурик, О. Антонів, О. Синчак [10], Н.І. Ушакової, О. Тростинської, Т. Алексєнко, І. Кушнір [12; 13], Х. Щепанської [15] та багатьох інших. Сучасні стандарти мовної підготовки ґрунтуються як загальними державними законодавчими актами про вищу освіту, так і Типовими навчальними планами та Навчальними програмами для доузівської підготовки іноземних громадян. Схвалені Міністерством освіти і науки України Стандарти віддзеркалюють цілі, принципи, рівні володіння УМІ із змістовним описом вимог до сформованих мовленнєвих умінь і мовних навичок [10] та укладені відповідно до європейського напрямку української освітньої та мовної політики [4]. Зокрема,

підґрунтям змістового наповнення Стандартів є провідна роль принципу активної комунікативності. Як наголошує Т.В. Креч «принцип активної комунікативності підпорядковує всі аспекти навчання: зміст навчального процесу, співвідношення знань і умінь, обмеження навчального матеріалу, спосіб його подання, рівні опанування мовою, вибір прийомів навчання» [7, с. 72]. Науковці, які досліджують лінгводидактику УМІ, дотримуються єдності щодо домінування принципу комунікативності. Розглядаючи концепцію мовної підготовки Н.І. Ушакова, О.М. Тростинська та І.М. Кушнір наголошують, що «мовленнєвий змістовий складник ґрунтується на лінгвістичному та визначає зміст роботи, скерованої на формування комунікативної компетентності іноземців та реалізацію вторинної мовної особистості, що ... передбачає гармонійний розвиток умінь в основних видах мовленнєвої діяльності», і далі стає базою для формування професійної та соціолінгвістичного, соціокультурного складників освіти [12, с. 211]. Отже, завдання викладача полягає у створенні такого мовно-культурного навчально-діяльнісного середовища, в умовах якого формуються та розвиваються фонетико-орфоепічні, лексичні, граматичні навички, комунікативні вміння здобувача освіти, а також відбувається його особистісний розвиток засобами УМІ. Реалізація цього завдання ускладнюється умовами дистанційної форми організації навчальної діяльності.

Здобуття вищої освіти в умовах сьогодення регулюється Положенням про дистанційне навчання Наказу Міністерства освіти і науки України, у якому зазначається що навчання відбувається «через опосередковану взаємодію освітніх учасників процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [9]. Теоретичні засади, проблеми організації та управління дистанційною освітою сформульовані та висвітлені такими дослідниками як В. Биков [2], В. Кухаренко [8; 9], Г. Козлакова [6] та ін. Аналіз наукових робіт дозволяє стверджувати, що дистанційна форма організації навчального процесу сьогодні базується на застосуванні інформаційно-комунікацій-

них технологій (далі – ІКТ), а навчальні матеріали створюються та застосовуються саме засобами ІКТ. Впровадженню інформаційних технологій у навчання української мови як іноземної присвячені дослідження К. Дегтярьової, Н.І. Ушакової, Т. Алексєнко, І. Кушнір, С. Соколової, Х. Щепанської, М. Лухіної тощо.

Інноваційні підходи до організації мовної підготовки іноземців на основі використання інформаційно-комунікативних технологій є предметом дискусійного обговорення на міжнародних науково-практичних семінарах останніх років [5]. Н. Житєнєва вважає застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі як факт і результат загального процесу інформатизації суспільства, появи нового покоління тих, хто навчається, яке розглядає Інтернет як простір існування [3]. На думку Н. Ушакової та Т. Алексєнко сучасне покоління з «кліповим» мисленням не здатне сприймати великі обсяги вербальної навчальної інформації та ефективніше сприймає яскравий зоровий образ, який концентрує, стискає цю інформацію [13]. Такі властивості ІКТ як інтерактивність та мультимедійність надають навчальним засобами властивостей, які найбільше відповідають потребам сучасної молоді [14]. Наповнення змісту дистанційного курсу електронними варіантами підручників чи посібників не задовольняє поставлених завдань навчання. Отже, нагальною потребою є створення та застосування навчальних матеріалів на основі ІКТ.

Мета статті. Основне завдання нашого дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати практичний досвід змістового наповнення дистанційних курсів УМІ з позицій їх відповідності принципу активної комунікативності. Для досягнення мети ми ставимо такі **завдання**, як огляд переваг та недоліків використання інтернет-сервісу Quizlet; розгляд досвіду використання у викладацькій практиці наочного посібника «Українська мова в картках і таблицях», який було створено за допомогою сервісу графічного дизайну Canva; окреслення перспектив подальших досліджень з урахуванням набутих практичних результатів.

Виклад основного матеріалу. Основним напрямом нашої роботи є створення дистанційних курсів для іноземних здобувачів освіти, а якісне наповнення курсів навчальними матеріалами з УМІ, які реалізують принцип активної комунікативності мовної підготовки та враховують особливості мислення сучасного покоління, є пріоритетним завданням методичного пошуку.

На нашій кафедрі створені на платформі Moodle та пройшли апробацію дистанційні курси «Українська мова. Перший рівень», «Українська мова. Другий рівень: частина 1», «Українська мова. Другий рівень: частина 2». Усі курси мають тематичну структуру, яка віддзеркалює логіку вивчення УМІ. Тема включає як граматичні мультимедійні презентації, так і тренувальні та підсумкові тести, мультимедійні матеріали для читання та аудіювання тощо. Попри існуючі напрацювання, питання вибору найефективніших дидактичних матеріалів залишається відкритим для доопрацювання. Нами були використані мобільний додаток Quizlet для створення навчальних матеріалів, спрямованих на формування, розвитку фонетико-орфоепічних та лексичних навичок студентів-початківців та сервіс графічного дизайну Canva для створення наочного посібника «Українська мова в картках та таблицях» з метою використання його як інструменту викладача з формування лексико-граматичних навичок та мовленнєвих умінь тих, хто навчається. Розглянемо докладніше результати нашого практичного досвіду.

Відомо, якою важливою складовою мовної підготовки є робота з формування лексичних навичок в іноземних студентів-початківців. Опанування нової лексики на заняттях під керівництвом викладача не виключає наполегливої самостійної роботи студентів у позааудиторний час та потребує певного контролю викладача і самоперевірки студента. Безумовно, підвищення мотивації студентів до самовдосконалення має спиратися на такі технології, які є зрозумілими та сучасними для молоді.

Особливо актуальним став пошук сучасних мобільних додатків та інтернет-сервісів, які могли б бути використані в навчальному процесі, зацікавити й активізувати діяльність студентів щодо самостійного навчання. Популярним інтернет-сервісом серед викладачів та студентів для вивчення багатьох іноземних мов є Quizlet. У Quizlet можна створювати двосторонні флеш-картки слів та фраз з використанням візуальної, вербальної та аудитивної опори.

Структура сервісу складається з навчальних модулів, які поєднуються у курс. Навчальний модуль як структурна одиниця є добіркою двосторонніх флеш-карток, з одного боку якої презентується нове слово та ілюстрація, а зі зворотнього – переклад іноземною мовою. Функції сервісу дозволяють додати аудитивний супровід як української лексичної одиниці, так і її перекладу. Навчальний модуль створюється

за окремою темою (відповідає тематичному введенню нової лексики) або за певним етапом – уроком (відповідає поурочному введенню нової лексики). Завданням роботи з навчальним модулем не тільки запам'ятовування певної кількості лексичних одиниць, а й прискорення переходу інформації, яка запам'ятовується, до довгострокової пам'яті, а також до активного словника студента. Слова, які вивчаються на початковому етапі курсу УМІ, утворює будь-якої з іноземних мов. Тому доцільним є використання для семантизації наочності, малюнків та фотографій, що включені розробниками або іншими користувачами до інструментарію Quizlet. Викладач має можливість самостійно створювати курси, редагувати навчальні модулі інших користувачів для задоволення власних методичних потреб формування лексичної компетенції студентів. У сервісі передбачена можливість редагування раніше створених власних модулів, додавання варіантів перекладу кількома мовами, надсилання запрошення студентам та додавання посилання на сервіс у дистанційному курсі, відстеження активності навчальної діяльності та досягнутих результатів тих, хто навчається.

Quizlet має шість режимів роботи з картками, які є невеликим стандартним комплексом вправ з обмеженим обсягом нових лексичних одиниць та які дозволяють ефективно запам'ятовувати нову лексику уроку або тематичну добірку. Кожна вправа є етапом роботи, який супроводжується миттєвим оцінюванням студента та передбачає мотивуючі коментарі. Щоб завершити етап, необхідно правильно відповісти на кожне питання двічі. По завершенні кожного етапу лексичні одиниці будуть згруповані за рівнем оволодіння ними: відмінно, добре, погано. Якщо студент погано запам'ятав слова, сервіс пропонує повторити виконання вправи.

Порядок виконання завдань послідовно просуває користувача до більш складного рівня: тестових завдань з пошуком відповідностей зображення, письмові завдання (диктант з зоровою та аудитивною опорою). На завершальному етапі пропонується участь у грі, під час якої передбачається написання вивчених слів на швидкість. Такі можливості спрямовані на підтриманні високої вмотивованості студента на досягнення успішності. Змагання у групі мотивує студентів до повернення на попередній етап у разі отримання результату нижчого, ніж в інших студентів. Практика використання показала високу зацікавленість студентів у самовдосконаленні під час роботи з Quizlet.

Використання сервісу Quizlet у навчальному процесі не тільки урізноманітнює дидактичні засоби, але й сприяє формуванню діяльнісного алгоритму самостійної роботи того, хто навчається, залучаючи студента до виконання завдань, що сприяють розвитку як лексичних, графічних та аудитивних навичок, так і особистісної цілеспрямованості та наполегливості у досягненні результату, самовідповідальності, підвищенню впевненості у власних силах. До дидактичного потенціалу сервісу належить можливість створювати навчальні модулі студентами за індивідуальними потребами: лексичний матеріал для таких модулів добирається студентом у разі необхідності активізувати набуті раніше власні лексичні навички (повторити, надолужити певні пропуски тощо) або створити завдання для студентів групи. Такий вид роботи також сприяє позитивному ставленню до навчання, особистісному самовдосконаленню.

Quizlet являє собою зручний сервіс, за допомогою якого можна сформувати та поліпшити лексичні навички студентів. Тому його використання є важливим саме для іноземного студента-початківця: завдяки широкому спектру інструментів, готових до використання в будь-якому місці і в будь-який час, гнучкості і простоті конструкції студенти отримують нагоду вивчати українську мову у зручному, мобільному, популярному та сучасному форматі, миттєво отримувати результати навчання, а за потребою – спонукання до виконання додаткових вправ.

Означені переваги сервісу Quizlet, спрямовані на формування лексичних навичок студентів та мотивації студентів до самовдосконалення, надають викладачеві ефективний методичний інструмент, але звернімо увагу на наявність платного контенту та реклами в безкоштовній версії додатку, яка негативно впливає на сконцентрованість у роботі. Слід зауважити, що застосування інтернет-сервісу Quizlet не може повною мірою задовольнити спрямованість навчання на формування комунікативної компетенції, яка, як відомо, формується у комунікативній діяльності: чи то в штучно створених умовах спілкування на заняттях, чи то у природному мовному середовищі.

Застосування викладачем різноманітних методичних інструментів має на меті створити необхідне мовне середовище для іноземця-початківця та задіяти максимально можливі канали сприйняття задля залучення його в активну комунікацію. Тому наступним кроком авторів стала робота з укладання наочного електронного посібника «Українські відмінки в картках і таблицях», при-

значенням якого вбачалося задовільнення потреб викладача в електронних наочних матеріалах, що ґрунтуються на лексичному мінімумі рівнів А1 та А2 української мови як іноземної і забезпечують вивчення базової граматики УМІ. Такий посібник було створено у сервісі Canva. Наш вибір ґрунтувався на аналізі його інструментальних можливостей та вбудованої бази зображень. Про особливості цього сервісу ми докладно розповідали у попередній статті [1]. Canva працює як конструктор, у якому нові картинки можна створювати, збираючи їх із готових елементів, серед яких є геометричні фігури, лінії, фоторамки, «тривимірні» та контурні малюнки, іконки різних стилів та тематики, інтерактивні графіки та діаграми, а також стокові фотографії, що дозволяє створювати інфографічні проекти. Також цей сервіс має близько 100 різноманітних стильних шрифтів кирилицею. Крім того, власні проекти Canva можна зробити доступним за посиланням для всіх охочих та додавати таке посилання до дистанційного курсу.

У граматичному мінімумі початкового етапу опанування УМІ система відмінювання є найважливішою складовою, а формування мовленнєвих умінь відповідно до граматичних норм залишається основним завданням усього періоду навчання іноземців на підготовчому факультеті. Застосування у навчальній практиці створених матеріалів сприяло конструюванню вправ, спрямованих як на формування лексико-граматичних навичок, так і завдань комунікативного характеру.

Підручники, що застосовуються в навчальному процесі, не завжди мають достатню кількість вправ, яка гарантує необхідний рівень сформованості навичок та вмінь у застосування відмінкових форм. Існують й інші об'єктивні чинники, які стримують ефективність та інтенсивність навчального процесу. Наприклад, у рідній мові студента може не бути категорії відмінка, і для студента словозміна є новим ментальним явищем. В українській мові добір флексій ґрунтується на належності слова до певної частини мови (іменник, прикметник, вказівні та присвійні займенники, числівник), часто до певної відміни чи групи за типом основи тощо. Велика кількість флексій, багатозначність відмінків та чимала кількість винятків та інші мовні особливості ускладнюють процес навчання.

Практичний досвід роботи підтверджує, що засоби наочності, їхнє методичне правильне застосування максимально сприяють оптимізації процесу засвоєння навчальної інформації. Призначенням посібника «Українські відмінки

в картках і таблицях» є формування у студентів-початківців навичок та вмінь використання в мовленні відмінкових форм іменників, прикметників, займенників та числівників в однині та множині, формування автоматизму оперування відмінковими формами. Важливим чинником є також його певна незалежність від конкретного підручника навчання, можливість застосування посібника одночасно з будь-яким основним підручником української мови як іноземної для початкового етапу.

Кожна осібна картка поєднує наочний матеріал (малюнок) та мовний матеріал, що дає змогу повноцінно залучити візуальний канал сприйняття інформації студента і прискорити досягнення автоматизму навичок використання відмінкових форм. Вислів мотивується запитанням викладача з одночасним показом картки студентові. Одночасно з візуальним каналом сприйняття інформації до роботи з картою додається слуховий канал. Поєднання візуального та слухового каналів надходження інформації покращує сприйняття запитання та утворює предметно-вербальне підґрунтя щодо побудови власного вислову.

Як було зазначено, на картці є малюнок, який супроводжується три- чи чотири компонентним словосполученням, що складається з присвійного (вказівного) займенника, порядкового числівника, прикметника та іменника. Наприклад: *«наш підготовчий факультет»*, *«це українське місто»* тощо. Використання карток різного кольору є ознакою роду або форми однини чи множини (чоловічий рід – блакитний колір, жіночий рід – рожевий колір, середній рід – жовтий колір, множина – зелений колір). Вважаємо це ґрунтовним методичним рішенням: кольорова символіка допомагає іноземцю швидше визначити належність слова до певної граматичної категорії. Додамо, що семантизація нових слів за допомогою зображень та підписів до них значно спрощується, що сприяє активізації лексичних навичок студента.

Посібник налічує майже сто ілюстрацій, які віддзеркалюють реалії оточуючого світу. Поєднання іменників з прикметниками, займенниками та числівниками у словосполучення базується на частотності відтворення такого словосполучення як у підручниках УМІ, так і в реальному мовленні, наприклад: *ваш український викладач, цей новий студент* тощо. Складові карток підібрані у такий спосіб, щоб максимально опрацювати різні граматичні явища: відмінювання істот та неістот іменників чоловічого, жіночого й середнього роду в однині та множині з різними типами

основ; відмінювання прикметників з основою на твердий та м'який приголосний; відмінювання присвійних та вказівних займенників; відмінювання порядкових числівників тощо.

Загальний алгоритм роботи складається з таких кроків. Викладач показує студентові картку, наприклад, «*мій давній друг*», ставить одне зі стимулюючих питань: «*Кого ви давно не бачили?*». Якщо вивчено лише відмінювання іменників, студент відповідає: «*Друга*» (інші слова цього словосполучення викладач може не показувати). Якщо вивчено відмінювання інших частин мови, студент має дати повну відповідь: «*Мого давнього друга. (Я давно не бачив мого давнього друга)*».

Якщо завдання були б спрямовані виключно на формування граматичних навичок, достатньо було б розмістити на картці словосполучення, і така робота майже не відрізнялася б від звичайних мовних вправ. Проте недоречно було б поставити питання, які мають комунікативну спрямованість: *кого ви бачите? кому ви часто телефонуєте? з ким ви вітаєтесь?* тощо. За умови розміщення на картці лише малюнка, у студента виникли б сумніви, яким словосполученням можна супроводити зображення. Користуючись виключно малюнками без словосполучення, комуніканту важко визначити належність об'єкта (*мій, твій, наш, ваш* тощо). Також виключно засобами зображення важко передати значення багатьох прикметників (*центральний парк, міська лікарня або студентська поліклініка*). Отже, поєднання простого зображення об'єкта, словосполучення, питання, що має комунікативну спрямованість, створюють надійне підґрунтя для побудови власного висловлювання, наближеного до реального мовлення.

Зручність використання карток полягає й у тому, що послідовність презентації карток, одночасна презентація кількох карток для створення комунікативних умов, характер запитань визначається власно викладачем залежно від теми та лексико-граматичного матеріалу заняття. Кількість запитань збільшується з розширенням дієслівної лексики.

Можливість використання карток під час навчання письмового мовлення, беззаперечно, також є важливим плюсом. У цьому разі, наприклад, викладач розподіляє їх між студентами групи (кожному індивідуальний набір) та пропонує дати письмові відповіді на запитання (усні та письмові). Добираючи картки у різних варіаціях, викладач може створювати необмежену кількість вправ. Наведемо варіанти можливих навчальних завдань.

Картка «*наш підготовчий факультет*».

Викладач – студент:

1. *Дивіться на малюнок, слухайте, повторіть:*

Це факультет. Це наш факультет. Це наш підготовчий факультет.

2. *Дивіться на малюнок, відповідайте на питання:*

Де навчаються студенти? – На факультеті. На якому факультеті? – На підготовчому. На чьому факультеті? – На нашому.

Студент – студент:

Складіть діалоги:

Де Ви навчаєтесь? – На нашому підготовчому факультеті.

Де працює викладачка? – На нашому підготовчому факультеті.

Де Ви були вчора? – На нашому підготовчому факультеті.

Наведемо приклад роботи з цією ж карткою, але з кількома відмінками.

Викладач – студент:

Дивіться на малюнок, відповідайте на питання.

Де Ви навчаєтесь? Куди Ви йдете вранці? Звідки Ви прийшли додому? Що Ви бачите? Про що ми говоримо? Чого немає на сусідній вулиці?

На заключному етапі активно використовується таке завдання: викладач розміщує на екрані кілька карток (до 10) одночасно та, показуючи на одну чи іншу картку, запитує студента, а студент відповідає без попереднього роздуму. У процесі виконання запропонованих завдань можуть бути задіяні лише студенти: роль викладача бере на себе один студент та пропонує групі власно сконструйовані питання, а набір карток може використовуватися як програма-опора для побудови висловлювання. Контролюючі та коригуючі функції діяльності викладача поділяються на всіх учасників діалогу: студенти самі виправляють помилки та оцінюють правильність побудови запитань, відповідей чи висловлювань товаришів, залишаючи викладачеві виконання функцій експерта та організатора у разі потреби втручання.

Оцінюючи набутий досвід, можна зауважити: робота з посібником суттєво прискорює процес формування навичок та вмінь використання відмінкових форм у мовленні; закладає основу системності у вивченні відмінків; сприяє досягненню необхідного рівня автоматизму у використанні відмінкових форм; робить можливим постійне та оперативне проведення контролю кожного етапу засвоєння системи відмінювання; готує студента здійснювати вислів у режимі

реального часу; сприяє досягненню гармонійного розвитку навичок та вмій у продуктивних видах мовленнєвої діяльності; сприяє вмотивованості та активності студентів тощо. Запропонована система роботи з посібником є відкритою системою, яка постійно збагачується методичними здобутками викладачів.

Висновки. Практичний досвід роботи підтверджує, що використання сучасних наочних електронних матеріалів є невід'ємною частиною дистанційної форми мовної підготовки іноземних студентів-початківців. Сучасні умови педагогічної діяльності вимагають від викладача

бути не лише обізнаним користувачем Інтернету, але й вести постійний методичний пошук інтернет-сервісів та мобільних додатків, які відповідають як формату інформаційної культури молоді, так і забезпечуватимуть вмотивовану активну навчально-пізнавальну діяльність тих, хто навчається, в дистанційному режимі. Вважаємо нагальною потребою спрямувати подальші дослідження на технології візуалізації в освіті, зокрема в навчанні української мови іноземних студентів-початківців, з метою втілення у мовну підготовку як здобутків провідних науковців цього напрямку, так і власних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артёмова О.І., Ушакова Н.В. З досвіду використання технологій дистанційного навчання української мови іноземних студентів-початківців. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 28. С. 18–22. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/28/part_1/3.pdf (дата звернення 14.08.2023)
2. Биков В.Ю. Дистанційний навчальний процес : навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2005. 292 с.
3. Житеньова Н.В. Технології візуалізації в сучасних освітніх трендах. *Електронне наукове фахове видання. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2016. № 2. С. 170–178. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2016.2.170178>
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с. URL: http://www.khotiv-nvk.edukit.kiev.ua/Files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.pdf (дата звернення: 23.08.2023)
5. Інновації та традиції у мовній підготовці студентів: матеріали Міжнародного науково-практичного семінару, м. Харків, 7 грудня 2021 р. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2021. 219 с.
6. Козлакова Г.О. Інформаційно-програмне забезпечення дистанційної освіти: зарубіжний і вітчизняний досвід : монографія. Київ : Просвіта, 2002. 233 с.
7. Креч Т.В. Реалізація принципу активної комунікативності під час читання. *Інновації та традиції у мовній підготовці студентів* : матеріали Міжнародного науково-практичного семінару, м. Харків, 7 грудня 2021 р. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2021. С. 72–75.
8. Кухаренко В.М. Дистанційне навчання: умови застосування. Дистанційний курс : навчальний посібник / за ред. В.М. Кухаренка. 3-тє вид. Харків : НТУ«ХП», «Торсінг», 2002. 320 с.
9. Кухаренко В.М. Екстрене дистанційне навчання в Україні : монографія / за ред.: В.М. Кухаренка, В.В. Бондаренка. Харків : Міська друкарня, 2020. 409 с.
10. Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1-С2. Зразки сертифікаційних завдань : посібник / Данута Мазурик та ін. – Київ : Фірма «ІНКОС», 2020. 186 с.
11. Ушакова Н.В. Проблеми навчання іноземних студентів аудіювання засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Викладання мов у вищих освітніх закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2018. Вип. 33. С. 89–102.
12. Ушакова Н.І., Тростинська О.М., Кушнір І.М. Становлення і розвиток методики мовної підготовки іноземних студентів класичного університету. Частина 1. Навчання студентів немовних спеціальностей. *Викладання мов у вищих освітніх закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2021. Вип. 38. С. 205–235.
13. Ушакова Н., Алексєєнко Т., Кушнір І. Засоби візуалізації у навчанні української мови як іноземної . *Викладання мов у вищих освітніх закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2022. Вип. 40. С. 80–95. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2022-40-06>.
14. Шелест Г.Ю. Вивчення української мови як іноземної: проблеми, нові методики, перспективи. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 51–55. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/3/part_1/12.pdf (дата звернення: 20.08.2023)
15. Щепанська Х. Інформаційні технології на заняттях української мови як іноземної в умовах дистанційного навчання. Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2023. Вип. 17. С. 50–57. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ufi.2023.17.3910>

РИСИ БОЙКІВСЬКОГО ГОВОРУ В ХІТАРСЬКОМУ РУКОПИСНОМУ ЗБІРНИКУ І ПОЛ. XVIII СТ. (ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ)

THE FEATURES OF BOYKOS PATOIS IN THE KHITAR MANUSCRIPT COLLECTION OF THE EARLY 18TH CENTURY (PHONETIC LEVEL)

Бичкова Т.С.,

orcid.org/0000-0002-3060-4150

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена дослідженню діалектних звукових явищ, засвідчених у Хітарському рукописному збірнику I пол. XVIII ст. Зазначено, що пам'ятка стала відомою завдяки В. Гнатюкові, який знайшов її у с. Хітар Стрийського повіту, хоча, очевидно, створено рукопис на території Закарпаття. Мова збірника насичена живомовними елементами – як тими, що засвідчують нормування фонетичної системи української мови у I пол. XVIII ст., так і діалектними, зокрема притаманними бойківським говіркам. Метою статті є виокремлення й аналіз фонетичних особливостей бойківського говору в мові Хітарського збірника. У підсистемі вокалізму виявлено низку мовних рис, характерних для північнокарпатського говору, а саме: вживання на місці [i] (< *[ĕ]) голосного [и], наявність голосного заднього ряду [ы], відсутність переходу етимологічного [o] в [a], специфічні рефлекси [р̣ь] ([р̣ь]), [л̣ь] ([л̣ь]), [ър] ([ър]), [ъл] ([ъл]) між приголосними, зміна [y] на [o], звук [e] після [j] на початку слова та ін. Підсистема консонантизму бойківських говірок у Хітарському рукописі представлена такими явищами: м'яка вимова [r] та шиплячих приголосних, зміна [l] у кінці складу на [ŷ], усичення звуків у середині та в кінці слів, відсутність подовження передньоязикових приголосних, відсутність після губних епентетичного [л], специфічні вияви асиміляції та дисиміляції приголосних тощо. Дані діалектології вказують на те, що більшість фонетичних рис, зафіксованих у рукописі, є фактом живого мовлення сучасних носіїв бойківських говірок. Виявлені діалектні особливості засвідчені порівняно незначною кількістю прикладів, адже у пам'ятці переважають загальнономовні елементи, які пізніше стали нормою української літературної мови. Крім цього, локальні риси затемнені тогочасним етимологічним правописом. А фіксація на письмі особливостей говіркового мовлення свідчить про руйнування книжних традицій в тогочасній літературно-писемній практиці.

Зазначено, що подальші дослідження Хітарського рукопису дозволять виявити діалектний вплив на всіх рівнях мовної системи, а також з'ясувати співвідношення локальних та загальноукраїнських елементів у мові пам'ятки.

Ключові слова: фонетична система, вокалізм, консонантизм, діалектні особливості, південно-західне наріччя, бойківський говір.

The article presents the study of dialectal sound phenomena registered in the Khitar manuscript collection of the early 18th century. It is noted that this collection became famous thanks to V. Hnatyuk, who found it in the village of Khitar in the Stryi district, although the manuscript itself was apparently created in Transcarpathia. The language of the manuscript is saturated with the living speech elements – those that testify to the normalization of the phonetic system of the Ukrainian language in the early 18th century as well as dialectal ones, in particular those characteristic of Boykos patois. The objective of the article is to highlight and analyze the phonetic features of the Boykos patois in the language of the Khitar collection. In the subsystem of vocalism, a number of linguistic features characteristic of the North Carpathian dialect were revealed, namely: the use of the vowel [и] instead of [i] (< *[ĕ]), the presence of the back vowel [ы], the absence of the etymological transition of [o] into [a], specific reflexes [р̣ь] ([р̣ь]), [л̣ь] ([л̣ь]), [ър] ([ър]), [ъл] ([ъл]) between consonants, the change of [u] into [o], the use of [e] after [j] at the beginning of a word, the prefix [i], etc. The subsystem of consonantism of the Boykos patois in the manuscript is represented by the following phenomena: the soft pronunciation of [r] and sibilants, the change of [l] into [ŷ] at the end of a syllable, reduction of sounds in the middle and at the end of a word, the absence of lengthening of front-lingual consonants, the absence of the epenthetic [л] after labial consonants, specific cases of consonant assimilation and dissimilation, etc. Dialectological data indicate that most of the phonetic features registered in the manuscript are a fact of the living speech of contemporary speakers of Boykos patois. Identified dialectal features are evidenced in a relatively small number of examples, since the manuscript is dominated by common language elements, which later became the norm of the Ukrainian literary language. In addition, local features are obscured by the contemporary etymological spelling. However, the fact that the features of the spoken language were fixed in writing testifies to the deterioration of book traditions in the literary and written practice of the time.

It is noted that further studies of the Khitar manuscript will allow us to reveal the dialectal influence at all levels of the language system, as well as to clarify the ratio of local and all-Ukrainian elements in the language of the manuscript.

Key words: phonetic system, vocalism, consonantism, dialectal features, south-western dialect, Boykos patois.

Постановка проблеми. Дослідження пам'яток письма, зокрема рукописних, на сьогодні залишається одним з актуальних завдань українського мовознавства. Адже рукописні тексти дозволяють не лише простежити розвиток загальнонародної

мови, виявити риси історично перспективні, які стали нормою української літературної мови, а й з'ясувати особливості діалектного мовлення авторів або переписувачів. Саме до таких пам'яток належить рукописний збірник I пол. XVIII ст.

із села Хітар Стрийського повіту, який віднайшов в одній зі своїх фольклорних експедицій та опублікував В. Гнатюк. Проте, очевидно, рукопис був створений десь на Закарпатті, на що вказував Ф. Тіхий: «Саме так, як на Підкарпатській Русі поширювалися збірники галицького походження, по той бік Карпат були знані збірники, писані на Підкарпатській Русі. Такого походження, є, наприклад, Хитарський збірник...» [17, с. 29]. Рукопис складається з оповідань про Александра Македонського («Александрія») та дев'яти легенд. З мовного погляду пам'ятка цікава тим, що окрім рис загальноукраїнських, містить чимало говіркових елементів, а тому є важливим джерелом студій з історії української мови та історичної діалектології зокрема. Проте об'єктом лінгвістичних досліджень збірник досі не був.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні значна кількість праць історико-лінгвістичного характеру пов'язана передусім з дослідженням мови учительних Євангелій, що мають західноукраїнське походження. Так, зокрема, Г. Дидик-Меуш присвятила низку праць виявленню особливостей карпатських говорів у мові учительних Євангелій XVI ст. [6; 7; 8]. Х. Макович здійснила комплексне дослідження учительних Євангелій XVI–XVII ст. в історико-діалектологічному аспекті, підтверджуючи, що значна кількість локальних особливостей (фонетичних і морфологічних), засвідчених у текстах, характерна для карпатської групи говорів [11, с. 12].

Щодо Хитарського збірника, то перші оцінки лінгвістичного характеру дав йому В. Гнатюк. По-перше, дослідник зазначив, що «з цілого збірника пробиваєсь дуже виразно змагане до введення в літературу мови народної; се річ дуже важна супроти загально розширеної у нас думки, що змаганя сї появились доперва в нашім віці, а ціла література давнійша писана мовою далекою від народної» [5, с. 3]. По-друге, В. Гнатюк установив, що мова Хитарського рукопису зазнала впливу бойківського говору: «Що книжка писана між Бойками, про се свідчать деякі слова, лиш між ними уживані і форми, особливо дієслову; ... живих слів і форм руських дуже много, тому й памятник сей заслугоє на увагу також з погляду диялектологічного» [4, с. 9]. Ю. Шевельов зазначив, що пам'ятку написано простою мовою, але відзначив і «певне локальне діалектне забарвлення» [20, с. 904].

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення й аналіз фонетичних особливостей бойківського говору в мові Хитарського збірника I пол. XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Підсистема вокалізму. Хитарський рукопис досить послідовно відображає голосний [i], що розвинувся з *[ě], написаннями із графемою **ѣ** у різних частинах мови і морфемах, напр.: *стѣну* [5, с. 24], *ѣсти хлѣбъ* [5, с. 28], *силнѣшого* [5, с. 16], *служѣте* [5, с. 27], *спѣте* [5, с. 33], *на войнѣ* [5, с. 15], *до ... старого судѣ* [5, с. 21], *оу своємѣ дворѣ* [5, с. 33], *оу хлѣвѣ* [5, с. 35], *собѣ* [5, с. 4, 11], *тобѣ* [5, с. 6, 17] та ін. Проте у заперечних займенниках така консеквентність порушена. Поряд із формами з часткою **нѣ-** (*нѣко[то]рѣй* [5, с. 4], *яко нѣкто* [5, с. 14], *нѣхто* [5, с. 15], *нѣколи* [5, с. 24] тощо), яка перейшла до складу заперечних займенників із неозначених, також фіксуємо утворення з **ни-**: *никому* [5, с. 4, 10], *ничого* [5, с. 4, 5, 6], *нихто* [5, с. 10]. Очевидно, написання з **и** відображають діалектну вимову цих займенників у бойківських говірках – вживання на місці [i] (< *[ě]) голосного [и] [18, с. 344].

Хитарський рукопис великою кількістю випадків сплутування на письмі літер **и** (**i**, **ï**) – **ы** відображає голосний високо-середнього підняття [и], напр.: *говорѣти* [5, с. 12], *велможніхъ* [5, с. 14], *дойти* [5, с. 22], *судби* [5, с. 32] тощо. Проте деякою варіативністю у вживанні **и** – **ы** відзначено дієслово **быти** ('бути'). Засвідчуємо такі його написання, як *мало быти* [5, с. 4], *ворогом мавъ быты* [5, с. 5], *било позно* [5, с. 21], *мало быты* [5, с. 24], *смутному быты* [5, с. 28], *хочу быты* [5, с. 28], *быль оу льсѣ* [5, с. 28], *отворено было* [5, с. 28], *вишиль билъ лютую трутизну* [5, с. 36]. Як бачимо, у своїй етимологічній позиції переважає **ы**, а це може свідчити про позначення на письмі однієї з яскравих рис карпатських говорів, зокрема й бойківського – вимову заднього голосного [ы] у цьому дієслові.

У позиції після задньоязикових у переважній більшості прикладів виступає **и** (**ï**), як-от: *погинешъ* [5, с. 4], *погинути* [5, с. 4], *руки* [5, с. 4], *хиба ся тамъ спознаєме* [5, с. 5], *дорогіє* [5, с. 6], *конь гине* [5, с. 10], *грѣхи* [5, с. 10], *долгій* [5, с. 14], *оубогих* [5, с. 15], *ноги* [5, с. 16], *руки* [5, с. 16], *станет тихимъ* [5, с. 16], *слуги* [5, с. 17], *нахилити* [5, с. 18], *другий разъ* [5, с. 24], *покинувши* [5, с. 24], *скиитро* [5, с. 27], *вишитки* [5, с. 26], *вишитким'* [5, с. 28], *три роки* [5, с. 29], *такий* [5, с. 29], *великии* [5, с. 29], *людськихъ* [5, с. 29], *монастирские* [5, с. 30], *чернічки* [5, с. 30], *разбойники* [5, с. 30], *до скрухи* [5, с. 30], *дорогий* [5, с. 32], *оубогій* [5, с. 33], *тоту хижу* [5, с. 33], *великіє* [5, с. 34], *из пазухи* [5, с. 33], *царскій* [5, с. 38], *архидияконъ* [5, с. 38], *патриархи* [5, с. 38]. Значно меншою кількістю випадків

представлено у цій позиції **ы**: *шапки* [5, с. 5], *горкый* [5, с. 6], *великий* [5, с. 9], *два рокы* [5, с. 13], *з дороги* [5, с. 10], *многыхъ* [5, с. 16]. При цьому зазначимо, що жодного прикладу зі сполученням **хы** не зафіксовано. З одного боку, сплутування на письмі **и** – **ы** після задньоязикових засвідчують високо-середній голосний [и], з іншого, – можуть відображати особливості бойківських говірок, де на місці давнього *[у] (ы) у зазначеній позиції виступають різноманітні звукові варіанти: [гы], [кы], [хы] // [г'і], [к'і], [х'і] // [г'и], [к'и], [х'и] // [гы^е], [кы^е], [хы^е] [див. 18, с. 339–340; 19, с. 68].

Хітарський рукописний збірник послідовно засвідчує збереження етимологічного [о] перед складом з наголошеним [а], як-от: *горячий* [5, с. 12], *горячестію* [5, с. 20], *горячести* [5, с. 20]; з *горазду* [5, с. 22], *гораздъ* [5, с. 27]; *богатыхъ* [5, с. 15], *богатого* [5, с. 32], *богацтво* [5, с. 35], а також у формі *богачеви* [5, с. 33, 35]. Це явище характерне для багатьох південно-західних говорів. Так, наприклад, К. Герман спостеріг його у говірках Північної Буковини, зазначаючи, що зміна [о] на [а] «охоплює тільки 5,6% від загальної кількості форм. У решті форм голосний [о] не змінюється в [а] перед складом з наголошеним [а]. Це характерно для всіх гуцульських говірок, для буковинських з перехідними рисами до наддністрянських, де зберігається [о] перед складом з наголошеним [а]: *колач, коч'ан, богач, ломити^е*» [3, с. 83]. У бойківських говірках збереження [о] фіксує Н. Хібеба: *богатиї, богато, богач, богатиї, богацтво, богац'кого, горазд, гор'ачо, колач, хол'ава* тощо [18, с. 340]. Написання з **о** є прикметною ознакою й інших пам'яток з Карпатського регіону. Х. Макович, зазначаючи, що «особливо послідовно це явище виявлене у карпатських говірках», засвідчує написання *гораздъ, збогатити, горячєж* тощо в учительних Євангеліях XVI–XVII ст. [12, с. 80].

Крім цього, у пам'ятці засвідчуємо голосний [о] на місці [а] у таких формах: *зготовати лютюю отрову* [5, с. 5], *зготовлено отрову* [5, с. 6], *хоче днес' отровити* [5, с. 6], *отрою лютою отровою* [5, с. 36]. Очевидно, такі написання відображають одну з визначальних рис бойківських говірок – лабіалізацію [а] перед [ў], а можливо, і перед [в]. Лексему *отрова* зі значенням 'отрута' фіксуємо у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича [13, с. 30].

Натомість займенник **жадний** послідовно вживається лише з голосним [а]: *ани жадний челядникъ его* [5, с. 10], *жадной гостыни и бенкетовъ* [5, с. 17]; *жадной заплаты* [5, с. 35]. Ю. Шевельов зазначав, що «з-поміж варіантів

жадний – жодний протягом усієї середньоукраїнської доби вживався лише перший» [20, с. 657]. Саме цей варіант характерний для бойківських говірок [див. 13, с. 248].

У досліджуваному матеріалі виявляємо також випадки написання літери **о** на місці ненаголошеного [у], напр.: *хоче ... отройти его* [5, с. 5], *хоче кроля отроити* [5, с. 6], *отрою лютою отровою* [5, с. 36], *и тоту церковь окрасивъ роз'маито* [5, с. 13], *казал' его постити и дознати* [5, с. 22], *состави розслабли* [5, с. 16]. Подібне звукове явище зафіксував А. Залеський у говірці с. Завалля Снятинського р-ну Івано-Франківської області: *фодамент* замість *фундамент*, *рокави* замість *рукави*. У гуцульських говірках подібні утворення засвідчив Б. Кобилянський (*розом, ходоба, гоцул*) та інші дослідники [див. 9, с. 70–71]. Проте єдиного пояснення такому явищу немає. З огляду на нерегулярний характер заміни [у] на [о] А. Залеський був схильний вважати її гіперичною за походженням, тобто своєрідною субституцією [9, с. 71]. Можемо припустити, що в Хітарському рукописі дієслівна форма *отроити (отройти)* могла постати під впливом зафіксованої у пам'ятці діалектної лексеми *отрова*.

Важливою особливістю досліджуваної пам'ятки є цілковита відсутність у тексті переходу звукосполучення *[je] в [о] на початку слова. Найчастіше фіксуємо форми, утворені від праслов'янського числівника **jedъnъ* із закономірним збереженням початкового [je] перед складом зі зредукованим [ь]: *едень мудрець* [5, с. 4], *едень другаго незрадити* [5, с. 4], *едень склен* [5, с. 5], *едно тя прошу* [5, с. 6], *едного кута* [5, с. 11], *едным гайдукомъ* [5, с. 12], *едной ноци* [5, с. 12], *едну годину* [5, с. 13], *о едном' рыцері* [5, с. 14], *едень старець* [5, с. 14], *едного хлбця* [5, с. 14], *о едном' цесарі Іовианъ* [5, с. 20], *во едну неделю* [5, с. 29], *едную рѣчь* [5, с. 28], *едну рѣку* [5, с. 33], *едно мыслывъ* [5, с. 33], а також *еднакъ* [5, с. 26] тощо. Такі форми є типовими для більшості південно-західних говорів, зокрема й бойківського, у якому дослідники фіксують *йіден, йеден, йідна, йедна, йен:а, йедно, йідно, йідне, йідні* [18, с. 342–343]. Поряд із наведеними у рукописі вживаються утворення, що походять від числівника **jedъnъ*, у якому [je] мав би змінитися на [о], проте Хітарський збірник такого переходу не фіксує: *едина церковь* [5, с. 10], *един' чловѣкъ* [5, с. 13], *един' ... рыцер* [5, с. 14], *един' Самьсонъ* [5, с. 16], *един' цесарь* [5, с. 20], *до единого монастырь[я]* [5, с. 28], *един' разбойник'* [5, с. 28], *един' чернецъ* [5, с. 31], *единъ чловѣкъ* [5, с. 33], *единодушно* [5, с. 38]. На перший погляд, тут

можна було б припустити вплив книжної традиції. Проте у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича фіксуємо *йедин, йидин* [13, с. 243]. Отже, вважаємо, що такі написання постали під впливом діалектного мовлення.

Рефлекси сполучення зредукованих із сонорними [р], [л] у Хітарському рукописі теж частково мають діалектний вияв. З одного боку, пам'ятка репрезентує зміни у сполученні «зредуковані + р, л», властиві усій українській мовній території, напр.: *хочбы тебе якъ лестили* [5, с. 7], *едина церковъ* [5, с. 10], *крестом' святым'* [5, с. 10], *вергъ крестъ* [5, с. 11], *блиснувъ яко блискавиця* [5, с. 27], *яко блискавицею поишоль* [5, с. 36], *замету кровъ* [5, с. 15], *кровию сплинувъ* [5, с. 25], *чужею кровию* [5, с. 28], *погубиме чернічки* [5, с. 30], *един' чернець* [5, с. 31], *чернець мыслить* [5, с. 33]. Проте у збірнику фіксуємо й таку рису бойківського говору, як «друге повноголосся», тобто перехід [ьр] в [ере]: *хотьбли его тамъ уверечи тутъ* [5, с. 10]. Форма *веречи* 'кинути' [13, с. 90–91] утворена з д.-укр. *вьргти*. Рефлексом звукосполучення [рь] у прикметнику *кръвавыи* виступає [ир]: *видъвши его всего кирвавого* [5, с. 22], *видъвши чоловъка... кирвавого* [5, с. 23], *щос за хлпоть... кирвавый* [5, с. 23]. Цей рефлекс поширений в багатьох наддністрянських, бойківських, гуцульських говорах [10, с. 186]. Крім цього, фіксуємо також рефлекс [ле] у формах множини іменника *слъза*: *молити со злезми* [5, с. 10], *где ест плачь, слези* [5, с. 17], *говорити со слезами* [5, с. 37].

Підсистема консонантизму. Хітарський рукопис частково відображає таку рису бойківських говірок, як м'яка вимова звука [р]. Найчастіше [р'], на палатальність якого вказує графема **ь** після **р**, фіксуємо у кінці слів, як-от: *теперь* [5, с. 6, 12, 24], *жовнѣрь* [5, с. 10, 11, 12], *рицерь* [5, с. 14, 15, 17], *Навходоносоръ, царъ вавилонский* [5, с. 16], *рицѣрь* [5, с. 18], *цесаръ* [5, с. 20, 21, 23], *калугерь* [5, с. 24, 25], *џалтирь* [5, с. 25], *дворъ* [5, с. 26], *матерь Божию* [5, с. 27, 38], *манастиръ* [5, с. 28], *мирь* [5, с. 32, 35], *вечерь* [5, с. 32], *длятого емъ заверъ* [5, с. 34], *погаръ* [5, с. 35], *соборъ* [5, с. 37]. Саме із м'яким кінцевим [р'] засвідчуємо лексеми *жовнірь* [13, с. 253], *погаръ* [14, с. 91] і *типиръ* [14, с. 288] у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича.

Архаїчна палатальна вимова у бойківських говірках властива і шиплячим приголосним. У пам'ятці їх теж найчастіше фіксуємо у кінці слів, напр.: *долгій мѣчь* [5, с. 14], *ночь* [5, с. 32, 33], *не мовить ничъ* [5, с. 32], *нічь не смѣсть речи* [5, с. 33], *идѣт собѣ пречъ из двора* [5, с. 33],

день ся южь твой коротаєт [5, с. 16], *ажь до кѣрве бивши его* [5, с. 22], *видѣвши его стражь* [5, с. 26], *знайтежь то добре* [5, с. 28], *шукаєшь* [5, с. 14], *ты мене видишь* [5, с. 14], *неправду мовишь* [5, с. 15], *колко хочешь* [5, с. 17], *цесаръ нашъ* [5, с. 21], *где ты идешь* [5, с. 32], *маєшь* [5, с. 34] тощо. І лише один раз позначено м'якість шиплячого на початку слова: *у щясту* [5, с. 7].

Досліджуваний збірник широко засвідчує загальноукраїнську зміну [л] на [ў] в дієслівних формах минулого часу чоловічого роду написанням на місці колишнього суфіксального літери **в**, напр.: *похваливъ* [5, с. 12], *надѣвъ ся* [5, с. 14], *поѣхав'* [5, с. 14, 21], *оувидѣвъ* [5, с. 24], *переночовав* [5, с. 32], *труттив' его* [5, с. 33], *отказав'* [5, с. 35] тощо. Проте у бойківських говірках це явище відбувається не лише у кінці дієслівних форм, а й іменників, що і відбиває Хітарський рукопис словом *сокѣв'* ('сокіл') [5, с. 23]. Подібна звукова зміна характерна для тих західноукраїнських говорів, «у яких ступінь веляризації [л] особливо сильний» [10, с. 224]. Перехід [л] в [ў] у кінці складу після голосних як одну з рис бойківського говору відзначають зокрема С. Бевзенко [2, с. 226], Я. Радевич-Винницький [15] та ін. Н. Хібеба фіксує його у сучасних говірках Турківщини і Рожнятівщини [18, с. 347; 19, с. 70].

Книжна орфографічна традиція затемнює вияви на письмі наслідків прогресивної асиміляції звука [j] передньоязиковими палаталізованими приголосними. У Хітарському рукописі частими є написання на зразок: *покаяніє* [5, с. 17, 31], *каменія* [5, с. 17], *судія* [5, с. 21], *житіє* [5, с. 28], *добродѣтелию* [5, с. 28], *благословенія* [5, с. 30], *прощеніє* [5, с. 38] тощо, а також у позиції після іншого приголосного: *с честію* [5, с. 8, 31], *з радостію* [5, с. 30], *по причастію* [5, с. 38]. Проте засвідчуємо приклади, у яких прогресивна асиміляція [j] представлена на письмі і репрезентує особливість південно-західних говорів української мови, зокрема й бойківських говірок, – неподовжений передньоязиковий приголосний: *все своє орудя* [5, с. 14] *гнілоє колодя* [5, с. 15], *одѣня* [5, с. 21, 25, 27], *налявъ* [5, с. 25], *на вѣч-неє мешѣканя* [5, с. 29]. У «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича фіксуємо лексеми *колодя* [13, с. 368] та *одіня* [14, с. 16]. При цьому зауважимо ще одну особливість бойківського говору – закінчення **-я** ([ʼa]) в іменниках середнього роду, на яке вказував у підтекстових коментарях В. Гнатюк, публікуючи Хітарський збірник: «В гір. гов. всі такі neutral sing. кінчать ся тепер на “а”, а не на “є”» [5, с. 7].

Пам'ятка досить непослідовно відбиває рефлексі праслов'янського звукосполучення *[vj]. У частині прикладів фіксуємо появу епентетичного [л'], як-от: *я си не оживлю* [5, с. 11], *сталь его ... поздоровляти* [5, с. 25], *почаль тому хижу старую переставляти* [5, с. 33], *почал' ем' из то[бо]ю розмовляти* [5, с. 34], *кубокъ оуроблено* [5, с. 35]. Проте у низці дієслівних форм вставний [л'] після губних відсутній, що є рисою більшості бойківських говірок: *мовят овий молодій сенатарій* [5, с. 14], *токмо не промовят'* [5, с. 26], *стану[т] его у ноги цьловати, мовячи* [5, с. 30], *онь любячи той кубокъ, завше з него пиваль* [5, с. 35], *намовяль часто царя турецкого* [5, с. 36]. На цю особливість північнокарпатського говору вказував Я. Радевич-Винницький [15] та інші мовознавці; у сучасних говірках Турківщини і Рожнятівщини виявляє її Н. Хібеба [18, с. 348–349; 19, с. 71], зазначаючи при цьому, що «на відміну від західнобойківських, східнобойківським говіркам властивий епентетичний [л'] після губних звуків» [19, с. 71]. Ю. Шевельов зауважував, що бойківські, а також надсянські, наддністрянські, західноподільські, східногуцульські та буковинсько-покутські говірки є найбільшою зоною поширення форм без вставного [л'] [20, с. 642].

Бойківські говірки характеризує асиміляція за глухістю, що є наслідком занепаду зредукованих. Так, оглушення дзвінкого приголосного в позиції перед глухим спостерігаємо у таких прикладах: *зняли кроля гаткы* [5, с. 4], *одхнувъ тьяшко* [5, с. 5], *тяшкосты* [5, с. 13], *нѣхтома драгы* [5, с. 23], *поклоні' ся ему ніско* [5, с. 34]. Про таку асиміляцію зауважував І. Свенціцький, зазначаючи, що «поява глухого замість звінкого перед глухим, або на кінці слова, визвана пропажою неорганічних ь, ь – у бойків дуже часта» [16, с. 123]. Засвідчено також кінцевий глухий у запозиченому слові *лан'цухъ* [5, с. 25], поширений у багатьох південно-західних діалектах, зокрема й бойківському говорі – порівн. у «Словнику бойківських говірок»: *ланцюх, ланцух* [13, с. 403]. Хоча не виключаємо вплив польської мови (пол. *łańcuch*).

З-поміж асимілятивних процесів діалектного характеру, зафіксованих у Хітарському збірнику, відзначаємо зміну звукосполучення [дн] на [нн]. Так, поряд із формами *негоднымъ* [5, с. 31], *бѣднѣнь Іовиянь* [5, с. 24] вживаються й такі: *банкет барзо пристойный и гонный* [5, с. 14], *бѣнный Іовиянь* [5, с. 24], *и в достатку, гонный, и в богатствѣ* [5, с. 20], *странному от пути* [5, с. 30]. Про поширеність цього явища у бойківських говірках свідчить фіксація лексем зі звукоспо-

лукою [нн] у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича, напр.: *бінний* 'бідний', *біньяк* 'бідняк', *біньятко* 'небожатко' [13, с. 57], *рінний* 'рідний' [14, с. 178] тощо. На регулярність зазначеної асиміляції вказував І. Свенціцький, зауважуючи, що «первісне або похідне -дѣн', -дн дає постійно склад -нѣн', -нн-», і наводив такі приклади, як *єнно, ланна, найдовші нни, стуння, до Віння, челянник, попереппня, сотрунник, порянно, колянники, тощо* [16, с. 122]. У мовленні сучасних говірконосців зміну [дн] на [нн] відзначає Н. Хібеба: *йін:á, нис', нис'ка, полун:и, паскун:е, с'п'ін:ици* [18, с. 351]. Окрім бойківського говору, [дн] зазнає асиміляції, як зазначає Ю. Шевельов, у «гуцульських говірках, частині північнолемківських і закарпатських (між Лабірцем і Боржавою)» [20, с. 945].

Результатом асимілятивних змін у бойківських говірках є зміна [с'т'] > [с'ц'], зафіксована в аналізованому рукописі, напр.: *власць* [5, с. 37], *дасць* [5, с. 21], *гордосць* [5, с. 25], *радосць* [5, с. 29], *посцьль* [5, с. 32]. Д. Бандрівський так пояснював цей процес: «... тверді з, с уподібнились до наступних м'яких. а останні внаслідок дії прогресивної асиміляції знову ж уподібнились до попередніх щодо ступеня артикуляції» [1, с. 28]. Проте зазначене явище у пам'ятці виявляється непослідовно. Паралельно фіксуємо і такі написання: *гордость* [5, с. 20], *милость* [5, с. 22], *пакость* [5, с. 29]. Можемо припускати, що така варіативність відбиває особливості бойківських говірок, у яких дослідники фіксують паралельні форми зі [с'ц'] та [с'т'] або перевагу якогось одного з варіантів [18, с. 353; 19, с. 72].

Також у збірнику, хоча й лише в одному прикладі, засвідчена асимілятивна зміна звукосполучення [нш] у [нч]: *инчим' слугам'* [5, с. 20]. Це явище властиве багатьом південно-західним говорам, зокрема й бойківським говіркам: *йѣнча, йѣнчиї, йѣнч'и, інча, по-йѣнчому, рѣн'че, тѣн'ч'и, стѣнчка* [18, с. 354].

Дисимілятивні процеси у Хітарському збірнику представлені відносно обмеженою кількістю слів, проте виявляються послідовно і закріпилися як норма української літературної мови: *хто* [5, с. 4, 14, 23, 24, 33], *хтос'* [5, с. 6], *нихто* [5, с. 10], *нѣхто* [5, с. 15], *хтоже* [5, с. 20], *ніхто* [5, с. 29], *щос* [5, с. 22, 23, 32], *щос'* [5, с. 15, 23], *щожє* [5, с. 12, 24], *щожь* [5, с. 28]. Проте, окрім дисиміляцій, спричинених занепадом зредукованих, у пам'ятці фіксуємо й розподібнення діалектного характеру. Так, наприклад, у запозиченій з німецької мови лексемі *майстер* (нім. *Meister*) звукосполучення [ст] змінилося на [шт]:

майштер' [5, с. 16]. Саме в такому звуковому оформленні це слово функціонує у більшості бойківських говірок [див. 13, с. 427].

В аналізованій пам'ятці спостерігаємо характерне для багатьох південно-західних говорів і бойківських зокрема явище усічення слова. Найчастіше засвідчуємо апокопу – втрату одного або кількох кінцевих звуків – у таких словах, як *ничь* (*ничь, нічь*) 'ніщо' ('нічого'), *ту* 'тут', напр.: *Юж ты на тоє ничь не гадай* [5, с. 7], *не повь-даючи никому ничь* [5, с. 10], *ничь не гадавь* [5, с. 11], *калугерь єму не мовить ничь* [5, с. 32], *и не рече аггелови ничь* [5, с. 33], *але єму нічь не смьсть речи* [5, с. 33]; *ту знайшоль чоловікка* [5, с. 4], *Нездобудеме ся ту ничого* [5, с. 5], *чого ты ту стойшь* [5, с. 11], *Чого ту ночуши* [5, с. 11], *волю тамь десять льть терпѣти хоробу, нъжъ ту быти єдну годину.* [5, с. 13], *ту на тим полъ зостати* [5, с. 16], *ту єдинь слуга змиловаль ся надь німь* [5, с. 22], *желаю из вами ту быти* [5, с. 28]. Також фіксуємо усічення кінця слова у деяких дієслівних формах, напр.: *человѣкъ, зляк' ся* [5, с. 16], *и зляк ся* [5, с. 21], *видѣвши княжа его, зляк ся* [5, с. 22].

Хітарський рукопис відображає і явище синкопи – випадання одного або кількох звуків у середині слова. Так, втрату інтервокального [j] із подальшим стягненням голосних засвідчуємо у дієсловах I і III ос. одн.: *Богъ тя скаре!* [5, с. 23], *грѣшныхъ каре* [5, с. 25]; *А що теперь гадашь* [5, с. 16], *Щож ты тепер гадашь, шалений хлопе* [5, с. 24]. Результатом випадання звука [j] є витворення у багатьох південно-західних говорах, зокрема й бойківському, закінчення орудного відмінка -оў (-еў) з -оју (-еју). Це явище кількома прикладами зафіксоване і в нашому матеріалі, напр.: *Юж я с тобовъ болше жити не хочу* [5, с. 11], *ледвы из душевъ оутѣкъ* [5, с. 22]. Окрім цього, у пам'ятці відображено і втрату приголосного [в] у формах *в хоробѣ* [5, с. 13], *хорий* [5, с. 13], *хороба* [5, с. 17], що, очевидно,

можна пояснити впливом польської або словацької мов.

У досліджуваному рукописі рефлекс праслов'янського звукосполучення *[dj] найчастіше позначено літерою *ж*, як-от: *по межѣ* [5, с. 4], *з межѣ нас* [5, с. 23], *з межѣ нихъ* [5, с. 26], *я тебе поражу* [5, с. 6], *розпоряжу* [5, с. 17], *вижу* [5, с. 18, 21, 22, 33], *повѣжте* [5, с. 21], *повѣж* [5, с. 23, 34]. І лише іменник *одежда* послідовно вживається із буквосполученням *жд*: *одежды* [5, с. 22], *одежду* [5, с. 22], *оу одежду* [5, с. 30]. У першій особі однини дієслова *видѣти* поряд із уже згаданим утворенням *вижу* засвідчено форми з літерою *ч*: *вичу я* [5, с. 11, 22]. Вважаємо, що таке написання може позначати афrikату [дж], зокрема й м'яку, адже вимова [дж'] на місці *[dj] є однією з особливостей бойківського говору [15]. Саме цю афrikату припускає Х. Макович у прикладах, виявлених в учительних Євангеліях XVI–XVII ст.: *мечи головными мѣсты, во мѣжскую одѣчу* [11, с. 9].

Висновки і перспективи. Проведене дослідження показало, що мова Хітарського рукописного збірника зазнала впливу бойківських говірок. Дані діалектології вказують на те, що більшість фонетичних рис, зафіксованих у рукописі, є фактом живого мовлення сучасних говірконосців. Виявлені діалектні особливості засвідчені порівняно незначною кількістю прикладів, адже у пам'ятці переважають загальнономвні елементи. Крім цього, локальні риси затемнені тогочасним етимологічним правописом. Фіксація на письмі особливостей говіркового мовлення свідчить про руйнування книжних традицій в літературно-письменній практиці пізньосередньоукраїнського періоду.

Подальші дослідження мови Хітарського рукопису I пол. XVIII ст. дозволять виявити ознаки діалектного впливу на всіх рівнях мовної системи, а також з'ясувати співвідношення локальних та загальноукраїнських елементів у мові пам'ятки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бандрівський Д. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ: Вид-во АН УРСР, 1960.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 246 с.
3. Герман К.Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгво-географічному аспекті. Фонетика, фонологія. Чернівці: Рута, 1995. 400 с.
4. Гнатюк В., Франко І. Інтересний збірник з с. Хітара (пов. Стрийський) (тимчасові відомости). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1896. Т. 10. С. 7–13.
5. Гнатюк В. Леґенди з Хітарського збірника (I-ої пол. XVIII в.). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1897. Т. 16. С. 1–38.
6. Дидик-Меуш Г. Закарпатські говіркові риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI ст. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2008. Вип. 12. С. 131–133.
7. Дидик-Меуш Г. Бойківські риси в мовній тканині неканонічного євангельського тексту XVI ст. *Діалектологічні студії*. 8 / відпов. ред.: П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2009. С. 7–13.

8. Дидик-Меуш Г. Лемківські говіркові риси в мовній тканині староукраїнського неканонічного євангельського тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст* / за заг. ред. П. Ю. Гриценка. Київ, 2014. С. 172–175.
9. Залеський А. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ, 1973. 156 с.
10. Історія української мови: Фонетика. К.: Наук. думка, 1979. 367 с.
11. Макович Х. Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Львів, 2013. 15 с.
12. Макович Х. Діалектні фонетичні риси в мові рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. *Мандрівець*. 2013. Вип. 4. С. 74–82.
13. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Ч. 1. Київ, 1984. 496 с.
14. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Ч. 2. Київ, 1984. 516 с.
15. Радевич-Винницький Я. Бойківський говір. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36048
16. Свенціцький І. Бойківський говір с. Бітля. ЗНТШ. 1913. Т. CXIV. Кн. II. С. 129–153.
17. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі. Ужгород, 1996. 228 с.
18. Хібеба Н. Сучасні діалектні тексти з Турківщини як джерело дослідження фонетичних особливостей бойківських говірок. *Діалектологічні студії. 13: Збірник пам'яті Наталі Хобзей* / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 334–359.
19. Хібеба Н. Фонетичні особливості бойківських говірок Рожнятівщини. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2020. № 1. Ч. II. Запоріжжя. С. 65–76.
20. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.

УДК 811.161.2'37:23

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.3>

КОНЦЕПТ МИР НА ТЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІНВАЗІЇ В УКРАЇНУ

THE CONCEPT OF PEACE ON THE BACKGROUND OF THE RUSSIAN INVASION INTO UKRAINE

Близнюк К.Р.,

orcid.org/0000-0001-8394-3079

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

Терещенко О.В.,

orcid.org/0009-0004-8119-9265

студент III курсу факультету гуманітарних наук

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Тлумачні словники української мови на перше місце в дефініції слова *мир* виводять заперечні компоненти. Мир не існує самостійно, він є відсутністю ворожнечі, сварок, збройної боротьби чи війни. Лише на останньому місці у відповідній словниковій статті стоять спокій і тиша. Словник мав би репрезентувати найбільш універсальні, поза-часові, але водночас актуальні для теперішніх носіїв мови значення слів, проте асоціативні експерименти першої чверті XXI ст. засвідчують семантичний зсув у структурі концепту МИР. Найбільш частотною в усіх експериментах є реакція *спокій*. Слова-реакції з негативною семантикою серед результатів нашого опитування є низькочастотними й переважно концентруються навколо складності досягнення й утримання миру. Такі зміни в ієрархічній структурі концепту могла спровокувати війна, що почалася 2014 р., а підсилити – повномасштабне вторгнення 2022 р. Саме тому у квітні 2022 р. ми провели асоціативний експеримент серед представників української молоді, щоб виявити, як інвазія вплинула на її уявлення про світ, і з'ясувати універсальні та змінні елементи асоціативних полів набору стимулів. До аналізу було відібрано 1009 анкет, у них учасники назвали 1216 асоціацій на стимул *мир*. Експеримент виявив, що слово *мир* викликає в більшості респондентів-українців позитивні асоціації. Найчисленнішими лексико-тематичними групами асоціацій є символи та уявлення про мир як світ. Високу частотність також виявили асоціації, що називають цінності й психологічно-емоційні потреби як основу творення й переживання миру. Група з політично-економічними факторами є однією з найменш репрезентованих, а її одиниці є низькочастотними, що

вказує на домінування духовного, чуттєвого й ціннісного компонентів над матеріальним у структурі концепту МИР як фрагменту національної мовної картини світу українців.

Ключові слова: концепт, асоціація, асоціативне поле, вільний асоціативний експеримент, мовна картина світу.

Explanatory dictionaries of the Ukrainian language put negative components first in the definition of the word peace. Peace does not exist by itself. It is the absence of enmity, strife, armed struggle, or war. Only in the last place in the corresponding dictionary article are calmness and silence. The dictionary should represent the most universal, timeless, but at the same time relevant word meanings for present-day speakers, but associative experiments of the first quarter of the 21st century attest to a semantic shift in the structure of the peace concept. The most frequent reaction in all experiments is the reaction calmness. Word reactions with negative semantics among the results of our survey are low-frequency and concentrated on the difficulty of achieving and maintaining peace. Such changes in the hierarchical structure of the concept could be provoked by the war that began in 2014 and reinforced by the full-scale invasion of 2022. That is why in April 2022 we conducted an associative experiment among representatives of Ukrainian youth to detect how the invasion affected their ideas about the world and find out the universal and variable elements of the associative fields of a set of stimuli. 1,009 questionnaires were selected for analysis, in which participants named 1,216 associations for the stimulus peace. The experiment revealed that the word peace evokes positive associations in many Ukrainian respondents. The most numerous lexical and thematic groups of associations are symbols and ideas about peace as a world. A high frequency was also found in associations that mention values and psychological-emotional needs as the basis for creating and experiencing peace. The group with political and economic factors is one of the least represented, and its units are low-frequency, which indicates the dominance of the spiritual, sensual, and value components over the material in the structure of the peace concept as a fragment of the national language picture of the world of Ukrainians.

Key words: concept, association, associative field, free associative experiment, linguistic picture of the world.

Війна впливає на людину як зовні, так і зсередини. Людська свідомість змінюється, а разом з нею і колишні уявлення про світ. Знання й досвід переосмислюються людиною та відбиваються в її свідомості. Цими відбитками і є концепти. Тобто концепт – реконструкт ментального світу індивіда, що виявляється крізь мову [1, с. 215]. Щоб відстежити зміни у значеннях і структурі концептів, продуктивним є дослідження їх за допомогою методу асоціативного експерименту. Саме тому на початку повномасштабного вторгнення ми провели психолінгвістичний експеримент, у рамках якого запропонували представникам української молоді дати асоціації на такі слова-стимули: *Україна, Росія, Польща, Білорусь, Батьківщина, Народ, Герой, Ворог, Українці, Росіяни, Поляки, Білоруси, Війна, Мир, Патріотизм, Перемога* (кожен стимул був написаний з великої літери, оскільки стояв на початку рядка). На нашу думку, ця група стимулів дозволила зафіксувати мінімальний набір ключових для початку інвазії асоціатів, що можуть змінюватися протягом війни та після її закінчення.

Мета пропонованої розвідки – з'ясувати універсальні позачасові та змінні, актуальні для початку російської інвазії в Україну, елементи асоціативного поля концепту МИР, що функціонують у мовній картині світу української молоді. Для досягнення цієї мети було проведено асоціативний експеримент серед українців віком від 15 до 30 років. Усього кількість учасників становила 1049 осіб, але для аналізу відібрано 1009 анкет, відповідних до вимог експерименту. Частина результатів уже проаналізована й опублікована в статтях «Асоціативне поле концепту ВІЙНА у свідомості української молоді» [2],

«Асоціативний образ БАТЬКІВЩИНИ в мовній картині світу української молоді» [3] та «Концепт ГЕРОЙ в умовах війни: асоціативний аспект» [4].

Дослідження, присвячені концепту МИР, аналізують його на тлі мови й релігії, мистецтва, національності, культури, природи, фольклору тощо [5, с. 195–196]. Т. Вільчинська простежила специфіку лінгвізації концепту «МИР» у мас-медійному тексті до повномасштабного вторгнення [6], а Ю. Маслоva – у воєнний період [7]. О. Шевчук та О. Кравченко зіставили реалізацію концептів ВІЙНА і МИР у промовах президентів В. Зеленського й Д. Трампа на Генеральній Асамблеї ООН у вересні 2019 р. й дійшли висновку, що пацифістська риторика першого є наївною, благальною та популістичною, натомість другий намагається акцентувати силу США та знайти користь від ситуації [8]. 2021 р. Є. Васянович і Н. Дубовик провели асоціативний експеримент серед студентів-гуманітаріїв, де словами-стимулами були *мир* і *війна*. У їхній праці концепт представлений як лінгвокультурне явище. Асоціаціями до першого слова-стимулу були *спокій, захист, безпека, щастя, радість*, кольори (*білий, блакитний, зелений*), *дитина, небо, світло й голуб* [9, с. 76]. Подібний експеримент на початку ХХІ ст. серед студентів проводила Д. Терехова, тоді до ядра асоціативного поля в українській мові увійшли одиниці *спокій, війна, дружба, злагода* [5, с. 197]. Усі згадані вище дослідники доходять висновку, що універсальне уявлення про мир охоплює гармонію, відсутність ворожнечі, злагоду, а домінує в українській національній мовній картині світу зв'язок між миром і спокоєм.

Універсальні (позачасові) компоненти лексикографічного значення концепту МИР можемо

простежити на матеріалах словників. Зокрема, у «Словнику української мови в 11 томах» подано такі варіанти значення слова *мир*: «1. Відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода (у 4 знач.); 2. Відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами; протилежне війна; 3. Угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір; 4. Спокій, тиша» [10, с. 712]. Доповнюють ці тлумачення синонімічні ряди в «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського подано наступне: «МИР, 1. згода, злагода, лад; відсутність війни; (пакт) мирна угода, (тимчасовий – ще) перемир'я, замирення; (у природі, душі) тиша, спокій; 2. ЗСТ. світ; (хрещений) люди, громада, народ; Ц. світське життя» [11, с. 203–204]. Б. Грінченко у своєму «Словнику української мови» зазначає, що мир – це «1) = Світ; 2) Народ; 3) Мир, спокій-ствие» [12, с. 283]. Як бачимо, поняття мир має два основні значення: світ і злагода. У нашому експерименті ми сподівалися отримати реакції згідно з другим значенням, але уникнути омонімії неможливо, тому результати показали змішані асоціації.

Загалом на слово-стимул *мир* було отримано 1216 асоціацій, що відбивають і глобальне, і локальне значення цього поняття. До ядерної зони асоціативного поля входять реакції: *спокій* (158), *щастя* (81), *небо* (58), *мрія* (58 включно з асоціацією *літак «Мрія»*), *голуб* (56), *перемога* (48), *життя* (47), *Україна* (45), *світ* (35), *свобода* (30), *радість* (27), *сонце* (24), *майбутнє* (24), *без відповіді й світло* (21), *любов і добро* (20). Приядерна зона складається з одиниць: *тиша* (19), *надія* (18), *скоро* (16), *настане, буде й процвітання* (15), *білий* (14), *тепло* (13).

Найчастотнішою асоціацією є слово *спокій*. Під час активних бойових дій, постійний сповіщення про повітряну тривогу й сильних емоційних переживань людина прагне тиші, спокою й відпочинку. А асоціація *Арестович* є доволі промовистою в цьому сенсі, а водночас змінною, властивою тільки для короткого періоду в перебігу подій, адже на початку повномасштабного вторгнення тодішній радник голови Офісу Президента України О. Арестович став «головним заспокоїливим» і героєм багатьох жартів у мережі.

Отримані результати були класифіковані в лексико-тематичні групи: психологічно-емоційна потреба, цінності, ставлення до перемоги й майбутнього України (мир як закінчення війни), символи, політично-економічні фактори для досягнення миру, цитати, світ. Деякі з них мають власні підгрупи, а тому одні й ті самі асоціації можуть бути в різних категоріях.

Психологічно-емоційна потреба: *спокій* (158), *щастя* (81), *світло* (21), *любов* (20), *тиша* (19), *тепло* (13), *друзі* (9, 4 з котрих мають спільнокореневу форму *дружба*), *гармонія* (8), *безпека і злагода* (7), *обійми* (6), *сміх* (5), *затишок і полегшення* (3), *прекрасна ідилія* (1), *спати в ліжку, а не в підвалі* (1), *нема вибухів і сирен* (1). Зокрема останні дві асоціації мають таку конотацію – реальна фізична дія, що передана завдяки дієсловам.

Цінності: *щастя* (81), *перемога* (48), *життя* (47), *Україна* (45), *свобода* (30), *радість* (27), *майбутнє* (24), *любов і добро* (20), *дім* (11), *друзі* (9), *родина* (8), *незалежність, єдність і воля* (5). Ця група характерна тим, що вона показує, як загальнолюдське впливає із локального. Українці вкотре об'єднуються заради спільного блага, показують те, що вони – нація, об'єднана традиціями, мовою, історією та територією. І разом з тим респонденти розуміють вартість миру як такого. Асоціація *ціна* вживана 9 разів, але в її кількість входять *дорогою ціною* (3) і *не будь-якою ціною* (2); окремо також маємо одиничну асоціацію *людяність*.

Ставлення до перемоги й майбутнього України (мир як закінчення війни). Тут асоціації розділимо на 2 підгрупи: оптимістичні й скептично-песимістичні. До оптимістичних належать: *мрія* (58), *перемога* (48), *Україна* (45), *майбутнє* (24), *надія* (18), *скоро* (16), *настане, буде і процвітання* (15), *бажання* (10), *очікуваний* (8) і *мета* (8), *наш* (7), *діти* (6), *хочу* (5) *заслуга* (5), *понад усе* (4), *відбудова, квіти і благодать* (3), *назавжди, вічний, нагорода, результат, незабаром, прийде, чекаємо, весна й розквіт* (2), *віра* (1). У цій підгрупі багато дієслів, займенників, прикметників і прикметників. І, як було згадано вище, асоціація *мрія* в одного учасника експерименту виражена через *літак «Мрія»*. 27 лютого 2022 під час російського бомбардування аеропорту Гостомеля Ан-225, на жаль, був знищений. Тому відновлення «Мрії» є символічним відродженням України. До підгрупи скептично-песимістичних належать наступні асоціації: *ілюзія* (4), *тимчасовість, не скоро, нереальність, далекий і номінальний* (2). Ще до цих асоціацій можна зарахувати анкети 21 учасника, що утрималися від відповіді (*без відповіді*). Людині, котра перебуває в теперішньому сюрреалізмі, складно уявити нормальне й повноцінне життя без страху. У цій підгрупі багато одиничних асоціацій: *кінець нема війні, не пам'ятаю, не даність, його [миру] не буде ніколи, ламкий, тяжко доступний, не вірю, маніпуляція, кришталь, важкий, обман, буде?, складно, огида, неможливий, невідомість, кар-*

тинка, програш. До скептично-песимістичної групи можна зарахувати реакції, що пов'язані з минулим: *минуле* (3), *буденність* (2), *як було раніше* і *нормальність*. Тобто минуле постає як втрачений спокій для респондентів.

Символи. У цій категорії мир представлено в широкому сенсі. За допомогою символів і знаків людство протягом багатьох століть описувало світобудову. Проаналізувавши результати дослідження, ми маємо такі тематичні підгрупи: універсальні символи та локальні (українські).

Глобальні символи представлені асоціаціями: *голуб* (56) і *птах* (8). Реакція *голуб* виражена: 1) разом з прикметником *білий* (6, включно з рос. *белый голубь*); 2) у формі іменника множини *голуби* (4); 3) у формі іменника жіночого роду однини *голубка* (1) й множини *голубки* (1). Також є універсальний символ миру – *голуб* з *гілкою в дзьобі*. Щодо асоціації *птах*, то він виражений у формі множини в словосполученні *спів птахів* (1) і тільки у формі множини *птахи* (2). Голуб – один із символів християнської церкви й віри. Зокрема в Біблії голуб згадується у двох історіях: про всесвітній потоп і Ноя (Старий Заповіт) і коли Дух Святий у вигляді птаха зійшов на Ісуса Христа (Новий Заповіт).

Локальні (українські) символи. Така символіка – складник картини світу кожного українця. Загалом реакції цієї підгрупи можна поділити на 2 різновиди – національні й фольклорні. До національних належать: *небо* (58), *свобода* (30), *сонце* (25), *Київ* і *прапор* (4), *земля* (3), *пшениця* і *поле* (2), *тризуб* (1), *пісня* (1), *День Незалежності* (1), *Крим* (1), *патріотизм* (1). Також до цього списку можна додати займенники *те* (5) і *наш* (7). Стосовно присвійного займенника *наш*, то 4 респонденти із 7 акцентували на тому, що мир буде *на нашій землі* (3) і *на нашій славній Україні* (1). Фольклорні символи виражені такими реакціями: *небо* (58), *голуб* (56), *сонце* (30), *земля* (3), *весна*, *поле* й *пшениця* (2), *пісня* (1). Небо і земля – архаїчне космогонічне протиставлення. Наші предки вірили в те, що небо – вічне царство, а Сонце, Місяць і зорі – родина, котра там мешкає [13, с. 331]. Сонце також є центральним божеством у багатьох міфологіях світу. Поле й пшениця пов'язані із землеробством, частиною якого є українська культура. Весна була початком року за народним календарем; ця пора пов'язана з багатьма ритуалами й віруваннями [13, с. 61].

Кольороніми: *білий* (14), *блакитний* (8), *жовто-блакитний*, *синьо-жовтий* і *зелене* (1). *Білий* колір символізує спокій, чистоту й гармонію. *Блакитний* і *жовтий* мають патріотичне зна-

чення, адже це кольори прапора України. А *зелений* пов'язаний з весною, квітами, природою; цей колір символізує оновлення світу.

Політично-економічні фактори для досягнення миру. До цієї групи належать реакції *НАТО* (2), *переговори* (2) й одиничні: *міжнародні відносини*, *розпад РФ*, *нейтралітет*, *капітуляція*, *економіка*, *інфраструктура*, *зброя*, *визволення*. Подібні реакції відображають ставлення респондентів до миру в політичному аспекті.

Цитати (непрямі й прямі). У цю групу входять асоціації, котрі пов'язані з мистецьким твором або фольклором.

Асоціація *Понад усе* виникла у 4 респондентів. Після 2014 року в нашій державі стало поширеним гасло «Україна понад усе», хоча існувало воно й до цього, переважно асоціюючись із націоналістами. За період незалежності України у корпусі ГРАК ця фраза була знайдена в 287 джерелах, датованих від 1991 до 2021 року [14]. Раніші фіксації знаходимо, наприклад, у газеті «Українське життя». Так, у статті за 05.11.1941 р. «В єдності – сила народу» автор пише: «Коли для кожного німця Німеччина є понад усе, так і для кожного українця мусить бути найбільшою святиною: Україна понад усе» [15, с. 1]. Ця бориспільська газета виходила в 1941–1942 рр., коли Україна була окупована нацистами, тому використання у ній гасла «понад усе» додатково акцентує його зв'язок із німецьким «Deutschland über alles».

Мирись мирись і більше не дерись – лише в 1 анкеті. Це транслітерований перший рядок із російського вірша для примирення між дітьми (рос. «мирилка»). *ДРУЖБА ЖВАЧКА* – так само 1 випадок, це гасло було вживане ще з радянських часів. Поява такого типу асоціацій увиразнює один із нюансів психолінгвістичних експериментів: під час їхнього проведення респонденти можуть називати цілі фрази автоматично, оскільки вони існують у їхній мовній свідомості як цілісні комплекси [3, с. 70].

Світ. Сама асоціація *світ* має 35 випадків вираження. Та за своїм змістом як окрема група має таке саме глобальне значення, як і група символів. У ній можна виділити підгрупи: «Україна як рідний дім» і «Світ в умовах миру».

Лексико-тематична група «Україна як рідний дім» складається з таких асоціацій: *Україна* (43), *дім* (11), *друзі* (9), *родина* (8), *Київ* (4), *рідні* (3), *Поділ* (2), *місто* (1), *поїзд Одеса – Київ* (1), *повернення додому* (1). Україна – це передовсім рідний дім, тому присутні наступні слова: *сльози* (6), *туга* (1), *сум* (1). Ці вияви емоцій можна тлумачити і як печаль за загиблими. До цієї групи належать і асоціації-жести – *обійми* (6) і *рукостискання* (1).

Група «Світ в умовах миру» показує уявлення респондентів про те, як виглядатиме світ після перемоги: *без росії* (9), *на місці рашики – океан* (1), *Путін вмер, Росії нема* (1). Себто українці виключають існування Росії як країни. Проте разом з тим є 2 асоціації *руський* та дві одиничні: *точно не руский і руский*. Перші вказують на те, що двоє респондентів допускають програш нашої країни, однак інші два заперечують і глузують з російського зла під назвою «руський мир».

Результати проаналізованого асоціативного експерименту, як і психолінгвістичні дослідження Д. Терехової, Є. Васянович та Н. Дубовик, засвідчили, що слово-стимул *мир* викликає в більшості респондентів-українців позитивні асоціації. Найбільш частотною в усіх трьох експериментах є реакція *спокій* як основна психологічно-емоційна потреба. Регулярна фіксація цієї реакції на першому місці свідчить про її домінування у структурі асоціативного поля концепту МИР, що (за збереження позиції) в майбутньому може підштовхнути лексикографів до зміни порядку подання значень слова *мир* у тлумачних словниках. Поки компонент *спокій* стоїть на останньому,

четвертому місці, натомість на перші позиції лексикографи виводять своєрідне негативне тлумачення, де *мир* – це відсутність ворожнечі, незгоди чи збройної боротьби. Наш експеримент виявив, що слова-реакції з негативною семантикою є низькочастотними й переважно концентруються навколо складності досягнення й утримання миру, а не на війні чи ворожнечі. Стосовно ставлення до перемоги, то тут реакції поділено на оптимістичні, скептичні й песимістичні. Найчисленнішими лексико-тематичними групами асоціацій є символи та уявлення про мир як світ. Себто ширше значення слова *мир* не поступається вужчому в мовній картині світу сучасної української молоді. Високу частотність також виявили асоціації, що називають цінності й психологічно-емоційні потреби як основу творення й переживання миру. Група з політично-економічними факторами є однією з найменш репрезентованих, а її одиниці є низькочастотними, що вказує на домінування духовного, чуттєвого й ціннісного компонентів над матеріальним у структурі концепту МИР як фрагменту національної мовної картини світу українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки*. Мовознавство. 2015. № 4. С. 212–222.
2. Близнюк К., Свідченко С. Асоціативне поле концепту ВІЙНА у свідомості української молоді. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 23. С. 18–23.
3. Близнюк К. Асоціативний образ БАТЬКІВЩИНИ в мовній картині світу української молоді. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Вип. 8. С. 63–82.
4. Близнюк К., Мельник С. Асоціативне поле концепту ВІЙНА у свідомості української молоді. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. № 28. Т. 1. С. 28–33.
5. Терехова Д. Аналіз асоціативних полів слів-стимулів МИР/МИР/МИР у східнослов'янських мовах. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2014. Т. 1. № 1. С. 194–201.
6. Вільчинська Т. Специфіка лінгвізації концепту «МИР» у мас-медійному тексті. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2019. Вип. 45. С. 299–307.
7. Маслова Ю. Вербалізація концептів ВІЙНА, МИР, ЖІНКА, ЧОЛОВІК у газетному дискурсі України у воєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. 2023. Вип. 17(85). С. 71–77.
8. Shevchuk O., Kravchenko O. «War and Peace» Issue in Speeches of Donald Trump and Volodymyr Zelenskyy. *Acta De Historia & Politica: Saeculum XXI*, no. 01, Mar. 2020, P. 117–25.
9. Васянович Є., Дубовик Н. Асоціативні зв'язки стимулів МИР і ВІЙНА: семантичне наповнення (на матеріалі ланцюжкового асоціативного експерименту зі студентами-гуманітаріями). *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія*. Вип. 88. 2021. С. 74–78.
10. Словник української мови : в 11 т. Т. 4 : І-М / ред. тому А. Бурячок, П. Доценко. 1973. 840 с.
11. Караванський С. Практичний синонімів української мови : вид. 2-ге, допов. Київ : Українська книга, 2000. 480 с.
12. Грінченко Б. Словник української мови : у 3 т. / упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко ; за ред. С. Єфремова та А. Ніковського. Київ : Горно, 1927–1928. Т. 3 : К–Н. 3-тє вид., випр. й допов. 1928. XX, 479 с. (Збірник Історично-філологічного відділу / УАН ; ч. 66).
13. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
14. Генеральний регіонально анований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2023. URL: <http://uacorus.org/Kyiv/ua> (дата звернення: 19.08.2023).
15. Кошик І. В єдності – сила народу. *Українське життя*. 1941. 5 листоп. (№7). С. 1–2.

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ)

FORMATION OF THE LEXICAL STRUCTURE OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE (BASED ON PUBLIC RELATIONS MATERIALS)

Горбань Г.М.,

orcid.org/0009-0002-9823-2549

*асистент кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету*

У статті розглянуто основні шляхи розвитку та формування лексичного складу української мови на матеріалі публік рилейшнз, вплив зовнішніх екстралінгвістичних факторів на лексику, основні способи розвитку нових понять, значення запозичень, особливості творення та вживання спеціальної лексики.

Автор аналізує складність вивчення лексики як системи, досліджує основні способи розвитку значень слів, аналізує походження запозичень. У результаті доведено, що лексика є найбільш складною за організацією і структурою.

Причинами такого становища називають прихований характер лексичної системи, багатоаспектність слова (граматичне, лексичне значення та ін.), багатозначність смислових відношень між словами, безпосереднє співвідношення слова з позамовною дійсністю, труднощі осмислення її словникового наповнення.

Лексична система тісно пов'язана зі змінами, які відбуваються в суспільстві. Основні шляхи розвитку словникового складу мови – це існування і постійне поповнення слів власних та запозичення з інших мов.

Метафоричні перенесення виникають у мові постійно, особливо в тих пластах лексики, які пов'язані з найменуванням актуальних для суспільства проблем.

Важливу роль у розвитку й організації сучасної лексичної системи відіграють метонімічні перенесення найменувань за суміжністю. Вторинні значення спираються на асоціативні зв'язки, які виникають при найменуванні одним словом матеріалу і предмета, дії й результату, цілого і частини, власної назви й загальної.

Полісемія є однією з яскравих ознак національної самобутності лексики, оскільки характер семантичних зв'язків у різних мовах неоднаковий.

Роль запозичень для розвитку мови надзвичайно важлива, особливо в термінології.

Термінологія – одна з динамічних частин загальноновживаної лексики. Спеціальна наукова термінологія в сучасній професійній освіті України є надзвичайно актуальною проблемою і потребує подальшого вивчення та вдосконалення. У спеціальній лексиці розрізняють дві групи: професійно-термінологічну та власне професійну лексику. Найбільш значною групою в спеціальній лексиці є наукові та технічні терміни, які формують різноманітні термінологічні системи.

Ключові слова: мова, словниковий склад, запозичення, терміни, семантика, публік рилейшнз.

The article examines the main ways development and formation of the vocabulary of the Ukrainian language based on the material of public relations, the influence of external extralinguistic factors on the vocabulary, the main ways of developing new concepts, the peculiarities of the creation and use of special vocabulary.

The author analyzes the complexity of learning vocabulary as a system, explores the main ways of developing word meanings, and analyzes the origin of borrowings. As a result, it is proven that the vocabulary.

The reasons for this situation are called the hidden nature of the vocabulary system, the multifaceted nature of the word (grammatical, lexical meaning, etc.), the multifaceted meaning relations between words, the direct relationship of the word with extralinguistic reality, the difficulty of calculating its lexical content.

The lexical system is closely related to the changes taking place in society. The main ways of developing the vocabulary of the language: the existence and constant replenishment of own words and borrowings from other languages.

Metaphorical transfers occur in language all the time, especially in those layers of vocabulary that are associated with the naming of problems relevant to society.

An important role in the development and organization of the modern lexical system is played by metonymic transfers of names by contiguity. Secondary meanings are based on associative relationships that arise when naming a material and an object, an action and a result, a whole and a part, a proper name and a general one.

Polysemy is one of the bright signs of the national identity of vocabulary since the nature of semantic connections in different languages is not the same.

The role of development borrowings for language is extremely important, especially in term systems.

Terminology is one of the dynamic parts of commonly used vocabulary. Special scientific terminology in modern professional education of Ukraine is an extremely urgent problem and needs further study and improvement. In the special vocabulary, two groups are distinguished: professional and terminological and proper professional vocabulary. The most significant group in the special vocabulary are scientific and technical that form various terminological systems.

Key words: language, vocabulary, borrowing, terms, semantics, public relations.

Постановка проблеми. Дослідження одного з найважливіших аспектів мови – лексики, її словникового складу й лексичної семантики на матеріалі паблік рилейшнз важливе для розуміння процесів, які відбуваються не тільки в суспільно-політичному, економічному, науковому житті суспільства, а й у сучасній лексиці кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Лексична робота вимагає враховувати різноплановість та багатогранність лексичної системи (вивчення полісемії, омонімів, синонімів, антонімів, фразеологізмів, запозичень, генетичного походження лексики, словотворення та ін.); характер зв'язку і взаємодії один з одним; численні особливості узуально-традиційного використання; широкий спектр стилісового й стилістичного забарвлення, оцінної семантики. І хоч в роботах лінгвістів знайшли своє висвітлення окремі аспекти, організація словникового матеріалу залишається актуальною науково-методичною проблемою і потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним з пізнанням та відтворенням лексичної системи української мови, присвятили свої наукові роботи українські науковці О. Селіванова, В. Жайворонок, В. Чабаненко, О. Тараненко, Д. Баранник, Д. Мазурик, А. Стишов, В. Корольков та багато інших.

На думку вчених, лексикологія вивчає словниковий склад мови і слово як її основну одиницю. Словниковий склад (лексику) можна розглядати в різних аспектах: в історичному, етимологічному, семантичному, стилістичному, соціолінгвістичному та ін. Відповідно до цього виділяються і галузі його дослідження. Залежно від плану дослідження розрізняють описову (синхронічну) лексикологію, яка вивчає систему лексичних одиниць сучасної мови, й історичну (діахронічну) лексикологію, яка розглядає словниковий склад мови у процесі його формування й історичного розвитку.

Мета статті. Ми ставимо завдання проаналізувати шляхи розвитку лексичного складу української мови на матеріалі паблік рилейшнз, розглянути вплив зовнішніх екстралінгвістичних факторів на лексику, на появу нових значень у слів, встановити причини лексичного запозичення, прослідкувати над процесами функціонування спеціальної, власне професійної лексики, найменувань паблік рилейшнз у сучасній українській мові.

Виклад основного матеріалу. Наука на межі ХХ і ХХІ століть одержує статус виключно ефективного й динамічного інструментарію людської

діяльності, що визначає зацікавленість учених до прагматичних аспектів і проблем теорії пізнання.

Дослідження особливостей функціонування лексики у динаміці, на основі контексту, відповідає науковим парадигмам сучасного мовознавства, дозволяє краще зрозуміти системні відношення між мовними одиницями.

«Українська мова початку ХХІ ст. як функціонально динамічна і відкрита система перебуває в процесі розвитку, зазнаючи істотних кількісних і якісних структурних, семантичних, стилістичних та інших змін. Як і в попередні періоди свого «життя», найбільш піддатливим до таких змін із-поміж усіх рівнів є лексичний» [8, с. 407–415].

Пошуки дослідниками закономірностей у сфері використання слів і ефективних методів розпізнавання системних зв'язків (компонентний і опозитивний аналіз, дистрибутивний метод та ін.) мають велике значення, хоч і важко говорити про жорстку упорядковану систему, яка охоплює весь словниковий склад мови.

Враховуючи складність і багатоплановість структури слова, сучасні лінгвісти при його характеристиці використовують багатоаспектний тип аналізу. На думку О. Тараненка, слово – «найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлювана значеннєва одиниця мови, яка зіставляється з пізнанням і вичленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.) й основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження» [10, с. 565].

Слово співвідноситься «з різними мовними рівнями: фонетичним, словотвірним, морфологічним, синтаксичним. Крім того, у слові відображені результати пізнавальної діяльності народу, його культура, традиції, морально-етичні цінності тощо» [9, с. 25].

Лексикологія називає два основні шляхи розвитку словникового складу мови: існування і постійне поповнення слів власних та запозичення з інших мов.

Лексична система тісно пов'язана із зовнішніми екстралінгвістичними факторами, безпосередньо відображає зміни, які відбуваються в суспільстві, що виражається як відмиранням слів або їх значень, так і появою нових слів і значень. У зв'язку з цим словниковий склад мови залишається відкритим.

Нове значення у слова може виникати в результаті перенесення назви з одного предмета на

інший або за наявністю стійких зв'язків між ними (тобто за суміжністю).

На думку вчених, багатозначність – це спосіб компактного зберігання в мові інформації про світ. Семантична природа полісемії пояснюється асиметричністю, яка існує між знаком і значенням. Пристосовуючись до конкретної комунікативної ситуації, лексичні одиниці поступово частково змінюються, розширюють свій зміст, але залишаються по суті тими самими одиницями.

Розглянемо основні види переносного значення слова: метафоричний (в основі лежить схожість предметів за формою, кольором, функцією, місцезнаходженням та ін.) та метонімічний. Метафоричне значення слугує не тільки засобом оцінки, але й виконує номінативну функцію, називаючи нове поняття старим знайомим словом. Порівняйте: переносне значення слова **ключ** – до чого-, для чого-, перен. Засіб для розуміння, розгадування когось, чогось, для оволодіння чимось. Підібрати ключ (ключі) до кого-, чого-небудь – зрозуміти сутність кого-, чого-небудь, знайти правильний підхід до кого-, чого-небудь. У ключі якому (написати, зобразити, показати кого-, що-небудь) – у якому-небудь плані, стилі, манері тощо семантично співвіднесено з прямим – Знаряддя для замикання та відмикання замка, засува та ін. Наприклад: «Діяльність – ключ у процесі ефективного управління проблемами» [4, с. 325].

Метафоричні перенесення, а також їхній різновид – функціональні перенесення, виникають у мові постійно, особливо в тих пластах лексики, які пов'язані з найменуванням актуальних для суспільства проблем (**тиск суспільної думки, тиск військової сили, носії інформації, соціальний спалах**).

Як зазначають вчені, метафора не лише служить засобом оцінки, але часто виконує номінативну функцію, визначаючи і називаючи нове поняття вже відомим словом.

Важливу роль у розвитку й організації сучасної лексичної системи відіграють метонімічні перенесення найменувань за суміжністю. Вторинні значення спираються на асоціативні зв'язки, які виникають при найменуванні одним словом матеріалу і предмета, дії й результату, цілого і частини, власної назви й загальної. Метонімічними є ті значення, які виникають у результаті використання власних імен для назви конкретних понять, предметів. У цьому випадку вони втрачають риси власної назви і стають загальними. Порівняйте: **Пан** – ім'я бога лісів в давньогрецькій міфології, зовнішній вигляд якого наганяв страх і похідне від

нього слово **паніка** – жах, який охоплює людину або багатьох людей [7, с. 514].

Розширилось значення слова **зброя**, яке, очевидно, є запозиченням з польської мови – *zbroja* («обладунок», «спорядження», «зброя»), утворене від *broić* («броїти», первісне значення – «рубати»), що веде своє походження від праславянського **brъjъ/*briti* (звідси також укр. *брити*). Людство користувалося зброєю з прадавніх часів. Найпростішими видами зброї є палиця чи камінь, які неважко знайти будь-де. Спочатку основним призначенням зброї було в першу чергу полювання, в другу – захист від хижаків. Але вже в найдавніші часи зброя стала використовуватися також для нападу та оборони в сутичках різних груп людей. Поступово цим словом почали називати всі види зброї. Значення слова при цьому розширилось, втративши свій первісний зв'язок з конкретним предметом: **ядерна зброя, хімічна зброя, біологічна зброя, психологічна зброя** та ін.

На думку вчених, подібні розширення значень слів сприяють появі вторинних метонімічних номінацій. Вони стають фактором системи як окремі складові частини лексико-семантичної структури слова. На використанні переносних значень слів будуються тропи. Крім метафор, метонімії, синекдох, до них відносяться і симфори (гр. – співвідношення, сумісність).

Наведені типи переносу найменувань характеризуються відносною регулярністю виникнення. Їх називають узуальними, загальноприйнятими від лат. *usus* – звичайний. Значення таких найменувань знаходять відображення в словниках.

У контексті публік рилейшнз активно використовуються перифрази (гр. *periphraso* – описовий вираз, іносказання; *peri* – навколо, біля; *phraso* – вислів). Наприклад: «Робітник публік рилейшнз – творець політики, а не публіцист», «Менеджери-прикордонники підтримують своїх колег, допомагаючи їм спілкуватися зсередини та за межами організації» [4, с. 210]. Поряд з розширенням обсягу значення слова в процесі розвитку переносних назв спостерігається також і його звуження.

Полісемія є однією з яскравих ознак національної самобутності лексики, оскільки характер семантичних зв'язків у різних мовах неоднаковий. На думку вчених, багатозначність слів природних мов народів світу – це одна з найважливіших особливостей їхньої лексики, одна з найважливіших особливостей людської мови взагалі. «Саме тому слід говорити про закон багатозначності слова, про закон лексичної полісемії. Вивчення цих

законів дозволяє активно використовувати потенційні властивості слова при перекладі з однієї мови на іншу, тобто при виявленні міжмовних семантичних відповідностей» [9, с. 57].

Основні способи розвитку значень слів у загальній лексичній системі мови не виключають можливості інших уживань. У контексті паблік рилейшнз ми зустрічаємо індивідуальні, контекстуально обумовлені вживання переносу назв по метафоричній і метонімічній моделі. Такі переноси не зафіксовані в тлумачних словниках, їх значення називають okazіональними (від лат. occasionalis – випадковий). Поява цих назв обумовлена різними причинами, головна з яких – нерегулярність творення і контекстуально-стилістична залежність. Іноді такі слова відрізняються авторською індивідуалізацією. Наприклад: «У кожної людини є своя зірка. Зіркою Барнума був «знак оклику» [4, с. 56].

Властивість слова мати не одне, а декілька значень узуального характеру, а також можливість появи okazіональних значень створює багато труднощів у практиці перекладу. На думку вчених, ніякий словник не може спрогнозувати всю різноманітність контекстуальних значень, не може охопити розмаїття сполучень слова. Тому теорія перекладу може встановити лише функціональні відповідності, які враховують залежність трактування смислових категорій від впливу різноманітних чинників. Цей принцип дійсний і при визначенні контекстуальних значень, і при здійсненні різних лексичних трансформацій.

Враховуючи той факт, що навчальні посібники з паблік рилейшнз перекладено з англійської мови, не завжди бувають, на нашу думку, виправдані ті або інші найменування з точки зору ресурсів рідної мови (**лобіст, пієрмен, ньюс-мейкер, провайдер** та багато інших).

Роль запозичень для розвитку мови надзвичайно важлива, особливо в терміносистемах. Розглянемо запозичення, які прийшли в українську мову з інших мов на різних етапах розвитку та функціонують в контексті паблік рилейшнз. З грецької мови (після успішної війни на Балканах у VI ст. та у зв'язку з активною участю Візантії в поширенні християнства у слов'янських державах у IX ст.) проникли слова зі сфери релігії (**архієпископ, патріарх, ангел, ікона, митрополит, монах, монастир**). З часом грецькі терміни поповнили наукову сферу (**історія, філософія, гомеостаз, динаміка, мікро-, макро- (мікроекономіка, макроекономіка), екологія, атеїзм, фаза, діагноз**), сферу мистецтва, літератури, кіно, психології (**логіка, апатія, симпатія, феномен,**

ієрархія, харизма, паніка, карикатура, психологічна аура, символ, міф, риторика, кіно); науково-технічну лексику (**радіоефір, телеефір, фото**), суспільно-політичну лексику (**біографія, стратегія, тактика, ідея, ідеолог, гіпотеза, аморфні (закони), ідеологія, епоха, феномен, монополія, катастрофа, ієрархія, катастрофа, філантроп**). Велика кількість грецьких слів увійшла до складу міжнародного фонду наукової лексики (**діахронія, ідіома, семасіологія (семантика), синхронія, символ** та ін.).

Запозичення з латинської мови теж відіграли важливу роль в збагаченні мови, особливо в науково-технічній сфері, суспільно-політичній, науковій та ін. (**сегмент, сегментація, екскурс, експерт, експертиза, експонувати, експеримент, перцепція (сприйняття), стимул, епідемія (середньолат.), де-факто, реціпієнт, статус-кво, квота, диспропорція, процент** та ін.).

Протягом багатьох століть велика кількість термінів з'явилася з французької мови (**диснанс, жест, символіка, тембр, стиль, маніпуляція, субординація, інформація, корпоратив, реклама, тур, ажіотаж, преса** та ін.).

Незначну частину серед досліджуваних слів представляють терміни з тюркської мови (**ярлик**), німецької (**адвокат, фокус, ментальність, ранг, ультиматум, тенденція, кегль**), ірландської (**клан**) та ін.

З кінця 80-х років XX ст. активізувався процес запозичення з англійської мови. Це пояснюється значним впливом американської культури, лідерством в економіці, міжнародній політиці, високим рівнем життя громадян. Англійська лексика поповнила не тільки сфери інформатики й комп'ютерної техніки, а й галузь економіки, науки, культури, суспільно-політичного життя.

У контексті паблік рилейшнз функціонують англіцизми різних тематичних груп, а саме: суспільно-політична група (**каденція, консорціум, рейтинг, екзит-пол, онлайн, спонсор, лобізм**); економіка (**менеджер, маркетинг, бізнесмен, аудит, прайс, інвестор, партнер, провайдер**); наука і техніка (**комп'ютер, файл, чат, принтер, онлайн**); індустрія розваг (**шоу, бренд, фітнес, кліп, ток-шоу**); література та мистецтво (**комікс, памфлет, сленг**) та ін.

Найбільш показовою у плані адаптації запозичень є словотвірна активність іншомовного елемента, його властивість слугувати базою для створення похідних слів за допомогою афіксальних засобів.

Основним критерієм виділення варваризмів є написання їх буквами алфавіту мови-реціпієнта

(паблік рилейшнз, піермен, де-факто, бекбраундер, промоушн, паблісіті, нюос-мейкер, ноухау). На думку вчених, варваризми не називають ніяких іноземних реалій, мають відповідності в українській мові й можуть бути легко замінені.

У контексті паблік рилейшнз більшість вкраплень використовується в найменуваннях іншомовних газет та журналів («Уорлд», «Лайф»), кампаній та корпорацій («Стандарт ойл», «Дженерал моторз», «Юнайтед Стейтс стил»), в назвах фірм, видавництва паблік рилейшнз («Уайтекер енд Бокстер», «Public Relations Quarterly», «Public Relations Reporter»), в термінології (Marketing (вивчення ринку), «public relations» і «public affairs» (суспільні справи), паблісіті (редакційні матеріали), personal interviews (особисті інтерв'ю), price (ціна), place (місце), promotions (просування), product (продукт) та ін.

Варваризми, або іншомовні вкраплення систематично застосовуються в закріплених за ними функціональних сферах, особливо в термінології.

У контексті паблік рилейшнз коло екзотизмів досить широке та різноманітне. Вони відображають життя, культуру, історію Америки, Древньої Греції, Риму, України та інших країн світу. Основу екзотичної лексики становить етнографічна лексика (конгрес, Червоний Хрест, Королівське управління, мусульманський халіфат, папа Римський, народне віче, козацька рада та ін.). Спостерігається адаптація запозичених екзотизмів на словотвірному рівні (брифінговий, онлайнвий, мафіозний, мафіозність, дилерство, нюосмейкерський, брендовий, донорський та ін.).

На виникнення та функціонування термінологічної лексики вплинули розвиток науки і техніки, економіки, мистецтва тощо. До термінологічної лексики належать слова та словосполучення, які використовуються для логічно точного визначення спеціальних понять, їх змісту, характерних відмінностей.

Термінологія – одна із найбільш рухомих частин загальноживаної лексики, яка активно поповнюється новими поняттями. Для термінів головною характерною функцією є функція визначення, яку називають дефінітивною (лат. *definitio* – визначення), а власне термінологічне розкриття змісту – дефініцією.

У спеціальній лексиці розрізняють дві групи: професійно-термінологічну та власне професійну лексику. Найбільш значною групою в спеціальній лексиці є наукові та технічні терміни, які формують різноманітні термінологічні системи.

На думку науковців, спеціальна лексика стає основним джерелом поповнення літературної мови. А семантична суть і відмінності терміна знаходяться в характерному для нього значенні, яке встановлюється в процесі свідомої, попередньої домовленості і в рамках даної термінологічної системи є прямим, синтаксично або конструктивно нічим не обумовленим.

Існує немало термінів, яким властива категоріальна багатозначність, де зміст поняття, який виражено словесно в терміні, складається з ознак, які одночасно належать до різних категорій і мають між собою не родинно-видові зв'язки: процес і величина (тиск), дія і результат (акція) та ін.

Багатозначність термінів, їх синонімія, омонімія, антонімія вважаються недоліком багатьох сучасних термінологій. На термінологічні системи поширюються загальні лексико-семантичні властивості функціонування і розвитку мови. На думку вчених, слово-термін в загальному тлумачному словнику описується тільки як слово, як елемент мовної системи. Мовні властивості лексичних одиниць властиві конкретній і термінологічній лексиці, як і абстрактній і нетермінологічній.

До словотвірних ознак термінів відноситься регулярність (однотипність) їх утворення в рамках окремої термінологічної системи. Утворення термінів відбувається по-різному. Поряд з процесом створення нових назв спостерігається термінологізація вже існуючих у мові слів, тобто перекласифікація, перенесення значення, в результаті якого виникають другорядні, спеціально-термінологічні номінації.

Для створення нових термінів використовуються різні способи: а) лексичний, тобто утворення власних слів і словосполучень (заряд – фіз.); різні види запозичень (індикатор – фіз., резонанс – фіз., донор – мед.); поєднання тих і інших (силове поле – фіз.); б) лексико-словотвірний, де при створенні терміна використовуються існуючі в мові або запозичені словотвірні елементи, морфеми. Найбільш продуктивним способом є складення основ і афіксація. Застосовуються різні типи складення основ і слів. Складення повних основ (радіоелектронний, радіосюжет, кінофільм); складення усічених основ (складноскорочені слова); використання запозичених елементів: авіа-, біо-, інтер-, макро-, мікро-, псевдо-, анти-, дис- та ін. (мікроекономіка, антизаконний, антимонопольний, дисбаланс).

До власне професійної лексики відносяться слова і висловлювання, які не є строго

узаконеними, науково визначеними найменуваннями виробничо-технічних, сільськогосподарських, спортивних та інших понять.

У контексті паблік рилейшнз власне професійна лексика представлена найменуванням груп суспільства (типології споживачів). Наприклад: **«реалізатори** – процвітаючі, перевірені на практиці люди, які беруть на себе відповідальність, мають почуття власної гідності і володіють значними ресурсами. Для них важливий імідж», **«виконавці** – люди, які орієнтовані на роботу і роблять успішну кар'єру; вони не тільки намагаються контролювати своє життя, але й, як правило, контролюють його» та багато інших [4]. Такі найменування не зафіксовані в словниках і є оказіональними.

До цього ж типу власне професійної лексики відносяться й іменники, які називають працівників професії паблік рилейшнз: пієрмен, спеціаліст з ПР, експерт з ПР, ПР-менеджер, ПР-ремесник та ін. Сучасні словники дають пояснення **паблік рилейшнз** – [public – публічний, суспільний і **relations** – відносини, зв'язок] – 1) соціальна інформація; сприяння встановленню взаєморозуміння і доброзичливості між особистістю, організацією та іншими людьми за допомогою розповсюдження пояснювального матеріалу, розвитку обміну (інформацією) і оцінки суспільної реакції; 2) відділ інформації комерційного підприємства; 3) система інформаційних зв'язків влади з суспільством. Інша назва – піар [2, с. 509]. Такі найменування є вузькопрофесійними.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що лексика є складною за організацією і структурою.

Причинами такого становища є прихований характер системності лексики, багатоаспектність слова, багатогранність смислових відношень між словами, безпосереднє співвідношення слова з позамовною дійсністю, труднощі осмислення її словникового наповнення.

Слово співвідноситься з різними мовними рівнями: фонетичним, словотвірним, морфологічним, синтаксичним. У слові відображені результати пізнавальної діяльності народу, його культура, традиції, морально-етичні цінності тощо.

Лексичні одиниці поступово частково змінюються, розширюють свій зміст, але залишаються по суті тими самими одиницями.

Метафоричні перенесення, а також їхній різновид – функціональні перенесення, виникають

у мові постійно, особливо в тих пластах лексики, які пов'язані з найменуванням актуальних для суспільства проблем.

Метонімічні перенесення (за суміжністю) відіграють важливу роль в розвитку та організації лексичної системи. Вторинні значення спираються на асоціативні зв'язки, які виникають при найменуванні одним словом матеріалу і предмета, дії й результату, цілого і частини, власної назви й загальної

У контексті паблік рилейшнз функціонують індивідуальні, контекстуально обумовлені вживання переносу назв по метафоричній і метонімічній моделі.

Властивість слова мати не одне, а декілька значень узуального характеру, а також можливість появи оказіональних значень створюють багато труднощів у практиці перекладу.

Роль запозичень для розвитку мови надзвичайно важлива, особливо в терміносистемах. Найбільш показовою у плані адаптації запозичень є словотвірна активність іншомовного елемента, його властивість слугувати базою для створення похідних слів за допомогою афіксальних засобів.

Термінологія – одна із найбільш рухомих частин загальноновживаної лексики, яка активно поповнюється новими поняттями. Спеціальна лексика стає основним джерелом поповнення літературної мови. Найбільш значною групою в спеціальній лексиці є наукові та технічні терміни, які формують різноманітні термінологічні системи.

Багатозначність термінів, їх синонімія, омонімія, антонімія вважаються недоліком багатьох сучасних термінологій. На термінологічні системи поширюються загальні лексико-семантичні властивості функціонування і розвитку мови.

Поряд з процесом створення нових назв спостерігається термінологізація вже існуючих у мові слів, тобто переосмислення, перенесення значення, в результаті якого виникають другорядні, спеціально-термінологічні номінації.

У контексті паблік рилейшнз власне професійна лексика представлена найменуванням груп суспільства (типології американських споживачів). Такі найменування не зафіксовані в словниках і є оказіональними.

Активне використання англіцизмів в науковій, суспільно-політичній сфері не завжди виправдане з точки зору ресурсів рідної мови.

Впорядкованість термінології в Україні потребує систематизації та вдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бодик О.П., Рудакова Т.М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Київ, 2011. 414 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К., Ірпінь, 2005. 1917 с.
3. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць. Мовознавство. № 6, 1999. С. 32–36.
4. Королько В.Г. Основи публік рилейшнз. К. «Рефл–бук» «Ваклер», 2001.
5. 528 с.
6. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української мови (90-і роки ХХ ст.): дис.канд. філол. наук. Львів, 2002. 212 с.
7. Почепцов Г.Г. Публік рилейшнз. Навч. посіб. К., 2000. 280 с.
8. Скопненко О.І., Цимбалюк Т.В. Сучасний словник іншомовних слів. Видавництво «Довіра», 2006. 788 с.
9. Стишов О.А. Стаття «Тенденції розвитку лексичного складу української мови початку ХХІ століття». Вісник Запорізького національного університету № 1, 2012. С. 407–415.
10. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.
11. Тараненко О.О. Слово. Українська мова. Енциклопедія. К., 2000. С. 565.
12. Великий тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87> (дата звернення: 25. 06. 2023).

УДК 811.161.2'373.45

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.5>

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ДОКУМЕНТОЗНАВЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

BORROWINGS AS A SOURCE OF REPLENISHMENT OF THE DOCUMENTATION TERMINOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Житар І.В.,

*orcid.org/0000-0002-1336-7931**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри українського ділового мовлення**Національної академії Служби безпеки України*

Краєвська Г.П.,

*orcid.org/0000-0003-4036-3984**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри українознавства**Вінницького національного медичного університету імені М.І. Пирогова*

Матвійчук Т.П.,

*orcid.org/0000-0002-6512-3269**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри мовних дисциплін**Державного університету інфраструктури та технологій*

Статтю присвячено вивченню особливостей і закономірностей розвитку термінологічних одиниць, які номінують наукові поняття галузі документознавства. До таких одиниць належать, зокрема терміни наукових дисциплін, де документ є основним об'єктом дослідження. У статті схарактеризовано вітчизняну документознавчу термінологію як окрему терміносистему української мови. Детально проаналізовано актуальні дослідження з теми. Надано коротку історичну характеристику документознавчої термінології української мови. Встановлено чинники впливу на розвиток української термінології у галузі документознавства. Розглянуто умови функціонування документознавчої термінології в українській мові, а також перспективи її розвитку. Обґрунтовано доцільність використання запозиченої лексики у випадку, якщо мові не вистачає внутрішніх ресурсів для номінації тих чи інших явищ або

предметів. Розкрито причини та наслідки інтеграції іншомовних термінів в українську документознавчу терміносистему. Визначено, що поповнення документознавчої термінології української мови через запозичення іншомовних одиниць є цілком доцільним і необхідним процесом для адаптації мови до сучасних реалій, розвитку технологій та міжнародної співпраці. Встановлено, що для успішного впровадження запозичень документознавчої термінології важливо дотримуватись такої послідовності: відбір термінів, адаптація термінів, пояснення термінів, вживання термінів відповідно до контексту, узгодженість термінів. Доведено, що поповнення документознавчої термінології через запозичення іншомовних одиниць є важливим етапом у розвитку мови, адже це дозволяє виразно та точно передавати нові поняття, процеси та методи в документознавстві. Зроблено спробу розкриття питання співвідношення національного і запозиченого в українській документознавчій терміносистемі. Визначено іноземні мови, які найбільше сприяли поповненню українського документознавчого словника та наведено приклади запозичених галузевих термінів. Простежено явище мовного пуризму та схарактеризовано його доцільність в межах документознавчої термінології української мови.

Ключові слова: документознавство, документознавча термінологія, запозичення, термінологічна одиниця, терміносистема, пуризм.

The article is devoted to the study of the peculiarities and rules of the development of terminological units that nominate scientific concepts in the field of documentation science. Such units include, in particular, the terms of scientific disciplines where the document is the main object of research. The article characterizes the domestic documentation terminology as a separate term system of the Ukrainian language. Current research on the topic has been analyzed in detail. A brief historical description of the documentation terminology of the Ukrainian language has been provided. Factors influencing the development of Ukrainian terminology in the field of documentation studies have been established. The conditions of the functioning of documentation scientific terminology in the Ukrainian language, as well as the prospects for its development, have been considered. The expediency of using borrowed vocabulary has been substantiated if the language lacks internal resources for the nomination of certain phenomena or objects. The reasons and consequences of the integration of foreign language terms into the Ukrainian documentation terminology system have been revealed. It has been determined that replenishing the documentation terminology of the Ukrainian language through the borrowing of foreign language units is a completely appropriate and necessary process for adapting the language to modern realities, technology development, and international cooperation. It has been established that for the successful introduction of borrowings of documentation terminology, it is important to follow the following sequence: selection of terms, adaptation of terms, explanation of terms, use of terms in accordance with the context, consistency of terms. It has been proven that replenishment of the documentation terminology through the borrowing of foreign language units is an important stage in the development of the language, because it allows one to clearly and accurately convey new concepts, processes and methods in documentation science. An attempt was made to reveal the issue of the ratio of national and borrowed in the Ukrainian documentation terminology system. The foreign languages that most contributed to the replenishment of the Ukrainian documentation vocabulary have been identified, and examples of borrowed industry terms are given. The phenomenon of linguistic purism has been traced and its expediency has been characterized within the framework of the Ukrainian documentation terminology.

Key words: documentation science, documentation terminology, borrowing, terminological unit, terminological system, purism.

Постановка проблеми. Запозичення в інші мови є важливим явищем, яке сприяє поповненню термінології та розширенню лексичного запасу мови. Українська мова також активно користується запозиченнями з інших мов, що допомагає виразити нові концепції, явища та технології. На сучасному етапі свого розвитку українське національне термінознавство спрямоване на вивчення окремих галузевих термінологічних систем, водночас набуваючи рис сформованої і цілісної галузі знань. Запозичення документознавчої термінології є важливим кроком у розширенні та удосконаленні української мови, оскільки документознавство є галуззю, що вимагає точності та чіткості в передачі понять. Документознавство об'єднує в собі поняття, процеси та методи, які вимагають адекватної термінології для точного сприйняття та комунікації. Дослідження творення, поповнення і розвитку національної термінології, зокрема документознавчої, є важливою умовою розквіту літературної мови у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Терміносистема документознавства активно розвивається і продовжує викликати інтерес у науковому колі. Значну частину своїх наукових розвідок документознавчій термінології присвятила М.В. Комова [1; 2]. На основі термінів, засвідчених у наукових збірниках, підручниках, з бібліографії, бібліотечної справи, книгознавства та інформатики, дослідниця здійснила системне дослідження української документознавчої термінології, у якому виявила періоди формування української документознавчої термінології; вивчила особливості її системної організації термінології; з'ясувала закономірності термінологізації наукових понять шляхом вторинної номінації; здійснила лексико-граматичний аналіз складу термінології, а також вивчила специфічні лексико-семантичні процеси, властиві їй; а також дослідила закономірності унормування терміносистеми. Дослідниця О.М. Тур [3] вивчала українську документознавчу термінологію з погляду проблеми уніфікації та стандартизації, спрямо-

вуючи основну увагу на принципи і способи стандартизації, її нормативно-правове та наукового-методичне регулювання, міжнародні та європейські стандарти зі стандартизації документознавчої термінології. С. Литвинська [4] студіювала перспективні напрями розвитку української документознавчої термінології, виокремлюючи серед них такі: уникнення полісемії й синонімії; створення державного стандарту унормування

документознавчої термінології загалом; створення класифікації термінів як розподілу термінів, які вживаються за їх узагальненими ознаками споріднення та відмінності; створення академічного термінологічного словника з документознавства. Л.М. Ткач [5] аналізувала національний аспект документознавчої термінології, порушуючи питання творення документознавчих термінів із тенденцією до збереження їхньої національної специфіки. Однак, шляхи поповнення українського документознавчого словника іншомовними термінами лишаються малодослідженими, що і зумовило здійснення цього дослідження.

Постановка завдання. Здійснюючи наукову розвідку з теми поповнення документознавчої термінології української мови шляхом запозичення іншомовних одиниць, ставимо перед собою завдання встановити доцільність і необхідність поповнення рідномовної документознавчої терміносистеми чужомовними термінами, визначити переважання в ній національного чи запозиченого, виокремити іноземні мови, які найбільше сприяли поповненню українського документознавчого словника, проілюструвати зазначене прикладами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна документознавча термінологія української мови нараховує понад 1000 лексичних одиниць [6, с. 4]. Досліджувана термінологічна система досить неоднорідна за своїм складом, оскільки її насичують термінологічні одиниці, що виникали у різні історичні епохи і є результатом діяльності різних народів світу.

С. Литвинська [4, с. 38] зазначає, що документознавча термінологія може повністю виконувати свої головні функції, а саме позначати наукові поняття і задовольняти потреби у спілкуванні фахівців, лише у випадку, якщо вона є унормована, систематизована, загальноприйнята, стандартизована і кодифікована.

Розвиток документознавства як науки є наслідком інтеграції поняттєвого апарата книгознавства, архівознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства тощо. Документознавча термінологія української мови організувалась як сумарна,

інтегративна цілісність термінологічної лексики, що номінує центральні, визначальні поняття наукових дисциплін документно-комунікаційного ряду. До неї належать термінологічні одиниці, які номінують поняття продукування, виробництва, зберігання, використання і поширення різноманітних документів [2].

За М.В. Комовою [2], коливання інтенсивності розвитку і функціонування документознавчої термінології української мови прямо пов'язані з кондиціями існування української державності, а також зі зростанням національної свідомості. Виробничо-технічний і соціально-комунікативний чинники також мали неабиякий вплив на згадані процеси. На думку ученої [2], усвідомлене творення української документознавчої термінології розпочалося з середини XIX ст. Пізніше, у 20-х роках XX ст., спостерігалися тенденції орієнтування на національну основу, гармонійне сполучення рідномовного з іншомовним. Останнє, в свою чергу, створило передумови для інтегрування міжнародної термінології в українське документознавство.

Низка досліджень українського документознавчого термінотворення спрямована на пошук власне українських лексем для витіснення ними іншомовних термінологічних одиниць. Л.М. Ткач [5] ставить слушне питання – «Якою має бути українська термінологія: розширювати термінологічне поле з його національною специфікою, замкнутися у своєму вузькому національному колі і повертатися до питомо українських лексем чи дати простір чужомовним словам?» [5, с. 32].

Загалом українська документознавча терміносистема у своєму складі має значну кількість термінів-запозичень. Таким чином, виникає закономірне питання: наскільки бажаними є запозичені терміни у порівнянні з рідномовними термінами? Звісно, на це питання неможливо дати однозначну відповідь. Про доцільність інтеграції іншомовних термінів можливо розмірковувати тільки за умови збереження національної специфіки терміносистеми, безпосереднього структурного калькування з мови оригіналу та неприпустимості подвійного калькування (наприклад, через польську мову). Звідси, вимагають формування основні принципи творення нових термінологічних одиниць та чергування запозичених елементів [5, с. 32]. Використання іншомовних одиниць в термінологічних стандартах засвідчує їх творення шляхом структурного калькування з міжнародних термінів і прямих запозичень з інших мов. Безпосередньою перевагою запозичення термінів

є наявність спільного термінологічного фонду, що полегшує роботу з іншомовною науковою літературою [7, с. 50].

Поповнення документознавчої термінології української мови через запозичення іншомовних одиниць є цілком доцільним і необхідним процесом для адаптації мови до сучасних реалій, розвитку технологій та міжнародної співпраці. Для успішного впровадження запозичень документознавчої термінології важливо дотримуватись такої послідовності:

1. Відбір термінів. Відбір термінів для запозичення повинен базуватися на їх адекватності та вживаності в українському документознавстві. Терміни мають точно відображати поняття та процеси, які вони позначають.

2. Адаптація термінів. Запозичені терміни слід адаптувати до фонетичної та граматичної структури української мови. Це допоможе забезпечити їхню зручність та легкість сприйняття в мовленні.

3. Пояснення термінів. Деякі запозичені терміни можуть бути незнайомі або складні для розуміння. Важливо додавати пояснення або дефініції до таких термінів, щоб сприяти їхньому правильному розумінню.

4. Вживання термінів відповідно до контексту. Запозичені терміни краще впроваджувати в контексті конкретних текстів або документів. Це допоможе відобразити їхнє використання та зміст у реальних ситуаціях.

5. Узгодженість термінів. Поповнення термінології мови через запозичення має відбуватися з урахуванням згоди лінгвістів, фахівців з документознавства та інших зацікавлених сторін. Важливо враховувати відгуки та рекомендації щодо вибору та вживання запозичених термінів.

Поповнення документознавчої термінології через запозичення іншомовних одиниць є важливим етапом у розвитку мови, адже це дозволяє виразно та точно передавати нові поняття, процеси та методи в документознавстві. Важливо зберігати баланс між запозиченнями та власною лексикою, забезпечуючи зрозумілість та адекватність мовлення у цій специфічній галузі.

Проникнення іншомовних елементів в українську документознавчу терміносистему зумовлено тим, що національна загальноживана лексика не здатна відобразити усі здобутки людського досвіду у пізнанні навколишнього світу. Перші явища запозичення термінів з інших мов в українську документознавчу термінологію сягають періоду християнізації східних слов'ян, коли найбільшу частку серед іншомовних термінів становили запозичення з класичних мов – ста-

рогрецької і латинської. До національної мови вони проникали здебільшого шляхом подвійного калькування через посередництво мов сусідніх країн. До термінів, запозичених зі старогрецької, належать, зокрема *каталог*, *автобіографія*, *пергамент*, *енциклопедія*. Латинська мова сприяла поповненню українського словника такими термінами як-от *документ*, *публікація*, *патент*, *індекс*, *архів*.

Європейські мови збагатили українську документознавчу терміносистему термінами на позначення назв предметів, процесів книгодрукування, елементів оформлення книг, інших видів друкованої продукції: *абзац*, *шрифт*, *курсив*, *шпальта* (німецька); *журнал*, *фонд*, *буклет*, *афіша*, *анкета*, *бланк*, *блокнот* (французька); *аркуш* (польська); *альманах*, *цифра*, *шифр* (слова арабського походження, що потрапили до української мови через посередництво італійської).

У другій половині XX століття розпочалося активне поповнення документознавчої терміносистеми одиницями з галузі інформатики, що походять з англійської мови і увійшли в українську разом з самими поняттями: *інтерфейс*, *файл*, *курсор*, *маркер*, *байт*, *біт*, *дайджест*. Слід зауважити, що у випадку транслітерації чи калькування, зміни у запозичених термінах обов'язково узгоджуються з нормами української мови.

На протигагу запозиченню термінологічних одиниць виступає феномен мовного пуризму. А.С. Д'яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько вважають, що пуризм не дозволяє «засмічувати» рідну мову великою кількістю іншомовних слів [7, с. 185–186]. Тому пропонується сформулювати загальноприйняті принципи утворення неіснуючих раніше термінологічних одиниць і правила їх чергування із запозиченнями. На думку Ю. Шевельова [8], здоровий пуризм є надзвичайно важливим для української мови, якщо дотримуватися його без перебільшень [8, с. 2–3].

Феномен мовного пуризму в документознавчій термінології проявляється у спробах збереження та розвитку власної, національної термінології в цій галузі шляхом обмеження використання запозичень та впровадження альтернативних, власних термінів. Його актуальність вбачаємо в контексті розробки нових концепцій, методів та процесів в документознавстві. На основі здійсненого аналізу варто виокремити такі характерні риси мовного пуризму в документознавчій термінології:

1. Використання власних термінів передбачає намагання мовних пуристів створити або відновити власні терміни, які вже існують

в мові, але можуть бути забуті або недостатньо використовувані.

2. Обмеження запозичень передбачає уникнення використання запозичень, особливо іншомовних слів та термінів, намагаючись замість цього вживати власні терміни, аналогічні за змістом.

3. Створення нових термінів передбачає намагання створити нові, відповідні внутрішнім мовним нормам та структурі мови, терміни для позначення нових понять або процесів в документознавстві.

4. Використання архаїзмів передбачає відновлення або активне використання старих, архаїчних термінів, які можуть бути забуті, але мають відповідний зміст в документознавстві.

5. Адаптація передбачає намагання адаптувати запозичені терміни до фонетичної та граматичної структури української мови, аби вони легше вписувалися в мовний контекст.

Отже, вищезазначений феномен може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, він допомагає зберегти мовну спадщину, збагатити українську термінологію та підтримувати мовну ідентичність. З іншого боку, занадто активний мовний пуризм може призвести до невідповідності міжнародним стандартам, збільшити складність мовлення та ускладнити розуміння у фаховому середовищі.

Відтак, в межах документознавчої терміносистеми вбачаємо суть пуризму у розумній заміні максимальної кількості іншомовних запозичень термінами українського походження і створення таких термінів у подальшому для номінації нових явищ, процесів і предметів, що стосуються галузі документознавства. Зрозуміло, що досягнути

«вичерпного пуризму» просто неможливо, адже мова функціонує не ізольовано, і невпинний розвиток міжнародних комунікативних процесів просто не дозволить цього зробити. Звісно ж постає й питання, наскільки це необхідно і чи необхідно взагалі? Адже мова має забезпечувати потреби суспільства, яке безперервно розвивається і вдосконалюється, що, своєю чергою, спричинює виникнення неологізмів чи не щодня, величезна кількість яких є іншомовними.

Висновки. Таким чином, сучасна українська термінологія галузі документознавства сформована як цілісна система мовних одиниць, організованих ієрархічно. Вона забезпечує поняттєву базу науки і техніки номінативними засобами. Її характерною рисою є генетична різноманітність мовних одиниць, що відображає її тривалий процес розвитку.

Досягнення наукової думки, виробничо-технічний розвиток активізували велику кількість можливих засобів розвитку і збагачення різних терміносистем в українській мові. Українська документознавча терміносистема сформувалася переважно на основі національного лексичного матеріалу. Але вона також безперервно поповнювалася прямими і непрямыми (подвійне калькування) лексичними запозиченнями з різноманітних мов світу завдяки зростанню наукових і міжмовних інтеграційних процесів. Такі запозичення дозволили українському документознавчому словнику відповідати вимогам сучасності, відображати усі основні здобутки людського досвіду у сфері документознавчих дисциплін, а також відповідати міжнародним та європейським стандартам документально-комунікаційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Комова М.В. Документознавча термінологія : навч. посіб. Львів : Львівська політехніка, 2003. 168 с.
2. Комова М.В. Українська документознавча термінологія: шляхи творення та функційні особливості : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 316 с.
3. Тур О.М. Документознавча термінологія: проблеми уніфікації та стандартизації : монографія. Кременчук : ПП Щербатих, 2018. 301 с.
4. Литвинська С. Перспективні напрями розвитку української документознавчої термінології. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань*. 2013. Вип. 7. С. 38–43.
5. Ткач Л.М. Про національний аспект документознавчої термінології. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 16. С. 31–34.
6. Швецова-Водка Г.М. Документознавство. Словник-довідник термінів і понять : навч. посіб. Вид. 2-ге, стереотипне. Київ : Знання, 2012. 319 с.
7. Д'яков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : KM Academia, 2000. 216 с.
8. Шевельов Ю. Пуризм в українській мові. *Українські вісті*. 1966. Ч. 23. С. 2–3.

НОМІНАЦІЇ ОБРАЗІВ СВІТОВОГО ДЕРЕВА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЕСІЛЛЯ

NOMINATIONS OF THE WORLD TREE IMAGES AS A KEY TO UNDERSTANDING OF THE ANCIENT UKRAINIAN WEDDING

Заверющенко О.Л.,

orcid.org/0000-0002-7181-2394

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри документознавства та української мови

Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

У статті розглянуто номінації образів рослинного, пташиного, тваринного походження, а також образу весільного *гільця*, що формують модель Світового дерева як важливого концепту української картини світу в контексті давнього українського весілля. Установлено зв'язок образів весільних хлібних виробів рослинної, пташиної, тваринної семантики з образами хлібних виробів українців новорічного та великоднього циклів як елементів утворення образу Дерева життя в міфології наших предків. Проаналізовано архаїчну язичницьку основу образів Маланки та Василя, яка вплинула на формування образів обрядових хлібів. Виділено численні номінації на зразок *жито, пшениця, барвінок, калина, шишки, пташенята, пташки, гуси, голуби, лебеді, сова, совеня, совенята, вужики, ведмідь, колосочки, букетик, смужечка, верба, травичка* тощо, які допомагають зрозуміти співвіднесеність кожної тварини й рослини з тим місцем, яке вона займає в картині світу наших предків, і роллю, яку вона виконує. Пояснено концепт парності окремих образів хлібних виробів пташиної тематики. Окрему увагу звернено на символіку таких образів, як барвінок, калина, жито, сова, качка, вуж, пташки.

Досліджено семантику образу весільного *гільця* як моделі Дерева життя. Доведено, що номінації *дерево, вишня, сосна, прутики, гільце, верхівка, виганяйло, стовбур, гілочки, різки* та ін. *гільця* та його частин є домінантними для формування образу Світового дерева. Проаналізовано номінації матеріалів, з яких виготовляли *гільце* та його атрибути. З'ясовано, що названі номінації пов'язані з іншими номінаціями весільного концептуального поля, такими як *молоді, дружки, старша дружка, бояри, жито, пшениця, квітка, велика квітка, плоди, гроші, тарілка, стрічки, калач, коровай, рушник, шишка, зубчики, хрестовина, хлібина, зерно, вода, врожай*. Описано весільні обряди, які проводили з *гільцем*, та подано фразеологічні одиниці на їх позначення. На прикладі матеріалу говірок різних регіонів України зроблено висновок, що образ *гільця* є символом єднання двох родів, переходу молодих у новий статус, утворення нової сім'ї, запліднення, продовження та збереження роду, здоров'я, добробуту, багатства, довгого й вірного подружнього життя, а українське Світове дерево є багатокomпонентним архаїчним образом, який містить уявлення наших предків про устрій Всесвіту.

Ключові слова: Світове дерево (Дерево життя), номінація, українське весілля, образи рослинної, пташиної, тваринної семантики, хлібні вироби, *гільце*.

The article considers the nominations of images of plant, bird, animal origin, as well as the image of the wedding branch, forming the model of the World Tree as an important concept of the Ukrainian picture of the world in the context of an ancient Ukrainian wedding. It establishes connection of images of wedding bread products of plant, bird, animal semantics with images of bread products of Ukrainians of New Year and Easter cycles as elements of formation of the image of the Tree of Life in the mythology of our ancestors. The archaic pagan basis of the images of Malanka and Vasily was analyzed, which influenced the formation of ritual loaves images. Allocated numerous nominations like rye, wheat, periwinkle, viburnum, cones, chicks, birds, geese, pigeons, swans, owl, owl, owls, beetles, bear, ears, bouquet, stripes, willow, grass, etc., which help to understand the correlation of each animal and plant with the place it occupies in the picture of the world of our ancestors, and the role it performs. The concept of parity of individual images of poultry bread products is explained. Special attention is paid to the symbolism of such images as periwinkle, viburnum, rye, owl, duck, snake, birds.

The semantics of the image of the wedding branch as a model of the Tree of Life are investigated. It is proved that the nominations tree, cherry, pine, twigs, sleeve, branch, banished, trunk, twigs, incisors, etc. for the designation of the branch and its parts are dominant for the formation of the image of the World Tree and its parts. The nominations of materials from which the branch was made and its attributes were analyzed. It is turned out that these nominations are associated with other categories of the wedding conceptual field, such as newlyweds, bridesmaids, elder bridesmaid, boyars, rye, wheat, flower, large flower, fruits, money, plate, ribbons, kalach, loaf, towel, cone, teeth, cross, bread, grain, water, harvest. The wedding ceremonies that were held with the branch are described, and phraseological units for their designation are presented. On the example of the dialects of different regions of Ukraine, it was concluded that the image of the branch is a symbol of the unity of two genera, the transition of the newlyweds to a new status, the formation of a new family, fertilization, the continuation and preservation of the family, health, well-being, wealth, long and faithful married life, and the Ukrainian World Tree is a multicomponent archaic image that contains the idea of our ancestors about the structure of the Universe.

Key words: World tree (Tree of life), nomination, Ukrainian wedding, images of plant, bird, animal semantics, bread products, branch.

Постановка проблеми. Українське весілля продовжує привертати увагу дослідників своєю архетипністю образів, панорамністю світосприйняття давніх українців, національним культурним вербальним кодом. У центрі уваги вчених перебуває концептуальна картина світу українців крізь призму весільного дійства. Одним з важливих способів відтворення давнього українського весілля є Світове дерево в міфології наших предків.

Світове дерево є першопочатком усього життя в уявленнях українців, а образи, пов'язані з цим деревом, набувають священних рис і вплітаються в канву українського весілля. Уявлення про структуру цього дерева є ключем для розуміння одного з його складників – українського весілля. Одними з важливих образів Дерева життя є образи рослин, птахів і тварин, які широко представлені в контексті драми українського весілля, а образ гільця є моделлю Світового дерева.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Українське весілля у всій складності та різноманітності свого виконання є одним з найбагатших явищ української народної культури. Весілля як складний комплекс обрядодій, символів, образів, концептів постійно викликав і викликає інтерес учених (М. Бігусяк, В. Борисенко, Хв. Вовк, Е. Гаврилюк, Я. Головацький, Б. Грінченко, Н. Грозовська, М. Грушевський, В. Дроботенко, Н. Здоровега, О. Кольберг, О. Левицький, П. Литвинова-Бартош, Й. Лозинський, Т. Лупій, І. Магрицька, А. Малинка, Г. Москальчук, К. Мошинський, А. Плотникова, О. Потебня, П. Романюк, М. Сумцов, С. Творун, О. Тищенко, В. Шевченко, В. Ужченко та ін.). Усвідомлення нащадками глибокої архаїки весільного обряду, його значущості для виявлення та розуміння виражених у ритуалах особливостей світогляду народу раз по раз стимулювали звернення дослідників до висвітлення тих чи інших аспектів весілля, зокрема проаналізовано номінації учасників весілля (І. Магрицька [9]), образи рушника (Т. Лупій [8]), гарбуза (І. Магрицька [9]), дівочої коси, вінка, хустки (О. Кондратович [4], М. Олійник [12]), роду (В. Жайворонок [3]), хлібних виробів (С. Творун [13]), печі (В. Ужченко [14]), обміну (М. Гримич [2]) тощо. У цьому зв'язку видається цілком правомірним інтерес науковців до вербальних компонентів весільного обряду, зокрема до весільної лексики та фразеології. Лексичні та фразеологічні одиниці в складі міфо-ритуального тексту становили й становлять великий інтерес для мовознавців, культурологів і фольклористів. Очевидно, це пов'язано з тим, що ці компоненти

найбільшою мірою відбивають ідеї обряду, його архетипну семантику та образи.

Водночас слід зауважити, що важливі питання, які стосуються весільної обрядової термінології, залишаються поза увагою науковців, зокрема номінації рослинної, пташиної та тваринної семантики, а також весільного гільця, які уособлюють Світове дерево та його частини в контексті весільного дійства, що й зумовило актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою нашої статті є дослідити вербальну компоненту українських весільних образів рослин, птахів і тварин, а також гільця, які утворюють українське міфологічне Світове дерево. Завданнями розвідки є: 1) проаналізувати витoki весільних хлібних образів з рослинною, пташиною та тваринною семантикою; 2) з'ясувати зв'язок названих образів з образами українських новорічних і великодніх обрядових хлібів; 3) простежити роль образу гільця в утворенні образу Світового дерева.

Виклад основного матеріалу. Для відтворення моделі Світового дерева в уявленнях давніх українців важливим є місцезнаходження цього дерева, його побудова, образи істот, які його населяють. Згідно з язичницькими віруваннями наших предків, дерево життя, або Райське (Світове) дерево, « посеред Раю (Вирію, Ураю)... росте... на «живому камені» (так званому алатир-камені...), верх цього дерева сягає небес; воно покриває собою весь Рай, має листя й плоди всіх дерев; від нього йдуть солодкі пахощі, а від коріння течуть 12 цілющих джерел з молоком і медом; у колядках образ Світового дерева постає як першопочаток життя; саме на ньому засідають три предвічні брати – Сонце, Місяць і Дощ або потім їх християнські заступники – Господь, святі Петро і Павло» [3, с. 176–177].

Дерево життя – знамено трьох основ світу. Яв – світ видимий, явний, дійсний; стовбур Дерева життя – то земне існування людей у просторі з Сонцем. Нав – світ невидимий, духовний, підземний, потойбічний, світ предків, коріння Дерева життя. Прав – світ законів, правил, освячених звичаями, досвідом, обрядами; крона Дерева життя, де живуть боги, це їхній духовний світ. З горішньою частиною дерева (віти) пов'язані птахи (часом два – симетрично щодо стовбура – або один на верхівці, часто це буває орел); з середньою частиною (стовбур) – копитні (олені, лосі, корови, коні, антилопи і т. ін.), зрідка – бджоли, в пізніших традиціях – людина; з нижньою частиною (корінням) – змії, жаби, миші, риби, бобри, видри, ведмеді, інколи фантастичні чудовиська, породжені нижнім світом [1, с. 141–142].

Образ Світового дерева проходить крізь увесь весільний обряд: його образ є на весільних рушниках, на весільних хлібах, його відбито в образі гільця тощо. «Особливо виразними є спогади про Світове дерево у коровайних обрядах (із тіста ліпиться мало не вся схема Світового дерева, коровай прикрашається зеленими гілками, райським деревцем тощо); так само й коровайні пісні пронизані цими мотивами» [1, с. 142].

Хлібні вироби, які випікали на весілля, є частиною величної та стрункої системи ритуального виготовлення хлібів на всі народні свята, передовсім новорічного циклу. Так, на Вінниччині, Прикарпатті збереглися архаїчні звичаї випікати на свята новорічного циклу обрядові хліби *маланка*, *василь*, класти їх один на інший, прикрашати зверху колосками, що має вигляд невеликого деревця [13, с. 20]. Як і у весільній тематиці, тут присутні образи колосків, що разом із хлібами символізують Світове дерево. *Василя* прикрашали колосками, пташками, вужиками, магічними знаками сонця, місяця, сварги, хрестиків, вужиків, квіток, пучків вишеньок з листочками, які відбивають картину світу давніх українців, дають ключ до розуміння нашими предками світобудови. Маланка як прадавня слов'янська богиня плодючості та покровителька жіночості Макоша, а Василь як Велес створюють шлюбну пару образів, що символізують початок нового року в наших предків, запліднення землі для нового врожаю. Прикраси на хлібах є зображенням уявної структури Всесвіту.

Рослинна символіка Світового дерева українців є багатою: жито, пшениця, барвінок, калина, шишки, коноплі та ін. рослини та плоди. Так, на весільному короваї «*по вуглах встромляли колосочки з жита для життя хорошого*» [11, с. 94], у весільний калач «*встромляли букетик калини й жита*» або на калач «*ще зверху клали смужечку тіста і розрізали її, мало вигляд, як колосочки жита*» [11, с. 96]. Номінації *колосочки з жита для життя хорошого*, *букетик калини й жита* мають смислове навантаження глибокої аграрної культури українців. Жито є сакральною рослиною, «символом плодючості і багатства» [3, с. 221], поряд із пшеницею основною злаковою культурою українців, одним з атрибутів весілля (житом мати молодого обсіпає молодих, сніп жита ставлять у головах молодих у коморі, неодружена молодь ініціює на току молотіння жита ціпами). Зменшено-пестливі форми *колосочки*, *букетик*, *смужечка* наповнені ліричністю, інтимністю почуттів молодих. Побаження для

життя хорошого відтворює позитивну енергетику прикрас короваю.

В описі весільного хліба можна розпізнати відтворення Світового дерева: «*Калач випікали круглої форми діаметром 23 см. Зверху він був густо обсаджений «вугликами» – косячками з тіста, тому «був колюченький, як травичка торчить»*. Калач ставили на стіл на дві тарілки, зверху клали дві дерев'яні ложки, зв'язані червоною заповлочною. Калач прикрашали гілочками калини, зв'язаними до купи червоною стрічкою, парними стеблами жита, зв'язаними червоною заповлочною» [11, с. 96]. Образ калача уособлює родючу землю в уявленні давніх українців, на якій росте трава, образи жита, калача – це життя. Цікавою є номінація *вуглики*, поєднана з номінацією *колюченький*, вона допомагає створити образ землі, вкритої травою, що є оберегом, сприяє плодючості.

Парні стебла жита є ознакою поєднання двох родів, безперервності традицій. *Гілочка калини* є одним з найвідоміших символів України. Червона стрічка, червона заповлоч, як і калина, символізує сонце, вогонь, красу, радість, кохання, здоров'я, жіночість, духовне життя жінки. «... Тому калина широко представлена у весільному обряді (цвітом оздоблюють убрання нареченої, короваї та гільце, кетяги влітають у весільний вінок; калиною називають червону стрічку молодої, саму наречену та її сорочку після першої шлюбної ночі...; саме тому в народній уяві ця рослина, в якій ягоди червоні, а цвіт білий, – символ дорослості дівчини і дівочтва (*звідси згубити (стратити) калину* – втратити дівочтво, невинність; *ламати (ломити, сікти) калину* – позбавляти дівочтва); розквітла щойно калина символізує незріле ще кохання: *ламати калину* – також одружуватися на дівчині; ... у весільному обряді як символ дівочої чистоти і щасливої долі: нею прикрашали короваї і шаблю, а також гільце, калина фігурувала і після комори...» [3, с. 269–270].

Особливого значення надавали барвінку як рослині, з якої виготовляли весільний вінок молодої на Хмельниччині: «Придбаний барвінок ставився на стіл на білу полотняну хустину. Біля барвінку ставився хліб та повісмо (конопляна пакля). З повісма скручувався шнур і монетою притискався до хліба. Дівчата – дружки сортували барвінок і подавали матці (матка – весільна мати, обов'язково одружена жінка, в якій добра сім'я) його листки. При плетінні вінка дівчата і matka співали: *Благослови, боже, Іотець і мати, Своєму дитяті Вінок сплітати. Вийся, барвінку, гладко, Як червонеє ябко, Листочок на листочок Молодій на віночок*» [6, с. 212]. В описаному обряді прочи-

тується моделювання Дерева життя шляхом створення основи (*полотно* як гладка життєва дорога для молодих), листочків барвінку як Світового дерева, коноплі та жита. *Коноплі* здавна мають шлюбну та оберегову семантику від нечистої сили, як і *полотно*, сприяють заплідненню молодої, а також використовуються в родильних обрядах [3, с. 304–305]. Яблуко є символом родючості, омолодження, Дерева життя, безсмертя, любові, радості, мудрості, цвітом яблуні прикрашали одяг молодої [3, с. 659]. Образи барвінку, хліба, яблука, коноплі, монети тісно пов'язані між собою як весільні атрибути, що приносять молодій здоров'я, багатство, продовження роду.

Прикрасами весільного короваю в Центральній та Східній Слобожанщині є також образи пташок, листочків дерев, квітів. Пташина семантика представлена образами квочок, курчат, качок, каченят, гусей, голубів, лебедів, жайворонків, сови тощо у вигляді весільного печива, яке випікали для різних учасників весілля. «Птахи – вісники неба, посередники між світом реальним земним (Явою) та іншими світами (Навою – світом мертвих та Правою – світом Божественним), птахами до нас можуть являтися і духи наших предків. Саме вони оберігають вирощений урожай у полі» [13, с. 20]. Це переважно образи так званих чистих птахів, які є «Божими» птахами: символом чистоти, очищення, жертвовності (голуб), первовічним птахом, причетним до створення світу (качка, голуб), провісником весни (жайворонок, гусь) [1, с. 400–406; 3, с. 162, 142], «святим» птахом, символом чистоти, як фізичної, так і духовної, подружньої вірності (лебідь) [3, с. 329–330], символом клопітливої, дбайливої матері (квочка) [3, с. 280].

Як правило, прикраси весільних хлібів у вигляді пташок були парними. Так, на Харківщині в селах Нововодолазького району випікали коровай круглої форми, «по краю обов'язково прикрашали колосочками тіста, посередині – квіти або пара лебедів» [11, с. 94], у Богодухівському районі «... коровай пекли і прямокутної, і круглої форми. Коровай прикрашали шишечками, пташками, листочками, «плетенням з тіста» [11, с. 95], у Краснокутському районі «весь коровай був услааний дрібними шишечками, пташками або шишечками і пташками» [11, с. 95]. Звертає на себе увагу ідея продовження роду, закладена у виготовлення таких прикрас: «посередині бочка робиться, а біля неї одна проти одної дві квочки. А кругом маленькі пташенята, щоб сім'я велика була» [5, с. 225]. Використовували образи голубів, гусок для калачів на Вінниччині: коровай молодої називали *голуби*, калачі для молодих у вигляді пари птахів – *гуски*,

для хрещених батьків – *пара голубів* [13, с. 45] і на Луганщині для весільного печива, призначеного молодим, *два голуби* [10, с. 39].

Найпопулярнішим пташиним образом у весільному контексті є образ качки: *коровай з вутятами (вутенятами)* [10, с. 74]; *кругленьке з вутятами* [10, с. 78]; *семеро вутят* [10, с. 35]; *калач з вутятами (вутенятами)* [10, с. 66]. Крім печива, це могли бути прикраси з тіста на весільному деревці молодої у вигляді окремих галузок: *вуточки на паличках* [10, с. 35]; *палички з жавріночками* [10, с. 101]; *палички з вутятками* [10, с. 101]. Образ качки також простежується в шлюбних обрядах білорусів і поляків, він символізує жіноче начало створення світу на противагу качуру, який представляє чоловіче начало. Образ качки символізує молоду, її мати, дружок, рід молодої, сприяє переходу нареченої до нового статусу. Качка як один із модельаторів Дерева життя ініціює перепливання молодою річки як межі між старим і новим життям.

Пташина символіка Світового дерева доповнюється тваринною, зокрема образами вужиків, ведмедя, їжаків тощо. Так, для запрошення найстаршого члена роду (дідуся або дідуся й бабусі) на Вінниччині випікали спеціальний калач з *качечками, вужиками*. Вужики позначають Змія – бога земних вод і землі, що запліднює все живе [13, с. 41, 47]. Якщо пташки символізують зв'язок земного життя з небесним світом (верхньою частиною Світового дерева), то вужики – зв'язок земного життя з нижнім світом (відповідно нижньою частиною Світового дерева). Здавна вважають, що вуж є символом багатства, приносить щастя тій хаті й тому господарству, де живе й плодиться, тому вбивати його не можна. Ще за часів трипільської культури відомий як небесний символ запліднення сім'ям-дощем землі-матері [1, с. 521]. Очевидно, вуж був тотемною твариною давніх українців, яку шанували.

Батько нареченої вшановувався печивом у вигляді ведмедя як старший та найсильніший роду: «голова з вухами, очима обмотується, як крильцями. Схожий на пташку» [11, с. 97]. Образу ведмедя в слов'янській міфології також притаманна шлюбна символіка, символіка багатства та плідності. «У народних замовляннях ведмідь, як і вовк, лисиця, заєць, куниця, соболь, належить до тварин «середнього царства» [3, с. 68]. Він символізував також воскресіння, нове життя, бо виходить навесні зі свого барлогу з ведмежатами, міг бути тотемом [1, с. 518, 541].

На окрему увагу заслуговує образ сови. У селах Харківщини матері молодої випікали обрядове

печиво сова: «В одну шишку з кісточок вишні встромляли «очі» [11, с. 97], «...на свадьбі дарять батькові – борону, а матері – сову. Кажуть батькові та матері: «Оце даруємо тобі сову, що ти виховала хорошу дочку, а тобі – борону, щоб ти волочив і сів, і щоб хліб був хороши!» [16, с. 30]. На Луганщині борона вручалася батькові [13, с. 20], а сова – «печиво у вигляді сови, яке вручають матері молодій», сови – «прикраси з тіста на короваї у вигляді сови», совеня – «прикраса з тіста на короваї у вигляді совеняти» [13, с. 139]. Образ сови був тотемним жіночим образом для наших предків, він пов'язаний з образом верби: «Старший боярин горбатий, А на горбі – верба, А на вербі – сова. Не йдїть опівночі, Виклює сова очі» [16, с. 60]. В українській міфології верба – Світове дерево, прадеве життя [7, с. 162]. Для «недоброї» молодой у весільчаний понеділок співали: «Наш Івасенько, як сокол, Наша Марися, як сова, Наробила родонькові сором» [15, с. 375]. Образ сови пов'язаний також з образом ночі (жіночим началом), образом жита, відповідає за проходження молодого ініціації, продовження роду.

Одним із прототипів Світового дерева українців можна вважати весільне гільце та його окремі частини. Звертають на себе увагу номінації *гілочка, гілочки, прутики* на позначення Дерева життя. Так, у Богодухівському районі (за старим адміністративним поділом) Харківщини «... посередині в калач устромляли гілочку, обмотану тістом, тісто пофарбоване в червоний колір харчовим барвником. Калач молода брала з собою, а в понеділок розрізали і роздавали... Калач «мережаний» кругом (зубчики), посередині саджали велику шишку, а в шишку встромляли 5 прутиків з гілочки вишні. Прутики обкручували стьожкою тіста, пофарбованого в червоний колір і понадрізованого ножем» [11, с. 96]. Гілочки, встромлені в калач, означають Світове дерево, яке живиться із землі, пшениця символізує родючу землю, життя, жіноче начало. Зубчики на прутиках та шишка на калачі мають еротичну символіку, символізуючи чоловіче начало, запліднення землі. Червоний колір тіста вказує на вогонь, красу, очишувальну силу, захист молодих від зурочення, продовження роду. Подібну функцію міг виконувати коровай *кругленьке з йожиками* [13, с. 78], який випікали на Луганщині.

Роль гільця у Валківському районі Харківщини виконувала сосна або вишня. «Сосна могла бути заввишки 1 м 20 см – 1 м 50 см. Гільце встромляли і в цеберку з житом, і в горщик з піском. «Хрестовину обмотували рушником. Гільце при-

крашали паперовими квітами. Їх було більше сотні, щоб усім вистачило. Квітів так багато, що вони закривали все гільце, стрічки висіли донизу «з пацьорками». Як гільце з вишні, гілки обмотували стрічками кольорового паперу» [11, с. 104]. Прикрашене гільце відбивало уявлення українців про устрій світу: «В суботу сходилися хлопці і дівчата квітчати гільце». До кожної квітки або окремо чіпляли «врожай»: цукерку, бублик, печиво, яблуко, казали: «Врожайна нівеста буде». На верхівку гільця чіпляли велику квітку» [11, с. 104]. Наявність прикрас гільця має смислове навантаження, символізує не тільки природне багатство, різноманіття плодів, урожайність, а й багатство й добробут нової сім'ї.

Значення надавали тому, у що вставляють гільце. Так, у Нововодолазькому районі Харківщини «гільце ще ставили в хрестовину, в хлібину або в посудину з зерном. «Я поставила гільце у глечик з водою, а мені кажуть – нащо ти ставиши в воду, чоловік п'яниця буде» [11, с. 105]. У Краснокутському районі «гільце ще ставили і у цеберку з пшеницею» [11, с. 107]. Хліб, як і жито, пшениця, у які ставили гільце, має символічне значення «...життя, ... щастя, розмноження, згоди, єднання, багатства» [3, с. 618], Божого благословення на шлюб. Номінація *гільце* є в центрі групи інших номінацій, пов'язаних з нею – *хрестовина, цеберка, посудина, горщик, хлібина, жито, пшениця, зерно, вода, пісок, квітка, квітки, стрічки, «врожай», а також фразеологізмами квітчати гільце, чіпляти врожай, врожайна нівеста.*

Гільце за формою та розмірами відтворювало модель Світового дерева, а в окремих населених пунктах його виготовляли з різок: «Дівчата у суботу ввечері робили різки довжиною 50–70 см з лози. На них мідними дротинками нав'язували багато квітів з стружок. Ці різки встромляли у спеціально випечений коровай. Вищі різки були з центрі, по краях – низенькі. Іноді гільце було більше метра в висоту і більше метра в ширину» [11, с. 106]. У селі Мирному довгу лозу «згинали в коло», до неї прив'язували різки. Під час весілля гільце розбиралося на різочки. На кожній різочці – непарна кількість квітів 3–5. Як молода багата, у неї багато на різках квіток: 5–7, багато і різок. На кінці кожної різки велика квітка, молода брала непарну кількість різок [11, с. 106]. Квітка, як відомо, є символом краси, здоров'я [3, с. 280]. Номінації *різка, різочка* доповнюють ряд номінацій на позначення Світового дерева в культурній традиції українців.

У с. Піски-Радьківські Ізюмського району Харківської області весільні різки виготовляли

так: за кілька днів до весілля (зазвичай у четвер) молоді хлопці («бояри») йдуть нарізати рівні палички з очерету (раніше це робили з лози) довжиною 1,20–1,80 метри. За свідченням респондентів, це має символізувати довге, рівне й спокійне подружнє життя молодих. Звертає на себе увагу матеріал, з якого виготовляли гільце та його складові частини, – лоза, очерет, стружки, мідні дротинки, кольоровий папір.

Цікавий звичай робити весільне деревце спостерігається в Західному Поділлі: «Молодий ішов до молодої зі своїми гостями. У руках він ніс на рушнику два калачі. Процесія супроводжувалася музикою, співом та танцями. Молодого під руки вели дівчата, поряд йшли його дружки. А старший дружка ніс прикрашене квітами та стоншками (стрічками) дерево. Це дерево мало бути обов'язково фруктовим (частіше вишня)... Після викупу молодої старший дружка прикріплював дерево на будинок молодої» [6, с. 214]. Номінації *дерево*, *вишня*, на позначення Світового дерева є визначальними у весільному контексті в цьому регіоні, їх доповнюють номінації *квіти*, *стоншки* на позначення прикрас весільного деревця.

У цьому обряді простежується зв'язок з міфологічними уявленнями інших слов'янських народів. Так, у переддень дня святого Яна поляки застромлювали у дахи домів гілки вишні як оберіг. Вишня – одне зі священних дерев в українській міфології, гілкам вишні приписували магічну силу, це символ взаємної любові, весни, мужності [1, с. 131–133], «...символ дівочої і молодечої краси, веселощів, кохання; вишневий цвіт, колір і смак ягід асоціюються з дівочою красою...» [3, с. 89], а також одне з найулюбленіших дерев українців, символ українського садка, обійстя. Саме фруктові дерева обкурюють під час зимових обрядів і використовують як Маринку на Івана Купала, а також ставлять вишневі гілочки у воду на Свято Катерини, щоб дізнатися про свою долю, а дівчата ворожать так, хто вийде заміж наступного року.

Відповіді на запитання, яким є Світове дерево в картині світу українців, допомагає опис обряду роздавання гільця на Харківщині. Гільце, яке є матеріальним втіленням уявлень українців про устрій світу, з його прикрасами у вигляді квіток, стрічок, плодів давало молодим і учасникам весілля можливість наблизитися до розуміння сутності буття з його земним, нижнім і верхнім ярусами. Молоді переходять з одного статусу до іншого, відокремлюються назавжди від неодруженої молоді, відбувається сакральна дія ініціації, переходу на вищий щабель людського існування,

тобто шлюбного життя, атрибутом такого переходу слугує деревце. Дорога до попереднього, дошлюбного стану безповоротно закривається, як обламуються гілочки деревця: *«На Валківщині різали або ламали гілочки. Це робила старша дружка чи дружки, складаючи на столі під гільцем. Квітку, яка була на верхівці, не чіпали. Всім присутнім, що сиділи за столом, підносили на тарілці по квітці. Квітки ще «продавали»: квіточку брали, а на тарілку клали гроші, «продавали гільце»* [11, с. 152]. Роздача гільця є символічним актом об'єднання двох родів шляхом давніх обрядів символічного обміну та продажу-купівлі. Звертає на себе увагу образ тарілки, на яку клали квітку, гроші, яка має символізувати матеріальне багатство молодих.

Образ гільця пов'язаний з образом плодів, квітів, жита, грошей як символами здоров'я, добробуту, багатства молодих, воно має функцію об'єднання двох родів, освячення Божественною силою шлюбу: *«У Краснокутському районі перед роздачею гільця дружка святить його свяченою водою, в яку вмочав колосочки жита, що стояли на столі. І бризкав ними на гільце. Молода «різала» гільце і роздавала подругам та родичам. Після роздачі гільця «дружок виганяли з-за столу, вже вони не потрібні». З молодою залишалася старша дружка. Вона теж їхала до молодого. Коли дружки виходили з-за столу, співали: Прощай, прощай, та й Манічка, Бо ми вже йдемо, А ми вже твоє дівуваннячко Собі беремо»* [11, с. 152]. Великим смисловим навантаженням наповнені опозити *роздати – брати, твоє – собі*, а у чому чітко простежується сакральність дівування молодої, яке переходить разом із гілочками гільця до неодруженої молоді та представників роду молодої. Таким чином молода відмежується від них, проходить ініціацію. Дієслова *прощай, йдемо* підкреслюють трагізм прощання молодої з дівочим станом, родиною, подругами. Освячення гільця святою водою колосками жита сприяє скріпленню шлюбу Божественним началом, символічно підкреслює запліднення водою землі, а також жіночого начала чоловічим для продовження роду.

Квітка на верхівці гільця уособлює вищий Божественний світ з його райськими квітами та плодами, недосяжний для людини за її земного життя. Для молодих, які проходять обряд ініціації, відкривається унікальна можливість потрапити до цього світу під час символічного переходу, а молода отримує Боже благословення на продовження роду у вигляді квітки. Сакральність квітки підтверджують обряди, пов'язані з нею:

«У Нововодолазькому районі верхівку гільця відламували і віддавали молодим. «Бояри чи дружки сліdkували за гільцем, щоб ухватити квітку на вершечку і віддати молодій». Коли верхівку відломали і віддали молодим, тоді дружки розламували гільце. Кожному на тарілку клали гілочку, шишку і ставили чарку горілки, за гілочку платили гроші. Коли поламали гільце і роздали квіти, молодь виходила з хати і більше не заходила – це називалося «вигнали дружок з хати» [11, с. 152]. Звертають на себе увагу численні фразеологізми на позначення дії з гільцем та його частинами, які опосередковано виконують сигнальну функцію закінчення передшлюбного етапу життя молодих: роздати гільце, роздача гільця, продавати гільце, різати гільце, розламувати гільце, ламати (поламати) гільце, відламати верхівку, роздати квіти, продавати квітки.

Цікавими шлюбними термінами є назви частин гільця, які також виконують свої функції (гілочки, верхівка, виганяйло, стовбур). Якщо його верхівку відламували й передавали молодим на знак Божого благословення на шлюб, то стовбур як уособлення земного життя міг мати спеціальну назву для символічного відокремлення неодруженої молоді від громади: «У селі Княжному це було так: «де не брався «п'яний», хватав стовбур гільця /верхівку відламали і віддали молодим/і починав «виганяти» ним дружок (стовбур називали «виганяйлом»). Приказували: «Летять дружки, як галушки». Гільце в деяких селах не ламали в молоді, а везли до молодого і наступного дня, у понеділок, ламали його. Стовбур гільця з квітами на Верхівці після весілля закидали на горище або викидали на вулицю» [11, с. 153]. Фразеологізми виганяти дружок з-за столу, з хати; летять дружки, як галушки вживають також як сигнал прощання молодих з неодруженою частиною громади.

Висновки. Отже, українське Світове дерево є багатокомпонентним архаїчним образом, який

містить уявлення наших предків про устрій Всесвіту, місце людини а оточенні сил природи, зокрема рослинного, пташиного та тваринного світу. Численні весільні номінації на позначення хлібів, їхніх прикрас, печива у вигляді рослин, птахів, тварин допомагають відтворити устрій верхнього, середнього та нижнього ярусів Дерева життя з його наповненням: *жито, пшениця, барвінок, калина, шишки (шишечки), коноплі, квочки, курчата, вутятка, вутенята, пташенята, пташки, гуси, голуби, лебеді, жавріночки, сова, совеня, совенята, вужики, ведмідь, колосочки, букетик, смужечка, вузлики, верба, травичка* тощо. Чітко простежується зв'язок образів весільних хлібів з обрядовими хлібами новорічного та великоднього циклів *маланка, василь*, де також наявні мотиви рослинного та тваринного світів. Такі хлібні вироби виконують оберегову функцію для молодих, сприяють проходженню ними ініціації, продовженню роду.

Культурним феноменом можна вважати гільце в українській весільній традиції, яке є моделлю Світового дерева. Звертають на себе такі номінації весільного гільця та його частин, як *дерево, вишня, сосна, прутики, гільце, верхівка, виганяйло, стовбур, гілочки, різки*. Вони пов'язані з іншими весільними номінаціями: *молоді, дружки, старша дружка, бояри, жито, пшениця, квітка, велика квітка, плоди, гроші, тарілка, стрічки, стоншки, калач, коровай, рушник, шишка, зубчики, хрестовина, хлібина, зерно, вода, врожай* та ін., що знайшло відображення в контексті українського весілля. Образ гільця є символом єднання двох родів, переходу молодих у новий статус, утворення нової сім'ї, запліднення, продовження та збереження роду, здоров'я, добробуту, багатства, довгого й вірного подружнього життя.

Перспективними видаються подальші дослідження концептів і образів українського концептуального поля, пов'язані з образом Світового дерева.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
2. Гримич М. Звичаї обміну в українській шлюбній обрядовості. *Етнічна історія народів Європи* : збірник наукових праць. Вип. 17. Київ, 2004. С. 5–11.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
4. Кондратович О. Українські звичаї: Народини. Коса ж моя... Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. 240 с.
5. Кроковець коло : матеріали обласних учнівських науково-практичних народознавчих конференцій (2003–2005 рр.). Вип. 3 / наук. ред. і вступ. стаття М. О. Семенової. Харків : Майдан, 2006. 284 с.
6. Літкевич В. Історія села П'ятничани (1493–1960 роки). Київ : Сучасний письменник, 2011. 252 с.
7. Лозко Г.С. Коло Свароже: Відроджені традиції. Київ : Укр. письменник, 2004. 222 с.
8. Лупій Т. Пов'яжть на плечі рушники! (за матеріалами передвесільної обрядовості Західного Полісся). *Берегиня*. 2001. № 4. С. 19–24.

9. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.
10. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослов'янських говірок (Луганська область). Луганськ : Знання, 2003. 172 с.
11. Матеріали до фольклорно-етнографічної експедиції «Муравський шлях-97» / упоряд. М. Красиков та ін. Харків : ХДІК, 1998. 360 с.
12. Олійник М. Етнокультурна конотація фразеологізмів гуцульських говірок і способи її реалізації. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. С. 182–193.
13. Творун С. Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля. Вінниця : Книга-Вега, 2006. 96 с.: іл.
14. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
15. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся). Київ : Наук. думка, 1974. 783 с.
16. Фольклорні осередки Харківщини / упоряд. К. Дорохова та ін. Харків : Регіон-інформ, 2002. 380 с.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.7>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКИХ РОК-ПОЕЗІЯХ 2022 РОКУ

VERBALIZATION OF CONCEPT WAR IN UKRAINIAN ROCK-POETRY IN 2022

Запорожська Д.М.,

*orcid.org/0000-0002-7347-187X**вчитель української мови та літератури, зарубіжної літератури та англійської мови
Валківського ліцею імені Олександра Масельського*

У статті розглянуто концепт війна та засоби його мовного вираження у текстах українських рок-поезій С. Вакарчука, О. Скрипки, Ю. Саніної, І. Леню, О. Михайлюти (Фагота). Досліджено тексти створені в період воєнних дій на території України. Наголошено на актуальності проблеми війни та універсальності концепту «Війна». У роботі проаналізовано мовні та стилістичні засоби, які використовують рок-поети для репрезентації індивідуальної авторської картини світу. Основним вербалізатором досліджуваного концепту ВІЙНА є лексеми «війна», «бій», використані у метафоричних контекстах, через антонімічні поняття «війна», «зброя», «перемога», «поразка», «воля», «неволя». Концепт ВОЛЯ репрезентується через лексеми «воля», «вільний». Нескореність та непохитність репрезентується в досліджуваних текстах через метафору «скеля». Семантична площина ВІЙНА-ЛЮДИНА репрезентується в лексемах: ворог, боєць, воїн. Поширеним у текстах воєнного часу є опозиційні концепти – концепт ВОРОГ та концепт Воїн-Захисник. Концепт Ворог довершується порівняннями, етнонімами, метафорами, лексемами з негативною конотацією. Концепт Воїн-Захисник виражається через лексему «вояки» та увиразнюється постійними епітетами, порівняннями та закличками. Наявна воєнна термінологія та назви зброї подаються авторами рок-поезій у власних інтерпретаціях. Поширеним явищем є лексеми «Україна», «країна», «ненька», урбаноніми та топоніми, вжиті у патріотичних висловах, гіперболізованому метафоричному контексті. Лексика на позначення власних назв є широкоживаною адже вони є маркерами повномасштабної війни. У рок-поезії використовуються назви населених пунктів, де тривають запеклі бої, які зазнали масштабних руйнувань, де наявні негативні наслідки та які стали символом трагедії для українців: Маріуполь, Бахмут, будівельні споруди, внаслідок руйнування яких загинуло багато людей: «Азовсталь». Авторське бачення війни відтворюється через оксюморон, метафору та паралелізм. Звертання до Бога та Діви Марії теж є особливістю текстів цього періоду.

Ключові слова: концепт «війна», рок-поезія, топонім, метафора, оксюморон, епітет.

The article considers the concept WAR in rock-poetry of S. Vakarchuk, O. Skrypka, Yu. Sanina, I. Len`o, O. Myhailuta in 2022. Linguistic and stylistic means which verbalize this concept are described. A linguistic analysis of rock-poetry has been carried out.

The relevance of the problem of war and the universality of the concept «war» are emphasized. The work analyzes linguistic and stylistic means used by rock poets to represent the individual author's picture of the world. The main verbalizer of the studied concept of WAR is the lexemes «war», «battle», used in metaphorical contexts, through the antonymous concepts of war, weapon, victory, defeat, will, involuntary. The concept of WILL is represented by the lexemes volya, free. Invincibility to the enemy and steadfastness is conveyed through the metaphor of a rock. The semantic plane WAR-MAN

is represented in lexemes: enemy, fighter, warrior. Common in wartime texts are oppositional concepts – the ENEMY concept and the Warrior-Defender concept. The concept of the Enemy is completed by comparisons, ethnonyms, metaphors, lexemes with a negative connotation. The concept of Warrior-Defender is expressed through the lexeme «soldiers» and expressed through constant epithets, similes and appeals. Military terminology and names of weapons are provided by authors of rock poetry in their own interpretations. The lexemes «Ukraine», «country», «Nenka», urban names and toponyms, used in patriotic expressions, in a hyperbolized metaphorical context, are a common phenomenon. Vocabulary for proper names is widely used because they are markers of a full-scale war. Rock poems use the names of target points where fierce battles are ongoing, which have undergone large-scale destruction, where there are negative consequences and which have become a symbol of tragedy for Ukrainians: Mariupol, Bakhmut, construction structures, as a result of the destruction of which many people died: "Azovstal". The author's vision of the war is reproduced through oxymoron, metaphor and parallelism, appeal to God is also a feature of the texts of this period.

Key words: concept WAR, rock-poetry, toponym, metaphor, oxymoron, epithet.

Постановка проблеми. Проблема існування війни завжди була актуальною для людства і розглядалася галузями наук про людину. Особливо актуальним це питання стало в ХХ столітті, коли суспільство пережило дві світові війни. Але ця тема характерна і для ХХІ століття, адже в наш час у всьому світі тривають збройні сутички і, на жаль, територію нашої держави це теж не обминуло. Концепт «війна» є основним універсальним, він наявний у всіх мовах та культурах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт «війна» був об'єктом багатьох лінгвістичних досліджень, підтверджують це праці зарубіжних та вітчизняних науковців: О. Гоменюк, С. Богдан, В. Єфименка, О. Колесника, Дж. Лакоффа, Г. Яворської. Воєнні дії на території України привертають увагу журналістів, політиків, соціологів та науковців через це актуалізувалося вживання воєнної лексики.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясувати мовні та стилістичні засоби. Що використовуються для вербалізації концепту «війна» в творчості українських рок-поетів.

Концепт як предмет наукового дослідження висвітлювався в роботах Н. Арутюнової, А. Вежбицької, О. Селіванової, О. Кубрякової, Л. Лисиченко та інших. Концепт – це фрагмент знання, досвід особистості, що включає як мовну, так і позамовну інформацію [3, с. 11–14]. Чимало лінгвістів вважають, що концепт – то оперативна змістовна одиниця ментальної системи, відображена в людській психіці та позначена словом, отже, це одночасно слово-знак, його значення, ідея, смисл, зовнішня та внутрішня форма, поняття тощо [2, с. 98]. Тобто саме концепт формує індивідуальну авторську картину світу в художньому творі через естетичні доміанти письменника.

Виклад основного матеріалу. Рок-поети завжди висловлювали свою думку стосовно історичних реалій і ніколи не залишалися осторонь подій у світі та своїй державі. А тому з початком війни на теренах України вони активно почали звертатися у своїх творах до цієї теми. Рок-поети

в своїх текстах конотують війну негативно через ситуацію в Україні, вони розмежують війну, що пов'язана з обороною України та війну, що пов'язана з захопленням території їхньої незалежної держави.

Академічний словник української мови репрезентує такі значення лексеми «війна»: 1) «організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо»; 2) «стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка; сварка з кимсь; боротьба» [4]. Основним вербалізатором досліджуваного концепту ВІЙНА є лексеми «війна», «бій», вжиті у метафоричних контекстах («*навіть бетон пахне військовою*», «*Тремтять сльози і бетон Цвітуть квіти мінних зон! Дихає війна Мамо, це не сон*») (ОЕ) та при відтворенні реалій сьогодення («*там на війні у нас краще мовчати*») (ТНМК), «*руки давно звиклі до бою*») (ОЕ).

Концепт ВІЙНА широко поширений у творчості рок-поетів через поточні події на теренах нашої країни і вербалізується через антонімічні поняття війна, зброя, перемога, поразка, воля, неволя.

Концепт ВОЛЯ репрезентується через лексеми воля, вільний, вжиті у метафоричних контекстах: «*Крик нового дня рветься на волю*», «*вільні уста стисли від болю*». Воля в рок-поезіях цього часу стає невід'ємною складовою життя людини, вона становить цінність, людина прагне до неї, але боротьба за неї завжди кривава і пов'язана з болем. Через образ птаха динамічно виражається концепт СВОБОДА: «*Йдемо до перемоги, злітаємо птахом*») (ВВ). Процес здобуття перемоги прискорюється через перехід від дієслова «йдемо» до лексеми «злітаємо». Прагнення свободи в цьому контексті постає як активна дія.

Нескореність ворогові та непохитність, впевненість у своїх силах передається через метафору «скеля»: «*А я стала скелею*») (Ю. Саніна). Надія на перемогу відображена в концепті Переможець: «*Я знову повернуся переможцем після бою*») (ТНМК).

В рок-поезіях наявна опозиція «свій-чужий», в якій простежується конфронтація та протисто-

яння українського та проросійського. Семантична площина ВІЙНА-ЛЮДИНА відображена в лексемах: ворог, боєць, воїн. Поширеними у текстах воєнного часу є опозиційні концепти – концепт ВОРОГ та концепт Воїн-Захисник. Концепт «ворог» відноситься до базових концептів, що є основою концептуальної картини світу. Ворог у рок-поезіях зображений динамічно, для персоналізованого сприйняття ворога використовується однина: «*ворог гарматами б'є*» (ОЕ). Ворог розглядається як звичайна людина з крові і плоті, але його образ репрезентовано в негативних контекстах, в яких гостро відчувається зневажливе ставлення. Такі образи доповнюються (довершуються) вживанням зооморфних порівнянь та етноніма «москаль»: «*валять москаля, а ті мруть як свині*» (ВВ), метафор: «*люди з кривавими руками руйнували храми*», «*Той, хто прийшов, проросте тут травною отруйною*» (Ю. Саніна). Концепт ворог нерозривно пов'язаний з руйнацією духовного та культурного надбання народу та насиллям.

Ворогів у рок-поезіях зображено демонізовано, карикатурно та довершено сатиричними відтінками в поєднанні зі словами з негативною конотацією: «*На паляницю, смачну полуницю Позарився демон, отримав по пиці*», «*Полізло зненацька, загине жваво*» (ВВ).

Концепт Воїн-Захисник відзеркалено через деталі доповнені влучними постійними епітетами «*вільні уста, серце і руки давно звиклі до бою*» (ОЕ) та порівняння та заклики надають додаткових відтінків значення: «*Ми горді, незламні, б'ємося як леви*», «*Єднаймося браття, серця наші вогневі*» (ВВ).

Лексема «вояки» є репрезентантом площини Воїн-Захисник та доповнюється в контексті епітетами: «*наші вояки ви мужні і сильні*» (ВВ).

Площина Воїн-Захисник репрезентується через метафоричний опис борця за свободу своєї держави, відтворений через синекдоху: «*Мое серце – сталь! Моя кров – Азов!*». Топонім Азов вказує, що йдеться саме про українця. В цих словах рок-поет подає узагальнений образ воїна захисника України.

Воєнна тематика і концепт «війна» вербалізується насамперед у воєнних термінах та назвах зброї, реалізованих у власне авторських інтерпретаціях: «*корабельні гармати не розіб'ють мою мрію*», «*ворог гарматами б'є*» (ОЕ), «*у тяжку годину стаємо стіною, берем Джewelіни*» (ВВ), «*Я не просила «рятувати» мене кулями*» (Ю. Саніна) (оксюморон), «*Поміняли мрії на приціл*» (реалії в контрастах).

Чимало номінативів, що використані в текстах цього періоду, вказують на місце дії. Серед них найпоширенішими є лексеми: «Україна», у патріотичних висловах («*Слава Україні! Героям слава!*») (ВВ), «моя країна» в гіперболізованому метафоричному контексті («*очі дитини моєї країни стали вмить дорослими*» (Ю. Саніна)), «*ненька*» («*ненька рідна у тяжку годину станемо стіною*»). Також автори використовують урбаноніми, назви населених пунктів, де тривають запеклі бої, які зазнали масштабних руйнувань, де наявні негативні наслідки та які стали символом трагедії для українців: («*Місто Марії*» (Маріуполь) (ОЕ), топоніми в метафоричних контекстах («*доки над гордим Азовом Сонце встає*») (ОЕ), назви будівельних споруд, внаслідок руйнування яких загинуло багато людей: «*Азовсталь*»).

Рок-поети відтворюють реалії життя під час війни через метафори та паралелізм: «*Небо гримить над Азовом, Ворог гарматами б'є*» (ОЕ).

Метафори та оксюморон допомагають відтворити власне авторське бачення війни. Через оксюморон війна зображується як боротьба добра і зла: «*Пишов туди (війна), де світло поділяється на чорне і на біле*» (ТНМК), метафора відображає жорстокість кровопролитної війни: «*вся земля почервоніла*» (ТНМК).

Рок-поети не полишають звертання до Бога у важкі часи: «*Боже, залиш мені трохи сил*» (Ю. Саніна). Гурт «Kozak-system» створив рок-поезію присвячену героям України, що боронили Маріуполь з назвою «Азов-сталь». Цей текст сповнено благання про заступництво в Діви Марії, що є покровителькою міста Маріуполь: «*Марія свята, ти їх збережи Мене не жалій – я вже на межі*». В рок-поезії на контрасті відображено настрої рок-поетів, поєднано примирення з неминучою долею та надію на подальше воскресіння: «*Тибачила все, тут Бога нема Тут тільки вогонь і свіжа зола... Не плач моя люба! Воскреснемо знов!...*».

Висновки. В сучасних умовах збройного протистояння між Україною та Росією концепт «війна» належить до базових і має розгалужену систему вербалізації, яка передає його своєрідність. Отже, концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу українських рок-поетів має розгалужене поле і містить авторські уявлення, які репрезентуються в різних смислах. Мовні репрезентанти концепту «війна» є оцінно маркованими і забезпечують емоційність, експресивність та мовну динаміку рок-поезій. Рок-поети послуговуються традиційними для української лінгвокультури та індивідуально-авторськими номінативними засобами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гоменюк О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк...»). *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. №6. С. 21–26.
2. Ліщук Т. Концепт «людина» у працях вітчизняних науковців. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. Вип. 7. С. 97–103.
3. Селіванова О. Принципи концептуального аналізу. *Актуальні проблеми металінгвістики*. Київ, Черкаси. Брама. 1999, 356 с.
4. Словник української мови в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua> (дата звернення 11.07.2022 р.).

УДК 81:373.5.091.3

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.8>

«ЦІКАВЕ МОВОЗНАВСТВО» ЯК ВИБІРКОВА ДИСЦИПЛІНА У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

“FASCINATING LINGUISTICS” AS AN ELECTIVE DISCIPLINE IN THE TRAINING SYSTEM OF “LANGUAGE AND LITERATURE TEACHERS”

Івасюта М.І.,

orcid.org/0000-0003-3762-598X

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті запропоновано опис вибіркової навчальної дисципліни «Цікаве мовознавство» для студентів спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Обґрунтовано актуальність вивчення дисципліни з погляду забезпечення потреби в курсах, що становлять інтеграційну ланку між філологічними й психолого-педагогічними блоками навчальних предметів у професійній підготовці майбутніх учителів української мови та літератури. Мета курсу «Цікаве мовознавство» – збагатити теоретичні відомості студентів з основних розділів мовознавства цікавими фактами; ознайомити з найновішими досягненнями сучасного мовознавства з погляду їх застосування у практичній роботі вчителя-словесника, розвивати вміння використовувати цікавий матеріал з фонетики, графіки та орфографії, лексикології, фразеології, граматики сучасної української мови й мов світу, риторики, історії мови, етимології, загального мовознавства, створювати проблемні завдання, мовні ігри, загадки й парадокси, матеріали для конкурсів, вікторин, турнірів, брейн-рингів, квестів для уроків, гуртової та індивідуальної роботи з учнями. Досягнення мети забезпечить єдність між теоретичною підготовкою студентів і практичним застосуванням набутих у ЗВО знань, умінь і навичок під час роботи в закладі середньої освіти. Вивчення пропонованого курсу спрямоване на розвиток пізнавальної діяльності студентів, їхніх творчих здібностей для майбутньої фахової діяльності. «Цікаве мовознавство» – професійно зорієнтована вибіркова дисципліна, яка уможливить удосконалення мовної, комунікативної, лінгвокультурологічної та методичної компетенцій студентів-філологів, сприятиме розвитку вмінь застосовувати численні новації, пропонувати власні творчі ідеї і знаходити педагогічно ефективні рішення під час викладання української мови в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: «Цікаве мовознавство», вчитель-словесник, середня освіта, мовна освіта, гурток з української мови.

The article presents a description of the elective academic discipline “Fascinating Linguistics” for students majoring in the field “Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)” of the first (bachelor) level of higher education. The relevance of studying this discipline is proved in terms of meeting the need of the integrated courses between philological and psychological-pedagogical blocks of subjects in the professional training of the future Ukrainian language and Literature teachers. The aim of the course is to enrich students’ theoretical knowledge of the main branches of linguistics with the exciting facts and to introduce to them the latest achievements of modern linguistics in terms of their practical application by a Ukrainian language and Literature teacher. It also aims at developing the ability to use engaging material on phonetics, graphology and spelling, lexicology, phraseology and grammar of the modern Ukrainian language and other world languages, rhetoric, language history, etymology, general linguistics, in addition, to create problem-solving tasks, language games, riddles and paradoxes, contests and quizzes materials, brain-rings and quest lessons, extracurricular and individual students work. The unity between theoretical preparation of students and the practical application of the knowledge, acquired skills and abilities necessary for work at secondary educational establishments will ensure the achievement of the goal. The study of the given course aims to promote students’ cognitive activity and their creative abilities for upcoming professional use. “Fascinating Linguistics” is a professionally-oriented elective discipline that will enhance the linguistic,

communicative, linguacultural and methodological competencies of philological students contributing to the development of their skills to implement multiple innovations and to suggest their own creative ideas and to find effective pedagogical solutions in teaching "Ukrainian language and literature" in secondary educational establishments.

Key words: "Fascinating Linguistics", language and literature teacher, secondary education, language education, Ukrainian language club.

Постановка проблеми. Сучасна система підготовки вчителя української мови та літератури для нової української школи передбачає виховання такого успішного й педагогічно ефективного випускника, який буде відповідати вимогам професійного стандарту. Індивідуальну освітню траєкторію підготовки вчителя складають обов'язкові та вибіркові освітні компоненти, які мають на меті розширити знання студентів про майбутню професію, розвивати компетентності, необхідні для формування грамотного й успішного вчителя, розкриття його творчих здібностей. У системі навчання вчителя-словесника на часі такі вибіркові дисципліни, які поєднують теоретичну й практичну підготовку, є вдалою ланкою інтеграції між філологічними і методичними дисциплінами, що загалом доповнить фахову майстерність майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні аспекти формування особистості вчителя-словесника висвітлюють у своїх дослідженнях М. Вашуленко, Л. Мацько, О. Кульбабська, М. Іконнікова, О. Семенов, М. Пентиліук та ін. Проблеми виховання творчої особистості учнів засобами української мови в гуртковій роботі – одному із «живодайних джерел прилучення дітей до калинових багатств материнської мови, до світових здобутків у царині лінгвістики» [8, с. 4] – порушив О. Потапенко в посібнику для закладів загальної середньої освіти «Цікаве мовознавство» (1996) [8]. Оригінальним доповненням до шкільних підручників, а також вдячним матеріалом для мовного гуртка стала праця Л. Мовчун «Цікава розмова про мову. Чого тобі не розповіли на уроці» (2017) [6]. У науково-популярній формі для широкого загалу багатогранність мовознавчої науки і самої мови розкрив К. Булаховський у праці «Цікаве мовознавство» (2019) [2]. Зважаючи на сталий науковий і методичний інтерес до цієї проблематики, гадаємо, актуальним буде вивчення специфіки курсу «Цікаве мовознавство» не лише для учнів шкіл, а й як вибіркового курсу для студентів закладів вищої освіти.

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – проаналізувати зміст і структуру вибіркової дисципліни «Цікаве мовознавство» для студентів спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)». Досягнення мети передбачає такі завдання: 1) розглянути вимоги до підготовки

сучасного вчителя української мови та літератури; 2) подати структурний і тематичний план пропонованої дисципліни, приклади окремих видів завдань та показати їх значення для формування особистості вчителя; 3) окреслити перспективи подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. У реаліях нової української школи сьогодні потрібен не просто фахівець, який добре володіє своїм предметом, а вчитель-новатор і вчитель-майстер. О. Семенов стверджує: «Сучасний учитель української мови і літератури – це вчитель-професіонал, котрий має ґрунтовну загальнокультурну, фахову, психолого-педагогічну і методичну підготовку, займає гуманістичну педагогічну позицію, володіє філологічним і психолого-педагогічним мисленням, інформаційною і дослідницькою культурою, універсально освічений, ерудований, творчий майстер-комунікатор, інтелігент, інноватор» [9, с. 122]. Для формування окремих фахових компетентностей, які поглиблюють теоретичні фахові знання і формують професійні вміння, заклади вищої освіти відповідно до Закону України «Про вищу освіту» пропонують перелік дисциплін вільного вибору студентів.

До каталогу вибірових дисциплін для студентів філологічного факультету Чернівецького національного університету спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти включено курс «Цікаве мовознавство» (120 годин, 4 кредити ЄКТС). Зауважимо, що цей предмет пропонують для студентів четвертого курсу, які, по-перше, вже мають знання із філологічних і психолого-педагогічних дисциплін, певну оцінку власних професійних здібностей та усвідомлення мотивів до майбутньої професійної діяльності; по-друге, четвертокурсники мали змогу спостерігати за навчально-виховним процесом під час ознайомлювальної практики в закладах загальної середньої освіти й окреслили ті компоненти та професійні потреби, які удосконалюватимуть під час педагогічної практики.

Мета курсу «Цікаве мовознавство» – збагатити теоретичні відомості студентів з основних розділів мовознавства цікавими фактами; ознайомити з найновішими досягненнями сучасного мовознавства з погляду їх застосування у практичній роботі вчителя-словесника, розвивати вміння

використовувати та створювати цікавий матеріал з фонетики, графіки та орфографії, лексикології, фразеології, граматики сучасної української мови й мов світу, риторики, історії мови, етимології, загального мовознавства тощо. Серед основних завдань курсу – поглиблення інтересу до мовознавчих дисциплін, формування в студентів розуміння значення мовної освіти і ролі вчителя в цьому процесі, набуття конкурентоспроможних умінь і навичок, розвиток науково-дослідницьких і творчих здібностей, формування успішного представника української еліти.

Відповідно до робочої програми навчальна дисципліна «Цікаве мовознавство» має два модулі – «Теоретичні аспекти цікавого мовознавства» і «Практичне застосування цікавих мовознавства», у результаті вивчення яких студенти мають змогу активізувати інтерес до цікавих мовних фактів, здійснювати самостійні наукові й творчі пошуки через призму проблемності завдань, які, і в цьому погодимось із О. Остапченко, допоможуть «збудити інтерес до цікавих, а часом і дивовижних мовних проявів, заохотити учнів та студентів до самостійних пошуків істини й нових знань...» [7, с. 3].

У процесі роботи в першому модулі над теоретичними проблемами мовознавства з погляду застосування їх у діяльності вчителя актуальні для аналізу теми, які студенти вивчали у попередньому курсі «Вступ до мовознавства», з акцентом на педагогічний фах. На вступному занятті з'ясовуємо предмет і завдання курсу, обґрунтовуємо важливість у роботі вчителя вміння організувати не тільки, класну, а й позакласну роботу, зокрема гурток з української мови. Основне завдання вчителя-словесника в гуртковій роботі – «проводити заняття на такому емоційному рівні, щоб запалити їх і не дати згаснути вогнику допитливості» [8, с. 8], а це уможливить підвищення зацікавлення до вивчення української мови загалом, сприятиме розвитку навичок пізнавальної й творчої діяльності учнів. Оскільки гурткова робота – не шаблонна й трафаретна, не вимагає жорсткої регламентації, учитель може самостійно залежно від зацікавлень учнів добирати теми занять, варіювати методи й форми навчання, пропонувати нетрадиційні пошукові й проблемні завдання. У цьому майбутнім учителям допоможе й «інструментарій» пропонованого курсу – проблемні завдання, мовні ігри, загадки й парадокси, матеріали для конкурсів, вікторин, турнірів, брейн-рингів, квестів для уроків, гурткової та індивідуальної роботи з учнями.

Серед проблем теоретичного мовознавства з проєкцією на їх застосування в роботі вчителя розглядаємо теорії походження і сутності мови, класифікації мов світу й особливості їх вивчення в ЗЗСО. Студенти-філологи усвідомлюють, що мова – «це гігантська енциклопедія людських знань, що акумулює досвід нації і людства» [8, с. 5], у якій заховано чимало таємниць, зацікавити якими треба учнів, дати розуміння того, що сучасне мовознавство – «це не просто вміння знайти в реченні підмет чи присудок та вставити потрібну букву в слові. Це розгалужена система різноманітних дисциплін, що вивчають мову і народ, мову і психіку людини, мову і процеси пізнання, мову і комп'ютер і так далі» [2, с. 8]. Аналізуючи, крім наукових, цікаві гіпотези про походження мов, сутність мови в міфології і фольклорі народів світу, студенти виконують пропоновані і створюють власні цікаві завдання з елементами порівняльно-історичного мовознавства та на матеріалі мов світу. Наприклад, дослідницьке завдання на одну із тем: «Скільки мов у світі?», «Цікаві факти про мову тварин: чому українські коти *нявкають*, англійські кажуть *meow*», китайські *мао*», французькі *рон-рон*?», «Чи може людство спілкуватися універсальною мовою?», «Мови цивілізацій інших планет», «Чи є мови, які легко вивчити?», «Чому вмирають мови?», «Скільки років українській мові?» тощо. Для обговорення й дискусій пропонуємо завдання такого типу: 1. Обґрунтуйте теорію походження мов світу від однієї прамови. Який матеріал ви запропонували б учням для підтвердження цієї теорії? 2. Чи може людина обійтися тільки жестовою мовою? У яких ситуаціях люди можуть свідомо відмовлятися від спілкування словами і переходити до жестикуляції? 3. Кількість мов у світі – від 2,5 до 7 тисяч. Щороку статистичні дані змінюються. Чому? 4. У багатьох мовах відомі прислів'я і приказки про значення мов у житті: скільки мов ти знаєш – стільки разів ти людина. Без джерел масової інформації (телебачення, інтернет тощо), людство пізнавало світ безпосередньо, знайомлячись із представниками різних народів. На вашу думку, чи можна стверджувати, що середньовічна людина в цьому розумінні була освіченішою за наших сучасників? 5. Яку інформацію ви запропонували б учням для засідання гуртка на тему «Знай мови, та не забувай свою!»? Чи доречно, на вашу думку, було б використовувати інформацію про відомих поліглотів? та ін.

Цікавим видом роботи на матеріалі різних мов світу є розв'язування лінгвістичних задач, який

актуалізує важливі в роботі вчителя міжпредметні зв'язки. Лінгвістична задача вимагає знання не тільки мовних законів, а й передусім логіки та математики. Такі задачі «розвивають нетривіальне лінгвістичне мислення, вимагають від студента самостійного осмислення багатьох аспектів мовної системи, адже у процесі розв'язку задач студентові доводиться мати справу з фонетичними, граматичними чи семантичними явищами, відсутніми у його рідній мові» [4, с. 3–4]. Учні українських шкіл постійно беруть участь в олімпіадах з лінгвістики, тому, використовуючи завдання такого типу або створивши спеціальний гурток, учитель може знайти обдарованих дітей, які продовжать роботу в цій галузі. У роботі активно використовуємо задачі, запропоновані О. Карловою [5], М. Жуйковою [4], у посібнику якої представлено лінгвістичні задачі різних рівнів на матеріалі африканських, фіно-угорських, тюркських, деяких індоєвропейських мов.

Розглядаючи тему «Історія письма. Графіка. Цікава орфографія і пунктуація», звертаємо увагу на етапи становлення письма та їх відгомін у сучасному житті, виникнення алфавітів та історію українських літер, вигадані мови й фантастичні алфавіти тощо. Студенти із зацікавленням готують проєкти про штучні й вигадані мови, зокрема конланги – мови, які не розвиваються природно, а створені певним автором для певної мети [3, с. 84], наприклад кіно (мова евоків із «Зоряних війн», мова Лілу з «П'ятого елемента», синдарин із «Володаря перснів», парселтанг із поттеріани, дотракійська мова із «Гри престолів», на'ві з «Аватара», клінгонська мова із «Зоряного шляху»), алфавіти: відьом та комп'ютерних ігор, ельфійський алфавіт Толкіна та ін., пам'ятники літерам тощо. Одне із занять присвячуємо перегляду фільму «Рутенія. Повернення коду нації» й подальшій дискусії, у ході якої акцентуємо на тому, що цей фільм – не лише про шрифт, відтворений професором Василем Чебанником, а й про символіку, внутрішній світ українців, про цінності, які впродовж років відстоював й відвоював наш народ.

Важливими для майбутньої роботи вчителя в цьому розділі є цікава орфографія й пунктуація. Крім виконання проблемних завдань, завдань із ключами, мовних ігор, пропонуємо студентам створити лінгвістичну казку, яка є зручною формою передавання складного лінгвістичного матеріалу дітям і, безперечно, має дидактичні переваги. Створення лінгвістичної казки передбачає ознайомлення з особливостями цього жанру, аналіз казок на різних освітніх платформах (напри-

клад, «На урок», «Всеосвіта»), визначення теми й умов використання казки і написання власної.

Другий модуль курсу «Цікаве мовознавство» присвячено практичним проблемам лінгвістичної науки в роботі вчителя ЗЗСО, зокрема розглядаємо такі теми: «Цікава фонетика на уроках української мови та у гуртковій роботі», «У світі цікавої лексикології та фразеології. Таємниці ономастичних та етимологічних гіпотез», «Цікава граматики», «Напрями сучасного мовознавства і їх вивчення у ЗСО». На заняттях аналізуємо види цікавих завдань, кращі зразки української дидактичної поезії (Д. Білоуса, Н. Білоцерківець, Л. Лужецької та ін.), а також лінгвістичні загадки, парадокси, жарти, усмішки, бувальщини тощо. Під час вивчення цікавої фонетики згадуємо поняття «звукосимволізму» і звукосимволізму, зокрема методику експериментального дослідження В. Левицького («Фонетика і семантика», 1973) про характер зв'язку між звуком і асоціаціями – усі звуки української мови можна розглядати за сімома параметрами: розміром, оцінкою (приємною чи неприємною), активністю, теплотою, силою, світлом, твердістю, а відтак і пробувати проаналізувати текст: якого він кольору? приємний чи неприємний? теплий чи холодний? тощо.

На заняттях із цікавої лексикології варто порушувати проблеми відображення в мові матеріальної й духовної культури українців, народних звичаїв і вірувань, світогляду, проблеми мови й міфології. Н. Бабич справедливо зауважувала, що учням важливо знати лексичні константи, які акумулюють історичний і духовний досвід нашого народу, як-от «Берегиня, Обереги, Ярило, Даждьбог, Бог, Апостол, Ангел, Великдень, Покрова, Йордан, піст, Купала; обжинки, веснянки, зелені свята; молитва, коляда, щедрівки, вертеп; толока (клака), вечорниці; помана, поминальні; христини, весілля, шлюб, іменини, уродини (день народження), срібне, золоте весілля...» [1, с. 296], тому що кожен має пам'ятати: «...ти дитя свого народу, і чим цей народ жив і живе понині – мусиш знати, якщо почуваш себе серед нього не гостем, а своїм» [1, с. 297]. Доцільно на заняттях з лексикології ознайомлюватися із елементами етимології, ономастики (наприклад, дослідницькі завдання про походження прізвищ, імен, назв міст, сіл, гір, річок тощо), окремими проблемами фразеології, діалектології, лексикографії.

Використання учителем-філологом матеріалів із цікавої граматики уможливило здолання нестійкого інтересу учнів до мови, спричиненого тим, що «словесники показують мову «в одній

площині», як явище несуперечливе, в якому «все» доведено, систематизовано» [8, с. 6] завдяки ознайомленню із різними лінгвістичними парадоксами і мовними явищами, які, як зауважує О. Потапенко, «у розумному дозуванні і певному обсязі» суперечать даним сучасного мовознавства і можуть сформувати стійкий професійний інтерес [8, с. 6]. Цікавими й пізнавальними для студентів є завдання з пошуку логічних помилок, дослідницьких повідомлень (наприклад, чому слова змінюють рід?, чому *дракон* і *русалка* – особи, хоча не мають реальних предметних відповідників? якого роду *дівчатко*? тощо).

Гуманізація філологічної науки призвела до появи нових дисциплін: когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, функціональна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвоконфліктологія, політична лінгвістика, медіалінгвістика. Оскільки сьогодні спостерігаємо «потребу в діяльних, інтелектуально й духовно розвинутих фахівцях, котрі орієнтуються в численних педагогічних новаціях, пропонують власні новаторські ідеї, вміють швидко порівнювати, аналізувати й оцінювати, мобільно знаходять ефективні та обгрунтовані рішення, критично і творчо мислять, володіють основами інформаційних технологій і методикою їх використання у професійній педа-

гогічній діяльності, що забезпечує індивідуально-орієнтований підхід» (9, с. 18), а також широке використання міжпредметних зв'язків у роботі педагога, доречними вважаємо види роботи, які висвітлюють напрями сучасного мовознавства, наприклад, презентацію й укладання рекомендованого списку літератури для певної дисципліни.

Висновки. Перегляд підходів до вивчення української мови в новій українській школі посилює увагу до професійної підготовки майбутніх учителів-словесників, зокрема в аспекті актуальності дисциплін вільного вибору для практичної роботи майбутніх учителів. «Цікаве мовознавство» як вибіркова дисципліна, з одного боку, разом із іншими лінгвістичними курсами формує здатність студентів-філологів виявляти розуміння предмета, структури і ролі лінгвістики у сучасній науковій картині світу, дає чітке уявлення про походження мови, принципи і механізми її функціонування й розвитку, а з іншого, – уможливорює перетворення навчання на захопливий пошук нових знань, творчу пізнавально-ігрову діяльність, формування необхідних лінгвістичних і методичних компетенцій. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у висвітленні методів і форм роботи, описі самостійної роботи студентів під час вивчення курсу, розкритті особливостей використання сучасних інформаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабич Н. Магія слова для всього живого: Мовно-народознавчі наукові студії. Чернівці : Букрек, 2012. 384 с.
2. Булаховський К. Цікаве мовознавство. Львів : Априорі, 2019. 196 с.
3. Гаджієв Р. Лінгвістика на карті світу. Київ : Віхола, 2022. 377 с.
4. Жуйкова М. В. Лінгвістичні задачі : навчально-методичний посібник. Львів : «Простір-М», 2020. 40 с.
5. Карлова О. Лінгвістичні задачі або Змія побачила ягуара [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.math.lviv.ua/ntsh/files/Karlova2018.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).
6. Мовчун Л. Цікава розмова про мову. Чого тобі не розповіли на уроці. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017, 312 с.
7. Остапченко О. Українська мова в грі: Проблемні завдання, конкурси, змагання, цікаві факти, тести, квести. Київ : Київський університет імені Б. Грінченка, 2018. 224 с.
8. Потапенко О. І. Цікаве мовознавство. Біла Церква : Буква, 1996. 190 с.
9. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія. Суми : ВВП «Мрія-1» ТОВ, 2005. 404 с.

МОВНА ЕКСПРЕСІВІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

LINGUISTIC EXPRESSIVENESS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN VOLODYMYR VYNNYCHENKO'S FICTION

Ігнат'єва С.Є.,

orcid.org/0000-0003-2217-4610

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри філології та мовної комунікації

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

Цюп'як І.К.,

orcid.org/0000-0002-9547-3390

кандидат філологічних наук, доцент,

професор кафедри філології та мовної комунікації

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

У статті на матеріалі художніх текстів українського письменника Володимира Винниченка досліджені засоби мовної експресивізації на фразеологічному рівні, з'ясовані їхні особливості в аспекті мовленнєвого впливу на читача. Проаналізовано стилістичні експресивні мовні засоби фразеологічного рівня в досліджуваних художніх текстах. Визначено, що фразеологічні одиниці ад'єктивного типу найактивніше вживаються автором. Зокрема виразно представлені фразеологізми для позначення фізичних якостей, рис характеру персонажів, характеристики предметів, абстрактних явищ. Соматичними складниками фразеологізмів для позначення фізичного, емоційного стану персонажів активно виступають номінативи на позначення частин тіла або внутрішніх органів людини – очей, язика, рук, ніг та ін. Мова творів Володимира Винниченка вирізняється такими фразеологічними одиницями, які не тільки вказують на певну психічну, фізичну ознаку людини або рису її поведінки, а й дають їм влучну, виразну, емоційно та експресивно навантажену характеристику, висловлюють ставлення до об'єкта. Найчастіше такі фразеологічні одиниці позначають фізичні якості, риси характеру, набуті властивості, а також вказують на належність людини до певної соціальної групи. З'ясовано, що у мові художніх творів В. Винниченка менш представлена група фразеологічних одиниць на позначення соціальних, майнових, суспільних ознак людей. Такі фразеологізми засвідчують ставлення народу до реалій громадського життя, виражають важливі для українців ціннісні категорії. Найчастіше майнові ознаки виявляються через градуальну опозицію «бідний-багатий». Зроблено висновок, що використання фразеологічних експресивних засобів мови зумовлене комунікативними завданнями спілкування й насамперед прагненням вплинути на читача, що досягається завдяки мовленнєвому впливу на нього та активізації його уваги з боку автора художнього тексту.

Ключові слова: мовна експресивізація, фразеологічні одиниці, ад'єктивний тип, градуальна опозиція, В. Винниченко.

The article, based on the material of Volodymyr Vynnychenko's fiction, deals with the means of linguistic expressiveness at the phraseological level. Their features in the aspect of speech influence on the reader are clarified. Stylistic expressive language means of the phraseological level in the researched literary texts are analysed. It was determined that phraseological units of the adjectival type are most actively used by the author. In particular, idioms to indicate physical qualities, features of characters, characteristics of objects, abstract phenomena are clearly presented. Somatic components of phraseological units to indicate the physical and emotional state of the characters are actively used as nominatives to indicate parts of the body or internal organs of a person – eyes, tongue, hands, feet, etc. The language of Volodymyr Vynnychenko's works is distinguished by such phraseological units, which indicate certain mental/physical features of a person or his behaviour as well as give them apt, expressive, emotionally and expressively loaded characteristics. They express an attitude towards the object. Most often, such phraseological units denote physical qualities, character traits, acquired properties, and indicate the belonging of a person to a certain social group. It was found out that in the language of V. Vynnychenko's works, the group of phraseological units denoting social, property, social characteristics of people is less represented. Such idioms testify to the attitude of the people to the realities of public life, express value categories important for Ukrainians. Most often, property signs are revealed through the gradual opposition "poor-rich". It was concluded that the use of phraseological linguistic expressive means is determined by the communicative tasks and, first of all, by the desire to influence the reader, which is achieved due to the speech influence on him and the activation of his attention by the author of the literary text.

Key words: linguistic expressiveness, phraseological units, adjectival type, gradual opposition, V. Vynnychenko.

Постановка проблеми. Зацікавленість лінгвістів питаннями мовної експресії варто пояснити значною увагою до особистості, впливом мови на її інтелектуальну, емоційну і вольову сфери. Саме

експресивність надає мовленню, з одного боку, стилістичної маркованості, виразності, а з іншого – виражає ставлення мовця до мовленого та до адресата. У сучасній лінгвістичній парадигмі існують

різні погляди щодо поняття експресивності, оскільки дослідники неоднаково трактують її сутність на різних мовленнєвих рівнях. Дослідження мовної експресивності фразеологічних одиниць у художніх текстах Володимира Винниченка ще не була предметом лінгвістичних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українській лінгвістичній науці творчість В. Винниченка, зокрема питання авторських особливостей тексто- й образотворення присвячені окремі праці вітчизняних вчених. Так, Устенко Н. досліджує семантико-стилістичні особливості функціонування фразеологізмів у мові художніх творів В. Винниченка [1]. Човнова Н. досліджує психологічний портрет за твором В. Винниченка «Солдатики» [2]. Саме В. Чабаненко у своєму монографічному дослідженні «Стилістика експресивних засобів української мови» уточнює поняття експресивності «це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що само породжується емоційністю, образністю, характерністю і т. д. мовлення. По-друге, експресія – це не виразність, а інтенсифікація виразності, це збільшення впливаючої сили сказаного..., надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності. По-третє, експресія пов'язується не тільки з емоціональним та образним (художнім), а й з іншими планами вислову – волюнтативним, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним і т. д.» [3, с. 7]. Отже, мовна (мовленнєва) експресія – це складна стилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та лінгвістичних чинників і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливаючої сили висловлювання [3, с. 7]. Як семантико-стилістична категорія експресивність виявляє зв'язок з емоційністю, оцінністю, стилістичним значенням, проте не отожднюється з названими поняттями. Вона акумулює в собі ці поняття, є інтенсивною виразністю певного мовного знака.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження засобів мовної експресивності на фразеологічному рівні, з'ясування їхніх особливостей в аспекті мовленнєвого впливу на читача. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: простежити стилістичні експресивні мовні засоби фразеологічного рівня в досліджуваних художніх текстах Володимира Винниченка; виокремити фразеологічні одиниці, які найактивніше вживаються автором та менш представлену групу. Також визначити складники

фразеологізмів, які позначають фізичний, емоційний стан персонажів.

Виклад основного матеріалу. Особливо різноманітно у прозових творах В. Винниченка представлені засоби експресивності на фразеологічному рівні.

Фразеологічні одиниці ад'єктивного типу В. Винниченко майстерно використовує для позначення фізичних якостей, рис характеру персонажів, характеристики предметів, абстрактних явищ. У художньому мовленні, зокрема у мові творів різних жанрів Володимира Винниченка, такі одиниці виступають тоді, коли необхідно не просто назвати певну психічну, фізичну ознаку людини чи рису її поведінки, а й дати їм точну, виразну, емоційно та експресивно насажену характеристику, висловити ставлення до об'єкта [4, с. 4]. За допомогою фразеологічних одиниць прикметникового типу письменник передає найтонші відтінки стану персонажа, його реакції на зовнішні подразники, події, явища життя, які можуть відбиватися на поведінці, зовнішності особи, що і засвідчують фразеологізми, наприклад: *родився в сорочці* [4, с. 154] – дуже щасливий [6, с. 587]; *очей не можна одвести* [3, с. 21] – дуже гарний, привабливий [6, с. 502]; *ноги не тримають* [4, с. 45] – дуже втомлений, схвильований [6, с. 477]; *не всі вдома* [4, с. 284] – хто-небудь дурний, недоумкуватий [6, с. 460]; *гострий на язик* [7, с. 36] – дотепний, здатний влучно й гарно говорити [6, с. 168] та ін.

Про стан персонажа можуть свідчити очі, вираз обличчя, стан організму, наприклад: *очі блищать* [10, с. 283] – хто-небудь веселий, радісний, збуджений; *вигляд виражає певні почуття* [6, с. 599]; *розширені очі: «Вона хитнула головою. Очі з-під хустки блищали жовто-синім блиском і були поширені, дико-напружені»* [10, с. 283].

На схвильованість, розгубленість, душевне збентеження може вказувати і поведінка персонажа, не виражена мімікою чи жестами. При цьому автор зазвичай вживає компаративні конструкції, компонентний склад яких підкреслює нетиповість, відмінність вчинків і дій персонажа порівняно зі звичайним станом:

а) *сам не свій* [11, с. 156] – дуже зніяковілий, приголомшений чим-небудь [6, с. 779];

б) *як у чаду, як у тумані* [11, с. 156] – невірноважений у своїх діях та вчинках, позбавлений можливості ясно мислити, розуміти та сприймати дійсність [6, с. 943];

в) *як неприкаяний, не до жарту в* [11, с. 189] – хтось засмучений, у поганому настрої чи у стані душевного розладу [6, с. 937]; *ні живі ні мер-*

тві [12, с. 391] – дуже налякані, приголомшені, заціпенілі.

Прикметникові фразеологічні одиниці виразно й емоційно позначають фізичні та вікові особливості людини, передають певні якості (позитивні чи негативні), риси характеру через інші ознаки, властиві істотам, відношення до предметів і явищ дійсності.

Фізичні якості. *Врода:* *очей не можна одвести:* «А як ви такі гарні та милі, що од вас і *очей не можна одвести*, так що ж мені робить» [10, с. 246] – хтось дуже гарний, вродливий [6, с. 116].

Сила, міць: «Бугая може звалити, кам'яне здоров'я, здорова духом і тілом, нема куди сил дівати» [4, с. 509]; «Ах, Сидоре Марковичу!... Думаєте, як у вас *кам'яне здоров'я*, так і у всіх...» [13, с. 45]; – хтось має дуже хороше здоров'я. «Антонович... Цей же гімнастик, – студент, значить, – бугая може звалити, не то, що такого хирлявого, як Євген Михайлович» [13, с. 49] – хтось дуже міцний, дужий.

Вік: *кості молоді; під стіл пішки ходила;* *недавно з яйця вилупився* «Не плач, дівчино... Іди та танцюй, поки *кості молоді*» [14, с. 372]; «Остап сміється. Ох, моя мишко! Ти ще *під стіл пішки ходила*, як я це саме говорив. «Товариш, що крикнув *«трусость»*, видно недавно з яйця вилупився – сміх – бо не зна, що таке *«трусость»*, а що таке розум».

Фразеологічні одиниці, що описують розумові здібності, умовно можна розподілити на дві групи за антонімічною ознакою а) наявності – б) відсутності розумових здібностей з погляду мовця. При цьому кількісно переважають фразеологічні одиниці другої групи: вони яскраві за внутрішнім образом, виражають ставлення мовця: *маври не вигадє* [12, с. 200]; *зор з неба не схопить* [13]; *без розуму; не всі вдома* [4, с. 284]; *не при своїм розумі* [13, с. 56]; *дурний піп хрестив* «Іди... Він йому повірить! Дурний ти, і дурний піп хрестив!» *Хоча він маври не вигадє, але все-таки симпатичний простий хлопець*» [12, с. 200] (Пор.: колеса не вигадє); «Товариші говорили: «*Модест Микульський зор з неба не схопить, але дайте йому зорю, вона буде в його ціліша, ніж в ломбарді*» [13, с. 64].

Протилежними за значенням до них виступають фразеологічні одиниці, що свідчать про:

а) **наявність розуму:** *не жменею кашу їсть* [12, с. 262]; «Він тож не жменею кашу їсть...» [12, с. 262];

б) **фізичний стан:** *[ноги] як чужі; ноги й руки м'якнуть* [4, с. 415]; *ноги тремтять, підгинаються* [4, с. 357]; *ноги не тримають* [4, с. 45]; *руки й ноги стали важкі; не чув ніг – хто-небудь*

втомлений, безсилий [6, с. 555]; *лице пашисть вогнем* – хтось дуже червоний [6, с. 283]. Складниками фразеологізмів для позначення фізичного, емоційного стану персонажів часто виступають назви частин тіла або внутрішніх органів людини. Автор вживає фразеологічні одиниці такого типу, оскільки вони уможливають повно, виразно передати психічний, фізичний стан персонажа, не вдаючись до широких описів.

Риси характеру, набуті властивості. Ця група прикметникових фразеологізмів значно більша за кількістю, розмаїттям семантичних відтінків у межах однієї підгрупи.

Дотепний: *гострий на язик* – сміливий щодо висловлення своїх думок [4, с. 36]: «*Хоч ти, дівко, й гостра на язик, а все-таки дурна*» [4, с. 274]; «*Така, часом, дотепна, гостра на язик, така фарбиста*» [4, с. 275]. Письменник використовує поряд дві фразеологічні одиниці із одним значенням для підсилення мовної експресії висловлювання, для увиразнення характеристики «Він, само собою, за словом чи лайкою в кишеню не лізе й відповідає їм такими «жартами», від яких навіть ці сміливі на язик і не дуже соромливі молодіці верещать від сорому й одпльовуються», – де фразеологічна одиниця *сміливі на язик* – сміливі щодо висловлення своїх думок [6, с. 625] підсилює, конкретизує значення першого *за словом чи лайкою в кишеню не лізе* – бути дотепним і метким у розмові [6, с. 435].

Мовчазний, небалакучий: *язика нема* – мовчазний, утратив здатність говорити [6, с. 977]: «*Господи! У нього язика нема. Ви чуєте, що я питаю?*» [14, с. 287]; *скупий на слова* – який не любить багато говорити, неблагослівний, небалакучий [6, с. 822]: «*Запечатаним його прозвали... і через те, що надміру мало балакав. Це була страшенно скупа на слова людина. Здавалось, мову свою він цінував на вагу золота*» [14, с. 288]. У поданому реченні цю ознаку людини підсилює інший фразеологізм *на вагу золота* – надзвичайно цінний, який коштує дуже дорого [6, с. 569].

Хитрий: *лищицею підбитий* [10, с. 381] – хтось дуже хитрий [6, с. 541]: «*От добра людина! Жаль тільки, що трохи лищицею підбитий*» [10, с. 381]. **Вправний, меткий:** фразеологізми цього ряду близькі за значенням до «хитрий», але відрізняються певною утилітарністю спрямування (хитрість, спрямована на здобуття цінностей): «*Він тож не жменею кашу їсть... Тихенький собі, а спідтишка мішки рве*» [10, с. 262] – хтось вправний, меткий, може діяти з вигодою для себе [6, с. 581].

Впертий, жорсткий: м'який, як віск на морозі [10, с. 73] – жорсткий, непоступливий [4, с. 439]: «Та йди, не бійсь, я м'який, як віск на морозі» [10, с. 73]; «упертий, як бик» [10, с. 622].

Жорстокий: нема серця: «Та годі, Дудко! – скрикнув Шабатуров. – Що, в тебе серця нема?» [14, с. 101]. Основним семантичним компонентом виступає слово серце, відсутність якого і визначає стиль поведінки людини.

Добрий: мухи не вб'є [7, с. 21]; комашки не роздушить: «... Штунда! Мальванець, одно слово! Він і мухи не вб'є, а то... «Статуюю!» Сказав!...» [7, с. 21]. Як бачимо, письменник використовує у творах фразеологізми із цим значенням, в основі яких лежить образ «людина добра, якщо вона не здатна знищити найменшої комашки»: «Дитиночко! Ти ж такий хороший, чулий, ти ж комашки не роздушиши без потреби...» [13].

Рішучий, охочий: не від того; готов униз головою [13]; готовий на смерть [10, с. 263]; готовий на все [4, с. 295]: «Хто ви? – Ваш вірний слуга, готовий за вас і за ваші ідеї на смерть» [4, с. 263]; «Треба людей рішучих, одважних, озброєних, готових на все» [15, с. 295] – рішучих, які не рахуються ні з чим, не зважають на перешкоди [6, с. 353]. Значення підсилюється в оточенні лексичних синонімів до даного фразеологізму. Значно менший ступінь вираження мовної експресії у ФО *не від того* – згодний (з чим-небудь), охочий до чого-небудь [6, с. 888]: «Прокопенкова... Ви туди не хочете?... Гордий. Я не хочу, але от ви, здається, не від того».

Зрадливий, безпринципний, безсовісний: совість не ночувала; за копійку душу продасть; легка совість [10, с. 598]; не признає нічого святого [13]; продасть і купить [12, с. 626]: «Складаю на вашу душу, якщо постраждає прислуга. Вона, розуміється, візьметься. Нарід такий, що за копійку душу свою продасть» – зрадливий [6, с. 705]; «В цій пісні оповідалось, що в Захарчука легка совість і важка кишеня, в які уже не поміщались громадські гроші» [10, с. 598] – безпринципний, який легко нехтує засадами моралі. Особливого звучання надає даному висловлюванню поєднання антонімів легкий – важкий: автор наголошує на взаємозалежності реалій, виражених за допомогою фразеологічних одиниць.

Гордовитий, особливий, визначний: знає собі ціну, бога за бороду піймав [10, с. 387]: «Кругла кепка надає мені вигляд пролетарія, який знає собі ціну й не дозволяє наступати собі на ноги»; «Ні, він не буде сидіти, він бога за бороду піймав» [12, с. 387].

Байдужий: й за вухом не свербить [12, с. 369]: «Побили йому якономію, спалили скирти, а йому те й за вухом не свербить: застраховано!» [10, с. 369] – не турбується ні про що [6, с. 781].

Успішний, безтурботний: не знає лиха, родився в сорочці, бога за бороду піймав [12, с. 387]: «Уговорить її треба... Вона дурна втирається, бо ще не знає лиха»; «Але уявіть собі, яка удача: трохи-трохи не попав під автомобіль... Я вам говорю, панове: я родився в сорочці»; «Ні, він не буде сидіти, він бога за бороду піймав» [12, с. 387].

Людина в цілому у позитивному або негативному плані, за ознакою «хороший-поганий»: характеристика людини у підкреслено позитивному плані: *пошукати такої* [1, с. 28] – хтось надзвичайний, дуже рідкісний (зокрема за зовнішністю) [6, с. 686]: «Краля... [до Гані] Чого дивилися? Думаєш, поганша за тебе була? Ега! Ти такої ще пошукай, як я була» [1, с. 28]; *нічого собі* [7, с. 54] – непогана, пристойна, досить добра, така, як треба [6, с. 553]: «Або ж мені здається, що я нічого собі жіночка й що мене обожнювати треба» [11, с. 54].

Фразеологічні одиниці, які характеризують людину переважно з іронією, вдавано позитивно: *святі та божі* [13] – нещирі, лукаві [6, с. 753]: «Петро... А ясно все, га?... Тіточка її. Тиха та божжа...» [13]; «Знаємо ми цих святих і божих» [10, с. 70]. Цей фразеологізм фіксуємо у п'єсах, романах, він має високий ступінь вираження експресії, що відчував майстерний, тонкий оповідач В. Винниченко.

Фразеологічні одиниці із загальним значенням «поганий, недоречний», який не відповідає певним критеріям поведінки, рівню здібностей: *ні богові свічка, ні чортові люлька* [10, с. 270]: «Та натура в один бік тягне, а люди в другий, та й виходить – ні богові свічка, ні чортові люлька» [10, с. 270] – щось не відповідне, недоречне [6, с. 518]; *не вартий доброго слова* [10, с. 27]: «Вважає себе за такого поганого, що не вартий доброго слова навіть найпоганішої людини» [10, с. 27] – дуже поганий [8, с. 501]; *в підметки не годиться* [11, с. 124]: «Бреше, бо у мене був знайомий студент, дак капітан йому в підметки не годиться. О!» [13]; *не на висоті* [13, с. 20]; *гірше нікуди* – нижчий за когось, не вартий когось [6, с. 178]: «Калістрат... Ну, й паршивий, наївний народ! Такий уже наївний, що гірше нікуди» – (тут) дуже наївний; *не на висоті* [10, с. 20] – невідповідний найсуворішим, найвищим вимогам, поганий [6, с. 510].

Соціальні, майнові, суспільні ознаки людей. У мові художніх творів В. Винниченка таких оди-

ниць небагато, проте у них, як у фразеологічній системі мови взагалі, відображається ставлення народу до реалій громадського життя, виражаються певні ціннісні категорії. Майнові ознаки виявляються через протиставлення «бідний-багатий»: «Півтори кози на припоні, у запічку квочка на трьох бовтунах, сама взута, аж п'ятами світить... Ще тобі не хазяйка?» [15, с. 255].

Суспільні ознаки узагальнено характеризують належність людини до певної соціальної групи за протиставленням «свій-чужий»: «Така вся опукло гарна, чужа, наче з іншого світу, вона тут, у цій обстановці» [10, с. 155]; «Другий, мсьє Кіндрат Сліпошук, теж був нічогенький хлопець, але вже не тої талії, ні» [10, с. 21]; «Не хоче пошукати собі жінку з свого кола, не треба»; «Ви всі одні чорти! Ти наймав нас, ти й давай!» [10, с. 87].

Фразеологізми цієї семантичної групи різні за стильовою і стилістичною спрямованістю: притаманні мові персонажів фразеологічні одиниці виразніші, образніші; здебільшого співвідносні з розмовно-побутовим та народно-поетичним мовленням. ФО мови автора, внутрішніх монологів, відступів тяжіють до міжстильових одиниць, більш нейтральні за ступенем вираження мовної експресії, оцінки. Для увиразнення характеристик, передачі ознак явищ дійсності, предметів, вражень від певних об'єктів В. Винниченко також використовує ад'єктивні фразеологізми у художніх творах різних жанрів, хоча фіксуємо такі одиниці значно рідше, ніж для характеристик людей. Одна і та ж одиниця може виступати для передачі особливостей різних реалій, дій, побутових предметів, наприклад, фразеологізм перший сорт – найкращий, найвищої якості: «Граємо, Таню!... Картьож – перший сорт...»; «Гнат... Ну, й годі! Барикада – перший сорт!»; «Я, знаєте, підібрав тоді трупку – первий сорт» [13, с. 99].

На позначення якості рідини виступає фразеологізм [чистий] як сльоза – дуже, надзвичайно чистий [1, с. 830]: «Чиста, як сльоза [горілка]» [12, с. 85]: «Новоприбулий чолов'яга... налив по вінця «чистої, як сльоза» [12, с. 85]. Для характеристики побутових речей виступає фразеологізм як лялечки – щось дуже гарне, привабливе, чепурне [6, с. 456]: *черевики як лялечки, валізки як лялечки* [13].

На позначення стилю життя у п'єсі «Щаблі життя» повторюється фразеологічна одиниця з лексичними варіантами *поставити на панську ногу* – на найвищий рівень [6, с. 556] – з певною стилістичною метою (для протиставлення стилю панського і селянського життя): «А ти ж на благородну ногу хотіла поставити? Га? А що поста-

вила?... От тепер маєш. Поставила на панську ногу. Атож» [15, с. 548]. При цьому у контексті фразеологізм набуває цілком протилежного, негативного значення: виступає як ознака руйнівного, деструктивного для родини начала.

Значна частина фразеологічних одиниць характеризує **явища дійсності у негативному плані** або підкреслює невизначеність реакцій мовця на певні реалії: *як сироті трясяця* [13, с. 24] – зовсім не потрібні, зайві, шкідливі: «Ех, ви! Йй ваша правда потрібна, як сироті трясяця» [13]; не свой брат – тяжкий (пор.: наш брат – подібний, близький думками, переконаннями [6, с. 47]): «Служба тоже не свой брат» [12, с. 569].

Про літературні твори, їх якість також є висловлювання у художній спадщині В. Винниченка: *не з веселих* [7, с. 41] – дуже сумне [6, с. 521]: «Оповідання не з веселих» [7, с. 41]; *собаки вили* [7, с. 41] – дуже нудні, беззмистовні, погані [6, с. 611]: «Він писав такі безнадійно-бездарні речі, що собаки вили від його творів» [7, с. 41].

Багатоаспектний характер фразеологічного значення зумовлює широкі можливості творчого використання стійких зворотів у мові художніх творів різних жанрів. Фразеологічні одиниці прикметникового типу здатні не лише виразити певне поняття, а й позначити різноманітні семантичні відтінки: більшу міру вияву ознаки, ставлення мовця до об'єкта. Володимир Винниченко майстерно використовує загальнономовні українські фразеологізми ад'єктивного типу для позначення фізичних якостей людини, розумових здібностей, рис характеру персонажів, не вдаючись до широких описів. Невелика кількість таких ФО виражає соціальні, майнові, суспільні ознаки людей; характеризує предмети побуту. Фразеологічні одиниці виконують у тексті різноманітні семантико-стилістичні функції (увиразнення тексту, аксіологічна функція, концентрація висловлювання, нагнітання мовної експресії, повтор, індивідуалізація мовлення).

Висновки. Як засвідчує фактичний матеріал, експресивність прозового мовлення Володимира Винниченка на фразеологічному рівні є результатом творення словесного, зорового й музичного образу. У нього немає жодного рядка, у якому б не відчувалося певної, при тім же й впізнаваної авторської відінструментованості. Експресивна звуко-виражальна, музична система переповнює його тексти, робить прозу вишуканою, витонченою, у ній відчувається пошук нового, ще ніким не сказаного.

У результаті проведеного дослідження можемо зробити такі висновки:

В. Винниченко майстерно використовує фразеологічні одиниці ад'єктивного типу для позначення фізичних якостей, рис характеру персонажів, характеристики предметів, абстрактних явищ. Мова художніх творів Володимира Винниченка набагато багатша фразеологічними одиницями, які не тільки називають психічну, фізичну ознаку людини чи рису

її поведінки, а й дають їм точну, виразну, емоційно та експресивно набагато багатшу характеристику, висловити ставлення до об'єкта. Фразеологічні одиниці виразно та емоційно позначають: фізичні якості, риси характеру, набуті властивості, загальне значення «поганий, недоречний», належність людини до певної соціальної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Усатенко Н. Особливості функціонування фразеологічних одиниць вигуків у мові художніх творів В.К. Винниченка. *Наукові записки. Вип. 48. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. С. 330–336.
2. Човнова, Н. Психологічний портрет за твором В. Винниченка «Солдатики». *Українська мова та література*. 2002. № 3. С. 24–26.
3. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови: монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
4. Винниченко В.К. Сонячна машина: Роман. Київ : Дніпро, 1989. 619 с.
5. Володимир Винниченко. Краса і сила. *Усе для школи. Українська література. 10 клас*. 2001. Вип. 6. 64 с.
6. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. 984 с.
7. Винниченко В. Поклади золота: Роман. *Березіль*. 1991. №3. С. 12–43.
8. Винниченко В. Поклади золота: Роман. *Березіль*. 1991. № 4. С. 3–34. С. 15–28.
9. Винниченко В. Поклади золота: Роман. *Березіль*. 1991. №5. С. 15–28.
10. Винниченко В.К. Раб краси: Оповідання, повість, щоденникові записи. Київ : Веселка, 1993. 383 с.
11. Володимир Винниченко. Нова заповідь : роман ; / післямова. Галини Сиваченко. Київ : Знання, 2011. 349 с.
12. 12. Винниченко Володимир. Краса і сила. Київ : Дніпро, 1989. 752 с.
13. Володимир Винниченко. Записки кирпатого Мефістофеля / упоряд. І.О. Кошова; передм. М.Г. Жулинського. Черкаси: Брама – Україна, 2005. 264 с.
14. Винниченко В.К. «Уміркований» та «щирий»: Повісті та оповідання: Для серед. та ст. шкіль. віку / Вступ. ст. та упоряд. М.Ф. Слабошпицького; Київ: Молодь, 1992. 416 с.
15. Винниченко В.К. Вибрані п'єси / упоряд.: М.Г. Жулинський, В.А. Бурбела; авт. вступ. ст. М.Г. Жулинський. Київ: Мистецтво, 1991. 605 с.

АНІМАЛІСТИЧНИЙ ДИСКУРС У КУЛЬТУРНО-КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНЦІВ

ANIMALISTIC DISCOURSE IN THE CULTURAL AND CONCEPTUAL SPACE OF THE UKRAINIANS

Крупеньова Т.І.,

orcid.org/0000-0001-8887-0163

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

У статті проаналізовано особливості концептуалізації тварини як комуніканта та загальні дискурсивні характеристики спілкування з тваринами. **Мета** нашого дослідження полягає у визначенні комунікативного статусу тварини за допомогою мовних маркерів дискурсу, аналізі особливостей структури та функціонування дискурсу свійських тварин. **Об'єктом** дослідження є дискурс домашніх тварин, а саме опис комунікативних актів людини з домашньою твариною, асоціативне поле «тварина» у мовній свідомості інформантів. **Предметом** дослідження є статус тварини у системі дискурсу та системі асоціативних зв'язків у мовній свідомості людини. Загальні концептуальні характеристики тварини, відображені в мовній картині світу нації, було виявлено за допомогою спрямованого асоціативного експерименту, специфічний фактор статусу тварини як комуніканта та просторова й темпоральна організація комунікативного акту досліджувались за допомогою загального опитування. **Матеріал** дослідження складала 50 анкет, заповнені інформантами різних вікових груп. У межах асоціативного експерименту досліджувалось загальне ставлення до тварин на підґрунті базових людських емоцій. Результати дослідження показали, що ядро асоціативного поля негативних емоцій (страх, сум, агресія, відраз) складають великі дикі й хижі тварини (*вовк, ведмідь, змія*), а також екзотичні тварини (*гієна*). На периферії знаходяться домашні та свійські тварини (*собака, вівця*), а також невеликі дикі (*іжак*). Асоціативне поле позитивних емоцій (радість, задоволення) включає домашніх тварин, близьких до людини (*собака, кіт, хом'як*). Концептосфери позитивних та негативних емоцій мають точку перетину, представлену асоціатом *собака*: за даними експерименту, собака дарує радість та задоволення, але також викликає сум. Причиною останнього твердження, на наш погляд, може бути негативна концептуалізація *собаки* у мовній картині світу українців (відображеної у фразеологічному фонді української мови: *голодний як собака, собаче життя, злий як собака* тощо). Найбільш прийнятними в ролі суб'єктів комунікації у картині світу носіїв української мови є домашні тварини, що історично перебувають у тісному контакті з людиною (*собака, кіт, хом'як* тощо). У межах експерименту досліджувались також особливості ідентифікації тварини як фігуранта дискурсу, її участі (активної чи пасивної) в його розгортанні. З цією метою було вивчено особливості приписування характеристик тваринам, які описували загальні якості (*сильний, лагідний, страшний*), розумові здібності (*кмітливий, винахідливий*) та мовленнєву здатність (*красномовний, іронічний*). Результати дослідження показали, що значну роль у приписуванні тих чи інших ознак тваринам мають усталені уявлення, стереотипи, сформовані історично-культурним досвідом нації й відображені фразеологією та прецедентними текстами певного народу.

Ключові слова: дискурс, домашні тварини, асоціативний експеримент, комунікація, мовна картина світу.

The **purpose** of our study is to determine the communicative status of the animal using language markers of discourse, analysis of the structure and function of the discourse of domestic animals. The **object** of our study is the discourse of domestic animals, namely the description of communicative acts of a person with a pet, the associative field "animal" in the linguistic consciousness of the respondents. The **subject** of the study is the status of the animal in the discourse system and the system of associative connections in the linguistic consciousness of a person. The general conceptual characteristics of the animal, reflected in the nation's linguistic picture of the world, were revealed by means of a directed associative experiment, the specific factor of the animal's status as a communicator and the spatial and temporal organization of the communicative act were investigated with the help of a general survey. **Materials & Methods.** The **research material** consisted of 50 questionnaires filled in by informants of different age groups. In the framework of the associative experiment, the general attitude to animals on the basis of basic human emotions was studied.

Results. The results of the study showed that the core of the associative field of negative emotions (*fear, sadness, aggression, disgust*) are large wild and predatory animals (*wolf, bear, snake*), as well as exotic animals (*hyena*). Domestic animals and pets are on the periphery (*dog, sheep*), as well as small wild animals (*hedgehog*). The associative field of positive emotions (*joy, pleasure*) includes pets close to people (*dog, cat, hamster*). The conceptual spheres of positive and negative emotions have a point of intersection represented by the association with a *dog*: according to the experiment, the *dog* gives joy and happiness, but also causes sadness. The reason for the latter statement, in our opinion, may be the negative conceptualization of the dog in the linguistic picture of the world of Ukrainians (reflected in the phraseological fund of the Ukrainian language: *hungry as a dog, dog life, angry as a dog*, etc.). Pets are the most appropriate subject of communication for the Ukrainian's picture of the world due to the fact that they historically are close in contact with people (*dog, cat, hamster*, etc.). The experiment also explored the features of identifying the animal as a participant in the discourse, its part (active or passive) in its deployment. The features of attributing characteristics to animals which described

the general qualities (*strong; gentle, frightening*), mental abilities (*smart, creative*) and speech abilities (*eloquent, ironic*) have been researched.

Conclusions. The results have shown that the significant role in attributing certain characteristics to animals play stereotypes, established ideas formed by the historical and cultural experience of the nation and reflected in its fraseology and precedent texts.

Key words: discourse, pets, associative experiment, communication, linguistic picture of the world.

Постановка проблеми. Тварини в усі часи відіграють значну роль у житті людини. Використання тварин у господарстві, полюванні, утримання їх як хатніх улюбленців обумовило зародження й розвиток комунікативного процесу «людина – тварина». Вже у прадавні часи люди звертались до тварин, просили їх про захист та допомогу. Хоч у давні часи приписування комунікативної здатності тварині було обумовлено міфологічністю світобачення, з поступом історії ми бачимо, що тварини, особливо свійські, відіграють все більшу роль у житті людини: люди спілкуються з собаками, кішками, папугами, зміями так, ніби їхній адресат є людиною, комунікантом. Дискурс спілкування людини з твариною постійно кількісно та якісно розширюється й збагачується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогодні в науці не існує єдиної думки щодо здатності тварин спілкуватись за допомогою мовлення – найскладнішої з семіотичних систем, що має найбільший ступінь абстрактності. Значна кількість вчених (Чарльз Хоккет, Наум Хомський, Беннет Галейф, Герберт Террейс, Дж.У. Клотц), що спостерігали за семіотичною поведінкою тварин, стверджують, що численні дослідження та експерименти, які доводять здатність тварин сприймати та відтворювати символічну мову та граматичні категорії, при детальному розгляді виявляються низкою вільних приписувань та припущень. Начебто володіння мовою тваринами (наприклад, мовою глухонімих, як в експерименті Алана та Беатріс Гарднерів) є не наслідком здатності тварини розуміти та використовувати абстрактні мисленнєві конструкції, а результатом досягнення успіху в отриманні нагороди шляхом проб та помилок. «Мовлення» ж тварин (використання ними жестів або карток на позначення певних понять) може бути лише приблизно охарактеризовано як автономне мовлення дітей (полісемантичне ситуативне звуконаслідування «дорослої» мови), адже тварина не оперує абстрактними поняттями й не має на меті висловлення своїх думок (окрім фізіологічних потреб). Отже, питання про здатність тварини сприймати та відтворювати людську мову так, як це робить людина (з комунікативною та перлокутивною метою) залишається відкритим. Проте значний

інтерес до цієї теми та поява численних досліджень із зоосеміотики та етології (Р. Фаутс «Next of Kin») у другій половині минулого сторіччя свідчить про актуалізацію процесів комунікації людини з твариною та специфіку її розвитку [3]. У науковій розвідці Ярослави Шебештян уперше з'ясовано статус літературно-художньої зоонімії в українській національній онімосистемі: «Літературно-художня зоонімія <...> є також суттєвою ланкою в організації художнього тексту та як спосіб номінації персонажа має значні стилістичні ресурси» [2, с. 1]. Питання комунікації людини з домашніми тваринами частково розглянуто у загальних працях з теорії комунікації та семіотики (В.Б. Кашкін, Р. Барт), а також у працях вчених-біхейвіористів (Е. Торндайк), багато літературних і кінематографічних творів присвячено домашнім тваринам й описам комунікації людей з тваринами (згадаймо твори Мар'яни і Тараса Прохаськи «Хто зробить сніг», Софії Андрухович та Мар'яни Прохасько «Сузір'я курки», Галини Вдовиченко «Котохатка» та ін.). Проте наукового вивчення дискурсу «людина – тварина» у його всебічності та повноті на сьогодні невідомо. У підґрунті комунікативного процесу «людина – тварина» лежить прагнення людини до комунікації взагалі. Як свідчать соціолінгвістичні та статистичні опитування, на сьогодні в Україні майже 44% людей незалежно від віку вважають себе самотніми, незважаючи на те, що їх оточує значна кількість людей, особливо в умовах сьогоденної самоізоляції людина може залишатися лише зі своїми тваринами [1, с. 15]. Прискорений ритм життя, мобільність населення, технологічний розрив між поколіннями призводить до наявності суттєвої кількості короточасних комунікативних актів, більшість з яких є фактичними. Домашня тварина, яка завжди поруч, постійно бере участь в житті свого хазяїна та сприймає його таким, який він є, у цій ситуації виступає як більш при-вабливий комунікант.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у визначенні комунікативного статусу тварини за допомогою мовних маркерів дискурсу, аналізі особливостей структури та функціонування дискурсу свійських тварин. **Об'єктом** дослідження є дискурс домашніх тварин, а саме опис комунікативних актів людини з домашньою

твариною, асоціативне поле «тварина» у мовній свідомості інформантів. **Предметом** дослідження є статус тварини у системі дискурсу та системі асоціативних зв'язків у мовній свідомості людини. **Матеріал** дослідження складала анкети (50 анкет), заповнені інформантами різних вікових груп.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний акт передбачає наявність учасників (суб'єктів) комунікації – адресата та адресанта, які можуть бути представлені однією особою або групою, колективом. Визначення провідних характеристик комунікантів сприяє розумінню інших важливих компонентів комунікативного процесу та дає змогу прогнозувати його розвиток. Мовна картина світу складається з когнітивних формувань – концептів, що уособлюють знання всіх рівнів про певний фрагмент світу. Концепти є пов'язаними один з одним за допомогою смислових, конотативних, асоціативних зв'язків та є єдиним інтегративним цілим. Ці зв'язки відображаються у мові та можуть бути реконструйовані за допомогою мовного інструментарію. Одним з найпоширеніших методів реконструювання мовної картини світу або якогось її фрагменту є асоціативний експеримент. Виявлення асоціативних зв'язків допомагає чіткіше визначити смислову та емоційну навантаженість концептів, їх зв'язки з іншими концептами. З метою виявлення особливостей концептуалізації тварин у мовній картині світу українців ми провели спрямований асоціативний експеримент. У дослідженні брали участь 50 студентів Університету Ушинського, вікова група від 17 до 23 років. Інформантам пропонувалось заповнити анкети, в яких вони мали вказати назви тварин, з якими в них асоціюються слова-стимули. Як слова-стимули було обрано основні емоції, притаманні людині. Отже, експеримент мав показати, які групи тварин підсвідомо сприймаються як більш приємні, й, відповідно, можуть бути концептуалізовані як потенційні комуніканти. У результаті проведеного експериментального дослідження ми отримали такі результати: на емоційний стимул «злість, агресія, відраза» були надані такі частотні асоціати-анімализми (у дужках зазначено відсоток інформантів, що відмітив асоціат): *вовк* (24%), *тигр* (16%), *змія* (8%), *гієна* (8%). Як бачимо, усі зазначені тварини належать до диких тварин та є хижаками; на стимул «сум, печаль» було зазначено такі асоціації: *слимак* (14%), *собака* (10%), *вівця* (4%), *лебідь* (2%), *їжак* (2%). 12% інформантів не відмітили жодного асоціату. Як бачимо, серед асоціацій присутні домашні (*собака*) та свійські (*вівця*)

тварини. З емоцією «радість» в інформантів асоціювались такі тварини: *кіт* (20%), *собака* (18%), *кролик* (12%), *білка* (6%). Як бачимо, до асоціативного ядра увійшли найчастотніші домашні тварини, найближчі до людини. На стимул «задоволення, ніжність» було отримано такі реакції: *кіт* (50%), *собака* (18%), *кролик* (8%), *хом'як* (2%), *шиншила* (2%). Як бачимо, усі відмічені асоціати є домашніми тваринами. Результати асоціативного експерименту показали, що ядро асоціативного поля негативних емоцій складають великі дикі й хижі тварини (*вовк, ведмідь, змія*), а також екзотичні тварини (*гієна*). На периферії знаходяться домашні та свійські тварини (*собака, вівця*), а також невеликі дикі (*їжак*). Асоціативне поле позитивних емоцій (радість, задоволення) включає домашніх тварин, близьких до людини (*собака, кіт, хом'як*). Концептосфери позитивних та негативних емоцій мають точку перетину, представлену асоціатом *собака*: за даними експерименту, собака дарить радість та задоволення й також викликає сум. Причиною останнього твердження, на наш погляд, може бути негативна концептуалізація *собаки* у мовній картині світу українців (відображеної у фразеологічному фонді української мови: *голодний як собака, собаче життя, злий як собака* тощо). Отже, найбільш прийнятними як суб'єкти комунікації у картині світу носіїв української мови є домашні тварини, що історично перебувають у тісному контакті з людиною (*собака, кіт, хом'як* тощо). Комунікація з цими тваринами може бути досліджена як успішна й така, що створює власний дискурс.

Для виявлення дискурсивних характеристик комунікації людини з домашніми тваринами нами було проведено комплексне експериментальне дослідження, яке включало лінгвістичну методику тесту на закінчення речень, методику визначення адресата тексту та опитування. Одним з найважливіших компонентів дискурсу є спосіб номінації учасників дискурсивного процесу, адже специфіка використання мови при найменуванні становить унікальність певного дискурсивного формування та розкриває стосунки між учасниками дискурсу. Референція комунікантів є важливим елементом комунікації, що визначається й, у свою чергу, визначає інші компоненти комунікації (повідомлення, код, контекст, канал зв'язку, зворотній зв'язок). Референцію (ім'я, прізвисько) вивчають у межах ономастики – науки, що вивчає власні імена об'єктів та явищ реальності. Для українців характерно називати тварин людськими іменами, найчастіше іноземного походження (*Лакі, Твікс, Пако, Рекс, Софт, Лімбо*).

При цьому більше іноземних імен дають собакам, кішок частіше називають місцевими іменами, також зі зменшувальними суфіксами (*Лізка, Машка, Мурка, Васька*). Собак і кішок більшою частиною називають на честь людей (*Альфред, Герда, Аліса, Жозефіна, Машка, Петро*). Використовуються також імена-трансформери – семантичні: ім'я чоловіка використовується для позначення жіночої особи, або навпаки (*Жозефін, Рамзеса, Ельзик*). У таких випадках як первинні беруть іноземні імена власні (*Жозефіна, Рамзес, Ельза*). Для папуги найпопулярнішим є ім'я *Кеша*, для хом'яка – *Хома*. Найбільше «людських» імен надається кішкам, причому саме жіночої статі – *Аля, Ліза, Машка, Маринка*, котів чоловічої статі, як і собак, почасти іменують за кольором хутра або зовнішньою ознакою (*Рудик, Рижик, Сірий, Чорний, Сірко, Бугай, Пірат*). Використовують прізвиська, що визначають рису характеру тварини: *Дружок, Пірат, Хмурий* (здебільшого у собак), зовнішні відмінності: *Пушок, Сірий, Альба (біла)*, розмір тварини (здебільшого маленький): *Бімченя, Кнопка, Кнопа, Бусинка*. Найбільш популярними іменами домашніх тварин у культурно-концептуальному просторі українців є такі, що відображують культурно навантажені характеристики тварини (велич та силу коня, вірність собаки, ласкавість кішки, неприємність та незначний розмір пацюка, неоднозначне ставлення до змії як до екзотичної тварини), а також найменування, що згадуються у літературних творах, популярних кіно- і мультфільмах тощо.

Під час експерименту характеристики, які ідентифікували тварин, ми розподілили на загальні, властиві тваринам від природи або приписувані ним у мовній картині світу нації (такі, що описуються у фразеології) та такі, що характеризують мовлення людини. Загальні стимули-характеристики отримали такі найчастотніші реакції (у дужках зазначено відсоток інформантів, які вказали даний вид тварин): лагідний: *кіт* (56%), *собака* (20%), *кролик* (8%), *пава (павич)* (2%), *колібри* (2%). Як бачимо, серед реакцій присутні як домашні тварини, що часто перебувають у безпосередньому контакті з людиною, так і екзотичні дикі (*колібри*); гарний: *пава* (8%), *заєць* (6%), *собака* (6%), *метелик* (6%), *кіт* (6%), *олень* (6%). Значну частину реакцій на такий стимул склали назви птахів (*пава, півень, голуб, лебідь, чапля, гусак, качур*), їх сумарний відсоток дорівнює 20%. Частотною була вказівка на дитинчат тварин (*зайченятко, гусеня, цуценя*) – 12%. Більшість вказаних тварин належить до класу диких; добрий: *собака* (32%), *кіт* (14%), *вед-*

мідь (14%), *кінь* (6%), *корова* (6%), *зебра* (6%). Така характеристика концептуалізується перш за все у зв'язку з домашніми тваринами (*собака, кіт*). Значний відсоток також складає клас парнокопитних (*кінь, корова, зебра*); злий: *вовк* (42%), *крокодил* (20%), *собака* (14%), *ведмідь* (4%), *гієна* (4%), *лев* (4%), *акула* (2%). Така характеристика притаманна диким тваринам, а також екзотичним (*крокодил, гієна, акула*). Зазначимо, що приписування загальних характеристик (їх ідентифікація з видами тварин) не склало труднощів в інформантів, у ході експерименту інформанти керувались здебільшого типовими стереотипними уявленнями, відображеними в фразеологічному фонді нації та сформованими її прецедентними текстами (здебільшого фольклорними).

До другої групи характеристик нами було віднесено такі, що описують мовлення людини та можуть бути зіставлені з мовленнєвою здатністю людини. Голосний: *півень* (16%), *горобець* (14%), *індик* (14%), *гусак* (12%), *собака* (4%), *мавна* (4%), *слон* (2%). Значний відсоток реакцій на даний стимул склали назви птахів (*півень, горобець, ворона, гусак, індик, чайка, папуга, зозуля, цесарка, сова, соловей, пелікан*) – 72%. Здебільшого вказані тварини відносяться до свійських (*півень, індик, гусак*). Приписування характеристики, вочевидь, ґрунтувалось на фізичних та поведінкових ознаках тварин. Тихий: *миша* (16%), *риба* (18%), *заєць* (12%), *змія* (8%), *олень* (2%), *равлик* (2%). За визначенням інформантів, дана характеристика притаманна диким тваринам й обумовлена особливостями їх поведінки. Мовчазний: *змія* (28%), *риба* (16%), *миша* (12%), *ящірка* (2%), *коала* (2%), *голуб* (2%), *слон* (2%), *равлик* (2%), *бегемот* (2%). За вказаним параметром реципієнти характеризували виключно диких тварин, з яких певний відсоток склали екзотичні види (*коала, бегемот*). Мовчазність приписувалась здебільшого тваринам, що не перебувають в тісному контакті з людиною, і таким, чия поведінка відповідає зазначеній характеристиці (*риба, равлик*). Простежується кореляція з реакціями на стимул «тихий» (*риба, миша, змія*). Красномовний: *лисиця* (24%), *папуга* (10%), *сова* (10%), *півень* (6%), *мавна* (4%), *лев* (2%), *пацюк* (2%), *гусак* (2%). Більшість тварин, виокремлених за цим параметром, належать до класу диких (*лисиця, сова, лев*), частина – до домашніх (*папуга, мавна*). Серед названих тварин багато птахів (*папуга, сова, півень, гусак, соловей, голуб*). Кореляція з характеристикою «голосний» вказує на виокремлення тварин за параметром фізичної поведінки (тварина вголос продукує звуки).

Простежується й вплив прецедентного масиву концептосфери: *лисиця, сова, півень* у фольклорних та медійних текстах (байки, казки, мультфільми) зображуються як дійові особи з розвинутою мовленнєвою компетенцією. Ідентифікація за таким параметром також корелює з визначенням тварин за характеристикою «винахідливість». Можливою причиною виокремлення *лисиці, півня, лева, папуги* є підсвідома ідентифікація за кольором хутра тварини (*красно-мовний*).

Висновки. Проаналізувавши особливості ідентифікації загальних та «мовленнєвих» ознак тварин, ми дійшли таких висновків. Значну роль у приписуванні тих чи інших ознак тваринам відіграють усталені уявлення, стереотипи, сформовані історично-культурним досвідом нації й відображені фразеологією та прецедентними текстами даного народу. Розподіл позитивних та негативних характеристик за видами тварин відбувається, тим не менш, на підґрунті опозиції «домашня тварина – дика тварина» (позитивні – негативні ознаки відповідно). Характеристики, нерелевантні для дискурсу спілкування з тваринами, приписують здебільшого екзотичним тваринам, що зумовлено їх периферійним положенням в межах досліджуваної концептосфери. Зокрема, характеристика «мовчазність» була визначена як притаманна екзотичним видам тварин: *верблюд, бегемот, коала*. Таким чином, спостерігається перетин структур когнітивного простору, в якому ступінь мовленнєвої компетенції співвідноситься з фактором контакту тварини з людиною, близькості тварини до людини. У межах експерименту інформантам також пропонувалось визначити можливість діалогу з тваринами та обґрунтувати свою думку. Більшість інформантів засвідчила можливість діалогу з тваринами. При цьому, як обґрунтування, було вказано здатність тварин до розуміння людського мовлення й можливість відповідати невербально: за допомогою жестів, специфічних звуків (властивих цьому виду тварин: *гав, мяу* тощо). Втім, при формулюванні зразків діалогу з тваринами 72% інформантів навели приклади монологічних текстів. З них 14% – з інтровертивною прагматичною орієнтацією (роздум на філософські теми, риторичні питання): *Ось думаю все, хто мені до пари? Хіба Сашко? А, ну їх, цих хлопців!* Тексти, зазначені рештою (28%) інформантів можна охарактеризувати як діалог з нульовою відповіддю: комунікативний акт

побудовано на ґрунті діалогічного мовлення, активний комунікант (людина) постійно звертається до іншого комуніканта, підтримуючи його участь у спілкуванні, продовжуючи дискурсивну лінію «за іншого», ніби інший комунікант (тварина) щось відповідає. Отже, домашні тварини, зокрема *собаки, кішки й папуги*, усвідомлюються людиною як потенційно можливі комуніканти, однак це обмежується розумовими здібностями тварини, здатністю лише до невербального спілкування, відсутністю мовної компетенції. Тексти, звернені до тварин, підтверджують таку думку: вони носять здебільшого монологічний характер, є експресивними, емоційно насиченими, містять риторичні питання, частотне використання наказового способу, зменшувально-пестливих форм. Узагальнюючи, можемо дійти висновку про уособлення адресата комунікації – тварини – як комуніканта, нижчого за статусом, ніж адресант. Для визначення особливостей налаштування часу і простору в контексті спілкування з домашніми тваринами було проведено опитування вищезначеної групи інформантів. Реципієнтам пропонувалось визначити, де й за яких умов відбувається спілкування з тваринами. Проаналізувавши результати експерименту, ми дійшли таких висновків: 72% інформанти зазначили, що вони спілкуються з тваринами завжди й за будь-яких умов; 6% інформантів лише інколи ведуть розмову з тваринами; 14% реципієнтів зазначили, що спілкуються з тваринами, коли нікого більше немає поруч; 8% інформантів вказали, що вони не спілкуються з тваринами. Відносно просторового контексту комунікації з тваринами, 80% інформантів зазначили, що місце не має значення, 8% реципієнтів спілкуються з тваринами лише вдома, 6% – лише на вулиці (на дворі), 6% – не спілкуються.

Отже, специфіка темпоральної та просторової організації комунікації з тваринами дозволяє визначити комунікацію з домашніми тваринами як успішну й таку, що характеризується мінімальними обмеженнями за контекстом. Разом з тим, дискурс домашніх тварин має свої відмінності залежно від соціокультурної ситуації: в умовах міста й села люди використовують різні комунікативні стратегії під час спілкування з тваринами, в умовах міста спостерігається більше різноманіття тематики спілкування з тваринами, обговорення абстрактних питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сліпушко О.М. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов): національний характер, суспільна мораль і духовність українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах. Київ : Дніпро, 2001. 140 с.

2. Шебештян Я.М. Сучасна українська літературно-художня зоонімія: функції, склад та структура : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Ужгород, 2008. 22 с.

3. Fouts R. S., Mills S. T. Next of Kin. My Conversation with Chimpanzees. N. Y.: Avon Books INC, 1997. 420 p.

УДК 811.161.2'33'28'38'42М.Матіос

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.11>

СПЕЦИФІКА ІДІОЛЕКТУ МАРІЇ МАТІОС: СТАТИСТИЧНИЙ ПРОФІЛЬ

THE SPECIFICITY OF MARIA MATIOS' IDIOLECT: A STATISTICAL PROFILE

Лотоцька Н.Я.,

orcid.org/0000-0001-6692-196X

PhD,

*старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»*

Мох Р.Н.,

orcid.org/0009-0008-6620-239X

студентка I курсу магістратури

*Інституту комп'ютерних наук та інформаційних технологій
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена детальному вивченню специфіки ідіолекту української письменниці Марії Матіос. У контексті сучасних лінгвістичних досліджень поняття ідіолекту становить предмет тривалих дискусій. У праці висвітлено різні підходи до розуміння ідіолекту, зокрема стилістичний, соціолінгвістичний, лінгвокультурологічний, лінгвокогнітивний та статистичний підхід. Лінгвокультурологічний підхід дозволяє розкрити зв'язки між ідіолектами та культурою, відображаючи цінності та традиції певного соціуму. Соціолінгвістичний підхід досліджує вплив соціальних факторів на мовну практику автора. Стилiстичний підхід зосереджує увагу на мовних прийомах, які роблять текст письменника неповторним. Когнітивний підхід досліджує когнітивні процеси, які впливають на мовленнєве вираження автора. Статистичний підхід базується на аналізі кількісних даних та статистичних залежностей в мовленні автора.

Представлено та проаналізовано статистичні характеристики мовлення письменниці; розкрито мовні характеристики, що зумовлені її особистими вподобаннями, літературною діяльністю тощо. Дослідження проводилося за допомогою генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК). До створеного підкорпусу авторки для дослідження увійшли дванадцять творів: «Вирвані сторінки з автобіографії», «Нація», «Чотири пори життя», «Солодка Даруся», «Щоденник страченої», «Кулінарні фіглі», «Майже ніколи не навпаки», «Армагедон уже відбувся», «Москалиця», «Не плачте за мною ніколи...», «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба», «Апокаліпсис».

В процесі дослідження проаналізовано статистичні показники лексики та тексту, як-от: обсяг тексту аналізованих творів, обсяг словника, індекс різноманітності, середня повторюваність слова в тексті, кількість *h* нарах *legomena*, індекс винятковості тексту, індекс винятковості словника, кількість високочастотної лексики у тексті, кількість високочастотної лексики у словнику, індекс концентрації у тексті та індекс концентрації у словнику.

Ключові слова: ідіолект, корпус, підкорпус, статистичні дослідження, статистичні характеристики.

The article is devoted to a detailed study of the specifics of the idiolect of the Ukrainian writer Maria Matios. In the context of modern linguistic research, the concept of idiolect is the subject of long discussions. The paper highlights various approaches to understanding the idiolect, including stylistic, sociolinguistic, linguocultural, linguocognitive and statistical approaches. The linguistic and cultural approach allows to reveal the connections between idiolects and culture, reflecting the values and traditions of a particular society. The sociolinguistic approach studies the influence of social factors on the author's language practice. The stylistic approach focuses on the linguistic techniques that make a writer's text unique. The cognitive approach studies the cognitive processes that influence the author's linguistic expression. The statistical approach is based on the analysis of quantitative data and statistical dependencies in the author's speech.

The statistical characteristics of the writer's speech are presented and analyzed; the linguistic characteristics that are determined by her personal preferences, literary activity, etc. are revealed. The study was conducted with the help of the General Regional Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC). The author's sub-corpus for the study included twelve works: "Torn Pages from an Autobiography", "Nation", "Four Seasons of Life", "Sweet Darusia", "Diary of an Executed Person", "Culinary Figs", "Almost Never the Other Way Around", "Armageddon has Already Happened", "Moskalitsa", "Don't Ever Cry for Me...", "Mother of Marits, Christopher Columbus's Wife", and "Apocalypse".

The study analyzes statistical indicators of vocabulary and text, such as: the volume of the text of the analyzed works, the volume of the dictionary, the diversity index, the average word repetition in the text, the number of hapax legomena, the index of exclusivity of the text, the index of exclusivity of the dictionary, the number of high-frequency vocabulary in the text, the number of high-frequency vocabulary in the dictionary, the index of concentration in the text and the index of concentration in the dictionary.

Key words: idiolect, corpus, subcorpus, statistical research, statistical characteristics.

Постановка проблеми. Марія Матіос (нар. 19 грудня 1959) – визначна постать в українській літературі кін. ХХ – поч. ХХІ ст., письменниця, поетеса, прозаїк, публіцист. Авторка втілює гуцульську тематику в своїх творах, її часто порівнюють з Л. Українкою та В. Стефаником.

Феномен ідіолекту, що відображає особливості мовлення індивідуального носія мови, у сучасній лінгвістиці привертає увагу багатьох дослідників мови та слугує предметом численних дискусій. Дослідження ідіолекту письменника є одним з ключових моментів розуміння творчості автора, допомагає простежити його еволюцію. Окрім того, дослідження ідіолекту сприяє вивченню персонажів творів, їхніх рис та індивідуальності, залежно від соціокультурного контексту. Ідіолект письменника творить частину культурного доробку, вивчення мовних особливостей допомагає зберегти літературну спадщину для наступних поколінь.

Проблема індивідуального мовлення письменника є однією з основних у дослідженні художнього тексту, що зумовлює актуальність статті. У художньому мовленні письменника реалізується його індивідуальна творча манера, його індивідуально-мовна картина світу [16, с. 196].

Художня проза авторки дає змогу представити її світогляд, життєвий досвід та цінності, що сприяє глибшому розумінню її творчості та авторського стилю. Дослідження ідіолекту може стати підґрунтям для подальших лінгвістичних досліджень її творчості, а також слугуватиме цінною інформацією для літературних критиків та шанувальників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовлення конкретного індивіда все частіше стає об'єктом лінгвістичного дослідження. Вивчення індивідуальної природи мови окремої особистості представлено у працях українських дослідників С. Єрмоленко [9], Ф. Бацевича [2], О. Селіванової [29], К. Голобородька [7], О. Строкаль [30], Т. Космеди [15], Л. Мацько [18], А. Загнітка [12, 13], І. Фаріон [31] й інших учених.

Роль індивіда виокремлено в праці Ф. Соссюра [42], в якій він стверджує, що використання мови завжди є індивідуальним, і називає це мовленням (*parole*), таким чином розрізняючи саму мовну систему (*langue*) від мовлення, яке

фактично продукується індивідами. Ч. Гокетт [37] визначає ідіолект як «сукупність мовних звичок окремої людини в певний час», А. Мартінет [39] узагальнює термін «ідіолект» як «мову, якою розмовляє окремих індивід».

Серед видатних українських дослідників, що присвятили свої праці вивченню ідіолекту: В. Волошук, П. Гриценко, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Л. Ставицька. Так, наприклад, С. Єрмоленко визначає ідіолект як «сукупність мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших» [9].

Творчість Марії Матіос перебуває в центрі уваги критиків та літературознавців, серед яких Є. Баран [1], Л. Баранська, В. Ґабор, С. Гірняк, А. Дімаров, В. Клименко, І. Насмінчук, П. Осадчук, Р. Семків, Т. Тебешевська, С. Філоненко, Л. Хомич, М. Шимчишин, М. Якубовська та ін. Варто зазначити, що тексти письменниці ще не були предметом мовнотатистичного аналізу, що й визначає актуальність дослідження. Так, І. Насмінчук у своїх роботах вивчає особливості індивідуального художнього стилю М. Матіос. В роботі простежено проблемно-тематичну та жанрово-композиційну своєрідність прози сучасної письменниці в його зв'язках з ідейно-художніми процесами української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття [20]. Тимчасом дисертаційне дослідження Н. Завадської присвячено вивченню особливостей життєвого простору у прозі Марії Матіос та специфіці його побудови за допомогою міфопоетичних засобів [11].

Статистичні дослідження у лінгвістиці започатковано у працях В. Перебийніс [25; 23], тимчасом в сучасному мовознавстві завдяки технічним можливостям активно розвивається статистичний підхід до аналізу мовних явищ. Вчені В. Перебийніс [22; 23; 24; 25], С. Бук [3; 4; 5; 6], О. Павличко [22], В. Теслюк, І. Хомицька [32] та ін. присвячують свої праці дослідженню індивідуальних особливостей авторських текстів за допомогою статистичних методів.

Мета статті полягає у вивченні особливостей ідіолекту Марії Матіос, моделюючи статистичний профіль її текстів. Для досягнення цієї мети можна виокремити такі **завдання**: 1) розкрити поняття *ідіолект* та представити підходи до

дослідження індивідуального мовлення; 2) створити дослідницький корпус текстів Марії Матіос; 3) описати та проаналізувати статистичні показники авторського тексту та лексику; 4) виявити статистичні особливості ідіолекту Марії Матіос.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях поняття «ідіолект» є предметом тривалих дискусій – від повного заперечення його існування до розгляду мови як сукупності мов індивідів, як неповторного, самобутнього та своєрідного феномена [17].

Найвідомішим з ранніх досліджень авторського мовлення є Г. Пауль 1888 [40], в якому вся мова походить з індивідуального розуму, і тому людина повинна бути в центрі уваги при вивченні мови.

Термін «ідіолект» був вперше вжито Б. Блохом [36] для позначення «сукупності можливих висловлювань одного мовця в один і той самий час, коли він використовує мову для взаємодії з іншим мовцем».

У своєму науковому доробку Л. Ставицька [28] пропонує широке й вузьке значення терміна ідіолект: «У широкому розумінні ідіолект – це взагалі реалізація певної мови в устах індивіда, тобто сукупність текстів, породжуваних мовцем і досліджуваних лінгвістом із метою вивчення системи мови»; у вузькому значенні, яке ми братимемо за робоче визначення, «ідіолект – це специфічні мовленнєві особливості певного носія мови» [28, с. 3–4]. Ж.-М. Барбері додає, що ідіолекту характерні такі ознаки: унікальність мовлення індивіда, повторення певних елементів, вживання певних конструкцій, що керують запам'ятовуванням і вивченням мовленнєвих його особливостей [34, с. 163].

За С. Єрмоленко «ідіолект (від гр. *idios* – свій, особливий і *dialektos* – розмова) – мовна практика окремого носія мови; сукупність формальних і стилістичних ознак, що вирізняють індивідуальну мову» [8].

Сучасні науковці використовують різні підходи до розуміння та вивчення ідіолекту, зокрема стилістичний, соціолінгвістичний, лінгвокультурологічний, лінгвокогнітивний, а також статистичний підхід.

Лінгвокультурологічний підхід допомагає розкрити глибинні зв'язки між ідіолектами та культурою, розуміти, як вони відображають цінності та традиції певного соціуму і впливають на сприйняття та спілкування з іншими (С. Єрмоленко, В. Жайворонок). Вивчення ідіолекту письменника з урахуванням соціолінгвістичних аспектів дозволяє з'ясувати, які соціальні

чинники, такі як клас, професійна належність, етнічна приналежність, гендерна ідентичність та інші, можуть впливати на мовну практику автора (Ч. Хоккет, Р. Барт, Б. Потье, Р. Якобсон). Під час стилістичного підходу до дослідження ідіолекту увагу зосереджено на вживанні лексичних одиниць, фразеологічних виразів, граматичних конструкцій та інших мовних прийомів, які роблять текст письменника розпізнаваним та неповторним (А. Мартіне, Ф. Растье, Н. Дітмар, К. Хейзен). Когнітивний підхід до розуміння ідіолекту письменника зосереджується на дослідженні когнітивних процесів, які впливають на мовну творчість та мовленнєве вираження автора. Прихильниками лінгвокогнітивного підходу вивчають, як письменник сприймає світ, інтерпретує дійсність, та відображає це у своєму мовленні, що дозволяє краще зрозуміти його авторський стиль та унікальність до розуміння ідіолекту (Н. Єсипенко, Т. Монахова, А. Підгорна, О. Селіванова). Статистичний підхід до розуміння ідіолекту письменника базується на аналізі кількісних даних та статистичних залежностей в мовленні автора (В. Перебийніс, С. Бук, О. Павличко, В. Теслюк, І. Хомицька).

У нашому дослідженні під ідіолектом ми розуміємо мовленнєві особливості індивіда, весь арсенал авторських текстів.

Використання статистичних методів дозволяє виявляти частоту вживання певних слів, фраз, граматичних структур і лексичних одиниць в текстах письменника, а також встановлювати тенденції та особливості його мовленнєвої практики.

У світовій лінгвістиці поряд із національними корпусами все частіше з'являються корпуси текстів окремих письменників, оскільки текстовий корпус конкретної мовної особистості уможливує цілісне вивчення її індивідуального мовлення. До того ж, корпус текстів є надійним матеріалом для статистичного аналізу, що надає дані для аналізу мовних і мовленнєвих одиниць будь-якого рівня. Статистичні показники тексту дають змогу об'єктивно визначити якісні особливості ідіолекту письменника [17].

Використання корпусу текстів для статистичного дослідження авторського мовлення має низку переваг, зокрема швидкість проведення дослідження, достовірність отриманої інформації (так як при роботі з таким обсягом інформації вручну існує більша імовірність допускання помилки), об'єктивність статистичних результатів дослідження та можливість порівняння отриманих результатів з іншими творами чи дослідницькими корпусами.

Квантитативний підхід зводиться до аналізу одиниць синтаксичного, лексичного, морфологічного та фонетичного рівнів, їхньої частотності й розподілу в тексті, а якісний – до встановлення закономірностей функціонування цих елементів мовного рівня в контексті. С. Бук зауважує, що текст має власні квантитативні закономірності, тому лінгвістичні дослідження із врахуванням лише якісної її оцінки є нерізностороннім і неповним [4].

Статистичні дослідження авторських текстів демонструють кількісні характеристики лексикону та тексту, які, своєю чергою, об'єктивно представляють інформацію про стилістичні особливості письменника та уможливають встановлення авторства творів чи їх фрагментів [4].

Першим етапом укладання статистичного профілю текстів Марії Матіос є створення підкорпусу на базі ГРАКу [33], наступним кроком є обчислення статистичних показників підкорпусу текстів для виявлення різних мовних особливостей письменниці. Перевагою застосування статистичного підходу дослідження є точність та об'єктивність отриманих результатів.

Варто зазначити, що функціонал ГРАКу дає змогу шукати слова, граматичні форми та їхні сполучення, а також обробляти результати пошуку, сортувати, робити збалансовані вибірки і одержувати різну статистичні показники.

Матеріалом дослідження послугувала художня історична проза Марії Матіос. До створеного дослідницького підкорпусу текстів Марії Матіос (ДКММ) увійшли 12 творів, як-от: «Вирвані сторінки з автобіографії», «Нація», «Чотири пори життя», «Солодка Даруся», «Щоденник страченої», «Кулінарні філілі», «Майже ніколи не навпаки», «Армагедон уже відбувся», «Москалиця», «Не плачте за мною ніколи...», «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба», «Апокаліпсис».

Для моделювання статистичного профілю ідіолекту письменниці було обчислено такі статистичні характеристики для кожного тексту в підкорпусі: обсяг тексту (N), обсяг словника (V), індекс різноманітності (V/N), сер. повторюваність слова в тексті (N/V), кількість *hapax legomena* (V1), індекс винятковості тексту (V1/N), індекс винятковості словника (V1/V), кількість високочастотної лексики у тексті (V10t), кількість високочастотної лексики у словнику (V10), індекс концентрації у тексті (V10t/N) та індекс концентрації у словнику (V10/V).

Обсяг тексту (N) складає загальну кількість слів у тому чи іншому творі. Щоб визначити

обсяг тексту через Wordlist задаємо параметри words, all, doc.author – Марія Матіос, doc.title – аналізований твір. Отримуємо результат total frequency. Обсяг словника (V) або обсяг словника лексем, тобто, кількість різних слів у тексті. Для визначення цього параметру у Wordlist оберемо lemmas, all. Індекс різноманітності (V/N) отримаємо поділивши кількість різних слів на загальну кількість слів у тексті. Кількість *hapax legomena* (V1) – слів, що зустрічаються у тексті лише один раз визначимо наступним чином: у wordlist задамо параметри words, all, frequency max – 1. Індекс винятковості тексту (V1/N) визначимо поділивши кількість гапаксів на загальну кількість слів у тексті. Чим більша кількість гапаксів у тексті – тим більший індекс винятковості тексту. Індекс винятковості словника (V1/V) отримаємо поділивши кількість гапаксів у тексті на обсяг словника. Кількість високочастотної лексики у тексті (V_{10t}) визначимо задавши параметр words та 10 у frequency min, Кількість високочастотної лексики у словнику (V₁₀) – lemmas та 10 у frequency min.

Проаналізувавши отримані дані можна стверджувати, що найбільшим текстом за обсягом слововживань є твір «Вирвані сторінки з автобіографії» (95 002), найменшим – «Не плачте за мною ніколи...» (8 330), найбільший словник лексем у творі «Вирвані сторінки з автобіографії» (14 322), найменший – у творі «Не плачте за мною ніколи...» (1 930). Так, найвищий показник гапаксів – у творі «Вирвані сторінки з автобіографії» (18 412), найнижчий – у «Не плачте за мною ніколи...» (2 088). Проте найвищий індекс різноманітності лексики у творі «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» (0,316), найнижчий – у творі «Вирвані сторінки з автобіографії» (0,151); найвищий індекс винятковості словника – в тексті Вирвані сторінки з автобіографії (1,286), найнижчий – у тексті «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» (1,031); найвищий індекс концентрації у словнику – у романі «Вирвані сторінки з автобіографії» (0,0922), найнижчий – у романі «Апокаліпсис» (0,0521) (див. табл. 1).

Порівнюємо статистичні показники текстів Марії Матіос зі статистичними даними отриманими різними дослідниками – художньою прозою 1960–2016 рр.[22], з художньою прозою І. Франка [22] та українською художньою прозою [22] (табл. 1).

Дослідницький корпус художньої прози є значно більшим за обсягом тексту – 7 674 4330 порівняно з 380 246 у дослідницькому корпусі Марії Матіос (ДКММ), обсяг тексту художньої

Статистична структура лексики та тексту

Статистичні характеристики	ДКММ	ДКХП	Художня проза І. Франка	Українська художня проза
Обсяг тексту, N	380246	76744330	506722	500000
Обсяг словника, V	28701	288755	26368	33391
Індекс різноманітності, V/N	0,075	0,004	0,052	0,067
Середня повторюваність слова в тексті, N/V	13,249	265,8	19,2	15
Кількість <i>hapax legomena</i> , V_1	39719	102725	11035	14522
Індекс винятковості тексту, V_1/N	0,595	0,001	0,022	0,029
Індекс винятковості словника, V_1/V	1,384	0,356	0,42	0,43
Кількість високочастотної лексики у тексті, V_{10r}	3949	70051172	454756	
Кількість високочастотної лексики у словнику, V_{10}	4229	100050	4672	5003
Індекс концентрації у тексті, V_{10r}/N	0,0104	0,912	0,897	0,821
Індекс концентрації у словнику, V_{10}/V	0,1473	0,346	0,177	0,15

прози І. Франка – 506 722, що є більшим показником, ніж у ДКММ. Відповідно, обсяг словника найбільший у найбільшому за обсягом тексту корпусі – у корпусі художньої прози, та складає 288755. Індекс різноманітності у ДКММ складає 0,075, тоді як у ДКХП – 0,004, у художній прозі Івана Франка – 0,052. Підкорпус Марії Матіос містить 39 719 *hapax legomena*, V_1 , 3 949 слів високочастотної лексики в тексті V_{10r} та 4 229 слів високочастотної лексики у словнику V_{10} . Тоді як у ДКХП такі показники становлять 102 725 слів, 70 051 172 та 100 050 відповідно. У текстах художньої прози І. Франка обсяг становить 500 000 слів, *hapax legomena*, V_1 становить 145 22, кількість високочастотної лексики у словнику – 5 003.

Дослідження індивідуальної манери письменника полягає у виявленні частотот певних одиниць і категорій, за якими авторський наближається до середніх показників для стилю, а частотами яких – відходить від цих показників [26, с. 237]. Використовуючи статистичні підходи до текстів різних авторів, ми представляємо статистичні характеристики, якими твори одного автора істотно відрізняються від творів інших, тобто особливості індивідуальної манери різних авторів [22].

Поділ лексики на частотні зони є важливим для автоматичного опрацювання тексту, створення частотних словників, за допомогою виділення частотних зон можна оцінити складність тексту (наприклад, для читання), так, тексти, що містять велику відносно найбільшу кількість частотних слів сприймається легше і навпаки. Визначення зон може допомогти оцінити жанрові та стилістичні особливості мови письменника.

Усю кількість слів у підкорпусі ділимо на зони, залежно від частоти, слова з частотою більше ніж 1000, від 100 до 999, від 10 до 99 та від 1 до 9. Дані оформлено у таблиці 2.

Як бачимо, найбільшу зону покриття у ДКММ (85,2%) має лексика з частотою «1–9», а саме 24 472 слова, цей показник свідчить про те, що основний текст складається з різноманітних слів, які повторюються у творах рідко, або один раз. Зона частоти «10–99» представлена 13,2% від усіх слів (3 782 слова). Ця зона включає слова, які вживаються досить часто, можуть бути звичайними лексичними одиницями, але не досягають рівня масового вживання. Зона частоти «100–999» складає 1,4% від загального обсягу слів (390 слів). Зона частоти «Більше 1000» становить лише 0,2% від загальної кількості слів у тексті (57 слів). Це означає, що най-

Таблиця 2

Частотні зони лексики у ДКММ і ДКХП

Зона частоти	ДКММ		ДКХП	
	К-ть слів	Покриття	К-ть слів	Покриття (10 ⁻⁶)
Більше 1000	57	0,2%	7 331	2,4%
100–999	390	1,4%	28 402	9,6%
10–99	3 782	13,2%	64 329	22%
1–9	24 472	85,2%	188 705	65%

більш рідко вживані слова мають незначну кількість повторень.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В процесі дослідження було представлено статистичні характеристики лексики та тексту, а саме обсяг тексту аналізованих творів, обсяг словника, індекс різноманітності, середня повторюваність слова в тексті, кількість нарах *legomena*, індекс винятковості тексту, індекс винятковості словника, кількість високочастотної лексики у тексті, кількість високочас-

отної лексики у словнику, індекс концентрації у тексті та індекс концентрації у словнику, виявлено частотні зони лексикону.

Дослідження ідіолекту Марії Матіос дасть змогу краще зрозуміти її як літературну постать, а також виявити принципи функціонування ідіолекту у мовному просторі. Статистичний опис текстів письменниці дозволить використовувати дані для порівнянь з творами інших письменників, а також слугуватиме для подальших лінгвістичних досліджень ідіолекту Марії Матіос.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баран Є. Гріх і спокута солодкої Дарусі. Перевал. 2005. № 3. С. 176–177.
2. Бацевич Ф. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів, 2003. 281 с.
3. Бук С. Багатство словника тексту: досвід полоністики. *Současná slovanská lexikologie a lexikografie*. Прага, 2014. С. 276–279.
4. Бук С. Квантитативна параметризація текстів Івана Франка: проект та його реалізація. *Вісник Львівського університету*. 2013. № 58. С. 290–307.
5. Бук С. Статистичні характеристики лексики основних функціональних стилів української мови: спроба порівняння. *Лексикографічний бюлетень*. 2006. № 13. С. 166–170.
6. Бук С. Сучасні методи дослідження мови письменника у слов'янознавстві. *Проблеми слов'янознавства*. 2012. № 61. С. 86–95.
7. Голобородько К. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: монографія. *Філологічні студії*. 2011. № 6. С. 527.
8. Ермоленко С. Библик С., Тодор О. Українська мова. *Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / ред. С. Ермоленко*. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
9. Ермоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
10. Єсипенко Н. Лексико-семантичні компоненти авторського стилю і мовна картина світу (на матеріалі англійської прози воєнної та мирної тематик) : дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2007. 20 с.
11. Завадська Н. Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Житомир, 2018. 21 с.
12. Загнітко А. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології. *Studia linguistica*. 2016. № 9. С. 150–159.
13. Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуалізацій і лінгвоіндивідуалізацій. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2016. № 33. С. 58–71.
14. Колесник Д. Концептуальний простір авторської метафори у творчості А. Мердок: автореф. дис. ... канд. філол. н.: 10.02.04. Київ, 1996. 18 с.
15. Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд. *Слов'янський збірник*. 2013. № 17. С. 83–93.
16. Костецька О. Індивідуальне мовлення автора як об'єкт лінгвістики та підходи до його дослідження. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. 2014. № 49. С. 196–199.
17. Лотоцька Н. Ідіолект Романа Іваничука: корпуснобазований та лінгвокогнітивний підходи: Дис. д-ра філос. : 035. Львів, 2021.
18. Мацько Л. Мовна особистість А. Малишка як лінгвокультурологічний феномен. *Культура слова*. 2013. № 78. С. 7–11.
19. Монахова Т. Мова Валерія Шевчука: ключові концепти, корпус, тезаурус: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008. 20 с.
20. Насмінчук І. Проза Марії Матіос : особливості індивідуального стилю: автореф. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2009. 16 с.
21. Павличко О. Щодо статистичних параметрів авторського стилю (на матеріалі творів Е.М. Ремарка). *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ, 2010. № 29. С. 186–191.
22. Перебийніс В., Муравицька М., Дарчук Н. Частотні словники та їх використання. Київ, 1985. 204 с.
23. Перебийніс В. Статистична стилістика. *Українська мова: Енциклопедія*. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. 644 с.
24. Перебийніс В. Статистичні методи для лінгвістів: навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2002. 168 с.

25. Перебийніс В. Що дає статистика мовознавцям? Вісник Київського лінгвістичного університету. Київ: КНЛУ, 2003. Т. 6, № 2. С. 27–32.
26. Перебийніс В. Статистичні параметри стилів. Київ: Наукова думка, 1967. 260 с.
27. Підгорна А. Лінгвальні засоби актуалізації авторських моделей світу в романах сестер Бронте: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова. Одеса, 2008. 20 с.
28. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
29. Ставицька Л. Про термін ідіолект. Українська мова. 2009. № 4. С. 3–15.
30. Строкаль О. Індивідуально-авторське слово в системі художнього ідіостилю (на матеріалі поетичних творів В. Коломійця та П. Мовчана): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2011. 18 с.
31. Фаріон І. Ідіостиль Івана Пулюя крізь призму динаміки мовної норми (за листами мислителя). Лінгвостилістичні студії. Луцьк, 2017. Вип. 7. С. 176–183.
32. Хомицька І., Теслюк В. Метод статистичного аналізу текстів драматургії Б. Шоу і розмовного стилю. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2015. № 826. С. 161–169.
33. Шведова М., фон Вальденфельс Р., Яригін С. Грак. URL: <http://uacorporus.org>.
34. Barber A. *Idiolects*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. 2009. URL: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2009/entries/idiolects/>.
35. Barthes R. *Le style et son image*. Paris: Le Seuil, 2002. Vol. 3, P. 972–981.
36. Bloch B. A set of postulates for phonemic analysis. 1948. Vol. 24, No.1, P. 3–46.
37. Hockett C.-F. *A Course in Modern Linguistics*. New York: PUF, 1958. P. 691
38. Jakobson R. *Essais de linguistique générale*. Paris: Éd. de Minuit, 1963. P. 60
39. Martinet, A. *A functional view of language*. Oxford: Oxford Univ. Press., 1961. P. 176
40. Paul, Hermann. *Principles of the history of language*. London: Swan, 1888. P. 512
41. Pottier B. *Le Langage*. Paris: Centre d'étude et de promotion de la lecture. 1973. P. 544
42. De Saussure Ferdinand. *Course in general linguistics*. London: Duckworth, 1983. P. 264.

УДК 821.161.2-3.09 Коб

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.12>

ИНТЕЛЕКТУАЛИЗАЦИЯ МОВИ ПЕРСОНАЖИВ У ТВОРАХ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

INTELLECTUALIZATION OF THE CHARACTERS' LANGUAGE IN THE WORKS OF OLGA KOBLYANSKA

Максим'юк О.В.,

orcid.org/0000-0003-1963-6165

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Струк І.М.,

orcid.org/0000-0002-9883-8818

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри сучасної української мови

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У метамові сучасної лінгвістики термін «інтелектуалізація мови» потребує пошуків концептуальної репрезентації конструктивних підходів до процесів і тенденцій розвитку та функціонування мови. Інтелектуалізація мови репрезентує інтелектуальну діяльність у мовних формах, що відображають світобачення людини, ментальні особливості, її здатність до еволюційного розвитку.

Інтелектуальною за природою є основна функція мови – комунікативна, що реалізує спроможність мови передавати будь-яку інформацію. У статті описано мовні засоби інтелектуалізації персонажів у творах О. Кобилянської з опертям на соціокультурні чинники, здійснено аналіз останніх досліджень у контексті інтелектуалізації української літературної мови. З'ясовано, що для мови творів О. Кобилянської характерний високий інтелектуальний рівень, що репрезентований лексичним багатством на означення професійних, культурних, наукових та мистецьких понять.

Інтелектуалізація мови персонажів у творах О. Кобилянської виявлена через ключові художні образи, репрезентовані лексемами інтелектуальної семантики та назвами абстрактних понять, використанням власних назв видатних осіб, назвами творів мистецтва (музики, літератури, філософії).

Доведено, що мовлення персонажів у творах О. Кобилянської позначене образністю, метафоризацією та афористичністю. Оскільки О. Кобилянська одна з перших впроваджує в літературу постаті письменників, художників, музикантів, то розширює лексичний словник персонажів через уведення «мистецької» лексики». Виявлено, що персонажі, які є представниками інтелігенції кінця XIX початку XX ст. на Буковині, – освічені люди, вони влучно оперують запозиченими термінами з німецької, французької, латинської мов.

Ментальність персонажів безпосередньо пов'язана з їхнім інтелектуальним рівнем, який зреалізований в лінгвальному контексті через різноманітні мовні засоби та форми.

Ключові слова: інтелектуалізація мовлення, інтелектуалізація художнього тексту, метафоричність, афористичність, запозичена лексика, ментальність.

In the metalanguage of modern linguistics, the term «intellectualization of language» requires the search for a conceptual representation of constructive approaches to the processes and trends of language development and functioning. Intellectualization of language represents intellectual activity in language forms that reflect a person's worldview, mental characteristics, and his ability to evolutionary development.

The main function of language is intellectual in nature – communicative, which realizes the ability of language to convey any information. The article describes the linguistic means of intellectualization of characters in the works of O. Kobylyanska, relying on sociocultural factors, and analyzes the latest research in the context of the intellectualization of the Ukrainian literary language. It has been found that the language of O. Kobylyanska's works is characterized by a high intellectual level, which is represented by a lexical richness to define professional, cultural, scientific and artistic concepts. The intellectualization of the language of the characters in the works of O. Kobylyanska is revealed through key artistic images represented by lexemes of intellectual semantics and the names of abstract concepts, the use of proper names of prominent persons, the names of works of art (music, literature, philosophy).

It is proved that the speech of the characters in the works of O. Kobylyanska is characterized by imagery, metaphoricization and aphorism. Since O. Kobylyanska was one of the first to introduce characters of writers, artists, and musicians into literature, she expanded the lexical dictionary of characters through the introduction of «artistic» vocabulary. It was revealed that characters who are representatives of the intellectuals of the late XIX and early XX centuries in Bukovina are educated people, they use borrowed terms from German, French, and Latin languages aptly.

The mentality of the characters is directly related to their intellectual level, which is realized in the linguistic context through various linguistic means and forms.

Key words: intellectualization of speech, intellectualization of artistic text, metaphoricality, aphoristicity, borrowed vocabulary, mentality.

Постановка проблеми. Проблема інтелектуалізації української мови охоплює онтологічний вияв мислення та мови, аналіз мовних засобів з урахуванням соціокультурного аспекту та функційного потенціалу мови в комунікативних типах мовлення, а також вивчення мовних одиниць як культурних феноменів. На сучасному етапі розвитку мову розглядають «як інтелектуальне надбання, естетичний вияв колективних та індивідуальних знань, світоглядних позицій особи. У процесі дослідження мовних явищ все більшої ваги набувають національні, лінгвокультурні, концептуальні принципи» [2, с. 55].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські лінгвісти розглядали явище інтелектуалізації мови в різних аспектах. Зокрема Л. Шевченко визначає дискурс інтелектуалізації літературної мови як теоретико-епістемологічну проблему та формулює лінгвістичні критерії інтелектуалізації [6]. На думку дослідниці, «інтелектуалізація мови – це еволюційний процес реалізації інтелектуальної діяльності у мовних формах, оскільки «онтологічний статус інтелекту полягає в описі інтелекту як особливого типу психічної реальності, що виступає психічним носієм конкретних виявів інтелектуальної діяль-

ності» [6, с. 159]. Ю. Шепель звертає увагу на поняття «інтелектуалізація художнього тексту» та лексико-семантичні і стилістичні чинники в прозових текстах через словотвір [7]. Я. Януш, з'ясовуючи роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови, розглядає лексичні засоби, які використовувала письменниця з метою посилення інтелектуального рівня, виражальних можливостей та розвитку словникового складу української літературної мови кін. XIX – поч. XX століть. [8]. Л. Голоюх досліджує лінгвостилістичну природу інтелектуальної лексики в аспекті авторської модальності та репрезентує текстову вербалізацію поняття інтелектуалізація мови письменника [2]. Н. Векуа, аналізуючи інтелектуалізацію сучасного українського лексикону, вважає, що «інтелектуалізація мови відбувається шляхом зростання фонду її абстрактних одиниць, активізації лексики з оцінним компонентом, здобуття ними прагматичного ореолу й розширення фонду книжних лексем і морфем, здатних передавати експресивно-емоційні значення [1, с. 49].

Постановка завдання. Метою розвідки є аналіз засобів інтелектуалізації мови персонажів Ольги Кобилянської з оперттям на соціокультурні чинники розвитку мови. Мова творів цієї пись-

менниці відзначена високим інтелектуальним рівнем, різноманітними лексико-фразеологічними засобами, образністю і метафоризацією. На думку О. Копач, «Ольга Кобилянська – це письменниця філософського думання з концепцією нової людини, авторка, яка змагає до вияву духового життя в його інтелектуальних та емоційних проявах, навіть з комплексом підсвідомих нашарувань, без огляду на суспільну приналежність одиниці-персонажа...» [4, с. 90].

Виклад основного матеріалу дослідження. Засоби інтелектуалізації, безперечно, найвиразніше виявляють себе у мові інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. на Буковині, яку показала Ольга Кобилянська. Так, у повісті «Царівна» виведений письменницею образ Наталки Верковичівни дуже нагадує нам саму Ольгу Кобилянську. Форма щоденника з роздумами героїні дає змогу показати лексику на означення багатьох понять, що свідчать про її високу освіченість. Це слова, що пов'язані з такими філософськими категоріями, як *щастя, велич людини, добро, правда, справедливість, обов'язок, любов, духовна цінність*. Наталка висловлює свої думки, вживаючи такі афоризми: *Обов'язок вважаю за найсвятішу задачу чоловіка* [3, I, с. 210]; *Мені здається, що обов'язок кожного чоловіка є противитися тому, що показалося неправим і погубним, а зате приймати те, що подає здібний ум* [3, I, с. 107]; *Лішиа смерть, ніж життя, опутане неміччю і брудом* [3, I, с. 181]; *Чоловік щось божеське, хоч... він має своє коріння в землі*" [3, I, с. 194]; *Не зношу співчуття. Я переконалась, що через те дух дрібніє* [3, I, с. 205]; *Але прецінь мусить якась дорога вести до щастя; дорога любові...* [3, I, с. 349]; *Любов усе переможе* [3, I, с. 92].

Мова Наталки Верковичівни містить чимало слів на означення абстрактних понять, таких, як: *гармонія, радість, втіха, щастя, ніжність, спокій* та ін., пор.: – *Я тужу за барвами, за світлом, за гармонією* [3, I, с. 189]; – *Я не знаю, Орядин, однак я марю не раз об якимсь великим щасті або прегарнім душевнім спокою!* [3, I, с. 189]; *Я найщасливіша, коли пишу, коли потону цілою душею в іншим світі. Це багатий, барвний світ, повний гармонії, повний якоїсь несказанної ніжності або здержаної радості, бутної благородної втіхи* [3, I, с. 309].

Наталка захоплена літературною працею, яка приносить їй радість, про що свідчать такі рядки: *В тій праці купається душа моя, поринає в ній...* [3, I, с. 228]. *Коли я що роблю, то роблю всею душею;* [3, I, с. 275]; *Передусім бути собі ціллю,*

для власного духа працювати, як бджола [3, I, с. 176]; *Бог знає, що б тоді було, якби я не могла працювати по душі* [3, I, с. 253]. У праці Наталка вбачає свій смисл життя: *Я ж займуся наукою і працею, щоб життя моє набрало смислу і принади* [3, I, с. 278]. Для героїні асоціюється з щастям та задоволенням: *Хочу поринати у праці тій, купатися в ній і пити з неї, мов з тої золотої чаши, щастя та цілковите задоволення. Так, в ній хочу розцвістися, мов та рожса...* [3, I, с. 293].

Наталка – людина небуденна, вона позначена хистом до творчості. Її вивищує над іншими висока духовність. Мова її вишукана, художня, пор.: «... *побороти всю погань*», «*я люблю боротьбу*», «*злетіти високо*», «*різьбити себе*», «*працювати для духа*», «*боротись за щось найвище*», «*стати величним на всі часи*», «*неспроневіритись правді*», «*прояснитись красою*», «*тужу за красою*», «*жадоба краси*», «*бути орлом*», «*свобідний чоловік – це мій ідеал*», «*бути цілковито чоловіком*», «*вищий чоловік*», «*працювати за своєю вподобою*», «*аристократизм духа*», «*поважно-велично*».

Інтелектуалізацію мови Наталки Верковичівни посилюють численні метафоричні вислови («*потонути в праці*», «*купатися в праці*», «*різьбити себе*» та ін.), епітети та порівняння. Думки у неї «*божевільні*», «*гарячі*», «*нетерпеливі*», «*шалені*», «*сполохані*», «*невгомонні*», «*поплутані*»; розпука – «*глуха*», «*несказанна*», «*шалена*»; щастя – «*буденне*»; краса – «*пристрасна*», «*чародійна*», «*тиха*», «*німа*»; туга – «*ніжна*», «*непорочна*», «*дика*», «*невгомонна*». Це мова глибокого чуття й філософських узагальнень. Такою мовою доти не говорив жоден персонаж в українській літературі. Напр.: *Серце билося глухо, а за чолом мчалися божевільні, поплутані, сполохані думки* [3, I, с. 117]; *Боротись за щось найвище, сягаюче далеко поза буденне щастя...* [3, I, с. 177]; *Глуха, несказанна розпука обгорнула мене* [3, I, с. 95]; *Шалена розпука пірвала мене* [3, I, с. 86]. *У тієї сонати цілком така сама пристрасна краса* [3, I, с. 108]; *Я часом мрію об тім, як би я була раз на великим прегарнім балу, де все блистіло би, красувалось різними барвами, якоюсь чародійною красою...* [3, I, с. 29]; *Вони одні не цуралися сироти, кормили її спражену душу своєю тихою німою красою* [3, I, с. 211]; *В ній заворушилася туга, така ніжна і непорочна* [3, I, с. 371]; *Дика, невгомонна туга розриває моє серце* [3, I, с. 87].

Героїня повісті «За ситуаціями» Аглая Феліцітас – освічена, високоінтелігентна. Вона має нахил до музики і до акторської діяльності. Її мова пересипана яскравими образними висло-

вами типу «полум'я звуків», «небесне пекло в грудах». Письменниця показує рівень її освіченості через діалоги та внутрішні розмірковування героїні: *Що мені все інше, коли я маю всередині полум'я звуків* [3, V, с. 81].

У мові Аглаї фіксуємо чимало музичних термінів, що є лексичними засобами інтелектуалізації її мови. Вона оперує музичною термінологією: «музичити», «інспірація до музики», «упоїлась музикою»; вживає і такі слова, що позначають абстрактні поняття, як-от: *ритм* (у людях), *триб*, *акція*, *ситуації*. Характеристики, які дає Аглая іншим персонажам, також свідчать про її високий інтелект. Наприклад, про професора вона говорить: *Живе сам мов відірваний від пісні звук?* [3, V, с. 94].

Інтелектуалізацією позначена й мова Зоні Яхнович з повісті «Нюба». Своїм походженням, вихованням та освітою вона належить до вищої верстви. І це передано мовними особливостями героїні. Вона – «вроджена жриця краси», як характеризує її один з персонажів повісті. Зоня також схильна до філософських роздумів. Її мова відзначається естетикою слова, поетичністю, як-от: *Що воно таке, те щастя? Ніщо, мамо, ніщо інше, як власне отакі ніжні хвилини, такі поодинокі проміння в житті... Такі хвилини мають свою тривку вартість для ніжно відчуваючих душ, вони є, щоб це тобі вяснити зрозуміло, відчутною музикою, котра є нічим до порівняння; бо лише сама на себе похожа* [3, III, с. 117].

Звертаючись до Олекси, з яким Зоня полемізує про проблеми української ментальності, вона говорить: *Не виносім так легко й охоче нашу даровитість і духові здібності в табір противників* [3, III, с. 92]; *Ні, Олексо, не украшаймо себе самих, бо це не виходить нам на добре. Ми мусимо те, що в нас є мізерне й погане, скинути з себе* [3, III, с. 92]; *В нас є «гарні чоловіки», Олексо, і «гарні жінки». Лише одним і другим бракує руки артиста, що довели б їх до остаточного викінчення, вирізьбивши гарне й красне, яке є в них, до тонкості стилю* [3, III, с. 92]. Вишуканість, тонкість, висока духовність, тактовність у мовленнєвій поведінці – свідчення високого інтелектуального розвитку героїні.

Засобами інтелектуалізації відзначена й гумореска О. Кобилянської «Він і Вона», яка є цікавою спробою перевтілення, зокрема письменниця одночасно веде мову від імені героя і героїні, намагається подивитися на жінку очима чоловіка.

У гуморесці «Він і вона» О. Кобилянська тонко іронізує над відомими постулатами Ніцше про жіночу й чоловічу психологію, роль та місце

чоловіка й жінки в суспільстві: *Він: Щодо того, то той сатана Ніцше – Заратустра той, правду каже, коли впевняє, що то велична річ бути завжди вдвох. Herr Gott!* [3, II, с. 320].

Герої твору є глибоко освічені люди, про це свідчить їхня обізнаність з відомими іменами письменників (*Ніцше, Гете, Гейне, Вілле, Якобсен, Шевченко, Толстий*) та їхньою творчістю, напр.: *Вона: Хотіла я перекласти Гетевого «Wahlverwandschaften», а одного разу прийшло мені на думку перекласти і Ніцше «Also sprach Zarathustra»* [3, II, с. 343]; *Вона: Се говорила я завжди. Завсідди, це заким читала Бруно Вілле «Philosophie des reinen Mittels»...* [3, II, с. 348]; *Він: Розуміється, що вона буде знати Толстого; чи знає «Крейцерову сонату»?* [3, II, с. 337]; *Вона. Коли ми говорили про данця Якобсена і я казала щось – не знаю вже що – про його прегарну новелку «Тут мали рожі цвісти»* [3, II, с. 345].

Героїня О. Кобилянської витончена інтелектуалка, окрім літератури, вона добре обізнана з творчістю відомих композиторів: *Ха-ха! Я – співати! Може, ще Шумана або Мендельсона, або надто так кокетливих мазурок Шопена, котрими вона ніби упоюється...* [3, II, с. 342]. Її мовлення відзначається афористичністю: *Чоловік, справді, погана істота привички* [3, II, с. 327]; *Мій ідеал – се чоловік розуму* [3, II, с. 349].

Проте чи не найвиразніше спостерігаються засоби інтелектуалізації мови персонажів в оповіданні О. Кобилянської «Меланхолійний вальс». Три високоосвічені постаті репрезентують три види занять інтелектуальною діяльністю: Софія Дорошенко кохається в музиці, Ганнуса – в малярстві, а Марта має відношення і до сфери науки, і до сфери мистецтва. Мова героїнь – це мова інтелігенції, що своїм талантом, зацікавленнями й працею творить духовні цінності свого народу.

Усі три героїні говорять літературною мовою, в яку часто вплітається лексика загальноєвропейської культурної сфери.

Софія – аристократка, добре вихована, не багатомовна. Проте мова її високоінтелектуальна, насичена музичною термінологією, позначена аристократичністю. *«Без музики нема життя», «Симфонію казала би заграти на гробі», «Мій фах вибагливий, і жадає зараз для себе нестисненої волі»* – говорить вона. Її мовлення часто переткане поняттями, пов'язаними з музикою: *«артистична атмосфера», «істота композитора», «німа музика», «любителі музики»* тощо.

Так само мова Ганнусі пересипана лексикою, пов'язаною з живописом, наприклад: *«артизм», «штука», «артистичне чуття»*. Героїня

розмірковує про інтелігентність: *Коли б усі були артисти освічені, виховані, почавши від чуття аж до строю (одягу – авт.), не було б стільки погані й лиха на світі, як тепер, лиш сама гармонія, й краса. А так? Що округ нас? Лише ми одні піддержуємо красу в житті, ми, артисти, вибрана горстка суспільності...* [3, II, с. 364].

Високоінтелігентною є і мова Марти, ерудованої жінки, що виявляє захоплення як наукою, так і мистецтвом. У її лексиконі – слова «іспит», «натура», «конверзація», «лекція», «інстинкт». У своєму мовленні влучно використовує запозичену лексику, що свідчить про її здібність до вивчення іноземних мов: *milieu* (фр.) – середовище, *das Glückskind* (нім.) – улюблениця долі, *ergo* (лат.) – отже, *type antique* (фр.) – античний тип, *vis-à-vis* (фр.) – сусіди навпроти. Наприклад: *Ти й твоє артистичне milieu не будете вражені ані його видом, ані поведінням* [3, II, с. 225]; *Вона, «das Glückskind», не досягнула того, що бажала!* [3, II, с. 231]; *Ну, правда, тобі вже по двадцятьм, – ergo треба чимскоріше голівку під очіпок пхати!..* [3, II, с. 232]; *А мені говорила, що хоче розпалити своєю душею сей type antique та вивести його з класичної рівноваги* [II, с. 264]; *Одного дня випровадилося наше vis-à-vis з нашої вулиці...* [3, II, с. 267];

Мова Марти позначена афористичністю. Наприклад: *Штука* (тобто мистецтво – авт.) – *великий чоловік, але любов – більший* [3, II, с. 234]. Її мовлення пересипане яскравими епітетами: *Весела гармонія згубилася; остався сам шалений біль, торгаючий, божевільне чуття, перериваний яснішими звуками, мов хвилевим сміхом* [3, II, с. 268].

Справді, на жаль, таких високоосвічених жінок у тодішньому суспільстві на Буковині було дуже мало. Очевидно, саме тому твір викликав дискусію серед критиків. Зокрема, про один епізод такої «літературної боротьби» за О. Кобилянську йдеться у статті Н. О. Томашука [5, с. 11–14]. Зразу ж після опублікування про «Valse melancholique» на сторінках «Літературно-наукового вісника» в 1898 р. негативно відгукнувся В. Щурат. Він зазначав, що ні зміст оповідання, ні його образи не мають нічого спільного з життям української інтелігенції того часу. І хоч твір написаний, на його думку, «гарно, по-модному», він оцінив мову твору такими словами: «*Теплий кожух – не на мене шитий*». «Такі жінчини, які змальовує авторка, – зауважував критик, – може, де і є, та в нас вони в кождім разі – білі круки. Хто їх не стрічав, – а певно мало хто, – може сміло подумати, що се

оповідане якоїсь заграничної авторки, котра пише про те, що видить, та чого ми не бачимо в себе. Екзотичний характер оповідання ставить його поруч перекладів». Проте критик і не здогадувався, що, даючи таку несхвальну оцінку, саме в цьому виявить одну з найхарактерніших рис письменницького стилю Ольги Кобилянської – її «європеїзм», високу інтелектуальність, що підносить українську літературну мову на європейські та світові вершини.

Погляди В. Щурата виявилися хибними, їх спростувало життя і розвиток української літературної мови на Буковині. Сама письменниця в листі до О. Маковея від 17 лютого 1898 р. писала: «Наші русини шукають зараз у себе таких типів – і дивуються, що межі ними нема якої-небудь «царівної», Анюти, Софії і т.д. Однак я думаю, що моя заслуга се та, що мої героїні витиснули вже або бодай звернули на себе увагу русинів, що побіч дотеперішніх Марусь, Ганусь і Катрусь можуть стати й жінки європейського характеру» [3, V, с. 321–322]. У листі від 10–13.1.1898 р. вона зазначала, що деякі жінки прямо таки пізнавали себе в образах оповідання: «Ольга Біл[инкевич] в іритації – відгадує себе в одній із трьох товаришок, хотя й я цілком не мала її на думці, творячи цих типів» [3, V, с. 312]. Ще в іншому листі від 21 лютого 1898 р. до О. Маковея письменниця прямо вказувала, що прообразом Марти послужила Ольга Устиянович, а Ганусі – Августа Кохановська [3, V, с. 322–327].

Звичайно, серед тогочасних представників інтелігенції були й такі, що мало чим відрізнялися від селян, а проте Ольга Кобилянська показала такі типи, які були справді європейського рівня. Про це, зокрема, зазначав Л. Турбацький у своїх «Літературних замітках» у газеті «Буковина» від 6 лютого 1898 р.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Мова інтелігенції, описаної у творах О. Кобилянської, як і мова самої письменниці, позначена інтелектуалізацією, що засвідчує широту духовного життя, професійної діяльності, зацікавленість проблемами мистецтва, філософії, естетики тощо. Для мови творів О. Кобилянської характерний високий інтелектуальний рівень, що репрезентований лексичним багатством на означення професійних, культурних, наукових та мистецьких понять. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі мовних засобів інтелектуалізації у творах інших буковинських письменників кінця XIX – початку XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Векуа Н. Інтелектуалізація сучасного українського лексикону. *Проблеми та перспективи розвитку науки, освіти і технологій в XXI столітті*: збірник тез та доповідей. Ч. 1. Ізмаїл, 2023. С. 48–50.
2. Голоюх Л. Інтелектуалізація авторської модальності в сучасних українських прозових текстах. *Лінгвостилістичні студії*: науковий журнал. Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2016. Вип. 4. С. 55–62.
3. Кобилянська О. Твори в 5-ти томах. Київ, Т. 1. 1962. Т. 1963.
4. Копач О. Мовостиль Ольги Кобилянської. Ч. 11. Торонто: Канадське наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1972. 188 с.
5. Томашук Н. О. Про один епізод літературної боротьби за О. Кобилянську. *Творчість О. Кобилянської*: тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження письменниці. Чернівці, 1963. С. 11–14.
6. Шевченко Л. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична та теоретико-епістемологічна аспектологія: дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 518 с.
7. Шепель Ю. Вплив словотвірних процесів на інтелектуалізацію української літературної мови та на зростання її емоційно-оцінної лексики. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Серія «Філологічні науки. Мовознавство». Том. 2. № 8. 2017. С. 139–142.
8. Януш Я. Роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови. *Леся Українка і сучасність*: збірник наукових праць. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4, Кн. 2. С. 210–220.

УДК 81`27:37=161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.13>

**ІМ'Я ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ:
НЕФІЛОЛОГІЧНІ ДИСКУСІЇ НА ФІЛОЛОГІЧНУ ТЕМАТИКУ**

**NAME AND IDENTITY:
NON-PHILOLOGICAL DISCUSSIONS ABOUT PHILOLOGICAL ISSUES**

Малаш О.В.,
orcid.org/0000-0002-5726-5646
кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник
Інституту мовознавства імені О.О. Потебні Національної академії наук України

Стаття присвячена дискусії довкола сучасної антропонімії українців. На матеріалі обговорень у непрофесійних колах – у соціальній мережі Facebook і на YouTube-каналах – досліджено настрої й тенденції, пов'язані з баченням ролі власного імені в національному самовизначенні українців у XXI столітті. За точку відліку взято повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 р., коли, на думку частини дискутантів, відбулося прискорене переосмислення національних цінностей.

Матеріалами дослідження стали коментарі під дописами та відео, пов'язані з обговоренням українських та російських варіантів офіційних і неофіційних імен у контексті опору російській мовно-культурній експансії.

Українці без філологічної освіти охоче обговорюють проблеми українського антропонімікону та його стосунок до національної ідентичності. Дослідження текстів коментарів показало, що погляди на співвідношення «ім'я/національне я» в дискутантів неоднакові. Для одних мовців український варіант імені чи гіпокористики – обов'язковий складник поваги до свого народу, інші ж наполягають на свободі вибору й неприпустимості нав'язування єдиного стандарту антропонімії.

Матеріали на тему українізації імен породжують в учасників дискусії різні емоції та амбіції: бажання популяризувати українські варіанти антропонімів чи, навпаки, заперечити їхнє право на існування в сучасному світі; несхвалення практики використання російських варіантів імені; опір втручання у приватну сферу та ін.

Особисті життєві історії, якими ділилися учасники обговорень, засвідчують, що вибір варіанта імені може стати суспільною проблемою. Зокрема, порушено питання захисту права на українську звукову оболонку імені перед однокласниками, вчителями, працівниками державних органах, у соціальних мережах тощо. Проілюстровано, як українці, зокрема неповнолітні, вимагають поваги до їхньої особистості та/або до їхнього національного самовизначення через наполягання на відповідному варіанті імені.

Ключові слова: ономастика, соціономастика, антропонімія, гіпокористика, соціальні мережі, національна ідентичність.

The article deals with the discussion around the state-of-the-art anthroponymy of Ukrainians. A case study of the social media talks in non-professional communities (comments on Facebook and YouTube) focuses on exploration of moods and trends related to the interpretation of proper names and their modifications in the national identification of the Ukrainians in 21st century. As a starting point, the full-blown invasion of the Russian Federation in Ukraine 2022 has been accepted, when a rapid reconsideration of national values arose, as some discussants state.

The paper analyzes comments on the posts and videos related to Ukrainian and Russian variants of formal and informal proper names within the context of the resistance to the Russian linguistic and cultural expansionism.

The comments analysis reveals that Ukrainians without philological degree willingly discuss problems of the Ukrainian anthroponymicon and what the way it concerns the national identity. The discussants have non-similar views on the ratio between the name and national Selves. Some speakers are of the opinion that the Ukrainian variant of a name or a hypocoristic is an indispensable component of the respect for their nation; the others, however, insist on the free choice and unacceptability of forcing a single standard in the name giving.

Materials related to the ukrainization of names produce diverse emotions and ambitions among discussants: aspiration to popularize Ukrainian variants of anthroponyms or vice versa, to negate their eligibility to exist in the modern world; disapproval of Russian variants of names; resistance to the invasion of privacy etc.

Personal life stories shared by participants of the debates reflect that choosing of a name variant might be a social problem. For instance, an issue of protecting the right for the Ukrainian sound shell of a name is raised. The discussants tell that they had to fight about that against their classmates, teachers, state officials, on social media a. s. f.

Key words: onomastics, social onomastics, anthroponymy, hypocoristic, social media, national identity.

Постановка проблеми. Спілкування в XXI століття все більше переміщується в онлайн. Причин та приводів для цього є чимало: широка доступність мережі Інтернет та відповідних пристроїв; проблематичність особистих зустрічей (напад РФ на Україну в 2014 р., пандемія COVID-19, повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 р.); відчуття більшої свободи при коментуванні в соцмережах, аніж при усній комунікації тощо. З дописів у Facebook, Instagram, Telegram, Twitter тощо дізнаємося новини, читаємо про гучні скандали довкола суспільно-політичних подій. Читачі мають можливість публічно реагувати на отриману інформацію за кілька секунд після її оприлюднення. Тому соцмережі посідають чи не чільне місце у спілкувальній активності сучасних українців, стаючи зручними майданчиками для обговорень. Б. Ковалевич наголошує й на тому, що соціальні мережі – дієвий інструмент впливу на масову свідомість [5, с. 118].

Попри безумовну важливість соцмережових комунікацій мовознавці все ще не сприймають матеріали таких дискусій достатньо серйозно, тому рідко вдаються до їх аналізу чи систематизації. Для цього є низка причин. По-перше, відлякує анонімність дописувача (він може виявитися не тим, за кого себе видає, а отже, і його аргументи також сумнівні). Крім того, є ризик, що допис або коментар будь-якої миті зникне чи буде змінений, позбавивши дослідника доказової бази. Не варто забувати також, що довкола особистості автора (блогера) формується своєрідна «інформаційна бульбашка», коментарі поза якою (так звані непопулярні) так чи інакше підлягають цензуруванню або самоцензуруванню. Тобто дослідник матиме справу не зі справжнім розмаїттям суспільних поглядів на проблему, а з вибірковими тверджен-

нями, які відповідають «основній лінії». Нарешті, є суто психологічний бар'єр: чи може справжній вчений дозволити собі витратити час на малограмотні тексти повідомлень у фейсбуці чи під відео на ютубі? Подібні застереження призводять до того, що живе – хоч і віртуальне – спілкування незаслужено лишається поза увагою.

Утім, актуальність проблем, пов'язаних зі спілкуванням українців в інтернеті, вже аргументували Л. Андрієнко, С. Воропай, О. Дзюбіна, К. Коган, Ю. Маковецька-Гудзь, Т. Полтавець, С. Чемеркін та ін. А оскільки найактивнішими користувачами текстоорієнтованих соцмереж (Facebook, Twitter, телеграм-каналів) стають здебільшого громадяни в тому віці, який передбачає залученість у соціо- й державотворчі процеси (25+ років), то аналіз їхніх висловлювань із тих чи тих тем – це фактично скринінг суспільної думки, яким ми не повинні нехтувати.

За нашими спостереженнями, чи не найбільше дискусій у соцмережах відбувається саме довкола мовних питань. Інші теми чи новини можуть привертати менше уваги, бо висловлення власного погляду на проблему часто потребує відповідної фахової компетенції. Дещо інакша ситуація з мовою, надто державною. Оскільки мову прийнято вважати спільним надбанням усього народу-носія, всієї країни, то не виникає і сумнівів у тому, що кожен має право висловлювати думку з приводу актуальних питань мовної політики, будови мови, її словникового складу, – навіть за відсутності спеціальних чи бодай базових знань із філології. Тим, хто стоїть на патріотичній позиції та наполягає на виконанні мовних обов'язків, видається очевидним, що мовна свідомість невідривна від національної. Тому порушення мовних норм вони трактують як недостатньо сумлінне виконання національних обов'язків. Навіть якщо

людина критикує мовне недбальство лише в теорії, а на практиці так само припускається помилок, уже саме обговорення цих тем свідчить про небайдужість до майбутнього української мови, її естетики та функціональності.

Розмови про мовну свідомість, про дбайливість до національної мови точаться й довкола ономастики. І це закономірно, адже, за Л. Белеєм, «наші сучасники, вибираючи імена (...) для найменших громадян України, – стають творцями сучасного іменника українців» [1, с. 4], тобто долучаються до культуротворчого і навіть певною мірою націєтворчого процесу. Мовознавець зауважує, що «ця всезагальна причетність всякщого не лише до вживання, а й до творення власних імен зобов'язує до відповідального ставлення до процесу співтворення власних імен українців» [там само].

На вибір імені так чи інакше впливають сторонні події: зміна релігії, політичної орієнтації, національного самоусвідомлення. За Біблією, іудея *Савла*, після того як він став апостолом Христа, почали називати *Павлом*. Колишні язичники Русі, прийнявши християнство, отримували церковне ім'я: княгиня *Ольга* була охрещена *Єленою*, князь *Володимир* – *Василієм*. Зміни імені вимагала й зміна статусу: «панна покойова» *Марина* з поеми Тараса Шевченка стає *Марисею*, служниця *Зінка* з п'єси Михайла Старицького «Не судилось» – *Зізі*, на французький лад. В оповіданні «За щастям» Анастасії Якименко героїня перейменовує себе з «релігійної» *Серафими* на *Люцію* (скорочено від «Велика жовтнева революція»). Інколи, як показано в романі «Слово за тобою, Сталіне» Володимира Винниченка, зміна імені (*Ванечка* замість *Івасик*) була покликана вберегти від переслідувань за «буржуазний націоналізм». Інколи моду ім'я зумовлює значуща суспільно-політична подія. Наприклад, перемога України на Євробаченні 2022 р. із піснею «Стефанія» породила «Стефанія-бум»: батьки почали масово називати своїх дочок цим іменем [14].

Проблеми національної та будь-якої іншої ідентичності не проходять повз українську національну спільноту. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, каталізувавши питання української незалежності, збурило й нову потужну хвилю дискусій щодо мовної самобутності. Це пов'язано з переходом багатьох російськомовних на українську, з потребою вивчення державної мови, вдосконаленням мовних навичок, а також із прагненням позбутися всього російського як ворожого. Зокрема це стосується власних імен – найбільшою

ж мірою українсько- та російськомовних варіантів давньогрецьких, давньоримських, давньоєврейських антропонімів (*Марія, Кирило, Оксана/Ксенія, Анна/Ганна, Микита/Нікіта, Наталія* та ін.) і похідних від них гіпокористик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто сказати, що про необхідність захистити український варіант імені (зокрема, від зросійщення та спольщення) писав ще Іван Огієнко у «Стилістичному словникові української мови» [9]; антропоніми пов'язували з «етнічною межею» в 1970-х рр. [17, с. 13]. Отже, в тому, що ім'я має значення, не було жодних сумнівів і до Незалежності. Це, підтверджує, зокрема, й історія про те, як у 1987 р. на Літній школі словацької мови в Братиславі Миколу Рябчука насварила керівниця радянської делегації, бо він транслітерував своє ім'я *Микола*, а не *Nikolay* [2, с. 45]. Відверто і з жалем констатує Л. Масенко зникнення традиційних українських зменшувально-пестливих варіантів імені: «Петра кличемо Петею, начебто не взивали його наші матері Петриком, Петрусем, Петрунею...» [8, с. 12] Але саме в XXI ст. найактивніше заговорили про важливість активування власного антропонімікону самі носії мови без філологічної компетенції. Невипадково в Запорізькому національному університеті впроваджено дисципліну «Власна назва і суспільство», викладання якої має на меті, серед іншого, «аналізувати головні тенденції історичного розвитку українського народу, цінувати його культурно-історичні та морально-етичні надбання та сприяти розв'язанню актуальних загальнодержавних і суспільних завдань» [3].

Постановка завдання. Для нас було важливо дослухатися саме до думок тих мовців, які за фахом не є філологами. Щоб пересвідчитися в тому, що учасники віртуальної дискусії не мають мово- чи літературознавчої спеціальності за плечима, ми звертали увагу як на формальні показники – інформацію у профілі користувачів (дані про освіту, місце праці тощо), – так і на неформальні – відповідність коментарів нормам української літературної мови. Причому другий критерій, за браком офіційної інформації, виявлявся більш помічним. Особливу вагу це мало при відстеженні коментарів на YouTube, де про коментаторів часто взагалі нічого не було відомо, крім їхньої мовної компетенції.

Ми засвідчили, що значну увагу (100+ коментарів у Facebook, 200+ у YouTube) привертають публікації, присвячені тому, чи личить українцям із чіткою національною позицією називати себе та своїх дітей російськомовними варіантами

імен. Тож **матеріалами дослідження** стали висловлювання під відео на YouTube-каналах, а також у таких фейсбук-групах, як «Українська мова для всіх», «Пишемо грамотно українською мовою. Запитуйте – відповідаємо», на сторінках фахівців-мовознавців, як-от редакторки Ольги Васильєвої, чи на особистих сторінках користувачів. Учасники обговорення акцентують на його актуальності: *«Давно чекаю цієї дискусії в українському суспільстві. Ці всі Діми та Сірбожи – це пережитий біль.»* *Прийшов час знову чути – Дмитро – Дмитрик, Сергій – Сірко, їд.»* (Iva Eve Demchuk) [11].

Використовуючи **метод залученого спостереження**¹, ми вирішили дослідити питання, як у широких, немовознавчих колах сприймають власні імена та як пов'язують їх із ідентичністю свого народу.

Виклад основного матеріалу. Побіжне ознайомлення зі змістом довколамовознавчих коментарів у Facebook і YouTube показало, що протиставлення «свій-чужий» на ґрунті імені для частини учасників дискусії – явище звичне. Наприклад, варіант гіпокористики *Наташа*, на думку деяких коментаторів, точно не личить «своїм»: *«українці не беруть "наташ" в свою діаспору, а їх підбирає тільки група з позначкою "ru"»* (Steven Rich) [11]. Відзначають і те, що *«озвучення українських імен на російський лад — це результат багаторічної русифікації»* (@wilkilozhki) [16]. І навіть натякають на асоціації з радянською зброєю: *«З Катюшею навіть більше не в тому проблема, що це зросійщений варіант. А в тому, що це радянський символ, причому військовий»* (Zhenya Plyasova) [4]. Подальше вивчення висловлювань у дискусії демонструє складну лінгвофілософську проблему, яку дискусанти намагаються розв'язати всіма можливими способами. Перелік порушених в обговоренні питань наводимо далі.

1. Вибір імені: важливе чи вторинне? Щоб розпочати дискусію, можна вдатися до різних прийомів: запитати, що думає спільнота з приводу того чи того питання [10]; опублікувати допис чи відео з чіткою позицією автора та мотивувати спільноту погоджуватися з висловленою думкою або критикувати її [7; 12; 16]; надати інформацію нейтрального змісту, але таку, яка потенційно здатна спровокувати емоційні реакції; використати одночасно кілька підходів [11]. З того, що вдалося побачити на сторінках соцмереж, можна висувати, що комбінуванням підходів цілком

можливо розпалити дискусію на 1000+коментарів, а також генерувати пасивні реакції публіки (вподобайки, емоджі тощо).

Спостереження показали досить гострі й різномірні відгуки від учасників інтернет-суперечок. Так, частина вважає за неприйнятне використовувати російськомовні паспортні імена, а також неофіційні антропоніми в українському мовному просторі: *«То що, українськими селами і містами будуть бігати митюлі і митяї?»* (Alla Boyko), *«Для чого їхати до Московії, якщо вже в свідоцтвах про народження наших дітей пишуть Крістіна, Нікіта, МаксІм, Арт'юм, Кіріл, Маріна...»* (Ostap Kalaydyn) [11]. Обурюються і зросійщенню українських варіантів імен у паспортах старого зразка («освячений іменем власної незалежної держави російськомовний “переклад” (...) імені», за словами Л. Белея [2, с. 45]): *«в паспортах наших Олександрів та Миколаїв російською пишуть самі знаєте як, але Ви того не помічаєте»* (Дейнеко Людмила) [19]. Інші ж наполягають на вторинності проблеми антропонімації: *«Яка різниця як батьки називають воїх янголяток, якби вони були здорові та щасливі і виросли гарними людьми»* (Ірина Колодяжна) [11], *«По моєму це дурня придумана тими кому скучно. Щось типу етеру і тд.»* (Ірина Ігунка) [4], на свободі вибору: *«Якщо мені чи дитині подобається саме таке ім'я, то чому ні?»* (Ірина Ходаківська), *«я вважаю, що будь-яка форма імені має право на існування, оскільки воно (ім'я) належить лише єдиній людині, яку саме так, а не інакше, назвали її батьки»* (Nataliia Vlasenko) [11], покликаючись на чинне законодавство: *«Згідно з Сімейним кодексом України батьки дають імена, які побажають»* (Вероніка Деркач), на вимоги доброго тону: *«за правилами етикету і для вияву поваги ви повинні називати людину так, як вона представиться, а не так, як ви знаєте по правилах мови і мовлення. Якщо я представляю вам Леною, то будьте добрі, так мене і називайте (це так, для прикладу) Звичайний етикет»* (Elena Vermes) [там само].

Деякі учасники стверджують, що якщо не використовувати українських варіантів імені, то про них і не знатимуть: *«Ось я чиню примус, називаючи людей українськими формами імен, коли вони і решта довколишніх вживають лише змосковщені форми? Ще ніхто не чинив цьому якогось спротиву, для них це просвітницька кампанія з мого боку, бо більше почути ж нема від кого»* (Володимир Олівець) [10].

2. Ім'я в контексті дерадянізації. У дискусіях, присвячених антропонімам, раз у раз зри-

¹ Правотис, пунктуація, слововживання авторів висловлювань збережені. Курсив наш.

нає питання національної свободи, незалежності. Учасники, незалежно від обізнаності в історії України, свідомі того, що Радянський Союз – це неволя, плекання меншовартості. Тому припускають, що люди, які воліють називати дітей російськомовними варіантами імен, мають радянську ментальність: «*Надежда константиновна крупская сперечалась зі мною щодо імені нашого сина*» (Alla Boyko). У коментарі йшлося про те, що українські варіанти імен видавалися жінці «вигаданими», такими, яких немає у словнику. «*Вона навіть словник витягла з шухляди і тикала мені його. А словник був нібито російсько-український, хоча насправді його можна назвати "російсько-російським"*» (там само) [11].

Іншим дискусіантам видається радянською сама ідея встановлення антропонімічного стандарту, яку запропонували в коментарях: «*Не треба тої радянської урівнювки, щоб всі писали так як згори скажуть*» (Вероніка Деркач), «*Чи знов союз повернемо? коли відмовлялись записати дитину так, як хочуть батьки*» (Ірина Ходаківська) [11].

Учасники дискусії, таким чином, приходять до концепту «радянськість», але визначають його за різними критеріями. Тут варто зазначити: антропонімічна практика СРСР, з одного боку, дійсно ґрунтувалась на нав'язуванні; з другого ж боку, червоною ниткою в ній проходило накидання всього російського, в тім числі антропонімів. Публікації мовознавців, присвячені антропонімії колонізованих народів, засвідчують, що російщення імен справді відбувалось в СРСР через «прагнення людей ставати більш "руськими"» [6, с. 334]. Але й ще раніше, в Російській імперії практикували російщення: 1888 р. Олександр III видав указ про заборону хрещення іменами на український («малоросійський») лад: тобто не *Остан*, а неодмінно *Євстафій*, не *Горпина*, а *Агріппіна*, не *Якилина*, а *Акуліна* та ін. Про змосковлення українських імен росіянами розповідав у «Сердешній Оксані» Григорій Квітка-Основ'яненко. Ця проблема торкнулася не лише України, а й інших країн, що входили до складу Російської імперії та/або СРСР. Зокрема, перетворення тюркського *Бахтіяра* на *Бориса*, *Гузаль* на *Галину*, *Мінуллі* на *Міхаїла*, а *Нурії* на *Анну* в радянську добу показано у статті Е. Лоусона та З. Зав'ялової про антропоніми татар Західного Сибіру [18]. Адже «нерусським» бути соромно; російський варіант імені нібито відсував загрозу приниження, другосортності через «нерусскость». Л. Белей ставить знак рівності між перекладністю імен та денационалі-

зацією українців [2, с. 44]. Засвідчують подібну практику й учасники дискусій: «*Бачив по роботі в старі часи багато паспортів де Дмитро, Петро, Данило, Микола були українською записані як "Дмітрій", "Пётр", "Ніколай", "Данііл", і ці люди приватно казали, що свідомо попросили саме так написати, щоб підкреслити свою "російськість"...*, цікаво, що вони зараз відчують?» (Bogdan Kievlianin) [11].

Але якщо царська та радянська Росія нав'язувала поневоленним народам, зокрема українському, змосковлені варіанти імен – або заборонами, або зневагою (з ілюзією повної добровільності), – то в незалежній Україні вибір імен *Нікіта*, *Кіріл*, *Данііл* замість *Микита*, *Кирило*, *Данило* ґрунтується на уявленні про нібито вищий престиж російськомовних імен. «*В українському контексті хочеться чути своє а не нав'язане через припущення нашого*» (Iva Eve Demchuk) [11].

3. Протест проти імені: заперечення анахронізмів чи опір українізації? Коментарі під дописом фахової мовознавиці, редакторки Ольги Васильєвої, а також на сторінках однодумців, які його поширювали, часто ілюструють несприйняття українських варіантів імен, особливо гіпокористик. Учасники обговорень зауважують, серед іншого, що деяких їхніх співгромадян, навіть чиновників, обурюють традиційні українські варіанти імен. Так, працівниця РАЦС, за словами молодої мами, протестувала проти імені *Данило*: «*Де таке почули – ДанилО? Вже хоча б Данііл...*» (Alla Boyko) [11].

На негативний флер довкола українізованих варіантів імен вказують і коментарі, де самі учасники критикують традиційні українські версії антропонімів. Так, одну з учасниць відверто драгує гіпокористика *Сашко*: «*Сашко, наче б'їдлана якого-то*» (Еліна Білашенко); учасник гнівно реагує на гіпокористики від імені *Іван*, запропоновані редакторкою: «*От поясніть мені, що в голові, коли пропонуєте звертатись "Ванько"?*» (Ivan Zhekov) [11].

Повернімося до праці Л. Масенко 1990 р.: «*Забули (...) більшість таких природних для української мови здрібнених форм на -ко: Андрійко, Вітько, Сашко (...) А здавалося б, мали поважати цей суфікс (...)*» [8, с. 12]. Не всім учасникам обговорення йдеться про повагу до словотвірного форманта *-ко*: деяким такі варіанти імен видаються грубими, «сільськими». Саме про цю тенденцію йдеться, судячи з таких коментарів, як: «*Так, я розумію, що так кличуть по селах але ця форма аж ніяк не видається ласкавою. Скоріше грубою і роздратованою.*

Ванько, Ірко і т.д. Вживати такі форми до учнів я б точно не стала» (Таня Омеляненко) [11], «Краще вже повне ім'я, ніж оте **Ванько, Юрко, Мишко**, звучить як дурко і не виключено, що так називали в селах не з високих міркувань» (Лана Сергеева) [4]. Хтось висміює і пародіює українські гіпокористики: «**Ірко, Танько, Олько, Анько...** Поржав.Така собі радість бути з ко» (Валентин Андрущенко) [11], «якщо так виглядає зменшено-пестлива форма, то мабуть дітки були того варті» (Лана Сергеева) [4]. Часом спостерігаємо досить гострі емоційні реакції і з боку тих, хто наполягає на українській антропонімічній традиції: «**Дістали своїми крістІнами, кІрІлами** і т.д.Так і хочеться в документах червоною пастою повиправляти» (Іванка Зварич) [11].

Противники українізованих варіантів імен говорять також про нібито застарілість: «чому ми повинні називати людей не їхніми іменами, а якими в Україні називали 100 років тому?» (Натали Гавриленко) [11], «я не розумію, навіщо ідеалізувати якісь архаїзми та ще й сільського походження, за браком розвитку, хіба що?» (Лана Сергеева) [4]. Це також один з радянських наративів, за якими українськомовним іменам та гіпокористикам «штучно нав'язувалася конотація непрестижних, сільських, архаїчних» [1, с. 45].

Інколи аргументують відсутністю «недитячих» гіпокористик, якими б доречно було послуговуватися, звертаючись до дорослих: «**Дмитро**, звучить мені офіційно, а **Дмитрику**, мені здається треба казати до маленького хлопчика, аж ніяк до свого чоловіка...» (Світлана Вороніч) [11]. Є навіть ті, хто не проти експериментувати з антропоніміконом, бо те, що є нині, їх не влаштовує: «Якщо немає, то пропоную децю ввести, щоб було. Я не хочу бути **Наталкою. Наташа** звучить м'якше» (Natasha Zaika) [4]. Для інших це не є проблемою: «Моєму синові майже 40, і в родині він завжди **Сергійко**. Для офіційного звернення – **Сергій**» (Ludmila Shevchenko) [11].

Важливу роль у виборі варіанта імені відіграють і ЗМІ, продукти масової культури, як-от музика та кіно: «Наслухалися молоді батьки російських серіальчиків, репчиків усяких там **Нікімосів**, та й назвали дитину **Нікімою**» (Наталія Собчук) [11]. Просування російськомовних варіантів у медіа створює хибне враження невидимості українськомовних: «Все ті ж російськомовні варіанти, навіть на сайті УНІАН та інших таких нібито поважних медіаресурсах» (Алла Воуко). Закономірно постає питання: «І чим гірший **Івасик** за **Ванечку**?» (Ludmila Shevchenko), «люди, які не мають філологічну

освіту, дуже неохоче сприймають доводи спеціалістів. Для них більш авторитетними залишаться герої маскульту, російської літератури та кіноматографу» (Danilo Skub) [там само].

Відзначають і психологічну складність «українізації імен»: «коли треба звикнути до **Сашика** замість **Саші** – то одна історія. А якщо замість **Жені** – **Ївга** чи **Геня**, тут вже ломка!» (Zhenya Plyasova) [4], «якщо він років 40 був **Стьопою**, то за один день без власного бажання він **Стецем** не стане і т.п.» (Julia Brychko) [10].

4. Захист імені: особисті кордони чи зона комфорту? З одного боку, спостерігаємо намагання дискусантів захищати право на російський варіант імені: «(...) сімейне ім'я (...) формується зовсім за іншим принципом. І жодної букви у ньому змінювати не можна, бо це вже інше ім'я. Много сина звати **Тимур**, але сімейне ім'я у нього – **Тіма**, саме через і. Чому? Тому що так склалося. Я ж зі своїм ім'ям **Альона**, мабуть, взагалі маю згоріти синім полум'ям...» (Alona Smoliarova), «у мене онук **Ваня**. Ніякий не **Ванько, Іванко...** І так буде завжди. Так само і онучка **Аня**, так і буде, і ніяк інакше. А саме смішно, плем'яник, якому 48 років, **Сергійко**. Ха, ха ще раз ха» (Лідія Мажуга). До адвокатування російських антропонімів часто вдаються учасники, які коментують російською: «А если моего сына зовут **Михаил**, то с какого перепуга он вдруг должен стать **Михайлом**? Потому что кому-то показалось, что так интереснее?» (Anton Korotkov), «Их дети и они их называют, как хотят. Хоть **Дарт Вейдер**, хоть **Машиа**» (Александр Котляров). З іншого – бачимо заклики покинути «зону комфорту»: «ага і отут почало зачіпати **всіх Вань, Дім, Альош, Нікіт** і тому подібне! Бо так звикли! А правда очі коле! Бо так зручно!» (Оксана Остапівська) [11].

Залучене спостереження показало також, що носіям імен не байдуже, як саме звертаються до них та до їхніх близьких: «як хтось назве мене на російський лад "**Софья**", то аж вивертає» (@sofia_) [16], «мені особисто на дражнилки схожі оці всі **Вови-Сірвожі-Льоші** і т.п.» (Галина Бошко) [11], «Мені не подобається, як звучить "**надъежда**". З дитячого садочка я асоціювалася з тією піснею "**надъежда - мой компас земной...**"» (@user-sj6ve7vx3b) [16], «Старший син має ім'я **Богдан**. Того, хто кликав його "**бодя**" готова була вкусити!» (Anzhela Deomina), «Мені, особисто, не подобається, що на мого чоловіка всі "**коляють**", він же – **Микола** і язик не повертається "**коляти**"» (Галина Кравчук Ярема) [11], «Аж коробить коли мене називають **Юлічка**, а сина **альошою**» (Julia Brychko) [10].

Діляться й досвідом неповаги до імені в школі: «І так само було з однокласниками **Іваном та Василем**. Їх російськомовні викладачі називали "**Ванька**" та "**Васька**". І ставлення було відповідне...» (Марія Квітенко), «А не моральним звалтуванням було у 1975 році, коли на першому уроці русскава язика, мені в зошиті вчителька закреслила моє ім'я **Оксана** і написала **Ксенія??...**» (Оксана Іванова) [11]. Подібний булінг українців, які обстоювали українську звукову оболонку імені, засвідчувала й Л. Масенко: до Інституту мовознавства надходили скарги від батьків, яким працівники РАЦСів відмовляли в реєструванні імені Оксана, бо вважали «правильним» лише варіант Ксенія [8, с. 14].

5. Антропонімічний дискурс і виховання дітей. Повага до гідності дитини, до її самовизначення й самовираження – в центрі уваги учасників дискусії. Дорослі розповідають (часто з гордістю), що їхні діти чи учні бурхливо реагують на незвичну форму імені: «мого молодшого сина звати **Дмитрик** і він дуже демонстративно ображається, коли хтось десь намагається назвати його **Дімою**» (Наталія Кобзар), «сусідка назвала його **Сашунею**, то дуууже обурювався – "**Сашуня, Сашуня** – шо за дурне ім'я?!". Дуже добре, що вчителька запитала як його кликати, а то б теж нарвалась на бурчання з його сторони» (Галина Кравчук Ярема) [11]. Деякі з дітей навіть не втримуються від повчань (можливо, під впливом батьків): «Якщо хтось їх так називає, то вони кажуть, що **Паша (Діма)** – за Уралом, а вони **Павлик і Дмитрик**» (Галина Чорна). Дорослі пригадують, як і самі захищали своє право на ім'я: «але я тоді наполягла, що зовуть мене **Оксана** і крапка! І вчителька змушена була виправити на Оксана» (Оксана Іванова), «Я то думаю, і чого я в дитячому садку і в школі всіх біла, хто на мене казав "**Света**"... батьки вчили тільки – **СВІТЛАНА** !» (Світлана Саніна) [11], «Отож...Моя доня на запитання "**Як тебе звати?**" відповідає – "**Наталочка**". Хтось каже: "**Яке гарне ім'я, як воно тобі пасує!**", а хтось одразу собі спрощує: "**ааа Наташа**". На що вона говорить: "**Ні, я Наталочка!**". І якщо хтось десь гукає Наташу, то вона не озернеться, бо це чуже ім'я» (Світлана Суниця) [12].

До дискусії долучалися також вихователі, які розповідали, що пропонували дітям українські варіанти імен: «У садочку намагаюся називати діточок на український лад. Лагідно і поступово привчаю до цього дитину» (Мартиненко Наталя) [11]. З цим погоджуються й батьки дітей: «Доріс хлопчик до садочка, школи, а там – Господи

борони, щоб вихователька чи вчителька назвали **Микитой!** "Він у свідоцтві записаний **Нікіта!**" "Ми так вдома привикли називати". І росте чадо Нікітою, бо так "привикли"» (Наталія Собчук). Інші були проти такої практики: «Вихователь ще і запитає у мами при знайомстві з дитиною, як її називають вдома» (Наталя Цурикова) [там само].

6. Українська самосвідомість: чи стосується вона імені? Діти, чий батьки називали їх зросійщеними варіантами імен, розповідають, як у певний момент усвідомили, що ці варіанти – наслідок русифікації: «В моєї матері викликає відразу ім'я **Микита**, хоча сама вона мені дала таке ім'я, просто російською. Бо "**Нікіта**" звучить мовляв краще"... І від початку п.вторгнення, я вже не думаю, що це лишень справа особистого смаку людини...» (@mcsprtg7726) [16]. Зізнаються і в тому, що самі соромилися українськомовних варіантів імені: «я дуже радів, що мене звали **Роман**, і в моєму імені немає букв які б видавали в мені "хохла" (При реєструванні в соцмережі Вконтакте. – О. М.). А мій товариш **Сергій**, був нещасливим власником букви "і". Соромно це визнавати, але ми зневажали українську мову» (@TheRmRo) [там само]. Інколи російськомовна версія імені викликала непояснюваний внутрішній опір: «Я більшу частину життя прожив не сприймаючи свого імені. Ніяк не міг зрозуміти, як змиритися чи прийняти оте закінчення **гей**. Аж поки не відкрилися очі, не усвідомив себе українцем, і, о, диво, виявляється я завжди був ніякий не **гей**, **гій**. **Сергій**» (Гашинський Сергій) [10].

Є дискусанти, які чітко розмежують вибір варіанта імені та патріотичний світогляд: «Українізація то прекрасно, але я не **Дарця** і не **Одарка**» (Дар'я Мігунова) [11]. Один з аргументів – участь у бойових діях: «наскільки я знаю, на передовій немало і **Миш**, і **Вань**, і **Дім**... особисто знаю таких дітей і племінників моїх друзів та знайомих... І воюють не гірше за **Дмитриків та Іванків**...» (Ірина Руснак) [там само]. Аж до того, що тенденція до українізаційної політики в антропонімії видається декому з дискусантів небезпечною: «Штучна "унікалізація", зумовлена нав'язливим "лиш би ні в чому не бути схожими на них (росіян. – О. М.)", ризикує перетворитися у манію» (Сашко Панадій) [там само]. І навіть закидають опонентам «рашизм»: «коли мені до всього є справа, що там у сусіда і як він назвав дитину, чому у старшого брата не запитав і т.п. Лікуйтесь краще від рашистського менталітету» (Ольга Надписи) [там само].

В обговоренні подеколи з'являються елементи наївної етнопсихолінгвістики: «Зверніть увагу,

що російські імена: **Вася, Толя, Юра** і п. – жіночого роду (вона), в нашій мові чоловічі імена завжди в чоловічому роді, він – **Василько, Юрко, Только**, чи не пов'язано це з менталітетом?» (Марія Мартинюк) [там само]. Порівнюють із досвідом інших країн: «*Ні одному полякові не прийде до голови, щоб сказати: "яка різниця, як називається моя дитина – Ян чи Ваня!" Ні одному!!!! Бо в поляка може бути ТІЛЬКИ Янек!*» (Світлана Лаврін) [там само].

7. Бачення проблеми та курс на її подолання. Показово, що дискусанти не лише озвучують проблему, а й пропонують різні методи її вирішення. Серед них видання фахової літератури: «*Чи, може, словник імен новий створемо?*» (Алла Воуко) [11]. Така пропозиція цілком зрозуміла, адже, наприклад, українсько-російський та російсько-український «Словник власних імен людей» за редакцією С. Левченка (1967), розрахований на працівників бюро РАЦС, хоч і подає українські та російські офіційні варіанти імен достатньо чітко, проте важко зрозуміти, котрі з неофіційних антропонімів (*Антоша, Ліза, Маша тощо*) [13] традиційно побутують в українців, а котрі – в росіян, але накинута українцям. Виданий 2005 р. «Словник українських імен» за редакцією І. Трійняка, що маркує варіанти антропонімів, які прийшли до нас з інших мов (наприклад, *Аля* від *Олександра* містить позначку з рос.)

може не бути відомим широкому загалу, оскільки його наклад становив лише 3000 прим., на противагу 130000-ному накладу словника 1967 р., і він не був поширюваний в електронній версії [15].

Також акцентують на важливості просвіти молодих батьків: «*Цей би список вивісити у пологових будинках*» (Наталія Собчук), навчання співробітників державних органів тощо: «*Ідіть ліпше понавчайте працівників паспортних столів та поперероблюйте систему, може більше користі буде*» (Любовь Калинина), виховання дітей: «*На те і розумні батьки, щоб пояснити дітям, що прийшли на нашу землю гвалтівники, котрі і перекрутили їхні імена*» (Лариса Луценко) [11].

Висновки. Ми свідомі того, що коментарі в соціальних мережах не показують повної картини соціономастичного дискурсу в непрофесійних колах, а лише демонструють окрему його частину. Проте ця частина цінна тим, що озвучує дражливу проблему сьогодення. Важливо, що ім'я для сучасного українця – не просто набір звуків, а маркер особистості, який виконує функцію національної ідентифікації, окреслює персональні кордони, стає приводом для пізнання історії України, українського народу, порушує питання етики, естетики, потреби розвивати український антропонімікон – і навіть слугує настановою для виховання наступних поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белей Л. Ім'я дитини в українській родині. Харків : Фоліо, 2010. 283 с.
2. Белей Л. Українські імена перед викликами ХХІ ст. 1. *Дивослово*. 2011. № 9. С. 40–45.
3. Власна назва і суспільство. *Дисципліна спеціалізації за вибором. Силабус навчальних дисциплін Запорізького національного університету*. Режим доступу: <https://moodle.znu.edu.ua/course/view.php?id=4685> (дата звернення 01.08.2023).
4. Грубич К. Ще раз до недавнього дискурсу/срачу щодо слова «Катюша». Режим доступу: <https://www.facebook.com/nejnich/posts/pfbid0Czyh2memmZyjb7MuiZ3KbriLXYMu3KuqanB1ghHKpxCDVRheVpFcP93J77K3Pk531>
5. Ковалевич Б. Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі. *Грані*. 2014. № 4(108). С. 118–121.
6. Кузнєцова Є. Русифікація імен. *Мова-меч. Як говорила радянська імперія*. Глибока : Твоя підпільна гуманітарка, 2023. С. 333–334.
7. Майдан М. Чому Вася, не Василько? *Пишемо грамотно українською мовою. Запитуйте – відповідь даємо!* URL: <https://www.facebook.com/groups/pusatupravylnoucraiskoyu/posts/189822400704947/> (дата звернення: 04.08.2023).
8. Масенко Л. Українські імена і прізвища. Київ : Знання, 1990. 47 с.
9. Огієнко І. Стилістичний словник української мови. Львів : Видання української книгарні й антикварні, 1924. 496 с.
10. Олівець В. А чи важлива для тебе українськість... URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0WrcobuSfLcHwvbdtdWEq1gMMMyDypK2ghZzThz9RLJ75XbiHdZdFGkb7ayu3xSi8WI&id=100007810686548 (дата звернення: 16.08.2023).
11. Редакторка Ольга Васильєва. В українських іменах немає суфікса –ік... URL: <https://www.facebook.com/olha.vasylieva.litred/posts/pfbid0379saPkSpZfPm9ib4q4EDuZZ1kAD8ED9NAWG5Efg2Dywi8L19PZMydWAunzoBTEHSI> (дата звернення: 19.08.2023)

12. Сердуніч Л. Чому Вася, не Василько? *Українська мова для всіх*. URL: <https://www.facebook.com/groups/367613903441695/posts/2082245861978482/> (дата звернення: 19.08.2023).
13. Словник власних імен людей (українсько-російський і російсько-український) / за ред. С. Левченка. Київ : Наукова думка, 1967. 109 с.
14. Стефанія – відтепер тренд? Східне міжрегіональне управління Міністерства юстиції. URL: <https://www.sumyjust.gov.ua/novini/stefaniya-vidteper-trend/> (дата звернення: 04.08.2023).
15. Трійняк І. Словник українських імен. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
16. Українські імена на російський лад – це все ще модно? | Калькування імен | Проблеми транслітерації. *Хвильова*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DLlJuPTPE3M> (дата звернення: 28.07.2023).
17. Худащ М. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 235 с.
18. Lawson E., Zavyalova Z. The Cultural and Language Effects of the Influence of Russian on West Siberian Tatar Names. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. York University, 2009. Pp. 637–653.
19. Naumenko O. Пані та панове... *Пишемо грамотно українською мовою. Запитуйте – відповідаємо!* URL: <https://www.facebook.com/groups/pusatpravlynoucrainskoju/posts/1693429640862179/> (дата звернення: 14.08.2023).

УДК 811.161.2'373:004

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.14>

АНАЛІТИЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ ЯК ТИП ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОМІНАЦІЇ

ANALYTICAL METHOD OF FORMATION COMPUTER TERMS AS A TYPE OF TERMINOLOGICAL NOMINATION

Ментинська І.Б.,

orcid.org/0000-0001-7939-0010

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті охарактеризовано один із продуктивних способів творення комп'ютерних термінів – синтаксичний спосіб. Причиною активного використання цього способу є інтенсивний розвиток комп'ютерної терміносистеми, що спричинює потребу конкретизувати чи увиразнити поняття. Мета дослідження – комплексно охарактеризувати аналітичний спосіб творення комп'ютерних термінів як тип термінологічної номінації та визначити рівень його продуктивності. Для реалізації мети виконано такі завдання: 1) за структурно-семантичною типологією виокремлено терміни-словосполуки комп'ютерної галузі; 2) проаналізовано істотні ознаки аналітичних конструкцій в комп'ютерній терміносистемі; 3) виявлено найпродуктивніші моделі аналітичного термінотворення. Актуальність роботи пов'язана зі зростанням інтересу до аналітичного способу словотворення в терміносистемах різних галузей знань, зокрема і в комп'ютерній, а також пошуком шляхів розв'язання нагальних практичних потреб новітніх терміносистем, що активно розвиваються.

Аналіз українських комп'ютерних терміносполук засвідчив, що аналітичний спосіб творення посідає вагоме місце серед інших способів термінотворення завдяки високій здатності до чіткішого і точного вираження наукових понять. Комп'ютерні терміни-словосполуки поділяємо за семантичною ознакою на розкладні та нерозкладні (стійкі й терміни-фраземи); за структурою на дво- та багатоконпонентні конструкції. Виявлено, що найпродуктивнішими є дво- і трикомпонентні терміносполуки (моделі: **прикметник + іменник**, **іменник + іменник**, **іменник + прикметник + іменник**). Терміносполуки, виконуючи номінативну функцію, визначають обсяг поняття, яке номінують, допомагають зрозуміти його місце в комп'ютерній системі термінів. Особливостями комп'ютерних складених найменувань є те, що компонентами таких сполук можуть бути символи: *програма на C++*, *масиви в C#*; продуктивною в комп'ютерній терміносистемі є модель: **дієслово + іменник**: *закрити файл*, *інстальювати програму*, *вибрати в меню*, *оновити таблицю*, а також виявлено лексичні одиниці, які мають ознаки і терміна, і фразеологізму, їхньою істотною ознакою є те, що, позначаючи спеціальні поняття, вони виконують номінативно-дефінітивну, а не емоційно-експресивну функцію. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в потребі глибше дослідити феномен взаємодії терміна і фразеологічної одиниці та визначити статус і місце таких конструкцій в галузевій терміносистемі.

Ключові слова: термінологія, аналітична деривація, терміносполука, вільні та сталі терміни, терміни-фраземи.

The article describes one of the productive methods of formation computer terms the syntactic method. The reason for the active use of this method is the rapid development of computer terminology, and therefore there is a need to specify or clarify the concept. In the study, the features of the selection of structural models of computer term compounds were revealed, the regularities of the combination of components in composite computer nominations were clarified, and the degree of their productivity was determined. In order to achieve the set goal, the following tasks were performed: 1) the terms-phrases of the computer industry were defined according to the structural-semantic typology; 2) the peculiarities of analytical constructions in the computer terminology system are analyzed; 3) the most productive models of creation are revealed. The relevance is associated with the growing interest in the analytical method of word formation in term systems of various fields of knowledge, in particular in the computer field, as well as the search for ways to solve the urgent practical needs of the latest term systems, which are actively developing. The analysis of Ukrainian computer terminologies proved that the analytical method of formation occupies an important place among other methods of creation due to its high ability to express scientific concepts more clearly and precisely. Computer terms-phrases are divided according to the semantic feature into decomposable and indecomposable: persistent and phrase-terms; by structure into two- and multi-component structures. It was found that two- and three-component term compounds are the most productive (models: adjective + noun, noun + noun, noun + adjective + noun). Terminological compounds, performing a nominative function, determine the scope of the concept they call, and help to understand its place in the computer system of terms. Features of computer compound names are that the components of such compounds can be symbols: program in C++, arrays in C#; productive in the computer terminological system is the model: verb + noun: close the file, install the program, select in the menu, update the table, and lexical units that have features of both a term and a phraseology have been identified, their essential feature is that, denoting special concepts, they perform a nominative-definitive, not an emotional-expressive function. The peculiarities of the names of computer components are that the components of such compounds can be symbols: a program in the C++ language, arrays in the C# language; Productive in the computer terminological system is the model: verb + noun: close the file, install the program, select from the menu, update the table, lexical units are found that have signs of both a term and a phraseology. The peculiarity is that, denoting special concepts, they perform a nominative-definitive, and not an emotional-expressive function. As a matter of fact, we see a further perspective – to more deeply investigate the phenomenon of the interaction of a term and a phraseological unit and the application of the status and place of such constructions in the industry terminology system.

Постановка проблеми. Аналітична (синтаксична) деривація є одним з аспектів, який розкриває динамічну природу терміна, тому термінологія різних галузей знань активно поповнюється не лише термінами-однословами, а й термінами – сполученнями слів, адже такі терміни надають додаткові галузеві характеристики загальноживаним словам. Визначальною особливістю та одним із шляхів поповнення комп'ютерної терміносистеми є аналітична деривація, яка виявляє високу продуктивність на сучасному етапі розвитку досліджуваної сфери. Причиною цього є стрімкий розвиток комп'ютерної терміносистеми, що спричинює потребу конкретизувати чи увиразнити поняття.

Key words: terminology, analytical derivation, term compound, free and fixed terms, idiomatic terms.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Спостерігаємо вагомий науковий доробок і українських, і зарубіжних лінгвістів щодо дослідження аналітичної деривації як багатоаспектної термінологічної одиниці, що поєднує в собі категоріальні властивості терміна і словосполуки. Польський дослідник Юзвікевич П., аналізуючи українську комп'ютерну офіційну і неофіційну лексику, системно досліджує процеси аналітичної деривації, звертаючи особливу увагу на утворення нових слів шляхом поєднання лексем [1, с. 143–148]. Л. Гаращенко, вивчаючи аналітичні конструкції як результат термінологічної номінації зауважує, що швидке й постійне оновлення фахових понять найкраще забезпечують терміносполуки, тож вони є важливими для дослідження динаміки розвитку загальнотехнічної термінологіки [2, с. 228]. Термінознавці С. Булик-Верхола та Ю. Теглівець, описуючи структурно-граматичні особливості терміносполук музичної галузі, а також семантичне наповнення цих структур, наголошують, що складеними термінами легше передати належність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на гіперо-гіпонімічному зіставленні понять, а це сприяє широкому використанню цього способу творення в музичній термінології. [3, с. 8–12]. І. Фецько вважає, що терміносполуки, або аналі-

тичні терміни, – це семантично цілісні утворення, що мають у своєму складі два і більше компоненти. Такі терміни подібні до вільних словосполучень, однак вільне словосполучення виконує номінативну функцію, а терміносполука – номінативно-дефінітивну, оскільки позначає певне, строго закріплене за ним поняття [4, с. 163–164]. З. Куньч риторичні терміни-словосполуки поділяє за семантичною ознакою на розкладні і нерозкладні (фразеологічні); за структурою – на дво-, три-, чотири-, п'ятичленні [5, 138]. О. Чуєшкова, проаналізувавши багатокомпонентні терміносполуки економічної терміносистеми, вказує на окремі вади багатокомпонентних терміноодиниць: громіздка структура, що зумовлює певні незручності в користуванні, а також те, що багатокомпонентні терміни-словосполуки фіксують не всі галузеві словники, оскільки їх як відносно вільні можна розкласти на менші [6, с. 95].

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є комплексно охарактеризувати аналітичний спосіб творення комп'ютерних термінів як тип термінологічної номінації та визначити рівень його продуктивності. Для реалізації мети буде виконано такі завдання: 1) за структурно-семантичною типологією виокремити терміни-словосполуки комп'ютерної галузі;

2) проаналізувати істотні ознаки аналітичних конструкцій в комп'ютерній терміносистемі;
3) виявити найпродуктивніші моделі аналітичного термінотворення.

Актуальність пов'язана зі зростанням інтересу до аналітичного способу словотворення в терміносистемах різних галузей знань, зокрема і в комп'ютерній, а також із пошуком шляхів розв'язання нагальних практичних потреб новітніх терміносистем, що активно розвиваються.

Виклад основного матеріалу. Дискусійним на сьогодні є визначення статусу аналітичних термінів в конкретній терміносистемі. З одного боку, терміносполуками вважають синтаксичні конструкції, які містять два і більше компоненти на основі смислового і підрядного зв'язку, що означають єдине цілісне поняття, маючи різний ступінь змістової розкладності. З другого боку, терміносполуками вважають особливий вид стійких словосполучень, термінологічність яких зумовлена потребою в номінації наукових об'єктів. Іноді взагалі заперечують можливість ототожнення фразеологізмів і терміносполук. Наприклад, А. Коваль зауважує, що це стійкі терміносполуки, які вносять у текст у готовому вигляді, а не створюють їх заново (це одиниці мови, а не мовлення) [7, с. 293]. Л. Гаращенко зазначає: «У тлумаченні аналітизму на лексичному рівні постає актуальним послідовне розмежування понять «вільне словосполучення», «стійке словосполучення» і «фразеологізм» [2, с. 225]. З Куньч наводить докази вільності термінологічних утворень: 1) наявність мікросистеми термінів-словосполучень, що називають те саме родове поняття й різні види; 2) один із компонентів має нульову термінологічну валентність, тобто виражений загальноживаним словом, а решта – здатні вступати в інші термінологічні сполучення.

Отже, *термінологічною словосполучою* є багатолексемне, семантично цілісне утворення, яке виконує номінативну функцію та містить два і більше компонентів. погоджуємося також з думкою С. Локайчук, щоб стати термінною сполучою, сполучення слів має мати більш або менш стабільний порядок компонентів; мати обмеження зміни його частин; багаторазово повторюватись у фаховій літературі; бути кодифікованим у словниках і довідниках [8, с. 71–72].

Дослідження комп'ютерних терміносполук засвідчує, що за ступенем смислової подільності й за ступенем відображення системності понять певного термінологічного ряду доцільно розмежовувати термінологічні словосполуки та терміни-фраземи (неподільні за смыслом терміносполуки, до складу

яких входять переосмислені компоненти). До термінів-словосполук належать термінологічні найменування, для яких характерна формальна подільність компонентів.

Складені номінації походять із синтаксично оформленого сполучення слів й утворюють *розкладні* та *нерозкладні* словосполуки. *Розкладні* поділяємо на *вільні* словосполуки, що містять елементи, які мають термінологічне значення в певній терміносистемі й можуть функціонувати поза межами вільної словосполуки або входити до складу іншої терміносполуки, та *нерозкладні* тобто неподільні (*сталі й теміни-фраземи*), які створюють за синтаксичними моделями, вони мають сталий порядок слів, їх використовують у готовому вигляді. До складу таких сполук можуть входити слова, що не мають термінного значення, однак істотно уточнюють, конкретизують семантику комп'ютерної термінологіки (*штучний інтелект*). Хоча компоненти таких термінів, узяті ізольовано, можуть і не бути термінами, саме їх спільне вживання забезпечує трактування термінологічної словосполуки як терміна, його сприймають цілісно.

Розкладні (вільні) терміносполуки.

П. Юзвікевич, досліджуючи українську комп'ютерну лексику, зауважує, що серед складених назв у комп'ютерній термінології переважають дво- і трикомпонентні терміносполуки – атрибутивні назви [2]. Отож серед розкладних термінів виокремлюємо *прості* термінологічні словосполуки, що містять два компоненти атрибутивного та об'єктивного типу на основі синтаксичних зв'язків узгодження та керування. Найбільш продуктивними є терміни, утворені за такими моделями:

прикметник + іменник: до терміна-іменника, що означає родове поняття, додають означення, яке конкретизує значення терміноодиниці. Препозитивний атрибутивний компонент виражений прикметником-дериватом (*віртуальне середовище, криптографічний алгоритм, мережевий протокол, електронна пошта, оптичне волокно*) або прикметником зі складною твірною основою (*електронно-променева трубка, компонентно-орієнтоване програмування*). У галузевих словниках (ТСІ, словник-ІТ онлайн) спостерігаємо певну кількість термінів, в яких атрибутивний компонент стоїть у постпозиції, тобто такі терміноодиниці утворено моделлю **іменник + прикметник:** *графіка анімаційна, дані емпіричні, кешування адаптивне, кабель волоконно-оптичний, кластер багатопортовий, мова інформаційно-пошукова, іменник + дісприкметник:* *сервлет-контейнер*

розподілений, клавіатура розширена. Така інверсія зручна для кодифікування в галузевих словниках та довідниках. Спостерігаємо, що двоскладові терміносполуки містять лексично відмінні поєднання: а) один із компонентів є терміном, а інший – загальноповжитим словом: *доменне ім'я, кишеньковий комп'ютер, кодова сторінка*; б) обидва складники – це загальноповжиті мовні одиниці, що термінувалися: *робочий стіл, діалогове меню, модальне вікно*; в) два компоненти мають термінне значення: *міжмережний інтерфейс, інформаційні технології, онлайнів технології*. Зрідка атрибутивний компонент виражений формою порядкового числівника: **числівник + іменник** (*перший атрибут, третій параметр*);

іменник + іменник: така модель аналітичних терміносполук засвідчує високу здатність передавати особливості родо-видових відношень у назві спеціального поняття: *інтерфейс користувача, мова програмування, релевантність сайту*. Зазвичай опорний компонент виражено іменником у називному відмінку однини, а залежний – іменником у родовому відмінку, проте спостерігаємо конструкції, ускладнені прийменниками: опорний компонент у називному, а залежний – у місцевому: *індикатор на світлодіодах*, а також іменник (Н. в.) + іменник (О. в.): *керування мережею, керування трафіком*. Особливістю комп'ютерних складених спеціальних найменувань є те, що компонентами, окрім вербально виражених терміносполук, можуть бути символи: *програма на C++, масиви в C#*.

Досить продуктивною в комп'ютерній терміносистемі є модель: **дієслово + іменник** (*закрити*

файл, установити з'єднання, інсталиувати програму, вибрати в меню, оновити таблицю), оскільки для ІТ-галузі є характерним те, що до складу словосполучень належать вербали, що означають назви команд, у формі інфінітива. У лексикографічних джерелах [9] стикаємося з *трикомпонентними терміносполучками* (*автоматизована розробка програм, векторна модель даних*) – часто номінації такого типу утворюють тематичні ряди видових назв.

Складні терміни-словосполучки. Доволі часто в комп'ютерній термінології трапляються багатоконпонентні номінації (див. Діаграму 1). Терміном *багатоконпонентні* терміносполучки позначаємо термінні одиниці, що містять чотири і більше компонентів: *чотириконпонентними* (*діагональ робочої області екрана, елемент графічного інтерфейсу користувача, система керування базами даних*) – переважно такі терміносполучки виникають унаслідок ускладнення двоконпонентних, рідше трикомпонентних структур з чіткою конкретизацією. Спостерігаємо *п'ятикомпонентні* (*широкозмугова передача цифрових і аналогових сигналів*) та *шестиконпонентні* терміни (*програмний модуль архітектури файлової системи Windows*) поодинокі *семикомпонентні* (*мова опису апаратного забезпечення з високошвидкісною елементною базою*), які утворено шляхом ускладнення двоконпонентних або поєднанням трикомпонентних терміносполук в одне смислове та структурне ціле з метою уточнити або деталізувати дію, процес, реалію. Проаналізувавши 900 аналітичних словосполук, виявляємо двоконпо-

Діаграма 1

нентних – 351; трикомпонентних – 306; чотирикомпонентних – 208; п'ятикомпонентних – 5; шестикомпонентних – 27; семикомпонентні – 3 тощо.

В українській комп'ютерній термінології наявні такі продуктивні моделі:

трикомпонентні:

прикметник + прикметник + іменник (*географічна інформаційна система, локальна обчислювальна мережа, автоматизоване робоче місце, безпроводна локальна мережа*); перший прикметник звужує значення вихідної сполуки або конкретизує значення двох наступних термінів.

прикметник + іменник + іменник: *двійковий інтерфейс застосувань, апаратні компоненти мережі, концептуальна модель даних*; перший прикметник деталізує, конкретизує терміносполуку.

іменник + прикметник + іменник: *інженерія програмного забезпечення, джерела просторових даних, завантаження операційної системи, екран цифрового пристрою, уніфікований ідентифікатор ресурсу, ядро операційної системи, контролер периферійного пристрою*; перший іменник уточнює значення наступної терміносполуки.

іменник + іменник + іменник: *керування каналом доступу, піктограма файлу документа, мережа сховища даних, шаблон документа Word*; *чотирикомпонентні:*

прикметник+іменник+прикметник+іменник: *стандартні сервіси інформаційної системи*;

прикметник+прикметник+іменник+іменник: *мережне безпроводне пересилання даних*;

прикметник+іменник+іменник+іменник: *функціональний об'єкт мережі електрозв'язку, мова розмітки даних бізнес-процесів*;

іменник+іменник+іменник+іменник: *команда з набору команд мікрокоду*;

іменник+прикметник+іменник+іменник: *мова об'єктно-орієнтованого аналізу й моделювання*;

іменник+іменник+прикметник+іменник: *модель архітектури виробничих застосувань*;

іменник+іменник+іменник+прикметник: *мова таблиць стилів каскадних*;

п'ятикомпонентні:

прикметник + прикметник + іменник + іменник + іменник: *програмований логічний пристрій обробки даних*,

іменник+іменник+прикметник+іменник+іменник: *мова інтеграції синхронних потоків мультимедіа, мова програмування з абстрактними типами даних, чисел подання в позиційній системі числення*;

іменник+іменник+іменник+іменник+іменник: *мова семантики й специфікації стилю документів*;

шестикомпонентні:

прикметник+іменник+іменник+прикметник+іменник+іменник

програмний модуль архітектури файлової системи Windows.

Отож багатоконпонентні терміни, деталізуючи наукові поняття, демонструють зв'язок з іншими поняттями, що вказує на системність терміна. Тому слушною вважаємо думку О. Чуєшкової, що проблему «точність – стислість» у термінологічній сфері необхідно вирішувати на користь першої [6, с. 99].

До *нерозкладних* термінів-словосполучень в комп'ютерній термінології належать синтаксично стійкі сполуки, які передають зміст лише в нерозчленованому вигляді, мотивація компонентів дещо стерта, переосмислена, а іноді значення окремих компонентів не мотивуються взагалі. У комп'ютерній термінології виявляємо такі синтаксичні сполуки: *штучний інтелект, пошукова система, віртуальне середовище, носій інформації, ледачі (ліниві) обчислення, хмарні обчислення, плавуча точка, операційна система, програмне забезпечення, холодний запуск, холодний друк тощо*. Л. Гаращенко зазначає, що такі аналітичні сполуки тільки зовні наближаються до фразеологізмів, але у структурно-семантичному плані є номінаціями спеціальної сфери використання [1]. О. Левченко називає такі конструкції *колокаціями* й акцентує, що конструкція має структуру вільної словосполуки, підпорядкованої цілісності значення вислову, їй властива регулярність уживання у контексті, ця словосполука трапляється в тексті частіше поряд, ніж за випадковою вірогідністю окремо [10, с. 194]. Нерозкладні словосполуки подібні до розкладних (вільних), наявна відповідна структурна схема, певне граматичне значення, компоненти поєднані одним із способів підрядного зв'язку. Проте на відміну від вільних словосполук, головний компонент не має чітко вираженого лексичного значення, потребує конкретизації або доповнення. Залежне слово несе основне семантичне навантаження, внаслідок чого формується словосполука з нерозчленованою, цілісною семантикою. Це й пов'язує обидва компоненти в нероздільне ціле. Однак нерозкладні словосполуки мають чимало спільного із фразеологізмами: подібну структурну схему, функцію і позицію одного члена речення, але компоненти нерозкладних словосполук зберігають лексичне значення один повністю, другий

частково (на противагу фразеологізмам, які сприймаємо як єдине ціле), і тому ступінь семантичного злиття їх значно нижчий, ніж у фразеологізмах. Отож *нерозкладні* словосполучення – це синтаксичні одиниці, які нетотожні до слова, тому є ближчими до вільних словосполучень, ніж до фразеологізмів. Варто також зауважити, що подекуди зазначені вище терміносполучення позначають професійні поняття і є стійкими лише в певній терміносистемі, за межами професійного використання така словосполучення втрачає стійкість. Тому такі конструкції (*штучний інтелект, пошукова система, віртуальне середовище*) будемо називати нерозкладними *стійкими* терміносполученнями.

Цікавим з огляду на це є дослідження С. Дружб'як, яка, вивчаючи терміносистему економіки німецької мови, виокремлює термін-фразеологізм як стійкий зворот, який має певну ідіоматичність та належить до мови професійної комунікації, містить щонайменше один термін і об'єктивує знання, отримані в межах професійного досвіду в типових ситуаціях професійної діяльності [11, с. 224]. Такі сполучення спостерігаємо в комп'ютерному дискурсі, їх вживають для вираження понять, процесів і ситуацій, пов'язаних ІТ-галуззю у відповідних контекстах у фахових виданнях. Ю. Продан вважає, що терміни-фраземи інтегрують ознаки терміна й фраземи [12, с. 224]. Взаємодія таких лексем у конструкції зумовлює поєднання фразеологічного й термінологічного значень в одній лексичній одиниці, що доповнюють одне одного. До прикладу:

бітова війна – вказує на конфлікт або суперництво в мережі «Інтернет», особливо це стосується кібербезпеки;

вірусний контент – стосується контенту, який поширюється в мережі швидко та широко, подібно як вірус;

на одній хвили (*з однієї хвили*) – вказує на відповідність поглядів або думок, зазвичай в контексті обговорення онлайн;

вийти з логіна (акаунта) – перестати бути в інтернеті, зокрема після завершення сесії;

мережева атака – вказує на цілеспрямовану спробу злому, вторгнення або пошкодження комп'ютерної мережі;

вийти в онлайн – почати діяльність або присутність в інтернеті.

Творення такого виду термінів відбувається шляхом метафоризування, за своїм значенням терміни-фраземи можуть відповідати слову, яке нерідко заміняє такі конструкції. Компоненти в таких зворотах позбавлені граматичного значення, тому виступають одним членом речення. Отож спосіб їхнього творення – семантичний, що стане предметом нашого подальшого дослідження.

Висновок. Аналіз українських комп'ютерних терміносполучень засвідчив, що аналітичний спосіб творення посідає вагомe місце серед інших способів творення завдяки високій здатності до чіткішого й точного вираження наукових понять. Комп'ютерні терміни-словосполучення поділяємо за семантичною ознакою на розкладні та нерозкладні (стійкі й терміни-фраземи); за структурою на дво- та багатоконпонентні конструкції, найпродуктивнішими з яких є дво- і трикомпонентні терміносполучення (моделі: *прикметник + іменник, іменник + іменник, іменник + прикметник + іменник*). Виконуючи номінативну функцію, терміносполучення визначають обсяг поняття, яке називають, допомагають зрозуміти його місце в комп'ютерній системі термінів. Істотними особливостями комп'ютерних складених найменувань є те, що компонентами таких терміносполучень можуть бути символи: *програма на C++*, *масиви в C#*, продуктивною в комп'ютерній терміносистемі є модель: *дієслово + іменник: закрити файл, інсталиувати програму, вибрати в меню, оновити таблицю*, а також виявлено лексичні одиниці, які мають ознаки і терміна, і фразеологізму, їхньою особливістю є те, що, позначаючи спеціальні поняття, вони виконують номінативно-дефінітивну, а не емоційно-експресивну функцію. Отож перспективу подальших досліджень вбачаємо в потребі глибше дослідити феномен взаємодії терміна і фразеологічної одиниці та визначити статус і місце таких конструкцій в галузевій терміносистемі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Yóźwikiewicz P. *Lingua Ucraina ad res informaticas pertinens. Investigation of Ukrainian computer vocabulary.* Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław, 2013. 276.
2. Гаращенко Л. Аналітизм як тип термінологічної номінації. Лінгвістичні дослідження: Збірник наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2012. Вип. 34. С. 223–228.
3. Булик-Верхола С., Теглівець Ю. Аналітичний спосіб творення музичних термінів української мови. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 31 (70). № 1. Частина 1. Київ. «Гельветика», 2020. С. 8–12.

4. Фецько І. Структурні моделі складених термінів із компонентом «музей» (на матеріалі термінології музейництва). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2014. № 791. С. 163–169.
5. Куньч З. *Українська риторична термінологія: історія і сучасність*. Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. С. 130–135.
6. Чуєшкова О. Про поняття оптимальної довжини терміна (на матеріалі економічної термінології). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2008. № 620 : Проблеми української термінології. С. 95–99.
7. Коваль А. Практична стилістика сучасної української мови. Вища школа, 1987. 348 с.
8. Локайчук С. Терміни-словосполучення в сучасній українській археологічній науці. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки Філологічні науки. Мовознавство. 1, 2011. С. 71–76.
9. Тлумачний словник з інформатики. Дніпропетровськ, Національний гірничий університет, 2010. 600 с.
10. Левченко О., Лотоцька Н. Розмежування понять фразеологізм та колокація в сучасному мовознавстві (на матеріалі корпусу текстів Романа Іваничука). Актуальні питання іноземної філології: науковий журнал Луцьк. 2019. С. 193–199.
11. Дружб'як С. Терміни-фразеологізми в економічній терміносистемі (на матеріалі німецької мови). Нова філологія. Запоріжжя: ЗНУ, 2009. № 36. С. 224–228.
12. Продан Ю. Поняття *термін-фразема* у лінгвістиці. Термінологічний вісник. 2013. Вип. 2(1). С. 116–121.

УДК 811.161.2:342.78

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.15>

КОЛЕКТИВНЕ ОБГОВОРЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПРОБЛЕМ ЯК СКЛАДОВА ДІЛОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

COLLECTIVE DISCUSSION OF PROFESSIONAL PROBLEMS AS A COMPONENT OF BUSINESS UKRAINIAN

Мунтян О.О.,

orcid.org/0000-0002-7004-0249

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології та перекладу

Київського національного університету технологій та дизайну

У статті досліджується специфіка навчання майбутніх філологів колективному обговоренню професійних проблем у формі дискусії. Актуальність теми статті полягає у тому, що сучасному суспільству потрібні люди, які вміють не тільки самостійно знаходити оптимальні розв'язання складних питань, а й працювати в колективі, проявляти гнучкість і творчість, не губитися в нестандартних ситуаціях, бути комунікабельними. На думку авторів статті, для формування професійної майстерності та конкурентоздатності сучасного фахівця необхідне набуття комунікативного досвіду, що сприяє розвитку креативних здібностей здобувачів освіти та спонукає до самореалізації спеціалістів, активізує пізнавальні інтереси, реалізує евристичні здібності. Такий досвід здобувачі освіти набувають під час навчання колективного обговорення професійних проблем як складової ділової української мови. Тому мета статті полягає у визначенні оптимальних шляхів підготовки та проведення дискусії як однієї з форм колективного обговорення професійних проблем.

У статті дискусія трактується як обговорення певного спірного питання, дослідження проблеми, у якому кожна сторона, опонуючи думку співрозмовника, аргументує свою позицію і претендує на досягнення мети. Автор описав структуру дискусії; визначив труднощі навчання дискусії та уклав модель навчання її організації.

На думку автора статті, під час навчання ведення дискусії необхідне вироблення у здобувачів освіти навичок оптимальної мовної поведінки у професійній сфері, а саме: вплив на співрозмовника за допомогою вмілого використання різноманітних мовних засобів, опанування культурою монологу, діалогу та полілогу; вибір та послугоування різними комунікативно виправданими мовними засобами, приклади яких наводяться у статті.

Ключові слова: дискусія, ділова українська мова, колективне обговорення, мовні кліше, професійна компетентність.

The article is devoted to the specifics of teaching future philologists to collectively discuss professional problems in the form of a discussion. The relevance of the article's topic is that modern society needs people who are able not only

to find optimal solutions to complex issues on their own, but also to work in a team, to be flexible and creative, not to get lost in non-standard situations, and to be sociable. According to the authors of the article, the formation of professional skills and competitiveness of a modern specialist requires the acquisition of communication experience that promotes the development of students' creative abilities and encourages self-realization of specialists, activates cognitive interests, and realizes heuristic abilities. Students gain such experience while learning to collectively discuss professional problems as a component of the business Ukrainian language. Therefore, the purpose of the article is to determine the best ways to prepare and conduct a discussion as a form of collective discussion of professional problems.

The article interprets a discussion as a discussion of a certain controversial issue, a study of a problem in which each party, opposing the opinion of the interlocutor, argues its position and claims to achieve the goal. The author describes the structure of the discussion; identifies the difficulties of teaching the discussion and draws up a model for organizing its teaching.

According to the author of the article, when learning to conduct a discussion, it is necessary to develop the skills of optimal linguistic behavior in the professional sphere, namely: influence on the interlocutor through the skillful use of various linguistic means, mastering the culture of monologue, dialogue and polylogue; selection and use of various communicatively justified linguistic means, examples of which are given in the article.

Key words: discussion, business Ukrainian, collective discussion, language clichés, professional competence.

Постановка проблеми. В Законі України «Про освіту» від 2017 року зазначається: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [1]. Іншими словами, сучасному суспільству потрібні люди, які вміють не тільки самостійно знаходити оптимальні розв'язання складних питань, а й працювати в колективі, проявляти гнучкість і творчість, не губитися в нестандартних ситуаціях, бути комунікабельними. Це обов'язково ґрунтується на спроможності чіткого та доступного для сприйняття формулювання інформації, знаходження необхідних каналів та форм її передачі, вміння не лише розуміти себе, а й інших зацікавлених партнерів-співрозмовників, і в процесі переговорів з урахуванням поставлених цілей досягати оптимального та взаємовигідного для усіх сторін результату.

У цьому контексті результат навчання здобувачів освіти діловій українській мові розглядається як рівень розвиненості їхньої професійної компетентності. Колективне обговорення професійних проблем як складова ділової української мови полягає у пошуку шляхів, методів, засобів удосконалення ситуації (об'єкта, процесу), створенні еталонних образів.

Іншими словами, сьогодні виникла потреба в освітніх технологіях, спрямованих на формування компетенцій та здібностей швидко адаптуватися у світі, що динамічно змінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В українських наукових колах дискусія розглядається здебільшого як метод навчання іноземних мов. Методиці навчання майбутніх філологів ведення дискусії англійською мовою на основі проблемних ситуацій присвятили свої розвідки І. Зайцева та М. Писанко [2]. Т. Москаль досліджувала навчання майбутніх учителів англійської мови професійно орієнтованої дискусії [3]. Вітчизняні лінгвісти О. Бігич, Л. Бондар та інші вивчали формування іншомовної професійно орієнтованої компетентності в годинні у студентів нелінгвістичних спеціальностей [4]. Дослідження В. Отруби та О. Коваль присвячені впровадженню дискусії як інтерактивної форми навчання у гібридний освітній процес [5]. І. Сущенко вивчає методи навчання дебатів [6]. Зі свого боку, особливості проведення навчальних дискусій досліджує О. Кадикало [7], а Н. Андронік аналізує інтонаційне оформлення дискусійного висловлювання [8]. М. Баган, З. Валюх та О. Мунтян проводять міжмовне когнітивне дослідження англійських та українських метафор з імпліцитним запереченням [9].

Відповідно до аналізу останніх досліджень та публікацій в наукових колах відсутні розвідки, присвячені навчанню колективного обговорення професійних проблем, зокрема у формі дискусії.

Мета статті полягає у визначенні оптимальних шляхів підготовки та проведення дискусії як форми колективного обговорення професійних проблем. Для досягнення поставленої мети необхідно розробити етапи підготовки й проведення дискусії та визначити мовні кліше, якими можуть послуговуватися здобувачі освіти під час проведення колективного обговорення. Така підготовка стане підґрунтям для успішної професійної діяльності майбутніх філологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що основними видами ділового спіл-

кування є ділова бесіда, ділова нарада, ділові переговори, ділова полеміка та ділова дискусія. Ділова бесіда є передачею або обміном інформацією та думками з певних професійних питань або проблем. Водночас ділова нарада – це спосіб відкритого колективного обговорення ділових питань групою фахівців. Ділові переговори вважаються основним засобом узгодженого прийняття рішень у спілкуванні зацікавлених сторін. Ділова полеміка або суперечка – це зіткнення думок; розбіжності з певного питання, боротьба, під час якої кожна зі сторін відстоює свою точку зору. Ділова дискусія – обговорення певного спірного питання, дослідження проблеми, у якому кожна сторона, опонуючи думку співрозмовника, аргументує свою позицію і претендує на досягнення мети.

Цілеспрямоване групове обговорення конкретних професійних питань досягається насамперед у дискусії. Вона передбачає спільну роботу, обмін думками та прийняття рішень. Дискусія виявляє різні точки зору комунікантів і дає їм змогу сформулювати свої власні погляди на проблему. Відомо, що дискусія – один із найефективніших прийомів групової взаємодії [7]. Вона спрямована на обмін думками, варіантами рішень, інформацією, пропозиціями, порівняння ідей. Дискусія використовується для обговорення питань, тем або проблем, на які немає однозначних відповідей і для яких існує безліч варіантів рішень. У соціальних і гуманітарних науках можуть розглядатися різні теоретичні позиції щодо якогось явища або різні інтерпретації однієї й тієї самої події. У природничих, математичних і технічних науках дискусія використовується для вивчення й аналізу різних варіантів і способів розв'язання проблем [10].

Залучаючись до дискусії, здобувачі освіти беруть участь в опануванні наукових знань, а активні, цікаві та емоційні дискусії дають змогу набувати знань, які мають глибокий, усвідомлений, осмислений і тривалий ефект. Дискусії стимулюють творчі здібності здобувачів освіти, уміння знаходити нестандартні рішення. Крім пізнавальної мети, дискусія спрямована на розвиток особистісних якостей здобувачів освіти, їхніх комунікативних навичок, уміння аналізувати інформацію, будувати аргументовані докази своїх ідей та поглядів. Під час дискусії викладач має створювати умови для відкритого висловлення учасниками своїх ідей, позицій та ставлення до обговорюваної теми, а також для вивчення можливості зміни цих позицій у процесі групової взаємодії. Незалежно від характеру висловлюваних думок (доповнювальних або протилежних), осно-

вою дискусії є виявлення і зіставлення різних позицій, думок і рішень.

Дискусії показують, що кожне висловлювання можна інтерпретувати по-різному, що одне й те саме питання можна розглядати під різними кутами зору і що існує безліч варіантів рішень. Успіх або неуспіх дискусії багато в чому залежить від її організації та характеру роботи. Традиційно виокремлюють такі етапи дискусії: підготовчий і мотиваційно-орієнтаційний (орієнтація), виробничий (оцінювання) і рефлексивно-оціночний (синтез).

Підготовчий і мотиваційно-орієнтаційний етап (орієнтація): у межах обговорюваної теми ці етапи здебільшого складаються із самостійної (переважно позанавчальної) діяльності викладачів та здобувачів освіти. Ці етапи складаються з таких кроків. Спочатку необхідно визначити місце дискусії в освітньому процесі. На початковому етапі вивчення теми визначається рівень знань здобувачів освіти з теми, виявляються наявні уявлення про предмет (явище), розробляється план навчання. На середньому етапі вивчення теми під час дискусії здійснюється проміжний контроль знань, визначається ступінь засвоєння і розуміння здобувачами освіти матеріалу, виявляються аспекти, які потребують подальшого осмислення та опрацювання. Наприкінці вивчення теми дискусія використовується для аналізу засвоєння матеріалу, контролю та оцінки знань і глибини розуміння теми. Далі необхідно визначити тему дискусії та спланувати наступне заняття. Після цього слід познайомити здобувачів освіти із темою та метою обговорення (основним питанням дискусії). Наступний крок полягає в наданні списку джерел інформації з питання, що обговорюється (за потреби), та уточненні поняттєвого апарату. Потім здобувачам освіти пояснюються прийоми ведення дискусії (правила участі в дискусії, формат виступу).

Правила участі в дискусії (готують і роздають здобувачам освіти або проєктують на екран):

- будьте об'єктивні, логічні та послідовні у своїх міркуваннях;
- підкріплюйте кожне висловлювання фактами й аргументами;
- дайте можливість висловитися кожному учасникові;
- зважайте на думку й позицію кожного;
- обговорюйте лише тему дискусії;
- ставтеся одне до одного з повагою;
- кожному учасникові має бути надано 5–7 хвилин для виступу.

Формат виступів може бути таким: усне повідомлення; повідомлення з презентацією; повідомлення з роздатковим матеріалом тощо.

Далі викладачам необхідно визначити необхідний матеріал та обладнання для проведення дискусії:

- аудиторія з відповідною технікою (інтерактивна дошка);
- комп'ютерний клас;
- простора аудиторія з можливістю переміщення меблів (при роботі в групах);
- роздаткові матеріали (для рефлексії, пам'ятки).

Наступний крок полягає у формуванні груп для представлення різних думок (рішень, позицій) за темою дискусії. Мотивація здобувачів освіти до активної участі в дискусії є одним із ключових чинників у її підготовці. Перед початком основного етапу необхідно нагадати здобувачам освіти про правила участі в дискусії.

Протягом усієї роботи групи, викладачі виступають у ролі модераторів:

- стежать за виконанням основних правил участі в дискусії здобувачами освіти;
- координують діяльність учасників дискусії;
- спрямовують хід дискусії в потрібному напрямку;
- контролюють дотримання регламенту виступу здобувачів освіти;
- спільно зі здобувачами освіти аналізують і оцінюють запропоновані альтернативи.

Безпосереднє проведення дискусії – це аудиторна робота викладачів-модераторів і здобувачів освіти. Можна виділити такі кроки цього етапу:

- виступ здобувачів освіти – учасників дискусії;
- пред'явлення здобувачами освіти своїх аргументованих думок, рішень (з поданням фактів, прикладів, доказів своєї точки зору, позиції), що сприяє обміну та збору ідей за темою;
- спільне обговорення (перехресне опитування учасниками один одного з метою виявлення сильних і слабких сторін кожної позиції), що сприяє зануренню в тему та глибшому її аналізу;
- підсумки, аналіз та оцінка отриманих варіантів рішень.

Здобувачам освіти необхідно пояснити, якими мовними кліше вони можуть послуговуватися під час обговорення та обміну думками.

До мовних засобів вираження згоди належать, наприклад, такі:

Ви маєте рацію.

Я дотримуюся такої ж думки.

Я не заперечую.

Я дотримуюся Вашої думки.

Я поділяю Вашу точку зору.

Цього не можна заперечувати.

З цим не можна погодитися.

Категоричне підтвердження реалізується такими мовними засобами:

Безумовно. Безсумнівно. Без сумніву.

Цілком справедливо.

Цілковито згоден.

Абсолютно згоден.

Переконаний, що це так.

Часткова згода може бути виражена такими одиницями, як:

Якоюсь мірою це справедливо.

Припустимо, що це так.

Я не заперечую.

Якоюсь мірою можна з Вами погодитися.

Заперечення або незгода можуть бути виражені одиницями на кшталт:

Не згоден із Вами.

З цим не можна погодитися.

Ви помиляєтеся щодо ...

Я не поділяю Вашу точку зору.

Я не дотримуюся такої думки.

Цього не можна не заперечувати.

Зі свого боку, категоричне заперечення реалізується такими мовними кліше, як:

Переконаний, що це не так.

Зовсім не згоден з Вами.

Абсолютно не згоден.

Непряме заперечення можна виразити такими мовними кліше, як:

Мені здається, що це не так.

Гадаю, що це не зовсім так.

Це важко стверджувати.

Не хотілося б Вам заперечувати, але насправді це не так.

Сумнів вербалізується такими мовними кліше, як:

Напевно, це сумнівно, щоб ...

У цьому я дуже сумніваюся.

Може бути.

Навряд.

Важко сказати.

Слід також звернути увагу здобувачів освіти мовою кліше, які стосуються корекції під час дискусії:

Вибачте, я переб'ю вас.

Вибачте, але я хочу зазначити, що ...

Прошу вибачити, що перериваю, але ...

Ви відійшли від теми.

Повернемося до нашої теми.

Я все ж таки хотів би повернутися до розмови [10, с. 133].

Рефлексивно-оцінний етап, або етап консолідації, завершує роботу з обговорюваної теми та поля-

гає в підбитті її підсумків, консолідації вироблених рішень. Цей етап можна поділити на такі кроки:

- упорядкування, систематизація, спільна оцінка та аналіз отриманих результатів;
- зіставлення цілей дискусії з отриманими результатами;
- формулювання висновків про ефективність виконаної роботи;
- здійснення контролю знань, умінь здобувачів освіти за темою дискусії (тестування, контрольна робота, есе тощо);
- самооцінка здобувачів освіти про участь у дискусії;
- виявлення набутих фахових знань і вмінь, особистісних якостей.

Дискусія може використовуватися на заняттях не лише як об'єкт навчання заняття, але і як метод викладання.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Організація освітнього процесу з використанням дискусії як методу навчання, з одного боку, та як об'єкту навчання, з іншого боку, підвищує інтенсивність аудиторної роботи, формує мовні та мовленнєві компетенції, які здобувачі освіти можуть використати під час самостійної роботи у період навчання, а також у подальшій професійній діяльності.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у розробці методичних рекомендацій для навчання здобувачів освіти колективного обговорення професійних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380.
2. Зайцева І. В., Писанко М. Л. Методика навчання майбутніх філологів ведення дискусії англійською мовою на основі проблемних ситуацій. *Вісник КНЛУ. Серія Педагогіка та психологія*. 2017. Випуск 27. С. 54–61.
3. Москаль Т. Навчання майбутніх учителів англійської мови професійно орієнтованої дискусії. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. № 3–4 (97–98). С. 118–128.
4. Теорія і практика формування іншомовної професійно орієнтованої компетентності в говорінні у студентів нелінгвістичних спеціальностей: Колективна монографія / О. Б. Бігич, Л. В. Бондар, М. М. Волошинова, Л. О. Максименко, О. М. Огуй, Я. В. Окопна, І. О. Сімкова. К.: Вид. центр КНЛУ, 2013. 385 с.
5. Отруба В. В., Коваль О. М. Актуальність впровадження дискусії як інтерактивної форми навчання у гібридний освітній процес. *Іноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості: матеріали II Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*, м. Київ, 18 листопада 2021 року. Т. 1. Київ: КНУТД, 2021. С. 102–106.
6. Навчання дебатів: збірка матеріалів для керівників дебатних клубів та вчителів, які навчають дебатів і дискусій; автор-укладач: І. Суценок. К., 2003. 32 с.
7. Психологія і педагогіка. Особливості проведення навчальних дискусій: навч.-метод. посібник; за ред. О. І. Кадикало. Львів: ЛІБС УБС НБУ, 2013. 20 с.
8. Андронік Н. П. Інтонаційне оформлення дискусійного висловлювання. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету України*. 2009. Вип. 63. С. 8–9.
9. Bahan Myroslava, Valiukh Zoia, Muntian Oleksandr. Metaphors with Implicit Negation in Modern English and Ukrainian: Cognitive and Linguodidactic Aspects. *Arab World English Journal (AWEJ)*. Special Issue on the English Language in Ukrainian Context, November. 2020. Pp. 50–67. DOI: <https://dx.doi.org/10.24093/awej/eit3.5>
10. Плотницька І. М. Ділова українська мова. Навчальний посібник. 3-тє видання. К.: Центр учбової літератури, 2008. 256 с.

РОЗДІЛ 2 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'1:305]646.7:004.774.6

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.16>

ЛЕКСИЧНІ ВІДТІНКИ КРАСИ: ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ Б'ЮТІ-БЛОГІВ

LEXICAL NUANCES OF BEAUTY: GENDER FEATURES OF BEAUTY BLOGS

Білик О.І.,

orcid.org/0000-0002-3973-0700

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології*

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Шеверак І.Р.,

orcid.org/0009-0004-7872-3222

магістрантка II курсу факультету іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена дослідженню лексичних особливостей блогів про красу, які є популярними в сучасному онлайн середовищі, і зосереджується на різниці в мовленні чоловіків-блогерів та жінок-блогерів з погляду гендерної лінгвістики. Для аналізу вибрано дванадцять відеороликів, які містять огляди та відгуки про косметичні продукти та процедури щоденного догляду. Метою статті є виявлення спільних та відмінних ознак лексичного контенту б'юті-блогів. Предметом дослідження стали іменники на позначення продуктів краси, прикметники, які використовуються для опису цих продуктів та враження від них, а також слова-підсилювачі, якими послуговуються блогери у своїх відео.

З'ясовано, що як чоловіки, так і жінки-блогерки активно користуються позитивно забарвленими та негативно забарвленими прикметниками для передачі своїх вражень. Виявлено відмінності у способі вираження незадоволення продуктом: чоловіки використовують більш прямий та інтенсивний спосіб вираження, тоді як жінки намагаються уникнути негативних оцінок. Досліджено лексичні відмінності у використанні слів для позначення кольорів. Колір є ключовим елементом у визначенні відтінків косметичних продуктів, а вживання асоціацій та нетрадиційних прикметників полегшує сприйняття термінів кольорів. На відміну від чоловіків, жінки-блогерки частіше використовують асоціативні слова, що робить свої описи більш живими та доступними для розуміння, підкреслюючи важливість відтінків для аудиторії. Досліджено використання слів-підсилювачів у мовленні б'юті-блогерів з врахуванням гендерної різниці. Жінки-блогерки використовують більш різноманітний спектр підсилювачів, а чоловіки-блогери, натомість, зазвичай обмежуються загальнозживаними словами-підсилювачами.

Вивчення лексичних особливостей блогів про красу з акцентом на гендерних відмінностях допомагає виявити тенденції, стиль та підходи, якими послуговуються блогери для створення привабливого контенту та ефективної комунікації з аудиторією.

Ключові слова: блоги про красу, гендерна лінгвістика, лексичні особливості, слова-підсилювачі, асоціативні слова.

The article is dedicated to the exploration of lexical characteristics of beauty blogs, which are popular in the contemporary online environment. The research focuses on the differences in the discourse of male and female bloggers from the perspective of gender linguistics. For the analysis, twelve videos have been selected that contain reviews and feedback about cosmetic products and daily skincare procedures. The aim of the article is to identify common and distinctive features of the lexical content in beauty blogs. The research examines nouns used to denote beauty products, adjectives employed to describe these products and impressions of them, as well as intensifiers utilized by bloggers in their videos.

It has been found that both male and female bloggers actively use positively and negatively coloured adjectives to convey their impressions. Differences have been identified in the expression of dissatisfaction with a product: men use a more direct and intense expression, while women tend to avoid negative evaluations. Also, lexical differences in the use of words to denote colours have been investigated. Color is a key element in defining shades of cosmetic products, and the use of associations and non-traditional adjectives facilitates the perception of color terms. Unlike men, female bloggers more often use associative words to speak about colours, making their descriptions more vivid and accessible for understanding, emphasizing the importance of shades for their audience. Moreover, the use of intensifiers in the discourse of beauty bloggers has been examined. Female bloggers utilize a more diverse range of intensifiers, while male bloggers usually rely on commonly used intensifier words.

Studying the lexical peculiarities of beauty blogs with a focus on gender differences helps to uncover trends, styles, and approaches employed by bloggers to create appealing content and effective communication with their audience.

Key words: beauty blogs, gender linguistics, lexical characteristics, intensifier words, associative words.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток технологічного обладнання для комунікаційних процесів суттєво перетворив звичайний спосіб життя сучасних людей. Інтернет стає все більш популярною формою масової комунікації, яка нарівні з телебаченням та пресою вже зайшла своє місце у житті кожної сучасної особи. Одним з видів інтернет-комунікації стають блоги, які допомагають людям поділитися своїми думками, досвідом, знаннями та інтересами з аудиторією через різноманітні медійні формати, такі як текст, відео, зображення та звук. Вони впливають на спосіб сприйняття світу, спонукаючи до обговорення, аналізу та обміну поглядами на різні теми. З соціальної точки зору, блоги допомагають будувати спільноти, об'єднуючи людей із спільними інтересами. Це може бути спільнота любителів косметики, подорожей, кулінарії, технологій тощо. У статті розглядаються лексичні особливості блогів про красу, які є дуже популярними в онлайн просторі. Треба враховувати, що аспекти стилю та мови залишаються недостатньо дослідженими в літературі, присвяченій блогам. В цілому, характер блогів визначається їх неформальним стилем письма, але можлива більш детальна класифікація стилю, що використовується в них. Відзначимо, що стиль блогу зазвичай визначається його контентом, спрямованістю та взаємодією між автором та читачами, а також статтю блогера. Така диференціація стилю вимагає окремої уваги. **Метою** розвідки є виявлення спільних та відмінних рис лексичного контенту блогів, створених чоловіками-блогерами і жінками-блогерками. Предметом дослідження стали іменники, які використовуються для позначення косметичних продуктів, прикметники для опису цих продуктів та вражень від них, а також слова-підсилювачі, якими користуються блогери у своїх відеороликах. Для аналізу було обрано дванадцять відеороликів, де розглядаються відгуки та рецензії на косметичні продукти та процедури догляду за шкірою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З появою інтернету з'явилася можливість вести веб-журнали, що здобули популярність у 90-х роках ХХ століття. Термін «веблог» (weblog) був вперше використаний американцем Йорном Баргером у 1997 році, пізніше його скоротили до «блог» (blog), а поняття «блогер» вперше запропонував Еван Вільямс для позначення людини, яка публікує та редагує записи у веб-журналі [10; 11]. Блог – це інформаційний веб-сайт, розташований в Інтернеті, що складається з окремих записів, що нагадують стиль особистого щоденника [10]. Зазвичай, записи публікуються в зворотньому хронологічному порядку, щоб найсвіжіші матеріали відображалися першими. Блоги використовуються як альтернативні джерела інформації для журналістів, надаючи їм можливість бути більш оперативними та швидше взаємодіяти з аудиторією [14]. Також підприємці та освітяни використовують блоги як платформи для обміну знаннями [15].

На думку українських дослідників блог – це особистий щоденник, розміщений на особистому або партнерському веб-сайті, який доступний для всіх користувачів. Він є специфічним жанром інформаційного або інформаційно-аналітичного характеру, що дозволяє регулярно поширювати інформацію, аналітичні висловлювання або особисті емоційні коментарі в Інтернеті та соціальних мережах [9, с. 9].

За словами Р. Блад, активне ведення блогу може сприяти у людей формуванню більш глибокого розуміння навколишнього світу та здатності чіткіше спостерігати за довкіллям [11]. Це обумовлено можливостями програмного забезпечення для блогінгу, які дозволяють швидко та зручно оновлювати веб-сторінки. Р. Блад пропонує поділ блогів на різновиди відповідно до їх характеристик та змісту. Згідно з цією класифікацією, можна виділити чотири основних типи блогів: особисті блоги (personal blogs), фільтруючі блоги (filter blogs), блоги знань (knowledge blogs) і спільні блоги (collaborative blogs) [11].

Б'юті-блоги, відомі також як блоги про красу, представляють собою онлайн-платформи або веб-сайти, що спеціалізуються на обміні інформацією, порадами та оглядами, пов'язаними з питаннями краси, догляду за шкірою, волоссям та іншими косметичними аспектами [12]. Ці блоги створюються та підтримуються людьми, які проявляють інтерес до краси та мають бажання поділитися своїми знаннями, досвідом та порадами з аудиторією.

Б'юті-блогери часто публікують статті, уроки, огляди продуктів, фотографії або відео, де демонструють різні техніки краси, дають рекомендації щодо використання продуктів та діляться особистим досвідом у використанні косметичних засобів.

Постановка завдання. Оскільки відомими б'юті-блогерами є не тільки жінки, але й чоловіки, аналіз мовного контенту блогів про красу розглядається з позицій гендерної лінгвістики. В мовознавстві гендерна теорія досліджується з кількох напрямків: вона вивчає, як мова відображає чоловіків і жінок, а також досліджує можливі відмінності в їхньому мовленні. У першому випадку, дослідники аналізують мову як систему, а в другому – акцент здійснюється на вивченні мовленнєвої діяльності чоловіків і жінок [3, с. 454]. Однією з перших робіт у галузі гендерної лінгвістики є праця Робін Лакоф «Мова та роль жінки» (1975) [13], де авторка проаналізувала, як мовно представлені чоловіки та жінки, звертаючи особливу увагу на андроцентризм у мові та обмежену роль жінки в мовному вираженні світу [3, с. 457]. У дослідженнях вітчизняних авторів вивчаються питання семіотичних аспектів гендерної лінгвістики, особливостей мови чоловіків і жінок, гендерних маркерів у заголовках журналів, лінгвостилістичних прийомів формування гендерних образів у молоді, а також розглядалися гендерні аспекти засобів масової інформації [1; 2; 4; 5; 6; 7; 8].

У нашому дослідженні проаналізовано відео ролики про красу, створені жінками-блогерами і чоловіками-блогерами. У центрі аналізу стали лексичні особливості контенту б'юті-блогів. Отже, метою статті стало визначення гендерних особливостей лексичного оформлення блогів про красу.

Виклад основного матеріалу. Оскільки однією з головних цілей б'юті-блогерів є розповісти про засоби догляду за собою та косметичні продукти, найчастіше вживаними словами, які використовують як чоловіки, так і жінки, є терміни, пов'язані з косметикою, характеристиками продуктів та їх використанням. Вживання цих слів демонструє, що б'юті-блогери мають практичний досвід та глибокі знання про продукти, які вони презентують. Вживання іменників для позначення косметичних засобів допомагає глядачам ідентифікувати та запам'ятовувати самі продукти, які обговорюються чи рецензуються. Оскільки аналізу підлягали відео, пов'язані з нанесенням макіяжу та денним доглядом за обличчям, терміни, які вживають чоловіки і жінки для позначення косметичних засобів, практично не відрізняються. Сюди належать основні засоби для макіяжу (*mascara, eyeliner, eyeshadow, brow contour, foundation, primer, bronzer, highlighter, powder, toner, concealer, blush, contour, lipstick, lip pencil, lip gloss, cleanser, night / day cream,*

moisturizer, sunscreen, serum тощо) і предмети, які використовують для нанесення цих засобів (*make-up brushes, pencils, mirror, organizer, false lashes, applicator, sponge, eyelash curler*, тощо). Отже, різниці між назвами продуктів, про які розповідають жінки та чоловіки, практично немає. Крім того, деякі чоловіки-блогери наголошують, що вони розглядають косметику як гендерно-нейтральну (*genderless*).

Спостерігаємо різницю у використанні прикметників, які є важливими для передачі вражень, рекомендацій та опису характеристик продуктів. Позитивно забарвлені прикметники використовуються з метою створення живих та цікавих описів, тоді як негативно забарвлені прикметники можуть використовуватися для висловлення незадоволеності продуктом. Як чоловіки, так і жінки активно використовують позитивні та негативні прикметники у своїх відео, хоча і спостерігаються деякі відмінності. Наприклад, чоловіки прямо виражають своє враження від продукту краси, застосовуючи як позитивно забарвлені (*cute, beautiful, gorgeous, pretty, nice, glowy, dainty, light, bright, delightful, soft* тощо), так і негативно забарвлені прикметники (*bad, horrible, sticky*) для опису. Зокрема, якщо блогер був надзвичайно незадоволений продуктом, який пробував, він відкрито і прямо про це казав, використовуючи негативні прикметники. Наприклад:

With the sponge it shows every single detail of my skin, it's falling into my pores, it's *spooky*. With the brush it's doing the same thing but not as *horrible* as the sponge. That's pretty *bad*, guys, that's pretty *bad*, okay [17].

У наведеному прикладі, прикметники *spooky, horrible* і *bad* поєднані з підсилювачем *pretty* і передають негативним враження блогера від користування тональною основою. Ці прикметники неймовірно сильно виражають незадоволення блогера цим продуктом.

У свою чергу, блогерки-жінки намагалися уникати застосування подібних прикметників для висловлення своїх думок щодо засобів краси. Незважаючи на те, що були виявлені випадки використання негативно забарвлених прикметників, таких як "gross", "lifeless", "dull", "outrages", в контексті б'юті-блогінгу вони використовувалися з метою підкреслити важливість макіяжу та описати безлад на столику для косметики. Взагалі, такі випадки підкреслюють роль мовних засобів у створенні емоційного підсилення та акценту в контенті, присвяченому красі.

До лексичних відмінностей належить використання слів на позначення кольорів. Колір є важ-

ливим та ключовим фактором б'юті-блогінгу для визначення відтінків продуктів. Використання асоціацій, якими активно послуговуються жінки-блогери, є одним з методів полегшення сприйняття термінів кольорів, де їх порівнюють з реальними об'єктами, що широко відомі суспільству. Якщо блогери використовують асоціативні слова для опису кольорів (*shimmery apricot, cream, warm brownie pink, cranberry* тощо), чоловіки використовують більш прямий підхід до назв кольорів. Іншими словами, вони переважно вживають конкретні назви кольорів, такі як: *white, blue, brown, purple, nude, black, orange, pink, gold, grey, pink, beige, red* тощо. При цьому було виключено розгляд назв кольорів, які подають виробники продуктів на їхній упаковці (наприклад, *"martini mama", "kandy heart", "pray for snow", "forever young", "love bug", "marshmallow", "butterscotch", "starburst", "raspberry sugar"* і т. д.), бо і чоловіки, і жінки їх зачитували перед тим, як його описувати чи пробувати певний засіб.

This makeup look is warm with *orangey bready bronzer tones* that beautifully complements my summer glow [16].

У цьому прикладі ми можемо помітити використання нестандартних прикметників для передачі відтінків косметичного продукту – *"orangey bready bronzer tones"*. Слово *"orangey"* використовується для підкреслення відтінку тонів бронзера. Це показує, що бронзер має нюанси оранжевого або теплих підтонів, що створюють враження засмаглої шкіри. Прикметник *"bready"* (хлібний), який не є типовим для опису кольору, вказує на теплий, природний і м'яко коричневий/рум'яний відтінок, що може нагадувати колір свіжої випічки. Це слово створює унікальний акцент в описі кольору. Прикметник *"warm"* (теплий) використовується для опису загального відтінку макіяжу. Він вказує на те, що використані кольори у макіяжі створюють затишний і привабливий вигляд, спонукаючи до відчуття комфорту та приємності. Прислівник *"beautifully"* підкреслює візуальну привабливість та чарівність того, як відтінки бронзера підсилюють вигляд макіяжу. Це підкреслює позитивний естетичний ефект обраних кольорів. Таким чином, використання нетрадиційних слів для передачі кольорів і відтінків у цьому контексті допомагає створити привабливий образ макіяжу, підкреслюючи його елегантність, неординарність та естетичність.

Дослідники вважають, що жінки мають вищу здатність розрізняти відтінки, ніж чоловіки [12]. Тому використання різних слів для позначення

різних відтінків одного кольору більш характерне для жінок, ніж для чоловіків.

Однією з характерних особливостей мови б'юті-блогерів є використання слів-підсилювачів [12]. Підсилювач – це складова, яка зазвичай складається з прикметника, прислівника або фрази прислівникового характеру, що посилює значення наступного за ним слова. Під час дослідження було визначено, що блогери найчастіше вживають підсилювачі *really, so, absolutely, very*, а також *massively, mega, super* і *genuinely*. Найуживанішими словами-підсилювачами, якими послуговуються чоловіки, є *very, really* і *pretty*. Спорадично трапляються *absolutely, so, completely*. Тобто спостерігаємо, що спектр слів-підсилювачів, якими послуговуються жінки ширший. Зазвичай, з метою створення сильного враження, блогери використовують декілька підсилювачів підряд. Розглянемо таке речення:

The concealer is airy and *very, very, very, very, very pretty*, it looks very hydrated and nourished, still very nice [17].

Підсилювач *"very"* використовується п'ять разів перед прикметником *"pretty"* («привабливий»). Цей повтор виразно наголошує на естетичних якостях консилера і підкреслює те, що власник вважає його особливо привабливим. У другій частині речення *"it looks very hydrated and nourished, still very nice,"* слово *"very"* використовується двічі, щоб охарактеризувати додаткові якості консилера (*hydrated, nourished*). Загалом, повторне використання підсилювального слова *"very"* у реченні націлене на підкреслення позитивної оцінки мовця щодо характеристик консилера та вираження підвищеного відчуття ентузіазму та захопленості властивостями продукту. Бачимо, що блогер схильний використовувати багато повторів звичного *very* замість одного чи двох сильних прикметників чи інших слів-підсилювачів. Таку тенденцію спостерігаємо і у відео інших блогерів-чоловіків.

Б'юті-блогери, як жінки, так і чоловіки, активно використовують лексику, пов'язану з косметикою та характеристиками продуктів для створення контенту, пов'язаного з доглядом за собою та косметичними продуктами. Використання конкретних слів та термінів допомагає їм передати свій практичний досвід та знання про продукти, що додає авторитетності їх контенту. Позитивно забарвлені прикметники застосовуються для формування захоплюючих та живих описів, тоді як негативно-оцінні прикметники можуть використовуватися для вираження незадоволеності продуктом. Чоловіки

відверто висловлюють своє враження від засобів краси, використовуючи як позитивно забарвлені, так і негативно забарвлені прикметники для їх опису. У жіночих блогах спостерігається намагання уникати використання негативних описів косметичних засобів. При описі продуктів, жінки часто застосовують асоціативні слова для передачі відтінків, тоді як чоловіки вибирають більш прямі назви кольорів. Це може бути пов'язано із здатністю жінок точніше розрізняти різні відтінки. Обидві категорії блогерів також користуються підсилювальними словами для наголошення на ефективності косметичних засо-

бів та передачі вражень від продуктів. Жінки вживаються різноманітні підсилювачі (*really, absolutely, so, very, massively, super, genuinely*), тоді як чоловіки в переважній більшості використовують загальноновживані слова-підсилювачі (*really, so, pretty*). Отже, незважаючи на спільний контент блогів про красу, існують певні відмінності у мовленні чоловіків і жінок, які проявляються у використанні прикметників та слів-підсилювачів. Перспективним, на наш погляд, є дослідження вживання стилістичних засобів б'юті-блогерами, зокрема, використання метафори, порівняння, епітетів і гіперболи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варикаша М. Гендерний дискурс: семіотичні аспекти. Слово і час. Київ, 2008, № 7. С. 83–89.
2. Миронова Н. Гендер у лінгвістиці. Чоловіча і жіноча мова. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Київ : Знання України, 2004. Вип. 9: Лінгвістика і літературознавство. С. 347–354.
3. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. Київ : "К.І.С.", 2004. 536 с.
4. Пода О. Ю. Фемінітиви та маскулінітиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/gn/2008_3/files/GN_03_08_Poda.pdf (дата звернення: 10.07.2023).
5. Слінчук В. Мовностилістичні засоби творення гендерних образів молоді (за матеріалами друкованих мас-медіа): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.01.08 / В. В. Слінчук. Київ, 2006. 20 с.
6. Ставицька Л. О. Мова і стать. *Критика*. 2003, № 6. С. 29–34.
7. Таран Л. Гендерні проблеми і засоби масової інформації. *Гендер і культура*. Київ : Факт, 2001. С. 151–160.
8. Тараненко О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005, № 1. С. 3–25.
9. Чекмишев О., Ярошенко Л. Основи якісного блогерства : навч. посібник. Київ : ФОП А. М. Рудницька, 2014. 48 с.
10. Blood, R. *The Weblog Handbook: Practical Advice on Creating and Maintaining Your Blog*. Cambridge MA: Perseus Publishing, 2020.
11. Blood, R. *Weblogs: A history and perspective*. 2000. URL: http://www.rebeccablood.net/essays/weblog_history.html (дата звернення: 28.06.2023).
12. Karjo, C. H., & Wijaya, S. The Language Features of Male and Female Beauty Influencers in Youtube Videos. *English Review: Journal of English Education*. 2020, 8(2). 39.
13. Lakoff, R. Language and Women's Place. *Language in Society*, 1973, Vol. 2, No. 1. P. 45–79.
14. Lasica, J. D. Blogging as a form of journalism. *USC Annenberg Online Journalism Review*. 2001. URL: <http://www.ojr.org/ojr/workplace/1017958873.php> (дата звернення: 28.06.2023).
15. Ray, T. Why blogs haven't stormed the business world. *E-Commerce Times*. 2003. URL: <http://www.ecommercetimes.com/perl/story/21389.html> (дата звернення: 28.06.2023).
16. My Autumn Makeup Tutorial | Tanya Burr. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PlzUUA0YIOY> (дата звернення: 07.08.2023).
17. I bought EVERY piece of new makeup from Tj Maxx... \$1,000 for this?! | Manny Mua. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=K7WmauT55p4> (дата звернення: 08.08.2023).

ПРОСОДИЯ ЯК ІДЕНТИФІКАТОР СОЦІОТЕРИТОРІАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ МОВЦЯ

PROSODIC AS IDENTIFIER OF SOCIAL AND PROSODIC SPEAKER'S BELONGING

Бондар К.С.,

orcid.org/0000-0002-0096-7743

кандидат філологічних наук,

*викладач кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов
Міжнародного гуманітарного університету*

У фокусі пропонованого дослідження перебуває просодична і соціотериторіальна варіативність мовлення носіїв північного скотс.

В останні два десятиліття зростає увага вітчизняних (К.С. Бондар) та зарубіжних дослідників (J. Stuart-Smith, E. Lawson, J. Scobbie) до дослідження шотландського мовного ареалу. Соціофонетичні дослідження охоплюють коло питань пов'язаних з функціонуванням англійської мови в шотландському суспільстві. У мовленні носіїв мови поєднуються фактори територіальної і соціальної варіативності, оскільки кожний мовець ідентифікує себе як мешканця певної місцевості і соціальної групи.

Питання про статус діалекту скотс хвилює вчених протягом багатьох століть. У дискусіях про перспективи та основні напрямки розвитку скотс серед зарубіжних дослідників постає питання щодо впливу певного діалекту на формування вимовного стандарту scots.

Скотс, так само як і англійська мова, висходить до давньоанглійських діалектів – скотс до північних англійських діалектів Нортумбрії, а англійська – до англосаксонських діалектів південно-східної та центральної Англії. Скотс як мова Лоуленда була заснована на діалекті Лотіан і зорієнтована на Единбургську норму. Становлення скотс і англійської мови здійснювалось в процесі постійних мовних контактів, проте ці контакти значно відрізнялись в лінгвістичному і хронологічному плані.

Проведений аналіз мелодійних особливостей носіїв північного скотс показав варіативний характер, який проявився в різному відсотковому співвідношенні висхідних, хвилеподібних, рівних і спадних шкал, а також простих і складних термінальних тонів.

Дистинктивною особливістю мовлення носіїв північного скотс є превалювання хвилеподібної і висхідної шкал у комбінації з висхідним і висхідно-спадним термінальним тоном. Така комбінація мелодійних параметрів може вважатися ідентифікуючою характеристикою мовлення представників цього регіону.

Отже, здійснений фонетичний аналіз мовлення носіїв північного скотс довів, що існує певний набір мелодійних параметрів, що беруть участь у диференціації мовлення носіїв скотс залежно від гендерної та вікової належності мовця.

Ключові слова: північний скотс, мелодійні, англійська мова, гендер, вік, соціальний, територіальний.

Prosodic, social and territorial variation of the North scots' speakers is in the focus of the present investigation.

In recent two decades attention of native (O. Prysiazhniuk, K. Bondar) and foreign researches (J. Stuart-Smith, E. Lawson, J. Scobbie) has increased investigations of Scottish language area. Sociophonetic investigations covers a range of issues connected with functioning of the English language in the Scottish community. Factors of territorial and social variation are connected in the speech of native speakers, as every person identifies him (herself as a dweller of a certain area and social group).

The problem of the Scots dialect status has been under investigation for many centuries. In discussions about perspectives and main directions of scots' development, a question of dialect influence on the formation of pronunciation standard is being risen. Both Scots and English go back to Old English dialects – Scots to Northern English dialects of Northumbria and English to Anglo-Saxon dialects of South-Eastern and Central England.

Scots being the language of Lowland was based on Lotian dialects and directed on Edinburgh norm. The formation of English and Scots derived from constant language contacts, but these contacts differed in linguistic and chronological ways.

The conducted analyses of melodic peculiarities of North Scots speakers demonstrated variation character, which was revealed in different procental correlation of Rising, Wavy and Falling Heads, and Simple and Compound terminal tones. Prevalance of Wavy and Rising Heads in combination with Rising and Rising-Falling terminal tones constitute a distinctive peculiarity of North Scots' speakers. Such combinations may be considered as an identifying characteristic of the representatives of this region speech.

So, the phonetic analysis of the analysed informants proved that there exists a certain number of melodic parameters, which participate in differentiating Scots speakers depending on gender and age belonging.

Key words: North Scots, melodic, English, gender, age, social, territorial.

Постановка проблеми. Питання про статус скотс не нове. Протягом багатьох століть вчені переймаються питанням про мовний статус скотс. Скотс значно відрізняється від літературної англійської на фонетичному та лексичному рівнях. У мові скотс багато особливих слів і висловів, що відсутні в англійській мові, у той же час вимова одних й тих самих слів також відрізняється.

Скотс, так само як і англійська мова, висходить до давньоанглійських діалектів – скотс до північних англійських діалектів Нортумбрії, а англійська – до англосаксонських діалектів південно-східної та центральної Англії. Скотс як мова Лоуленда була заснована на діалекті Лотіан і зорієнтована на Единбургську норму. Становлення скотс і англійської мови здійснювалось в процесі постійних мовних контактів, проте ці контакти значно відрізнялись в лінгвістичному і хронологічному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дискусіях про перспективи та основні напрямки розвитку скотс серед зарубіжних дослідників постає питання щодо впливу певного діалекту на формування вимовного стандарту *scots*. Так Е. Хауген вважає, що контакти між мешканцями Шотландії, які виникли під впливом соціально-економічних та історичних факторів, тягнуть за собою серйозні зміни в структурі скотс і сприяють істотній перебудові фонетичної системи [8, с. 342].

У. Лабов підкреслює, що соціальні зміни в мовному суспільстві Шотландії становлять собою послідовності соціального варіювання, прямі й безпосередні, але здебільшого опосередковані й непрямі [9, с. 172].

Робота К. Макафі присвячена дослідженню сучасного діалекту скотс в м. Глазго. На прикладі мовлення мешканців міста автор досліджує стирання діалектних відмінностей діалекту скотс. Глазго обраний не випадково, оскільки це один із центрів, в якому проявляються усі сучасні вимови [11; 14].

Р. Маколей виділив у скотс п'ять соціофонетичних змінних, найкращих для соціальної стратифікації скотс в м. Глазго, оскільки вони не можуть свідомо контролюватися мовцями [15, р. 54].

А. Ейткен зазначає, що основні діалектні групи, на які поділяється в теперішній час скотс, висходять до середньоанглійського періоду.

Вітчизняна дослідниця скотс К. Бондар виокремила у своєму дослідженні специфічні ознаки шотландського діалекту, визначила ступінь вираження різних просодичних характеристик в мовленні носіїв скотс [1, с. 181].

Однак, багато питань щодо фонетичних та фонологічних ознак скотс залишаються поза зоною досліджень лінгвістичних студій: а саме, визначення просодичних маркерів, які можуть ідентифікувати мовців цього діалекту.

Постановка завдання. У запропонованій роботі зроблено спробу на просодичному рівні дослідити і виявити дистинктивні особливості скотс, що ідентифікують маркери мовленнєвої поведінки.

Мета роботи полягає у виявленні та визначенні просодичних маркерів скотс, що дозволяють ідентифікувати його як самостійний діалект англійської мови.

Завданням роботи було:

- опис історії становлення скотс;
- визначення мовного статусу скотс;
- методом аудиторського аналізу виявити і описати просодичні ознаки, що ідентифікують скотс як самостійний діалект англійської мови.

Виклад основного матеріалу. Учені виділяють в історії скотс три періоди: ранній (Early Scots) з 1375 по 1450 р., середній (Middle Scots) з 1450 по 1603 р., пізній (Late Scots) – з 1603 р. до сьогодні [5; 7]. Така періодизація враховує усі ключові моменти в історії скотс.

Скотс починав свій розвиток як маргінальний діалект північної давньоанглійської. Становлення скотс і англійської відбувалося в процесі постійних германо-кельтських мовних контактів, що відрізнялись за тривалістю і за характером контактуючих мов. Для скотс ці контакти були більш інтенсивними і тривалими; основна їх маса припадає на гельську мову, більш скромна – на кумбрійську.

До кінця XI ст. в Шотландії переважала гельська мова. З початком царювання короля Давида і його королівської династії, англійська мова поширилась всією територією Шотландії. Проте, вже на середину XIV ст., як стверджує Макафі [12, с. 250], у Шотландії лондонська англійська виконувала роль офіційної та літературної мови, а місцевий діалект вживався в повсякденному спілкуванні.

У середині XV ст. сталася зміна назв основних мов Шотландії. Мову Лоуленду почали називати *Scottsi* поступово вона стає національною мовою Шотландії, і це дозволило відрізнити її від південно англійської [4].

Д. Джаунз і А. Ейткен у своїх дослідженнях щодо історії становлення шотландської мови скотс відзначають, що саме після 1603 р. і, особливо, після об'єднання парламентів у 1707 р. склалися сприятливі умови для того, щоб вищі класи шотландського суспільства почали відмовлятися від

рідної мови та сприйняли лондонську англійську, яка мала, на їхню думку, більш високий престиж. Зміни у ставленні до своєї мови сталися в умах інтелектуалів, представників вищих верств, і просто у тих, хто намагався зробити кар'єру і для цього мав відвідувати Лондон або ж взагалі оселитися в Англії, а пізніше негативне ставлення до рідної мови, як до неповноцінної порівняно з англійською, широко розповсюдилося серед міського населення Шотландії [6, 11–21].

Сучасні діалекти скотс демонструють чітку тяглість щодо мови Лоуленда, як такої, що сформувалася ще у середньовіччі [13, 429]. Основні групи діалектів, на які скотс поділяється сьогодні, існують ще з тієї пори, проте діалектні відмінності практично не відображені в літературі того періоду [7]. Шотландські автори писали на літературному наддіалектному стандарті, що значно відрізнявся від їхньої власної розмовної мови [3].

Згідно з дослідженнями Гранта [7] літературна мова не відображала особливостей розмовної мови, причому ця норма існувала на території всього Лоуленда паралельно з розмовними діалектами. У наш час, коли загальноприйнятий стандарт скотс відсутній, склалася ситуація, коли кожен чітко окреслений діалект або діалектна група існує у певному сенсі відокремлено, часто обзаводиться власною літературно-письменною традицією але при цьому втрачається відчуття історичної спорідненості з іншими діалектами.

Існує поширений погляд, згідно з яким носії різних діалектів скотс відчувають серйозні труднощі у спілкуванні. Насправді, діалектна картина Лоуленда строката, і відмінності між варіантами скотс дуже глибокі, проте зростання мобільності населення та вплив ЗМІ значно послабили їх останнім часом. Крім того, утворюючи єдину макросистему із спільним ядром, ці діалекти не настільки взаємно незрозумілі як про це думають.

Насамперед наголосимо, що системною особливістю шотландського вокалізму є відсутність протиставлення за довготою та стислістю. Ця особливість є однією з важливих відмінностей усіх діалектів скотс від англійських діалектів.

Це явище відбиває правило кількості шотландських голосних, ширше відоме як закон Ейткена. Відповідно до цього правила, кількісний аспект голосних скотс залежить від фонетичного оточення, тобто голосний є коротким у всіх випадках крім тих, коли він знаходиться перед морфемним швом, дзвінким щілинним або /r/ [4].

Дослідження мовленнєвої поведінки носіїв скотс проводилось із застосуванням методу аудиторського аналізу з урахуванням таких соціальних параметрів як гендер, вік та територіальна належність.

Серед просодичних параметрів – мелодійні є найбільш інформативними й найуніверсальнішими суперсегментними характеристиками. Ця просодична характеристика містить, перш за все, інтонаційні шкали (передтермінальна частина інтонаційної групи) та термінальні тони (термінальна частина) і вивчається з метою дослідження мовленнєвої поведінки носіїв скотс.

Перший етап дослідження містив аналіз інтонаційних шкал. Як було доведено в попередньому дослідженні скотс – основними видами шкал в мовленні носіїв діалекту скотс є рівна, висхідна, спадна, змінна та хвилеподібна шкали [1].

Пропоноване дослідження спрямовано на визначення інтонаційних моделей, які демонструють регіональну, вікову та гендерну диференціацію. Для просодичного аналізу було обрано фрагменти з мовлення носіїв Північного скотс, який охоплює територію від Ангеса і Мернза на півдні до Кейтнеса на півночі. Інформанти, 4 жінки та 4 чоловіки віком від 20 до 55 років, для зручності дослідження були поділені на дві вікові групи: 20–35 років і 35–55 років. Отже для аудиторського аналізу було обрано дві вікові групи і дві гендерні групи.

Аналіз частотності вживання інтонаційних шкал в мовленні носіїв північного скотс показав, що найчастотнішими шкалами є висхідна та хвилеподібна (табл. 1).

Мовлення досліджуваних інформантів маркується високою рекурентністю висхідної шкали переважно у віковій групі 20–35 років, і трохи менша частотність вживання цього виду шкали в мовленні інформантів вікової групи 35–55 років.

Таблиця 1

Частотність вживання видів шкал у мовленні носіїв північного скотс

Вікові групи	Гендерні групи	Види шкал				
		Рівна	Висхідна	Хвилеподібна	Спадна	Інші види
20–35 років	чоловіки	11	44	35	7	3
	жінки	9	48	37	4	2
35–55 років	чоловіки	17	37	32	11	3
	жінки	10	45	39	4	2

Частотність вживання термінальних тонів у мовленні носіїв північного скотс

Вікові групи	Гендерні групи	Види термінальних тонів				
		Висхідний	Рівний	Спадний	Вмсхідно-спадний	Спадно-висхідний
20–35 років	чоловіки	28	19	21	22	10
	жінки	32	22	4	28	14
35–55 років	чоловіки	25	18	24	19	4
	жінки	31	15	21	23	10

Дещо меншу частотність демонструє хвилеподібна шкала, причому розбіжності між чоловіками і жінками вікової групи 35–55 років склали 7% (32% і 39% відповідно).

Щодо частотності інших видів шкал, зокрема рівної та спадної було зафіксовано невеликі розбіжності як в гендерних, так у вікових групах.

Північний регіон Шотландії, який перш за все територіально відокремлений і має не дуже активне соціальне життя і контакти з іншими регіонами Шотландії, зберігає свої специфічні шотландські характеристики, які на просодичному рівні проявляються у частотному вживанні висхідної і хвилеподібної видів шкал. Цю особливість можна пояснити як історичним впливом Ірландії, так і кельтським походженням мешканців цього регіону. Дистинктивною ознакою мовленнєвої поведінки представників регіону є відсутність в мовленні однонаголошеної шкали.

Аналіз частотності використання термінальних тонів показав, що серед простих термінальних тонів рекурентними є висхідний, рівний та спадний; серед складних превалює висхідно-спадний (табл. 2).

Дистрибуція термінальних тонів, які оформлюють мелодійний контур мовлення носіїв північного скотс може бути схарактеризовано кількісним переважанням висхідного і висхідно-спадного термінальних тонів.

Спадний термінальний тон, який характеризує мовця як впевненого в собі, надає мовленню категоричності та завершеності, не є в мовленні інформантів надто частотним. Вживання цього термінального тону переважає в мовленні чоло-

віків обох вікових груп, в мовленні жінок його рекурентність присутні тільки в мовленні вікової групи 35–55 років.

Високий відсоток вживання висхідно-спадного тону в гендерних та вікових групах може вказувати як на емоційний характер мовлення, так і на емоційно-нейтральний. Це можна пояснити тим, що в мовленні шотландців домінує мішанина різноманітних розмовних діалектів, які впливають один на одного і завдяки інтерференції просодичний малюнок мовленнєвої поведінки носіїв північного скотс має варіативний характер.

Висновки. Отже, проведений аналіз мелодійних особливостей носіїв північного скотс показав варіативний характер, який проявився в різному відсотковому співвідношенні висхідних, хвилеподібних, рівних і спадних шкал, а також простих і складних термінальних тонів.

Дистинктивною особливістю мовлення носіїв північного скотс є превалювання хвилеподібної і висхідної шкал у комбінації з висхідним і висхідно-спадним термінальним тоном. Така комбінація мелодійних параметрів може вважати ідентифікуючою характеристикою мовлення представників цього регіону.

Отже, здійснений фонетичний аналіз мовлення носіїв північного скотс довів, що існує певний набір мелодійних параметрів, що беруть участь у диференціації мовлення носіїв скотс залежно від гендерної та вікової належності мовця.

Перспективою подальшого дослідження може бути аналіз термінальних і мелодійних характеристик носіїв острівного скотс і порівняння отриманих раніше результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар К. С. Соціофонетичні особливості діалектного мовлення шотландців (інструментально-фонетичне дослідження). Дис... доктора філософії за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. Одеса, 2023. 184 с.
2. Aitken A. J. How to pronounce older Scots. Some specimen transcriptions. Glasgow: Univ. of Glasgow Press, 1977. 247 p.
3. Aitken A. J. The Scottish Vowel-length Rule. *M. Benskin M. L. Samuels (Eds.). So Meny People, Longages and Tonges*. Edinburgh: Middle English Dialect Project, 1981. P. 131–157.
4. Aitken A. J. *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press, 1992. 894 p.
5. Jones Ch. *The Edinburgh History of the Scots Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997. 690 p.
6. Grant W., Murison, D. *The Scottish National Dictionary*. Edinburgh, 1929–1976. Vols. 1–10.

7. Haugen E. Language standardization. *Coupland and Jaworski*, 1997. P. 341–352.
8. Labov W. The Social Stratification of English in New York City. 2nd Edn. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 485 p.
9. Lawson R. Introduction: An overview of Language in Scotland. *R. Lawson (Ed.). Sociolinguistics in Scotland*. Palgrave Macmillan, 2014. P. 1–15.
10. Macafee C. Glasgow. *Varieties of English Around the World*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 1983. 167 p.
11. Macafee C. Ongoing Change in Modern Scots. *C. Jones (Ed.). The Edinburgh History of the Scots Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997. P. 514–548.
12. Macafee C. Studying Scots vocabulary. *J. Corbett et al. (Eds.), The Edinburgh Companion to Scots*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003. P. 50–71.
13. Macafee C. Introduction to A History of Scots to 1700. *Dictionary of the Scots Language*. 2004. Режим доступу: <http://www.dsl.ac.uk/about-scots/history-of-scots/>
14. Macaulay, R. K. S. The Language, Social Class and Education, a Glasgow Study. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1977. 179 p.
15. Scobbie, J. M., Stuart-Smith, J. Quasi-phonemic contrast and the fuzzy inventory: examples of Scottish English. *Working Paper WP-8*. Edinburgh: Queen Margaret University College, 2006. 19 p.
16. Stuart-Smith, J., Timmins, C. Language and the Influence of the Media: A Scottish Perspective. *R. Lawson (Ed.) Sociolinguistics in Scotland*. Palgrave Macmillan, 2014. 358 p. P. 177–197.

УДК 81

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.18>

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ АНГЛОМОВНОЇ ЛІНГВОЕТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ CONSCIENCE

ETYMOLOGICAL PROFILE OF THE ENGLISH LANGUAGE ETHICAL CATEGORY CONSCIENCE

Веремчук Е.О.,

orcid.org/0000-0003-2926-2090

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізького національного університету

Стаття присвячена висвітленню етимологічного профілю абстрактної англійської лінгвоетичної категорії CONSCIENCE шляхом застосування методики етимологічного профілювання. Ця методика полягає у здійсненні траєкторно-орієнтирної кореляції, яка уможливіє реконструювання шляху семантичної еволюції номінативних засобів мови, який віддзеркалює «когнітивний шлях» процесів категоризації та концептуалізації дійсності, та пояснює обрання конкретної «мовної оболонки» для вербалізації конкретних етичних категорій. Кореляція траєктора та орієнтира в ономазіологічному сенсі полягає в тому, що одна або декілька когнітивних ознак цільового етичного домену, які виступають траєктором, асоціативно співвідносяться із когнітивною ознакою / ознаками домену-джерела – орієнтиром. Метод етимологічного профілювання дозволив реконструювати когнітивні риси, покладені в основу розуміння цільової етичної категорії CONSCIENCE та встановити вихідні етимологічні домени, перцептивні та когнітивні образи яких відіграли роль ономазіологічних орієнтирів у діяхронічних метафоричних проєкціях. Проведене дослідження довело, що абстрактні етичні ідеї в діяхронії осмислювалися й категоризувалися відносно більш простих, первинних та конкретних ідей, які конституують базовий життєвий досвід людини. Концептуальна матриця аналізованої категорії включає в себе такі домени, як AWARENESS, DIVISION, JUSTICE, ENVIRONMENT, OBJECT, BEHAVIOUR, ANIMAL, STONE та HIDING. Отриманий результат корелює з положеннями теорії концептуальної метафори та результатами нейропсихологічних та когнітивних досліджень, які доводять те, що вектор пізнання спрямований від «конкретного» до «абстрактного». Відповідно до цього більш складна абстрактна ідея CONSCIENCE концептуалізуються відносно простіших базових ідей, які належать до перцептивного досвіду людини, що обумовлює використання відповідних мовних засобів для номінації нових понять. Апперцептивний характер пізнання виражається в метафоричності людського мислення, принципі формування та функціонування онтологічних проєкцій і пояснюється теорією концептуальної метафори, яка може застосовуватися не лише для аналізу синхронних метафоричних проєкцій, але й у діяхронії.

Ключові слова: внутрішня форма, категоризація, концептуалізація, орієнтир, траєктор.

The article is devoted to characterizing of the etymological profile of the abstract English-language linguistic category CONSCIENCE by applying the etymological profiling method. This method consists in the implementation of trajector-landmark alignment, which enables the reconstruction of the path of semantic evolution of nominative means of language, which reflects the "cognitive path" of the processes of categorization and conceptualization of reality, and explains the choice of a specific "language wrapping" for the verbalization of specific ethical categories. The correlation of the trajector and landmark in the onomasiological sense consists in the fact that one or more cognitive features of the target ethical domain, which act as a trajector, are associatively correlated with the cognitive feature / features of the source domain – the landmark. The method of etymological profiling made it possible to reconstruct the cognitive features underlying the understanding of the target ethical category CONSCIENCE and to establish the initial etymological domains, the perceptual and cognitive images of which played the role of onomasiological landmarks in diachronic metaphorical projections. The conducted research proved that abstract ethical ideas in diachrony were interpreted and categorized relative to simpler, primary and concrete ideas that constitute the basic life experience of a person. The conceptual matrix of the analyzed category includes such domains as AWARENESS, DIVISION, JUSTICE, ENVIRONMENT, OBJECT, BEHAVIOUR, ANIMAL, STONE and HIDING. The obtained result correlates with the provisions of the Conceptual Metaphor Theory and the results of neuropsychological and cognitive studies, which prove that the vector of cognition is directed from the "concrete" to the "abstract". Accordingly, the more complex abstract idea of CONSCIENCE is conceptualized relative to simpler basic ideas that belong to the perceptual experience of a person, which determines the use of appropriate linguistic means for the nomination of new concepts. The apperceptive nature of cognition is expressed in the metaphoricity of human thinking, in the principle of formation and functioning of ontological projections and is explained by the Conceptual Metaphor Theory, which can be applied not only to the analysis of synchronous metaphorical projections, but also in diachrony.

Key words: internal form, trajector, landmark, categorization, conceptualization.

Постановка проблеми. Англомовна лінгвоетична система є фрагментом концептосфери, який категоризує та концептуалізує досвід соціальних взаємовідносин в морально-аксіологічній площині. **Актуальність** дослідження зумовлена нагальною потребою сучасного мовознавства у висвітленні особливостей об'єктивності етичних категорій та концептів, оскільки вони виступають когнітивною основою та інструментом для виконання морально-оцінних суджень, здатність до яких зумовлює існування самої духовної природи людини. На основі досвіду власного дослідження [1] конститuentами виступають 7 основних ментальних конструктивів: GOOD, EVIL, JUSTICE, DUTY, CONSCIENCE, DIGNITY та HONOUR і фокусом поданої наукової розвідки виступає саме лінгвоетична категорія CONSCIENCE.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасному мовознавстві існують наукові праці, присвячені аналізу зазначеної етичної категорії з різних підходів: міждисциплінарного [2], філософсько-психологічного [3], когнітивного [4; 5], чи літературознавчого на матеріалі авторського ідіалекту [6]. Однак, не зважаючи на це, етимологічний профіль англомовної лінгвоетичної категорії CONSCIENCE не є висвітленим.

Постановка завдання. Метою дослідження є побудова етимологічного профілю англомовної лінгвоетичної категорії CONSCIENCE із застосуванням методики етимологічного профілювання, описаної у [1, с. 186].

У відповідності з метою дослідження вбачається за необхідне виконання наступних **завдань**:

– характеризувати основних теоретико-методологічних засад методики етимологічного профілювання;

– висвітлення етимологічного профілю англомовної лінгвоетичної категорії CONSCIENCE;

– встановлення компонентів її етимологічної концептуальної матриці.

Об'єктом дослідження є англомовна лінгвоетична категорія CONSCIENCE, а **предметом** виступає її етимологічний профіль.

Результати, викладені у поданій науковій праці були досягнуті шляхом аналізу **матеріалу** дослідження – вибірки лексем-вербалізаторів категорії CONSCIENCE, **джерелом** якого є словники [7; 8; 9; 10] та семантичні мережі WordNet 3.1 [11] і Concept Net 5.8 [12].

Виклад основного матеріалу. В основу запропонованої нами методики етимологічного профілювання покладено методику профілювання граматичної структури речення Р. Лангакера [13] та теорію концептуальної метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона [14]. Її головним завданням є характеризувати когнітивних особливостей процесів номінації та висвітлення принципів первинної концептуалізації та категоризації абстрактних категорій, до яких відносяться етичні.

Основу етимологічного профілювання складає траєкторно-орієнтирна кореляція (trajector / landmark alignment), яка висвітлює шлях семантичної еволюції (path of semantic evolution) номінативних засобів мови й віддзеркалює «когнітивний шлях» процесів категоризації та концептуалізації дійсності, а також пояснює вибір конкретної мовної оболонки (lingual wrapping) для конкретних етичних категорій. Кореляція траєктора та орієнтира в ономасіологічному сенсі полягає в тому, що одна або декілька когнітивних ознак цільового домену (траєктор), яким виступає етичний концепт, наприклад CONSCIENCE, асоціативно співвідносяться із когнітивною

ознакою / ознаками домену-джерела (орієнтиром). Отже, під терміном траєктор ми розуміємо ознаку або комплекс когнітивних ознак цільового домену, які мають первинну фокальну значимість у процесі його категоризації. Орієнтир визначається як ознака або сукупність когнітивних ознак домену-джерела або емітера (emitter), які виступають референційною системою для траєктора. Таким чином, кореляція траєктора з орієнтиром передбачає профілювання, тобто категоризацію цільового концепту відносно концепту-емітера та його подальшу концептуалізацію.

Профіль цільового концепту визначається Р. Лангакером як частина концептуальної бази (conceptual base), яка конституює значення мовного знака [13]. Сама база має дві зони: безпосередню зону (частину когнітивного змісту домену, виражену знаком) та розширену (весь когнітивний зміст домену). Вважаємо, що ці терміни також можуть бути екстрапольовані й на етимологічне профілювання. Так, під безпосередньою зоною концептуальної бази ми розуміємо когнітивний зміст домену-емітера, тоді як розширена концептуальна база включає також когнітивний зміст більш схематичного етимологічного домену, відносно якого домен-емітер профілюється.

Сутність етимологічного профілювання полягає у наступному. Ідея, яка потребує концептуалізації та мовного вираження, є частково «схопленою думкою» у прекоцептуалізаційному когнітивному просторі, що ґрунтується на емпіричних даних сенсорних систем, наприклад, повторюване сприйняття явищ, які приносять чуттєве задоволення потреб тощо. Тобто цільова ідея має певний когнітивний профіль: ознаку або їх сукупність, які виводяться зі схематичного узагальнення перцептивного досвіду й потребують повноцінної концептуалізації через набуття такою ідеєю комунікативної релевантності. Отже, профіль цільової ідеї має одну або комплекс виразних рис (salient features), який виступає траєктором, тобто когнітивним «згустком» інформації, який знаходиться у фокальному центрі пізнання. Подальшим кроком є «пошук» відповідної категорії серед раніше концептуалізованих фрагментів дійсності, у яку траєктор може увійти за принципом подібності, тобто основу такого пошуку складає операція порівняння траєктора з сукупністю потенційних орієнтирів. Цей процес можна метафорично порівняти з процесом підбирання правильного ключа (орієнтира) з великої зв'язки ключів до якось замка (траєктора).

Після встановлення успішної кореляції траєктора та орієнтира, цільовий концепт спів-

відноситься з певною раніше концептуалізованою більш базовою та схематичною (широкою у семантичному сенсі) категорією. Успішна категоризація уможливує подальшу концептуалізацію цільового домену на основі безпосередньої концептуальної бази, яка конституювана ознаками членів категорії-джерела, в першу чергу її концепту-репрезентанта, що передбачає «успадкування» когнітивних диференційних ознак вихідного домену. Досить часто процес концептуалізації є комплексним, оскільки ґрунтується на реінтерпретації траєктора відносно різних орієнтирів, які є ознаками різних членів вихідної категорії чи навіть різних категорій, а тому цей процес доречно розглядати в контексті концептуалізаційного шляху, який передбачає декілька концептуалізаційних кроків. Тому застосування методики етимологічного профілювання дозволить реконструювати шлях лінгвокогнітивного оформлення абстрактної лінгвоетичної категорії CONSCIENCE та простежити її еволюцію.

Усвідомлення певної внутрішньої сутності у людській душі, яка оцінює та врегулює її діяльність у контексті міжособистісних та соціальних відносин у сучасній картині світу є концептуалізованим та мовно оформленим. Такою одиницею є *conscience*, яка об'єктивує відповідну категорію та однойменний концепт. Однак її сучасна ментальна репрезентація зумовлена первинною категоризацією та концептуалізацією, яка відображена в етимологічному профілі категорії CONSCIENCE, встановлення якої є можливим завдяки етимологічному аналізу її вербалізаторів і характеризування їх внутрішньої форми.

Аналіз лексикографічних джерел, тезаурусів англійської мови, корпусу iWeb, а також лінгвальних мереж WordNet 3.1 [11] та Concept Net 5.1 [12] дозволив встановити, що у сучасній мові лінгвоетична категорія CONSCIENCE репрезентовна у свідомості у вигляді двох ідеалізованих когнітивних моделей (ІКМ): ІКМ (1) “ability to tell right from wrong and urge to do right” і ІКМ (2) “guilty feeling for doing something wrong”. ІКМ (1) вербалізується такими лексичними одиницями: *conscience, conscientiousness, integrity, morality, rightness* і *righteousness*; ІКМ (2) – *conscience, scruples, remorse* і *shame*.

Лексема-репрезентант *conscience* та її спільнокоренева одиниця *conscientiousness* походять від латинського *conscientia* “a joint knowledge of something, a knowing of a thing together with another person”; “knowledge within oneself” [15; 16], у внутрішній формі якої покладено значення “be (mutually) aware”. Латинський етимон

походить від PIE *com* “with” і “thoroughly” та *scire* “to know”, який є похідним від *scindere* “to cut, divide” (пор. PIE *skei* “cut, split”) [15; 16].

Таким чином вибудовується ланцюг семантичних перетворень “divide” – “know” – “be mutually aware” – “knowledge within oneself” = “conscience”. Орієнтиром для траєктора категорії CONSCIENCE “moral assessment of personal deeds” стала ознака “knowledge within oneself”, оскільки на досвідному рівні сумління усвідомлювалось як певна «вроджена» сукупність знань про «правильні» й «неправильні» вчинки. Іншим орієнтиром стала ознака “being mutually aware”, що може бути пояснене тим, що сумління ґрунтується на знанні певних принципів, які є не індивідуальними, а мають усезагальний характер, а тому сумління категоризується як знання про хороше й погане, яке розділяють інші члени суспільства.

Альтернативна лінія інтерпретації такої когнітивної кореляції може бути здійснена в контексті релігійного світогляду, де сумління виступає віддзеркаленням знань про добро й зло, які закладені Богом, тобто внутрішня форма зводиться до моральних знань, які поділяє людина й Бог. Отже, базовим етимологічним орієнтиром виступає семантична риса “knowledge”, яка екстраполювалася на сферу міжособистісних відносин та в якій розвинулася аксіологічна складова (*knowledge of good* та *knowledge of bad*). Власне домен KNOWLEDGE у своїй внутрішній формі ґрунтується на образі “division”, оскільки первинна концептуалізація знання засновувалася на здатності усвідомлювати відмінності: знати – осмислювалось як мати можливість відрізнити одну сутність від іншої. Отже, безпосередня концептуальна база конституїрована доменом KNOWLEDGE, тоді як розширена база включає домен DIVISION.

Іншим вербалізатором аналізованої категорії є *morality*, ЛСВ якого “goodness, characteristic of being moral, virtuousness” за етимологічними даними виник близько XVI ст. Етимомом цієї одиниці є *moralis* “proper behaviour of a person in society”, внутрішня форма якого має образ “manners”, “kind of behaviour, customs”. Отже, етимологічний орієнтир “manner” вказує на те, що совість осмислюється як чинник, який впливає на поведінку.

Лексеми *righteousness*, *rightness*, *uprightness* мають спільний корінь, а, отже, й етимон, який походив від староанглійської одиниці *rehtwisnisse*, що має значення “justice”. Її етимон у свою чергу походив від PG *rehtan* та PIE *reg* “straight, not bent, direct” [15; 16]. Отже, діахронічний семантичний

ланцюг має такий вигляд: “straight / direct” – “just” – “morally sound” = *conscience*. Наявність орієнтиру “direct” в етимологічному профілі CONSCIENCE вказує на те, що ідея моральної поведінки категоризувалася відносно вертикального орієнтиру та концептуалізувалася як фізична рівність чи прямолінійність.

Лексема *integrity*, походить від латинського *integritatem* “soundness, wholeness, completeness” [15; 16], у своїй внутрішній формі також має ознаку “wholeness”, що обумовило семантичний розвиток “wholeness” – “moral soundness” = “conscience”. Отже, в цьому випадку відбулася кореляція траєктора з орієнтиром “wholeness”, який в свою чергу є найбільш базовим орієнтиром центральної етичної категорії GOOD. (Більш детально це проаналізовано у [17]). Це є підтвердженням того, що совість осмислювалася відносно більш первинної ідеї добра.

Вербалізаторами, які об’єктивують ІКМ (2) категорії CONSCIENCE “feeling of guilt for doing something wrong” є *remorse*, *scruple* і *shame*. Лексема *remorse* походить від латинського *remorsum* “to bite back, bite again” [15; 16]. Семантичний розвиток “bite back” – “guilty feeling” = “conscience” вказує на те, що траєктор “guilty feeling” було спроектовано на орієнтир “biting”. Це засвідчує, що докори сумління осмислювалися відносно тілесного досвіду болю від укусів комах чи тварин.

Лексема *scruple* походить від латинського *scrupulus* “sharp stone or pebble” [15; 16]. Семантична еволюція “sharp stone” – “guilty feeling” = “conscience” вказує, що почуття совісті метафорично асоціювалися із гострим камінням, удар яким або об яке приносить біль, а, отже, душевні почуття категоризувалися відносно почуттів фізичних. Кореляція траєктора “guilty feeling” із орієнтиром “ability to strike” доводить, що в основі концептуальної бази етимологічного профілю було покладено домен STONE.

Вербалізатор *shame* походить від PG *skamo* та PIE *skem* “to cover” [15; 16]. Тобто орієнтир “cover” став основою для проєкції аналізованої категорії, що засвідчує те, що ідея докорів сумління концептуалізується відносно ідеї «приховування», оскільки людині властиво приховувати те, що є шкідливим для її репутації. Отже, концептуальна матриця етимологічного профілю категорії CONSCIENCE включає домени AWARENESS, DIVISION, JUSTICE, ENVIRONMENT, OBJECT, BEHAVIOUR, ANIMAL, STONE, HIDING, які є вузлами відповідних фреймів, зокрема COGNITION, SOCIAL

Етимологічний профіль категорії CONSCIENCE

Meaning	Trajector	Lexicalizer	Landmark	Conceptual base	
				Domain	Frame
“A knowledge or sense of right and wrong, with an urge to do right”	“moral assessment of personal deeds”	<i>conscience</i>	1) “knowledge within oneself” 2) “being mutually aware” 3) “division”	AWARENESS DIVISION	COGNITION
		<i>rightness</i> <i>righteousness</i> <i>uprightness</i>	1) “uprightness”	1) JUSTICE 2) ENVIRONMENT	SOCIAL RELATIONS SPATIAL RELATIONS
		<i>integrity</i>	1) “wholeness”	OBJECT	PHYSICAL WORLD
		<i>morality</i>	1) “manner”	BEHAVIOUR	SOCIAL BEHAVIOUR
“feeling of guilt for doing something wrong”	“guilty feeling”	<i>remorse</i>	1) “biting”	ANIMAL	INTERACTION WITH ANIMALS
		<i>scruple</i>	1) “ability to strike”	STONE	FIGHT
		<i>shame</i>	1) “covering”	HIDING	SOCIAL RELATIONS

RELATIONS, SPATIAL RELATIONS, PHYSICAL WORLD, SOCIAL BEHAVIOUR, INTERACTION WITH ANIMALS, FIGHT. Узагальнену інформацію подано у таблиці 1.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Діахронічний вимір системи етичних категорій дозволяє простежити особливості їх первинної концептуалізації, що складає основу їх сучасної ментальної репрезентації. Основу діахронічного виміру етичної категорії CONSCIENCE складає внутрішня форма її вербалізаторів, дослідження якої розробленим у цій праці методом етимологічного профілювання, дозволило реконструювати процеси її первинного когнітивного оформлення, що відбулося як результат усві-

домленої можливості розрізняти добро та зло. Застосування методики етимологічного профілювання дозволило встановити, що абстрактна етична ідея совісті в діахронії осмислювалися й категоризувалися відносно більш простих, первинних та конкретних ідей, які конституюють базовий життєвий досвід людини. Отриманий результат корелює з положеннями теорії концептуальної метафори та результатами нейропсихологічних та когнітивних досліджень, які доводять те, що вектор пізнання спрямований від «конкретного» до «абстрактного». **Перспективою** подальших досліджень може бути встановлення особливостей об'єктивації англосмовної лінгвоетичної категорії CONSCIENCE у різних лінгвокультурах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веремчук Е. О. Лінгвокогнітивні та лінгвосинергетичні аспекти об'єктивації етичних категорій в англійській мові. Запоріжжя : ЗНУ, 2022. 560 с.
2. Zecha G., Weingartner P. Conscience: an interdisciplinary view. Dordrecht : D. Reidel Publishing Company, 1987. 303 p.
3. Shinkel A. Conscience and conscientious objections. Amsterdam : Pallas Publications, 2007. 637 p.
4. Гуменний В. В. Концепт «совість» у німецькому мовному просторі. «Молодий вчений». Серія : Філологічні науки. 2018. № 1 (53). С. 206–210.
5. Веремчук Е. О. Акціональний модус англосмовної моральної категорії CONSCIENCE. Південний архів. Серія : Філологічні науки. 2022. № 90. С. 6–11.
6. Campbell W. R. Shelley's Concept of Conscience. *Keats-Shelley Journal*. 1970. V. 19. P. 49–61.
7. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/>
8. Collins Online Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com>
9. Longman Dictionary of Contemporary English Online. URL: <https://www.ldoceonline.com>
10. Oxford Learner's Dictionary. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
11. WordNet. 3.1. URL: <https://wordnet.princeton.edu/>
12. ConceptNet 5.8. URL: <https://conceptnet.io/>

13. Langacker R. W. Foundations of cognitive grammar. Theoretical prerequisites. Stanford : Stanford University Press, 1987. Is. XI. 516 p.
14. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind. Chicago : University of Chicago Press, 1987. 632 p.
15. Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/>
16. Oxford English Dictionary. URL: <https://www.oed.com/>
17. Веремчук Е. О. Nature of the Basic English-Language Ethical Categories: linguocognitive approach. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Т. 1. № 37. С. 93–99.

UDC 81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.19>

INFORMAL LANGUAGE IN OFFICIAL POLITICAL SPEECHES

НЕФОРМАЛЬНЕ МОВЛЕННЯ У ОФІЦІЙНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВАХ

Havryliuk O.O.,

orcid.org/0000-0002-0365-3248

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication

Educational and Scientific Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Borymska O.I.,

orcid.org/0000-0002-4025-4393

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology and Intercultural Communication

Educational and Scientific Institute of Philology

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The current study tries to investigate the linguistic means of informal language in the formal speeches of world-famous English-speaking politicians. Political discourse has its own semantic and stylistic features, differs in dynamism and mobility, therefore reflects any changes in the political community by the language of politics. It motivates the relevance of the research. The study of the language means of modern politics, as well as the comprehensive analysis of the texts of political speeches are regarded. The main aspects of the process of international interaction are considered to evaluate the success of political communication with its various forms.

The current use of informal vocabulary is a common way of expressing political speeches purpose to win the trust of the addressee. The research reveals that the public political speech of the formal register is inclined to be informal to reach and influence the addressees, their mind and opinion. It is most often emotionally distinguished by a stylistically mixed lexical composition with a pronounced conversational component, structures characteristic of conversational speech, numerous appeals to the audience.

A political speech delivered in public is an official political performance of a speaker mainly in the form of a monologue for a sufficiently large and organized audience. Saturated with the means of informal language it can be the result of deliberate stylization of the text in order to give the politician's speech expressiveness, persuasiveness and emotionality. Demonstrative disregard for the social distance between the politician and voters, deviation from the official rules of formal discourse are used by politicians in order to get closer to the language of the people.

The appropriate and unobtrusive use of informal language in the political speeches of modern Western leaders makes it possible to briefly convey the essence of the statement in a figurative form, enliven the language, and draw the attention of the addressee to it. The wide use of the potential of the informal register in public speeches by politicians is due to brevity and the presence of an evaluative and emotional modality in its semantic structure.

Key words: politics, political discourse, political speech, informal register, colloquialisms.

У статті розглянуто актуальну проблему лінгвістичних особливостей використання неофіційної мови в офіційних промовах всесвітньо відомих англомовних політиків. Актуалізовано необхідність дослідження політичної мови як особливої мовної підсистеми зі своїми семантичними та стилістичними особливостями. Вони вирізняються динамічністю та рухливістю, які дозволяють відобразити будь-які зміни у політичній спільноті у мові політики. Підкреслено, що вивчення мовних засобів сучасної політики, а також лінгвістичний аналіз текстів політичних промов доз-

воляють розглянути основні аспекти процесу функціонування міжнародної взаємодії, оцінити успішність політичної комунікації, що набуває різноманітних форм.

Наразі використання можливостей неофіційної мови є поширеним способом увиразнення політичних промов. Публічний політичний виступ неформального регістру найчастіше емоційно відрізняється стилістично змішаним лексичним складом з вираженим розмовним компонентом, структурами, властивими розмовному мовленню, численними зверненнями до аудиторії.

Підкреслено, що політична промова, насичена засобами неофіційної мови, може бути результатом навмисної стилізації тексту з метою надання виступу політика виразності, переконливості та емоційності. Показове нехтування соціальною відстанню між політиком та виборцями, відступ від офіційних канонів формального дискурсу використовуються політиками з метою наближення до мови народу, таким чином завоювання довіри аудиторії.

Зазначено, що доречне та ненав'язливе вживання засобів неформальної мови в політичному мовленні сучасних західних лідерів дозволяє коротко, в образній формі передати суть висловлювання, пожвавити мову, привернути до неї увагу слухачів. Частотність використання неформальної мови у публічних промовах політиків зумовлена лаконічністю та наявністю у його смисловій структурі оцінної та емотивної модальності.

Ключові слова: політика, політичний дискурс, політична промова, неформальна мова, розмовна лексика.

Problem statement. The theory of political discourse, its nature, functions and features in modern humanitarian scientific research takes a leading role along with the expansion of political communication in human life. Political speeches, nowadays, are highly broadcast and replicated by mass media. Politics determines moods in society, interstate relations, priorities in international communication.

Official political speeches are the patterns of formal rhetoric but in modern political discourse, the use of colloquial elements of informal speech is becoming more and more frequent. It is inspired by the desire of political leaders to create an impression of unity with people in order to gain their support and trust.

Literature review. The genre of political speech has recently become an increasingly popular object of scientific interest for linguists. Political discourses of the American President Joe Biden, the former US President Donald Trump, the Prime Minister of Great Britain Boris Johnson and other world leaders are under study in both foreign and native linguistics [1, 2, 3, 4]. The research by Jeroma Baghana is focused on idioms peculiarities in political discourse [5]. The studies by J. Boitnott and J. Unger are devoted to the issue of using informal language in political discourse. J. Boitnott in his article considers language simplification as a strategy of communicative informalization of political speeches of candidates for the position of President of the USA in the 2015 elections [6]. J. Unger singles out the main features of using the opportunities of informal language on the part of one of the leading British conservative politicians, former Minister of Foreign Affairs Ed Miliband [7].

Ukrainian linguists investigate the public speeches of political leaders in various aspects. Yu.R. Fedoriv studies the linguistic models of the discourse of political speeches [8]. Yu.V. Sudus examines the strategies and tactics of the English-language diplomatic discourse, based on the speeches of the US Secretary

of State J. Kerry [9]. T.A. Palei analyses the gender aspect of the use of idiomatic units in English-language political discourse [10]. I.V. Samoilova and O.V. Podvoisk studied the lexical features of political speeches [11]. G.O. Khatser and V.V. Zhavoronkova consider English-language political speeches in terms of their translation into Ukrainian in their study [12].

However, there are currently no studies devoted to the linguistic features of informal language in the official speeches of English-speaking politicians. It determines the relevance of the topic.

The paper aims to investigate the linguistic features of informal language in the official speeches of world-famous politicians. The research is based on the public speeches, remarks and statements by the President of the USA Joe Biden and the Prime Minister of Great Britain Boris Johnson.

Main findings. Hanan A. Amaireh considers a political speech as a stream of spoken words prepared and delivered by a speaker for a particular audience and purpose during a political event [1].

The delivery of a political speech is an official performance in the form of a monologue by a person significant from a political point of view in the presence of a sufficiently large and organized audience, a group of like-minded people or interested ones. It is aimed at transferring the target idea, convincing the addressee in it. The public speech is deliberate, structurally, compositionally and meaningfully completed [8]. Congresses, meetings, media briefings, conferences and joint statements are the prime locations for a public political speech. In terms of genre, it can be released in diplomatic statements, parliamentary speeches, remarks, election campaigns speeches and slogans, presidential messages addressed to the people or the government etc. [13]. A political speech is distinguished from an academic speech, as a formal one, by the public nature of its delivery, as well as by the fact that it is addressed to an unprepared audience, a mass recipient [14]. In addition, the global goal of the discourse of political eloquence is evident. So, in

particular, while the genres of academic discourse are aimed at scientific knowledge transfer or exchange, then in political discourse the main goal of each of the genres, including political speech, is the manipulation of the recipient, who is perceived as a potential voter [15, 16].

Public political speech is characterized by the following leading features:

1. Authorship of the text of a political public speech and its design is performed by a specifically trained person – a speechwriter. However, when the time comes to deliver the speech, the stated responsibility is transferred to the politician, since in political discourse, the statement is equivalent to political action.

2. Accessibility becomes highly significant for political speeches. If this feature is inherent in the speech, then the strategy of directing the product of political communication to the mass addressee is implemented. Accordingly, the authors of the text of the speech and the politician who delivers it are required to achieve the intelligibility of the messages embedded in the structure of the speech for all members of a certain linguistic and cultural community. The inclusion of hidden information codes in fragments of political speeches, which can be perceived and deciphered only by representatives of a narrow circle of specialists, is also becoming frequent [14].

3. Despite the fact that the speech is initially a monologue, it is aimed at the recipient and enables a dialogue with them.

4. A political speech is made in accordance with the rules and norms of construction, however, the author and the speaker (if it is not the same person) are capable of bringing a creative component through the use of linguistic means. Such additional processing makes the speech unique and expands the possibilities to affect the audience.

6. Political discourse is featured by a high level of manipulation. Political speech is considered to be effective when it gains the target of the speaker to influence the viewpoints of the audience [8, 16].

When planning the delivery of a political speech, one should consider the broad political, social and cultural context, which determines not only the conceptual content, but also the ways of verbalizing meanings in the language. Political discourse inevitably reflects all the results of the historical and cultural evolution of society at the moment [11].

The formal register implies the preparedness of a public speech, its factuality, explication, absence of emotionality. The speaker and the recipient are in clearly defined communicative positions, their per-

sonal statuses in this situation of political communication are determined.

As a rule, political speeches on international issues are of a formal nature and broadcast to wide audiences around the world, while messages to congress can be characterized by deviations from a strictly formal register towards a less formal and even informal one. Informal language is “more commonly used in situations that are more relaxed and involve people we know well so the speaker intentionally uses the means of such register to get this goal” [17].

Nowadays, the public speech of world leaders for all the formality of the case, where it is uttered, allows a retreat towards the informal register. Thus, it transforms into not a strict formal register.

For example, a pre-election speech of English-speaking candidates belonging to the persuasive genre is usually built with deliberate deviations from formal discourse. The prime intention of the speaker is to convince the listeners of their right chosen strategy in a certain situation. It is accompanied by the desire to inform them about the current political situation, candidate’s position and call them to stand for it. Pragmatics of persuasion can be manifested in numerous appeals to the audience, accusations, exposures, verdicts and other emotional and evaluative speech acts. One of the tools to achieve the speech goal is to make the rhetoric as friendly as it is possible and similar to the addressee’s utterance due to the means of informal language. It implies the use of colloquialisms, slang, idioms, contractions, ellipsis and phrasal verbs.

Lately, the international political communication has become less formal due to the burning ongoing war in Ukraine that turned into the overwhelming world issue. English-language political rhetoric of famous world leaders – the current US President Joe Biden and the former Prime Minister of Great Britain Boris Johnson are chosen to investigate the use of informal English in public political discourse in particular. The speeches of these politicians are interesting both in relation to the study of global problems of our time, and in terms of researching the role and possibilities of language as a means of influencing human consciousness.

The study of the broad transformative potential of the means of informal speech, which the President of the USA uses in his political speeches, is characterized by the constant renewal of its own component composition, the presence of formal and structural changes. It happens due to the influence of historical processes, extralinguistic factors and the development of the language system as well as modifications of colloquial vocabulary according to the subject of one or another public speech.

The peculiarities of informal language in the political speech of President Joe Biden during a joint press conference with Volodymyr Zelenskyy in the White House is taken to investigate. Thus, in particular, assessing the actions of the USA at the initial stage of the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, Joe Biden emphasizes: “*And as I said when Putin rolled his tanks into Ukraine in February: American – American people are prepared to have us stand up to bullies, stand up for freedom*” [18]. In the speech of the American leader the word *bullies* stands out and relates to the category of spatial vocabulary. In this case, the American leader uses vocabulary that goes beyond the literary norm in order to express his own speech and take it beyond the formal register. The word *bullies* is used in the given context to refer to the actions of Russian troops that attacked another country, therefore, the harshness of the American leader, who used the colloquial word, is fully justified. Speaking this way, Joe Biden, on the one hand, expresses his indignation at the actions of the Russian Federation, and on the other hand, addresses the Ukrainian President and people with support on behalf of all of America in the confrontation with the enemy.

The next example of the use of colloquialisms as a means of transition to an informal register is mentioned in the following statement by President Biden: “*This guy – (points to President Zelenskyy) – has in his – to his very soul is who he says he is. It's clear who he is*” [18]. In this case, Biden calls his colleague, President Zelenskyy, by the colloquialism *guy*. The spoken lexeme *guy* was used by the US President in full accordance with the American traditions of communication. Having been in active use over the years, this specified the word acquired a neutral connotation and the ability to be used in all discourses, including diplomatic one. In addition, the lexeme *guy* can be considered as a form of a friendly address of an older person to a younger one, which is quite relevant in the case of the press conference of Joe Biden and Volodymyr Zelenskyy.

The president of the USA uses the possibilities of informal language to reduce the distance between him and the interlocutor. Thus, answering the question of one of the journalists, the American leader notes: “**Let me be straight forward with you here. Look, the fact is that it's important to remember that before Russia invaded, we had dedicated an enormous amount of security assistance to Ukraine**” [18]. The typical fragment for Biden's rhetoric: “*Let me be straight forward with you*” is used with the intention to show humanity in the dialogue with the media employee, to demonstrate that this is not just another passing

question at press conference, but actualization of a really important problem. Due to such a tactic by the politician the journalist can feel like a full-fledged participant in the conversation, just like the world leaders present at the event.

Creative transformation of a political speech is always caused by specific stylistic tasks. The use of informal speech as a means of forming expressiveness in the texts of political communication becomes a strategy of stylistic expression of political speech. At the same time, informal vocabulary, endowed with a number of properties, is the most striking artistic and figurative means of speech. Most of the colloquial words and phrases in Boris Johnson's speech are characterized by the performance of an emotional function, as they not only nominate certain phenomena, but also evaluate them concurrently: “*Putin had been so insane as to invade a sovereign European country*” [19]. The adjective *insane* is out of formal register but it helps Joe Biden to depict the present state of the situation and specify the deviated behavior of the President of the Russian Federation.

The former British Prime Minister Boris Johnson considers the possibilities of informal language in his public rhetoric, namely in his farewell speech in the position of the Prime Minister of Great Britain he started with the statement: “**Well this is it folks**” [20]. A similar form of address to the audience of a political speech, represented by the use of such informal speech elements as the lexemes *well* and *folks*, is designed to convey the feelings of the head of government before his resignation and demonstrate his openness to all recipients of the analyzed speech. That is not the odd case, both Boris Johnson and Joe Biden operate the lexeme *well* to achieve the same speech goal. **Well, I think, first, we believe the vote in America is sacred – to be honored, not denied; respected, not dismissed; counted, not ignored** [21]. Such a colloquialism appears as a clear evidence of the closeness of the presidents' rhetoric to spoken speech, because such elements are usually omitted in protocol speeches.

A deviation from the etiquette norms of speech delivery when using the lexeme *folks* is observed. It is typical for the latest public rhetoric of both politicians. In this way Boris Johnson shortens the distance between him and ordinary Britons, as well as all the recipients of his farewell speech. The Prime Minister at that time emphasizes the fact that he needs trust from society, as he is a member of it. Throughout the remarks by Joe Biden on supporting Ukraine, defending democratic values, and taking action to address global challenges in Vilnius, Lithuania (July 12, 2023) the President comes back

to address the audience with a colloquialism *folks* 3 times a speech as well as *my friends*.

Folks, the road that lies before us is hard [22].

My friends, at the most fundamental level, we face a choice – it's not a hyperbole – we face a choice: a choice between a world defined by coercion and exploitation [22].

The collocation *my fellow Americans* is used to replace the above-mentioned appeals speaking to a joint session of Congress to implement the strategy of emotional unity, focusing on audience members as they were participating.

My fellow Americans, we'll meet this moment [21].

To shorten the distance between the interlocutors and attract the attention of the recipients to the topic the speaker operates the informal means of latent involvement the audience into the speech, namely the use of imperative verbs *look* and *let*. The President of the USA was highly inclined to use them in his speech to a joint session of Congress at the U.S. Capitol.

Look, many aboard that plane had fled Lithuania during the early years of Soviet oppression and marveled – marveled at their return to this independent state [22].

Look, the Inflation Reduction Act is also the most significant investment ever to tackle the climate crisis [22].

Let's face reality [23].

Let's finish the job this time [23].

Let's cap the cost of insulin at \$35 a month for every American who needs it [23].

The typical deviation from formal register is the usage of contractions. It simplifies the formal speech and makes it seem to be colloquial.

I've spoken with the Prime Minister of Papua New Guinea [24].

We're united in our commitment to climate action [24].

And I'm also going to be hosting – and I've spoken with the Prime Minister [24].

We're announcing with you today and tomorrow that's going to be coming your way [25].

I'm proud to count myself a friend of Ukraine [19].

Formal register implies impersonal sentences, full grammar constructions and formal vocabulary while political leaders neglect it. Along with the contractions the politicians widely use personal pronouns *I* and *we*.

Moreover, Boris Johnson's and Joe Biden's public remarks stand out with the personal stories which have become typical for international joint statements of political leaders during the full-scale war in Ukraine. "When you rang me at 4 in the morning

on that grim day in February and you told me the news that we had been dreading that Putin had been so insane as to invade a sovereign European country" [19]; You know, it was – it was one year ago this week that we spoke on the telephone, Mr. President. It was very late at night in Washington, very early in the morning here in Kyiv. Russian planes were in the air, and tanks were rolling across your border. You told me that you could hear the explosions in the background. I'll never forget that. And the world was about to change. I remember it vividly, because I asked you – I asked you next – I asked you, "What is there, Mr. President? What can I do for you? How can I be of help?" [25].

Obviously, it doesn't apply to a formal register. The speaker operates the informal means to make the speech less formal speaking about such a dreadful case deliberately. This narrative is an effective tool to illustrate the friendly relationship between the presidents at that moment. This tactic shortens the distance between the interlocutors, making the participants the members of the same society.

Political speeches are declared to a huge mass audience therefore along with the formal requirements to the public rhetoric, the speakers search for the linguistic and other means of speech to gain the communicative goal, make it effective to influence the recipient. The use of phrasal verbs and idioms which are in wide use by an ordinary citizen is an efficient element of informal register in formal rhetoric.

I want you to know how sad I am to be giving up the best job in the world [26].

Well, a lot of this is just kicking in [24].

In any language, idioms are an inexhaustible source of linguistic expression, which has always been available for use by politicians. The dynamic development of the idiomatic composition of the language is caused by constant changes in political, cultural, and social life. It contributes to the emergence of new, vivid expressive and visual means.

Joe Biden and his speechwriters process traditional idiomatic expressions individually making the transition to informal language. Such an approach is aimed at creating a dynamic model of the world. Such an image acquires expressive power in the context of a political speech and very often reflects the personal vision of the author or speaker: "It doesn't mean we've ever **taken our eyes off the ball**" [27]. In this case, Joe Biden's addition of the idiom *take eyes off* with the clarifying fragment *of the ball*, which appears by bringing to its semantics a sports component and conveys the essence of the confrontation is observed. Evidently, for the United States, where the cult of sports and sports competitions reign, the presi-

dent's appeal to sports idioms is a rather successful and apt indicator of closeness to the people, which makes it possible to win their favor.

Transformed idioms are individually author's formations that constitute a semantic or structural-semantic modification of usual idiomatic expressions [5]. Occasional meanings of idioms are formed as a result of structural alterations under the influence of a certain context, or in the process of reinterpreting a set word combination.

The complex semantic structure of an idiom allows Joe Biden and his speechwriters to make various modifications, depending on the context of implementation, thereby expanding communication possibilities. In the various occasional idioms used by Joe Biden in his public speeches, there is a tendency to violate both semantic and structural stability, which indicates the use of informal speech opportunities.

This is one of the most common ways of structural and semantic modification of idioms. Such idiomatic occasionalism arises as a result of the purposeful replacement of one, several, and sometimes all components of an utterance that are functionally similar. All varieties of substitution are recorded in political speech, which are characterized by exceptional expression and aesthetic orientation.

The transformation of idioms is one of the most common stylistic techniques in political speech, which can not only contribute to a certain transformation of the established idiom, but also become a powerful urge to update its expressive means and stylistic devices.

The use of idioms in Boris Johnson's rhetoric stylistically allows him, in the process of delivering a speech, to move from a formal register to an informal one, since a characteristic feature of the set word combinations is expressiveness. They are one of the brightest expressive and visual means of speech. Most of the idioms used by Boris Johnson are characterized by an emotional and evaluative load. *I told you then that we were **shoulder to shoulder** with you and that is as true today as it was in that horrific moment [19].* At joint press conference with President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Boris Johnson expressed the support to Ukrainian President and Ukrainian people

by means of an idiom *shoulder to shoulder* instead of formal collocation *to be next to each other* to depict and emphasize constant assistance and very close relations between two friendly officials, two congenial countries.

Notably, presenting his final speech as a prime minister, stepping down from one of the most prestigious positions, Boris Johnson followed the formality of the public speech but expressively he used unconventional informal collocation *them's the breaks. I want you to know how sad I am to be giving up the best job in the world but **them's the breaks*** [26]. Apparently, it refers to slang and is used "when something unfair or unpleasant happens and you have to accept it. It's sort of another way of saying "it is what it is" [28]. "There is nothing we can do about the way things have unfolded, especially bad ones, so there is no reason to be upset about it; that's just the way things are" [29]. Such an idiomatic expression reflects the true, not formal but personal Johnson's attitude to the resignation.

Conclusion. The use of informal language register in the speech of politicians is one of the most relevant processes of today's political linguistics. Radical changes associated with the transformations of socio-political relations, the need for (naming) new phenomena and concepts, the strengthening of the expressive functions of language, contributed to the expansion of the possibilities of using individual and authorial reinterpretation of the informal language use in the texts of political speeches.

Modern political discourse is featured by the extensive use of informal language. The study proves that colloquialisms, slang, idioms, contractions and personal narratives are the efficient means of informal register for the public remarks by the President of the USA Joe Biden and the former Prime Minister of Great Britain Boris Johnson. The widespread use of contractions, colloquialisms and personal pronouns *I* and *we* in political speeches are inclined to be typical for official public utterance. Nowadays, they are one of the most effective means to gain the communicative goal of a political speech, to influence the emotions and viewpoints of the recipients.

REFERENCES:

1. Hanan A. Amaireh (2023) Biden's Rhetoric: A Corpus-Based Study of the Political Speeches of the American President Joe Biden. *Theory and Practice in Language Studies*. 2023 Vol. 13. №. 3. P. 728–735. DOI: <https://doi.org/10.17507/tpls.1303.22> URL: <https://tpls.academypublication.com/index.php/tpls/article/view/5623/4515> (Last accessed: 18.07.2023).
2. Setiawan S., Firmansyah E. Emotional languages in Donald Trump's campaign speech: a systemic functional linguistics approach. 2019. URL: https://www.academia.edu/73514945/Emotional_Languages_in_Donald_Trump_s_Campaign_Speeches_A_Systemic_Functional_Linguistics_Approach (Last accessed: 3.08.2023).

3. Abramicheva O. M. Johnsonism as a linguistic phenomenon: professional discursive personality of Boris Johnson. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022. № 53. Том 1. С. 4–10
4. Paul A Chilton Boris Johnson's language. 2019. URL: https://www.academia.edu/40003415/Boris_Johnsons_language (Last accessed: 21.07.2023).
5. Baghana J., Voloshina T. G., Slobodova Novakova K., Chernova O. O. English idioms peculiarities in political discourse (Based on British and American media) *XLinguae*, 2021. Vol. 14 Issue 2. P. 129–141
6. Boitnott J. Which political candidate is keeping language simple for maximum effect? URL: <https://www.inc.com/john-boitnott/politicians-are-simplifying-their-language-and-its-getting-them-votes.html> (Last accessed: 21.07.2023).
7. Unger J. Ed Miliband goes for the informal approach: political language unmasked. *New Humanist*. 2013. URL: <https://newhumanist.org.uk/articles/4334/ed-miliband-goes-for-the-informal-approach-political-language-unmasked> (Last accessed: 20.07.2023).
8. Судус Ю. В. Стратегії і тактики англomовного дипломатичного дискурсу (на матеріалі промов держсекретаря США Дж. Керрі). *Вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. № 4. С. 124–128.
9. Федорів Я. Р. Лінгвістичні моделі дискурсу політичних виступів. *Нариси із сучасних культурно-мовленевих практик*. Київ : ВПЦ НАУКМА, 2010. 188 с.
10. Палей Т. А. Гендерний аспект вживання ідіоматичних одиниць в англomовному політичному дискурсі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. Вип. 58. С. 118–126.
11. Самойлова І. В., Подвойська О. В. Лексичні особливості політичних промов. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2016. Кн. 1. С. 235–238.
12. Хацер Г. О., Жаворонкова В. В. Особливості англomовних політичних промов та їх перекладу українською мовою. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Київ: Гельветика, 2022. Т. 33 (72). № 2. Ч. 1. С. 202–207.
13. Wodak, R., & Meyer, M (eds.). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications, 2001. 200 p.
14. Моркотун С. Відтворення експресивності образних засобів при перекладі текстів політичного дискурсу. *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2017. № 3. С. 75–79.
15. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 315 с.
16. Zeynalov Eldar Atamali Manipulation in British political discourse (based on national and cultural values). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Київ: Гельветика, 2021. Том 32 (71) № 1 Ч. 2. С.102–106.
17. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/formal-and-informal-language> (Last accessed: 4.08.2023).
18. Remarks by President Biden and President Volodymyr Zelenskyy Of Ukraine In Joint Press Conference. URL: <https://ua.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-and-president-volodymyr-zelenskyy-of-ukraine-in-joint-press-conference/> (Last accessed: 10.08.2023).
19. PM remarks at joint press conference with President Zelenskyy in Kyiv: 24 August 2022 URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/pm-remarks-at-joint-press-conference-with-president-zelenskyy-in-kyiv-24-august-2022> (Last accessed: 10.08.2023).
20. Boris Johnson's final speech as premier minister. URL: <https://www.gov.uk/government/speeches/boris-johnsons-final-speech-as-prime-minister-6-september-2022> (Last accessed: 10.08.2023).
21. Remarks by President Biden on Standing up for Democracy URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/11/03/remarks-by-president-biden-on-standing-up-for-democracy/> (Last accessed: 10.08.2023).
22. Remarks by President Biden on supporting Ukraine, Defending Democratic Values, and Taking Action to Address Global Challenges in Vilnius, Lithuania URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/07/12/remarks-by-president-biden-on-supporting-ukraine-defending-democratic-values-and-taking-action-to-address-global-challenges-vilnius-lithuania/> (Last accessed: 15.08.2023).
23. President Biden's 2023 State of the Union Address URL: <https://www.voanews.com/a/transcript-president-biden-s-2023-state-of-the-union-address/6953032.html> (Last accessed: 11.08.2023).
24. Remarks by President Biden in a Press Conference URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/05/21/remarks-by-president-biden-in-a-press-conference/> (Last accessed: 10.08.2023).

25. Remarks by President Biden and President Zelenskyy of Ukraine in Joint Statement URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/02/20/remarks-by-president-biden-and-president-zelenskyy-of-ukraine-in-joint-statement/> (Last accessed: 09.08.2023).

26. British Prime Minister Boris Johnson's resignation speech URL: <https://www.euronews.com/2022/07/07/uk-britain-politics-johnson-speech> (Last accessed: 12.08.2023).

27. Remarks by President Biden at a Democratic National Committee Fundraiser, New York. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/01/31/remarks-by-president-biden-at-a-democratic-national-committee-fundraiser-6/> (Last accessed: 10.08.2023).

28. "Them's the breaks": The Definite Guide. *Linguablog* : website. URL: <https://linguaholic.com/linguablog/thems-the-breaks/> (Last accessed: 12.08.2023).

29. Them's the breaks. *The Free Dictionary by Farlex. Idioms* : website. URL: <https://idioms.thefreedictionary.com/them%27s+the+breaks> (Last accessed: 12.08.2023).

UDC 378.147: 81'373

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.20>

DEVELOPING LEARNER'S SPEAKING SKILLS IN AN ONLINE CLASSROOM

РОЗВИТОК НАВИЧОК МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ОНЛАЙН НАВЧАННЯ

Goloshchuk S.L.,

orcid.org/0000-0001-9621-9688

PhD, Associate Professor,

Researcher at the Department of Intercultural Communication

University of Economics in Bratislava

The article focuses on planning and delivering effective speaking skills lessons in an online environment. The theoretical and practical approaches to planning and delivering effective English speaking classes online are discussed. Over the past time, teachers of all educational institutions are immensely forced to increase the use of technology in the teaching-learning process. The new teaching environment has brought new strategies and techniques to the classes. While teaching speaking can feel easier face-to-face in a number of ways, it is possible to adapt and teach speaking skills successfully online. The author studies the issue of the similarities and differences between face-to-face speaking lessons and online speaking lessons. The outline for an online speaking lesson with a detailed explanation of its elements is provided. The structure of the speaking class is viewed through the scope of its purpose and targeted speaking skills. The correlation between the activity, learning objective, and sought speaking strategy is presented. Practical ideas and suggestions for tools and activities to help learners develop speaking and pronunciation skills and improve students' productive skills are presented. It is also offered online resources for developing speaking skills and provided a detailed description of their features so the teachers may choose the ones which will best benefit their learners. The author also discusses the ways and means how the teachers can display and share the speaking materials with the class. Implementation of virtual tools helps develop students' speaking skills and requires knowledge and practice. Any tool and activity offered in the article allow both teachers and students of various language levels to improve their speaking class cooperatively and interactively.

Key words: online teaching tools, speaking activities, speaking skills, means of sharing speaking material, lesson outline.

Стаття присвячена актуальним питанням впровадження сучасних дистанційних освітніх технологій для вивчення англійської мови. Дане дослідження спрямоване на аналіз сучасних онлайн засобів для формування і вдосконалення навичок мовлення студентами вищих навчальних закладів. У ході дослідження автор конкретизує понятійний апарат навчання у форматі онлайн та оффлайн; виокремлює позитивні і негативні сторони навчання із застосуванням цифрових технологій у навчальному процесі в закладах вищої освіти; аналізує ефективність дистанційних технологій в контексті розвитку навичок мовлення. Детально охарактеризовані педагогічні шляхи впровадження мультимедійних засобів навчання під час вивчення іноземної мови як ключової умови фундаментальної підготовки кваліфікованого фахівця, орієнтованого на задоволення потреб сучасності. У статті подано детальний аналіз спільних та відмінних рис проведення занять, спрямованих на розвиток навичок мовлення в оффлайн та онлайн форматах. Автор статті пропонує план проведення онлайн заняття із детальним роз'ясненням його елементів. Такий підхід допоможе викладачам створити структуру заняття, яка може бути адаптована до будь-якої теми та рівня знань студентів. Ще одним важливим елементом для проведення онлайн заняття є способи відображення та обміну матеріалами для завдань із розвитку мовлення. Автор наводить практичні рекомендації та пропозиції передачі інформації, які були апробовані на заняттях зі студентами. Також пропонуються онлайн-ресурси для

розвитку навичок мовлення із детальним описом їхніх особливостей, що дасть змогу освітянам обрати ті, які найбільше відповідають їхнім потребам. У зв'язку з цим розвиток навичок мовлення під час вивчення іноземної мови розглядається як шлях до творчості, роботи в новому середовищі та з людьми різних культур.

Ключові слова: онлайн навчання, оффлайн навчання, навички мовлення, способи обміну матеріалами онлайн, структура онлайн заняття.

Problem statement. Over the past time, the spread of COVID-19 and the war outbreak in Ukraine has immensely forced teachers of all educational institutions to increase the use of technology in the teaching-learning process. New teaching environment fosters teachers to provide students with new learning approaches in a more meaningful and interesting manner and motivate them to learn while at the same time improving their language skills. Teaching speaking in an online environment has become one of the most effective types of classes. This is not surprising as the video/audio conferencing medium provides more productive conditions for speaking practice than other online tools. Developing learners' speaking skills in an online classroom requires thoughtful planning and the use of various strategies and resources. The students learn in different ways, and there are various approaches to learning which highlight different aspects of the process. Our analysis focuses on the effective ones to support and enhance speaking skills in an online learning environment.

The latest research analysis. We are not alone in our inquiry, as many scholars of teaching English as a second language have taken up similar investigations into training of teachers with the digital literacy [6; 7; 8], influence of digital media on language teaching [1; 3], and pronunciation [12; 13]. Speaking activities have widely been seen as the most demanding for learners. It may be because of the many characteristics unique to spoken language: reduced forms, contractions, vowel reduction, stress, rhythm, and the use of signpost transitions [3].

As teachers of English, we are particularly interested in studies exploring issues of developing learners' productive skills in online environment, namely speaking skills, so we explore that question here in greater depth [2; 9; 10; 12].

Task statement. The performed analysis of the literature on the subject of developing speaking skills in an online classroom has determined the goals and objectives of the presented article. The purpose of the article is to consider the set of theoretical and practical approaches to planning and delivering effective English speaking classes online. The corresponding analysis required: 1) to differentiate the main features of the online speaking lessons from the face-to face ones; 2) to identify the outline for the online speaking class; 3) to determine the ways of

giving the feedback to the students; 4) to suggest the online platforms and tools for developing speaking and pronunciation skills.

The base material. Speaking tasks are difficult for teachers as it is unclear how they can best facilitate online conversational lessons. In some ways, developing speaking skills online is similar to traditional face-to-face classes – a teacher can present information and interact with a group of people in real-time. In other ways, there are many aspects of online lessons that differ from face-to-face instructions.

One difference is the 'materiality' of the video conferencing environment [2]. It refers to how we experience the online environment and get things done, such as providing feedback or sharing resources. However, 'materiality' is not the only thing different about video/audio conferencing lessons. Teachers and students are also located in different physical spaces, which often means that students feel more relaxed and at ease, contributing to the effectiveness of speaking tasks. Learners who feel afraid to speak or raise their own issues in a physical classroom may often feel braver when participating from their safe place. The advantage of recording an online class helps with speaking and is crucial for feedback, consolidation, and correction. Students become more aware of themselves as speakers, and once they overcome the initial shyness, it helps them monitor their progress. This option is also helpful for teachers because they can concentrate on supporting the task, maintaining engagement and participation, and ensuring everyone is getting a fair chance to speak without worrying too much about correcting errors or grading performance [9]. The recording allows teachers to evaluate the output later and makes it easier to give targeted personalized feedback.

In addition to recording classes, teachers working online also may use the benefits of breakout rooms – the tool of most online educational platforms. They allow small groups of students to work independently on a task before reporting back to the whole class. The teacher can monitor and facilitate a discussion moving from one group to another in the same way as in the face-to-face environment.

When teaching an online speaking class, the most important things are lesson objectives, lesson framework, instructions, managing quiet and dominant learners, and providing feedback.

Lesson objectives. It's essential to have clear goals, and you should have a good reason for doing speaking activities. From a broad perspective, there are two main reasons for getting students to speak during a lesson:

- to give students practice of language items (vocabulary, grammar functions, etc.) – a language practice aim;

- to develop students' ability to speak fluently and interactively – a speaking fluency aim [12].

If the speaking activity is preceded by activities that present and give controlled written practice of grammar or vocabulary items, the speaking activity will have a language practice aim. If the speaking activity comes before a text (reading or listening) or involves speaking for speaking's sake, the task will have a speaking fluency aim. Speaking fluency activities often don't matter what vocabulary and grammar students use and whether it's accurate or not. The learning outcome is for students to gain confidence in speaking English.

Lesson framework. Frameworks for online speaking lessons are similar to those in face-to-face classes. First, the teachers develop some preparation work, do the speaking task itself, and then provide feedback.

Instructions. It would be best if the teachers are especially clear with instructions because of the distance in online teaching. When introducing an activity, they should grade their language, enunciate clearly and check that learners understand what to do. The tools of online platforms may add to the clarification of this. For example, the teachers can use the chatbox to type instructions, hands-up icons to make sure everyone's on track, images, and icons on the screen to back up and support the tasks. Overall, teachers need to stage things more carefully and pace things a little more slowly so that everyone knows what's happening when and why [9]. It is also essential to leave enough 'wait time' after a question is asked so that the learner has time to receive the question across the distance, think of an answer, and then produce the response.

Managing dominant and quiet learners. It is important to think about each student's personality and how digital learning may be easy or challenging for them. The structure of the lesson should help all students to speak and participate in the discussion. More reticent students need more processing time, opportunities to express their thoughts with one or smaller groups of students before sharing with the whole group, and a safe environment to express themselves. More outgoing, talkative students need time to get their voices heard and share the

excitement. Teachers can choose to mute or block certain students from speaking if they dominate the conversation and can use the chatbox and commenting features to balance student voices. Teachers can also use nonverbals and the hand features for students to share their answers.

Feedback. Providing actionable, encouraging feedback can be a little more difficult for teaching speaking skills online. But it can help structure future lessons based on the students' needs, allowing teachers to build a virtual relationship with them. To provide constructive feedback, the teachers may use the following techniques:

- use the students' current knowledge: use concise sentences, level-appropriate vocabulary, and don't overwhelm them by giving too much feedback at once;

- provide real-time feedback after the student finishes speaking: the most critical aspect of real-time feedback to remember is to let your student finish speaking before you provide verbal feedback. It is essential to wait for the student to finish speaking when you are in an online environment;

- nonverbal feedback can encourage the student: it is essential to give nonverbal feedback while they are speaking. Nonverbal feedback encourages students and lets them know you are actively listening, whether staying focused on your screen, nodding, smiling, or something else;

- ask the student to self-assess: asking them what mistakes they think they made or how they can improve their English skills encourages them to think about their own needs. When they explore their areas of improvement with the teacher, it helps identify knowledge gaps and understand what they need and want to focus on during their online lessons;

- use the chatbox to give personalized feedback to individual learners directly;

- use the whiteboard or a Word document to give whole class feedback.

Speaking practice is no longer something that can only be done in a lesson. Many digital tools allow learners to communicate outside the classroom and complete speaking tasks, both synchronously and asynchronously. Below are some of those tools that can benefit teachers in preparing classes for developing speaking skills and learners who want to improve their oral presentations themselves.

Voki is a free educational tool for teachers and students which has a paid version also. Students create an avatar and add voice by recording themselves speak or using text-to-speech (over 30 languages supported, hundreds of voices to choose from). A text-to-speech feature is a powerful tool for students' self-correction

and self-awareness while speaking. It can be used to enhance instruction, engagement, and lesson comprehension. Voki can be used in class (for student work), as an animated presentation tool, for student assignments, and as a virtual supervised discussion forum (Voki Hangouts). Students may create their speaking characters for developing presentations on various topics they study. On the one hand, they learn while developing a presentation, and on the other hand, it brings fun and creativity, which also boosts their speaking confidence. Teachers can direct this activity through assignments, presentations, and dialogue groups (Voki Hangouts).

Flipgrid is the video discussion tool that Microsoft designs to work specifically for teachers and students in a digital setting. It allows teachers to create “grids” to facilitate video discussions. Each grid is like a message board where teachers can pose questions, called “topics”, and their students can post video responses that appear in a tiled grid display. Grids can be shared with classes, small groups, or any collection of users interested in a common strand of questions. Topics can be text-based or include a resource such as an image, video, Giphy, emoji, or attachment. Students may respond via the Flipgrid app or website with any camera-enabled device or upload a previously recorded video. Responses can be 15 seconds to five minutes, and a maximum recording time can be set. Teachers can also allow students to record replies to classmates’ responses.

Voice Spice Learners record themselves speaking for free and share the link with you and other learners, e.g., via What’s app or Padlet. Voice Spice is an excellent tool for online foreign language classes or other courses requiring the sharing of voice messages. Students can quickly, easily, and accurately get audio feedback on pronunciation, grammar, etc., allowing them to easily record their practice lessons outside the classroom. No account or signup is needed, and recordings can be made from any browser. It can be as simple as recording a speech to doing a mock radio interview. Students are given their feedback for their recordings; reconvene and practice some more, and then record again. As a class, they listen to the new recording and comment on how students have improved and what they still need to add.

Technological advances have allowed online sources and smartphone applications to be developed for pronunciation, for learners with or without teacher involvement. The advantages of teaching pronunciation online are the following: students can see the teacher’s mouth clearly and perceive the physiology of the sound; in breakout rooms, learners can listen to each person more carefully;

online resources are easy to use throughout the class; feedback to learners can be more private and accurate (using the chat box tool, or by speaking to individuals in breakout rooms).

Various methods are used to teach pronunciation both in an online and face-to-face environment. Those, which are applied in an offline setting, can be efficiently used online. They include:

- naturalistic method – learners are exposed to the language for some time. Then, they are asked to repeat those sounds in the same pattern. This method is similar to that of the natural acquisition of a language. Speech shadowing is one of the famous techniques used in this method;

- phonetic transcription method is an age-old and time-tested method to teach pronunciation. In this, the learners are given a detailed description of the standard phonetic alphabet and the other pronunciation rules. It requires a lot of attention and hard work from the students, as learning the code is not so easy;

- minimal pair drills method. Minimal pairs are the pairs of words or phrases that differ in only a single sound. The teacher makes the students understand the basic patterns of every sound in the target language. Teacher selects the words which differ by a single sound, and these words are drilled continuously in the class to make them understand the difference in sounds;

- sentence drills or contextualized minimal pairs. At this level, students are made to listen to the sentences with words that sound similar but differ in their meaning. In this case, the students learn through context;

- vowel shifts and stress shifts drills. Drilling of the exercises in stress shifts and vowel shifts makes the students speak more appropriately, e.g., rid /rid/, read /ri:d/ – vowel shift; record /'rekɔ:d/, record /rɪ'kɔ:d/ – stress shift and vowel shift;

- reading aloud is a technique in which the learners are allowed to read a passage or poem with correct intonation and stress. Immediate correction prevents the learners from forming false notions on pronunciation;

- recordings – the learners are made to listen to the audio clips and are asked to record themselves. The students can listen to their own voice and correct themselves.

Modern software applications enhance teaching pronunciation skill. We have added only some of them to help teachers decide and tailor their tools to the individual students’ needs.

Sounds Foundation Interactive phonemic chart is a free interactive phonemic chart that

can help learners produce sounds in English. It is developed according to the main principle of the table of chemical elements by Dmitri Mendeleev: the position of an element in the periodic table shows how that element is made and how it behaves. The same is true of the Sound Foundations chart. For example, the rows and columns on the Sound Foundations chart provide information on the families of sounds with qualities in common; how a sound is made; with which parts of the mouth and articulatory mechanism it is made, and where it is made. The symbols on the table represent the 44 sounds used in British English speech, and a learner may click on each symbol to hear (Received Pronunciation).

EnglishCentral is one of the most effective web-based conversational English language learning platforms for desktop and mobile users. Learners listen to an original video, learn words and practice speaking using the library of over 15,000 engaging videos. They may record themselves copying what they hear and then listen back and compare. The platform focuses on helping users with spoken English, using proprietary speech recognition technology that “listens” to users’ speech and then scores it based on their pronunciation and syntax. They allow users to choose the content they love from a massive database of video content covering popular subject areas (e.g., travel, sports, politics, business, movies) and existing popular content (e.g., Obama’s speeches). It has some free content, but access to full content requires a subscription.

BBC Learning English offers free audio, video, and text materials to learners of different language level. It has a special series of Tim’s free workshop videos that can help learners with pronunciation. They show how native people speak English. It also has a free mobile application with daily updates of amazing and topical lessons, transcripts, and quizzes. Audio programmes can be downloaded without using text support. Then students may watch or listen again using the built-in transcripts and subtitles. Quizzes to test progress until the students get the result they want are also available.

But with the right tasks and the right level of support, students enjoy and appreciate the chance to practice speaking online. They find it satisfying and motivating, and it adds an extra dimension to the speaking skill – one that’s becoming more and more useful in the world beyond the classroom.

Conclusions. The paper focuses on teaching effective speaking skills to students in an online environment. The issue of the similarities and differences between face-to-face English lessons and online ones was discussed. The main features of lesson structure and tasks involved into each type of class were studied. Practical ideas and suggestions for tools, resources, and activities to help learners develop productive skills such as speaking and pronunciation were presented.

Acknowledgement. This paper was written within the project No. 09I03-03-V01-00118 which received funding from the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan for Slovakia.

REFERENCES:

1. Bennett S., Killen C., Marsh D. Handbook of Online Education. New York, 2007. 346 p.
2. Burns A., Siegel J. (Eds.). International Perspectives on Teaching the Four Skills in ELT: Listening, Speaking, Reading, Writing. Cham : Springer, 2017. 260 p.
3. Dixon S., Shewell J., Crandell J. 100 Ways to Teach Language Online: Powerful Tools for the Online and Flipped Classroom Language Teacher. New York : Wayzgoose Press, 2020. 221 p.
4. Edwards L. What is Flipgrid and How Does it Work for Teachers and Students? *Tech&Learning. Tools & Ideas to transform education*. URL: <https://www.techlearning.com/how-to/what-is-flipgrid-and-how-does-it-work-for-teachers-and-students> (Last accessed: 02.06.2023).
5. Emery C. 7 Ideas for Giving Constructive Feedback in an Online ESL Classroom. *Englishclub*. URL: <https://www.englishclub.com/efl/tefl-articles/7-ideas-for-giving-constructive-feedback-in-an-online-esl-classroom/> (Last accessed: 09.07.2023)
6. Fiock H., Garcia H. How to Give Your Students Better Feedback With Technology. Advice Guide. *The chronicle of higher education*. URL: <https://www.chronicle.com/interactives/20191108-Advice-Feedback> (Last accessed: 12.04.2023)
7. Holoshchuk S. Teaching English Online. *Tertiary education in Ukraine and abroad: approaches, methods, challenges and findings*. Vol. 2. Lviv : Halych-press, 2021. P. 58–79.
8. Jenlink P.M. Teacher Preparation for the Digital Age: Toward New Literacies, Epistemologies, and Pedagogies. *Teacher Education and Practice*. London : 2017. P. 555–581.
9. Jones C. An introduction to teaching speaking online – Part 1. *Cambridge University Press & Assessment*. URL: <https://www.cambridge.org/elt/blog/2018/01/11/introduction-teaching-speaking-online-part-1/> (Last accessed: 02.08.2023).
10. Ortlieb E. Theoretical Models of Learning and Literacy Development. Bingley : Emerald Group Publishing, 2014. 280 p.

11. Reading Lesson Plan. *TEFL training college*. URL: <https://www.go-tefl.com/teflblog/reading-lesson-plan/> (Last accessed: 21.06.2023).

12. Thaine C. The aims of speaking activities. *Cambridge University Press & Assessment*. URL: <https://www.cambridge.org/elt/blog/2021/01/18/the-aims-of-speaking-activities/> (Last accessed: 11.07.2023).

13. Underhill A. The Charts. *Adrian Underhill's Pronunciation Site*. URL: <https://www.adrianunderhill.com/the-pronunciation-charts/> (Last accessed: 14.07.2023).

ONLINE TOOLS FOR DEVELOPING SPEAKING SKILLS:

1. Voki. URL: <https://www.voki.com/> (Last accessed: 07.08.2023).

2. Flip. URL: <https://flipgrid.com/> (Last accessed: 07.08.2023).

3. Voice Spice Recorder. URL: <https://voicespice.com/> (Last accessed: 07.08.2023).

4. EnglishCLUB. URL: <https://www.englishclub.com/pronunciation/phonemic-chart-ia.htm> (Last accessed: 07.08.2023).

5. English Central. URL: <https://www.englishcentral.com/about-us> (Last accessed: 07.08.2023).

6. BBC. Learning English. URL: <https://www.bbc.co.uk/learningenglish/english/features/pronunciation> (Last accessed: 07.08.2023).

UDC 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.21>

MODERN SEL TECHNIQUES IN AN EFL CLASSROOM

СУЧАСНІ МЕТОДИ СОЦІО-ЕМОЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Devitska A.I.,

orcid.org/0000-0002-7575-5390

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Uzhhorod National University*

This article investigates the various Social and Emotional Learning (SEL) techniques that can be used effectively in an English as a Foreign Language (EFL) classroom, the benefits they provide to both students and educators and the implications of incorporating SEL in language education. The abstract begins with a discussion of the current state of SEL and its role in education. According to research, SEL is beneficial in promoting students' social and emotional competence, resilience, and academic success.

The article discusses mindfulness practices, cooperative learning, emotional vocabulary development, and self-assessment strategies, which are all covered in depth. These techniques aim to improve students' self-awareness, self-regulation, interpersonal skills, and empathy, thereby creating a welcoming environment for language learning.

The advantages of implementing SEL techniques in the EFL classroom are numerous, as discussed in the following section. To begin, SEL promotes a positive learning environment that promotes risk-taking and participation. Educators can promote language learning confidence and reduce anxiety associated with language acquisition by addressing students' emotional needs. Furthermore, SEL techniques help students develop effective communication skills, which are necessary for language learning and cross-cultural understanding.

The abstract also looks into the impact of SEL on educators and their teaching practices. Teachers can improve their classroom management skills and adapt their instructional strategies to meet the diverse emotional needs of their students by using SEL techniques. The abstract also discusses potential challenges and limitations in implementing SEL in the EFL classroom, such as time constraints and the requirement for specialized teacher training. Finally, the abstract highlights the importance of a holistic approach to language education that includes not only linguistic proficiency but also emotional intelligence and social skills. It emphasizes the vitality of incorporating SEL techniques into the EFL curriculum to create an inclusive and empathetic learning environment.

Key words: Social and Emotional Learning (SEL), English as a Foreign Language (EFL), language education, SEL techniques, emotional intelligence, language acquisition, inclusive learning environment.

У статті досліджуються різноманітні методи соціо-емоційного навчання, які можна ефективно використовувати під час викладання англійської як іноземної мови у закладах вищої освіти, а також переваги соціо-емоційного навчання для студентів та викладачів. Розкрито сутність соціо-емоційного навчання та його ролі у сучасній вищій

школі, зокрема описано особливості сприяння розвитку соціальної та емоційної компетентностей, розвитку стійкості та успішності у студентів. У статті висвітлено практики усвідомленості, навчання у групах, розвитку емоційного словникового запасу та стратегії самооцінки, що спрямовані на покращення самосвідомості, саморегуляції, навичок міжособистісного спілкування та емпатії. Усі ці уміння сприяють кращому розвитку «м'яких навичок» та академічних досягнень, які є ключовими у 21 столітті.

У статті також зазначено переваги розширення емоційного словника, зокрема уміння розпізнавати та визнавати власні емоції та почуття інших студентів, які вивчають англійську як іноземну мову. Окрім того, наголошено на необхідності викладачів допомагати студентам у висловленнях почуттів, що неодмінно сприятиме розвитку таких компонентів соціо-емоційного навчання, як соціальна обізнаність та соціальна поведінка, навички спілкування, тощо.

Автором окреслено новітні методи соціо-емоційного навчання, які допомагають створити сприятливе та інклюзивне навчальне середовище, в якому студенти відчуватимуть себе в безпеці, не зважатимуть на помилки під час вивчення та продукування англійської мови як іноземної, а також не чекатимуть засудження з боку однокласників чи викладачів. Наголошено, що такий підхід дозволить зменшити тривогу та упереджене ставлення до вивчення іноземних мов у майбутньому, а також сприятиме більш активному та впевненому веденню різноманітних бесід іноземною мовою під час навчання на мовних на немовних факультетах.

Ключові слова: Соціо-емоційне навчання (SEH), англійська мова як іноземна, вивчення мови, методи соціо-емоційного навчання, емоційний інтелект, інклюзивне навчальне середовище.

Problem statement. Social and Emotional Learning (SEL) has emerged as a powerful approach to fostering students' overall development and well-being in the field of education. Incorporating SEL techniques into an EFL classroom has the potential to create a supportive and enriching environment that facilitates language acquisition while also improving students' emotional intelligence.

SEL is an educational approach that focuses on developing students' social and emotional competencies alongside academic skills [1]. As English continues to be a global lingua franca, the importance of providing EFL learners with holistic language education has become evident. By cultivating emotional intelligence, self-awareness, and interpersonal skills, educators can create an inclusive and supportive atmosphere for language learning.

Recent research. According to research, SEL not only boosts achievement, but it also boosts social behaviors (such as kindness, sharing, and empathy), improves student attitudes toward higher education, and lowers anxiety and depressive disorders among students [2, p. 410]. More significant social and emotional competence can increase the probability of high school completion, postsecondary education preparation, job achievement, beneficial family and work relationships, improved mental well-being, reduced criminal behavior, and active community involvement in over time [4, p. 1134].

The main tasks of the research include identifying the key SEL Techniques for the EFL Classroom that can be seamlessly integrated into the EFL classroom. Mindfulness practices, cooperative learning, emotional vocabulary development, and self-assessment strategies are among the techniques discussed. Each technique is accompanied by practical examples and guidelines to help educators understand how to apply them effectively in the language learning context. These techniques aim to promote self-regulation, social skills, and empathy,

all of which are essential for successful language acquisition.

Main content. SEL techniques can be effectively applied in the EFL classroom to promote language acquisition and emotional intelligence. Below are some specific SEL techniques that educators can incorporate into their EFL teaching practices.

Mindfulness and Emotional Regulation which includes *Mindful Breathing*: the teacher introduces simple breathing exercises at the beginning of each class to help students focus and regulate their emotions.

Emotion Check-In when the teacher encourages students to share their feelings at the beginning of the class, fostering emotional awareness and empathy.

To teach the students *cooperative learning and collaboration* the teacher should assign collaborative tasks that require students to work together to solve problems, practice language skills, and build team spirit. By organizing role-playing activities where students engage in real-life language interactions, the students will be able to enhance their communication and social skills.

Fig. 1. CASEL Framework [3]

One of the most prevalent SEL approaches involves *emotional vocabulary development* by creating feelings charts and emotion charades. Teachers create a chart with different emotions and expressions in English, encouraging students to identify and articulate their emotions in the target language. Educators can play charades with emotions, where students act out various feelings and others guess the emotions being portrayed.

Teachers can also naturally foster skills in students through *reflective journals and self-assessment*. Teachers encourage students to maintain reflective journals in English, where they can express their thoughts, progress, and challenges in language learning. After completing language assessments or assignments, teachers ask students to reflect on their performance, identifying strengths and areas for improvement.

Language instructors can organize activities that build positive relationships and a sense of community among students through *role-playing and drama activities* for empathy by having students create short skits that showcase empathy and understanding in various scenarios, allowing them to practice using language in emotionally engaging situations. They may also encourage students to act out real-life situations, such as ordering food at a restaurant or resolving a conflict, to develop empathy and effective communication.

Growth mindset and positive affirmations is another great way to involve students into meaningful discussions. Teachers foster a growth mindset by discussing the idea that intelligence and language skills can be developed through effort and practice as well as encourage students to create positive affirmations in English that promote self-confidence and a positive attitude towards language learning.

An important component of SEL in EFL context involves integration into *gratitude practices*, when students maintain a gratitude journal in English, and write down things they are thankful for, promoting positive emotions and language use. They may also form a gratitude circle in class, where they take turns expressing their appreciation for each other's efforts and achievements in language learning.

SEL can also be fostered via developing *conflict resolution and communication skills*, namely role-playing conflict scenarios and active listening, when the students are presented with conflict scenarios and are guided through effective communication strategies to resolve the conflicts in English. Teachers may also engage students in active lis-

tening exercises, such as paraphrasing what others have said, to enhance their listening and empathetic skills.

By incorporating these specific SEL techniques into the EFL classroom, educators can create a nurturing and supportive learning environment that empowers students to thrive both linguistically and emotionally. SEL not only enhances language acquisition but also equips students with valuable life skills that promote their overall well-being and success in a globalized world.

The benefits of incorporating SEL techniques in the EFL classroom are manifold. Firstly, SEL creates a positive and inclusive learning environment where students feel safe to take risks and participate actively in language activities. By addressing emotional needs, educators can reduce language learning anxiety, a common barrier to language proficiency. Moreover, SEL empowers students to develop effective communication skills, essential for cross-cultural understanding and global citizenship. When adult-student interactions result in encouraging student-teacher relationships, allow teachers to act out social-emotional competencies for students, and foster student engagement, they support SEL [5].

SEL techniques go beyond traditional language instruction, promoting students' holistic development and well-being. Some of the key benefits of incorporating SEL in the EFL classroom include *reducing language learning anxiety* as learning a foreign language can be intimidating and anxiety-inducing for many students. SEL techniques help create a *supportive and empathetic learning environment*, where students feel safe to take risks and make mistakes without fear of judgment. This reduction in language learning anxiety enables students to engage more actively and confidently in language activities.

Another advantage of incorporating SEL into EFL setting is *improving language learning outcomes* when students' emotional and social needs are addressed, they are more likely to be motivated and invested in their language learning journey. SEL techniques enhance students' self-regulation, focus, and perseverance, leading to improved language learning outcomes and overall academic achievement.

SEL also fosters the development of effective communication and interpersonal skills, which are essential in language acquisition. Students learn to express themselves clearly, listen actively, and engage in meaningful language interactions, thereby improving their overall language proficiency.

In an EFL classroom, students come from diverse cultural backgrounds. SEL techniques encourage students to develop empathy, respect, and understanding for one another's cultures and perspectives. This intercultural awareness enhances language learning by fostering cross-cultural communication and cooperation.

Naturally, SEL techniques help students develop a growth mindset, where they view challenges as opportunities for growth rather than as obstacles. This mindset encourages students to persist in language learning, build resilience, and embrace a positive attitude toward language acquisition.

Moreover, by incorporating SEL techniques, educators can create a positive and inclusive classroom culture, reducing behavioral issues and disruptions. Students become more self-aware and considerate of their peers, leading to a more harmonious learning environment.

Undoubtedly, SEL emphasizes the importance of meaningful connections between teachers and students. By understanding students' emotional needs, educators can build trust and rapport, which facilitates effective language instruction and personalized support. Through SEL, students develop a sense of responsibility and empathy towards others, both locally and globally. This fosters the development of compassionate and socially conscious individuals who can contribute positively to a diverse and interconnected world.

Thus, implementing SEL in the EFL classroom has numerous benefits that positively impact students' language learning, emotional well-being, and overall personal growth. By addressing students' social and emotional needs alongside linguistic proficiency, educators can create a holistic and enriching language learning experience that prepares students to thrive in an ever-changing global society.

While SEL has demonstrated numerous advantages, implementing SEL techniques in the EFL classroom presents some challenges. Time constraints, standardized curricula, and the need for specialized teacher training are some of the hurdles educators may encounter. Implementing SEL in the EFL classroom acknowledges that students' academic success is interconnected with their social and emotional well-being. This holistic approach fosters a supportive learning environment that values students as individuals with unique needs and strengths. Besides, educators who incorporate SEL practices develop deeper connections with their students, leading to increased trust, communication, and engagement in the learning process.

One of the most prevalent SEL advantages is that it promotes a positive classroom culture that values

mutual respect, empathy, and cooperation. This culture fosters a sense of belonging in students and provides a safe environment for risk-taking and active participation in language learning activities. Since SEL equips students with essential life skills, such as self-awareness, emotional regulation, and effective communication, that extend beyond the EFL classroom, these skills contribute to students' personal growth and their ability to navigate various social contexts throughout their lives.

Considering one of the significant challenges in implementing SEL in the EFL classroom, one should include time constraints. EFL educators may already face pressures to cover language curriculum content, leaving limited time for integrating SEL practices effectively.

Teacher training and professional development can be another challenge since to effectively implement SEL, educators require training and ongoing professional development. Many teachers may not be familiar with SEL concepts or may need support in adapting SEL techniques to the language learning context. Striking a balance between language instruction and SEL integration can be challenging. Educators need to find ways to seamlessly incorporate SEL techniques without compromising language learning objectives.

Additionally, SEL techniques may need to be culturally sensitive and adaptable to accommodate the diverse cultural backgrounds of EFL learners. Educators should be mindful of cultural differences when introducing SEL practices. While assessing the impact of SEL practices on language learning outcomes can be challenging, traditional language assessments may not fully capture the social and emotional growth that occurs through SEL integration.

Sustaining SEL practices over time requires consistent effort and commitment from educators, school administrators, and stakeholders. Without ongoing support, SEL may become an isolated initiative rather than an integral part of the EFL curriculum. Finally, every student has unique social and emotional needs. Educators must be prepared to provide differentiated support and interventions to address these diverse needs effectively.

Conclusions. Addressing the challenges and implications of implementing SEL in the EFL classroom requires a collaborative effort among educators, school leaders, policymakers, and other stakeholders. Providing adequate resources, training, and ongoing support will help create a sustainable and enriching SEL environment that benefits both language learning and students' overall well-being.

REFERENCES:

1. Ashkanasy N., Humphrey R. Current Emotion Research in Organizational Behavior. The University of Queensland, Australia. Ronald H. Humphrey Emotion Review. 2011. Vol. 3. No. 2. P. 214–224.
2. Durlak J.A., Weissberg R.P., Dymnicki A.B., Taylor R.D., Schellinger K.B. The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*. 2011. 82. P. 405–432.
3. CASEL Framework. URL: <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/>
4. Hawkins J.D., Kosterman R., Catalano R.F., Hill K.G., Abbott R.D. Effects of social development intervention in childhood 15 years later. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*. 2008. 162(12). P. 1133–1141.
5. Williford A.P., Wolcott C.S. SEL and Student-Teacher Relationships. *Handbook of Social and Emotional Learning*; Eds.: J.A. Durlak, C.E. Domitrovich, R.P. Weissberg, T.P. Gullotta. New York: Guilford Press, 2015. P. 229–243.

УДК 811.161.2'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.22>

КОМУНІКАТИВНО-КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАДИСКУРСУ

COMMUNICATIVE-COGNITIVE ASPECTS OF MEDIA DISCOURSE

Дячук О.В.,

orcid.org/0000-0002-7927-1924

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовної підготовки та соціальної комунікації
Державного податкового університету

Онучак Л.В.,

orcid.org/0000-0003-2178-4863

кандидат педагогічних наук, доцент,

професор кафедри мовної підготовки та соціальної комунікації
Державного податкового університету

У статті розглядаються особливості медіадискурсу в рамках комунікативних та соціально-культурних тенденцій єдиного інформаційного простору. Основу медіадискурсу визначає поняття «медіатекст», який представлений в комунікативній практиці в таких сферах, як журналістика, реклама і зв'язок із суспільством. У загальному розумінні медіадискурс – це сукупність процесів та продукт мовної діяльності у сфері масової комунікації. У першу чергу дискурс асоціюється з усною мовою, в той час як поняття текст – це продукт мови й мовлення у письмовій формі. Саме тому повне розуміння концепту медіадискурсу неможливе без медіатексту. Важливість вивчення медіатексту зумовлене тим, що саме через нього у лінгвоспільноті формується картина світу. Медіатексти представлені багаторівневою структурою. Мета дослідження полягає у детальному вивченні поняття «медіакультура» та «медіатекст», а також висвітлення соціальних функцій медіакультури. Методологія дослідження ґрунтується на застосуванні прагмалінгвістичного аналізу, зокрема детальний розгляд медіатексту, його вербальні та невербальні компоненти, комунікативно-когнітивні особливості впливу на сприйняття реципієнта; дискурсивний аналіз – з метою з'ясування та уточнення поняття медіадискурсу. Наукова новизна дослідження визначається тим, що в статті було узагальнено теоретичні засади медіадискурсу в лінгвомедійному вимірі; уточнено визначення термінів медіадискурс, медіатекст, медіакультура; виявлено основні прагматичні функції медіакультури.

З усього вищенаведеного можна дійти висновку, що медіадискурс є значним комунікативним середовищем, у якому транслюються культурні коди, цінності та показники певного соціуму. Медіадискурс має значний потенціал зміни громадських еталонів та моральних орієнтирів, тому його можна зарахувати до невеликої групи соціальних інститутів, що впливають на суспільство в цілому як одна з форм психогенної дії та відіграє важливу роль у формуванні певних психологічних і поведінкових стереотипів.

Ключові слова: медіадискурс, медіатекст, медіакультура, комунікативно-когнітивні особливості.

The scientific article is based on the peculiarities of media discourse within the framework of communicative and socio-cultural trends of a single information space. The basis of media discourse is determined by the concept of «media text», which is presented in communicative practice in such areas as journalism, advertising and communication with society. In a general sense, media discourse is a set of processes and a product of language activity in the field of mass

communication. First of all, discourse is associated with oral language, while the concept of text is a product of language and speech in written form. That is why a full understanding of the concept of media discourse is impossible without a media text. The importance of studying the media text is determined by the fact that it is through it that the world picture is formed in the linguistic community. Media texts are represented by a multi-level structure. The aim of the research is to study the concept of «media culture» and «media text» in detail, as well as to highlight the social functions of media culture. The research methodology is based on the application of pragmatolinguistic analysis, in particular a detailed examination of the media text, its verbal and non-verbal components, communicative and cognitive features of the impact on the recipient's perception; discursive analysis – with the aim of clarifying and clarifying the concept of media discourse. The research innovation of the research is determined by the fact that the article summarized the theoretical foundations of media discourse in the linguomedia dimension; the definition of the terms media discus, media text, media culture has been clarified; the main pragmatic functions of media culture are revealed.

Taking all the above-mentioned, we can conclude that media discourse is a significant communicative environment in which cultural codes, values and indicators of a certain society are broadcast. Media discourse has a significant potential for changing public standards and moral guidelines, so it can be counted among a small group of social institutions that influence society as a whole as one of the forms of psychogenic action and plays an important role in the formation of certain psychological and behavioral stereotypes.

Key words: media discourse, media text, media culture, communicative-cognitive aspects.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях роль засобів масової інформації як соціального інституту неухильно зростає, збільшується вплив на сприйняття світу окремою людиною. Медіадискурс – це тематично сфокусована, соціально зумовлена мовленнєво-мисляча діяльність у медійному просторі. Дослідження медійного дискурсу уможлиблює визначення особливостей мислення окремих мовців і груп людей, котрі є споживачами тих чи інших медіа-продуктів, а також особливості комунікативно-когнітивного впливу на аудиторію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні десятиліття ХХ ст. відзначилися тим, що увага лінгвістів була перенесена з менших одиниць дослідження на більші. Об'єктами вивчення лінгвістів стали різновиди дискурсів. У центрі вивчення медіалінгвістики знаходяться поняття медіадискурс і медіатекст як форми існування мови ЗМІ. Детально розглянемо ці поняття для аналізу комунікативно-когнітивних особливостей впливу на лінгвоспільноту.

Постановка завдання. полягає в тому, щоб виявити та описати прагматичні особливості медіадискурсу як значущого комунікативного середовища. Для досягнення мети дослідження необхідно вирішити низку завдань, а саме: розглянути соціальні функції медіакультури; проаналізувати екстралінгвістичні фактори, що визначають специфіку медіатексту.

Виклад основного матеріалу. Засоби масової комунікації стали головним інструментом для розповсюдження повідомлень, які впливають на суспільну свідомість. Відбувається формування єдиного інформаційного простору, у якому здійснюється поширення певних культурних цінностей, вплив на реципієнта та створення громадської думки. Мова масмедіа нероздільно перебуває під впливом культурної динаміки і відчутно реагує на будь-які зміни в суспільстві.

Дискурс у засобах масової інформації є ефективною комунікативною технологією, що виконує соціальну місію. Медіадискурс можна визначити як засіб соціального регулювання, що впливає на різні соціальні групи, формуючи такий спосіб думок і стиль життя, який цінують у певний час [5; 8].

Медіадискурс – це тематично сфокусована, соціально зумовлена мовленнєво-мисляча діяльність у медійному просторі. Дослідження медійного дискурсу уможлиблює визначення особливостей мислення окремих мовців і груп людей, котрі є споживачами тих чи інших медіа-продуктів, а також методи впливу на аудиторію [7]. Засоби масової комунікації стали головним інструментом для розповсюдження повідомлень, які впливають на суспільну свідомість.

Відправною точкою до вивчення медіадискурсу є розуміння культурних передумов. По мірі глобального зростання впливу масмедіа в сучасній культурологічній концепції з'явився термін «медіакультура», який має на увазі особливий тип культури інформаційної спільноти, що виступає як проміжна ланка в суспільних відносинах. Вчені виокремлюють наступні функції медіакультури: інформативна, комунікативна, нормативна, розважальна, ідеологічна, креативна, інтеграційна, посередницька. Доведено взаємозв'язок медіакультури з культурою в традиційному розумінні останньої, а також зв'язок і взаємозалежність з іншими системами реальності [6; 10].

Оскільки медіакультура є сукупністю інформаційно-комунікативних засобів, інформативна функція є першорядною, забезпечуючи накопичення та множення інформації в суспільстві. Комунікативна функція виявляється у здатності медіакультури до ініціації діалогу не лише між різними соціальними групами, а й між представниками різних етносів [9]. Формування різних морально-етичних установок та ціннісних

орієнтирів також здійснюється засобами мас-медіа та реалізується за допомогою ідеологічної функції. Розважальна функція пов'язана з потребою особистості в емоційній розрядці та відпочинку.

Індустрія розваг, як одна зі складових медіакультури, допомагає абстрагуватися від численних «викликів» сучасного суспільства. Креативна функція, у свою чергу, сприяє формуванню самосвідомості особистості та стимулює творчу діяльність [1; 2].

Ще одним закономірним результатом роботи масмедіа є поступове стирання кордонів між різними етнічними групами та розвитку міжкультурних зв'язків – цьому сприяє інтеграційна функція. Крім того, масмедіа виконує роль свого роду соціального посередника, який встановлює контакти між різними структурами у громадянському суспільстві [10, с. 478]. Таким чином, медіакультура є складним поліфункціональним феноменом і виступає як важливий чинник соціальної модернізації.

Мовленнєве спілкування у сфері масових комунікацій здійснюється за допомогою медіатексту, специфіка якого визначається численними екстралінгвістичними факторами.

Термін «медіатекст» (від лат. *mediatextus* «засоби, посередники, сплетіння, зв'язок, поєднання») виник у ХХ столітті в результаті стрімкого розвитку засобів масової комунікації, коли замість традиційного друкованого тексту оформилися нові різновиди текстів, обумовлені появою радіо, телебачення, Інтернету. Медіатекст – це повідомлення, текст будь-якого медійного виду і жанру, що застосовується для позначення текстів масової комунікації. Термін «медіатекст» увібрав в себе такі суміжні з ним феномени, як масово-комунікативний текст, масмедійний текст, журналістський текст, публіцистичний текст, газетний текст, телетекст, рекламний текст, PR-текст, інтернет-тексти і т.д. [3, с. 68–70].

Таким чином, «медіатекст – це інтегративний багаторівневий знак, що поєднує в єдине комунікативне ціле різні семіотичні коди (вербальні, невербальні, медійні) і демонструє принципову відкритість тексту на змістовносеміологовому, композиційно-структурному і знаковому рівнях» [3].

Поєднання вербальних і невербальних знаків [5] формують лінгвосеміотичний вимір медіадискурсу, що сприяє правильному сприйняттю послання цільовою аудиторією і підсилює його запам'ятовування. Невербальні компоненти (зображувально-графічні: зображення мови тіла, графічні знаки, розмір, колір, звук, компози-

ція тощо) виконують інформативно-експресивну функцію, тісно взаємопов'язані з вербальними компонентами – слоганом, назвою предмета реклами, комунікативно-адресним блоком, аргументами, рекламним образом, тоном рекламного повідомлення. Найчастіше сенс медіатексту виражено сукупністю вербальних і невербальних знаків. Візуальні й аудіальні компоненти повідомлення (відеоряд, зображення, ілюстрації, шрифт, колір, композиція, звук та ін.), які використовують у тісному взаємозв'язку з її вербальними компонентами, сприяють ефективності медіатексту. Вони регулярно виконують інформативно-експресивну функцію, функцію впливу. Проте саме вербальний текст дозволяє «вибрати правильний рівень сприйняття та розуміння інформації». Уважають, що медіатекст, який супроводжується зображенням, музичним або іншим звуковим оформленням, краще впливає на адресата [6; 8].

Ознаками медіатексту є форма існування тексту, вербальний характер, змістова завершеність, авторство, наявність заголовку, понадфразових єдностей тощо. При вивченні медіатекстів в центр уваги лінгвістів потрапляють такі «важливі для розуміння інформаційних процесів питання, як інтерпретаційні властивості медіатекстів, їх роль в побудові інформаційної картини світу, культурно специфічні та ідеологічні чинники, що впливають на виробництво і сприйняття текстів масової інформації, лінгвомедійні способи створення образів і стереотипів» [6, с. 269].

Процес сприйняття медіатексту відбувається за такою схемою: спочатку реципієнти звертають увагу на ілюстрацію, потім читають заголовок і, нарешті, читають текст повідомлення. Навіть, якщо хоч одна з цих дій через певні причини не виконується, то ефективність такого повідомлення значно знижується. Тому особливого значення надається зображенню, адже воно емоційно збагачує медіатекст. Зображення є носієм певної конотації, предмету повідомлення надається певний статус, часто акцентують увагу на його значенні як культурного явища в цьому соціумі [2, с. 58]. Медіатекст, спрямований на захист навколишнього середовища, може бути локалізована на міських вулицях, маскуючись під міський пейзаж. Наприклад, на зеленому листку вирізані силуети заводів, які вбивають наше довкілля.

Механізм функціонування ЗМІ, крім відображення навколишньої дійсності, передбачає її інтерпретацію, коментар, оцінку, що сприяє формуванню певного ідеологічного тла та реалізацію в медіатекстах ідеологічної функції, яка заснована на здатності ЗМІ впливати на суспільну та індиві-

дуальну свідомість за допомогою ідеологізованих концептів та інтерпретацій, що відбивають певні системи цінностей і відносин.

Генезис слова «цінність» показує, що в ньому поєднано три значення: характеристика властивостей речей (феноменів), які виступають як об'єкт ціннісного ставлення, психологічні якості людини, що є суб'єктом цього ставлення; стосунки між людьми, їхнє спілкування, завдяки якому цінності набувають загальної значущості. Підкреслюється, що цінності похідні [3; 5] від взаємозв'язку між світом та людиною, виражаючи те, що є у світі, включаючи і те, що людство створює в процесі історії як важливе для людини. До того ж ця значущість має в цінності моральний характер, оскільки виражає ставлення до предметної дійсності, що ґрунтується на добрі і злі.

Отже, загальну сутність обов'язкової категорії лінгвокультури «цінність суспільства» можна охарактеризувати так: цінністю визнається предмет певного інтересу, бажання, об'єкт у загальному значенні, значимий для людини (групи осіб), виходячи з його цільового призначення. Цілі в єдності з цінностями визначають поведінку, повідомляючи їй генеральні інтенції, зумовлюючи рух на досягнення мети з позицій ідеологічності.

Чимало чинників впливають на процеси зосередження уваги людини на конкретному медіатексті. Це і зміст самого повідомлення, і характер використовуваного каналу передавання, гендерно-вікові [2, с. 68] характеристики аудиторії.

У процесі надходження інформації вона може ставати більш-менш концентрованою: емоції, образи, асоціації, зовнішні перешкоди змінюють один одного. Проте, незважаючи на динамічність, увага до повідомлення може повертатися. Доведено, що людина в змозі охопити увагою одночасно чотири – шість об'єктів. Якщо об'єктів менше, то увага стає більше концентрованою, що, природно, сприяє глибшому їх сприйняттю. Тому з метою підвищення ефективності медіатексту важлива поглиблена і стійка зосередженість уваги одержувача на рекламному повідомленні. Якщо образотворча частина повідомлення пере-

обтяжена деталями, то і психіка людини страждає від перевантаженості. У результаті ефект залучення й утримання уваги стає меншим.

Інтенсивність уваги розуміється як певна кількість психічної діяльності, що витрачається людиною під час сприйняття медіатексту. Якщо повідомлення надходить від авторитетної особи, то це супроводжується більшими витратами нервової енергії [8; 10]. Утримання інтенсивності уваги на певному рівні за певну одиницю часу (хвилина, п'ять, десять хвилин) свідчить про стійкість. Для підвищення стійкості уваги до медіатексту необхідно враховувати такі параметри, як: оптимальний обсяг, швидкість мовлення, насиченість, розумне чергування режимів подання інформації, недопущення монотонності та ін. При цьому завжди важливо зважати на потреби адресата, на якого спрямовано цей вплив, враховуючи, що увага до медіадискурсу залежить від спонукань, мотивів, настроїв кожного індивідуума.

Побудова та оформлення тексту відбувається в результаті взаємодії мовних та енциклопедичних знань, відповідно до прийнятих у культурі способів «бачення» світу, систем норм і оцінок. В умовах масової комунікації колективне знання встановлює ті орієнтири, згідно з якими автор тексту надає останньому певної форми, що відповідає прийнятим культурою вимогам до мовного оформлення змісту висловлювання [1].

Висновки дослідження свідчать про те, що інформація виконує функції повідомлення та впливу на соціальну думку, а завдяки стрімкому інтересу соціуму до інформації існує медіадискурс. Вивчення медіадискурсу неможливе без медіатексту, оскільки ці поняття нероздільно пов'язані у засобах масової інформації. Основними характеристиками медіатексту є логічна закінченість висловлювань, прагматична установка та комунікативний намір. Медіатекст – це інтегративний, багаторівневий текст, який об'єднує в єдине комунікативне ціле різні семіотичні коди (вербальні, невербальні, медійні), а також демонструє відкритість на змістовному, композиційно-структурному та знаковому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булах Т. Д. Мистецтво написання рекламних текстів : *Вісник Харківської державної академії культури*, 2010. С. 153–163.
2. Ковалевська Т. Ю. Впливові доміанти рекламного дискурсу в аспекті нейролінгвістичного програмування : збірник наукових праць : *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*. Одеса, 2008. С. 60–69.
3. Козак С. В. Комунікативні стратегії як засіб маніпулятивного впливу в англomовних прес-релізах : *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2012. С. 68–70.
4. Миронов Ю. Б., Крамар Р. М. Основи рекламної діяльності : навчальний посібник. Дрогобич: 2007. 45 с.
5. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія. Харків. 2006. 300 с.

6. Яцимирська М. Медіатекст як продукт журналістської творчості (психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій) : *Львівський національний університет ім. Івана Франка* / за голов. ред. М. Присяжний. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. С. 267–276.
7. Allen S. The Media and Democracy: Using Democratic Theory in Journalistic Ethics : The Ethics of Journalism: Individual, Institutional and Cultural Influences / ed. W. N. Wyatt. London : IB Tauris. 2014. P. 185–203.
8. Fairclough N. Media Discourse. London : Edward Arnold, 1995. 214 p.
9. Kraidy M. Globalization of Culture Through the Media / Encyclopedia of Communication and Information / ed. J. R. Schement. New York : Macmillan, 2002. P. 359–363.
10. Leiss W. Social Communication in Advertising: Consumption in the Mediated Marketplace. New York : Routledge, 2005. 637 p.

UDC 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.23>

VERBAL AND NON-VERBAL MARKERS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FICTION: CASE STUDY OF *THE BOOK THIEF* BY MARKUS ZUSAK

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ «КРАДІЙКА КНИЖОК» МАРКУСА ЗУЗАКА

Zhukovska A.V.,

orcid.org/0000-0001-6636-610X

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of Fundamental and Special Disciplines
Novovolynsk Educational and Scientific Institute of Economics and Management
of West Ukrainian National University*

The article deals with the linguistic description of verbal and non-verbal markers of emotional intelligence in fiction based on “The Books Thief” by Markus Zusak. The research relevance is determined by the fact that the interaction between verbal and non-verbal markers of emotional intelligence is a complex and nuanced process that plays a crucial role in effective communication, interpersonal relationships, and overall emotional understanding, and, in “The Books Thief”, the characters’ abilities to connect with one another, empathize, and navigate their emotions in the midst of a devastating war environment demonstrate the profound impact of emotional intelligence on their lives and the narrative as a whole. The aim of the article is to characterize the specifics of verbalizing emotional intelligence in fiction by describing its verbal and non-verbal markers in the novel “The Book Thief” by M. Zusak. The aim of the research is realized by fulfilling the following objectives: 1) to provide definition and basic characteristics of emotional intelligence as a psychologic phenomenon; 2) to describe certain verbal and non-verbal markers of emotional intelligence in the novel “The Book Thief” by M. Zusak; 3) to characterize the specifics of interaction of the verbal and non-verbal markers of emotional intelligence in this novel. The research reveals that emotional intelligence is an array of non-cognitive skills, capabilities and competencies that influence a person’s ability to cope with environmental demands and pressures encompassing self-awareness, empathy, emotional regulation, etc. In “The Book Thief” by M. Zusak, the basic verbal markers of emotional intelligence are: emotional and emotive vocabulary, emphatic constructions, interjections, offence words, and rhetorical questions; non-verbal markers are: body language, facial expressions, proxemics, haptics, and absence of verbal signs. Emotional intelligence combines these markers in communication, although discrepancies between verbal and non-verbal markers can result in mixed messages. Within the novel, characters in conversations generally synchronize their verbal and non-verbal means. However, totalitarian contexts might cause inconsistencies, where individuals conform verbally while non-verbally expressing opposing emotions.

Key words: emotional intelligence, verbal and non-verbal means of communication, verbal and non-verbal markers of emotional intelligence, “The Book Thief”, Markus Zusak.

Статтю присвячено лінгвістичному опису вербальних і невербальних маркерів емоційного інтелекту в художній літературі на прикладі роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок». Актуальність теми дослідження визначається тим фактом, що взаємодія між вербальними та невербальними маркерами емоційного інтелекту є складним процесом, який відіграє вирішальну роль в ефективній комунікації, міжособистісних стосунках та загальному емоційному розумінні, а в романі «Крадійка книжок», здатність персонажів спілкуватися один з одним, співпереживати та керувати своїми емоціями посеред руйнівного світу війни демонструє глибокий вплив емоційного інтелекту на їхні життя та натив загалом. Мета статті – охарактеризувати специфіку вербалізації емоційного інтелекту в художній

літературі шляхом опису його вербальних і невербальних маркерів у романі М. Зузака «Крадійка книжок». Мета дослідження реалізується шляхом вирішення наступних завдань: 1) подати визначення та основні характеристики емоційного інтелекту як психологічного феномену; 2) описати конкретні вербальні та невербальні маркери емоційного інтелекту в романі М. Зузака «Крадійка книжок»; 3) охарактеризувати специфіку взаємодії вербальних і невербальних маркерів емоційного інтелекту в цьому романі. Результати дослідження свідчать про те, що емоційний інтелект – це низка некогнітивних навичок, можливостей і компетенцій, які впливають на здатність людини справлятися з вимогами та тиском навколишнього середовища, включаючи самосвідомість, емпатію, емоційну регуляцію тощо. У романі М. Зузака «Крадійка книжок» основними вербальними маркерами емоційного інтелекту є: емоційно-емотивна лексика, емфатичні конструкції, вигуки, образливі слова, риторичні запитання; невербальними маркерами є: мова тіла, міміка, проксемика, гаптика та відсутність вербальних знаків. Емоційний інтелект поєднує ці маркери в спілкуванні, хоча розбіжності між вербальними та невербальними маркерами можуть призвести до «подвійних» повідомлень. У романі герої в розмовах, як правило, синхронізують свої вербальні та невербальні засоби спілкування, однак тоталітарний контекст може спричинити їх неузгодженість, коли люди погоджуються вербально, а невербально виражають протилежні емоції.

Ключові слова: емоційний інтелект, вербальні та невербальні засоби спілкування, вербальні та невербальні маркери емоційного інтелекту, «Крадійка книжок», Маркус Зузак.

Problem statement. The interaction between verbal and non-verbal markers of emotional intelligence is a complex and nuanced process that plays a crucial role in effective communication, interpersonal relationships, and overall emotional understanding. Emotional intelligence refers to the ability to recognize, understand, manage, and effectively use emotions in oneself and others. Verbal and non-verbal means work together to convey emotions, intentions, and attitudes, and their interaction can significantly influence the outcome of interpersonal interactions.

“The Book Thief” by M. Zusak is a historical novel set in Nazi Germany during World War II. It tells the story of Liesel Meminger, a young girl living with a foster family, and her experiences as she navigates the challenges and horrors of the war. Emotional intelligence is a recurring theme in the novel, being particularly explored through its characters’ relationships, experiences, and personal growth. The characters’ abilities to connect with one another, empathize, and navigate their emotions in the midst of a devastating war environment demonstrate the profound impact of emotional intelligence on their lives and the narrative as a whole.

Literature review. Each historical period in the development of science is characterized by its priority areas and problems, different levels of popularity of research objects. Today, there is a growing interest in the study of emotional intelligence in foreign and domestic psychology. The attention of researchers to the problem of emotional intelligence is caused by the fact that this construct is well consistent with the ideas of life psychology and expands scientific ideas about the diversity of human abilities, thereby enriching psychology and other human-related sciences.

The term “emotional intelligence” was first introduced in the scientific literature in 1990. Since then, the development of models of emotional

intelligence and research in this field has increased substantially [1, p. 7]. The concept of emotional intelligence reflects the idea of the unity of affective and intellectual processes. From the point of view of practice, this construct was developed in connection with the study of human success in various spheres of life and activity. The perspective and validity of the use of the concept of emotional intelligence are shown in many works performed within the framework of various fields of psychology. Thus, in the context of psychology, emotional intelligence was studied by H. Berezyuk [2], Y. V. Breus [3], D. Goleman [4], Y. Koval [5], etc.

Turning linguistic research to psychology and related sciences led to the need to study the linguistic realization of the emotional side of the personality. Y. V. Gniezdilova [6], U. V. Kemin [7], N. V. Romanova [8] and others dealt with this problem at different times. Nevertheless, the problem of linguistic realization of emotional intelligence remains new for domestic and even foreign linguistics.

The aim of the article is to characterize the specifics of verbalizing emotional intelligence in fiction by describing its verbal and non-verbal markers in the novel “The Book Thief” by M. Zusak. The aim of the research is realized by fulfilling the following objectives: 1) to provide definition and basic characteristics of emotional intelligence as a psychologic phenomenon; 2) to describe certain verbal and non-verbal markers of emotional intelligence in the novel “The Book Thief” by M. Zusak; 3) to characterize the specifics of interaction of the verbal and non-verbal markers of emotional intelligence in this novel.

Main findings. Emotional intelligence is a type of social intelligence that involves the ability to monitor one’s own and others’ emotions, to discriminate among them, and to use the information to guide one’s thinking and actions [9, p. 433]. Emotional intelligence is defined as the capacity to recognize

and manage person's own feelings and to recognize and respond effectively to those of others [10, p. 1]. The most comprehensive definition of emotional intelligence was offered by M. N. Martinez who claimed that emotional intelligence is "an array of non-cognitive skills, capabilities and competencies that influence a person's ability to cope with environmental demands and pressures" [11, p. 74].

Within emotional intelligence, interpersonal and intrapersonal types of intelligence are distinguished, the content of which can be revealed with the help of the following five categories: 1) self-awareness (self-observation and identification of the experience at the moment of its manifestation); 2) organization of emotions (emotional response, adequate to the situation; awareness of what is at the root of the feeling experienced; finding ways to overcome horror, anxiety, anger); 3) empathy (ability to sympathize others, to understand the depth of their feelings); 4) establishment of friendly relations (ability to interpret emotional expressions of other people; social competence and social adaptability, tolerance); 5) self-motivation (directing emotions for achieving the final goal; emotional self-control; management of impulsive manifestations and tolerance for situations when the satisfaction of current needs must be postponed for the sake of a distant goal) [12, p. 8].

Emotional intelligence is a whole range of human abilities: nature, tact, subtlety of feelings, humanity. Emotional intelligence also includes emotional abilities, understanding others, respect, tolerance, ability to empathize, attentiveness, intuition, etc., all that "contributes to a person's personal success" [13, p. 235]. The scope of emotional intelligence includes the verbal and nonverbal appraisal and expression of emotion, the regulation of emotion in the self and others, and the utilization of emotional content in problem solving [9, p. 433].

Emotional intelligence can be expressed by verbal and non-verbal means of communication. Verbal communication refers to the use of sounds and language to relay a message. Verbal communication is simply the communication that is expressed through words. It serves as a vehicle for expressing desires, ideas and concepts and is vital to the processes of learning and teaching. In combination with nonverbal forms of communication, verbal communication acts as the primary tool for expression between two or more people. Signs and symbols are the major signals that make up verbal communication. Words act as symbols, and signs are secondary products of the underlying message and include things like tone of voice, blushing and facial expressions [14, URL].

Nonverbal communication is usually understood as the process of communication through sending and receiving wordless (mostly visual) messages between people. Messages can be communicated through gestures and touch, by body language or posture, by facial expression and eye contact. The nonverbal aspect of communication is easiest when the environment is right for all communicators involved, such as, when the environment is right or the moment is right. Nonverbal communication is an important aspect in any conversation skill people are practicing. Nonverbal communication will inhibit someone to be able to tell other person how they are really feeling without having to voice any opinions. People can interpret body signals better than they can talk most of the time.

Social psychologists think nonverbal communication makes up about two-thirds of all communication between two people or between one speaker and a group of listeners. Nonverbal communication can portray a message both verbally and with the correct body signals. Active gesticulation often reflects positive emotions, and is perceived as a manifestation of interest and friendliness; and smooth change of natural postures and gestures suggests calmness and inclusion consultant in touch [15, p. 5].

When communicating, nonverbal messages can interact with verbal messages in six ways: repeating, conflicting, complementing, substituting, regulating and accenting / moderating. In particular, conflicting verbal and nonverbal messages within the same interaction can sometimes send opposing or conflicting messages. A person verbally expressing a statement of truth while simultaneously fidgeting or avoiding eye contact may convey a mixed message to the receiver in the interaction. Conflicting messages may occur for a variety of reasons often stemming from feelings of uncertainty, ambivalence, or frustration [16, p. 28–29]. When mixed messages occur, nonverbal communication becomes the primary tool people use to attain additional information to clarify the situation; great attention is placed on bodily movements and positioning when people perceive mixed messages during interactions.

Accurate interpretation of messages is made easier when nonverbal and verbal communication complement each other. Nonverbal cues can be used to elaborate on verbal messages to reinforce the information sent when trying to achieve communicative goals; messages have been shown to be remembered better when nonverbal signals affirm the verbal exchange [17, p. 14].

Nonverbal behavior is sometimes used as the sole channel for communication of a message.

People learn to identify facial expressions, body movements, and body positioning as corresponding with specific feelings and intentions. Nonverbal signals can be used without verbal communication to convey messages; when nonverbal behavior does not effectively communicate a message, verbal methods are used to enhance understanding [17, p. 16].

In "The Book Thief" by M. Zusak, the verbal markers of emotional intelligence include:

1) emotional and emotive vocabulary: *I am in all truthfulness attempting to be **cheerful** about this whole topic, though most people find themselves hindered in believing me, no matter my protestations* [18, p. 8] (direct expression of the emotions);

2) emphatic constructions: *Good. Now come on. If we're any later, Mama will kill us, and we don't want that, **do we?** No more book stealing then, huh?* [18, p. 71] (the use of tag question as a means of increasing persuasive effect);

3) interjections: *"**Well**, what else do you want me to do?" The guards were tall and short. The tall one always spoke first, though he was not in charge. [...] "**Well**," was the response, "we can't just leave them like this, can we?"* [18, p. 8] (repetition of interjection *well* as a means of expressing lack of interest to the issue defending psyche from feeling tragic events);

4) offence words: *"Don't ask him for help", Mama pointed out. "That **Saukerl!**" Papa was staring out the window, as was often his habit* [18, p. 28] (in this book, offence actually function as the means of expressing family relations, so if formal offences continue, everything is fine in this family, in contrast to scary events that are not accompanied by such offences);

5) rhetorical questions: ***Where are my manners?** I could introduce myself properly, but it's not really necessary* [18, p. 8] (rhetorical question as a means of politeness).

On the nonverbal level, emotional intelligence is manifested in the use of the description of the characters' behavior non-verbal signs that allow indicating the mood of the interlocutor and his feelings. These are:

1) body language: *With the alphabet completed and studied a dozen times, Papa **leaned over** and said, "Enough for tonight?"* [18, p. 40] (leaning over here expresses the need in rest);

2) facial expressions: *At that moment, Hans Hubermann had just completed rolling a cigarette, having licked the paper and joined it all up. He **looked over at Liesel and winked**. She would have no trouble calling him Papa* [18, p. 23] (looking at the girl and winking express friendly attitude which allowed the characters to fast build good relationships);

3) proxemics: *Possibly the only good to come out of these nightmares was that it brought Hans Hubermann, her new papa, into the room, to soothe her, to love her. He came in every night and **sat with her*** [18, p. 23] (sitting with the child while she is sleeping manifests support);

4) haptics: *Hans Hubermann sat sleepy-eyed on the bed and Liesel would **cry into his sleeves and breathe him in*** [18, p. 23] (close body contact allows the characters to express their family ties);

5) absence of verbal signs: *There was one mother and her daughter. One corpse. The mother, the girl, and the corpse remained stubborn and **silent*** [18, p. 10] (being silent near the relative's grave makes people closer in their grief).

In "The Book Thief" by M. Zusak, the verbal and non-verbal means of emotional intelligence often closely interact, for example: *"And **remember, Liesel...**" She would **point to her mouth** and that was all. When Liesel **nodded**, she would say, "**Good girl, Saumensch. Now get going**"* [18, p. 115]. Here, the situation when half of communication is verbal, and half is non-verbal, is observed. The words are supplemented by gestures, and non-verbal signs function as an answer followed by verbal replica again.

The specifics of living in totalitarian state is manifested in situations where verbal and non-verbal means contradict, thus emotional intelligence is revealed in trying to match the government ideas at least verbally in fear of punishment: *"**Hitler takes Poland,**" he answered, and Hans Hubermann slumped into a chair: "**Deutschland über Alles**", he whispered, and **his voice was not remotely patriotic*** [18, p. 43].

Such a situation is most clearly manifested in the text fragment where Liesel's Mama pretends to punish her in order to actually report her good news: *"**He woke up, Liesel. He's awake**". From her pocket, she pulled out the toy soldier with the scratched exterior: "He said to give you this. It was his favorite". She **handed it over, held her arms tightly, and smiled**. Before Liesel had a chance to answer, **she finished it off**. "Well? Answer me! Do you have any other idea where you might have left it?"* [18, p. 187]. The conversation starts as a quarrel, however, feeling safe far from people, Mama tells Liesel that their guest is alive complementing the news with friendly behavior. However, steel needing to pretend angry mother, at the end of the conversation she turns to the verbal behavior of quarrel again.

Conclusions. Emotional intelligence involves recognizing and managing emotions within oneself and others, guiding thinking and actions. It encompasses self-awareness, empathy, emotional

regulation, etc. In “The Book Thief” by M. Zusak, the basic verbal markers of emotional intelligence are emotional and emotive vocabulary, emphatic constructions, interjections, offence words, and rhetorical questions. Non-verbal markers include body language, facial expressions, proxemics, haptics, and absence of verbal signs. Emotional intelligence integrates these cues for communication, though conflicts between verbal and non-verbal signals can lead to mixed messages. In the novel, the characters mostly harmonize verbal and non-verbal cues in conversation. However, totalitarian contexts might cause inconsistencies, where individuals conform verbally while non-verbally expressing

opposing emotions. Mixed messages arise from conflicting messages and are deciphered through non-verbal signals. In “The Book Thief”, characters adapt their communication using both verbal and non-verbal means to convey emotions and intentions.

The conducted research reveals that linguistic research of emotional intelligence is a prospective field for further studies. In particular, there is a need to complement the inventory of verbal and non-verbal markers of emotional intelligence in order to present their comprehensive classification. The issue of messages where verbal and non-verbal means of emotional intelligence are consistent or contradict each other, also need further in-depth research.

REFERENCES:

1. Fernández-Berrocal P., Extremera N. Emotional intelligence: A theoretical and empirical review of its first 15 years of history. *Psicothema*. 2006. Vol. 18 (Supl.). P. 7–12.
2. Березюк Г. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. *Психологічні студії Львівського ун-ту*. 2005. С. 20–23.
3. Бреус Ю. В. Емоційний інтелект як складова управлінського потенціалу особистості. URL: <http://core.kmi.open.ac.uk/download/pdf/11070460> (дата звернення: 22.08.2023).
4. Goleman D. Emotional Intelligence. Why it Can Matter More Than IQ. New York: Bloomsbury, 1996. 346 p.
5. Коваль Ю. Від інтелекту розумового типу до інтелекту емоційного: огляд вибраних теорій і понять. Педагогічний процес: теорія і практика. 2010. № 1. С. 186–192.
6. Гнезділова Я. В. Емоційність vs. Емотивність. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. 2012. № 1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VKnlul/fil/2012_1/Gnezdilova.pdf (дата звернення: 22.08.2023).
7. Кемінь У. В. Фразеологізми як маркери категорії емотивності у контексті мовотворчості Марії Матіос. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. № 21. Т. 1. С. 55–60.
8. Романова Н. В. Проблема емоційної і емотивної лексики. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. № 3 (2). С. 174–178.
9. Mayer J. D., Salovey P. The Intelligence of Emotional Intelligence. *Intelligence*. 1993. Vol. 17. P. 433–442.
10. Ott C. What is Emotional Intelligence? URL: <https://ohio4h.org/sites/ohio4h/files/imce/Emotional%20Intelligence%20Background.pdf>
11. Martinez M. N. The Smarts that count. *Human Resource Magazine*. 1997. Vol. 42. P. 72–78.
12. Савченко В., Андрушина Л., Мельніченко А. Дослідження емоційного інтелекту студентів спортивного ВНЗ. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2005. № 3. С. 7–8.
13. Басюк Н. А. Емоційний інтелект: становлення та розвиток поняття в зарубіжних дослідженнях. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 3 (110). С. 253–266.
14. Tracii H. What Is Verbal Communication? URL: <http://www.livestrong.com/article/150573-what-is-verbal-communication/> (accessed Aug 25, 2023).
15. Hogan K., Stubbs R. Can't get Through 8 Barriers to Communication. Grenta, LA: Pelican Publishing Company, 2003. 258 p.
16. Giannini A. J., Bowman R. K., Giannini G. D. Perception of nonverbal facial cues in chronic phencyclidine abusers. *PaMS*, 1999. 398 p.
17. Knapp M. L., Hall J. A. Nonverbal Communication in Human Interaction. Wadsworth: Thomas Learning, 2007. 365 p.
18. Zusak M. The Book Thief. New York: Alfred A. Knopf, 2006. 305 p.

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ МЕТАФОРИЧНИХ ІТ-ТЕРМІНІВ

A COGNITIVE APPROACH TO STUDYING ENGLISH METAPHORICAL IT TERMS

Кармазіна Л.Л.,

orcid.org/0000-0002-8639-9678

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри філології та перекладу

Українського державного хіміко-технічного університету

Статтю присвячено дослідженню особливостей англomовних метафоричних термінів ІТ галузі. Оскільки зараз здебільшого спостерігається тенденція утворення нових термінів за допомогою загальнозживаної лексики, де метафоризація є одним з найпоширеніших засобів термінотворення. Розкрито поняття «метафоричний ІТ-термін», проаналізовано сучасний стан досліджень з вивчення метафор та їх ролі в інформаційних технологіях, досліджено найбільш розповсюджені теорії метафори, проведено аналіз англomовних метафоричних ІТ-термінів.

Наведено приклади, які демонструють, як метафори можуть впливати на сприйняття технологій, формувати враження про їхню природу та можливі ризики. Такий аналіз може мати важливе значення при розробці і популяризації нових ІТ-продуктів. Крім того, цей підхід допомагає формувати позитивне враження про самі технології та підкреслює їхню значущість у сучасному світі. Такий аналіз може мати важливе значення при розробці і популяризації нових ІТ-продуктів. Встановлено, що серед найпоширеніших засобів перекладу метафоричних ІТ-термінів на українську мову є транслітерація для збереження оригінального звучання терміна, і таким чином зберігається його оригінальна метафора.

Використання метафор в ІТ може відображати культурні, соціальні або історичні контексти, що підкреслює, як мова та технологія взаємодіють у суспільстві. Метафоричні терміни можуть створити позитивні асоціації з технологіями, які впливають на сприйняття і ставлення до них. Метафори, відомі з реального життя, стають ключем до зрозуміння інноваційних та іноді абстрактних концепцій в галузі інформаційних технологій. Це можна розглядати як розширення нашого когнітивного простору, що дозволяє легше сприймати складні і нові концепції та краще адаптуватися до швидкого технологічного розвитку. Такий підхід не тільки сприяє легкому розумінню термінів, а також дозволяє підтримувати зв'язок із світовим ІТ-співтовариством, що є важливо для створення сприятливого середовища для розвитку ІТ-галузі в Україні та підвищення рівня комп'ютерної грамотності серед українських користувачів.

Ключові слова: термін, метафора, термінологія галузі інформаційних технологій, метафоризація терміну, метафоричний ІТ-термін, когнітивний підхід.

The article is dedicated to exploring the peculiarities of English metaphoric terms within the field of IT. Because now there is a tendency to create new terms with the help of commonly used vocabulary, where metaphORIZATION is one of the most common means of term creation. The concept of "metaphorical IT term" is revealed, the current state of research on the study of metaphors and their role in information technologies is analyzed, the most widespread theories of metaphor are investigated, and the analysis of English-language metaphoric IT terms is carried out.

Examples are given that demonstrate how metaphors can influence the perception of technologies, form impressions about their nature and possible risks. Such an analysis can be important in the development and popularization of new IT products. In addition, this approach helps to form a positive impression about the technologies themselves and emphasizes their significance in the modern world. Such an analysis can be important in the development and popularization of new IT products. It has been identified that among the most common strategies for translating metaphoric IT terms into Ukrainian is transliteration, which preserves the original sound of the term and thus retains its original metaphor.

The use of metaphors in IT can mirror cultural, social, or historical contexts, underscoring the interaction between language and technology in society. Metaphoric terms have the capacity to create positive associations with technologies, thereby impacting perception and attitudes towards them. Metaphors drawn from everyday life become keys to understanding innovative and sometimes abstract concepts in the realm of information technology. This can be seen as an expansion of our cognitive space, allowing us to more easily perceive complex and new concepts and better adapt to rapid technological development. Such an approach not only facilitates an easy understanding of terms, but also allows you to maintain contact with the global IT community, which is important for creating a favorable environment for the development of the IT industry in Ukraine and increasing the level of computer literacy among Ukrainian users.

Key words: term, metaphor, information technology terminology, term metaphORIZATION, metaphoric IT term, a cognitive approach.

Постановка проблеми. В сучасній епоху глобальної діджиталізації та інновацій, комп'ютерні технології втілилися в життя кожної людини, ставши невід'ємною частиною нашої повсякденності. Завдяки цьому, мова, якою ми спілкуємося,

збагачується новими термінами, використовуючи слова та вирази, що виникають у світі інформаційних технологій. Ця активна інтеграція новітніх ІТ-термінів викликає жвавий інтерес серед лінгвістів. На сьогодні докладно вивчаються

мовні особливості цієї галузі, але, незважаючи на численні дослідження, проблема адаптації ІТ-термінології у різних мовах все ще залишається відкритою.

За останні десятиліття неодмінний інтерес у науковців викликає термінологічна метафора, яка є об'єктом дослідження різних галузей філології, таких як загальне термінознавство, когнітивне термінознавство, перекладознавство. Причини нескінченного наукового інтересу до метафоричних термінів викликані їх подвійною природою, яка об'єднує точність та емоційну нейтральність, що притамані звичайним термінам, з образністю та асоціативністю, які характерні метафорам. Оскільки зміст метафори заключається у «вживанні слова, яке позначає певний клас предметів, дій, явищ, ознак для характеристики чи номінації іншого об'єкта, схожого з даним в будь-якому відношенні» [1, с. 67]. Через ці особливості метафорична термінологія є цікавим та значущим предметом досліджень, яка впливає на розвиток мовленнєвого апарату та глибшому розумінню комунікації в різних контекстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Активізація когнітивних термінологічних метафор зумовлена певною мірою універсальністю термінологічної метафори, її вагомністю та впливу на мовленнєві процеси та комунікацію. Метафоризація є одним з найпоширеніших шляхів розбудови сучасної термінології [2, с. 55; 3, с. 111], а термінологічна метафора вважається одним із ключових понять сучасної наукової парадигми [4, с. 66]. У результаті метафоризації лексичних систем народжується словесний образ – «слово чи словосполучення, яке несе не тільки предметну, а й образну інформацію», тобто метафора відтворює не лише раціональну, а й чуттєву та емоційну інформацію [5, с. 185].

Метафора була об'єктом досліджень таких лінгвістів, як М. Блек, Д. Лакофф, М. Джонсон, Н. Арутюнної, В. Гака, В. Вовк, В. Телії, С. Єрмоленко, О. Воробйової, О. Потебні, С. Жаботинської, О. Селіванової та ін. Але незважаючи на велику кількість досліджень стосовно творення термінологічних одиниць різних мов, досі у вітчизняному мовознавстві не приділялось належної уваги дослідженню англомовної термінології галузі інформаційних технологій, визначенню основних принципів і засобів творення її лексичних одиниць. Що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення особливостей когнітивного підходу

до англомовних метафоричних термінів ІТ галузі. Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних завдань: визначити поняття «ІТ-термін», «метафоричний ІТ-термін», проаналізувати сучасний стан досліджень з вивчення метафор та їх ролі в інформаційних технологіях, провести аналіз англомовних метафоричних ІТ-термінів, що використовуються в технічних та популярних джерелах, встановити найпоширеніші засоби перекладу метафоричних ІТ-термінів на українську мову, вивчити можливі асоціації та враження, які викликають метафоричні ІТ-терміни у користувачів, дослідити, як метафори можуть впливати на сприйняття технологій, формувати враження про їхню природу та можливі ризики.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження слугували терміни, які були дібрані з термінологічних словників, наукових статей, підручників, монографій тощо. Термінологічний корпус для дослідження містив 500 метафоричних термінів, дібраних із сучасних англомовних ресурсів, виданих з 2010 по 2023 роки.

Термін – це основний носій значення в будь-якій галузі, найбільш наповнений змістом. В установленні термінології для галузей, які є відносно новими або динамічно розвиваються, головну роль часто відіграють перекладачі, які впроваджують і виражають нові концепції знань через свою роботу [6, с. 695].

Під ІТ-терміном будемо розуміти лексичну одиницю, яка є, перш за все, інструментом ефективних комунікаційних процесів між спеціалістами ІТ-галузі, засобом одержання, опрацювання, а також зберігання знань в процесі професійної діяльності. З точки зору наукового дискурсу ІТ-термін – це лексична одиниця, яка позначає поняття ІТ-галузі, що вживається в науковій, фаховій, методичній та навчальній літературі, яка внесена до лексикографічних джерел з визначеною дефініцією та має певні відношення з іншими термінами галузі.

Стрімкий розвиток технологій та поява нових понять призвели до необхідності створення нових термінів для їх номінації. Зараз здебільшого спостерігається тенденція утворення нових термінів за допомогою загальноновживаної лексики, де метафоризація є одним з найпоширеніших засобів термінотворення.

В сучасному науковому дискурсі під метафоризацією терміну розуміється процес, за якого термін, який спочатку мав одне значення в певній галузі, починає використовуватись в іншій галузі з більш образним значенням, де термін отри-

мує переносне значення, яке може відрізнитись від оригінального. Це може виникнути завдяки подібностей між різними поняттями, коли терміни з одного контексту адаптуються для позначення нових понять в іншому контексті. В межах когнітивної лінгвістики процес метафоризації визначається як «ментальний процес, що полягає у встановленні відношення подібності між різними реаліями та проектуванні структур знання з однієї сфери в іншу і завершується експлікацією та фіксацією в мові...» [7, с. 45].

Зацікавленість явищем метафори була проявлена науковцями ще в античні часи, коли метафору розглядали як риторичний прийом, а в наукових працях вона майже не згадувалась. Вперше когнітивний підхід до вивчення метафори був запропонований Дж. Лаккофом та М. Джонсоном [8]. Їх новаторська концепція полягала в тому, що вони розглядали метафору як інструмент номінації та вербалізований метод мислення, а також вони вбачали в метафорі щось неминуче, що допомагає осмислювати складні поняття.

Лаккоф та Джонсон у своїй революційній праці "Metaphors We Live By" зробили вагомий внесок у розуміння ролі метафор в нашому мисленні, мовленні та сприйнятті світу. Їхні ідеї спричинили подальші дослідження цього підходу в різних галузях знань, включаючи ІТ.

Взаємодія між лінгвістичними метафорами та технічними аспектами інформаційних технологій привертає увагу до специфіки термінології в даній галузі.

Отже, в даному дослідженні будемо оперувати поняттям «метафоричний ІТ-термін» як технічним терміном в галузі інформаційних технологій (ІТ), який використовує метафору для пояснення або ілюстрації певної ідеї, концепції або об'єкту. У такому використанні термін може бути перенесений зі звичайного значення, яке зв'язане з іншою галуззю, на контекст ІТ для кращого розуміння або наголосу на певних аспектах. Метафоричні ІТ-терміни допомагають зрозуміти складні або абстрактні поняття, використовуючи відомі аналогії з інших областей або сфер життя.

Здавна метафори в ІТ галузі використовуються для того, щоб зробити складні концепції більш доступними для розуміння. Проте, дослідження та аналіз метафоричних ІТ-термінів може принести нове світло в способи, якими ми сприймаємо і використовуємо технічну термінологію.

Використання метафор у ІТ сприяє не тільки розумінню, але й впливає на сприйняття самої

технології. Наприклад, вивчення того, як метафоричні терміни можуть впливати на важливість, ефективність або навіть безпеку продуктів ІТ, може розкрити глибше розуміння впливу мови на користувачів технологій.

Наступні приклади демонструють, як метафори можуть впливати на сприйняття технологій, формувати враження про їхню природу та можливі ризики. Такий аналіз може мати важливе значення при розробці і популяризації нових ІТ-продуктів.

Один із прикладів – поняття "cloud computing (хмарні обчислення)". Тут метафора "хмара" вказує на збереження даних та обчислення на віддалених серверах, які можуть бути недоступні для користувача без інтернет-підключення. Ця метафора передає ідею надійності та доступності, але водночас може впливати на сприйняття безпеки. Якщо користувач має уявлення, що хмара завжди недосяжна і невидима, це може створити певні обмеження у відчутті контролю над власними даними.

Інший приклад – термін "virus (вірус)" для позначення шкідливого програмного коду. Ця метафора використовує аналогію з фізичним вірусом, що розповсюджується та заражає. Це може спричинити відчуття загрози та небезпеки використання технології, але в той же час допомогти уявити процес поширення інфекції в технічному контексті.

Розберемо ще декілька прикладів метафоричних ІТ-термінів, які впливають на сприйняття технологій:

"Window (вікно)" – у контексті програмного забезпечення є метафорою для графічного інтерфейсу, через який користувач може спостерігати та взаємодіяти з програмою чи системою. Ця метафора передає ідею окремого «відкритого» простору, яким користувач може керувати.

Термін "spam (спам)" в інформаційних технологіях (ІТ) походить від аналогії зі спамом у харчовій індустрії, де спам є силою, яка може переповнити реальну їжу штучними та масовими продуктами низької якості, виснажуючи ресурси та знижуючи цінність споживаного. У контексті ІТ «спам» вказує на надходження небажаних та незапрошених повідомлень до електронної пошти, повідомлень на форумах, соціальних мережах тощо. Аналогія полягає в тому, що так само, як у харчовій індустрії спам може засмітити реальну їжу, у сфері ІТ спам може засмітити електронну пошту чи інші засоби комунікації, затруднюючи нормальний потік інформації та завдаючи збитків продуктивності та безпеці.

"Cookies (куки)" – термін «куки» вказує на невеликий фрагмент інформації, який веб-сайт може зберігати на комп'ютері користувача після того, як він відвідає даний сайт. При наступних відвідуваннях того ж самого сайту браузер надсилає цей файл назад на сервер, дозволяючи сайту розпізнавати користувача та забезпечувати більш персоналізований досвід. Аналогія з печивом пояснюється тим, що як і у магазині можуть запитати реакцію на певний тип печива, щоб наступного разу запропонувати саме те, що подобається клієнту, так і в ІТ «куки» допомагають веб-сайтам зрозуміти вподобання користувача та надати зручний досвід під час його відвідування.

"Firewall (брандмауер)" – ця метафора використовується для опису системи, яка контролює доступ до мережі або комп'ютера, подібно до захисного брандмауера, який забороняє поширення вогню.

"Bug (баг)" – у програмуванні термін "bug" використовується для опису помилки або дефекту в програмному коді. Ця метафора походить від історії, коли дефект в комп'ютері був спричинений комахою, що забралася всередину пристрою.

"Backup (резервне копіювання)" – у ІТ галузі термін "backup" використовується для опису створення копії даних або інформації для забезпечення їх безпеки та відновлення у разі втрати. Він аналогічний до створення резервної копії в реальному житті.

"Bandwidth (пропускна здатність)" – ця метафора використовується для опису швидкості передачі даних в мережі. Вона натякає на кількість інформації, яку можна передати через певний канал зв'язку, подібно до ширини смуги, через яку можна пропустити певний обсяг руху.

"Ping (пинг)" – у мережевому адмініструванні термін "ping" використовується для опису процесу відправки сигналу до віддаленого пристрою та отримання відповіді, щоб перевірити доступність та швидкість зв'язку. Він аналогічний до звуку, що відбивається від об'єкта, що допомагає оцінити його відстань.

"Driver (драйвер)" – у комп'ютерних системах термін "driver" використовується для опису програмного забезпечення, яке дозволяє взаємодіяти з певним пристроєм або обладнанням. Ця метафора походить від ідеї, що драйвер «водить» або керує пристроєм.

Ці приклади ілюструють, як метафори в ІТ галузі допомагають створювати аналогії та відтворювати реальні процеси для лег-

шого розуміння складних технічних концепцій. Метафори, відомі з реального життя, стають ключем до розуміння інноваційних та іноді абстрактних концепцій в галузі інформаційних технологій. Це можна розглядати як розширення нашого когнітивного простору, що дозволяє легше сприймати складні і нові концепції та краще адаптуватися до швидкого технологічного розвитку.

Ще однією особливістю ІТ-термінів є їх швидке запам'ятовування, так як легко провести аналогію з мовою їх походження (англійською): bug (баг), link (лінк, посилання), cookies (куки), domain (домен), driver (драйвер), spam filter (фільтр спаму), interface (інтерфейс), cache (кеш), utility (утиліта) тощо. Проаналізувавши англійські ІТ-терміни, можна зробити висновок, що серед найпоширеніших засобів їх перекладу на українську мову є транслітерація для збереження оригінального звучання терміна, зберігаючи таким чином оригінальну метафору.

Такий підхід не тільки сприяє легкому розумінню термінів, а також дозволяє підтримувати зв'язок із світовим ІТ-співтовариством, що є важливо для створення сприятливого середовища для розвитку ІТ-галузі в Україні та підвищення рівня комп'ютерної грамотності серед українських користувачів.

Висновки. Дослідження англійських метафоричних ІТ-термінів дозволяє зробити кілька важливих висновків. Використання метафор допомагає нам зрозуміти складні ІТ-концепції, переносячи їх на знайомий контекст. Це допомагає зробити технічні терміни більш доступними і легше зрозумілими. Використання метафор в ІТ-термінах підкреслює важливість мови у технологічних комунікаціях. Якщо терміни створені зрозуміло та інтуїтивно, це полегшує вивчення та використання нових технологій. Дослідження метафоричних ІТ-термінів підкреслює потребу у навчанні та роз'ясненні цих термінів, особливо для новачків у галузі технологій. Метафоричні терміни можуть створити позитивні асоціації з технологіями, які впливають на сприйняття і ставлення до них. Використання метафор в ІТ може відображати культурні, соціальні або історичні контексти, що підкреслює, як мова та технологія взаємодіють у суспільстві.

Отже, метафоричні ІТ-терміни відіграють важливу роль у формуванні сприйняття, освіти та взаємодії користувачів з технологіями. Вони відображають тісний зв'язок між мовою, культурою та технічним прогресом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ляшкова І. І., Голікова О. М. Метафора як засіб втілення наукового знання в англійській мові та проблема еквівалентності перекладу на українську. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія : *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2016. № 13. С. 67–70.
2. Селіванова О. О. Метафора в лінгвістичній термінології : когнітивний аспект. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 2013. Вип. ІХ. С. 58–65.
3. Овчаренко Н. І. Метафора як когнітивний механізм категоризації фахових знань. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. Київ, 2013. Вип. 10. С. 111–114.
4. Строганова Г. Вживання прецедентних метафор в німецькому економічному дискурсі (на матеріалі німецьких економічних статей). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2012. № 26. С. 149–157.
5. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : підручник. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
6. Бондаренко О. Метафоричні терміни сфери інформаційних технологій: до питання перекладу українською мовою. URL: <http://dspace.cuspu.edu.ua/jspui/bitstream> (дата звернення: 05.08.2023).
7. Кравцова Ю. В. Семантико-когнітивне моделювання метафоризації. *Мовознавство*. 2011. №1. С. 43–54.
8. Lacoff G. Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.

УДК 811.111'373.45

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.25>

АДАПТАЦІЯ ЯПОНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АНГЛОМОВНОМУ ПРОСТОРИ

ADAPTATION OF JAPANESE BORROWINGS IN THE ENGLISH-SPEAKING SPACE

Каценельсон Я.О.,

orcid.org/0009-0007-4961-8943студент VI курсу магістратури гуманітарного факультету
Національного університету «Запорізька політехніка»

Кузнєцова І.В.,

orcid.org/0000-0003-2741-5428кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Національного університету «Запорізька політехніка»

Стаття присвячена питанню особливостей фонетичної, граматичної та семантичної адаптації (асиміляції) японських запозичень в англійській мові. Було зазначено, що процес запозичення слів з японської мови (японізм) є недостатньо вивченим, але, тим не менш, він є інтенсивним і, завдяки низці факторів культурної взаємодії, їхня кількість в англійській мові постійно зростає. У статті було розглянуто різні підходи до визначення місця запозичення у словниковому складі англійської мови, значення слова, що позначає іншомовні слова, підходів до визначення цього поняття. Вважається, що запозичення, в широкому сенсі, означає процес перенесення різних елементів з однієї мови в іншу та їх адаптація до мови перекладу, а запозичення, у вузькому сенсі, – це мовні елементи, які переносяться з однієї мови в іншу та функціонують у цій мові. Аналізуються процеси фонетичної, граматичної та семантичної асиміляції японських запозичень в англійській мові. Доведено, що японські запозичення в сучасній англійській характеризуються повною та частковою асиміляцією на рівні фонетики. Ступінь фонетичної асиміляції в японській мові не залежить від того, коли слово було перенесено в англійську. Звучання таких слів адаптується до фонетичних особливостей мови-джерела. Зокрема в англійській мові, є наголос, який відсутній в японській мові, а замість нього в японській використовується тонічний наголос. Слова вимовляються рівномірно, більшість складів мають однакову довжину (за винятком довгих голосних), а наголос позначається зміною тону. У статті також зазначається, що граматична адаптація японської мови відбувається у використанні множини іменників, засвоєнні артиклів і перенесенні частин мови, характерних для англійської мови, та у формі конверсії, додавання, словоскладання і скорочення. Це важкий і складний процес, який не однаковою мірою зачіпає японську мову і не залежить від того, коли запозичення було введено в мову. Вказано, що процес запозичення передбачає не лише зміни семантичного значення (звуження та розширення значення), але й розвиток нових значень і створення полісемії слів, розширення омонімії та повторне запозичення. Таким чином, всі японські запозичення адаптуються в сучасній англійській мові, яскраво демонструючи граматичну, фонетико-графічну та семантичну асиміляцію.

Ключові слова: запозичення, японізм, адаптація, фонетична асиміляція, граматична асиміляція, семантична асиміляція.

The article is devoted to the issue of peculiarities of phonetic, grammatical and semantic adaptation (assimilation) of Japanese loanwords in English. It was noted that the process of loanwords from the Japanese language (Japaneseisms) is not studied sufficiently, but, nevertheless it is intensive and due to a number of cultural interaction factors, their number is constantly growing in English. The article deals with various approaches to determining the place of loanwords in the English language vocabulary, the meaning of the word denoting foreign words and approaches to defining this concept. It is believed that in the broad sense loanword means the process of transferring various elements from one language to another and their adaptation to the target language. Loanword, in the narrow sense, is the linguistic elements to be transferred from one language to another and function in this language. The article analyses the processes of phonetic, grammatical and semantic assimilation of Japanese loanwords into English. It is proved that Japanese loanwords are characterised by full and partial assimilation at the level of phonetics in modern English. The degree of Japanese phonetic assimilation does not depend on when the word has transferred to English. The sound of such words is adapted to the phonetic features of the source language. In particular, in English, there is an accent that is not present in Japanese and Japanese uses tonic stress instead. Words are pronounced evenly, most syllables have the same length (except for long vowels) and stress is indicated by a change in tone. The article also notes that the Japanese grammatical adaptation occurs in the use of plural nouns, the acquisition of articles and the transfer of English parts of speech characteristic and in the form of conversion, addition, word formation and contraction. This is a difficult and complex process that does not affect Japanese to the same extent and does not depend on when the loanwords were introduced into the language. It is indicated that the process of loanwords involves not only changes in semantic meaning (narrowing and broadening of meaning), but also the development of new meanings and the creation of word polysemy, the expansion of homonymy and re-loanwords. Thus, all Japanese loanwords are adapted clearly demonstrating grammatical, phonetic and semantic assimilation in modern English.

Key words: loanwords, Japaneseism, adaptation, phonetic assimilation, grammatical assimilation, semantic assimilation.

Постановка проблеми. Запозичення є одним з найважливіших елементів у розвитку мови, оскільки вони збагачують її словниковий запас. Ці одиниці є невід'ємною частиною словникового складу кожної мови. Вони є вихідними елементами мови, джерелом словотворення та засобом позначення позамовних явищ, предметів і реалій. Деякі з запозичень втрачають своє іншомовне забарвлення, інші залишаються чужими, зберігаючи свої фонетичні, граматичні чи семантичні особливості. Таким чином, слова, переходячи з однієї мови в іншу, не стають чужорідними, а проходять певну адаптацію та вкорінюються. І це може відбуватися на будь-якому рівні мови. Тому проблема адаптації іншомовних запозичень, їх лінгвістична характеристика та їх оцінка як процесу запозичення є одним з найважливіших питань розвитку мови та її взаємодії з суспільством. Вивчення запозичень дозволяє нам зрозуміти, як створюються нові слова в найбільш активних сферах мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать сучасні дослідження з лексикології, проблема вивчення запозичень є ще недостатньо розробленою. Завдяки інтенсивній розбудові мови на всіх її рівнях нові явища стали предметом пильної уваги мовознавців (А. Шлейхер, І.А. Бодуен де Куртене, В. Вайнрайх, Л.Г. Верба, Л.Г. Павленко, Ю.А. Зацний тощо). А.А. Роман у своїй дисертаційній роботі досліджує питання адаптації лексичних запозичень в індоевропейських мовах, розкриває особливості становлення загальної теорії запозичень [9]. Пампура С.Ю. здійснює спробу комплексного лінгвістичного дослідження принципів та критеріїв ети-

мологізації запозиченої лексики в різноструктурних мовах індоевропейської сім'ї з урахуванням еволюції поглядів мовознавців на різні аспекти аналізованих питань [8]. П.О. Селігей підіймає питання пуризму в англійській літературній мові [10]. Аналіз сучасної літератури показує, що певні лінгвістичні поняття і терміни не є узгодженими, тобто метамова теорій запозичень є недостатньо розробленою.

Постановка завдання. Сучасна міжкультурна комунікація відбувається в контексті динамічного розвитку англійської та японської культури, тобто інтернаціоналізації цих мов. Поява та розвиток мобільних і комп'ютерних технологій та Інтернету справили фундаментальний вплив на всі сфери людської діяльності, в тому числі на поповнення сучасної англійської термінології запозиченнями з японської мови. Сьогодні англійська мова активно запозичує та доповнює слова з інших контактних мов. Цей процес запозичення є результатом тісної взаємодії фонетичної, граматичної та семантичної систем мов «донора» та «реципієнта» [6, с. 114].

Важливим завданням лінгвістів є вивчення особливостей функціонування запозиченого слова та переосмислення його семантики внаслідок входження в іншу мову (семантична контакмінація). Тому при аналізі лексики іноземної мови важливо не лише визначити явище запозичення, а й виявити його структурні, семантичні та функціональні закономірності. Багато запозичень не асимілюються або асимілюються лише частково. Фонологічна асиміляція – це зміна звукової структури слова та наголосу. Графічна асиміляція – це передача іншомовних слів графічними

засобами приймаючої мови. Граматична асиміляція – це повна зміна між попереднім способом функціонування запозиченого слова і словотвірною активністю цього слова. Ці поняття набувають зараз великого значення і визначають тематику та проблематику цього дослідження. Цю тему аналізували такі вчені, як А.А. Казакова [3] та Л.А. Багірова [1].

Виклад основного матеріалу. Проблема визначення поняття «запозичення» посідає важливе місце в лінгвістиці і розглядається під різними кутами зору. Із загальнотеоретичної точки зору, як частина загальної проблеми мовних контактів і взаємодії різних мовних систем; з більш вузької точки зору, як особливість окремих мов і різних рівнів розвитку [11, с. 74].

У сучасній лінгвістиці термін «запозичення» розуміється багатьма вченими дуже широко. Американський дескриптивіст Л. Блумфілд включає в це поняття і засвоєння різних елементів іноземної мови, і явище успадкування від одного діалекту тієї ж мови до іншого, і зміни в мовній компетенції, що відбуваються в процесі спілкування між носіями однієї мови [12, с. 136].

О. Стишов пояснює поняття запозичення з точки зору його структурного складу і називає запозичення «процесом перенесення різних елементів з однієї мови в іншу» [11, с. 18]. Під різними елементами автор розуміє одиниці різних рівнів мовної структури, таких як морфеми, лексика та синтаксис. Тому дослідник вважає за необхідне обмежити термін «запозичення» перенесенням елементів одного рівня, наприклад, «лексичне запозичення». Автори низки праць, присвячених теоретичним проблемам лексичного запозичення, намагалися розмежувати діахронічний і синхронічний аспекти цього явища.

У цьому випадку визначення синхронного запозичення ґрунтується на етимології. Діахронічний аспект включає в себе процеси фонетичної, граматичної та семантичної адаптації. Існують також аспекти, які вимагають застосування синхронних методів при оцінці запозичень, такі як виявлення тематичних груп лексичних слів, характеристика семантичного діапазону слів і семантичних зв'язків усередині цих груп.

І.О. Коробова поєднує діахронічний і синхронічний аспекти поняття «лексичне запозичення» і визначає його наступним чином: «Лексичне запозичення – це тривалий процес, заснований на мовних, економічних і культурних зв'язках різних народів, у ході якого слова та їхні структурні елементи безперервно асимілюються з однієї мови в систему іншої мови» [4, с. 142–143].

Деякі лінгвісти розглядають запозичення як процес, інші – як результат цього процесу. Багато зарубіжних лінгвістів визначають запозичення як «процес, за допомогою якого мовна одиниця переходить з однієї мови в іншу» [14, с. 43]. Інші розглядають запозичення як «елемент, який переноситься в іншу мову, тобто є результатом мовної взаємодії і залишається в цій мові після того, як ця взаємодія закінчилася» [13, с. 114]. Найбільш близьким до мети нашого дослідження є визначення запозичення Т.Г. Линник: «запозичення – це процес перенесення елементів (слів, морфем, синтаксису тощо) іншомовного походження з однієї мови в іншу в результаті мовного контакту, а також процес перенесення елементів з однієї мови в іншу» [5, с. 43].

Таким чином, якщо запозичення в широкому сенсі означає процес перенесення різних елементів з однієї мови в іншу та їх адаптацію до мови перекладу, то запозичення у вузькому сенсі – це мовні елементи, які переносяться з однієї мови в іншу і функціонують у цій мові.

Важливою особливістю розуміння нових запозичень є визнання їх як неологізмів, але їх семантика все ще залишається незрозумілою для більшості носіїв мови і потребує пояснення. Сучасний період розвитку англійської мови характеризується досить поблажливим ставленням до запозичення неологізмів, що зумовлено політичними, економічними та культурними обставинами.

Насправді ж необхідність називати нові поняття та явища, брак власних назв в англійській мові та поширеність японської мови призвели до великої кількості прямих запозичень. Цьому також сприяло прагнення до мовної економії та виразності, що є фундаментальною тенденцією розвитку мови.

З огляду на реалії сьогоденної мовної та ментальної ситуації, привертають увагу два питання. Перше – це питання про соціальну необхідність сучасної японської мови, а друге – про те, чи увійшла сучасна японська мова в загальний літературний вжиток англійської мови.

Японські запозичення проникли в ті сфери, де англійська мова не має власних засобів вираження, що є основною причиною того, що багато японських слів і аббревіатур дібралися в англійську, розширюючи семантичні зв'язки і асимілюючи все цінне і необхідне: *UMTS (Universal Mobile Telecommunications System – універсальна система мобільного зв'язку)*.

Використання загальноновживаних слів для опису спеціалізованих понять свідчить про те, що семантична структура термінів відіграє важливу

роль. Японські запозичення не мають значного впливу на англійську мову. У більшості випадків японські запозичення використовуються для того, щоб підкреслити культуру та виразити місцевий колорит.

Тому, японські запозичення виконують різні стилістичні функції в художніх, публіцистичних та рекламних текстах тобто в сфері стандарту. Наприклад, іншомовні слова в японській мові виконують переважно номінативні функції, такі як називання понять, які не є поширеними в нашому повсякденному житті, відображення мовної специфіки країни, передача національного колориту та виконання оцінних функцій (переважно позитивної оцінки). Відчуття чужорідності є основною характеристикою цих лексем, що дозволяє використовувати японізми для досягнення стилістичних функцій.

За Е. Гаугеном [13, с. 354], фонологічна адаптація – це використання фонем розмовної мови для імітації фонем іноземної мови та закріплення цих фонем за літерами розмовної мови. У такий спосіб між фонемами двох мов, що контактують, встановлюється відносно регулярний діяфонічний зв'язок (термін «діяфон» запропонував Е. Гауген), який ґрунтується на принципі «помірної адаптації», тобто на зближенні звуків шляхом заміни їх тонально подібними звуками [2, с. 54]. Як наслідок, під час засвоєння запозичення в мовній системі рідної мови з'являються певні інновації, характерні для фонетичних особливостей запозичення. Японські запозичення приносять в англійську мову такі інновації: початковий та середній звуки [ts]: *tsuba* ['tsu:bs] – «*цуба, гарда рукоятки меча*», звукосполучення [jw]: *feng shui* ['feg' jwei] – «*фен-шуй, мистецтво гармонізації навколишнього середовища*»; злиття (поєднання двох або більше голосних у морфемі): *aak* ['a:ek] – «*аак, ритуальна храмова музика*» тощо. У написанні існує багато подвійних приголосних, які не відображаються у вимові: *ssirum* – «*ссірум, корейське сумо*» тощо.

Як відомо, ступінь фонетичної асиміляції запозичень залежить від часу запозичення (слова з більш раннім часом запозичення найсильніше відрізняються від початкової форми) і ступеня білінгвізму. Двомовні носії схильні вимовляти запозичені слова найближче до їхньої оригінальної форми, тоді як носії однієї мови майже повністю замінюють звуки іноземної мови звуками рідної мови. Наприклад, більшість японських слів, які увійшли в англійську мову в XVII столітті, є іноземними і чужими для іншої мови. Лише

два слова, *тоха* «*перо листя мокса*» і *сой* «*соя*», широко використовуються і фонологічно повністю асимільовані.

Форма запозиченого слова також впливає на ступінь асиміляції. Вона залежить від того, чи є запозичена мова письмовою або розмовною. Наприклад, у XVIII столітті японські вирази були запозичені з тогочасної писемної мови через переклад книг європейських авторів. Таким чином, японські вимови, запозичені в цей період, могли бути значною мірою асимільовані. Однак, оскільки більшість цих слів зберегли свої іншомовні звуки, більш вірогідною видається інша причина відсутності змін у вимові.

Деякі слова мають два вимовних варіанти: *tomte* [mOm, 'mOmel] «*японська міра ваги*», *ginkgo* ['gINkgqV, 'gINkqV] «*адіантум, гінґо (дерево)*». Відомо, три ознаки іншомовності фонетичної незасвоєності слів в іноземних мовах, які також знаходять своє відображення в японських запозиченнях: наприклад, збереження іншомовних фонем: [dz] – *kudzu* ['kVdzH] «*багаторічна виноградна лоза*», [ts] – *matsuri* [mx'tsHrI] «*урочисте святкування в храмі*, *tsuba* ['tsHba] «*цуба, рукоятка японського меча*» [2, с. 18].

Таким чином, фонетична адаптація запозичення залежить від тривалості входження в мову-джерело, ступеня білінгвізму користувача, а також від письмової або усної форми, в якій запозичення проникло в рідну мову.

Неасимільовані запозичення зазвичай функціонують у формі кількох вимовних (фонологічних) змін і є результатом адаптації за кількома моделями. Наприклад, японське слово *sake* – *sake* читається за аналогією як з японською ['sa:kei'; 'sa:ki'], так і з англійською моделлю ['seik']. Утворення таких фонетичних варіантів відповідно до написання слова є типовим при вимові іншомовних слів, особливо коли мовець не знайомий з фонетичною формою запозиченого слова або з самим запозиченим словом. Інша проблема, пов'язана з наголосом у словах японського походження, часто вирішується за аналогією з законом наголосу в англійських словах.

Окрім суто лінгвістичних причин фонологічної варіативності, на форму та функцію запозичень в англійській мові може впливати низка соціолінгвістичних та соціальних факторів. До них відносяться частота вживання в мові, вік мовця (старші покоління схильні зберігати традиційну вимову, засновану на написанні слів), сфера використання (спеціалізоване мовлення) і вплив американської вимови в інших мовах. Ці особливості безпосередньо не впливають на запозичення, але

вони певною мірою враховуються при визначенні вимови запозичених слів.

Велика кількість японських слів у сучасних мовах у різний спосіб увійшли до граматичної системи англійської мови. Процес адаптації таких запозичень потребує аналізу. Відомо, що запозичення в англійських текстах здебільшого пишуться кирилицею. Однак це написання не є стандартизованим і нормативним, тому написання запозичень потребує подальшого врегулювання.

У сучасній англійській мові існує низка способів утворення нових слів, зокрема афіксація, словоскладання, деформація, скорочення, ад'єктивація, зворотний словотвір, лексико-семантичний та запозичення. Однак не всі ці способи використовуються однаковою мірою, і важливість кожного з них у словотвірному процесі варіюється. Зростає також тенденція виходити за межі слова як конкретної мовної одиниці і додавати до нього нові ознаки та атрибути, або ж повністю змінювати його.

Грамматична адаптація японської мови характеризується появою в лексиці тих самих нових граматичних ознак, що й у мові-реципієнті. Іншими словами, відбувається етап граматичної адаптації запозичень. Таким чином, слова набувають здатності відмінюватися, утворювати множини та змінювати граматичні форми за допомогою суфіксів. Наприклад, суфікс *-ya* знаходимо у японізімі *tempuraya* – «місце купівлі темпура, продуктів у клярі», суфікс *-do* – є дуже розповсюдженим у японізмах, він перекладається як «шлях» (*kendo*, *aikido* тощо); суфікс *mono* – «річ»: (*nabemono* – «страва в горицику»). Далі йде суфікс, *-ka* – «діяч» (*karateka*, *judoka*), та *-yaki* – «смажений» (*teriyak* – «засмажене мариноване м'ясо або риба»). Як суфікс в англійську мову потрапили японські *-san*, *-sama*, *-kun*, які є формами вираження категорії ввічливості, типової для японської та корейської мов: *tamasan* – «мама-сан, господиня або глава будинку чи групи».

Дослідження показують, що англійська мова значною мірою запозичила іменники з японської. Однією з ознак граматичної асиміляції іменників є утворення множини за зразком англійської мови, тобто за допомогою суфікса *-s*, який відсутній в японській мові: *tycoon* – *tycoon(s)* «сегун, олігарх», *baagen* – *baagens* «угода» тощо. Можна припустити, що велика кількість запозичень без множини може посилювати граматичну тенденцію до іменникових інваріантів в англійській мові. З іншого боку, в японській мові дуже сильна тенденція до уподібнення. Тому іменники у множині, утворені за допомогою прикметників на

-man, часто супроводжуються прикметниками на *-s* замість зміни голосних.

При адаптації іменників в англійській мові можуть з'являтися інші частини мови: дієслово *wakarimasu* – «розуміти», прикметник *ichiban* – «першокласний». Для японізмів китайського походження характерні складні слова: *hinamatsuri* (*hina* – «дітина» + *matsuri* – «свято»). Ця тенденція словотворення в запозиченнях продовжується в англійських базових словах, створених в Японії і повернутих в англійську мову у складі складних слів: *salaryman*, *homestay*.

Ще однією важливою особливістю граматичної асиміляції іншомовних слів в англійській мові є утворення артиклів. На початку вживання в англійській мові запозичення з конкретним значенням іменників, які підлягають лічбі зазвичай вживаються без артиклів. Проте артикли як маркери іменників (визначений та невизначений) починають вживатися значно пізніше після того, як слово потрапляє в англійську мову. Іменники в аналізованому матеріалі вживаються і зі неозначеним артиклем: *an origami frog*. Деякі іменники не мають артиклів за загальними правилами англійської мови. Запозичені іменники також можуть вживатися з присвійними займенниками або описовими прикметниками.

Таким чином, граматична адаптація японізмів проявляється у використанні ними формантів множини іменників, у придбанні ними артиклів, а також у транспозиції частин мови, що притаманне англійській мові, а саме конверсії, афіксації, словотворенні, скороченні.

Щодо семантичної адаптації японізмів, то вона відбувається у декілька етапів. Першим етапом є набуття значення запозиченого слова та його впровадження в мову. Запозичення часто звучують свій семантичний діапазон і втрачають первісну багатозначність. Запозичення втрачають свої різноманітні значення і виявляють тенденцію до остаточного оформлення, що характеризується семантичною точністю і спеціалізацією [5, с. 59]. Наприклад, японське слово «*chui*», що означає «увага, обережність, порада», було запозичене в англійську мову як спортивний термін «*попередження*». Це можна пояснити тим, що японізми виступають частіше символами, ніж слова рідної мови, які в процесі свого культурно-історичного розвитку набули додаткових значень і відтінків.

З точки зору семантичної трансформації всі японські запозичення можна розділити на дві групи: запозичення, які з'являються в англійській мові з тим самим семантичним значенням, що і в японській, та запозичення, семантичне

значення яких змінюється в англійському середовищі. Наприклад, лексема *senpuki* «електричний вентилятор» зберегла своє повне семантичне значення. Слово «*кімоно*» зазнало змін у семантичному значенні: первинне значення *кімоно* – *кімоно* «довга сукня з рукавами, що вважається японським народним костюмом». За час свого використання в англійській мові слово набуло ще двох значень: «вільна сукня з широкими рукавами» та «*халат*» – і використовується для позначення одягу для тренувань з бойових мистецтв. Японський термін *кімоно* > *кімона*, увійшовши до американського військового сленгу, змінив не лише форму, а й значення: «традиційна японська жіноча сукня» > «філіппінська жіноча сукня, блузка». У виразі *wooden kimono/wooden kimona*, що використовувався американськими солдатами під час війни в Азії, слово *кімоно* означає «труна». Таким чином, у запозичень відбувається зсув значення.

Для японських запозичень характерний розвиток полісемії. Японське запозичення *issei* породило два значення в англійській мові: «американець японського походження в першому поколінні», розширило своє значення і стало позначати іммігранта будь-якої етнічної групи в першому поколінні.

Отже, японізми зазнають певних семантичних змін: Це означає зменшення семантичного обсягу, звуження і розширення значень, розвиток нових значень і створення полісемії слів.

Висновки. Іншомовні запозичення мають неоднозначний вплив на розвиток мови. Вони не лише призводять до кількісного збагачення словникового запасу, але й спричиняють певні зміни в структурі словника, спонукаючи до словозміни, перерозподілу та зміни зв'язків між словами.

Японські запозичення в англійських текстах мають різний ступінь асиміляції. Фонографічна адаптація запозичення залежить від того, як довго слово перебуває в мові-джерелі, від ступеня білінгвізму користувача, а також від того, чи було запозичення письмовим або усним, коли воно потрапило в рідну мову. Граматична адаптація японізмів до стандартної англійської проявляється в пристосуванні до англійської граматичної системи, засвоєнні множини, вживанні іменників з артиклями та типових англійських словотворчих методів конверсії, субстантивації, словоскладання та абрєвіації. Граматична адаптація є складним і комплексним процесом і не впливає на японську мову в однаковій мірі, а також не залежить від того, коли запозичення було введено в мову. Семантичної адаптації запозичень представлена різними способами: зменшення семантичного обсягу, звуження значення, іноді розширення, термінологізація, розвиток нових значень і створення полісемії слова, розширення омонімії та посилення значення за рахунок загальних термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багірова Л. А. Запозичена лексика японської мови. 2017. URL: <http://apriori-journal.ru/seria1/3-2017/Vagirova.pdf> (дата звернення: 06.08.2023).
2. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1966. 135 с.
3. Казакова А. А. Асиміляція і функції запозичень-гайрай'го в сучасній японській мові (на матеріалі наукового і науково-популярного дискурсу). 2013. URL: <https://www.sworld.com.ua /konfer32/579.pdf> (дата звернення: 06.08.2023).
4. Коробова І. О. Новітні лексичні запозичення у сфері високих технологій сучасної української мови. Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2013. С. 141–148.
5. Линник Т. Г. Проблеми мовного запозичення. Мовні ситуації і взаємодія мов. Київ : Наукова думка, 1989. 119 с.
6. Махачашвили Р. К. Динамика англомовної інноваційної логосфери комп'ютерного буття. Одеса. 2013. 400 с.
7. Оксенчук Я. В. Іншомовні запозичення як один із засобів поповнення та розвитку словникового складу японської мови. Київ : КНЛУ, 2012. 91 с.
8. Пампура С. Ю. Етимологізація запозичень у різноструктурних мовах: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2015. 20 с.
9. Роман А. А. Адаптація лексичних запозичень у мові-реципієнті (лінгвоісторіографічний аспект). Слов'янск : ДДПУ. 2018. 246 с.
10. Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові. Мовознавство. 2017. № 5. С. 3–18.
11. Стишов О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Думка, 2005. 288 с.
12. Bloomfield L. Language. London : George Allen@Unwin LTD, 1933. 566 p.
13. Haugen E. The Analysis of Linguistic Borrowing. Ecology of language: Essays by Haugen. Stanford, California : Stanford University Press. 1972. 366 p.
14. Phelizon J. H. Vocabulaire de la linguistique. Paris : Eds Roudel, 1976. 280 p.

УДК 821.112.2(436)-92.09М.Поллак:81'42
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.26>

ОПОВІДНА ПЕРСПЕКТИВА У ЛІТЕРАТУРНОМУ РЕПОРТАЖІ “DAVON WAR NIE DIE REDE, DAS WAR NIE IM GESPRÄCH...” МАРТИНА ПОЛЛАКА

NARRATIVE PERSPECTIVE IN MARTIN POLLACK'S LITERARY REPORTAGE “DAVON WAR NIE DIE REDE, DAS WAR NIE IM GESPRÄCH...”

Качак Х.І.,

orcid.org/0000-0002-5768-4170

*аспірантка, асистентка кафедри німецької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті досліджено оповідну перспективу сучасного німецькомовного літературного репортажу «Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...» Мартіна Поллака. Для аналізу обрано з поміж інших теорію Вольфа Шміда, яка передбачає розгляд тексту з огляду на п'ять параметрів перспективи: перцептивну, ідеологічну, часову, просторову та мовну. Шляхом аналізу структури, мовно-стилістичних засобів, граматичних конструкцій тексту з'ясовано, що автор обрав дистрибутивну перспективу. Якщо перцептивну перспективу можна охарактеризувати як здебільшого фігуральну, про що свідчать оповідь від першої особи однини чи множини, а також опис із позиції «колишнього» Я, то у ідеологічному, часовому, просторовому та мовному параметрах простежується так звана нейтралізація, що передбачає наявність як нараторіальної, так і фігуральної перспектив. Виявлено, що нараторіальна перспектива використовується здебільшого для відображення у тексті історичних фактів із хронік, звітів, згадок, приватних спогадів та ін., а фігуральна – для опису подій, що відбуваються для наратора у площині «тут і зараз». Наратор в аналізованому літературному репортажі є дієгетичним, оскільки сам є частиною історії про пошук пам'яті бургенданських ромів. Тож поєднання обох типів перспективи у літературному репортажі допомагає автору віднайти необхідний баланс між об'єктивними фактами і суб'єктивним сприйняттям. Такі експерименти з нараторологічними категоріями розкривають перед автором нові горизонти, а також підкреслюють гібридність жанру, зважаючи на поєднання в ньому літературної та публіцистичної традиції. Встановлено, що розгляд літературно-репортажного тексту з огляду на його нараторологічну природу й оповідну перспективу робить зокрема вагомий внесок щодо визначення літературного репортажу й умотивовує його подальший аналіз у нараторологічному ключі.

Ключові слова: літературний репортаж, оповідна перспектива, нараторологія, наратор, фігуральна перспектива, нараторіальна перспектива.

The article examines the narrative perspective of Martin Pollack's modern German-language literary report "Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...". For the analysis, the theory of Wolf Schmid was chosen, which involves examining the text with regard to five parameters of the perspective: perceptual, ideological, temporal, spatial and linguistic. Using the analysis of the structure, linguistic and stylistic means, grammatical constructions of the text, it was found that the author chose a distributive perspective. When the perceptual perspective can be characterized as mostly figural, as evidenced by the narrative from the first person singular or plural, as well as the description from the position of the "former" I, then the so-called neutralization can be traced in the ideological, temporal, spatial and linguistic parameters, which implies the presence of both a narrative, and figurative perspective. It was found that the narrative perspective is mostly used to reflect in the text historical facts from chronicles, reports, private memories, etc., and the figurative perspective is used to describe the events taking place in the "here and now" plane for the narrator. The narrator in the analyzed literary reportage is diegetic, as he is a part of the story about the search for the memory of the Burgendand Roma. Thus, the combination of both types of perspective in literary reporting helps the author to find the necessary balance between objective facts and subjective perception. Such experiments with narratological categories open up new horizons for the author, and also emphasize the hybridity of the genre, taking into account the combination of literary and journalistic traditions in it. It has been established that the consideration of the literary reportage text in view of its narratological nature and narrative perspective, in particular, makes a significant contribution to the definition of literary reportage and motivates its further analysis in a narratological way.

Key words: literary reportage, point of view, narratology, narrator, figural perspective, narratorial perspective.

Постановка проблеми. Літературний репортаж – гібридна форма, яка містить ознаки двох систем (публіцистики та літератури) і не втрачає своєї актуальності впродовж тривалого часу. Базуючись на конкретних фактах і відтворюючи перед читачем реальні події, літературний репортаж не виключає суб'єктивний аспект сприйняття і домінування особи репортера. У порівнянні з газетним репортажем (з огляду на обсяг та особливості мовно-стилістичного оформ-

лення) цей жанр дає автору значно більше свободи. Дослідниця Катеріна Костенцер (Caterina Kostenzer) визначила основні риси, які притаманні літературному репортажу. Серед них: звернення до розуму і почуттів, позиціонування фактів як основи, визначними є як публіцистичні, так і літературні особливості, збереження актуальності впродовж тривалого часу. Гібридність літературного репортажу, жанру на межі літератури і публіцистики, знаходить свої прояви зокрема

у поданні об'єктивних фактів суб'єктивним оповідачем [1, с. 133]. Гібридна природа обраного для аналізу типу тексту прослідковується і на рівні нарації, що обумовлює актуальність дослідження наративної природи літературного репортажу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Оповідна перспектива є однією з центральних категорій наратології. Упродовж історії наратології сформувалося чимало концепцій розгляду і визначення перспективи (теорії «point of view» Ф. К. Штанцеля, Ж. Женетта, М. Баля; теорії «структури перспективи» М. Пфістера та ін.). У вітчизняному літературознавстві над питаннями наративу працює літературознавиця Л. В. Мацевко-Бекерська, яка здійснила детальний аналіз наратора як оповідної інстанції в різних наратологічних концепціях [2]. Проблемні питання лінгвістичної наратології, пов'язані з ідентифікацією особистостей оповідачів у низці художніх текстів, розв'язує український вчений у галузі комунікативної лінгвістики і філософії мови Ф. С. Бацевич, вказуючи на можливу ускладнену ідентифікацію нараторів у цих творах і на найважливіші мовно-комунікативні засоби кваліфікації їхніх оповідних інстанцій як таких, що «зміщуються» від дієгези до недієгези [3].

Проблема, яку роль відіграє перспектива саме для репортажного письма, порушена у праці «Is it Realism? Effects of Style and Selection in Narrative Journalism» [4]. Тут також знаходимо пропозицію диференціації типів нараторів, які трапляються у репортажах: «всезнаючий»/«третя особа», «архімедовий» і т.і.

Вартою уваги є і розвідка Нори Бернінг, яка проводить наратологічний аналіз окремих літературних репортажів, застосовуючи теорії Франца К. Штанцеля і Жерара Женетта. На її думку, прагнення до експериментів із наративними кодами корениться у самому типі тексту, оскільки суб'єктивний характер репортажу дозволяє репортерам експериментувати з наратологічними категоріями і літературними прийомами [5, с. 131].

Для дослідження оповідної перспективи в літературному репортажі «Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...» Мартіна Поллака обрано теорію Вольфа Шміда, яка враховує різницю між фактуальною і фікціональною оповіддю: події у першій є реальними, тоді як в останній існують тільки як імплікат фіктивних історій [6, с. 121]. Така диференціація є важливою для аналізованого типу тексту, оскільки літературний репортаж побудований на фактах, проте не виключеною є їхня суб'єктивна репрезентація. На відміну від інших теорій, ця розрізняє сприйняття (нім.

Erfassen) і зображення (нім. Darstellen), називаючи їх різними актами оповіді [6, с. 122]. На продуктивності цієї теорії для вивчення текстової матерії наголошує і Л. В. Мацевко-Бекерська, оскільки вона «дає можливість цілісно структурувати ключові поняття змістової та формальної організації літературно-художнього твору» [2, с. 283].

За В. Шмідом, перспективу визначають як «комплекс умов, сформованих внутрішніми і зовнішніми факторами для фіксації та зображення події» [6, с. 121]. Ці чинники віднесені до різних параметрів, аспектів чи граней, у яких феномен перспективи може проявлятися по-своєму. Для того, щоб розрізнити параметри перспективи, в яких можуть з'явитися власні чинники сприйняття і репрезентації, В. Шмід пропонує провести уявний експеримент, в центрі якого перебуває автомобільна аварія і свідки, які у суді дають свідчення про сприйняту ними подію, тобто розповідають власну історію тієї самої аварії. Навіть коли свідки прагнуть бути об'єктивними, їхні свідчення можуть суперечити одне одному, і не тільки тому, що свідки пам'ятають те, що сталося з різним ступенем ясності. Відхилення тверджень вже базується на відповідному конкретному сприйнятті події, іншому підборі фактів, власній оцінці ваги певних обставин [6, с. 122]. Тому В. Шмід виокремлює п'ять параметрів перспективи, беручи до уваги зовнішні і внутрішні чинники [6, 122–127]:

- просторова перспектива, що складається з місця сприйняття події, формує точку зору й передбачає обмеження поля зору;
- ідеологічна перспектива, яка включає різні чинники, які визначають суб'єктивне ставлення спостерігача до явищ з урахуванням його знань, способу мислення, оцінки, інтелектуального горизонту;
- часова перспектива, яка вказує на відстань між актом сприйняття і зображення і враховує той факт, що сприйняття включає перше враження, його обробку та інтерпретацію;
- мовна перспектива – використання спостерігачем виразів та інтонацій, які відповідають його знанням і оцінкам на той момент, його внутрішньому стану під час події або навіть форми вираження, в яких змінений внутрішній стан або змінені знання та оцінка. Тобто під час розповіді можливе використання різних мовних реєстрів, тому особливу увагу під час аналізу слід приділяти підобластям лексики, синтаксису та функції мови;
- перцептивну перспективу можна порівняти з призмою, через яку сприймаються події. Тут під

час аналізу слід знайти відповідь на запитання: «Чіми очима дивиться на світ оповідач?».

Зображення подій при цьому може бути подане нараторіально (з перспективи наратора) або ж фігурально (з точки зору персонажа/ів) [6, с. 128–130]. Важливим є й розрізнення типу наратора, який може бути недієгетичним (оповідач не походить зі світу, про який він розповідає) і дієгетичним (оповідач сам з'являється в історії) [6, с. 81].

Постановка завдання. Метою даної розвідки є аналіз оповідної перспективи сучасного німецькомовного літературного репортажу «*Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...*» Мартіна Поллака [7]. Для цього обрано теорію Вольфа Шміда, яка передбачає аналіз п'ятьох складових перспективи. Дослідження також покликане дати відповідь на питання: Чи впливає обрана оповідна перспектива на об'єктивність/об'єктивізацію літературно-репортажного тексту?

Виклад основного матеріалу. Літературний репортаж «*Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...*» австрійського письменника, журналіста і перекладача Мартіна Поллака висвітлює проблему пам'яті 5000 убитих за часів націонал-соціалізму бургенландських ромів. Автор має на меті знайти у Бургенланді згадки про убитих ромів чи меморіальні дошки, які б увіковічили пам'ять про невинно закатованих.

Наратор розпочинає подорож із польського Лодзя, де зустрічається зі своїм знайомим Генриком, польським ромом. Разом вони оглядають пам'ятну дошку, на якій трьома мовами (польською, англійською, ромською) повідомляється, що тут, на невеличкій площі, німці у період з 5 листопада 1941 року до 12 січня 1942 року створили «циганський табір» для близько 5000 ромів, чоловіків, жінок і дітей з Австрії [7, с. 188]. Дошка була встановлена 10 січня 2004 року під час вшанування 62-ї річниці ліквідації циганського табору, який був облаштований на території єврейського гетто й проіснував лише дев'ять тижнів. Історію про циганський табір у Лодзі автор почув від бабусі, яка тоді мешкала неподалік. Цей табір займав лише 0,02 га, загалом п'ятнадцять будинків, деякі з яких стоять і сьогодні. Австрійських ромів вивозили до Лодзя у вагонах для худоби протягом 5–9 листопада 1941 р. [7, с. 190]. Через жорстокі умови проживання і антисанітарію лише за 7 тижнів померло біля 700 ромів. 12 січня 1942 року вцілілих, близько 4300 осіб, доставили до табору смерті Кульмгоф (Хелмно над Нерем) і загнали в газові фургони, де вони загинули. Припускають, що жоден із в'язнів

циганського табору в Лодзі, австрійських ромів із Бургенланду, не вижив [7, с. 192].

На черзі пошук у Бургенланді: у Гоберлінзі, Штегерсбасі, Кеметені та Нойштгіфт-ан-дер-Лафніці. Мартін Поллак шукав меморіальну дошку чи бодай якусь згадку про вшанування пам'яті знищених ромів. Однак ані звичайні перехожі, ані адміністрація населених пунктів нічого про це не знали. «Про це ніколи не йшлося, – каже один із мерів, – про це ніколи не говорили...», – саме ці слова і стали назвою репортажу.

Запропоноване В. Шмідом для конституювання перспективи в літературному творі ранжування її параметрів за релевантністю визначає її найважливішу складову – перцепцію [6, с. 127]. Іншими складовими перспективи він називає ідеологію, простір, час та мову. Стилїстика, зокрема граматична форма присутності наратора у тексті, залишається головною сферою його самовиявленості [2, с. 290]. Тому **перцептивну перспективу** літературного репортажу «*Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...*» здебільшого можна означити як фігуральну. Наратор, якого ми ідентифікуємо з автором, є дієгетичним, описує побачене і почуте з точки зору «колишнього» Я, що відповідає четвертому типу наратора за теорією В. Шміда [6, с. 129]. На це вказує оповідь від першої особи однини *ich*, яка органічно переплітається з формою першої особи множини *wir*:

Wir betrachten die Taffel. Über uns geht das Fenster auf [7, с. 189],

адже наратор пізнає історію не лише самотужки, а й має, як він сам каже, «супровід»:

Mein Begleiter deutet auf eine gläserne Tafel an der Wand des niedrigen Gebeudes, sie sieht neu aus [7, с. 188].

Варто зауважити, що подана автором інформація про людей, які фігурують у його історії, є детальною і за своєю структурою схожою до тієї, яку знаходимо у газетних репортажах: національність, вік, роль у дослідженні. Проте тут опис значно ширший:

Henryk ist ein polnischer Rom, Anfang 30, kräftig gebaut, breiter, sonnengbräunter Nacken, dicke Goldkette mit einem Medaillon der Muttergottes um den Hals, muskulöse Arme, die Statur eines Bodybuilders. Sein Hemd ist weit offen, damit man die Kette mit dem Anhänger sehen kann [7, с. 188].

Опис охоплює зовнішній вигляд, акцентує на особливостях тілобудови, наявності прикрас. Подібно описується і Альфред Пілер:

Er kommt mit einem kleinen Mann zurück, schmal, verschmitzt lächelnd. Alfred Pieler, Jahrgang 1925, pensionierter Schneider, hat vor dem Krieg nicht weit

vom Zigeunerriegel gewohnt. Seine Eltern waren kleine Leute, Tagelöhner, sie sind jedes Jahr im Frühsommer nach Pfaffstätten in Niederösterreich gefahren, um dort in den Weinbergen zu arbeiten [7, с. 199].

Можна зробити висновок, що призма, через яку дивиться на події наратор, відповідає його власній точці зору. Він достеменно не знає, чи все, що йому розповідають, є правдою, критично аналізує отриману інформацію:

Im letzten Krieg sind, laut Tafel, fünf Nussgraber zu Tode gekommen, Adolf, Johann, Josef, Karl, Pep. (Pepi? warum die Abkürzung?) [7, с. 196].

Він ставить під сумнів достовірність почутих історій:

Ich weiß nicht, ob ich ihm glauben darf? [7, с. 189] і навіть свої припущення:

Vielleicht rede ich mir da etwas ein [7, с. 210].

Запитання, які автор ставить, але поки не в змозі дати на них відповідь, покликані залучити і читача до активної участі у пошуках:

Aber haben sie je eine Bestrafung der Schuldigen gefordert, unter denen sich auch viele ihrer Landsleute, Österreicher, befanden? [7, с. 212].

Завдяки мобільності і переміщенні наратора у просторі читач прослідковує шлях, маючи на меті віднайти пам'ять про австрійських ромів із Бургенланду.

Фігуральне сприйняття здебільшого ідеологічно та мовно пов'язане з точкою зору персонажа [6, с. 132]. **Ідеологічна** перспектива обраного для аналізу літературного репортажу є динамічною (не статичною), оскільки впродовж оповіді наратор сам відкриває нові деталі, демонструє читачеві факти, переказує свідчення, ділиться знахідками. Однією із таких знахідок є фотографія вже ліквідованого циганського табору, яку наратор побачив у архіві міста Лодзь:

Im Archiv der Stadt Łódź habe ich Fotografien vom Lager gesehen, aufgenommen nach der Liquidierung. Zerschlagenes Geschirr, Blecheimer, Milchkannen, geflochtene Körbe, zerdepperte Töpfe und Reindeln, alles achtlos auf einen Haufen geworfen; zerschlissene Federbetten, auf dem nackten Boden liegend, Lumpen, Kleidungsstücke; mit Unrat übersäte Straßen; die tiefen Gräben, die das Lager gegen das Getto abgrenzten (die Gräben mussten zugeschüttet werden, weil die an ihnen stehenden Häuser abzurutschen drohten) [7, с. 192].

Транскрипція фотографії, яка водночас слугує доказом і посилює документальний рівень тексту, дозволяє й читачеві «поглянути» на неї.

Текст літературного репортажу «Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...» насичений покликаннями на джерела, зокрема історичні:

Die Trauerschleifen für das Begräbnis des deutschen Leiters des Zigeunerlagers wurden in der Hutmacherabteilung des jüdischen Gettos gefertigt, wie der Tageschronik des Gettos für den Zeitraum vom 29. bis 31. Dezember 1941 zu entnehmen ist [7, с. 191].

In den Berichten über das «Zigeunerlager» von Łódź ist davon die Rede, dass es ein Transport war, der im Spätherbst 1941 hier eintrat [7, с. 190].

У назві більшості документів вказано роки, якими їх датовано.

Mitte der Fünfzigerjahre lebten offenbar wieder zwei Familien in der Ortschaft, denn im Bericht über die Ereignisse 1945 bis 1956 in der Gemeinde Goberling, erstellt im Jahre 1956 für die Bezirkshauptmannschaft Oberwart, schrieb der Bürgermeister: «1955 gelang es, die letzten zwei Zigeunerfamilien aus Goberling wegzubringen» [7, с. 196].

In einem Bericht vom 7. Jänner 1942 des Gesundheitsamtes der Stadt Litzmannstadt beim Oberbürgermeister über Opfer der Epidemie im Zigeunerlager sind 47 Namen vermerkt <...> [7, с. 192].

Згадано і записані спогади очевидців, як от лікаря Арнольда Мостовіча, який працював у гетто й одного дня був відправлений у циганських табір, щоб там оглядати хворих:

Die Zustände im Zigeunerlager waren unbeschreiblich, noch viel schlimmer als im Getto. Das schildert der jüdische Arzt Arnold Mostowicz in seinen Erinnerungen, <...> [7, с. 190].

Інформація, якою володіє наратор, ймовірно, переважає кількісно ту, яка відома іншим фігурам оповіді, що відповідає умовам нараторіальної ідеологічної перспективи. Проте розширенню кругозору і здобуттю нових знань частково сприяють і розмови з Генриком, мером Гайнцом-Петером Крамером, Йоганом Нусрабером, Альфредом Пілером, які відбуваються в межах оповіді й свідчать про фігуральну ідеологічну перспективу.

Часову перспективу слід розглядати у контексті дихотомії «тоді-тепер», яка нерідко зустрічається в літературних репортажах. Коли йдеться про пережиті наратором події під час пошуку меморіальної дошки, процес спілкування з іншими, чітко простежується фігуральна оповідна перспектива:

Heute lebt nur mehr eine Familie im Ort, sie wohnt in einem Container, den der Bürgermeister angeschafft hat [7, с. 198].

Дейксис «сьогодні», використання форми теперішнього часу Präsens підтверджують це:

Bürgermeister Heinz-Peter Krammer empfängt mich in seinem Büro im Rathaus, das auf den neu gestalteten Hauptplatz schaut [7, с. 202].

У часовому параметрі репортажу Мартіна Поллака окрім фігуральної має місце нараторіальна перспектива, яка знаходить свій прояв у описах минулого. Для цього автор використовує форму минулого часу Präteritum, а прислівник часу «тоді» (нім. *damals*) створює своєрідний місток між теперішнім і минулим. Там наратор вільно обходить із часом [6, с. 137], концентрує свою увагу на важливості й ролі певних подій, а не на їхній хронологічній послідовності.

Оскільки в літературному репортажі присутня типова для даного жанру дихотомія «тоді-тепер», **просторову перспективу** також варто виокремити в обох часових осях. Оповідь про період перебування в Лодзі чи Бургенланді («тепер») означена фігуральною часовою перспективою. Наратор має чітку позицію, визначає поле зору і дозволяє сприймати лише окремі сторони того, що відбувається [6, с. 135]. Найчіткішим сигналом для фігуральної просторової перспективи, за В. Шмідом, є використання дейктичних прислівників місця, пов'язаних із місцем фігури:

Er kennt die Geschichte des Zigeunerlagers von Łódź, seine Großmutter, so erzählt er, hat damals hier in der Nähe gewohnt <...> [7, с. 188].

Прагнення сконцентрувати читача на місці реалізовується у тексті, зазвичай, через прислівник «тут» (нім. *hier*) або згадки орієнтирів як, наприклад, «неподалік вокзалу» у місті Лодзь:

Wir saßen in einer Bar in der Nähe des Bahnhofs und aßen fasolka po bretonsku, Bohnen auf Bretonische Art, <...> [7, с. 189].

Незважаючи на опис перебування автора-наратора спочатку у польському Лодзі, а потім в австрійському Бургенланді в літературному репортажі «Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...» Мартіна Поллака відсутні зображення шляху з одного міста в інше. Автор обмежується візуальним розділенням у тексті однієї частини від іншої порожнім рядком. Вже прочитавши декілька речень, розуміємо, що наратор перебуває в зовсім іншому місці:

Beide bescheinigen mir unwillig, dass es hier kein Denkmal gibt, keine Gedenktafel für Roma, Zigeuner, nicht aus Glas und nicht aus Marmor, mit goldenen Lettern. Auch keinen Gedenkstein. Hier in Goberling nicht [7, с. 194].

Саме використання прислівника «тут» і уточнювальної обставини місця «у Гоберлінзі» інформує про місцезнаходження наратора.

Значно розширюється кут зору оповідача, коли мова йде про історичні події, їхній переказ, який ґрунтується на інформації зі звітів, спогадів та інших історичних документів. Таке маневрування від фігуральної до нараторіальної перспективи є органічним і сприяє глибшому розумінню подій реципієнтом.

Відтворення дієгетичним оповідачем подій своєю мовою – це ознака фігуральної мовної перспективи. Проте, як зауважує В. Шмід, розмежування ідеологічної і мовної перспектив буває проблематичним, оскільки мова й оцінка часто є взаємозалежними [6, с. 125]. Так і в аналізованому літературному репортажі варто врахувати постійне звернення до подій минулого, що в мовному вимірі передбачає нейтральне відображення фактів, свідчить про їхню правдивість і викликає у читача довіру.

Об'єктивності літературному репортажу додають і персональні розповіді. Тип вторинної нарації при цьому варіюється. Генрик і його бабуся розповідають про події, які самі пережили, а в центрі такої оповіді – приватна історія та власний досвід. У цьому випадку читач має справу з вторинною дієгетичною (інтрагомодієгетичною) нарацією [6, с. 188]. Натомість оповідь Йозефа Нусграбера ґрунтується на тому, що йому самому довелося лише почути, оскільки в час розвитку подій був ще занадто юний, на чому він сам акцентує:

Josef Nussgraber versichert ein ums andere Mal, dass er nicht aus eigener Erfahrung spreche, er sei zu jung, er erzählte nur, was er von den Leuten gehört habe [7, с. 198].

У тексті зустрічаємо різні типи передачі слів осіб, з якими спілкується наратор. Здебільшого оповідач відтворює зміст сказаного, використовуючи дієслова мовлення (*verba dicendi*) і дієслова мислення (*verba cogitandi*):

Er kennt die Geschichte des Zigeunerlagers von Łódź, seine Großmutter, so erzählt er, hat damals hier in der Nähe gewohnt <...> [7, с. 188].

Henryk berichtet, was ihm die Großmutter erzählte <...> [7, с. 189].

Im Gehen erzählt er mir die Geschichte von der Koralle [7, с. 193].

Wilczur Jansena, Jansens Wolfshund, sagt er [7, с. 193].

Графічно виділене поняття (*Wilczur Jansena*) у тексті спочатку подане польською мовою, а потім – у німецькому перекладі:

<...> *die Bar hieß Oaza, Oase* [7, с. 189].

Іноді в тексті зустрічаємо і саме питання, яке ставить автор, що свідчить про використання елементів форми інтерв'ю:

**Параметри оповідної перспективи літературного репортажу Мартіна Поллака
«Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...»**

	перцептивна	ідеологічна	часова	просторова	мовна
	перспективи				
нараторіальна		x	x	x	x
фігуральна	x	x	x	x	x

Gibt es eine Gedenktafel für die Ermordeten?

Bürgermeister Heinz-Peter Krammer schüttelt den Kopf [7, с. 204].

Під час переказу почутого автор не оминає увагою і те, як саме про це розповідають, описує поведінку, міміку, інтонацію, манеру оповіді:

<...> manchmal hält er kurz inne, um sich ein Detail zu erinnern, um das richtige Wort zu finden [7, с. 189].

Henryk nickt [7, с. 189].

Er verzieht unwillig das Gesicht. Er macht einen Schluck aus der Dose [с. 189].

Sie springt beim Erzählen von einem Thema zum nächsten, aus der Vergangenheit in die Gegenwart und wieder zurück (про Марію Тобіч – Х. К.) [7, с. 205].

Ще одним способом передачі слів інших осіб є використання непрямої мови, в тому числі форми кон'юнктиву (Konjunktiv I):

Er sei froh, dass die Tafel angebracht wurde [7, с. 193].

Er persönlich hätte kein Problem mit einer solchen Tafel, versichert Heinz-Peter Krammer. Er glaube auch nicht, dass es innerhalb der Gemeinde dagegen großen Widerstand geben würde [7, с. 204].

Was ihn betreffe, hätte er nichts einzuwenden gegen eine Tafel oder einen Stein für die ermordeten Zigeuner [7, с. 210].

А використання модального дієслова *sollen* у суб'єктивному значенні для відтворення сказаного іншими додає інформації скептицизму:

Auf der Pyramide soll die ganze Geschichte erklärt werden, Europa-Österreich-Burgenland-Kemeten, auf einer der Tafel sollen die Roma Erwähnung finden [7, с. 199].

Здається, сам автор сумнівається в реалізації проєкту, про який розповідає Йозеф Нусрабер, – піраміди пам'яті, в тому числі про закатованих до смерті бургенландських ромів.

Висновки. Аналіз п'ятьох параметрів перспективи сучасного німецькомовного літературного репортажу Мартіна Поллака «Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch...» свідчить про вибір автором дистрибутивної перспективи [6, с. 139]. Опис почутого і побаченого з позиції «колишнього» Я, оповідь від першої особи однини чи множини свідчать про переважно фігуральну перцептивну перспективу. Ідеологічна, часова, просторова і мовна перспективи визначені з огляду на дихотомію «тоді-тепер», що дало змогу зробити висновок про вибір нараторіальної перспективи в цих параметрах для відображення історичних фактів (із хронік, звітів, згадок, приватних спогадів та ін.), і водночас фігуральної – для опису подій, що відбуваються у площині «тут і зараз» для наратора.

Отже, характерною рисою нараторологічної природи аналізованого літературного репортажу є нейтралізація, наявність ознак як нараторіальної, так і фігуральної перспективи з дієгетичним оповідачем. Оповідь наратора, який сам є частиною історії, стала для читача своєрідним супроводом у пошуку пам'яті бургенландських ромів, а доповнення її документальним рівнем (конкретні цифри, роки, посилання на історичні джерела) посприяли досягненню об'єктивності літературного репортажу.

Таке органічне поєднання обох типів перспективи в літературному репортажі розкриває перед автором нові горизонти наративних стратегій, які вдало поєднують літературну та публіцистичну традицію жанру, підкреслюючи його гібридність.

У такому ключі, використовуючи теорію В. Шміда, доцільно аналізувати й інші репортажі, що уможливить оцінити потенціал кожної із перспектив у творчості різних авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kostenzer C. Die literarische Reportage: Über eine hybride Form zwischen Journalismus und Literatur. Innsbruck: Studien Verlag, 2009. 193 S.
2. Мацевко-Бекерська Л. Нараторологічна проєкція концепту «герой». URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18496/32-MatsevskoBekerska.pdf?sequence=1>
3. Бацевич Ф. Лінгваративні аспекти ідентифікації оповідних інстанцій у художньому тексті. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/184465/05-Batsevych.pdf?sequence=1>

4. Is it Realism? Effects of Style and Selection in Narrative Journalism. URL: <https://mediakron.bc.edu/readingnarrativejournalism/the-narrative/chapter-2-is-it-realism>
5. Berning N. Narrative Journalism from a Transdisciplinary Perspective: A Narratological Analysis of Award-Winning Literary Reportages. In: Alber J, Hansen P (ed.) *Beyond Classical Narration: Transmedial and Unnatural Challenges*. Berlin, Boston: De Gruyter; 2014. p. 117–136. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110353242.117>
6. Schmid W. *Elemente der Narratologie*, Berlin, Boston: De Gruyter, 2014. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110350975>
7. Pollak M. Davon war nie die Rede, das war nie im Gespräch... . In: Manfred Müller, Kurt Neumann (Hg.): *Literarische Reportagen*. Literarische Reportagen. Wien : Edition Atelier, 2010. S. 188–212.

УДК 811.111'27:821.111-31

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.27>

СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНІ РОЛЬОВІ ІНВАРІАНТИ І ПОХІДНІ ВАРІАНТИ РОЛЕЙ ПЕРСОНАЖІВ В РОМАНІ «БУДЕНБРОКИ: ЗАНЕПАД ОДНІЄЇ РОДИНИ» У СТИЛІСТИЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

SOCIAL-ROLE INVARIANTS AND DERIVED VARIANTS OF CHARACTERS ROLES IN THE NOVEL “BUDDENBROOKS: THE DECLINE OF A FAMILY” IN A STYLISTIC PERSPECTIVE

Кінтеро О.-Й.,

orcid.org/0000-0003-4688-2777*аспірант кафедри англійської філології і філософії мови
Київського національного лінгвістичного університету*

Стаття присвячена розкриттю соціально-статусних рольових інваріантів і похідних категорійних і динамічних варіантів ролей провідного персонажу роману Томаса Манна «Будденброки. Занепад однієї родини». Аналітичний аналіз монологічного і діалогічного персонажного мовлення із залученням рольового і стилістичного аналізів, методу, базованого на теорії концептуальної інтеграції і елементів методу наративно-семіотичного кодування уможливив дійти наступних висновків. Соціально-статусні рольові інваріанти «бюргер-підприємець» і «захисник родинних цінностей» експлікуються або імплікуються семантичними дескрипторами «успіх», «престиж», «раціональність», «традиція», «родина», «самозречення». Рольові інваріанти маркуються метафорами, що у просторах бленду містять значення «взаємозв'язок», «взаємна сполучуваність і наступність»; антитезами, що протиставляють статусні норми цінностям, які їм загрожують – індивідуальності, свободі самовираження, естетичному задоволенню. Похідними від інваріантів є змінні категорійні соціально-статусні варіанти, підґрунтя яких є семантичні дескриптори «гнучкість», «приспосовання», «раціональність», які у стилістичному вимірі підтримуються метафорами, імпліцитними антитезами і переліченнями. У діалогах такі дескриптори маркуються маніпулятивними стилістичними прийомами, які виділяють динамічні рольові варіанти, що перебувають у відношеннях опозиції до статусних ролей. Динамічними ролями, похідними від категорійних, ідентифіковані ролі «актор», «жертва», «свавілець», актуалізації яких сприяють метафори, антитези, ампліфікація, емфатичні конструкції, повтори і перерахування, що створюють висхідну градацію, увиразнюючи рольові конотації. Рольова диференціація і стилістична актуалізація ролей пов'язані з символічним кодом роману як кодом опозицій, семантичним кодом конотацій і акціональним кодом, що прогнозує дії і наслідки дій персонажів в залежності від їхнього рольового позиціонування.

Ключові слова: рольовий інваріант, категорійні ролі, динамічні ролі, соціально-статусний, стилістичні прийоми.

The article focuses on revealing the socio-status role invariants and derived categorical and dynamic role variants of the leading character in Thomas Mann's novel “Buddenbrooks: The Decline of a Family” An analytical analysis of monological and dialogical character speech, employing role and stylistic analyses, as well as a method based on the theory of conceptual integration and elements of the narrative-semiotic coding method, led to the following conclusions. The socio-status role invariants “bourgeois-entrepreneur” and “defender of family values” rely on semantic descriptors such as “success”, “prestige”, “rationality”, “tradition”, “family”, and “self-sacrifice”. These role invariants are marked by metaphors that contain the blend spaces of “interrelation”, “mutual compatibility and succession”, as well as antitheses that oppose status norms to their threatening values such as individuality, freedom of expression, and aesthetic satisfaction.

Derived from the invariants are variable categorical socio-status variants, with “flexibility”, “adaptability”, and “rationality” as their semantic descriptors, which are stylistically supported through metaphors, implicit antitheses, and enumerations. In dialogues, these descriptors are marked by manipulative stylistic devices, highlighting dynamic role variants that are in opposition to the status ones. Dynamic roles, derived from categorical ones, include “actor”, “victim”, and “repressor”,

whose actualizations are facilitated by metaphors, antitheses, amplifications, emphatic constructions, repetitions, and enumerations, creating an ascending gradation that emphasizes role connotations. The differentiation of roles and their stylistic actualization are linked to the novel's symbolic code as a code of oppositions, a semantic code of connotations, and an actional code that predicts the actions of the characters based on their role positioning.

Key words: role invariant, categorical roles, dynamic roles, social status, stylistic devices.

Постановка проблеми. Стаття присвячені проблемі диференціації ролей ключового персонажу у романі Томаса Манна «Буденброки: занепад однієї родини» [1] з огляду на лінгвостилістичні маркери рольової ідентифікації. Актуальність проблеми визначається підвищеним інтересом лінгвістичних і міждисциплінарних студій до проблеми конструювання, зміни і відтворення ідентичностей [2] зважаючи на те, що сукупності ролей із відповідним набором моделей поведінки, в тому числі комунікативної, очікуваних для певного соціального статусу, є ключовим складником ідентичностей, віддзеркалюючи соціальні, особистісні та культурні процеси їхнього конструювання [3]. Проблема рольової диференціації персонажів у художньому тексті є малодослідженою через її дискусійність, міждисциплінарність, відсутність однозначного класифікаційного підґрунтя щодо диференціації ролей і потребує багатоаспектного вивчення, у тому числі у лінгвостилістичному ракурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ролі усвідомлюються в лінгвістичних і міждисциплінарних дослідженнях як спільні, нормативні очікування, що приписують і пояснюють поведінку осіб, які займають соціальні позиції в стабільній соціальній системі [4; 5]. В ракурсі конструктивізму [6], який є одним із пріоритетних напрямів у дискурсивних дослідженні ідентичностей, вивчення ролей зосереджується на «соціальних структурах», які сприймаються як стабільні організації соціальних позицій або статусів, що визначають типову комунікативно-рольову поведінку. Праці з рольової теорії [7; 8; 9; 10] зосереджені на взаємозв'язках між рольовими очікуваннями та їхнім впливом на комунікативну поведінку, вивченні соціально схвалених моделей мовленнєвої поведінки з огляду на інваріантні соціальні ролі, індивідуальні і оперативні рольові змінні у зв'язку з категоріями «ідентичнісного» і персонального «облич'я» (identity and personality face) комунікантів [8]. У лінгвістиці ролі розглядаються як система комунікативних проявів особистості, що характеризується стереотипними взаємними правами та обов'язками, рольовими очікуваннями; фіксованою комунікативною поведінкою і зумовлена соціальними характеристиками статусу, віку, статі та ін. [3, р. 30].

Для нашого дослідження певне значення мають класифікації комунікативних ролей. Зокрема, маловідомою є таксономія рольових ідентичностей відомого конверсаційного аналітика Дж. Сакса, із виділенням категоріальних, оперативних та реляційних або «сімейних» ролей [9, р. 568–596]. Певною кореляцією з усвідомленням ролей у нашому дослідженні є таксономія, запропонована Т. Пастернак, що виділяє статусні ролі; статусно-категорійні ролі, що забезпечують найбільш стереотипні, стандартизовані рольові варіанти, що асоційовані з національними, регіональними та етнічними ідентичностями; категорійними ролі, що характеризують комунікативну особистість за віковими, статевими, культурними, професійними, релігійними, психологічними та іншими соціальними групами в рамках статусних і статусно-категоріальних ролей; позиційні ролі, які є найменш стандартизованими та надають інформацію про стан, настрій, емоції учасників, відповідаючи локальним комунікативним цілям [3, р. 31–33].

Оскільки зазначені класифікації базовані на матеріалі діалогічного дискурсу, в тому числі інституційної діалогічної інтеракції, у статті пропонується власна трикомпонентна класифікація ролей, що відповідає специфіці художнього тексту, де рольова диференціація персонажів базуються не лише на їхньому діалогічному, але й монологічному мовленні, автокомунікації – зважаючи на те, що в романі Томаса Манна монологи превалюють над діалогами. Зокрема, ми пропонуємо виділяти такі типи ролей: 1) соціально-статусні інваріанти комунікативних ролей, пов'язаних з двома типами колективної ідентичності, обумовленої параметрами, з одного боку, соціального класу бюргерів та етнокультурної / національної ідентичності та, з іншого боку, сімейної ідентичності поколінь Буденброків; 2) соціально-статусні категорійні рольові варіанти, що конкретизують і адаптують інваріанти у наборах змінних ролей у різних комунікативних ситуаціях в залежності від психотипологічних і інших персональних характеристик персонажів. Такі рольові змінні пов'язані з іншими типами колективних ідентичностей – рольовими архетипами, гендерними, віковими та ін. соціальними групами; 3) динамічні рольові варіанти, що проявляються у взаємодіях з іншими персонажами та еволюцією персональних параметрів ролей.

Методика дослідження інтегрує стилістичний аналіз, метод аналізу метафор, що ґрунтується на теорії концептуальної інтеграції [11] і елементи наративно-семіотичного аналізу Р. Барта [12] – з огляду на те, що опозиція ролей і асоційованих з ними цінностей пов'язана з символічним кодом роману як кодом опозицій, акціональним кодом, що прогнозує дії і наслідки дій персонажів в залежності від їхнього рольового позиціонування, і семантичним конотативним кодом.

Постановка завдання. Розкрити особливості соціально-статусних рольових інваріантів і похідних категорійних і динамічних варіантів ролей провідного персонажу роману «Будденброки» з погляду стилістичних маркерів ролей і їхньої функції в актуалізації наративно-семіотичних кодів тексту.

Виклад основного матеріалу. Визначені рольові варіанти є похідними від фреймів-сценаріїв комунікативної поведінки, «закріпленої» за рольовими інваріантами, але зазнають змін через еволюцію персональних параметрів ролей і адаптацію до інтеракцій з іншими персонажами.

Розглянемо варіативність ролей, аналізуючи такий ключовий персонаж роману, як Томас Буденброк, який у найбільшій мірою втілює соціально-статусну роль бюргера і самозреченого члена родини. Особливості комунікації персонажу виявляються як у діалогах з іншими, так і на рівні автокомунікації у його монологах, де відбувається якісна трансформація набору соціально значущих кодів, що зумовлює перебудову ідентичності цього героя.

Ролі, що виконує персонаж, є маніфестацією статичних компонентів колективної ідентичності персонажа – як бюргера-підприємця і захисника родинних цінностей і традицій. Такі ролі індексовані у мовленні Томаса денотативними і конотативними семами «успіх» (*Glück und Erfolg sind in uns. Wir müssen sie halten: fest, tief*), «престиж», «раціональність», «традиція», «родина», «самозречення».

Так, у наведеному фрагменті відданість справі і родині як ключові характеристики двох типів колективних ідентичностей виявляється такими семантичними дескрипторами, як «залежність», «взаємозв'язок», «цілеспрямованість» і «надійність».

wir sind nicht lose, unabhängige und für sich bestehende Einzelwesen, sondern wie Glieder in einer Kette, und wir wären, so wie wir sind, nicht denkbar ohne die Reihe derjenigen, die uns vorangingen und uns die Wege wiesen, indem sie ihrerseits mit Strenge

und ohne nach rechts oder links zu blicken, einer erprobten und ehrwürdigen [1, с. 143].

Семантичні дескриптори розкриваються через сукупність стилістичних прийомів. Антитеза *wir sind nicht (...) unabhängige und für sich bestehende Einzelwesen, sondern wie Glieder in einer Kette* (не окремі, а ланки в ланцюзі). Актуалізує опозиції індивідуальне vs. спільне, роз'єднання vs. об'єднання, наступність vs. безспадковість, що асоційовані з символічним кодом тексту як кодом ціннісних опозицій у дихотомії «ми» (родина) – вони (інші). У антитезі правий член протиставлення утворює метафори РОДИНА – це ЛАНЦЮГ, ЧЛЕНИ РОДИНИ – це ЛАНКИ, у простір генеричних ознак якої обираються такі спільні атрибути вхідних цільового і джерельного просторів, як взаємозв'язок, взаємна сполучуваність і послідовність / наступність. У просторі бленду вибрані елементи збагачуються додатковими смислами на основі механізмів завершення і розробки бленду: людина (підприємець, член родини) є лише частиною цілого, того доробку, що побудований її попередниками. Сценарій бленду розвивається через іншу метафору, у яку розгортається антитеза: РОДИННА ТРАДИЦІЯ – це ШЛЯХ, де джерельний простір «шлях» і цільовий простір «традиція» інтегруються у бленд такими ознаками генеричного простору, як: спрямованість – шляху/дороги до певної точки чи мети і сімейної традиції – на підтримку сімейних цінностей та зв'язків; тривалість і наступність: подібно до сімейної традиції, що передається з покоління в покоління, шлях/дорога передбачає рух або розвиток у певному напрямку, який потребує часу та зусиль для досягнення мети; структура та порядок дій у сімейній традиції та покажчики чи етапи, що допомагають орієнтуватися та рухатися по дорозі у потрібному напрямку. Отже, інтеграція генеричних ознак і бленду першої метафори у бленд другої метафори породжує такі значення, асоційовані з усвідомленням персонажем своєї колективної ідентичності, як відданість загальній меті, наступності традицій, структурі і порядку дій попередників, що забезпечує загальний зв'язок поколінь і не дозволяє відхилитися від усталених класових і сімейних норм.

Компонентом, похідним від інваріантного сценарію поведінки, асоційованого із статусною роллю бюргера-підприємця, є гнучкість та вміння пристосовуватися:

bedurfte es seiner ganzen Umsicht, Liebenswürdigkeit und Elastizität, um beständig die Empfindlichkeit weit bejahrterer Leute zu berücksichtigen, sich scheinbar ihrer älteren Erfahrung

unterzuordnen und dennoch die Macht in Händen zu behalten [1, с. 402].

Сема «гнучкість» есплікується метафорою *seiner Elastizität* і маркується імпліцитною антитезою між значенням *unterzuordnen* (підкорятися) і смислом «стертої» метафори *die Macht in Händen zu behalten* (тримати владу у своїх руках), а також експресивно підсилюється переліченням *seiner ganzen Umsicht, Liebenswürdigkeit und Elastizität*. Опозиція «уявне підпорядкування vs. влада» є компонентом символічного коду тексту та пов'язана з акціональним кодом, що прогнозує дії персонажа як балансування між двома моделями поведінки.

Значення «гнучкість» і «раціональність» виявляються у стилістичних особливостях мовлення Томасу у його діалогах з іншими персонажами, де, зокрема, виявляються такі динамічні рольові варіанти, як «закоханий» і «представник свого класу».

– Ja, hörst du, Anna?... heute müssen wir nun vernünftig sein. Es ist so weit

– Ach Gott! – sagte sie kläglich und erhob voll Furcht und Kummer ihre Schürze.

– Einmal mußte es doch herankommen, Anna... So! nicht weinen! Wir wollten doch vernünftig sein, wie? Was ist da zu tun? Dergleichen muß durchgemacht werden.

– Adieu, meine liebe, gute, kleine Anna! Ja, man muß anfangen, Adieu zu sagen!

– Das weiß Gott, Anna, wie die Dinge gehen werden! Du bist ein kluges Mädchen, du hast niemals etwas von heiraten gesagt und dergleichen ...

– *Man wird getragen, siehst du ...* [1, с. 162].

Зокрема, у розмові з дівчиною, з якою він не може бути разом через відмінність соціальних статусів, Томас водночас вживає пестливі епітети, у тому числі деминутиви, пов'язані з прийомом літоти (мейозису): *моя люба, крихітко моя*, асоційовані з роллю «закоханий», численні звертання як засоби ввічливості зближення і інтимізації, аргумент до пихи (*captatio benevolentiae*) – один з емоційних аргументів, вдаючись до похвали на адресу співрозмовниці: *Ту розумна дівчина, ти ніколи не заводила мови про одруження і таке інше*. Водночас, такі засоби чергуються з морально-етичними аргументами, маркованими стилістичними і риторичними прийомами, як-то повтор *бути розважними*, вживання інклюзивних займенників *нам, ми* на позначення того, що рішення про розставання є спільним, численні засоби генералізації, що переводять індивідуальний вчинок в загальноприйнятні норми поведінки: мовні кліше, сентенції, окличне речення у функції

риторичного запитання у поєднанні з розділовим питанням як фатичним засобом для підтримки інтеракції: *Ми ж вирішили бути розважними, га?* Засобом маніпуляції (гнучкості) є численний апозіопезис, психологічної паузи – особливо у тих місцях, де співрозмовниця має самостійно дійти висновку про неминучість розставання.

З іншого боку, значення «гнучкість» і «пристосування» у тексті роману межують з семантикою слова «гравець», що обумовлює програвання динамічної ролі «актор» із залученням семіотичного коду «театру» із такими його атрибутами, як «актор», «маска», «постанова»:

wie eine Maske fiel die längst nur noch künstlich festgehaltene Miene der Wachheit, Umsicht, Liebenswürdigkeit und Energie von diesem Gesichte ab, um es in dem Zustande einer gequälten Müdigkeit zurückzulasse [1, с. 447].

Thomas Buddenbrooks Dasein war kein anderes mehr als das eines Schauspielers, eines solchen aber, dessen ganzes Leben bis auf die geringste und alltäglichsste Kleinigkeit zu einer einzigen Produktion [1, с. 590].

В останньому фрагменті актуалізація ролі «актор» підтримується такими стилістичними засобами, як порівняння, посилене емфатичною конструкцією *kein anderes mehr als das eines Schauspielers*, інтенсифікатор *eines solchen*, синонімічним переліченням *die geringste und alltäglichsste* і лексичний плеоназм *die geringste Kleinigkeit*.

Намагання бути послідовним у ролі успішного підприємця і гідного продовжувача справи родини у інваріантному статусно-рольовому фреймі-сценарії утворює опозицію з рольовими варіантами «гравця», «актора», які він виконує у намаганні грати свою ключову соціально-статусну роль. Така опозиція між архетипами Правителя [13], що прагне запобігти хаосу, забезпечити безпеку справи, взявши все під свій контроль, бачить себе як зразок для наслідування для інших і прагне допомогти іншим забезпечити процвітання та безпеку, і актора-Трикстера, що мусить маскувати свої відчуття перед оточенням, призводить до появи нового рольового варіанту – Жертви.

Der gänzliche Mangel eines aufrichtig feurigen Interesses, das ihn in Anspruch genommen hätte, die Verarmung und Verödung seines Inneren – eine Verödung, so stark, daß sie sich fast unablässig als ein unbestimmt lastender Gram fühlbar machte – verbunden mit einer unerbittlichen inneren Verpflichtung und zähen Entschlossenheit, um jeden Preis würdig zu repräsentieren, seine Hinfälligkeit mit allen Mitteln zu verstecken und die "Dehors" zu wahren,

hatte dies aus seinem Dasein gemacht, hatte es künstlich, bewußt, gezwungen gemacht und bewirkt, daß jedes Wort, jede Bewegung, jede geringste Aktion unter Menschen zu einer anstrengenden und aufreibenden Schauspielerei geworden war [1, с. 590].

Останній фрагмент характеризується сукупністю різних стилістичних прийомів, що підтримують причинно-наслідковий зв'язок між змістовними компонентами «програвання соціо-рольової ідентичності << втрата індивідуальної ідентичності», актуалізуючи роль «жертви». Стилїстика фрагмента включає повтори ключового слова *Verödung* (спустошення), перерахування *künstlich, bewußt, gezwungen*, ряд яких створює прийом висхідної градації, з'єднання повтору з перерахуванням *jedes Wort, jede Bewegung, jede geringste Aktion*, метафори Почуття – це Контейнер / Судина, Індивідуальність / ідентичність – це Простір, Втрата ідентичності – це Порожнеча.

У метафорі «Почуття/емоції – це Контейнер/судина» генеричними ознаками є місткість судини та почуттів як здатності або готовності сприйняти або утримувати емоції і досвід; захист та збереження вмісту контейнером та здатність почуттів бути способом захисту та збереження емоцій чи переживань у собі; передача або виливання / спустошення контейнеру і почуттів як здатність передати свої емоції або переживання. Генеричні ознаки першої метафори, асоційовані із захистом, збереженням, виливанням / спустошенням інтегруються у бленд метафоричного значення «Втрата ідентичності – це Порожнеча» на основі зв'язку емоцій з індивідуальністю, оскільки емоції – це те, що дозволяє проявляти себе як індивідуальність і уникнення проявів емоцій означає уникати себе. Простором генеричних ознак цільового та джерельного просторів цієї метафори є: відсутність вмісту чи сутності в порожньому просторі та втрата певних характеристик, якостей чи основи, що визначають унікальність, стабільність ідентичності як зв'язку з самим собою; дефіцит або недолік у порожнечі та при втраті ідентичності – з позбавленням емоційних зв'язків.

Кінцевим процесом концептуальної інтеграції стає бленд: Персонаж втратив свою ідентичність внаслідок відданості (*Verpflichtung*) своїй соціально-статусній ролі (*um jeden Preis würdig zu repräsentieren, seine Hinfälligkeit mit allen Mitteln zu verstecken und die "Dehors" zu wahren*), внаслідок чого він почувається як порожня судина, втративши інтерес до життя і емоційні зв'язки. Опозиції «зовнішнє vs. внутрішнє», «відпові-

дальність vs. неспроможність», «емоційне життя vs. спустошення», «інтерес vs. апатія» є частиною символічного коду тексту у структурі його ключових концептуальних значень «в'янення та деградація, приреченість і відмова», пов'язаних паратекстуальними відносинами з назвою роману «занепад однієї родини».

Роль «жертви» стає рекуррентною у тексті, із повтором метафори порожнечі і посиленням іншими стилістичними прийомами:

In ihm war es leer, und er sah keinen anregenden Plan und keine fesselnde Arbeit, der er sich mit Freude und Befriedigung hätte hingeben können. Sein Tätigkeitstrieb aber (...) war als (...) ein Betäubungsmittel im Grunde, so gut wie die kleinen, scharfen russischen Zigaretten, die er beständig dazu rauchte ... sie hatte ihn nicht verlassen, er war ihrer weniger Herr als jemals, sie hatte überhandgenommen und wurde zur Marter, indem sie sich an eine Menge von Nichtigkeiten verzettelte [1, с. 588].

В наведеному фрагменті роль жертви експліцитно маркується лексемою *zur Marter* і низкою порівнянь самозреченої відданості персонажа роботі на благо родини з такими типами залежності, як наркотики і цигарки: *Sein Tätigkeitstrieb war als ein Betäubungsmittel im Grunde, so gut wie die kleinen, scharfen russischen Zigaretten, die er beständig dazu rauchte*.

Отже, відповідність соціо-рольовому інваріанту успішного підприємця і провідника родинних традицій пов'язана з жорстким ритуалом пристосування, зречення і жертвопринесення особистого Я, що зумовлює такі рольові варіанти персонажа, як актор і жертва, що є опозиційними статусним інваріантам. Зіткнення ролей призводить до усвідомлення Томасом своєї ідентичності як цілковитого етичного обману.

War Thomas Buddenbrook ein Geschäftsmann, ein Mann der unbefangenen Tat oder ein skrupulöser Nachdenker?

Водночас, самозречення як умова досягнення успіху експлікується Томасом як імператив поведінки не лише для себе, але й для інших членів сім'ї, виявляючи похідну від статусного рольового інваріанту динамічну роль «свавільця» (людина, що діє на власний розсуд, не зважаючи на волю і думку інших [14, с. 63], що є «парною» з роллю «жертви» для персонажів, від яких вимагається самозречення. Зокрема, нав'язування традицій і норм у ролі «свавільця» виявляється у діалогах Томаса з членами родини.

Wir sind, meine liebe Tochter, nicht dafür geboren, was wir mit kurzichtigen Augen für unser eigenes, kleines, persönliches Glück halten.

Метафора «особисте щастя – це короткозоре бачення», незважаючи на її мітігацію інтимізованим звертанням, імплікує заборону-застереження щодо свободи вибору людиною свого життя. Заперечення у висловленні маркує імпліцитну антитезу між короткозорим баченням як особистим щастям і опущеним правим членом протиставлення «благо і цілі родини / родинного бізнесу», що відновлюється як антитезисна імплікатура, тригером якої є порушення максими кількості інформації. Отже, інтепретація антитезисної імплікатури показує похідність динамічної ролі «свавільця» від соціально-статусної ролі члена певного класу і родини. Опозиція «особисте щастя vs. благо родини» є компонентом символічного коду роману і, водночас, пов'язана з його акціо-нальним кодом, прогнозуючи дії Томаса з обмеження свободи інших заради захисту статусних цінностей і поведінку інших персонажів, на яких він впливає у когнітивному і поведінковому вимірах.

Роль «свавільця» імплікована у наступному фрагменті, незважаючи на хеджованість фрази умовною конструкцією.

Hätte er wenigstens die Musik unterdrücken und verbannen können, die den Jungen dem praktischen Leben entfremdete, seiner körperlichen Gesundheit sicherlich nicht nützlich war und seine Geisteskräfte absorbierte [1, с. 501].

Застосування соматичної метафори Музика / Мистецтво – це Паша і метафор Музика – це Ворог, Музика – це Небажаний Гість інверсує ролі «жертва-переслідувач», оскільки суб'єкт загрози (Музика) перетворюється на об'єкт переслідування, який потрібно *unterdrücken, verbannen*. Водночас, висловлення містить імпліцитну антитезу між «світом мистецтва» і «практичним життям», якому загрожує захоплення музикою, що зумовлює застосування метафор із конотаціями загрози. Використані в метафорах і в їхньому контекстуальному оточенні ампліфікації – нагромадження дієслів і прикметників, підсилюють експресивний ефект через інтенсифікацію конотацій «небезпека»: *unterdrücken, verbannen, entfremdete, nicht nützlich, absorbierte*.

Як і у попередньому фрагменті, концептуальні опозиції «раціоналізм vs. емоційність», «піднесення vs. звичайне», «світ мистецтва vs. практичне життям» впливають на символічний і акціо-нальний коди роману, пов'язані з амбівалентністю цінностей і поведінки персонажів. Конотації «небезпеки», асоційовані з такою амбівалентністю і актуалізовані стилістичними прийомами, є частиною семантичного / конотативного коду роману.

Висновки. Соціально-статусні ролі інваріанти бюргера-підприємця і захисника родинних цінностей та традицій індексуються в романі денотативними і конотативними значеннями «успіх», «престиж», «раціональність», «традиція», «родина», «самозречення». У стилістичному вимірі статусно-рольові інваріанти маркуються метафорами, що у просторах блендів містять значення «взаємозв'язок», «взаємна сполучуваність» і «наступність»; антитезами, що протиставляють статусні норми цінностям, які їм загрожують: індивідуальність, свобода самовираження, мистецтво, творчість. Похідними від інваріантів є категорійні соціально-статусні варіанти, підґрунтям яких є семантичні дескриптори «гнучкість», «приспосовування», «раціональність», які у стилістичному вимірі підтримуються метафорами, імпліцитними антитезами і переліченнями. У діалогах такі дескриптори маркуються маніпулятивними стилістичними прийомами, які виділяють динамічні рольові варіанти, що перебувають у відношеннях опозиції. Динамічними рольовими варіантами, похідними від соціально-статусних змінних, ідентифіковані ролі «актор», «жертва», «свавілець», актуалізації яких сприяють метафори, антитези, ампліфікація, емпатичні конструкції, повтори і перерахування, що створюють висхідну градацію, увиразнюючи рольові конотації.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо вивчення прагматичних параметрів соціально-статусних рольових інваріантів та похідних змінних і динамічних варіантів ролей персонажів у романі «Буденброки».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Thomas Mann. (1924). *Buddenbrooks: Der Verfall einer Familie*. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/files/34811/34811-h/34811-h.htm>
2. Kravchenko N., Valigura O, Meleshchenko V., Chernii L. Simplicity is the ultimate sophistication or half a century of IT consumer identity formation: A pragmatics approach. *Token: A Journal of English Linguistics*. 2021. Vol. 13. P. 141–169.
3. Pasternak N.A. The cognitive component of communicative roles in institutional dialogue. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. 2017. № 272. С. 30–37.

4. Biddle B.J. Role theory: Expectations, identities, and behaviors. New York: Academic Press, 1979. 416 p.
5. Zurcher, L.A. Social roles: conformity, conflict and creativity. Beverly Hills: Sage Publications, 1983. 283 p.
6. Bamberg M., De Fina, A., Schiffrin, D. Discourse and identity construction / ed. S. J. Schwartz, K. Luyckx, V. L. Vignoles. Handbook of Identity Theory and Research. New York: Springer Science, 2011. P. 177–199.
7. Кравченко Н.К. Інтегративна методика аналізу комунікативних ролей у розмовному дискурсі. *Studia linguistica*. 2011. № 5. Ч. 2. С. 343–349.
8. Kravchenko N., Pasternak T. Claim for identity or personality face: The Oscar winners' dilemma. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow*. 2018. Vol. III (1). P. 142–178.
9. Sacks H. Lectures on Conversation / ed. G. Jefferson. Oxford: Blackwell, 1992. Vol. 1. 813 p.
10. Turner R. H. Role Theory / ed. Jonathan H. Turner. Handbook of Sociological Theory. New York: Kluwer Academic/Plenum, 2001. P. 233–254.
11. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York: Basic Books, 2002. 464 p.
12. Barthes R. S. Z / translated by Richard Miller. Blackwell Publishing, 1974. 282 p.
13. Linabury D. What are Branding Archetypes and How Do They Work? 2018. URL: <https://element5digital.com/what-are-branding-archetypes-and-how-dothey-work> (дата звернення: 12.06.2023).
14. Словник української мови: в 11 томах. Том 9, 1978. С. 63. URL: <http://sum.in.ua/s/svavilecj> (дата звернення: 10.06.2023).

UDC 378.016:811

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.28>

READING IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

РОЛЬ ЧИТАННЯ У ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Kondra O.V.,

orcid.org/0000-0001-7203-4689

*Senior Lecturer at the Foreign Language Department
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University*

Alongside with writing, reading is one of the greatest achievements of human culture. It helps people to gain new knowledge, keep in touch with friends, get into the attractive world of literature and historical events that took place a long time ago. This article draws special attention to reading as the most essential vital skill, crucial in learning English or any other foreign language. The article emphasizes the importance of mastering the skill of reading comprehension for general education and for foreign language acquisition, considering it a powerful contribution to the process of studying. The article describes methods and approaches to teaching and mastering reading that contribute to the process success. It is also reveals the correlation between reading and other language skills and their interdependence. The article introduces various strategies in teaching reading and their specific features. All modern reading strategies are substantial and important in mastering reading skills as each of them has a particular place and plays a peculiar role in the development of reading comprehension. The author takes into consideration a special place of sub-skills in developing reading skills, namely grammar and vocabulary, and an ever-present relationship between each of them and reading. The article stresses at their role in mastering reading comprehension, especially the role of vocabulary. The article maintains that there is dependence between mental development and the level of reading fluency. Those who gain fluency in reading are good at any educational process. Therefore, reading is being given importance in the sphere of education. It is also considered as one of the most challenging areas, which requires more attention at any level of education.

Key words: reading, comprehension, fluency, language skills, reading strategies.

Читання, як і письмо є одним із найбільших досягнень людської культури. Воно допомагає отримувати нові знання, підтримувати зв'язок із друзями, поринати у привабливий світ літератури та історичних подій, що відбулися дуже давно. Стаття привертає увагу до того факту, що читання є найнеобхіднішою життєво важливою навичкою, критичною і майже вирішальною для вивчення англійської чи будь-якої іноземної мови. В ній підкреслюється важливість набуття вміння повністю розуміти прочитане. Це вміння вкрай необхідне як для освіти взагалі так і для оволодіння іноземною мовою зокрема, тому що це вміння є потужним імпульсом для всіх когнитивних процесів. Стаття описує методи та підходи до навчання читанню, як процесу отримання інформації, які сприяють успішності у оволодінні цією навичкою. Вона розкриває залежність між читанням та іншими мовними навичками, їх взаємовплив. У статті представлено різні стратегії навчання читання та їх особливості. Усі сучасні стратегії в цій сфері важливі для оволодіння навичками читання, оскільки

кожна з них займає особливе місце та відіграє свою спеціальну роль у розвитку розуміння прочитаного. Автор наголошує на важливості піднавичок в розвитку навичок читання, а саме граматики та лексики, постійний зв'язок між кожною з них і читанням. У статті підкреслена особлива функція граматики та лексики в опануванні розуміння прочитаного, особливо словникового запасу. У статті стверджується, що існує залежність між розумовим розвитком людини і та її рівнем вміння вільно читати. Ті, хто вміють вільно читати, добре справляються з будь-яким завданням під час навчального процесу. Тому читання посідає таке значне місце у сфері освіти. Також звертається увага на той факт, що читання це одна з найскладніших сфер, яка потребує підвищеної уваги на будь-якому рівні навчання.

Ключові слова: читання, розуміння, вільне читання, мовні навички, стратегії читання.

Problem setting. It is generally accepted that reading proficiency is the fundamental skill in studying as well as in everyday life. Reading skills are also essential basic skills for learning English. While mastering English learners need to practice four language skills for successful communication: reading, speaking, listening and writing. When people learn a language, at first they listen and only then speak, read, and write. Nevertheless, it is the reading that is considered the most important, difficult and challenging skill among them. At the same time, it is both a goal and a means of learning. It contributes to the development of other language skills and to overall cognizance. It helps learners to accumulate vocabulary. When learners read they come across a lot of new words and expressions in different contexts. Mnemonic activity accompanying the process of reading ensures the memorization of language units. This process can be voluntary or unintentional. Besides, reading improves grammar and helps in improving writing as there is a special link between reading and writing. When students read a text in a foreign language and answer the questions or express their opinion about what they have read, they improve their speaking skills. Eventually, the more and better we read, the richer our vocabulary becomes and the stronger our grammar skills are. Consequently, reading implies improving all the language skills.

Reading is quite beneficial for learners as owing to their reading skills they acquire much information in different subject areas and learn lots of new things about the language, but to take advantage of those benefits they need to achieve the necessary level of reading comprehension. After all, in the process of reading human brain decodes and stores not only written signs or a text as a coherent whole, but also the semantic unity we have perceived and reinterpreted. Hence, we can say that reading is an interactive and vitally important mental activity. Learning to read is a cognitive process that stimulates mental activity: students are invited to solve the problems requiring some understanding of the facts, as well as the ability to catch and interpret the main idea of the text and to express their own point of view. Reading often becomes a starting point of self-awareness, helping readers to become more conscious of who they are, to

explore their feelings and to formulate their points of view. Developing reading comprehension is crucial, challenging and vitally important. Only modern advanced methods and approaches may help teachers and learners here. Teachers need to understand the mere process of learning reading and to be able to assist their students in developing reading skills and coping with eventual challenges as well as to evaluate how really efficient and useful the approaches they apply are and how much they serve their reading proficiency.

Analysis of recent research and publications.

A lot of researchers see English reading as one of the most essential speech activities. Anderson R.C., Hiebert E.H., Scott J.A., Wilkinson I.A. claim that reading is a vital life skill, which contributes to remarkable academic achievements and helps to build a successful career in future. According to Faria Sultana & Mohammad Ali Ahsan, people with poor reading skills, who are not accustomed to read much and fluently, the most likely will lose a chance both for high grades and a good job all together with personal achievements. Only analytical and critical reading allows going into the issue as deep as possible when working with an assignment. The main aim of that is to understand the author's intention and the purpose. In fact, reading consists of two layers of reality: one that we can see and one that we cannot see. Thus, the goal of reading is to make the imperceptible layer and the underlying meaning visible and clear [4, p. 20]. Neslihan Kose states that the essence of reading is to catch the idea of the author and understand the invisible meaning of written information. Dr. Teele posits that the goal for readers is to be able to understand what they read.

Discourse on the importance of reading in ELT appeared in the late 1970s and early 1980s. It was Stephen Krashen who brought up the question. A lot of other educators attacked the problem as well: Brown (1993); Chervenick (1992); Joe (1998); Lantigne & Schwartz. Their idea was that in order to master a second language well enough, students needed a comprehensible input (reading). Thereby, they assumed that reading texts were comprehensible and could have a positive effect when learning a second language. Block & Israel argue that teachers "can assist their students in improving their reading

comprehension by giving instruction of reading strategies like predicting, making affiliation, inferring, questioning, summarizing” [2, p. 95].

Setting objectives. The purpose of the article is to discuss some issues of teaching a foreign language emphasizing the importance of mastering reading comprehension. The article is intended to pay attention to the relationship between all four kinds of language skills, their influence on each other and the leading role of reading in that. The aim of the article is to investigate both the importance of reading skills for educational and language development, their peculiarities, goals, challenges and benefits as well as the use of innovative approaches and methods in teaching reading.

Presenting the main material. English is spoken practically everywhere in the world. The necessity for fluency in English makes teachers all over the world look for new and more advanced ways of developing language skills, in particular, reading. About 80% of world companies are looking for employees with high reading fluency. Having a good command of reading, people understand what they read and respond properly. When students read a text in a foreign language and answer the questions or express their opinion about what they have read, they improve their speaking skills. A special role of reading as a communicative activity is very important at any stage of learning. That is why English teachers often try to give reading tasks in class.

It is necessary to explain the process taking place when a reader decodes and understands a text. The process of extracting information from the text evolves as follows: a reader gathers visual information and synthesizes it in their brain where the information is identified, recognized, analyzed and finally perceived. For fluent readers this process is automatic [1, p. 88].

For readers whose fluency is insufficient it is quite difficult to get what the text is about. So teachers strive to apply a range of new and advanced methods and approaches to help their students to become more fluent in reading.

The main goals of reading are to master reading comprehension and develop mental abilities. Psychiatrists compare the effect the reading has on human brain with the effect of physical exercise on the body. Reading stimulates the activity of neurons responsible for the processes of reading and writing in human brain. These neurons assist to generate ideas, concepts, meaning, develop logic and capacity to understand. All the above mentioned mental abilities help to study and solve problems in different areas of human life. Reading is able to develop critical

thinking skills, because when reading students learn to analyze, to interpret, to reflect and evaluate and, what is the most important, think the issue over objectively and impartially. Fluent readers are better thinkers in everyday life.

To develop reading skills teachers use different strategies of getting information from the text: reading for specific information, reading for gist, skimming and scanning, prediction. Teachers often start working on a text with a prediction. It is a good start as the title of the text or pictures, if any, usually help to imagine the context. When a context is outlined it is easy to understand the content and do reading comprehension. Another task is reading for gist. Here the whole thing is not to find out uselessly what the text is about, but to get a rough idea about the text, to be able to answer the questions, choose the correct title or picture that matches the content of the text or find some specific facts or information in the text at the next stage of reading, if there are any [1, p. 40].

When students are encouraged to anticipate and read for gist first, later they handle the context more easily and use their prior knowledge for better understanding of what they are reading about. As a result, it allows improving their reading comprehension.

Skimming has something in common with reading for gist since both deal with the information at the level of a rough idea. However, unlike gist reading, skimming is the method of speed reading. It is specially taught as a part of English for Academic Purposes (EAP) because their students have to read a lot in English. Within this strategy students are taught to read sometimes only the first line of each paragraph as it often contains the main idea of the whole paragraph. Skimming save hours of reading and is very useful when you aim to preview the content but it is not good for detailed or academic reading because when you skim you can miss important information. Nonetheless, teachers are encouraged to practice skimming with their students in class because it is quite appropriate as a strategy for a proficient reader using information in English for studies. Reading proficiency implies the ability to read quickly. Skimming is the best way to train the speed of reading.

On the contrary, reading for specific information or scanning requires thorough and attentive reading to do the reading comprehension tasks. Scanning is a method of reading text quickly by only searching specific facts, and not reading the whole text. This strategy can be also especially useful for academic purposes. Scanning as well as skimming uses key

words or phrase-search terms. Significant difference is that skimming is rather about obtaining information from a bird's eye view whereas scanning is about locating and eliciting necessary facts. It is good to skim the text before scanning to decide if it is really contains the necessary information. Scanning is a reading strategy based on concentration and can be quite tiring.

All the above-mentioned strategies contribute to the development of reading fluency as high speed of reading allows coping with an important amount of information, stimulates analyzing, sequencing, decoding, retelling, using context clues, predicting, drawing conclusions. Students able to skim and scan are flexible readers. They save time because they do not have to read everything when getting the necessary information. Their strong point is understanding what kind of information they need and how to find it in the text. Skimming and scanning are very effective reading strategies boosting reading comprehension. Reading comprehension processes of a fluent reader are fast and simultaneous [3, p. 225].

When decoding words is difficult, a challenge lies in getting how the words are connected in a sentence; otherwise, readers just overload their memory and still can't understand the text.

It is worth to mention a special correlation between the development of reading skills and vocabulary and grammar issues. Vocabulary knowledge is gained owing to regular and extensive reading. Students are expected to read in order to expand their vocabulary, but at the same time they need some vocabulary to be able read. Some reading experts say that for independent reading in a second language we need at least 3,000 words; others say that we need 8,000–9,000 words. However, it depends on the goals of reading. Accumulation of new words is a special problem too. Sometimes readers memorize words involuntarily, though it happens only seldom. It is better to concentrate on the vocabulary before reading or use texts with repeated vocabulary. It is especially important at early stages of learning. If learners can understand words in a text, it is easy for them to get the meaning. That is why accurate and rapid vocabulary recognition is very important and improves reading comprehension. To understand a written text without assistance, students have to recognize 98% of words in it [1, p. 18].

There is an explicit relationship between understanding a written text and understanding the structure of a language. To improve reading comprehension it is necessary to deepen grammar knowledge. Activities aimed at using a context for the

elimination, analysis and examination of grammatical structures should be practiced.

The SQ3R method in teaching reading contains some stages. It can be used even at early stages of learning when reading skills are weak but sufficient to get information from a simple text. This method improves understanding and retention. The name SQ3R is an abbreviation from the names of five steps included in this method. They are: Survey, Question, Read, Recite, and Review. By following these steps it is possible to get from the text as much information as possible, expand vocabulary and improve not only reading but also writing and speaking skills.

1. Survey. This is the stage of gathering information by means of skimming or scanning and focusing on it. The reader gets a rough idea about the text and its most important elements.
2. Question. This is the stage of engagement and concentration on the text. The reader asks as many questions about the content of the text as possible and finds answers in the text. Headings and subheadings can be turned into questions too. Questions can be added in the process. Trying to formulate a question and to answer it, the reader is engaged in reading and learning.
3. Read, R1. This is the stage of active reading. Stages Survey and Questions are mandatory and absolutely have to be performed before starting reading.
4. Recite, R2. This is the stage of retelling, rewriting or recalling. The reader identifies the main ideas and answers the questions from step Q, orally, in writing or both ways. It allows retraining the mind and concentrating on reading and learning. After each step, it is necessary to stop, remember the questions and try to answer them by memory. If students are not able to do that, they are asked to look at the text again. It is important not to move on to the next step until they can reproduce previous answers.
5. Review, R3. This is the stage of refining mental organization, where the reader begins building memory. If all the steps were completed correctly, students should remember their questions and test themselves by remembering the answers. If they are not able to do that, they have to come back to the text again.

Silent reading is extremely important where vocabulary expansion is concerned. Reading silently students do not need to waste time on pronunciation. They can pay as much attention as possible to reading for understanding. If the information is comprehensible and interesting, students feel motivated and remember passive vocabulary easily. Feeling comfortable when reading, they tend to read in English willingly and master reading skills faster. Therefore, it is very important, at least initially, to find texts that can

get students interested. Pleasure reading stimulates word recognition skills [5, p. 28].

Reading for pleasure, students are able to define what words are and are not important for reading comprehension, what they can and cannot skip. They are focused on the meaning, not on unfamiliar words. Very often teachers ask students to share their impression after the reading, both for speech and comprehension practice. When reading silently students can work with new words that occur directly in the context, catching their meaning more easily and learning to handle the structure of the sentences where those new words were used. This activity improves their writing style.

Thus, reading can contribute to vocabulary build-up, improve conversational proficiency, writing ability and finally the proficiency of reading itself.

Conclusion. Reading is one of the most important cognitive skills that contribute to self-development, thanks to which people not only develop as individuals, but also gain knowledge and experience the world. Reading is an active thought process that shapes a person and is absolutely essential for communication. We are talking about reading both in your native language and in a foreign language. Reading in English is especially important for

gaining professional knowledge, as it is often used for international publications, contracts, and manuals. Moreover, reading develops critical thinking. People who are fluent in reading are often more balanced in their attitude to life, as they are able to assess the situation and draw conclusions.

Taking into account the significant number of different studies and pedagogical practices currently existing on the development of reading skills, it can be concluded that reading is the key to academic success and a positive attitude towards life. Reading is a powerful tool for human cognitive development and a source of information in various fields. Thus, we consider reading as the goal and means of the educational process. Free reading contributes to the development of other language skills and sub-skills.

It should be recognized that the development of reading skills involves the solution of a number of problems. The teacher is faced with the task of choosing the appropriate method of teaching to achieve the desired result. From this point of view, all modern approaches are applicable, but which one will suit the situation in the classroom depends on many factors. All of them are advanced, effective and important. Therefore, the teacher must decide which one will be the most suitable.

REFERENCES:

1. Anderson, R., Hiebert, E., Scott, J., & Wilkinson, I. (1985). *Becoming a nation of readers: The report of the commission on reading*. Washington, DC: National Institute of Education and the Center for the Study of Reading.
2. Block, C., & Israel, S. (2005). *Reading first and beyond: The complete guide for teachers and literacy coaches*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
3. Duke, N.K. & Pearson, P. (2005). *Effective practices for developing reading comprehension*.
4. Kose, N. (2006). *Effects of portfolio implementation and assessment critical reading on learner autonomy of EFL students*.
5. Sultana, F. (2014). *Efficacy of Outside – Classroom English Language Learning: A Study of Intermediate Bengali Medium Students Studying English at Tertiary Level in Bangladesh*.

**ПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ТЕРМІНОДЕРИВАЦІЇ
У ПРЕДМЕТНІЙ СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ ОБРОБКИ ДАНИХ
(НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)**

**PRODUCTIVE MODELS OF TERMINOLOGICAL DERIVATION IN THE SUBJECT
FIELD OF ELECTRONIC DATA PROCESSING
(BASED ON GERMAN LANGUAGE MATERIAL)**

Котвицька В.А.,

orcid.org/0000-0003-4768-9928

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Мельник О.М.,

orcid.org/0009-0000-5844-8332

науковий співробітник

Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки

та судових експертиз Служби безпеки України

У статті представлено аналіз основних дериваційних моделей німецьких термінів предметної сфери електронної обробки даних.

Актуальність дослідження зумовлена відсутністю комплексного аналізу продуктивних моделей термінодеривації у сфері електронної обробки даних, їхньої ролі в розвитку номінативних можливостей сучасної німецької мови.

Авторами статті зазначено об'єкт, предмет та сформульовано мету дослідження, окреслено перспективи. До завдань, розв'язання яких передбачала мета наукової розвідки, належали такі: а) вивчити словотворчі процеси терміносистеми аналізованої сфери; б) визначити і схарактеризувати продуктивні моделі термінодеривації у досліджуваній предметній галузі.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка термінологічних одиниць указаної галузі з авторитетного тлумачного словника сучасної німецької мови Duden.

Теоретична значущість розвідки полягає у вивченні дериваційних механізмів як засобів систематизації і стандартизації термінів, а також у формуванні загальнотеоретичних уявлень про структурні особливості термінологічної лексики вказаної сфери.

Терміни творяться за допомогою таких, різних, способів деривації: словоскладання, запозичення, аббревіація, суфіксація, префіксація, (морфологічно-)синтаксичне, лексико-семантичне термінотворення. Авторами статті встановлено, що найактивніше вокабуляр аналізованої предметної сфери формує словоскладання.

У досліджуваній сфері, на матеріалі німецької мови, визначено основні, найпоширеніші, моделі термінологічної деривації. Найпродуктивнішими виявились моделі, де іменник поєднується з іменником, дієсловом або прикметником. Аналіз дібраного емпіричного матеріалу засвідчив домінування двокомпонентних композитів, значна частина яких містить у своєму складі англійські елементи.

До перспектив дослідження належить вивчення особливостей перекладу німецької термінологічної лексики предметної сфери електронної обробки даних українською мовою.

Ключові слова: електронна обробка даних, термін, термінологічна одиниця, лексична одиниця, модель термінодеривації.

The study presents an analysis of the main derivational models of German terms in the subject area of electronic data processing.

The relevance of the study is due to the lack of a comprehensive analysis of productive models of term derivation in the field of electronic data processing and their role in the development of the nominative capabilities of the modern German language.

The object and the subject of study were described, the aim was stated and the research perspectives were outlined. The tasks, the solution of which was provided by the goal of scientific research, included the following: a) to study the word-forming processes of the term system of the analyzed sphere; b) to define and characterize productive models of term derivation in the studied subject area.

The research material was a solid sample of terminological units of the specified field from the authoritative interpretive dictionary of the modern German language Duden.

The theoretical significance of intelligence lies in the study of derivation mechanisms as a means of systematization and standardization of terms, as well as in the formation of general theoretical ideas about the structural features of the terminological vocabulary in the specified field.

Terms are created using the following different methods of derivation: word formation, borrowing, abbreviation, suffixation, prefixation, syntactic, lexical-semantic term formation. The authors of the article established that word formation forms the vocabulary of the analyzed subject area most actively.

In the studied area, based on the material of the German language, the main models of terminological derivation have been determined. Models where a noun is combined with a noun, a verb or an adjective turned out to be the most productive. The analysis of the selected empirical material testified to the dominance of two-component composites, a large part of which contains English-language elements in its composition.

Research perspectives include the study of the problems of translating the German terminological vocabulary of the subject area of electronic data processing into Ukrainian.

Key words: electronic data processing, term, terminological unit, lexical unit, model of terminological derivation.

Постановка проблеми. Нерозривний і взаємозумовлений зв'язок мови з діяльністю суспільства виражається в тому, що всі важливі процеси науково-технічного прогресу дуже швидко та багатогранно віддзеркалюються в лексиці, у термінологічних системах [5, с. 116]. При ґрунтовному вивченні систем термінів у різних галузях і підгалузях наукового або технічного знання особливого значення набувають питання вивчення словотворчих процесів, проблема виявлення генетичних, семантичних, формальних та інших закономірностей творення термінологічних лексичних одиниць, адже «словотвір відповідає за механізм утворення нових слів та вивчення всіх словотворчих засобів мови, визначає їх продуктивність, забезпечує процес номінації, згідно з відповідними моделями, встановленими законами і правилами» [3]. Завдяки дослідженням, присвяченим згаданім вище питанням, можна прогнозувати, яким буде подальше функціонування тієї чи іншої мови, які зміни на мови можуть чекати в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи розвитку мов загалом та їх окремих підсистем повсякчас хвилювали лінгвістів. Сучасним тенденціям розвитку українського словотворення приділяють значну увагу Ж. В. Колоїз, Є. А. Карпіловська, Н. М. Хрустик, Д. В. Мазурик, М. М. Медведь, Л. В. Сменова, англійського – С. М. Єнікеєва, Ю. А. Зацний, О. Л. Гармаш, О. В. Янковець, німецького – В. І. Кульчицький, Л. Б. Воловик, Л. В. Щигло. Актуальність пропонованого дослідження полягає у відсутності комплексного аналізу найпоширеніших, продуктивних, моделей термінодеривації у сфері електронної обробки даних, їхньої ролі в розвитку номінативних можливостей сучасної німецької мови.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити й описати особливості деривації німецьких термінологічних одиниць предметної сфери електронної обробки даних. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) вивчити словотворчі процеси терміносистеми аналізованої сфери; 2) визначити і схарактеризувати продук-

тивні моделі термінодеривації у досліджуваній предметній галузі.

Об'єктом дослідження є німецька термінологіка предметної сфери електронної обробки даних, а **предметом** – моделі термінологічної деривації у названій сфері.

Матеріалом дослідження слугувала суцільна вибірка лексичних одиниць з приміткою EDV (elektronische Datenverarbeitung – електронна обробка даних) з авторитетного тлумачного словника сучасної німецької мови Duden [8].

Виклад основного матеріалу. Терміни творяться за допомогою таких, різних, способів деривації: словоскладання, запозичення, абрєвіація, суфіксація, префіксація, (морфологічно-)синтаксичне, лексико-семантичне термінотворення.

Одним із найпоширеніших способів творення термінів тієї чи іншої галузі є останній спосіб, зокрема його різновиди – термінологізація і ретермінологізація. У процесі термінологізації та ретермінологізації змінюється значення так званої мотивувальної одиниці: так, для термінологізації загальноновживаного дієслова характерна конкретизація, звуження його значення через уведення нових диференційних сем; для ретермінологізації – метафоричне перенесення семантики, базоване на подібності функцій, ознак, властивостей вихідного і похідного слів [7, с. 273].

Вивчаючи явище метафоризації термінів, Н. Г. Єсипенко зазначає, що становлення терміна способом метафоризації відбувається у три етапи. На першому етапі вирізняються розпізнавальні ознаки об'єкта, що репрезентують узагальнене первинне поняття про нього. Це первинне поняття детермінує вибір слова-репрезентанта з лексичного фонду мови. Метафорична номінація ґрунтується на збігу окремої ознаки двох гетерогенних об'єктів, що є суттєвою у понятті про новий об'єкт на певному етапі його пізнання. Встановлення спільної ознаки, у свою чергу, вимагає зіставлення значення загальноновживаного слова та поняття про об'єкт, лексичне вираження якого підлягає метафоризації. Наступним етапом у метафоричному термінотворенні є етап концептуалізації. Він полягає у подальшому формуванні

поняття об'єкта під впливом певного значення загальноживаного слова, що визначає осмислення об'єкта дійсності. При цьому можуть виявлятися й розбіжності двох понять, що порівнюються. Цей етап відзначається активною розумовою діяльністю суб'єкта, що пізнає. Третій етап становлення терміна на основі метафоричного перенесення вимагає закріплення обраної номінативної одиниці за новим термінізованим поняттям. Таким чином, нове найменування набуває нового змісту й окремої номінативної ваги [2, с. 85–86].

Метафору, різновидів якої у нашому випадку існує багато через наявність низки джерел-сфер, звідки можуть переходити поняття (медицина: *der/das Computervirus, das Dateivirus*; зоосвіт: *der Computerwurm*; міфологія: *trojanisches Pferd (der Trojaner)*, їжа: *das Menü, die Menüleiste, der Menübalken*), можна вважати «одним із провідних механізмів семантичної деривації, оскільки специфіка сфери інформаційно-комунікаційних технологій потребує розуміння складних технічних понять шляхом перенесення образних схем з однієї концептуальної сфери до іншої через призму вже існуючого досвіду» [1, с. 66].

Чільне місце в німецькому словотворенні належить словоскладанню. Це підтверджують і результати дослідження термінодеривації у сфері електронної обробки даних: *der Datenaustausch, Malware-Typen, die Befehlszeile, die Assemblersprache, das Software-Modul, der Arbeitsspeicher, die Aufnahmegeschwindigkeit, der Bildschirmschoner, die Datenverschlüsselung, die Cache-Größe, die Anwendungssoftware, die Batchdatei, die Dateianlage*.

Слід зазначити, що компоненти змішаних композитів «часто з'єднуються за допомогою типових поєднувальних елементів (генітивні флексії однини й множини -e(s), -e(n), -er). Однак, серед змішаних композитів з компонентами англійського походження чимало й складних слів, компоненти яких з'єднані без сполучних елементів» [4, с. 167]: (*die Batchverarbeitung, die Schadsoftware, der Chipsatz, der Computeranwender*).

Спостерігається й варіювання написання лексичних одиниць з англомовними компонентами (у словнику Duden фіксуються при цьому обидва варіанти): *das/der Back-up / Backup, das Back-up-Programm / Backupprogramm, das Batch-Processing / Batchprocessing*.

Найпродуктивнішими моделями субстантивного словоскладання є такі:

S+S (N+N): *die Bildkompression, das Computergehäuse, das Anwendungsprogramm, das*

Dateiformat, die Menüführung, der Pufferspeicher;

Adj+S: *der Analogrechner, die Festplatte, die Digitaldarstellung, der Digitalrechner, das Digitalsignal, der Zentralspeicher;*

V+S: *die Bedienoberfläche, das Schadprogramm, die Suchfunktion, der Suchdienst, die Suchanfrage;*

Abk+S: *der CD-Brenner, das CD-ROM-Laufwerk;*

Präp+S: *der Zwischenspeicher, der Unterstrich;*

S+S+S: *die Dateinamenerweiterung, das Dateiverwaltungsprogramm, das Bildbearbeitungsprogramm;*

V+S+S: *die Suchmaschinenoptimierung, die Suchanfragezahl;*

Adj+S+S: *der Digitalimpulskonverter.*

Двокомпонентні композити значною мірою переважають над трикомпонентними. Кількісно обмеженою є група слів, утворених за моделлю Adj+Adj+S: *der Analog-digital-Konverter, der Digital-analog-Umsetzer.*

Як засвідчують наведені приклади, завдяки словоскладанню є можливість максимально точно охарактеризувати предмети і явища відразу за кількома ознаками. Для термінів-композитів характерними є точність, компактність, економічність форми, однозначність, семантична єдність, інформативність.

Словоскладання однією частиною своїх специфічних властивостей якнайактивніше формує лексичний репертуар сучасної німецької мови, іншою ж, не менш істотною частиною, наміцно «вростає» в процесі синтагмотворення, у синтаксис в цілому [6, с. 356]. Фіксуємо наявність значної кількості багатокомпонентних композитів, словотвірних конструкцій, яких, незважаючи на їх форму, не варто зараховувати до інформативно перевантажених, бо йдеться про номінативний процес, що уможливорює конкретизацію, диференціацію значення опорного поняття: *die Anwendungsprogrammierschnittstelle, die Zwei-Faktor-Nutzer-Authentifizierung, das Computer-to-Plate-Verfahren.*

Аналізуючи останні зазначені та інші приклади, погоджуємося з В. І. Кульчицьким, який слушно зауважує, що важливі номінативні функції у сфері словоскладання виконує дефіс, адже він «стягує» словосполучення, а інколи й цілі речення, у перший компонент складного слова, забезпечуючи водночас достатньо чітке членування таких утворень (з'єднувальний дефіс), позначає безпосередньо складові смислової структури композита і забезпечує її однозначне декодування (пояснювальний або уточнювальний дефіс), виділяє один з компонентів складного слова з метою встановлення «семантичної рів-

новаги» між безпосередньо складовими компонентами (контрастний або виділювальний дефіс) [...] тощо» [6, с. 361].

Щодо синтаксичного способу деривації, то він передбачає утворення сполучення двох і більше слів. У даному випадку спостерігається домінування двокомпонентних утворень. Поширеними є такі типи дериваційних моделей:

N+V: *die Vektorgrafik komprimieren, ein Schadprogramm nachladen, Schadsoftware / Malware unterjubeln, eine Datei komprimieren, den Accelerator installieren, den Aktivierungscode eingeben, den Arbeitsspeicher adressieren, den Zwischenspeicher löschen, die Treiber herunterladen, ein Antivirenprogramm downloaden, einen Antiviren-Scan durchführen, den Account schützen, die Festplatte betreiben, die Authentifizierung einführen, einen Passwortmanager installieren, ein Benutzerkonto einrichten;*

Adj+N: *digitale Bildverarbeitung, skalierbare Vektorgrafik, automatisches Computerverfahren, systemübergreifender Datenaustausch, der kompatible Prozessor, anwenderfreundliche Back-up-Lösungen, die böartige Software, die relationale Datenbank.*

В ході аналізу аббревіатур предметної сфери електронної обробки даних було виокремлено акроніми (ініціальні лексичні аббревіатури, утворені з початкових літер, що вимовляються як слова нового типу і читаються як звичайні самостійні слова, згідно з правилами орфоєпії), буквені / алфавітні, а також часткові скорочення: *das BIOS (Basic Input Output System/das Basis-Eingabe-Ausgabe-System), der/das RAM (Random Access Memory/der Arbeitsspeicher), das API (Application Program Interface/ die Anwendungsprogrammierschnittstelle), der AGP (Accelerated Graphics Port), das CtP-Verfahren, der CD-Brenner.*

Однокомпонентні терміни досліджуваної сфери утворюються афіксальним способом,

шляхом суфіксації та префіксації. Суфіксація представлена моделями за участі суфіксів *-er (der Konverter), -ung (die Authentifizierung)* тощо. Префіксальний спосіб творення слів указаної сфери репрезентовано моделями за участі префіксів *an- (anklicken), ein- (eingeben, einlesen), er- (erstellen), herunter- (herunterladen), um- (umkodieren).*

Серед субстантивів предметної сфери електронної обробки даних є низка слів, що містять префікс *cyber-*: *die Cyberattacke, die Cybersicherheit, der Cyberspace, der Cyberkrieg* тощо. Цей словотвірний елемент має англійське походження (скорочено від англ. *cybernetics* – пор. нім. *Kybernetik*).

Зазначимо, що англійські компоненти мають великий словотвірний потенціал. Їх мобільність, специфіка функціонування термінологічних одиниць із запозиченими словотвірними елементами на кшталт *cyber-* та гібридних композитів із компонентами-англіцизмами (*die Backspace-Taste, die Back-up-Lösung*), прямі лексичні запозичення у терміносфері електронної обробки даних (*updaten, das Attachment, das/der Back-up, das Interface, der Uploader*) можуть становити предмет окремих додаткових наукових розвідок.

Висновки. У ході проведеного дослідження встановлено, що найактивніше вокабуляр аналізованої предметної сфери формує словоскладання. Найпродуктивнішими є моделі, де іменник поєднується з іменником, дієсловом або прикметником. Аналіз емпіричного матеріалу засвідчив домінування двокомпонентних композитів, значна частина яких містить у своєму складі англійські елементи.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні проблем перекладу німецької термінологічної лексики предметної сфери електронної обробки даних українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богачик М. С. Комп'ютерна метафора як один із провідних механізмів семантичної деривації в сучасній англійській мові. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 1(69), ч. 1, березень. С. 64–66. Retrieved from: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/1574>
2. Єсипенко Н. Г. Антрополінгвістичний аспект метафоризації термінів. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. 2015. Вип. 40. С. 84–87. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrpu_fil_2015_40_22
3. Ковальчук М. Ю., Котвицька В. А. Щодо динаміки словникового складу мов та появи нових термінів. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Дискурс професійної і творчої комунікації: лінгвокультурний, когнітивний, перекладацький та методичний аспекти», 18–19 травня 2023 р. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. Retrieved from: <http://conference.dopacc.kpi.ua/index/schedConfs/archive>
4. Котвицька В. А. Структурно-семантичні особливості змішаних композит з компонентами-англіцизмами у сучасній німецькій мові. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. 2016. Вип. 60. С. 165–168. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2016_60_63

5. Котвицька В. А., Лазебна О. А. Тематична організація автомобілебудівної термінологічної лексики сучасної німецької мови. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2017. № 28. С. 116–118. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2017_28_31
6. Кульчицький В. І. Особливі випадки словоскладання та їх номінативні властивості (на матеріалі німецької мови). Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. № 32. Київ : Видав. Дім Дмитра Бурого, 2010. С. 354–360.
7. Сменова Л. В. Термінологізація та ретермінологізація дієслів на позначення дій, процесів у сфері комп'ютерних технологій. Spheres of Culture. Ed. by Ihor Nabytovych. 2018. Vol. 17. С. 265–274.
8. Duden. Das Onlinewörterbuch. Retrieved from: <https://www.duden.de>

УДК 811.111'37'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.30>

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНГЛОМОВНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

ASPECTS OF STUDYING ENGLISH LEGAL TERMINOLOGY

Лесневська К.В.,

orcid.org/0000-0003-0903-4170

старший викладач кафедри іноземних мов

Національного університету «Одеська юридична академія»

Ковальова К.О.,

orcid.org/0000-0002-9734-5667

викладач кафедри іноземних мов

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена висвітленню основних аспектів дослідження англomовної юридичної термінології у сучасному мовознавстві. Перш за все, дослідження семантики термінів допомагає зрозуміти точність їхнього значення та їхні взаємозв'язки з іншими юридичними поняттями. Це важливо для уникнення неправильного використання термінів та спотворення їхнього значення. Класифікація та систематизація англomовної юридичної термінології допомагає організувати термінологію залежно від сфери застосування, правових концепцій або алфавіту. Це полегшує пошук та використання потрібних термінів. Порівняльний аспект дослідження англomовної юридичної термінології дозволяє порівняти терміни та правові концепції між різними юридичними системами та культурами. Це допомагає розширити знання про різні підходи до права та правової термінології. Перспективи дослідження англomовної юридичної термінології є досить широкими і включають наступні аспекти. Використання корпусних досліджень юридичних текстів може допомогти у зборі та аналізі великої кількості матеріалів, що дозволяє отримати більш точну картину вживання термінів та їхніх контекстів. Розвиток технологій штучного інтелекту та обробки природної мови також може покращити ефективність аналізу корпусів юридичних текстів. Постійний розвиток комп'ютерних технологій відкриває нові можливості для дослідження англomовної юридичної термінології. Використання штучного інтелекту, машинного навчання та обробки природної мови може допомогти в автоматичному аналізі та класифікації термінів, створенні ефективних інструментів для перекладу та розробці термінологічних баз даних. Вивчення впливу правової культури на англomовну юридичну термінологію може допомогти краще зрозуміти історичні, соціальні та культурні чинники, що впливають на формування та розвиток юридичних термінів. Це може бути особливо важливим для тих, хто займається міжнародними юридичними питаннями або перекладом.

Ключові слова: юридична термінологія, систематизація, порівняльний аспект, переклад, корпусні дослідження.

The article is devoted to highlighting the main aspects of the study of English legal terminology in modern linguistics. First of all, the study of the semantics of terms helps to understand the accuracy of their meaning and their relationships with other legal concepts. This is important to avoid misuse of terms and distortion of their meaning. Classification and systematization of English legal terminology helps to organize terminology by field of application, legal concepts, or alphabet. This makes it easier to find and use the terms you need. The comparative aspect of the study of English legal terminology allows the comparison of terms and legal concepts between different legal systems and cultures. It helps to expand knowledge about different approaches to law and legal terminology. Prospects for the study of English legal terminology are quite broad and include the following aspects. The use of corpus studies of legal texts can help in the collection and analysis of a large amount of material, which allows for a more accurate picture of the use of terms and their contexts. The development of artificial intelligence and natural language processing technologies can also improve the efficiency of the analysis of legal text corpora. The constant development of computer technologies opens up new opportunities for the study of legal terminology. The use of artificial intelligence, machine learning and natural language processing can

help in the automatic analysis and classification of terms, the creation of effective translation tools and the development of terminological databases. Studying the influence of legal culture on English legal terminology can help to understand the historical, social, and cultural factors that influence the formation and development of legal terms. This can be especially important for those involved in international legal matters or translation.

Key words: legal terminology, systematization, comparative aspect, translation, corpus studies.

Постановка проблеми. Юридична термінологія – це спеціалізований набір термінів, понять і виразів, які використовуються у правовій сфері для точного визначення і опису правових понять, норм, процесів та процедур. Юридична термінологія є важливою складовою частиною правової науки і має свої особливості, такі як точність, однозначність і стійкість значень термінів [1].

Використання юридичної термінології допомагає забезпечити чіткість і зрозумілість правових текстів, уникнути двозначності та неправильного тлумачення. Вона також відображає специфіку правової системи, включаючи її інституції, процедури та поняття [6].

Актуальність вивчення англійської юридичної термінології визначається декількома факторами. Завдяки зростаючій міжнародній співпраці та транскордонним справам, знання англійської юридичної термінології стає все більш важливим. Багато міжнародних договорів, угод, зокрема комерційних, укладаються англійською мовою, тому юристи повинні бути знайомі з відповідною термінологією, щоб ефективно працювати в цих областях.

У сфері міжнародного права, англійська мова є однією з основних мов комунікації між різними країнами та юридичними системами. Знання англійської юридичної термінології сприяє ефективній комунікації та співпраці між різними юридичними системами. До того ж, знання англійської юридичної термінології відкриває двері до багатьох можливостей на міжнародному ринку праці. Багато міжнародних компаній та організацій шукають юристів з вмінням працювати з англійськомовними клієнтами та партнерами.

Вивчення англійської юридичної термінології допомагає юристам покращити свої професійні навички та розширити свої можливості у сфері права. Вона дозволяє зрозуміти та аналізувати зарубіжну юридичну літературу, рішення судів та законодавство. У світі, де люди різних культур та мов спілкуються та працюють разом, знання англійської юридичної термінології сприяє ефективній комунікації та вирішенню конфліктів у міжкультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична лінгвістика є одним з напрямів мовознавства, який вивчає специфіку мови та комунікації в юридичній сфері. Вона досліджує

як мову самого права, так і мовлення учасників юридичних процесів, таких як адвокати, судді, правознавці та інші. Основні завдання юридичної лінгвістики включають аналіз юридичних текстів, вивчення юридичної термінології, дослідження правової комунікації та правової риторики, а також розробку та застосування методів перекладу юридичних текстів [6].

У своїх дослідженнях юридична лінгвістика використовує методи та підходи, характерні для загальної лінгвістики, а також спеціальні методики, специфічні для вивчення мови права. «Мова права є одним із найбільш своєрідних комунікативних кодів, які традиційно використовуються в інституціональному середовищі» [3, с. 12].

Термінознавство є науковим напрямом, який вивчає специфіку термінології, тобто систему термінів, їхнє значення, використання та функціонування в конкретній науковій або професійній галузі. Основні завдання термінознавства полягають у встановленні й описі структури термінологічних систем, аналізі їхньої семантики та синтаксису, вивченні специфіки вживання термінів у певній науковій або професійній галузі, а також в розробці принципів та методів термінологічної номінації [5].

Термінознавство включає в себе такі поняття, як термін, термінологічна система, термінологічна одиниця, семантика термінів, синтаксис термінології та інші. Воно використовує методи та підходи, характерні для лінгвістики, а також спеціальні методики, специфічні для вивчення термінів. Термінознавство має велике значення в науці, техніці, медицині, праві та інших галузях знання, де використовується спеціалізована термінологія. Воно допомагає забезпечити точність і однозначність комунікації у цих галузях, уникнути неправильного використання термінів та спотворення їхнього значення.

Термінознавство також використовується в лінгвістичних дослідженнях, де вивчається роль термінології у мовній системі та її вплив на синтаксис, семантику та стилістику мови. Воно допомагає розуміти, які механізми лежать в основі формування та функціонування термінології в різних наукових та професійних галузях [5].

Постановка завдання. Мета роботи полягає у висвітленні основних аспектів дослідження англійської юридичної термінології та перспектив її вивчення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових публікацій з вказаної проблематики показав, що дослідження англomовної юридичної термінології може включати дослідження таких аспектів:

Етимологія та походження термінів. Дослідження походження та еволюції юридичних термінів допомагає краще розуміти їх значення та використання. Вивчення етимології може включати аналіз латинських, французьких, грецьких та інших мов, з яких походять багато юридичних термінів.

Етимологія юридичних термінів в англійській мові може бути пов'язана з різними джерелами, такими як латинська, французька, грецька та англо-саксонська мови. Багато юридичних термінів в англійській мові походять з латинської мови, оскільки латинська була мовою науки та права протягом багатьох століть [2].

Наприклад, термін "contract" (договір) походить від латинського слова "contractus", що означає "зведений разом" або "угода". Термін "tort" (правопорушення) походить від латинського слова "tortus", що означає «перекручений» або «скривджений». Термін "defendant" (відповідач) походить від латинського слова "defendere", що означає "захистити" [7].

Інші юридичні терміни в англійській мові можуть мати французьке походження. Наприклад, термін "jury" (журі) походить від французького слова "jurer", що означає "присяжні". Термін "plaintiff" (позивач) походить від французького слова "plaintif", що означає «скаржник» або «позивач» [7].

Також є юридичні терміни в англійській мові, які походять з грецької мови. Наприклад, термін "democracy" (демократія) походить від грецького слова "dēmokratia" [7].

Семантика та значення термінів. Дослідження семантики та значення юридичних термінів допомагає зрозуміти їх точне визначення та використання. Це може включати аналіз відповідних законодавчих актів, судової практики та інших джерел, що стосуються конкретних термінів. Дослідження семантики англomовних юридичних термінів включає вивчення їх значень та використання в правовому контексті. Це допомагає зрозуміти точність та обсяг термінів, а також їхніх взаємозв'язків з іншими юридичними поняттями [4].

Дослідження семантики може включати аналіз відповідних законодавчих актів, судової практики, юридичних джерел та літератури з метою з'ясування точного значення термінів. Воно також може включати порівняння термінів з іншими

юридичними системами для з'ясування їхнього еквіваленту та відмінностей [3].

Класифікація та систематизація термінології. Дослідження англomовної юридичної термінології може включати класифікацію та систематизацію термінів залежно від їх сфери застосування, правової галузі або інших критеріїв. Це допомагає організувати термінологію для зручного використання та пошуку потрібних термінів [6].

Класифікація та систематизація англomовної юридичної термінології включає групування термінів за різними критеріями та організацію їх у систему. Це допомагає зрозуміти структуру та організацію юридичної термінології, а також полегшує пошук та використання потрібних термінів. Основні підходи до класифікації та систематизації англomовної юридичної термінології можуть включати: класифікація за сферою застосування (терміни можуть бути розподілені за галузями права, такими як кримінальне право, цивільне право, адміністративне право тощо. Це допомагає організувати термінологію залежно від конкретної сфери права); класифікація за правовими концепціями (терміни можуть бути груповані за загальними правовими концепціями, наприклад, презумпція невинуватості, принцип рівності перед законом, договірні відносини тощо. Це допомагає зрозуміти взаємозв'язки термінів та їхнє застосування в рамках різних правових концепцій); класифікація за алфавітом (терміни можуть бути організовані за алфавітом для зручного пошуку та використання. Це дозволяє швидко знайти потрібні терміни за їхніми початковими літерами); класифікація за родовими та видовими поняттями (терміни можуть бути груповані за їхнім родовим та видовим поняттям. Наприклад, термін «контракт» може бути родовим поняттям, під яким підпадають видові терміни, такі як «купівельний контракт» або «орендний контракт». Це допомагає логічно організувати термінологію та зрозуміти її структуру); класифікація за юридичними системами (терміни можуть бути порівнюватися та групуватися відповідно до різних юридичних систем, таких як англосаксонська, континентальна або китайська системи права, що допомагає зрозуміти відмінності та спільні риси між різними юридичними системами).

Порівняння з іншими юридичними системами. Дослідження англomовної юридичної термінології може включати порівняння з термінологією інших юридичних систем, таких як континентальна юридична система чи китайська юридична система. Це допомагає зрозуміти відмінності та

спільні риси між різними юридичними системами. Порівняльний аспект дослідження англomовної юридичної термінології передбачає порівняння термінів та юридичних понять між різними юридичними системами та культурами. Цей підхід дозволяє виявити схожості та відмінності в термінології та правових концепціях різних країн [6].

Порівняння англomовної юридичної термінології з термінологією інших юридичних систем може мати кілька корисних наслідків:

Розуміння та інтерпретація: порівняння дозволяє зрозуміти, які терміни використовуються в різних системах та як їх розуміють та інтерпретують. Це допомагає уникнути неправильного використання термінів та спотворення їхнього значення. Спільні риси та відмінності: порівняння дозволяє виявити спільні риси та відмінності між різними системами та культурами. Це допомагає розширити знання про різні підходи до права та правової термінології. Проблеми перекладу: порівняння дозволяє виявити труднощі та виклики, що виникають при перекладі юридичних термінів між різними мовами та системами. Це допомагає зрозуміти важливість точного та адекватного перекладу при роботі з юридичною термінологією [2]. Порівняння дозволяє виявити взаємодію та вплив різних юридичних систем та культур на формування юридичної термінології. Це допомагає зрозуміти, як правові поняття та терміни розвиваються та змінюються під впливом інших систем та культур.

Порівняльний аспект дослідження англomовної юридичної термінології допомагає збагатити знання про різні правові системи та сприяє кращому розумінню та застосуванню юридичних термінів в міжнародному контексті.

Використання комп'ютерних технологій. Дослідження англomовної юридичної термінології може включати використання комп'ютерних технологій для аналізу великих обсягів тексту, створення термінологічних баз даних та інші цифрові інструменти. Це допомагає зробити дослідження більш швидким, ефективним та точним [3].

Використання комп'ютерних технологій у дослідженні англomовної юридичної термінології має значний потенціал та переваги. Основні способи використання комп'ютерних технологій у дослідженні юридичної термінології включають корпусне дослідження (орпуси юридичних текстів, які зібрані та збережені в електронному вигляді, можуть бути використані для аналізу та вивчення вживання юридичних термінів.

Комп'ютерні програми, такі як конкордансери, дозволяють швидко знайти вживання певного терміну в тексті та аналізувати його контекст); машинний переклад (комп'ютерні технології, такі як машинний переклад, можуть бути використані для перекладу юридичних текстів з однієї мови на іншу. Це допомагає дослідникам отримати доступ до юридичної термінології різних юридичних систем та порівняти її); комп'ютерна лінгвістика: (комп'ютерна лінгвістика використовується для аналізу та моделювання юридичної термінології, що дозволяє дослідникам аналізувати семантику та синтаксис термінів, виявляти їхні взаємозв'язки та структуру); комп'ютерні бази даних з юридичною термінологією можуть бути створені та використані для збереження та організації термінологічної інформації, що тим самим полегшує доступ до термінів для їхнього подальшого аналізу.

Висновки. Дослідження англomовної юридичної термінології має кілька важливих аспектів. Перш за все, дослідження семантики термінів допомагає зрозуміти точність їхнього значення та їхні взаємозв'язки з іншими юридичними поняттями. Це важливо для уникнення неправильного використання термінів та спотворення їхнього значення. Класифікація та систематизація англomовної юридичної термінології допомагає організувати термінологію залежно від сфери застосування, правових концепцій або алфавіту. Це полегшує пошук та використання потрібних термінів. Порівняльний аспект дослідження англomовної юридичної термінології дозволяє порівняти терміни та правові концепції між різними юридичними системами та культурами. Це допомагає розширити знання про різні підходи до права та правової термінології.

Перспективи дослідження англomовної юридичної термінології є досить широкими і включають наступні аспекти. Використання корпусних досліджень юридичних текстів може допомогти у зборі та аналізі великої кількості матеріалів, що дозволяє отримати більш точну картину вживання термінів та їхніх контекстів. Розвиток технологій штучного інтелекту та обробки природної мови також може покращити ефективність аналізу корпусів юридичних текстів. Постійний розвиток комп'ютерних технологій відкриває нові можливості для дослідження англomовної юридичної термінології. Використання штучного інтелекту, машинного навчання та обробки природної мови може допомогти в автоматичному аналізі та класифікації термінів, створенні ефективних інструментів для перекладу та розробці

термінологічних баз даних. Вивчення впливу правової культури на англomовну юридичну термінологію може допомогти краще зрозуміти історичні, соціальні та культурні чинники, що впли-

вають на формування та розвиток юридичних термінів. Це може бути особливо важливим для тих, хто займається міжнародними юридичними питаннями або перекладом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гумовська І. М. Англійська юридична термінологія в юридичних текстах: генезис, дериваційні та семантично-функціональні аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2000. 19 с.
2. Дорда С.В. Англomовні запозичення в українській юридичній термінології. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2012. № 22. С. 199–202.
3. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості, види: монографія. Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. 280 с.
4. Ляшук А. М. Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов: Автореф. дис. канд. ... філол. наук: 10.02.17 / Київський нац. лінгвістичний ун-т. К., 2007. 22 с.
5. Скороходько Е. Ф. Сучасна англійська термінологія: Навч. пос. К.: УІЛМ, 2002. 76 с.
6. Яцишин Н.П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(2). С. 99–103.
7. Online Etymology Dictionary. URL: <http://www.etymonline.com> (дата звернення: 20.07.2023].

УДК 81

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.31>

ЗАЛЕЖНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ КОНЦЕПТУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІД ЙОГО МУЛЬТИМОДАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ КОМП'ЮТЕРНОМУ ДИСКУРСІ

THE DEPENDENCE OF THE PERCEPTION OF THE CONCEPT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON ITS MULTIMODAL REPRESENTATION IN ENGLISH COMPUTER DISCOURSE

Лут К.А.,

orcid.org/0000-0002-9842-3540

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та практики перекладу

Національного університету «Запорізька політехніка»

Павленко М.В.,

orcid.org/0009-0002-3808-576X

студентка II курсу магістратури гуманітарного факультету

Національного університету «Запорізька політехніка»

Стаття присвячена вивченню впливу мультимодальної репрезентації на сприйняття явища штучного інтелекту інтернет-користувачами, відвідувачами новинних веб-сайтів. У статті уточнено дефініції та змістове наповнення понять «мультимодальність» і «дискурс», визначено їхнє місце в англomовному комп'ютерному дискурсі і співвідношення із такими суміжними поняттями, як віртуальний, дигітальний та інтернет-дискурс. У зв'язку з активним використанням суспільством засобів цифрової комунікації та взаємодії зі штучним інтелектом, мультимодальна комунікація, як феномен, що передбачає використання різних семіотичних модусів (візуального і вербального) і сприяє більш ефективній комунікації та формуванню певної думки стосовно повідомлюваної інформації, набуває все більшої значущості. Разом з тим простежується розвиток мультимодальності як сфери дослідження, поряд із наявними теоретичними підходами до мультимодального аналізу. Це зумовлює актуальність дослідження цього явища в контексті впливу на сучасну інноваційну складову діяльності суспільства та її сприйняття масовим реципієнтом. У статті доводиться, що візуальна складова мультимодального інтернет-тексту відіграє важливу роль у формуванні уявлень про штучний інтелект, маючи більш широкий прагматичний потенціал, ніж вербальна складова, і слугуючи засобом атракції уваги, певним сигналом щодо змісту повідомлення, який формує спонтанний концепт (ad hoc concept), перше уявлення про предмет повідомлення. У роботі висвітлено також особливості інтеракції вербальних,

невербальних та паравербальних засобів в англomовному комп'ютерному дискурсі, проаналізовано використання мультимодальних елементів на англomовній сторінці веб-сайту, їх поєднання між собою і вплив на реципієнтів, тим самим визначено переваги мультимодальної репрезентації явища штучного інтелекту.

Ключові слова: модальність, мультимодальність, дискурс, англomовний комп'ютерний дискурс, штучний інтелект.

The article explores the impact of multimodal representation on the perception of the phenomenon of artificial intelligence among Internet users and visitors to news websites. The article clarifies the definitions and content of the concepts "multimodality" and "discourse", establishing their role in English computer discourse and their connections with such related concepts as virtual, digital, and Internet discourse. In connection with society's increasing use of digital communication tools and interactions with artificial intelligence, multimodal communication, as a phenomenon that involves the use of different semiotic modes (visual and verbal ones) and contributes to more effective communication and the formation of a certain opinion regarding the communicated information, is gaining more and more significance. At the same time, the development of multimodality as a field of research is traced, along with existing theoretical approaches to multimodal analysis. This determines the relevance of the study of this phenomenon in the context of the impact on the modern innovative component of society and its perception by the mass recipient. The article proves that the visual component of the multimodal Internet text plays an important role in the formation of ideas about artificial intelligence, having a wider pragmatic potential than the verbal component, and serving as a means of attracting attention, a certain signal about the content of the message, which forms an ad hoc concept, the first idea about the subject of the message. The work also highlights the peculiarities of the interaction of verbal, non-verbal, and paraverbal means in English-language computer discourse, analyzes the use of multimodal elements on the English-language website page, their combination with each other and the impact on recipients, thereby determining the advantages of multimodal representation of the phenomenon of artificial intelligence.

Key words: modality, multimodality, discourse, English computer discourse, artificial intelligence.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті наука набуває статусу надзвичайно ефективного і динамічного інструменту діяльності людини, що визначає зацікавленість науковців у прагматичних аспектах і проблемах когнітивної

теорії для підвищення ефективності наукової діяльності за допомогою як традиційних класичних засобів, так і інноваційних систем штучного інтелекту [3; 16].

Роль штучного інтелекту в усіх сферах життя суспільства важко переоцінити, адже його вплив відзначається у багатьох секторах, і його роль продовжує розширюватися з розвитком технологій.

Нейронні мережі є фундаментальним компонентом штучного інтелекту та машинного навчання. Вони засновані на структурі та принципах функціонування людського мозку та призначені для виконання широкого кола завдань, включаючи розпізнавання зображень і мови, обробку природної мови тощо. Одним з найновіших видів нейронних мереж є Chat GPT – програма, навколо якої панує неоднозначна думка суспільства: одні вбачають у ній неймовірний потенціал, інші вважають її серйозною загрозою для людського прогресу.

Сучасні дослідники виокремлюють певні труднощі в процесі лінгвістичного дослідження англomовного комп'ютерного дискурсу. Однією з них є проблема дефініції досліджуваного поняття. Оскільки поняття комп'ютерного дискурсу є суміжним з інтернет-дискурсом, деякі науковці вживають термін «Інтернет-дискурс», а інші віддають перевагу поняттю «Інтернет-комунікація», як особливе середовище, місце реалізації мови,

якого ніколи раніше не існувало, але дозволило ґрунтовно вивчити комунікативний потенціал мови, його тенденції функціонування в конкретному лінгвокультурному середовищі [7, с. 10]. Переглядаючи інтернет-сторінки, користувачі не замислюються над тим, яким чином автори повідомлень формують їхнє уявлення про штучний інтелект. Усе зазначене дозволяє зробити висновок, що інформаційна складова та аспект мультимодальності в англomовному дискурсі є недостатньо дослідженими і мають певні аспекти, які потребують аналізу й уточнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З розвитком нових технологій виникло специфічне міжособистісне комунікативне середовище, яке визначило появу нового сучасного типу дискурсу – комп'ютерного дискурсу [9]. У роботі Лазебної Н.В. [13] наведено порівняльну матрицю трьох найбільш представлених у сучасній науковій спільноті дискурсивних формацій інституційного типу, пов'язаних з ІТ-технологіями, що часто, але безпідставно стають синонімами у відповідній фаховій комунікації – комп'ютерний, віртуальний та дигітальний дискурси. Спираючись на цю таблицю, можна в подальшому визначити ознаки мультимодальності, за якими реципієнт може сприймати і розуміти концепт штучного інтелекту в цілому.

Термін «мультимодальність» у сучасному його розумінні було введено до наукового вжитку у сіднейській школі семіотики [6]. Він використовується як для опису явища людського спілкування, так і для визначення різнопланової галузі досліджень, що розвивається. Як феномен

комунікації, мультимодальність визначає поєднання різних семіотичних ресурсів або модусів у текстах і комунікативних ситуаціях, таких як прості та анімовані зображення, мова, письмо, макет, жест та/або проксемика. У дослідженнях, присвячених мультимодальності, увага сфокусована на розробці науковцями теорій, аналітичних інструментів і описів, які підходять до вивчення репрезентації та комунікації, враховуючи модуси як принцип організації [1].

У зарубіжному мовознавстві проблема мультимодальності розглядається трьома науковими школами: австралійською (М. Халлідей, П. Тіболт, Р. Ходж, З. Норріс), американською (Л. Лемке, А. Шефлен) та європейською (Г. Кресс, Л. Мондала, Т. ван Луівен). Серед українських дослідників, які вивчають цю проблематику, варто зазначити праці Н. Града, М. Івасишина, Л. Макарук [15].

Постановка завдання. Об'єктом нашого дослідження є аналіз сприйняття концепту штучного інтелекту в англomовному комп'ютерному дискурсі, в залежності від його мультимодальної репрезентації. Предмет аналізу – вербальні та невербальні засоби реалізації мультимодальності в англomовних статтях, присвячених штучному інтелекту. Матеріалом виступають статті з веб-сайтів, які розкривають особливості досліджуваного явища.

Виклад основного матеріалу. Дослідження мультимодальності в англomовному комп'ютерному дискурсі передбачає аналіз того, як різні способи комунікації, включаючи текст, графіку, звук тощо, комбінуються і використовуються в комп'ютерно-опосередкованій взаємодії.

Варто зазначити, що у лінгвістичних наукових розвідках найбільш поширеними та застосовуваними підходами до розгляду мультимодальних текстів і мультимодальної комунікації в цілому є системно-функційний, конверсаційний, та соціально-семіотичний методи [14]. Для аналізу залежності сприйняття концепту штучного інтелекту від його мультимодальної репрезентації в англomовному комп'ютерному дискурсі було використано переважно системно-функційний метод. Для найбільш чіткої репрезентації ознак мультимодальності і сприйняття користувачами явища штучного інтелекту були використані два різних види електронних інформаційних матеріалів. Перший вид – це інтернет-сторінка новинного сайту, а саме електронної версії газети *The New York Times*, що має рубрику, присвячену темі штучного інтелекту [2]. *The New York Times* – це третя за популярністю після *The Wall Street Journal*

і *USA Today* щоденна газета у Сполучених Штатах Америки. Вебсайт «*The New York Times*» вважається одним з найпопулярніших новинних сайтів з відвідуваністю в 30 мільйонів осіб на місяць. Варто зазначити, що стиль текстів, які публікуються у цій газеті – публіцистичний, це означає, що тематика сфери штучного інтелекту підпорядковується лише науково-популярним або науковим статтям. Звернувши увагу на кількість відвідувань сайту в місяць, стає очевидним, що він є кращою платформою для впливу на широку аудиторію. Для виконання поставленого у статті завдання варто розуміти, що є метою для дослідження наповнення цієї сторінки. У нашому випадку, це сприйняття контенту реципієнтом. Для цього доцільно поставити три запитання: Яка інформація передається через різні мультимодальні елементи? Через які мультимодальні елементи? Як ці елементи взаємодіють між собою?

Дизайн веб-сайту є лаконічним і не відволікає від перегляду цільової для користувача інформації. Інформація на веб-сайті упорядкована таким чином, що кожний користувач може обрати свою сферу інтересу за розділами: *World, U.S., Politics, N.Y., Business, Opinion, Science, Technology, Health, Sports, Arts, Books, Style, Food, Travel* та інші. У розділі *Technology* знаходиться вкладка *Artificial Intelligence*, або *Штучний інтелект*. Статті присвячені переважно перевагам і загрозам у зв'язку з розвитком штучного інтелекту, а також думкам експертів щодо основних тенденцій його вдосконалення. Основними мультимодальними елементами в даному випадку є текст, шрифт та статичні зображення. Переглядаючи зображення, можна помітити основну тенденцію, яка є досить цікавою: на більшості зображень, використаних у дайджесті статей на сторінці, зображені фото людей, а не певного цифрового обладнання або ілюстрацій роботи штучного інтелекту. Це спікери з конкретної тематики, учні, студенти та інші особи, які мають більш глибоке розуміння проблеми, що обговорюється, і надають свою авторитетну думку.

Причин використання саме таких елементів є декілька. Перша полягає у невербальному нагадуванні реципієнтам про те, що саме людина є головним суб'єктом у взаємодії з комп'ютером, і саме вона керує допоміжним інструментом, яким є штучний інтелект. Другою причиною може бути природа сучасного суспільства, яка полягає у тому, що жива істота, зображена на фото, привертає більше уваги до інформації, ніж статичні елементи або предмети. Якщо користувач бачить статичний неживий елемент, цілком ймовірно,

що він не вподобав це фото і буде пролистувати новинну стрічку далі. Не виключено, що таким принципом користуються контент-менеджери та редактори *The New York Times*.

Загалом, шрифти грають важливу роль у створенні ефективних та привабливих веб-сайтів, які привертають увагу і надають тексту значення та стилю. Вибір правильного шрифту допомагає зробити текст легким для сприйняття відвідувачами, і з цією задачею розробники *The New York Times* впорались досить непогано. Шрифти на сторінці веб-сайту різняться: для заголовку вкладки *Technology* текст виділено жирним великим шрифтом, в той час як підзаголовки статей окреслені звичайним шрифтом, який водночас все одно є більшим за анотацію статті. Це допомагає упорядкувати інформацію за ієрархію на сторінці і зробити її більш зрозумілою.

Різні шрифти мають свій стиль та навіть характер, і вони можуть викликати різні емоційні реакції реципієнтів. На даній сторінці шрифт привертає увагу витонченістю та відповідністю основному бренду – текст заголовків за стилем відповідає шрифту у назві газети.

Візуальні компоненти є невід'ємною частиною мультимодальної репрезентації штучного інтелекту. Для ілюстрації наведемо приклад взаємодії змісту із візуальним компонентом статті *More than 1,300 experts call AI a force for good* на веб-сайті *BBC News* [10]. *BBC News* – операційний підрозділ компанії BBC, що є однією з найбільших та найвпливовіших у світі організацій, яка відповідає за збір і трансляцію новин та поточних подій.

Першим елементом, що привертає увагу читача, є заголовок, який актуалізує позитивний образ штучного інтелекту. Зважаючи на це, зрозумілим є вибір ілюстрації, розміщеної після заголовку, яка викликає позитивну спонтанну реакцію реципієнта. Створюється уявлення, що штучний інтелект може допомогти пришвидшити роботу, оскільки бачимо декілька віртуальних екранів, на яких виконується декілька дій одночасно. Працівниця не сидить за столом, що може підкреслювати ургентність і блискавичну реакцію персонала на конкретну проблему. Тому реципієнт може зробити висновок, що штучний інтелект підвищує ефективність роботи і не є загрозою, а коли він приступає до вербального компонента статті, ця гіпотеза підтверджується лексичними одиницями з тексту, такими як *accelerate*, *boost*, *enable* тощо: *AI could also help accelerate the testing of new drugs. AI – rather than replacing humans – will boost their productivity boost productivity. The*

technology was enabling new ways to spot serious illness, що корелюють із спонтанним концептом (*ad hoc concept* [11, p. 147–172]), сформованого на основі візуального компонента – прискорення роботи та покращення продуктивності.

Автор статті притримується, здається, нейтральної позиції щодо впливу штучного інтелекту. Він наводить, як негативні висловлювання про це явище, беручи їх у лапки (*That letter suggested super-intelligent AI posed an "existential risk" to humanity; the UK tech community didn't believe the "nightmare scenario of evil robot overlords"*), так і позитивні, які не виділяються (*But the BCS sees the situation in a more positive light*). Упродовж усієї статті спостерігається спочатку поступове нарощування негативного сприйняття штучного інтелекту, кульмінацією якого є фраза *"as their Oppenheimer moment" (he spoke to saw the present time "as their Oppenheimer moment")*. Це алюзія, що актуалізує фонові знання реципієнтів, нагадуючи про винахід американського фізика Роберта Опенгеймера. Таким чином, у статті проводиться аналогія між ядерною зброєю і штучним інтелектом, використання якого теж може призвести до непередбачуваних наслідків.

Поворотним пунктом і переходом до розвінчування негативного уявлення про штучний інтелект можна вважати наступне твердження *Mr Carter, who founded an AI-powered startup cybersecurity business, feels the dire warnings are unrealistic*. Після цього автор повідомлення зосереджується на створенні сприятливого враження.

Варто зауважити, що автор статті уникає висловлювати власну думку стосовно впливу штучного інтелекту і віддає перевагу цитатам і переказу слів авторитетних вчених та бізнесменів: *«Signatory Sarah Burnett, author of a book on AI and business, pointed to agricultural uses of the tech», «Mr Carter thinks AI – rather than replacing humans – will boost their productivity»*.

Отже, як бачимо, у статті реалізується єдність вербального та невербального компонентів, що сприяє створенню позитивного ставлення до штучного інтелекту.

Аналіз мультимодальності на прикладі веб-сторінок сайтів *The New York Times* та *BBC News* доводить те, що використання таких мультимодальних елементів, як зображення, текст, шрифт впливає на зацікавленість користувача у подальшому пошуку і та перегляді потрібної йому статті, а також призводить до досягнення бажаного перлокутивного ефекту.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В результаті дослідження залежності

сприйняття концепту штучного інтелекту від його мультимодальної репрезентації в англomовному комп'ютерному дискурсі можна зробити ключовий висновок, який полягає у тому, що нехтування використанням мультимодальних елементів або неправильне їх використання може спричинити абсолютну незацікавленість реципієнта. В англomовному комп'ютерному дискурсі мультимодальність впливає на трактування поняття штучного

інтелекту та визначення його місця у житті людини.

Подальше вивчення і порівняння поєднання мультимодальних елементів у різних цифрових матеріалах, зокрема інноваційної програми Chat GPT, дозволить сформуванати цілісний образ концепту штучного інтелекту, дослідивши негативну сторону його використання, а також дозволить передбачити недоліки, які він може нести за собою у сприйнятті інформації реципієнтом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Adami E. Oxford Handbook of Language and Society. 2016. URL: <https://www.academia.edu/18853213/Multimodality> (дата звернення: 31.08.2023)
2. Artificial intelligence. The New York Times : стаття. URL: <https://www.nytimes.com/spotlight/artificial-intelligence> (дата звернення: 29.08.2023)
3. Davis E. Techgnosis: Myth, Magic and Mysticism in the Age of Information. NY : New York Publishers, Inc., 2001. 377 p.
4. Dobson H., Kürschne B. An Introduction to Responsible Technology. 2021. URL: <https://tech2impact.com/an-introduction-to-responsible-technology/> (дата звернення: 30.08.2023)
5. Fillmore, C. J. Frames Approach to Semantic Analysis. In B. Heine, & H. Narrod (Eds.). *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. 2010. 313–340 p.
6. Halliday M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. 2nd ed. / M.A.K. Halliday. – London : Edward Arnold, 1994. 212 p.
7. Kress G. Multimodal Discourse : the modes and media of contemporary communication. London : Edward Arnold, 2002. 152 p.
8. Kress G., van Leeuwen T. Reading Images : The Grammar of Visual Design : Psychology Press, 1996. 288 p.
9. Kress. G. Multimodal discourse analysis from: The Routledge Handbook of Discourse Analysis Routledge, 2011. URL: <https://www.routledgehandbooks.com/pdf/doi/10.4324/9780203809068.ch3> (дата звернення: 30.08.2023)
10. Vallance C. More than 1,300 experts call AI a force for good. BBC News : стаття. 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-66218709> (дата звернення: 29.08.2023)
11. Yus F. Visual Metaphor versus Verbal Metaphor: A Unified Account. *Multimodal Metaphor*. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. – p. 147–172.
12. Карпа І. Б. Мова та Інтернет : функціональні характеристики та ефективність інтерактивної комунікації. Мова і культура. Херсон, 2009. с. 192–200.
13. Лазебна Н. В. Лінгвосеміотика англomовного дигітального дискурсу. Запоріжжя, 2021. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/02_2021/Lazebna_dis.pdf (дата звернення: 28.08.2023)
14. Макарук Л. Л. Мультимодальність сучасної англomовної масмедійної писемної комунікації : монографія. Луцьк, 2018. URL: http://phd.znu.edu.ua/page//dis/02_2019/Makaruk-Larysa_disser.pdf (дата звернення: 30.08.2023)
15. Макарук Л. Л. Мультимодальність та полікодовість у сучасних лінгвістичних студіях : школи, постаті, підходи. *Актуальні питання іноземної філології*. 2018. № 9. 86 с. URL: <https://ariph.vnu.edu.ua/index.php/ariph/article/view/67/62> (дата звернення: 30.08.2023).
16. Махачашвілі Р., Семеніст І. Інноваційна освітня комунікація в цифровому дискурсі: моделі та інструменти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Дрогобич, 2022. URL: https://www.academia.edu/103526254/Innovative_communication_for_new_knowledge_acquisition_in_the_digital_realm (дата звернення: 30.08.2023).

РОЗДІЛ 3 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.133.1'367.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.32>

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ СЛІВ-ПАРАЗИТІВ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

SPECIFICS OF PARASITE WORDS USAGE IN MODERN FRENCH LANGUAGE

Гуз О.П.,

*orcid.org/0000-0002-2058-1477**старший викладач кафедри романської філології**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У статті розглянуто особливості вживання слів-паразитів у сучасній французькій мові, під якими розуміються словосполучення, слова й звуки, які засмічують усне мовлення. Виокремлено основні причини появи слів-паразитів у мові. Зазначено, що основними причинами появи слів-паразитів є: бідний словниковий запас, низька швидкість мовлення, емоційний стан мовця, умисне використання слів-паразитів і вплив моди. Розкрито основні функції слів-паразитів у мовленні. Наголошено на тому, що поряд із засміченням мови слова-паразити спрощують процес взаєморозуміння, позбавляючи спонтанне мовлення від громіздких синтаксичних конструкцій, допомагають висловити емоції, певною мірою дають можливість зняти або послабити напругу, дотепно пожартувати під час розмови. Вказано, що сучасна французька мова надзвичайно багата на слова-паразити, які переважають у розмовному стилі. З'ясовано, що функціонування паразитичних маркерів у французькій мові характеризується визначеною національно культурною специфікою, яка проявляється через емоційну поведінку та розкутість французів у спілкуванні. Проаналізовано найбільш уживані слова-паразити у сучасній французькій мові. Визначено, що до категорії французьких слів-паразитів відносяться звуки, окремі слова та словосполучення, слова мови Верлан. Виявлено, що у ролі французьких слів-паразитів найчастіше вживаються такі частини мови як вигуки, вирази, які вживаються як вигуки, прислівники, адвербіальні вирази, іменники, фразові звороти. Здійснено поділ слів-паразитів за рівнем мови на фонетико-фонологічні паузи (вокалізації), лексико-семантичні паузи, синтаксичні паузи. Наведено приклади вживання слів-паразитів у різних мовленнєвих ситуаціях: для підведення підсумків, наполягання на чомусь, зв'язування між собою речень, апробації пропозиції або ідеї, прояву захоплення і здивування, аргументації або переконання співбесідника, демонстрації своєї щирості та відвертості, пояснення тієї чи іншої ситуації.

Ключові слова: слова-паразити, французька мова, мовні одиниці, комунікація, комунікант, функції.

This paper is devoted to the use of parasite words in the modern French language disclosed as phrases, words, and sounds that litter oral speech. The major task of this study is to provide the main reasons for the appearance of parasitic words. The article covers factors of parasitic words' appearance and defines those as poor vocabulary, low speed of speech, emotional state of the speaker, deliberate use of parasitic words, and the influence of fashion. The text gives valuable information on the functions of parasitic words in speech. It is emphasized that, along with clogging the language, parasitic words simplify the process of mutual understanding, freeing spontaneous speech from cumbersome syntactic constructions, helping express emotions, providing an opportunity or relieve tension, and making witty jokes during a conversation. Special attention is paid to the fact that the modern French language is extremely rich in parasitic words that dominate the spoken style. It was found that the functioning of parasitic markers in the French language is characterized by a nationally defined cultural specificity, which is manifested through the emotional behavior and looseness of the French in communication. The text gives valuable information on the most used parasite words in the modern French language. It defines categories of French parasitic words including sounds, individual words, word combinations, and words of the Verlan language. What is more, it was found that such parts of speech as exclamations, expressions that are used as exclamations, adverbs, adverbial expressions, nouns, and phrasal inflections are most often used as French parasitic words. Parasite words were divided by language level into phonetic-phonological pauses (vocalization), lexical-semantic pauses, and syntactic pauses. Examples of the use of parasitic words in various speech situations are given to summarize, insist on something, connect sentences, approve a proposal or idea, show admiration and surprise, argue or convince the interlocutor, demonstrate one's sincerity and frankness, explain one or the other another situation.

Key words: parasite words, French language, linguistic units, communication, communicator, functions.

Постановка проблеми. Комунікація є невід'ємною складовою життя людського суспільства та запорукою його нормального функціонування. Мовна комунікація відбувається під впливом цілої низки чинників (соціальних,

мовних, культурних, психологічних тощо), які іноді ускладнюють процес передачі інформації та обміну нею [6]. Однією з гострих проблем сучасного суспільства є проблема культури мовлення, що так чи інакше наявна в кожній національній

спільноті й стає предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, загалом людей, небайдужих до виражальних можливостей слова та до престижу своєї мови [2, с. 47]. Т. Гриценко справедливо зазначає: «Якщо людина володіє культурою мовлення, то про неї кажуть, що це людина розвинутого інтелекту і високої загальної культури» [5, с. 50]. Мовні одиниці, які називаються словами-паразитами, перешкоджають чистоті та правильності мови й відносяться до лексико-стилістичних помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У лінгвістиці дотепер є проблеми, які недостатньо досліджені та до кінця не вирішені. Клас слів, зазвичай іменованих «словами-паразитами», мало вивчений як у вітчизняній, так і зарубіжній лінгвістиці. Зазначимо, що в лінгвістичній науковій літературі немає точного визначення терміну «слова-паразити». Після того, як наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XX століття підвищився інтерес до спонтанної мови і, зокрема, до явищ мовного коливання, в літературі з'явилася низка термінів, таких як «порожні частки», «вставні елементи», «слова-замінники» (йдеться про заповнювачі пауз), «незнаменна лексика», «зайві слова», «шкідливі слова», «бур'яністі слова», «мовні штампи», однак терміни ці не прижилися [11, с. 192]. Над дослідженням зазначеного питання працювали такі українські та французькі лінгвісти як І. Гаркуша, О. Голотюк, М. Козирев, І. Пуленко, Т. Сазикіна, А. Швидченко, Е. Trouillez, S. Campese, O. Lorrillard та інші. Попри існуючі наукові доробки, питання щодо вживання слів-паразитів, зокрема у сучасній французькій мові, залишається відкритим і актуальним та потребує більш детального вивчення.

Постановка завдання. Метою нашої наукової розвідки є аналіз та характеристика слів-паразитів сучасної французької мови. Відповідно до поставленої мети виокремлюємо наступні завдання: з'ясувати основні причини появи слів-паразитів в мові; виділити основні функції слів-паразитів у мовленні; проаналізувати найбільш уживані слова-паразити у сучасній французькій мові.

Виклад основного матеріалу. Мова, як і будь-який інший живий організм, постійно розвивається, збагачується, удосконалюється – так чи так видозмінюється завдяки лінгвокреативній діяльності її носіїв. Мова, безперечно, живе в часі, у відповідну історичну епоху, що в ній відображається, реалізуючись у різних видах мовленнєвих практик. Ця еволюційна якість закладена в ній як константна. Мова змінюється, але це ще не озна-

чає, що вона лише вдосконалюється [10, с. 44]. Дотримання норм літературної мови та культури мовлення (правильності, виразності, чистоти, точності, логічності тощо) є важливим аспектом якісної комунікації та вимогою для формування особистості та цивілізованого суспільства [9, с. 100]. Завдяки комунікації, мовному спілкуванню, людина формує себе як особистість, доводить свою позицію, поведінку, впливає на інших людей, із якими спілкується [8, с. 201]. Під мовленнєвою компетенцією ми розуміємо вміння адекватно й доречно, практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, міркування тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні засоби (невербальну знакову систему) та інтонаційні засоби виразності мовлення. Тому, можна сказати, що мовна компетенція характеризує володіння або не володіння нормами «мовленнєвих жанрів», а мовленнєва компетенція – нормами вербального й невербального спілкування [7, с. 245].

Слова-паразити – лінгвістичне явище, виражене у вживанні зайвих і безглузких слів та виразів в певному контексті. Синтаксично більшість слів-паразитів є ввідними словами [1, с. 217]. Філологи трактують слова-паразити як словосполучення, слова й звуки, які засмічують усне мовлення. Слова-паразити існують абсолютно в усіх мовах, однак сприйняття цих слів може бути різним у мовній свідомості того чи іншого народу. Вважається, що слова-паразити використовують у мовленні люди з маленьким словниковим запасом, які не вміють правильно й точно висловити свою думку. Це твердження є хибним, оскільки слова-паразити є невід'ємною частиною мовлення усіх без винятку соціальних груп та верств населення. Люди з великим словниковим запасом, володіючи ораторськими здібностями, часто, виступаючи в присутності великої кількості людей, природно прагнуть використовувати слова-паразити якомога рідше, але навіть у них бувають свої улюблені слівця, до яких вони все ж таки вдаються в деяких випадках. До категорії таких слів входять ті слова, які втратили смислове й емоційне наповнення, слова, які не мають сенсу і вживаються для більш зв'язного мовлення або для того, щоб виграти час, коли думка йде плавно, а говорити треба багато. Самі по собі такі слова не є словами-паразитами, а стають ними, якщо використовуються у не властивому та незвичному для них контексті, коли їх вставляють дуже часто і не зовсім доречно. Найбільша кількість слів-паразитів застосовується, коли люди почи-

нають щось згадувати, міркувати і намагатися відтворити цитату, або ж просто тому, що людина звикла до них і вживає їх у мовленні практично несвідомо і включає майже в кожне речення, що заважає сприйняттю й розумінню повідомлення і, відповідно, втомлює слухача. Як зазначає І.В. Гаркуша: «Слова-паразити з'являються не тільки через бідність словникового запасу, але й через хвилювання, невміння публічно мислити, вільно формулювати свої думки» [3, с. 171]. Бувають індивідуальні слова-паразити, які не користуються популярністю у великих колах, але з часом вони може «заразити» інших людей.

Навіть найкращі лінгвісти з гіркотою визнають, що їм не вдається розгадати таємницю виникнення в мові слів паразита і їх зникнення. Але при цьому, своєю появою вони можуть багато чого розповісти про суспільство, яка зробила його популярним. Вони міцно вкорінюються в лексику, позбавитися від бур'янистих слів буває дуже непросто. У лінгвістичній науці паразитичні маркери мовлення вважаються одними з найсуперечливіших одиниць, оскільки, з однієї сторони, зважаючи на норми сучасної мови, слова-паразити розглядаються лінгвістами як негативне явище, яке слід ліквідувати. З іншої сторони паразитичні маркери є невіддільною характеристикою мовлення, показником індивідуальної культури мовця, а також виховання й рівня інтелектуального розвитку, якості освіти і соціального статусу.

Дослідники в області риторики, лінгвісти й психолінгвісти виокремлюють наступні причин появи слів-паразитів у мові:

1. Бідний словниковий запас. Більшість мовознавців вважають, що слова-паразити – це показник обмеженого словникового запасу, який полягає у тривалих та затяжних паузах під час мовленнєвого потоку. Людина намагається побудувати висловлювання, сформулювати думку, однак не може знайти необхідного слова. Для того, щоб потягнути час в пошуках потрібного слова, мовець вдається до слів-паразитів.

2. Низька швидкість мислення. Коли людині непросто підібрати потрібне слово, тоді вона заповнює паузу словами-паразитами. Вживання паразитичних маркерів в такому разі дає комуніканту додатковий час для пошуку слова, яке підходило б за змістом. Наскільки часто оратор буде звертатися у своєму мовленні до слів-паразитів, настільки швидко це стане для нього звичкою.

3. Емоційний стан. Основною причиною вживання слів-паразитів може стати психологічний стан людини, а саме емоції, хвилювання, страхи й таке інше. Особливо емоційний фон загострю-

ється в момент публічного виступу, оскільки у стресовій ситуації доповідач може промовляти будь-які слова і звуки, щоб виграти час, зібратися з думками і, врешті решт, зрозуміло та чітко донести свою думку до аудиторії.

4. Умисне використання слів-паразитів. Певна категорія людей свідомо вживає у своєму мовленні паразитичні маркери, формуючи таким чином свій власний «мовленнєвий стиль».

5. Вплив моди. В певний час на те чи інше слово є великий попит у вживанні. «Модні» слова починають проникати в мовлення усіх членів суспільства, не залежно від їхнього віку і статусу.

6. Формулювання соціально-бажаної відповіді. Якщо учасник діалогу не хоче відповідати на «незручне» питання, а відповідати все-таки треба, він намагається потягнути час і, відповідно, починає демонстративно заповнювати паузу за допомогою слів-паразитів. Таким чином, людина, яка відповідає на питання веде себе нещиро чи то просто не має чіткої відповіді на поставлене питання.

Як зазначає О. В. Голотюк: «Розмовна лексика залишається одним із «проблемних» шарів лексики будь-якої мови, вона найбільш близька до живої комунікації та яскраво відображає менталітет носіїв мови» [4, с. 152]. Як відомо, у мові немає нічого випадкового і, звісно, слова-паразити – це не лише слова, які засмічують мову комунікантів, але це слова, які мають своє призначення та виконують певні функції. Без сумніву, слова-паразити ламають природний ритм мови, ускладнюють її розуміння, заважають усвідомити суть викладу думки; ускладнюють спілкування й відвертають увагу як в адресата, так і в адресанта; надлишкове захоплення словами-паразитами робить бесіду нецікавою та дратує співрозмовника; вживання слів-паразитів псує загальне враження від розмови. Проте, без вживання цих «шкідників» наша мова буде здаватися надто випещеною, штучною, неприродною і неживою. Слова-паразити спрощують процес взаєморозуміння, і, як наслідок, позбавляють спонтанне мовлення від громіздких синтаксичних конструкцій, допомагають висловити емоції, які відчуваєш під час діалогу, та певною мірою дають можливість зняти або послабити напругу, дотепно пожартувати тощо [12].

Сучасна французька мова надзвичайно багата на слова-паразити, (фран. *les tics de langage, les mot paresseux, les mots béquilles, les mots tuteurs*). На думку S. Campese: «*Un tic de langage est une expression machinale que l'on contracte souvent sans s'en apercevoir*» [13]. Згадані слова передусім властиві для неформального й спонтанного

спілкування, в ході якого відбуваються одночасно процеси мислення та говоріння. Для слів-паразитів основним «полем діяльності» є саме розмовний стиль мовлення, якому притаманні невимушеність обставин спілкування, дружні стосунки між співрозмовниками, спонтанність висловлення, безпосередній контакт між учасниками діалогу. О. Lorrillard акцентує на тому, що «*bien sûr, s'intéresser à ce type d'expressions se justifie d'abord à nos yeux parce que cela correspond à une réalité française qui n'épargne aucune catégorie de population*» [14].

Слід зазначити, що функціонування паразитичних маркерів у французькій мові характеризується визначеною національно культурною специфікою, адже у кожної нації є свої особливості мовленнєвої поведінки, які певним чином обумовлюють вибір слів-паразитів в залежності від комунікативного наміру мовця. Так, національно-культурна специфіка функціонування паразитичних маркерів у мові французів проявляється через їхню емоційну поведінку та розкутість у спілкуванні. Досить часто французька молодь навмисно вживає слова-паразити задля того, щоб зробити свою мову більш виразною й таким чином відійти від загальноприйнятих правил стандартної французької мови. Кожне слово-паразит у французькій мові відтворює психолінгвістичну функцію, воно демонструє приналежність до тієї чи іншої епохи, соціальної групи, передає емоційний стан, риси характеру та загальну культуру мовця. Особливістю французької мови є те, що паразитичні одиниці вважаються незамінними помічниками у побудові того чи іншого висловлювання, своєрідною «родзинкою».

До категорії французьких слів-паразитів відносяться звуки, окремі слова та словосполучення, слова мови Верлан. У ролі французьких слів-паразитів найчастіше вживаються такі частини мови як: 1) вигуки: *quoi, grave, hein, euh, bah, ben*; 2) вирази, які вживаються як вигуки: *tu vois, vous voyez, tu sais, c'est clair, pas de souci, à très/trop vite, eh ben, eh bien*; 3) прислівники: *sérieux, juste, en mode, carrément, bref, genre, enfin; voilà*; 4) адвербіальні вирази: *en fait, un petit peu, si tu veux, si vous voulez, du coup, entre guillemets, quelque part*; 5) іменники: *ouf, délire*; 6) фразові звороти: *t'inquiète, j'avoue, j'dis ça j'dis rien, si tu le dis, ça le fait, j'veux dire*.

За рівнем мови слова-паразити поділяються на 1) фонетико-фонологічні паузи (вокалізації): *hein, euh, ben, eh ben, eh bien, bah*; 2) лексико-семантичні паузи: *quoi, grave, juste, en mode, genre, ouf, délire,*

voilà; 3) синтаксичні паузи: *tu vois, vous voyez, tu sais, c'est clair, pas de souci, à très, à trop vite, enfin, en fait, un petit peu, si tu veux, si vous voulez, du coup, entre guillemets, quelque part, t'inquiète, j'avoue, j'dis ça j'dis rien, si tu le dis, ça le fait, j'veux dire* та інші.

Наступні приклади проілюструють вживання слів-паразитів в різних мовленнєвих ситуаціях. Для підведення підсумків французької дуже часто послуговуються наступними словами-паразитами та виразами: *voilà ; voili vilou ; au final ; point barre ; bref*. У випадку, коли потрібно наполягти на чомусь, можна скористатися наступними словами: *juste ; grave ; c'est énorme ; génial ; à fond*. Улюбленими словами та виразами, які використовуються для зв'язування між собою речень є наступні лексичні маркери: *du coup ; donc ; en fait ; enfin ; si vous voulez*. Найбільш популярними словами та виразами, які вживаються для апробації пропозиції, ідеї тощо, є наступні: *c'est clair ; carrément ; ça marche / on fait comme ça ; pas de souci*. Для прояву захоплення і здивування можна звернутися до наступних лексем: *Mais non ! Trop bien ; c'est hallucinant ; je suis choqué*. Аргументувати або переконати співбесідника можливо за допомогою таких фраз-конекторів з паразитичними одиницями: *vas-y ; en vrai ; je vais être clair ; j'ai envie de dire ; je dis ça, je dis rien ; quelque part ; vous voyez ce que je veux dire ; entre guillemets ; un petit peu*. Продемонструвати співрозмовнику свою щирість та відвертість дадуть можливість наступні вирази: *on ne va pas se mentir ; j'avoue ; bien sûr ; complètement ; en vérité*. У випадку пояснення тієї чи іншої ситуації у французькій мові застосовуються найчастіше ці вирази: *tu vois ; au jour d'aujourd'hui ; de base, à la base ; c'est pas faux*.

Висновки. Таким чином, слова-паразити – це слова, що виконують роль зв'язки, які дуже впевнено закріпилися у вокабулярі людей і особливо характерні для неформального спілкування та спонтанного мовлення. Хоча ці паразитичні одиниці не несуть у собі ніякого смислового навантаження, вважаються зайвими і непотрібними у мовленнєвому потоці, заважають чіткому висловлюванню та перешкоджають розумінню й позитивному сприйняттю інформації, уявити нашу мову без них просто неможливо.

Перспективу нашої наукової розвідки вбачаємо у подальшому вивченні цієї теми, а саме вживання слів-паразитів у художніх творах сучасної французької літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булахова А. А., Гавриленко О. М. Слова-паразити в мовленні (на матеріалі англійської мови). *Наукові записки*. 2010. Вип. 10. Ч. 1. С. 217–218.
2. Вознюк Г. Л., Куньч З. Й. Удосконалення навичок культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики. *Український смисл*. 2016. № 2016. С. 47–56.
3. Гаркуша І. В., Кравець Р. Е. До формування культури мовлення особистості психолога-практика. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2017. № 1 (13). С. 170–174.
4. Голотюк О. В. Використання молодіжної розмовної лексики у сучасній французькій пісні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2019. Вип. 36. С. 151–155.
5. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 268 с.
6. Капуш А. В. Комунікативні невдачі у сфері міжкультурного ділового спілкування. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197268392.pdf> (дата звернення: 15.08.2023).
7. Качмар В. М. Формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенції майбутнього економіста. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені короля Данила Галицького*. 2012. № 6. С. 242–247.
8. Козирев М. П. Комунікативні бар'єри спілкування та шляхи їх подолання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»*. 2014. № 1. С. 201–211.
9. Конівіцька Т. Я. Культура мовлення як складова риторичної компетентності психологів. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє*: матеріали Всеукр. наук. конф. з міжнародною участю. 19 квітня 2018 р. Черкаси : ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2018. С. 100–102
10. Космеда Т. А. Актуальні процеси мовлення чи «мовний смак» української сучасності? *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 44–55.
11. Швидченко А. В. Слова-паразити в сучасному молодіжному сленгу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2012. № 2 (4). С. 192–194.
12. Що таке слова-паразити? URL: <https://ehow.com.ua/health/shho-take-slova-paraziti.html> (дата звернення: 20.08.2023).
13. Campese S. Les tics de langage : les repérer et s'en débarrasser. URL: <https://www.projet-voltaire.fr/dossier-voltaire/tics-de-langage/> (дата звернення: 23.08.2023).
14. Lorrillard O. Les «tics de langage» ont-ils leur place dans l'enseignement du français oral? URL: <https://www.hiroshima-u.ac.jp/system/files/112170/lorrillard.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).

UDC 811.133.1'371

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.33>

**SEMANTIC ANALYSIS OF THE CONSTITUENT ELEMENTS OF THE SECONDARY
PREDICATIVE COMPLEX $SN1 - SV (V - SN2 - X)$**

**СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ВТОРИННОГО
ПРЕДИКАТИВНОГО КОМПЛЕКСУ $SN1 - SV (V - SN2 - X)$**

Zelena Iu.L.,

orcid.org/0000-0003-3897-863X

Candidate of Philological Sciences,

Assistant at the Department of French and Spanish Philology

Ivan Franko National University of Lviv

Determining the prerequisites for the emergence of predicative relations in linguistic constructions in order to establish the possibility of the existence of valence restrictions and the relationship between the semantic content of verbs is the task of this linguistic research. The aim of the study is to perform a complex analysis of attributive constructions in order to identify their productive predicative potential in modern French, based on the theory of valence, verbal semantics and secondary predication. The present article is dedicated to the semantic analysis of the constituent elements in sentences containing attributive complement which form the secondary predicative complex $SN1 - SV (V - SN2 - X)$. The structural and semantic characterisation of the types of attributive constructions is carried out in the context of two initial theories – the status of the referent and the actual division of the sentence. An independent study of the relationship between the manifestations of predication and the semantic and syntactic structure of the sentence is made by determining the valence

properties of attributive verbs. The differences between types of constructions with an attributive complement are described and illustrated, and it is established that there is a direct connection between the type of attributive sentences and the appearance of predicative relations. Given the types of interpretation of attributive sentences and, based on the results of contextual analysis, it became possible to prove that change of argumentative structure in verbal group gives a reason to treat attributive verb with elements SN2 (object complement), X (attributive complement) as a predicative focus of these sentences. As a result of this analysis, it was found that the distributional environment and the degree of homogeneity of verbs are pivotal in the formation of the secondary predicative complex from the semantic and syntactic point of view.

Key words: secondary predicate complex, category of attribution, category of predication, predicative core, argumentative focus, predicative focus, distributional environment, valency limitations.

Визначення передумов виникнення предикативних відношень у мовних конструкціях з метою встановлення можливості існування валентних обмежень та зв'язку між семантичним наповненням дієслів є завданням цієї лінгвістичної розвідки. Метою дослідження є комплексний аналіз атрибутивних конструкцій для виявлення їх продуктивного предикативного потенціалу в сучасній французькій мові на основі теорії валентності, дієслівної семантики та вторинної предикації. Цю статтю присвячено семантичному аналізу складових елементів у реченнях з атрибутивним додатком прямого та непрямого додатка, які утворюють вторинний предикативний комплекс SN1 – SV (V – SN2 – X). Структурно-семантичну характеристику типів атрибутивних конструкцій здійснено в контексті двох вихідних теорій – статусу референта та актуального членування речення. Проведено самостійне дослідження взаємозв'язку між проявами предикації та семантико-синтаксичною структурою речення шляхом визначення валентних властивостей атрибутивних дієслів, їх семантичного наповнення та синтаксичної сполучуваності. Описано та проілюстровано відмінності між типами конструкцій з атрибутивним додатком і семантико-синтаксичною структурою речення та встановлено, що існує прямий зв'язок між типом атрибутивного речення і проявом предикативних відношень. Враховуючи типи інтерпретації атрибутивних речень і спираючись на результати контекстуального аналізу, вдалося довести, що зміна аргументної структури дієслівної групи дає підстави розглядати атрибутивне дієслово з елементами SN2 (атрибутивний додаток додатка), X (атрибутивний додаток) як предикативний фокус цих речень. В результаті проведеного аналізу встановлено, що середовище дистрибуції та ступінь однорідності дієслів є визначальними у формуванні вторинного предикативного комплексу з семантико-синтаксичного погляду.

Ключові слова: вторинний предикативний комплекс, категорія атрибутивності, категорія предикації, предикативне ядро, аргументний фокус, предикативний фокус, дистрибутивне оточення, валентні обмеження.

Problem definition. The study of attributive constructions, from the point of view of their predicative properties, is justified from logical, philosophical, general linguistic and traditional grammatical points of view, because the concepts of attributivity and predicativity are mutually complementary and have a deep context. However, in line with the changing theoretical approaches in the treatment of grammatical phenomena, the understanding of the role and place of the phenomenon of attributivity in French is also changing.

Nowadays, in modern linguistic circles, different terms take place: attributive complement, attribute, predicate complement, verbal predicate, predicate attribute, etc. The difficulty in understanding this grammatical phenomenon in French is due to its functioning at the junction of several grammatical processes: attributivity, co-referentiality and predication.

In our study we have focused our attention on the analysis of the mutual influence of the categories of attributivity and predication, namely the preconditions for the emergence of secondary predication relations due to the predicative potential of sentences with an attributive complement.

However, recent studies have also been talking about differentiating these two concepts in order to determine the role of semantic and syntactic factors, on the one hand, and the communicative intentions of the speaker, on the other hand.

In the linguistic research, predication has always been considered ambiguously, representing a complex set of linguistic phenomena, inseparably linked to the concept of modality, as the speaker, relying on the laws of logic, selects options of linguistic structures in order to better express his own opinion.

Analysis of recent research and publications.

In our study, we are based on the linguistic works of J.-I. Pollock [11], F. Higgins [4], C. Lambrecht [6], N. Rüwe [13] and recent studies of this issue by such modern foreign authors as M. Pierard [10], C. Blanche-Benvenist [1], M. Van Petengem [14], I. Roy [12] and others.

When considering predication as a centre which helps to realize the structural and semantic minimum of any statement, the questions of verbal predicates including the use of an attributive complement in its valency position, do not lose their relevance. Taking into consideration the complementary influence of predicative and attributive categories in a language, we deem it reasonable to continue analyzing factors of predicative relations in sentences, in particular, with an attributive complement (hereinafter: attributive sentences or attributive constructions).

Task definition. Taking into account the need to identify the preconditions for predicative relations in attributive constructions, in this research we aim at analyzing the modification of information structure and referent status in sentences containing an attributive complement, investigating their types of inter-

pretation, and coming to certain conclusions about the complementary influence of predicative and attributive categories in the language.

Achieving this goal in turn implies the following tasks:

1) refer to existing classifications of attributive sentence types in the linguistic approaches, based on their predicative potential;

2) conduct a comparative analysis of approaches and differences regarding the interpretation and classification of attributive sentences;

3) perform our own contextual analysis (based on electronic catalogues CONTAGRAM and FRANTEXT) of sentences that contain an attributive complement in order to analyze the constituent elements of the secondary predicative complex $SN1 - SV (V - SN2 - X)$ and clarify the role of $SN2$ and X elements when the informational structure and status of the verb V changes.

Presentation of the main content. In the structure of French attributive sentences of type $SN1 - SV (V - SN2 - X)$, where $SN1$ is the nominal subject syntagm, SV is the verb syntagm which contains: V – predicate verb, $SN2$ – object complement, X – attributive complement (AC), the actual combination of the two existing predicative relations, namely between the subject ($SN1$) and the verb syntagm $SV (V - SN2 - X)$, in general, and its elements $SN2$ and X in particular, allows us to speak of occurrence of the secondary predication in sentences with this structure.

Despite the apparent transparency of such constructions at first sight, contemporary researchers have much to add by looking at them from different perspectives. First of all, here are three approaches to analysing the schematic structure of sentences that contain AC (attributive complement), according to the transformational, syntagmatic and argumentative approaches:

(1) $SN1 - V - (SN2 - X) \rightarrow$ *Jean croyait (sa mère malade)*.

(2) $SN1 - V - (SN2) - (X) \rightarrow$ *Jean croyait (sa mère) (malade)*.

(3) $SN1 - (V - X) - SN2 \rightarrow$ *Jean (croyait malade) sa mère*.

Thus, in sentence (1), in the graphical representation $SN1 - V - (SN2 - X)$, the element $(SN2 - X)$ is treated as a complete complement of the verb. In sentence (2), with the representation $SN1 - V - (SN2) - (X)$, elements $(SN2)$ and (X) represent two separate complements of the verb, which in turn can also be analysed differently:

1) according to the basics of classical transformational analysis, as recalled by K. Muller [9, p. 32],

referring to authors such as M. Rosenberg, M. Gross and J. Fokognier, transformation consists in the construction of the following steps: elimination of the verb *être* and relative pronoun *que*, transposition of the subject of the object clause into a complementary position (4), (4'):

(4) *Je croyais (que Marie était honnête) => (4') Je croyais (Marie) (honnête)*;

2) according to more modern trends in linguistic thought, which disassociate themselves from transformation approaches with the techniques of simplification, reduction or transformation, attributive constructions with verbs like *croire* are characterized, according to the linguist C. Guimier, by "a discrepancy between the number of additions of verb subcategories and the number of arguments in the argumentative structure" [5, p. 125].

Nowadays, some researchers agree with this approach and consider the elements $SN2$ and X as two separate constituents of the verbal syntagm $SV (V - SN2 - X)$, which requires a more in-depth semantic analysis of the pair $(SN2 - X)$. In general, the debate among linguists often revolves around the question of whether the two units of construction $SN2$ and X each function as a syntactic complement of the verb, or, conversely, they can be considered as two constituents of one general complement associated with the subject, which is considered the predicative core of the whole sentence.

According to the goals and tasks we set at the beginning of this study, we think it is appropriate to begin by analyzing the classifications of attributive sentence types and their interpretations already existing in the foreign linguistic environment, by such researchers as J.-I. Pollock [11], F. Higgins [4] and K. Lambrecht [6]. This analysis will obviously allow us to further investigate the peculiarities of sentences with attributive complement and to establish which types of sentences reveal the presence of a marked informational structure, an argumentative focus proving the presence of secondary predication.

The first attempt to analyse and reflect on the differences in the functioning of sentences of type (5) and (6) in English and French, and to find arguments to explain them, was the work of the J.-I. Pollock, researcher of the Anglo-Saxon school [11, p. 132]:

(5) *Cet homme est un professeur.*

(6) *Cet homme est professeur.*

Among the first reasons, the linguist referred to the possibility of their different interpretations: predicative (5) and identifying (6). The first appears in a subjective and situational interpretation, while the second represents an objective characteristic of

a person or object and can manifest itself in different variants of nominative expression [11, c. 132] (5'):

(5') *Cet homme est mon cousin/le voisin de Paul/Jean/un linguiste qui a obtenu les plus hautes récompenses.*

J.-I. Pollock pointed out the importance and necessity of this distinction of the types of interpretations of attributive sentences. In his opinion, when sentences of type (6) are interpreted predicatively, they can, from the semantic point of view, also be paraphrased by sentences of type (7), which in turn become close in content to sentences of type (8):

(6) *Cet homme est un professeur.*

(7) *Cet homme enseigne.*

(8) *Cet homme est professeur.*

The second type of interpretation, namely the identifying one, can best be traced back to the following variants of the sentence (9a.-9d.):

(9a.) *Cet homme est mon cousin.*

(9b.) *Cet homme est le voisin de Paul.*

(9c.) *Cet homme est Jean.*

(9d.) *Cet homme est un linguiste qui a obtenu les plus hautes récompenses.*

Therefore, according to J.-I. Pollock, in this case we are not talking about a semantic difference between sentences, but rather about different interpretations of them at the level of the statement, because there are pragmatic interpretations, namely the use of descriptive properties with which the subject is characterised [11, p. 148].

The linguist F. Higgins was the next linguist to examine attributive sentences and propose their first classification, identifying four basic types (10–13) [4, p. 141]:

1) predicate-type sentences

(10) *Pierre Beaurivage est intelligent.*

2) specification-type sentences

(11) *Mon meilleur ami est Pierre Beaurivage.*

3) identifying-type sentences

(12) *Cet homme est Pierre Beaurivage.*

4) sentences with attributive equivalence

(13) *Pierre Beaurivage est mon meilleur ami.*

This typology was the first to take into account the nature of the relations between the subject-referent and the predicate. In particular, the presence or absence of an article and its type, was considered, according to the linguist, to be primarily related to the semantic differences that can be found in different contexts (use of the interrogative or negative form, passivisation, pronominalisation, etc.). For attributive sentences of the predicative type, their main semantic property has also been determined: the expression of the predicate function with respect to element *X* (the attributive complement).

In more modern studies (I. Roy) [12] we can additionally find a division of this type of attributive sentences into three subclasses: describing (adjectival forms), characterizing (substantive forms without an article) and defining (substantive forms with an article) [13, p. 134]. However, in our opinion, this approach corresponds to the previously proposed theory of D. Davidson, according to which each predicate is a predetermined by some event or state [3, p. 83].

In later studies, linguists started referring to the distinction suggested by F. Higgins, but there were also those (N. Ruwe) [13] who criticised his approach and thought that both specification and equivalence sentences in general could be reduced to identifying sentences and then, in general, the analysis would deal with two main types of sentences – predicative and identifying types [13, p. 21].

In our opinion, this grouping of types is not entirely appropriate, since taking into account the difference between them is extremely important in the syntactic and semantic analysis of attributive sentences in terms of establishing predicative relations in them.

In its turn, interesting for analysis and comparison with other classifications is the typology of sentences of K. Lambrecht, a representative of the American school of linguistics, which is based on the theory of marked information structures and the concept of the information structure of a statement. It was this author who first pointed out that a necessary condition for expressing the information structure is the difference between the statement that already contains each sentence and the presupposition [6, p. 55]. In other words, for a sentence to be a carrier of a certain information structure, it must contain an element of the statement unknown to the interlocutor. K. Lambrecht calls this element the "focus of the sentence" and, depending on its syntactic load, distinguishes the following three types: predicative, argumentative and frastic. According to C. Lambrecht, depending on the different types of focus, different types of sentences can also be distinguished, the pragmatic organization (information structure) and communicative purposes of which differ significantly [6, p. 59]. Thus, sentences with predicative focus, or sentences of the type "topic" – "comment", are characterized by the fact that the predicate in them represents the focus of the statement. In terms of their communicative function, they aim to make a certain "comment" on the "topic" in the sentence.

It is also necessary to remind ourselves of C. Lambrecht's distinction between marked and unmarked sentences. The researcher notes that sentences with a canonical word order (predicate-com-

plement) represent an unlabelled pragmatic structure, while he defines sentences with an argumentative focus as those of an identifying type. This is because their communicative function is to present a referent that identifies the argument and denotes an overt presupposition. Different from the previous type of sentences in which the predicate is part of the presupposition, sentences with an argumentative focus are often a syntactic structure in which the latter coincides with the syntactic function of the subject. It is in such sentences that deviations from the direct word order are allowed and marked syntactic structures appear [6, p. 61]. Therefore, we have a confirmation that word order in a sentence is one of the main parameters to distinguish between different types of sentences, including attributive ones.

In this article, having carried out our own analysis of a number of typical sentences with an attributive complement construction, we can speak of certain differences in terminology. F. Higgins states that "the inversion of sentence members connected by a predicative link is not acceptable in predicate-type sentences, identifying-type sentences and in the sentences with attributive equivalence" [4, p. 123]. He adds that it is the sentences of the specification-type that contain a marked information structure that reveals the presence of an argumentative focus. When comparing these features with C. Lamrecht's typology, it becomes apparent that they correspond to the description of identifying-type sentences. In our study, however, we will stick to the typology of the first author, as it seems to us more reasonable in terms of the choice of appropriate terminology.

In particular, according to F. Higgins' definition, specification-type sentences aim to "specify a certain meaning of a fundamentally defined variable" [4, p. 128]. A representative of the modern Belgian school of linguistics, M. Van Petengem partly agrees with him, suggesting, however, the following clarification: "The specification sentence in French, in general, is an inversion of the subject and the predicate" [14, c. 102]. On the basis of this statement, she also identifies favourable conditions for the emergence of the attributive syntagma, in particular it refers to the anteposition to the subject (14):

(14) *La seule matière possible pour l'exécution du monument est le ciment.*

As we can see from example (14), we get once again a confirmation that in specification-

type sentences, the proper subject provides new information in the sentence and is its focus of the utterance. In our study, we can choose exactly this type of attributive sentences and determine the fact of accepting the inversion of elements *SN2* (complement) and *X* (attributive complement) in specification-type sentences as one of the grounds for the occurrence of secondary predication in them.

Among the corpus of examples we analyzed, taken from CONTAGRAM and FRANTEXT electronic databases, we found that out of the total list of attributive verbs with direct and indirect complement AC, relatively few of them allow the inversion of these elements. The percentage of verbs that allow both the direct ordering of *SN2* and *X* elements in the attributive construction and the inversion of these components was 45% of the number of verbs analysed. Interestingly, two different subclasses can be distinguished among them: verbs expressing judgement and evaluation (*juger, trouver, estimer, considérer, croire, penser, regarder comme, tenir pour, traiter en*) and causative verbs (*laisser, rendre, faire, garder*). It's important to note that classical grammarians emphasize that only a limited number of verbs allow the introduction of indirect complement AC into a sentence.

Conclusions. In our study, we adhere to the opinion of those linguists who argue that when forming the second part (*V-SN2-X*) of the secondary predicative complex *SN1-SV(V-SN2-X)* it's should be first of all taking into account the distributional environment and the degree of homogeneity of verbs. Also, when we tried to eliminate the element *X* from the secondary predicative complex, we found that this leads to discontinuity and uncertainty in the sentence, since, given the actant node. This gave us grounds to assert that the elimination of one of the constituent elements from this complex, at the semantic level, tantamount to the elimination of attributive predication from the sentence as a whole, which proves the fact of its presence in such constructions.

Therefore, the prospect of further research into constructions with an attributive complement in the context of secondary predication appears to be justified. First of all, this is due to the fact that many aspects remain to be established in systematically determining both the status and the exhaustive list of verbs that can be used within a verbal syntagm in sentences with an attributive complement, considering above all their valency limitations.

REFERENCES:

1. Blanche-Benveniste C. Préliminaires à une étude de l'apposition dans la langue parlée. *Langue française. Nouvelles recherches sur l'apposition*. 2000. № 125. C. 60–71.
2. Boone A. Les complétives et la modalisation. Paris : DE GRUYTER, 1996. 255 c.

3. Davidson D. The Logic form of Action Sentences. *Rescher. The Logic of Decision and Action*. University of Pittsburgh Press., 1967. С. 81–95.
4. Higgins F.R. The pseudo-cleft Construction in English. New York : Garland, 1979. 300 с.
5. Guimier C. La thématisation dans les langues. *Langage et société. Actes du colloque de Caen*. № 9.1999. С. 120–134.
6. Lambrecht K. Prédication seconde et structure informationnelle: la relative de perception comme construction représentative. *Langue française. La prédication seconde*. № 127. 2000. С. 49–67.
7. Lamiroy B., Melis L. Les copules ressemblent-elles aux auxiliaires? Amsterdam : Benjamins, 2003. 217 с.
8. Martin F. Les prédicats statifs. Étude sémantique et pragmatique. Bruxelles : Duculot, 2008. 336 с.
9. Muller C. Classes de verbes français transitifs à extension attributive : les opérateurs supplétifs. *Langage et référence. Mélanges offerts à Kerstin Jonasson à l'occasion de ses soixante ans*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. 2001. С. 419–429.
10. Pierrard M. Paramètres pour l'interprétation et le classement des constructions à attribut de l'objet. *Langage et référence. Mélanges offerts à Kerstin Jonasson à l'occasion de ses soixante ans*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis. 2001. С. 497–507.
11. Pollock J-Y. Sur quelques propriétés des phrases copulatives en français. *Langue française*. № 58. 1983. С. 89–125.
12. Roy I. Typologie des prédicats non-verbaux dans les phrases copulatives et théorie de la prédication. *Prédicats, prédication et structures prédictives*. Paris : Cellule de Recherche Linguistique. 2009. С. 131–146.
13. Ruwet N. Grammaire des insultes et autres études. Paris : Seuil, 1982. 349 с.
14. Van Peteghem M. Les phrases copulatives dans les langues romanes. Wilhelmsfeld : Gottfried egert verlag., 1991. 207 с.

УДК 811.134.2'366.59'367.625'37:070(460:8)"2022"

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.34>

**ЛІНГВОПРАГМАТИКА, ПОЛІФОНІЯ ТА ПОРІВНЯННЯ ЧАСТОТНОСТІ
ЗАСТОСУВАННЯ ФОРМ МИНУЛОГО НЕДОКОНАНОГО СУБ'ЄКТИВНОГО
СПОСОБУ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ НА -RA, -SE В ІСПАНСЬКІЙ ТА
ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКІЙ ПРЕСІ ЗА 2022 РІК (НА МАТЕРІАЛІ CORPES XXI)**

**THE LINGUOPRAGMATICS, POLYPHONY AND COMPARISON OF FREQUENCY
OF USE OF THE SPANISH IMPERFECT SUBJUNCTIVE MOOD FORMS
(-RA, -SE) IN SPANISH AND LATIN AMERICAN PRESS IN 2022
(ON THE MATERIAL OF THE CORPES XXI)**

Кабов А.В.,

orcid.org/0000-0002-7218-3577

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри французької та іспанської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті представлено лінгвопрагматику, поліфонію та порівняння частотності застосування форм минулого недоконаного суб'єктивного способу іспанської мови на -ra, -se в іспанській та латиноамериканській пресі за 2022 рік на матеріалі CORPES XXI. Розглянуто попередні наукові розвідки щодо дослідження лінгвопрагматики минулого недоконаного суб'єктивного способу іспанської мови на -ra, -se в іспаномовній пресі 2022 року та виявлено, що вона не знайшла свого відображення в найновіших працях мовознавців. На основі теорії М.Л. Донайре проаналізовано поліфонічний потенціал минулого недоконаного суб'єктивного способу іспанської мови на -ra, -se в іспанській та латиноамериканській пресі у 2022 році. Встановлено, що найчастотнішими спільними селекторами прихильної або неприхильної точок зору є стверджувальні форми дієслів дійсного способу або інфінітиви, іменники, відсутність заперечної частки, прикметники; частотність використання форм минулого недоконаного суб'єктивного способу на -ra є значно меншою в іспанській пресі 2022 року в порівнянні з латиноамериканською; підтверджено припущення численних лінгвістів про те, що форма минулого недоконаного суб'єктивного способу на -ra є маркером латиноамериканського мовлення. Також було встановлено, що форма на -se є більш затребуваною в пресі Латинської Америки, незважаючи на її стереотипне сприйняття, як маркера європейського варіанта іспанської мови. Було відзначено більше розмаїття видів підрядних речень з формами минулого недоконаного суб'єктивного способу

в іспанській пресі, в порівнянні з латиноамериканськими прикладами. Також виявлено, що суб'єктивний спосіб в іспанській мові є категорією психолінгвістичною. Використовуючи суб'єктивний спосіб, мовець не є категоричним у своєму висловленні, передає своє ставлення до події. Навіть за наявності певного семантичного спрямування існує можливість переконати мовця у його вірогідній неправоті. Зроблено припущення, що це може пояснюватися високим ступенем емоційності, психологізму, семантичною нюансацією іспанського мовлення та характеру.

Зауважено, що дійсний та суб'єктивний способи іспанської мови є семантично взаємопов'язаними та взаємодоповнючими, оскільки за відсутності суб'єктивного способу речення втрачає альтернативу вибору змістового спрямування. Дійсний спосіб вказує лише на єдиний, незмінний перебіг подій. Суб'єктивний спосіб скеровує адресата повідомлення на пошук відповідного слова-селектора, яке дасть йому вичерпну інформацію про мету та значення висловлення. Адресат на підсвідомому рівні звертає увагу на дієслово головного речення і на граматичні елементи, що оточують його.

Ключові слова: суб'єктивний спосіб, іспанська мова, лінгвопрагматика, поліфонія, частотність, селектор точки зору, преса.

The article highlights the linguopragmatics, polyphony and comparison of frequency of use of the Spanish imperfect subjunctive mood forms (-ra, -se) in Spanish and Latin American press in 2022 on the material of CORPES XXI. There is an analysis of the previous scientific researches concerning the linguopragmatics of Spanish imperfect subjunctive mood forms (-ra, -se) in Spanish and Latin American press in 2022. The lack of the analysis of the use of the Spanish imperfect subjunctive mood forms (-ra, -se) in press was found out in the recent linguistic researches. The polyphonic potential of Spanish imperfect subjunctive mood forms (-ra, -se) in Spanish and Latin American press in 2022 has been analysed by means of the theory of M.L. Donaire. It was pointed out the following most frequent common selectors of the favourable and unfavourable points of view: affirmative verb forms of the indicative mood, infinitives, nouns, absence of negative particles, adjectives. Having analysed the examples of the CORPES XXI, it was pointed out that the frequency of use of the Spanish imperfect subjunctive mood forms in -ra is significantly less in the Spanish press of 2022 in comparison with the Latin American one's. The supposition of numerous linguists that the Spanish imperfect subjunctive mood form in -ra is the marker of the Latin American speech has been confirmed. It was pointed out that the Spanish imperfect subjunctive mood form in -se is more demanded in the Latin American press despite of its stereotypical perception like a marker of the European variant of Spanish. It was pointed out also the larger variety of subordinate clauses types with imperfect subjunctive mood forms in Spanish press in comparison with the Latin American one's. It was found out that the Spanish subjunctive mood belongs to the psycholinguistics categories. By means of the subjunctive mood the speaker doesn't express the categorical statement but expresses his attitude towards the event. Even if there is a strict sense in the utterance there is a possibility to convince the speaker of his probable wrongfulness. It was supposed that it can be explained by the high emotional, psychological degree of the Spanish language and character and by its semantic nuances.

It was pointed out that the Spanish indicative and subjunctive moods are semantically interconnected and complementary elements because in case of the absence of the subjunctive mood form the sentence loses its alternative semantics. The indicative mood shows the unique and unchangeable progress of events. The subjunctive mood pushes the addressee of the message to look for a relevant word selector which will give him the exhaustive information about the aim and the sense of the utterance. The addressee notes unconsciously the main clause verb and its surrounding grammatical elements.

Key words: subjunctive mood, Spanish language, linguopragmatics, polyphony, frequency, selector of the point of view, press.

Постановка проблеми. Дослідження лінгвопрагматики та поліфонічних особливостей дієслівних способів романських мов є актуальним питанням серед мовознавців. Чільне місце займає вивчення особливостей функціонування іспанського суб'єктивного способу в різних типах дискурсів, зокрема, в сучасній пресі.

Згідно з постулатами традиційної граматики, суб'єктивний спосіб, на відміну від дійсного, виражає дію, яка жодним чином не пов'язана з дійсністю і є лише об'єктом, на який спрямовані думки, почуття або воля суб'єкта головного речення. Суб'єктивний спосіб позначає також синтаксичну підпорядкованість дієслова підрядного речення і сприяє появі мовної поліфонії, яка звільняє від прив'язаності до певного стереотипного висловлення.

Наш аналіз базуватиметься на постулатах Марії Луїзи Донайре [1], зокрема на її поліфонічній теорії, в якій йдеться про прихильну і неприхильну точки зору щодо змісту підрядного речення.

Формант *que* вказує на присутність кількох точок зору в реченні. Важливу роль у процесі набуття висловлення значення відіграє дійсний спосіб. Згідно з поліфонічною теорією Марії Донайре, він обирає одну точку зору з полеміки двох, яку представляє форма суб'єктивного способу.

Функціонування суб'єктивного способу є синтагматично пов'язаним з низкою сполучників – маркерів умови – *para que, aunque, sin que, hasta que* та ін. В традиційних граматиках йдеться про те, що зв'язок дії підрядного речення з дійсністю проявляється у змісті головного речення в поєднанні з семантикою сполучника.

Суб'єктивний спосіб іспанської мови продуктивно застосовується в сучасній пресі Іспанії та Латинської Америки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численними є нещодавні публікації на тему семантичного аналізу дієслівних форм минулого недоконаного суб'єктивного способу на -ra,

-se в європейському та латиноамериканському варіантах іспанської мови. Проаналізуємо їх.

У своїй розвідці Давід Еллінгсон Еддінгтон «A corpus analysis of some usage differences among Spanish-speaking countries» [2] аналізує варіативність дієслівної морфології іспанської мови: застосування і чергування форм на -га, -se; появу закінчення -s в другій особі однини неозначеного минулого часу дійсного способу; узгодження форми дієслова haber з додатком у множині: habían; вживання завершеного минулого часу для подій, які нещодавно відбулися; застосування теперішнього суб'єктивного способу в підрядних реченнях в минулому плані узгодження часів; зміну значення іменників через зміну артикля тощо.

Кевін Мартійо Вінер у своєму дослідженні «Spanish imperfect subjunctive form -se Possible identity marker for Spaniards?» [3] аналізує застосування форм минулого недоконаного та давноминулого суб'єктивного способу на -га/-se серед мовців Іспанії та Латинської Америки. Автор приходить до висновку, що форма на -se значно частіше застосовується в Іспанії, ніж в Латинській Америці. Автор вважає, що вживання форми на -se у мовленні стало маркером приналежності до європейського варіанту іспанської мови.

Імельда Родрігес Андраде у своєму дослідженні «El debilitamiento en el uso del imperfecto de subjuntivo en el Ecuador. Una comparación entre Quito (sierra) y Portoviejo (costa)» [4] порівнює вживання минулого недоконаного суб'єктивного способу в еквадорських містах Кіто і Портов'єхо та розглядає поступове зменшення її застосування. Авторка дійшла висновку про те, що форма теперішнього суб'єктивного способу переважає у мовленні мешканців обидвох міст. Що ж до форми минулого суб'єктивного способу на -se, то вона, згідно з результатами дослідження авторки, є найменш вживаною в обидвох містах.

Анаїс Самаме Піспа у розвідці «El peso de la edad en el uso del imperfecto y pluscuamperfecto de subjuntivo (-ra/-se)» [5] досліджує вплив вікової категорії мовців м.Ліма (Перу) на вживання форм минулого недоконаного суб'єктивного способу на -га або -se. Авторка приходить до висновку, що форма на -se витісняє форму на -га серед дорослого та старшого населення перуанської столиці.

Ана Лопес Саман'єго та Ільпо Кемпас у розвідці «Querría que me lo compruebas / comprobaras/comprobases: elección del tiempo verbal tras expresiones de volición atenuada en el español europeo» [6] аналізують часову реалізацію дієслова підрядного речення після ввічливих

волюнтативних виразів з дієсловом «querer» в європейському варіанті іспанської мови. Вчені підкреслюють зростання частотності вживання теперішнього суб'єктивного способу після дієслова у кондиціональному способі «quisiera».

Таким чином, можна зробити висновок, що поліфонічний аналіз застосування та порівняння частотності вживання минулого недоконаного суб'єктивного способу іспанської мови на -га,-se в іспанській та латиноамериканській пресі за 2022 рік не знайшов гідного відображення в найновіших працях мовознавців.

Метою статті є дослідження лінгвопрагматики, поліфонічний аналіз та порівняння частотності застосування минулого недоконаного суб'єктивного способу іспанської мови на -га,-se в іспанській та латиноамериканській пресі за 2022 рік на матеріалі з корпусу Іспанської королівської академії CORPES XXI [7].

Завданням запропонованої статті є поліфонічний аналіз форм минулого недоконаного суб'єктивного способу на -га,-se та порівняння частотності їхнього застосування в іспанській та латиноамериканській пресі за 2022 рік для вираження різноманітних аргументативних задумів мовця.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою поліфонічного аналізу нами було обрано приклади з іспанської та латиноамериканської преси за 2022 рік, які містять дієслівні форми минулого недоконаного суб'єктивного способу на -га, -se, шляхом автоматичної вибірки з онлайн-корпуса.

Матеріалом дослідження в запропонованій статті послужив онлайн-корпус Іспанської королівської академії CORPES XXI [7], для якого були задані наступні параметри пошуку прикладів: 1) Країна походження: Іспанія, Латинська Америка 2) Писемний варіант іспанської мови; 3) Блок: преса; 4) Дата публікації: 2022 рік.

Загальна кількість автоматично знайдених онлайн-корпусом прикладів минулого недоконаного суб'єктивного способу на -га становить 316 прикладів (Іспанія) та 1001 приклад (Латинська Америка), на -se становить 49 прикладів (Іспанія) та 226 прикладів (Латинська Америка).

Повний перелік знайдених в корпусі прикладів можна переглянути за наступним посиланням: https://drive.google.com/drive/folders/1TudARjwY77uLM-desdf_X0KqHqv7IeSb?usp=sharing

Розглянемо тепер лінгвопрагматику та поліфонію минулого недоконаного суб'єктивного спо-

собу в іспанській та латиноамериканській пресі за 2022 рік, проаналізуємо та порівняємо частотність його застосування.

З метою лінгвопрагматичного та поліфонічного аналізу, оберемо випадковим чином по 10 речень з кожного корпусу прикладів, зважаючи на обмежений обсяг запропонованої публікації:

Приклади з преси Іспанії (по 10 прикладів на кожну з 2 форм минулого недоконаного суб'єктивного способу на -га та -se): 1) Existe, todavía, mucha incertidumbre sobre cuál es el momento óptimo para vacunarse. Si *preguntaras* a cien científicos, podrían darte cien respuestas diferentes [7]. 2) La prueba consistía en agrupar en parejas a más de 2.000 personas en oficinas y en remoto para que *crearan* ideas y *seleccionaran* las más útiles [7]. 3) Él mismo decidió probarlo, pidiéndole a uno de sus asistentes que le *extrajera* una muela [7]. 4) ¿Nos quedamos entonces con el Surface? Es muy probable que *fuera* nuestra elección [7]. 5) La justicia tiene demasiado trabajo parece ridículo que *se dedicara* a perseguir a letristas de canciones [7]. 6) Pero el tiempo vuela y nadie quiere quedarse rezagado, muy al contrario, todos persiguen asegurarse una buena salida, *como si fuera* una carrera de 100 metros y no una maratón, donde vale todo y el recorrido es mucho más largo [7]. 7) Lo que sus creadores habían impuesto en su programa era únicamente las reglas del ajedrez y la instrucción de desarrollar estrategias que *maximizaran* las victorias frente a las derrotas [7]. 8) Era por centrarse en sí mismo y reconocerse escritor del mundo entero, aunque pocos lo *tuvieran* en cuenta [7]. 9) Su expansión se debió al deseo de hacerse notar, de resonar por calles y plazas para que todo el mundo *dejara* de ocuparse de lo suyo y *se pusiera* alerta [7]. 10) Es la última función y hay solo unos pocos espectadores: algún aficionado solitario, una pareja confabulada en su cinefilia, hablando tan bajo como si *se hablaran* con las cabezas juntas en la almohada [7]. 11) Y añade: “Las siete mujeres que participamos lo hicimos por apoyo a Rigoberta y la lucha, pero en el rodaje nos desinflamamos un poco al ver que, aunque *hubiesen* mujeres en el equipo y *nos trataran* con mucho respeto, las principales decisiones las tomaban siempre los hombres” [7]. 12) Es el dedicado a José-Carlos Mainer, pero realmente había sido escrito para que *fuese* leído, así que seguía inédito, pero por casualidad [7]. 13) Sea como *fuese* los tejidos bereberes –como en el caso del denominado arte tribal para artistas cubistas y expresionistas– sintonizaban con una idea de modernidad y significaban un referente simbólico (manifestación anónima realizada por mujeres, tradición popular, expresión primigenia, etc.) para

Teresa Lanceta [7]. 14) El tío Tista llegaba todas las mañanas, a las doce o así, contando que venía de Madrid, que le había llevado una rubia impresionante en un Mercedes y le había dado cincuenta pesetas para que *tomase* algo [7]. 15) No se habían dejado de llevar bien, pero necesitaban una pausa para evitar que eso *acabase* sucediendo [7]. 16) Si *tuviese* que usar una canción o una pieza musical como autorretrato, ¿cuál sería? [7] 17) Bessie Smith sabía de lo que cantaba, y no solo porque *se quedase* huérfana de niña y *tuviese* que vérselas con todo tipo de tipejos mientras buscaba ganarse unas monedas cantando en la calle [7]. 18) Se habrá hablado hasta la saciedad del éxito en taquilla de esta reliquia prepandémica, rodada en 2019 para estrenarse el verano siguiente –antes de que *nos adentrásemos* en el multiverso de la covid-, pero mucho menos de su contenido, metáfora perfecta del estado del cine contemporáneo [7]. 19) Salió del automóvil, Pasolini le persiguió, le golpeó con un palo –nadie que le *conociese* pudo crearlo- y este se defendió dándole una paliza brutal [7]. 20) Películas como Caballo dinero (2014) son difíciles de encontrar en salas comerciales, aunque el director ha logrado conectar con un público fiel que, en su opinión, podría aumentar si la crítica no lo *describiese* como “elitista” [7].

Вищенаведені приклади застосування минулого недоконаного суб'єктивного способу іспанської мови належать до наступних видів підрядних речень: підрядні обставинні речення мети, часу, порівняння, допусту, причини, підрядні додаткові з волонтакативною семантикою, семантикою сумніву, оцінного судження, підрядні відносні речення, умовні речення (2 тип). Проаналізуємо поліфонічне функціонування минулого недоконаного суб'єктивного способу на -га, -se та визначимо слова-селектори.

Підрядні обставинні речення мети представлені 2, 9, 12, 14, 15 прикладами. Словами-селекторами прихильної точки зору в 2 прикладі є відсутність заперечної частки та стверджувальна форма дієслова в дійсному способі (*consistía*) та інфінітиві (*agrupar*); в 9 прикладі – іменник з дієслівним додатком *deseo de hacerse notar* обирає прихильну точку зору; в 12 реченні – прислівник *realmente* (прихильна точка зору); в 14 реченні – стверджувальна форма дієслова в дійсному способі *le había dado* та словосполучення *cincuenta pesetas* обирають прихильну точку зору висловлювання; в 15 прикладі – інфінітив *evitar* експліцитно обирає прихильну точку зору з полеміки 2 точок зору у висловлюванні. Підрядні обставинні речення часу представлені 18 прикладом, в якому експліцитним селектором прихильної

точки зору є іменник *éxito*. Форма минулого недоконаного суб'єктивного способу лише вказує на період часу, до якого мала місце подія речення. Підрядні обставинні речення порівняння (6 та 10 приклади), зокрема 6 речення, за допомогою словосполучення *asegurarse una buena salida* обирає прихильну точку зору з полеміки. Сполучник *como si* лише порівнює процес дії в реченні, не впливаючи на загальне позитивне семантичне спрямування висловлювання. В 10 реченні словом-селектором неприхильної точки зору є прислівниковий зворот *tan bajo*. Сполучник *como si* не має впливу на загальну семантику висловлювання. Підрядними обставинними допусту є 8, 11, 13 речення. У 8 реченні словом-селектором прихильної точки зору є дієслово *reconocerse* з додатком *escritor del mundo entero*. Сполучник *aunque* незначно зменшує позитивну семантику речення, проте нездатен її цілком заперечити. У 11 прикладі експліцитну неприхильну точку зору висловлювання обирає дієслово дійсного способу *nos desinflatos*. Підрядна частина речення також незначно зменшує негативне семантичне спрямування речення. В 13 реченні допустова конструкція *sea como fuese* також не в змозі заперечити прихильну точку зору висловлювання, яка обирається дієсловом *sintonizaban con*. Підрядні обставинні речення причини представлені у вибірці 17 реченням. Селектором прихильної точки зору в реченні є стверджувальна форма дієслова в дійсному способу *sabía*. Сполучник *porque* разом з заперечною часткою *no* лише пояснює причину дії головного речення, але не впливає на загальне семантичне спрямування. Чотири приклади, а саме 3, 4, 5, 7 речення, є підрядними додатковими реченнями з волюнтативною семантикою, семантикою сумніву, оцінного судження. В 3 реченні присутній експліцитний селектор прихильної точки зору (стверджувальна форма дієслова *decidió* та відсутність заперечної частки перед формою герундія *pidiéndole*). В 4 прикладі прислівник *mu* обирає прихильну точку зору в реченні, поєднуючись з прикметником *probable*. В 5 реченні селектором експліцитної неприхильної точки зору висловлювання є прикметник *ridículo*. В 7 прикладі селектором прихильної точки зору є інфінітив *desarrollar*, який впливає на сприйняття співрозмовником позитивного семантичного спрямування висловлювання. Підрядним відносним реченням є 19 приклад. Селектором неприхильної точки зору є дієслово *golpeó con un palo*. Підрядна частина відносного речення (*nadie que le conociese pudo crearlo*) лише посилює негативне сприйняття висловлювання. Умовні

речення 2 типу представлені в 1, 16, 20 реченнях. В 1 прикладі селектором неприхильної точки зору є прикметник *diferentes*, хоча специфіка умовних речень дещо обмежує прояв цієї негативної семантики речення. В 16 реченні селектором прихильної точки зору є іменник *autorretrato*, який володіє позитивним семантичним стереотипом, хоча і обмежується сполучником умовності *si*. В 20 прикладі інфінітив *aumentar* обирає прихильну точку зору, яка заперечується сполучником умовності *si*.

Приклади з преси Латинської Америки (по 10 прикладів на кожну з 2 форм минулого недоконаного суб'єктивного способу на -ra та -se): 1) El hecho impactó en el precio de las acciones y tuvo influencia en que el fenómeno Meta *se convirtiera* en un hito de las mayores caídas de patrimonio que una empresa ha sufrido en un intervalo corto de tiempo [7]. 2) Las voces en voz baja que se escuchaban en los pasillos del Capitolio (mucho antes de que el COVID-19 *llegara* a nuestras vidas), explicaron que el primer año es del Gobierno, el segundo lo maniobran en conjunto el Legislativo y el Ejecutivo, el tercero es de los congresistas y el cuarto año “no es de nadie” [7]. 3) El hombre más rico del mundo quería que Cooley, que representaba a Tesla en numerosos juicios, *despidiera* a uno de sus abogados o perdería el negocio de la compañía de vehículos eléctricos, dijeron personas familiarizadas con el asunto [7]. 4) El mensaje era una notificación que indicaba que un intento de transacción sospechosa había sido bloqueado y solicitaba que *se revisaran* las transacciones recientes [7]. 5) Si esto último *fuera* cierto, podríamos hablar de muy pocas cosas y cualquier intento de abstracción argumentativa sería vano [7]. 6) “Lo único que pidieron fue que *hablara* de todos en mi show, que *revisara* las trochas antes de meterme en ellas y que *tomara* un curso de conducción!! [7] 7) Perfeccionó sus estudios de actuación en Nueva York: Aunque inició su formación en México en la Escuela Nacional de Arte Teatral, Alejandro estuvo varios meses en “La gran manzana” tratando de expandir sus conocimientos, adquirir nuevas técnicas y estilos que *permitieran* definir su perfil, pero luego regresó a su tierra natal para concluir su preparación con la que ha tenido una base muy sólida y exitosa [7]. 8) Los genes de resistencia al antibiótico metilina pudieron surgir en las bacterias de los erizos más de cien años antes de que *se identificaran* en las cepas de los seres humanos, según un estudio internacional que se publica hoy en la revista Nature [7]. 9) Diciembre de 2021 fue el cuarto mes consecutivo con una cifra de un solo dígito, después de que en el mes de septiembre la inflación

fuera de 7,1%; en octubre, 6,8%; y *se contabilizara* 8,4% en noviembre pasado, un comportamiento que no se observaba desde el año 2016 [7] 10) Durante las pruebas, los paleogenetistas compararon las muestras recuperadas de los entierros con las de un asno sirio salvaje de 11 años de antigüedad descubierto en Gobekli Tepe (Turquía), y con dos de los últimos hemipos conocidos antes de que *se extinguieran* a principios del siglo XX [7] 11) Desde el interior, con las ventanas abiertas, da la impresión de que afuera *hubiese* un jardín y no el gris sombrío de la ciudad. [7] 12) Este ordenó que no *perturbaran* su sueño y que cuando *despertara* le *alcanzasen* un mate [7] 13) La falta de respeto la habilita el "todos somos iguales" (caída de la asimetría) y el trato al profesor como si *fuese* uno más de la salida del sábado a la noche [7] 14) Si *nos tomásemos* unos minutos en pensar qué es la física cuántica, ¿qué dirías? [7] 15) “Además dicen, es que no hay permiso, la famosa MIA lo que es el impacto ambiental, parte del acuerdo fue para que *se tuviese* el tiempo y *se hicieran* bien las cosas [7] 16) Como está ahora, triunfaría Morena en cualquier momento y en dos años no va a cambiar; salvo que *hubiese* ruptura, fractura o división, esa es la única manera de poner en riesgo la victoria”, insistió [7] 17) Y es que, remarcó, en el pasado el “pensamiento dominante” era enfrentar la violencia con violencia, “como si *se pudiese* apagar el fuego con el fuego, es la ley del talión: diente por diente, ojo por ojo [7] 18) El gobernante ecuatoriano expresó su preocupación por los efectos que la guerra en Ucrania *pudiese* tener para sectores económicos de Ecuador, en especial los pequeños productores agrícolas, entre ellos los de banano [7] 19) Estas cifras se dan después de que en 2021 *se registrase* un crecimiento de la economía del 5,7 %, el mayor desde 1984, por lo que en parte deben relativizarse en un contexto de enfriamiento tras un período en que la economía crecía a un ritmo excepcional [7] 20) "Sácame, sácame", dijo Castillo después de que el jugador *cometiese* un penalti que supuso el segundo gol del Aucas, que *venció* por 2–1 al equipo de Guayaquil [7].

Вищенаведені приклади застосування минулого недоконаного суб’єктивного способу іспанської мови належать до наступних видів підрядних речень: підрядні обставинні речення мети, часу, порівняння, умови, підрядні додаткові з волюнтативною та оціночною семантикою, умовні речення (2 тип). Проаналізуємо поліфонічне функціонування минулого недоконаного суб’єктивного способу на -ra, -se та визначимо слова-селектори.

Підрядні обставинні речення мети представлені 15 прикладом. Селектором прихильної точки

зору є іменник *acuerdo*, якому властивий позитивний семантичний стереотип. Приклади підрядних обставинних речень часу знаходимо в 2, 8, 9, 10, 12, 19, 20 реченнях. У 2 реченні селектором неприхильної точки зору є словосполучення іменника з прикметником *en voz baja*. Форма минулого недоконаного суб’єктивного способу лише вказує на присутність двох точок зору у висловлюванні. У 8 реченні селектором неприхильної точки зору є іменник *resistencia*. У 9 прикладі словосполучення *cifra de un solo dígito* є експліцитним селектором прихильної точки зору, враховуючи тематику інфляції. У 10 реченні селектором прихильної точки зору є відсутність заперечних часток та стверджувальна форма дієслова *compararon*. У 12 прикладі підрядне обставинне речення часу лише відтерміновує виконання дії головного речення, в якому знаходимо селектори – відсутність заперечної частки та іменник *mate*. У 19 реченні словом-селектором прихильної точки зору є іменник *crecimiento*. У 20 реченні селектором є дієслово в дійсному способі *venció*, яке своїм позитивним семантичним стереотипом допомагає обрати саме прихильну точку зору. Підрядне речення часу вказує лише на часові обставини здійснення дії і не має впливу на вибір прихильної чи неприхильної точки зору. Підрядні обставинні речення порівняння представлені 13 та 17 прикладами. В 13 реченні селектором неприхильної точки зору є словосполучення *falta de respeto*. Порівняльна конструкція *como si* вказує ніби на прояв цієї неприхильної точки зору. У 17 реченні селектором прихильної точки зору є прикметник *dominante*. Порівняльна конструкція *como si* дещо нівелює позитивну семантику речення, надаючи йому нюанс нереальності пропонованої дії. 16 речення є прикладом підрядних речень умови. Селектором прихильної точки зору є заперечна форма дієслова (*no va a cambiar*), яка вказує на незмінний напрям розвитку подій у висловлюванні. Сполучник підрядності умови *salvo que* вводить можливі перепони здійснення дії, проте не змінює позитивне семантичне спрямування речення. Підрядними додатковими реченнями з волюнтативною семантикою, семантикою оцінного судження є 1, 3, 4, 6, 7, 11, 12, 18 приклади. Експліцитним селектором неприхильної точки зору у 1 реченні є іменник *caídas*. У 3 реченні відсутність заперечної частки перед дієсловом дійсного способу є селектором прихильної точки зору. У 4 реченні селектором неприхильної точки зору є дієприкметник *bloqueado*. Селектором прихильної точки зору у 6 реченні є прикметник *único* і відсутність

заперечних часток. У 7 реченні інфінітив *expandir* разом з додатком *conocimientos* є словами-селекторами прихильної точки зору. В 11 реченні іменник *jardín* є експліцитним селектором прихильної точки зору. У 12 прикладі селектором неприхильної точки зору є заперечна частка *no*. У 18 реченні селектором неприхильної точки зору є іменник *preocupación*. До умовних речень 2 типу належать 5 та 14 речення. У 5 реченні селекторами неприхильної точки зору є прикметники *rosas* і *vano*. Проте, негативне семантичне спрямування речення блокується сполучником умовності *si*. У 14 прикладі селектором прихильної точки зору є відсутність заперечних часток перед інфінітивом *pensar*.

Висновки дослідження. Підсумовуючи наше дослідження, ми дійшли до наступних висновків:

1. Згідно з результатами автоматичної вибірки прикладів з онлайн-корпусу, частотність використання форм минулого недоконаного суб'єктивного способу на -*ga* є значно меншою в іспанській пресі 2022 року (316 прикладів) в порівнянні з латиноамериканською (1001 приклад). Що ж до форми на -*se*, то маємо вищу частотність вживання у латиноамериканській пресі (226 прикладів), в порівнянні з іспанською (49 прикладів).

2. Звісно, не треба забувати про те, що не всі друковані видання Іспанії та Латинської Америки включені в онлайн-корпус CORPES XXI, тому наша вибірка покликана лише ілюструвати панівну тенденцію в сучасній лінгвопрагматиці минулого недоконаного суб'єктивного способу на -*ga*, -*se* в сучасній іспаномовній пресі. Зокрема, йдеться про підтвердження припущення численних лінгвістів про те, що форма минулого недоконаного суб'єктивного способу на -*ga* є маркером мовлення латиноамериканських мовців. Наша вибірка також вказує на те, що форма на -*se* є більш затребуваною в пресі Латинської Америки, незважаючи на її стереотипне сприйняття, як маркера європейського варіанта іспанської мови.

3. Найчастотнішими селекторами точок зору, які є спільними для преси Іспанії та Латинської

Америци, є стверджувальні форми дієслів дійсного способу або інфінітиви, іменники, відсутність заперечної частки, прикметники.

4. Відзначається більше розмаїття видів підрядних речень з формами минулого недоконаного суб'єктивного способу в іспанській пресі (10 видів речень), в порівнянні з прикладами з латиноамериканської преси (7 видів речень). Звісно, що цей висновок базується лише на нашій обмеженій вибірці прикладів з онлайн-корпусу, тому не можемо його екстраполювати на всю сукупність прикладів.

5. Що ж до лінгвопрагматики та поліфонії суб'єктивного способу, то в іспанській мові він є категорією психолінгвістичною. Використовуючи його, мовець не є категоричним у своєму висловленні. Навіть за наявності певного семантичного спрямування існує можливість переконати мовця у його вірогідній неправоті. Таким чином, за допомогою суб'єктивного способу, іспаномовна людина передає своє ставлення до події, на підсвідомому рівні він дає змогу переконати себе в тому, що існує інший погляд на подію. Це може пояснюватися високим ступенем емоційності, психологізму, семантичною нюансацією іспанського мовлення та характеру.

6. Дійсний та суб'єктивний способи іспанської мови є семантично взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, оскільки за відсутності суб'єктивного способу речення втрачає альтернативу вибору змістового спрямування. Дійсний спосіб вказує лише на єдиний, незмінний перебіг подій. Суб'єктивний спосіб скеровує адресата повідомлення на пошук відповідного слова-селектора, яке дасть йому вичерпну інформацію про мету та значення висловлення. Адресат на підсвідомому рівні звертає увагу на дієслово головного речення і на граматичні елементи, що оточують його.

Перспективою подальших досліджень є поліфонічний та частотний аналіз форм суб'єктивного способу іспанської мови в сучасних іспанських драматургічних творах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Donaire M.L. Subjuntivo y polifonía (español, francés). Madrid, 2001. 112 p.
2. Eddington Ellingson D. A corpus analysis of some usage differences among Spanish-speaking countries. *Dialectología: revista electrónica*. 2021. Núm. 28. P. 71–95.
3. Martillo Viner K. Spanish imperfect subjunctive form –*se* Possible identity marker for Spaniards? *Revista española de lingüística aplicada*. 2022. Vol. 35. Nº 1. P. 149–172.
4. Rodríguez Andrade I.P., Estrella Santos A., Posso Miño M.C. El debilitamiento en el uso del imperfecto de subjuntivo en el Ecuador. Una comparación entre Quito (sierra) y Portoviejo (costa) *Normas: revista de estudios lingüísticos hispánicos*. 2022. Vol. 12. Nº. 1. P. 128–151.

5. Samamé Rispa A. El peso de la edad en el uso del imperfecto y pluscuamperfecto de subjuntivo (-ra/-se) *Lexis: Revista de lingüística y literatura*. 2021. Vol. 45. Nº 1. P. 163–190.

6. Samaniego A.L., Kempas I. Querría que me lo compruebas / comprobaras / comprobases: elección del tiempo verbal tras expresiones de volición atenuada en el español europeo. *Estudios filológicos*. 2018. Nº 61. P. 35–58.

7. CORPES XXI (REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CORPES XXI) [en línea]. Corpus del Español del Siglo XXI (CORPES) : веб-сайт. URL: <https://apps2.rae.es/CORPES/view/inicioExterno.view;jsessionid=7DDE F7E87B205DB5A7D2EE9141DE508E> (дата звернення: 08.08.2023)

УДК 811.161.2'271

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.35>

НАВЧАННЯ НОРМАМ ЛЕКСИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTI НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

TEACHING THE NORMS OF LEXICAL COMPATIBILITY IN ENGLISH LESSONS

Савицька Л.В.,

orcid.org/0000-0002-9158-6304

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

Безугла І.В.,

orcid.org/0000-0002-6285-2060

старший викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації

Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

У статті розглядається проблема засвоєння норм лексичної сполучуваності, яка є особливо актуальною на сучасному етапі навчання у зв'язку з ускладненням комунікативних завдань. Авторами статті висвітлене важливе питання дотримання мовних норм у мовленнєвій практиці, оскільки пріоритетними напрямами державної освітньої політики щодо підготовки кадрів високого рівня є розвиток і підвищення рівня мовленнєвої культури як основоположної компетентності фахівців будь-якої сфери.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що однією із професійних якостей фахівця є володіння лексичними нормами і безпосереднє дотримання їх у комунікативній діяльності. Мета дослідження полягає у виявленні способів засвоєння норм лексичної сполучуваності на просунутому етапі навчання англійської мови у зв'язку з ускладненням комунікативних завдань на цьому етапі вивчення мови. Для досягнення поставленої мети автори статті з'ясували причини порушення правил слововживання; проаналізували виявлені порушення норм лексичної семантики; запропонувати способи уникнення недоліків у мовленнєво-професійній діяльності, пов'язаних з лексичними помилками.

У статті подано раціональні рекомендації для усунення недоліків мовлення, пов'язаних з порушенням правил слововживання, наводяться приклади вправ для вироблення навичок лексичної сполучуваності слів на заняттях з англійської мови.

Автори доходять висновку, що навчання кодифікованих норм слововживання доцільно вибудовувати на основі вправ як рецептивного, так і продуктивного характеру, причому останні завдання найефективніші в тому разі, якщо містять творчий елемент. Невід'ємним компонентом навчання лексичної сполучуваності є формування стратегій самостійного оволодіння її нормами.

Ключові слова: лексична помилка, лексична сполучуваність, правила слововживання, рецепція, семантика слова.

The article deals with the problem of learning lexical compatibility norms, which becomes especially relevant at the advanced stage of learning due to the complexity of communicative tasks. The authors of the article highlight the important issue of compliance with language norms in speech practice, since the priority directions of the state educational policy on training high-level personnel are the development and improvement of speech culture as a fundamental competence of specialists in any field.

The relevance of the study is due to the fact that one of the professional qualities of a specialist is the possession of lexical norms and their direct observance in communication activities. The purpose of the study is to identify ways of mastering lexical compatibility norms at the advanced stage of learning English due to the complexity of communicative tasks at this stage of language learning. In order to achieve this goal, the authors of the article found out the reasons for

violations of the rules of word use; analyzed the identified violations of the norms of lexical semantics; and suggested ways to avoid shortcomings in speech and professional activity related to lexical mistakes.

The article provides rational recommendations for eliminating speech deficiencies related to violations of the rules of word use, and gives examples of exercises for developing lexical compatibility skills in English classes.

The authors conclude that teaching codified norms of vocabulary use should be based on both receptive and productive exercises, the latter being most effective if they contain a creative element. An integral component of teaching lexical compatibility is the formation of strategies for independent mastery of its norms.

Key words: lexical mistake, lexical compatibility, rules of word use, reception, word semantics.

Постановка проблеми. Освіта дає можливість усім українцям бути успішними та конкурентоспроможними не лише в Україні, а й за її межами. У цьому контексті істотну роль відіграє володіння іноземними мовами, у першу чергу – англійською, вивчення якої потребує засвоєння лексики з різних сфер людського життя. Все більшого значення у викладанні англійської мови набуває питання лексичної сполучуваності.

Навчання сполучуваності слів, будучи однією з проблем методики викладання англійської мови, є завданням, від рішення якого залежить успішне рішення загальної проблеми навчання англійській мові. Лексична сполучуваність слова невід’ємна від його значення. Фахівці у галузі методики та викладання іноземних мов наголошують, що «абсолютно вільних словосполучень не існує, але є різні по можливості сполучуваності групи слів» [1].

Наближення до просунутого рівня володіння іноземною мовою ставить перед здобувачами освіти нові завдання у сфері розвитку словникового запасу. Це пов’язано з тим, що він стає багатшим, у них «з’являється більше можливостей для самовираження іноземною мовою, вони охочіше звертаються до все більш складних тем в усному та писемному мовленні, виникає необхідність поєднувати слова в граматично правильні ідіоматичні фрази, дотримуючись при цьому норм поєднання лексики та професійного вживання» [2]. Недостатній розвиток відповідних навичок і компетенцій посилюється інтерференцією, яка залишається досить сильною навіть на рівні, що призводить до таких помилок, як-от: «*this event presented memories to me*», «*soothe family quarrels*», «*the international society*», «*the parliament accepted a bill*».

На думку фахівців, найбільша кількість лексичних помилок, незалежно від рівня володіння мовою, породжується невмінням враховувати лексичну сполучуваність, а також вживання слів у невластивому їм значенні. Крім того, «у міру розвитку мовної компетенції частка парадигматичних помилок скорочується, а синтагматичних, тобто пов’язаних зі з’єднанням слів у фразу, – зростає» [3]. З огляду на це, можна дійти висновку, що для того, щоб домогтися правильності мов-

лення у здобувачів освіти, над засвоєнням норм лексичної сполучуваності необхідно проводити окрему роботу.

Аналіз досліджень. Методика навчання лексики англійської мови є дуже розвинутою, вона пропонує безліч методів та прийомів, які можна ефективно використовувати під час викладання як на початковому, так і на просунутому рівнях. Однак, у вітчизняних наукових колах релевантне для нашого дослідження навчання нормам лексичної сполучуваності розглядається здебільшого на прикладі української мови. Наприклад, порушення лексичної сполучуваності слів в українському мовленні студентами-узбеками вивчала Т. Курилюк [4]. Класифікацію мовленнєвих помилок і недоліків у методиці навчання української мови досліджувала Н. Сіранчук [5]. Лексичну та граматичну інтерференцію в сучасній українській літературній мові розглядала О. Черемська [6]. Розвідки І. Павлової [7] присвячені сполучувальній потенції синонімів.

Аналіз досліджень, присвячених навчання нормам лексичної сполучуваності в англійській мові, засвідчує, що ця проблема є актуальною здебільшого для зарубіжних фахівців у галузі методики та дидактики [1; 2; 3; 8; 9; 10]. Водночас, досліджувана проблема майже не розглянута вітчизняними методистами. У цьому контексті актуальність запропонованих студій вбачаємо у спробі дослідити способи навчання нормам лексичної сполучуваності в англійській мові.

Мета статті полягає у виявленні способів засвоєння норм лексичної сполучуваності на просунутому етапі навчання англійської мови у зв’язку з ускладненням комунікативних завдань на цьому етапі вивчення мови.

Виклад основного матеріалу. У професійно орієнтованому освітньому контексті видається більш доцільним орієнтуватися на письмові норми слововживання, тобто роботи мають ґрунтуватися на матеріалі, що відображає мовні норми на основі автентичних джерел, таких як наукова та публіцистична література, газетні статті тощо. Під час навчання норм лексичної сполучуваності слід враховувати, що вона визначається семантикою слів. Розуміння семантики слова «включає знання про складові поняття, уявлення про мож-

ливі референти, наявність асоціацій з іншими словами, знання синонімів; для того, щоб правильно використовувати слово, необхідно знати, в яких граматичних структурах воно використовується, з якими словами чи типами слів поєднується, якою є частотність та обмеження у використанні (регістр, стилістична приналежність)» [8, с. 40].

На етапі ознайомлення з лексикою достатньо зрозуміти основне значення та додаткове значення слова, щоб визначити його стиль і регістр. Для розкриття значення слів пропонується навести приклади стійких і вільних словосполучень, у яких представлені слова можуть вживатися в різних значеннях. Провідні методисти наводять такий приклад: «Слово *«rate»* у значенні *«the number of times something happens»*, можна показати на прикладі таких словосполучень, як *«birth rate»*, *«crime rate»*, *«high/low rate»*, а в значенні *«the speed at which something happens»* продемонструвати словосполученнями *«at an alarming rate»*, *«heart rate»*» [10].

Пояснення значень слова за допомогою словосполучень є актуальним під час використання перекладацького способу семантизації. Так, наприклад, переклад прикметника *«notorious»* як *«сумнозвісний»* може ввести здобувачів освіти в оману, тому що слово *«сумнозвісний»* може асоціюватися в них насамперед зі значеннями *«знаменитий, відомий»*. А от приклад використання в поєднанні *«notorious criminal»* допоможе встановити асоціацію з цим словом як таким, що має негативну конотацію. На думку вчених, «вивчаючи іноземну мову, потрібно запам'ятовувати значення слова не окремо, а в найбільш стійких поєднаннях, характерних для мови, що вивчається» [8, с. 42].

Працюючи з новим словом, важливо також визначити його місце серед синонімів. Для цього викладачам необхідно визначити відомі здобувачам освіти синоніми, попросити порівняти значення синонімів із представленими словами, навести приклади словосполучень, які найяскравіше ілюструють відмінності. Тому роботу над засвоєнням норм лексичної сполучуваності слід розпочинати із семантизації, яка ґрунтується на використанні прикладів вживання в різних словосполученнях і порівнянні компонентів, що найповніше охоплюють значення слів.

На етапі закріплення вокабуляру також є можливості для розвитку навичок у сфері лексичної сполучуваності. Це вправи на зіставлення, у яких пропонується співвідносити слово, що вивчається, з усіма словами, які можна з ним поєднувати, і викреслювати невідповідні слова; вправи на перефразування, у яких потрібно використо-

увати слова по-новому; використовувати методи мозкового штурму та за допомогою словника скласти список усіх можливих сполучень слів, які вивчаються.

Звісно, словниковий запас здобувачів освіти поповнюється не лише на заняттях. Слід згадати про важливість імпліцитного навчання для засвоєння норм лексичної сполучуваності. Для забезпечення ефективності цього методу навчання необхідно забезпечувати здобувачів освіти достатньою кількістю матеріалу для рецептивної мовленнєвої діяльності. Тематична та стилістична зв'язність матеріалу (наприклад, текстів для читання та аудіювання) забезпечить повторення лексики. Щоб активізувати сприйняття і зробити вивчення лексичного запасу ефективнішим, пропонуються такі завдання:

1) виписувати з друкованого тексту або тексту у аудіо- та відеоформаті слова з теми, яка вивчається;

2) створювати таблицю, в якій перераховані слова групуються за певною ознакою (частинимовна приналежність компонентів, негативна/позитивна характеристика об'єкта або логічний зв'язок з об'єктом тощо);

3) супроводжувати процес рецептивного навчання продуктивними способами, наприклад, переказ тексту з використанням виділених слів, перенесення словосполучень з одного контексту в інший тощо.

Однак якщо здобувачі освіти поставлять перед собою мету навчитися висловлювати свої думки, почуття, враження англійською мовою найповнішим і найточнішим чином, знадобиться безліч вправ, пов'язаних з ефективним і самостійним вибором лексики. Ці завдання і вправи допоможуть, з одного боку, створити мотивацію до повноцінного використання вокабуляру, а з іншого – сприятимуть формуванню стратегії освоєння норм лексичної сполучуваності. Під цими стратегіями розуміється робота з такими джерелами, як словники, зокрема словники сполучуваності (Oxford Collocation Dictionary, The BBI combinatory dictionary), з національними корпусами мов (The British National Corpus, The Corpus of Contemporary American English) і пошуковими системами інтернету.

Робота з кожним із цих джерел має свої особливості. Хоча словники відображають кодифікований мовний стандарт, національні репозиторії можуть показувати результати, що значно виходять за рамки цього стандарту. Тому рекомендується приділити час поясненню принципів роботи з цими джерелами здобувачам освіти. Раніше

згадані національні корпуси мали на своїх сайтах пояснення для користування. Під час пошуку слів і словосполучень видається контекст, визначається сфера вживання в кожному конкретному випадку, частотність вживання. Під час пошуку терміна через Google необхідно слово використати в лапках, а потім оцінити кількість знайдених випадків вживання та їхні джерела.

Для формування навичок роботи із зазначеними джерелами пропонуються у якості прикладу такі завдання:

1) використовуючи корпус сучасної англійської мови, знайти п'ять найчастіших сполучень із досліджуваним словом і вказати контекст уживання;

2) знайти п'ять антонімів досліджуваного слова і вказати контекст вживання;

3) використовуючи корпус і пошукову систему, визначити, чи можуть ці слова сполучатися з досліджуваним словом, і визначити частотність такого вживання, знайти в словниках нормативні словосполучення та перевірити їх за допомогою словників.

Здобуті навички стануть у нагоді під час проведення самостійного дослідження, спрямованого на формування лексичної компетенції. Серед різних видів роботи слід відзначити творчі завдання. Ефективність таких завдань зумовлена їхньою здатністю спонукати до самовираження, задіяти творчу та емоційну сфери особистості. Нижче наведено приклади вправ, спрямованих на навчання норм сполучуваності лексики.

Завдання «Емоційний переказ» полягає у тому, що здобувачі освіти переказують вигадану або газетну статтю від своєї особи або від імені якогось персонажа, вербалізуючи при цьому свої емоції або персонажа. Під час підготовки пере-

казу слід включати якомога більше атрибутивних та адвербіальних фраз.

Виконуючи завдання «Опис дій» кожен здобувач описує одну й ту саму дію, використовуючи поєднання дієслів. Розвиток дії в кожному описі різний: швидкий, повільний, безперервний тощо.

Наступне завдання називається «Опис місцевості». Студенти описують одну й ту саму місцевість, використовуючи якнайбільше сполучень прикметників і прислівників, у різні пори року та в різні дні тижня.

Ефективним є завдання на переробку текстів. Наприклад, особистий лист перетворюється на діловий, переказ газетної статті – на уривок із наукової статті, зустріч друзів – на офіційне привітання, дружній діалог – на наукову дискусію тощо.

Для творчих та талановитих здобувачів освіти корисними стануть вірші з обов'язковим використанням певних граматичних структур, наприклад: A noun – Two adjectives – Three present participles – Two past participles – Two adverbs – A present participle.

Висновки. Отже, для розв'язання проблеми навчання норм лексичної сполучуваності на просунутому етапі необхідно виконати окрему роботу, починаючи з детальної семантизації лексичних одиниць, включно з формуванням стратегій самостійного засвоєння норм сполучуваності у рецептивному та продуктивному плані за допомогою словників та електронних ресурсів. Зроблено висновок про необхідність реалізації цієї роботи на основі творчих навчальних завдань.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці вправ для навчання нормам лексичної сполучуваності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Tefl Bridge. How to Teach ESL Vocabulary. URL: <https://bridge.edu/tefl/blog/teach-esl-vocabulary/>
2. Weiler Andrew. How to Remember Vocabulary. URL: <https://www.strategiesinlanguagelearning.com/how-to-remember-vocabulary/>
3. Pinter Annamaria. Teaching Young Language Learners. Oxford Handbooks For Language Teachers.
4. Курилюк Т. Порушення лексичної сполучуваності слів в українському мовленні студентами-узбеками. *Scientific Collection «InterConf+»*. 2023. № 30 (143), Feb. Pp. 253–258.
5. Сіранчук Н. М. Класифікація мовленнєвих помилок і недоліків у методиці навчання української мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог: Вид-во НаУОА, 2017. Вип. 68. С. 160–165.
6. Черемська О. С. Лексична та граматична інтерференція в сучасній українській літературній мові (на матеріалі преси Харківщини 50–80-х років ХХ століття): монографія. Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. 184 с.
7. Павлова І. Г. Сполучувальні потенції синонімів правда, істина в українській православній проповіді. // *International conference on Eurasian scientific development (December 2, 2017)*. Vienna. С. 52–57.
8. Nation I. S. P. Learning vocabulary in a foreign language, 2000, 611 p.
9. Waheed Mohammad. Teaching Language Methods and Approaches. URL: http://www.academia.edu/36425796/Teaching_English_Language_Methods_and_approaches
10. Pesce Claudia. Teaching English Vocabulary – 10 Fabulous ways To Teach New Words. URL: <http://busyteacher.org/2921-teaching-english-vocabulary-10-fabulous-ways-to.html>

РОЗДІЛ 4 ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

UDC 81'373.72

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.36>

SEMANTIC DEVELOPMENT OF THE POLYSEMOUS LEXEME ENG. FIRE IN THE INTEGRAL STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS

НАПРЯМИ СМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ БАГАТОЗНАЧНОЇ ЛЕКСЕМИ АНГЛ. FIRE В ЦІЛІСНІЙ СТРУКТУРІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Bechko Ya.V.,

orcid.org/0000-0001-6845-2546

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Uman National University of Horticulture*

In our article, we focused on the peculiarities of the semantic display of the polysemantic lexeme English. fire in phraseological context and on the reflection of this development in the integral semantic structure of the group of phraseological units with the corresponding key component in the form of a frame, determining for the interpretation of the FIRE concept at the phraseological level. By phraseological context we understand both the internal structure of phraseological units and the integral structure of the corresponding phraseological groups. Having studied idiomatic phrasemes, we found out whether the set of phraseological units with the mentioned lexeme as their key unit constitutes a system-organizing whole and the role of the lexeme Eng. fire in structuring of the corresponding phraseological group. We also tried to determine whether the lexeme we are studying can acquire a phraseologically related meaning, or, when used as part of phraseological units, it simply implements its system of meanings, inherent to it as a unit of the lexical-semantic system and presented in explanatory dictionaries. Our analysis was aimed at more fully elucidating the content of the FIRE concept and its semiotic-model potential.

In our article, we find out in what way the specific meaning of the word Eng. fire affect the general meaning of the phraseological unit that includes this word. In this regard, the degree of motivational transparency of the internal form of phraseological units is important, because it is this transparency that allows to correlate certain components of the integral meaning of the phraseme with the corresponding lexemes in its composition. However, idioms differ in this sense, having more or less motivational transparency or being opaque because their motivation is either purely conventional or historically obscured.

The analysis of the semantic display of the lexeme Eng. fire at the phraseological level testified that this display is uneven and even selective. Phrase-making activity in the phraseological context of the English language is revealed only by the semantemes “fire, flame” and “making fire”, partially coinciding in terms of their expression of secondary phraseologically related meanings.

Regarding the division of the analyzed phraseological units into nominative and predicative, it should be noted that predicative compounds constitute the main array of the grouping. A common feature for the integral semantics of most of them is the designation of a certain situation, which is distinguished by the feature “nature of effective influence”. As we have seen from the examples, this influence can be constructive and destructive, and this contrast is decisive for the semantic structure of the analyzed group. From a quantitative point of view, phrasemes with the meaning of destructive influence predominate, which gives reason to consider this contrast as a privative one, and phrasemes with the meaning of constructive influence as a marked (by virtue of a smaller number) member of this privative correlation.

It is worth to mention that in many phrasemes, fire is depicted as a source and even a subject of destructive actions aimed at a person and his environment; but such a source may often not be specified precisely as fire, but instead appears precisely as “something unspecified (generalized) and dangerous”. Much less often, fire appears as a source or tool of constructive influence.

The situations described in idioms almost always relate to a person in one way or another, to his relationships with the environment in which he exists.

Key words: semanteme, polysemy, set phrase, structure, frame, inner form, key lexical component, sense development.

У нашій статті ми зосередили увагу на особливостях смислового відображення полісемантичної лексеми англ. *fire* у фразеологічному контексті і на відображенні цього розвитку в цілісній семантичній структурі фразеологічного угруповання з відповідним ключовим компонентом у вигляді фрейму, визначального для інтерпретації концепту FIRE на фразеологічному рівні. Під фразеологічним контекстом ми розуміємо як внутрішню структуру окремо взятих фразеологізмів, так і цілісну структуру відповідних фразеологічних угруповань. Дослідивши фраземи ідіоматичного характеру, ми з'ясували, чи становить сукупність фразеологічних одиниць зі згаданою лексемою як їхньою ключовою одиницею системно організованим цілим і роль лексеми англ. *fire* у структуруванні відповідного фразеологічного

угруповання. Ми також спробували визначити, чи може досліджувана нами лексема набувати фразеологічно пов'язаного значення, чи, вживаючись у складі фразеологізмів, вона просто реалізує свою систему значень, властиву їй як одиниці лексико-семантичної системи і подану в тлумачних словниках. Наш аналіз був спрямований на повніше висвітлення змісту концепту FIRE і його семіотико-модельний потенціал.

У нашій статті ми з'ясуємо як конкретно значення слова англ. *fire* впливають на загальний зміст фразем, до складу яких входить це слово. У цьому плані важить ступінь мотиваційної прозорості внутрішньої форми фразеологічних сполук, адже саме ця прозорість дозволяє співвіднести ті чи інші компоненти цілісного значення фраземи з відповідними лексемами в її складі. Проте ідіоматичні фраземи відрізняються у цьому сенсі, маючи більшу чи меншу мотиваційну прозорість або ж і будучи непрозорими тому, що їх мотивація є або суто умовною, або історично затемненою.

Аналіз смислового відображення лексеми англ. *fire* на фразеологічному рівні засвідчив, що це відображення є нерівномірним і навіть вибіркоким. Фразеотворчу активність у фразеологічному контексті англійської мови виявляють лише семантими «вогнь, полум'я» і «ведення вогню», частково збігаючись і в плані вираження ними вторинних фразеологічно пов'язаних значень.

Щодо поділу аналізованих нами фразем на номінативні і предикативні, слід зауважити, що предикативні сполуки становлять основний масив угруповання. Спільною рисою для цілісної семантики більшості з них є позначення певної ситуації, що розрізняється за допомогою ознаки «характер результативного впливу». Як ми бачили з прикладів, цей вплив може бути конструктивним і деструктивним, і саме це протиставлення є визначальним для семантичної структури аналізованого угруповання. У кількісному плані переважають фраземи, у яких ідеться про деструктивний вплив, що дає підставу розглядати це протиставлення як привативне, а фраземи із значенням конструктивного впливу – як маркований (за ознакою меншої чисельності) член цієї привативної кореляції.

Варто зазначити, що в багатьох фраземах вогнь зображується як джерело й навіть суб'єкт деструктивних дій, спрямованих на людину та середовище її існування; але таке джерело часто може й не конкретизуватись саме як вогнь, натомість виступаючи саме як «щось неконкретизоване (узагальнене) й небезпечне». Значно рідше вогнь фігурує як джерело чи інструмент конструктивного впливу.

Ситуації, описані у фраземах, практично завжди в той чи інший спосіб стосуються людини, її зв'язків з оточенням, у якому вона існує.

Ключові слова: семантима, багатозначність, фразема, структура, фрейм, внутрішня форма, ключове слово, смисловий розвиток.

Problem and task setting. In our article we focused on the research of the peculiarities of the semantic display of the polysemantic lexeme Eng. *fire* in the phraseological context, by which we understand both the internal structure of individual phraseological units and the integral structure of the corresponding phraseological groups. Accordingly, we set ourselves the following tasks: 1) to establish the peculiarities of the display of lexical polysemy of the key lexeme Eng. *fire* in phraseological context; 2) to find out whether the set of phraseological units with the mentioned lexeme as their key unit constitutes a systematically organized whole; 3) in case of a positive answer to the second question, to determine the role of the lexeme of Eng. *fire* in the structuring of the corresponding phraseological group. We will also try to determine whether the lexeme we are studying can acquire a phraseologically related meaning, or, when used as part of phraseological units, it simply implements its system of meanings, inherent to it as a unit of the lexical-semantic system and presented in explanatory dictionaries.

The aim of the paper. The research of functioning of the lexeme Eng. *fire* from this point of view is relevant, as our analysis will help to more fully illuminate the meaning of the FIRE concept and its semiotic-model potential. In general linguistics this analysis is of interest for the development of the problem of the nature of the semantic representation of polysemous lexical units at the phraseological level.

Thus, we have to find out how specifically the meaning of the lexeme Eng. *fire* affect the general meaning of the phraseological unit that includes it. In this regard, the degree of motivational transparency of the internal form of phraseological compounds is important, because this transparency allows to correlate certain components of the integral meaning of the phraseological unit with the corresponding lexemes in its composition. However, idiomatic phrases can differ in this sense, having more or less motivational transparency, or being opaque because their motivation is either purely conventional or historically obscured.

Analysis of recent scientific papers. Lexemes for designation of high-temperature processes and phenomena in various aspects of their manifestation and taking into account the peculiarities of different languages are studied by such linguists as T.O. Chernysh, I.V. Besedovska, N.V. Batryn, Y.V. Bechko, [1; 2; 3; 4; 5; 6]. The object of our research is idiomatic phrases, as well as comparative phrases and proverbs (due to their inherent figurative and expressive nature).

Main material presenting. We start with the examples in which the lexeme Eng. *fire* is used in its original, literal meaning, it denotes *fire*, taken in terms of its various properties (sometimes these phrases can be interpreted in another, in particular generalized sense), e.g.: *fire and water are good servants, but bad masters* [7, p. 78]; *the fire which lights (warms) us*

at a distance will burn us when near [7, p. 78] (in a broader sense, this proverb can mean “everything is good in moderation”); also see comparative phrases: *get on like a house on fire (afire)* [7, p. 77]; *as red as fire* [7, p. 84]; *burn like fire* [7, p. 77]; *like a forest fire (like wild fire)* [7, p. 78].

We established that the lexeme Eng. *fire* occurs in both nominative and predicative compounds. The analysis of the previous phraseological units showed that the lexeme Eng. *fire* here does not mean fire itself, but fire-like phenomena and material objects related to it in a certain way, compare with: *Hermes' (St. Elmo's) fire* [7, p. 78], *fires of heaven (heavenly fires)* poetic “stars” [7, p. 78], *fire and brimstone* [7, p. 78] and *the fires of hell* – metonymic designations of “fiery Gehenna” [7, p. 78] (the first expression is also used as a swear word – as noted by L.O. Pavlovska, for the lexemes denoting fire, their use in formulas expressing a bad attitude towards the addressee is typical, but they are absent in formulas with a benevolent meaning [8, p. 8]). Here we will include St. Anthony's fire “*beshykh*” [7, p. 78], as well as the names of strong alcoholic beverages: *liquid fire* [7, p. 78] and *fire water* [7, p. 77]. It is interesting to note that in the last two examples, “fire” as a motivational feature emphasizes the burning tactile sensation of the drink, unlike such names as Eng. *brandy* or Ukr. *horilka* the internal shape of which is related to the thermal processes of making the corresponding drinks [1, p. 80].

We also identified such nominative compounds in which the lexeme Eng. *fire* is used in a figurative sense associated with positive phenomena of the spiritual sphere (enthusiasm, unquenchable desire to achieve a high and noble goal, inspiration), for example: *sacred fire* [9, p. 652], *Promethean fire* [9, p. 279]. Instead, the phraseological unit to indicate excitement and enthusiasm, Eng. *fire and fury* is quite ambiguous regarding the semantics of the internal form, since the name of fire can independently indicate elevated emotional and affective states, and such use is usual for it [9, p. 652].

In the composition of predicative idiomatic compounds, the lexeme Eng. *fire* in its basic, literal semantic version expresses a fairly wide range of derived meanings. The most common of them is “a source of intense destructive, mainly negative, but not always physical influence”: *a burnt child dreads the fire* [9, p. 277]; *a small fire is quickly trodden out* [9, p. 516]; *pull smb's chestnuts out of the fire* [7, p. 145]; *put the fat to the fire* [9, p. 264]; *play with fire* [7, p. 114]; *between two fires* [9, p. 277]; *put one's finger in the fire* [9, p. 276]; *heap coals of fire on smb's head* [7, p. 157]; *fire and sword*

[9, p. 321]; *go through fire and water* [9, p. 432]; *a brand from (out of) the fire* [9, p. 279]; *drive out fire with fire* [9, p. 277]; *out of the frying pan into the fire* [9, p. 301]; *pull (snatch) smb (smth.) out of the fire* [9, p. 279]; *strike fire* [9, p. 279]; *breathe fire* [9, p. 278]. Among the specified phraseological units there are examples used to express interpersonal relations of a negative nature (*breathe fire* [7, p. 78]). In such cases, the semantics of fire serves to express a destructive influence, which has two aspects: external, which refers to the expression of a negative attitude, and, of course, emotional, which is the motivator of the external manifestation of this or that negative attitude.

It is interesting to note the examples where the lexeme Eng. *fire* expresses a destructive influence, the result of which, however, gives positive consequences, as, for example, in biblicalism *heap coals of fire on smb's head* “to embarrass someone”, which appears in the Old (Parables, 25: 21–22) and New (Essay of St. Paul to the Romans, 12: 20) Testaments (pop.: *If thine enemy be hungry, give him bread to eat; and if he be thirsty, give him water to drink: For thou shalt heap coals of fire upon his head, and the LORD shall reward thee* [10, p. 675–676]); compare also *drive out (fight) fire with fire*. The fact is that a destructive force can be directed to fight something negative (also destructive in nature), then it acts as something positive; it can be said that the “minus for minus gives plus” scheme works here.

In addition to the destructive meaning, in predicative compounds the studied lexeme Eng. *fire* is also used, although less often, in the meaning “purposeful effective constructive activity”. Such activity is mostly evaluated positively, e.g.: *on the fire* [7, p. 79] (in contrast to the compound *on fire* “very attractive, erotic”, this phrase means “in work, in the process of becoming”); *(not) set the Thames / the world on fire* [7, p. 79]; *have many irons in the fire* [9, p. 411]; *keep the home fires burning* [9, p. 278].

This enantiosemy of the word Eng. *fire* in the phraseological context can be compared with the already mentioned proverbs, which represent fire as a source of ambivalent influence, that is, as an element whose action can produce both positive and negative results (Eng. *the fire which lights (warms) us at a distance will burn us when near; fire and water are good servants, but bad masters* [9, p. 411]).

The opposition of destructive and constructive influence is neutralized in the context of the proverb Eng. *there is no smoke without fire* [11, p. 939], where *fire* functions as a figurative symbol of effective action as such, regardless of the nature of its consequences.

Another meaning of the studied lexeme Eng. *fire* in predicative idiomatic phrases is “intensifying positive influence on a person, on his actions and psyche”: Eng. *build (light) a fire under smb* [9, p. 277]; *where is the fire?* [9, p. 279]. It should be noted that the source of such influence can be either another person (in the first example) or a certain material reason (in the second).

In a separate group, we put phraseological units in which lexeme Eng. *fire* is used to indicate such an internal factor influencing human behavior, which is the internal emotional and affective states of this person. Therefore, fire is interpreted here as passion, inspiration, excitement, energy, initiative: Eng. *a fire in the blood* [7, p. 78]; *full of bush fire* [7, p. 278]; *a ball of fire* [7, p. 62]; *fire in one's belly* [9, p. 597]; *on fire* [12, p. 264]. Thus, the semanteme “fire” in its secondary idiomatic application shows a connection both with the realm of emotional-affective semantics and, in general, with the semantic sphere associated with the internal, mental characteristics of a person.

In the idiomatic set phrase Eng. *be on fire* [9, p. 597], the lexeme Eng. *fire* acquires the meaning “painful, unpleasant sensations associated with a pathological, painful condition, in particular with high temperature, fever”: (compare also the already mentioned English names of absinthe and alcohol drinks, similarly motivated by the semantics of unpleasant somatic sensations).

Having established the given meanings, we can state that the feature common to all of them is the expression of a certain influence (destructive or constructive, negative or positive), as a result of which its object leaves its usual state.

As for other, secondary semantic varieties of the noun Eng. *fire* (as already mentioned, they have meanings that express emotional experiences, namely inspiration, passion, ardor, e.g.: Eng. *a fire in the blood*; *full of bush fire*; *a ball of fire*; *on fire*, painful bodily sensations and conditions, including pain, increased body temperature, heat, fever: *be on fire*; *St. Anthony's fire*, and also the lexeme Eng. *fire* is actively used in the military sphere to denote shooting (fire)), our analysis showed that the phraseological activity, although much less and semantically limited, is revealed only by the semanteme “firing, firing a firearm”. This meaning is reproduced in the internal form of phraseological units in an indirect way, as a result of which its reflection at the level of a complete, “superficial” phraseological meaning is reduced, as far as can be judged, to two types already established in relation to the semanteme “fire”: 1) “a source of intense destructive (and mainly negative) influence” (and this source acts in the field

of interpersonal relations): Eng. *come under fire* [9, p. 597]; *unde running fire* [9, p. 279]; *direct one's fire against* [9, p. 277]; *r fire* [9, p. 279]; *open fire* [9, p. 279]; *stand fire* [9, p. 279]; *draw fire from smb (upon oneself)* [7, p. 77]; *baptism of fire* [7, p. 64]; *in the line of fire* [7, p. 199]; 2) “purposeful, effective (and positively evaluated) activity” (and in general it refers to certain negative points in the implementation of such activity): Eng. *hang fire* [9, p. 78]; *hold (one's) fire* [9, p. 78]; *miss fire* [9, p. 79].

Conclusions. Thus, the analysis of the semantic representation of the lexeme Eng. *fire* at the phraseological level testified that this display is uneven and even selective. Phrase-making activity in the phraseological context of the English language is revealed only by the semantemes “fire, flame” and “making fire”, partially coinciding in terms of their expression of secondary phraseologically related meanings.

Returning to the division of the analyzed phraseological units into nominative and predicative, it should be noted that predicative compounds constitute the main array of the phraseological group. A common feature for the integral semantics of most of them is the designation of a certain situation, distinguished by a feature “the nature of effective influence”. As we have seen from the examples, this influence can be constructive and destructive, and this contrast is decisive for the semantic structure of the analyzed phraseological group. From a quantitative point of view, phrasemes with the meaning of destructive influence predominate, which gives reason to consider this contrast as a private one, and phrasemes with the meaning of constructive influence as a marked (on the basis of smaller number) member of this private correlation.

Summarizing all of the above, it is worth noting that in many phraseological units, fire is depicted as a source and even a subject of destructive actions aimed at a person and his environment; but such source often may not be specified precisely as fire, but instead appears precisely as “something unspecified (generalized) and dangerous”. Much less often, fire appears as a source or tool of constructive influence.

The situations described in idioms almost always relate to a person in one way or another, to his relationships with the environment in which this person exists, including with other people. Accordingly, the subject and/or object of said generalized or specifically “fiery” destructive influence is often the person himself. Much less often interpersonal relations have a constructive character.

Therefore, fire is understood in phraseological units as a natural phenomenon, closely and

ambivalently connected with human existence. This understanding is reflected in the fact that for phraseological units with the corresponding key lexeme Eng. *fire* there is the defining frame, which includes, as its main component, an intensive productive action differentiated by the characteristic of “constructiveness/destructiveness”, with which such semantic components of the frame as “person”, “fire” and “source of dangerous influence” are correlated.

The prospects for further research. Continuation of studies in this direction includes the involvement in

the analysis of other words, semantically more or less closely related to the noun Eng. *fire*, in particular we must involve lexemes for the designation of various thermal objects, processes, and features, as well as the use of lexical and phraseological material of other languages. As a result, all these studies should deepen our ideas about the role and place of concepts related to the designation of fire and other high-temperature phenomena in the linguistic picture of the world, taken in its universal and concrete, ethno-cultural and cultural-historical features.

REFERENCES:

1. Черниш Т. О. Морфологічні та семантичні особливості відображення іє. **gı̄her-* / *gı̄hor-* «горіти» у дієслівних континуантах псл. *gorěti / *goriti / *garati. *Мовознавство*. 2015. № 3. С. 77–87.
2. Черниш Т. О. Слова на позначення високої температури (на матеріалі української та польської мов). *Польсько-український бюлетень : Київські полоністичні студії*. К., 2010. Т. 16. С. 482–495.
3. Беседовська І. В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки). *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2009. № 46. С. 162–165.
4. Батрин Н. В. Інваріантні значення і типові смисли англійських прикметників семантичного поля температурної ознаки : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2003. 19 с.
5. Бечко Я. В. Смысловый розвиток ад'єктива термічної семантики нім. *heiß* у контексті внутрішньої форми фразем. *Науковий журнал. Закарпатські філологічні студії*. Випуск 21. Ужгородський національний університет, 2022. С. 187–190.
6. Бечко Я. В. Роль конотативно-асоціативних рис найменувань вогню фразеологічному контексті. *Науковий журнал. Закарпатські філологічні студії*. Випуск 27. Том 1. Ужгородський національний університет, 2023. С. 130–135.
7. Longman Dictionary of English Idioms / edited by Thomas Hill Long. Harlow: Longman, 1979. 387 p.
8. Павловська Л. О. Вербальні формули побажань у різноструктурних мовах: прагмасемантичний і лінгвокультурний аспекти: автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.17. Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного. Рівне, 2009. 18 с.
9. Longman Dictionary of Contemporary English. Harlow: Pearson, 2003. – 1949 p.
10. The Holy Bible containing Old and New Testament translated out of the original tongues and with the former translations diligently compared and revised by His Majesty's special command. Authorized King James version. – London: Trinitarian Bible Society; Cambridge: Cambridge University Press, s.a. 1235 p.
11. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. К.: Рад. школа, 1969. 1052 с.
12. Spears R. A. Dictionary of American Slang. Lincolnwood, Ill.: NTC, 1991. 528 p.

МОВА ЯК СКЛАДОВА ІСНУВАННЯ КУЛЬТУРИ

LANGUAGE AS A COMPONENT OF THE EXISTENCE OF CULTURE

Вербницька Л.О.,

orcid.org/0000-0003-0329-4553

кандидат філологічних наук,

*завідувач кафедри українознавства та міжкультурної комунікації
Навчально-наукового інституту психології та соціального захисту
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

У статті розглядається проблема взаємодії мови та культури. Об'єднання різних підходів до вивчення цього питання дає змогу визначити ключові особливості мови в умовах активної взаємодії з культурою. Актуальність дослідження обумовлена тим, що сьогодні мова все частіше стає предметом уваги філософів, мовознавців, лінгвістів та культурознавців, адже існування багатьох проблем у цих галузях науки та їх вирішення пов'язані з мовою.

Встановлено, що багато століть відомі вчені зосереджують свою увагу на проблемі співвідношення мови та культури, але це питання залишається все ще дискусійним: дехто вважає, що мова відноситься до культури як частина до цілого, інші – що мова лише форма вираження культури, треті – що мова не є ні формою, ні елементом культури. У статті як приклади наводяться думки щодо взаємодії мови та культури таких вчених, як Гумбольдта, Ворфа, Брунера, Піаже, Гердера, Фіхте та інших.

На думку автора статті, мова – це продукт культури, важливий її компонент і умова її існування. Крім того, вона є специфічним способом буття культури та чинником формування культурних кодів. З іншого боку, відносини між мовою і культурою можна розглядати як відносини між частиною і цілим. Автор наголошує, що мова – це одночасно і компонент культури, і її інструмент. Але водночас вона автономна стосовно культури і може розглядатися як самостійна система знаків, відірвана від культури, як це робилося в традиційній лінгвістиці.

У статті зроблено висновок, що мова є багатограним і унікальним явищем культури. На думку автора статті, мова і культура взаємопов'язані й не можуть бути розділені, оскільки перебувають у відносинах двох векторів, при цьому мова не може існувати поза культурою, а культура не може існувати поза мовою. Неоднозначність розуміння взаємозв'язку мови та культури свідчить про складність цієї проблеми й підтверджує її багатовікову актуальність.

Ключові слова: культура, культурний детермінізм, лінгвістичний детермінізм, мова, національний менталітет, світогляд.

The article deals with the problem of interaction between language and culture. The combination of different approaches to the study of this issue allows us to identify the key features of language in the context of active interaction with culture. The relevance of the study is due to the fact that today language is increasingly becoming the subject of attention of philosophers, linguists, linguists and cultural studies, because the existence of many problems in these fields of science and their solutions are related to language.

It has been established that for many centuries famous scholars have been focusing on the problem of the relationship between language and culture, but this issue is still controversial: some believe that language relates to culture as a part of the whole, others that language is only a form of cultural expression, and still others that language is neither a form nor an element of culture. The article cites as examples the opinions on the interaction between language and culture of such scholars as Humboldt, Worf, Bruner, Piaget, Herder, Fichte, and others.

According to the author of the article, language is a product of culture, an important component of it and a condition of its existence. In addition, it is a specific way of being of culture and a factor in the formation of cultural codes. On the other hand, the relationship between language and culture can be seen as a relationship between part and whole. The author emphasizes that language is both a component of culture and its tool. But at the same time, it is autonomous in relation to culture and can be viewed as an independent system of signs, detached from culture, as was done in traditional linguistics.

The article concludes that language is a multifaceted and unique cultural phenomenon. According to the authors of the article, language and culture are interconnected and cannot be separated, as they are in the relationship of two vectors, while language cannot exist outside of culture, and culture cannot exist outside of language. The ambiguity of understanding the relationship between language and culture testifies to the complexity of this problem and confirms its centuries-old relevance.

Key words: culture, cultural determinism, linguistic determinism, language, national mentality, worldview.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з головних проблем культурно-лінгвістичних досліджень є роль мови у становленні культури та феномен культурного діалогу. Президент НАН України Борис Патон наголошував, що «зіставлення таких понять, як «мова» і «куль-

тура», для України має фундаментальне значення, яке ще більше зростає у зв'язку з тими викликами й загрозами, які зараз постали перед країною» [8].

Взаємовплив мови та культури є складним і потребує розгляду з різних точок зору. Культура як сукупний результат людської діяльності відображає інформацію про рефлексивне самосприй-

няття людини в процесі її життєвої практики та втілює національний менталітет. Образ світу як глобальний образ формується в людей у процесі їхніх контактів з різними народами. Мовну картину світу етносу слід розглядати як своєрідну модель, зумовлену світоглядом етносу, нормами поведінки його представників та їхньою мовною інтерпретацією навколишнього світу.

Актуальними залишаються також питання про природу мови та її функції в суспільстві та культурі. Мова є предметом дослідження різних дисциплін, зокрема культурології, філософії, психології, логіки, семіотики, лінгвокультурології тощо. Люди досить рано виявили, що володіння мовою (мовленням) є однією з найважливіших відмінностей людини від тварин і що здатність говорити тісно пов'язана зі здатністю мислити. Питання про походження і природу мови – одне з найдавніших у науці: починаючи з XVII ст. інтерес до нього координувався пошуком «універсальної мови» культури та спробою побудувати універсальну граматику, що передбачає існування перших примітивних мов, як-от: іврит і латина [13, с. 177].

Згідно з «природною» теорією мови Платона, ім'я будь-якого предмета відповідає його сутності [19, с. 38]. Таким чином, Платон встановлює живий, безпосередній зв'язок між онтологією і мовою. Згідно з аристотелівською теорією, імена даються об'єктам «за встановленням», тобто за договором між людьми, і не залежать від сутності або природи позначуваного об'єкта [14, с. 523]. Саме така думка стала домінуючою в європейській культурі нового часу. З XVIII–XIX ст. мовні проблеми вивчала переважно лінгвістика – окрема і самостійна наука. У XX ст. мова стала предметом міждисциплінарних досліджень, і питання про співвідношення мови та культури знову набуло актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом тривалого часу специфіка співвідношення понять «мова» та «культура» розглядалися у працях лінгвістів, філософів, логіків, у розвідках з теорії та історії культурології. Цю проблему досліджували свого часу В. Гумбольдт [15], Ф. Боас [11], Б. Ворф [20] та ін. З-поміж українських науковців слід згадати В. Богущього, який досліджував категорію цінності в лінгвокультурології [3]. У працях С. П. Бибики розглядалася усна літературна мова в українській культурі повсякдення [2]. М. В. Лисинюк присвячує свої розвідки мові ЗМІ як показнику мовної культури сучасного суспільства [6]. В. П. Жижченко вивчає взаємозв'язок української мови та культури [4].

Попри значну кількість розвідок питання взаємозв'язку та взаємовпливу мови та культури залишається невирішеним, оскільки будь-який спосіб його вирішення навряд чи може бути повністю вичерпаним – багатоаспектність цієї проблеми зумовлює її комплексність та неоднозначність.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні ролі мови у розвитку культури через їхній безпосередній взаємозв'язок. Означена мета передбачає розв'язання таких конкретних завдань: проаналізувати науковий доробок щодо вивчення взаємозв'язку мови та культури; визначити основні підходи щодо вивчення цього питання науковцями різних галузей знань.

Виклад основного матеріалу. Як наголошував Гумбольдт, «мови – це ієрогліфи, в які людина поміщає світ і свою уяву; завдяки різноманітності мов для нас стає досяжним багатство світу і багатство того, що ми досягаємо своїм розумом у ньому; і буття людини стає для нас просторішим, адже мови щедро обдаровують нас різними способами мислення і сприйняття» [15, с. 44].

Про співвідношення мови й культури написано чимало: згідно з концепцією К. Леві-Строса, «мова – це продукт, частина й умова культури»; Р. О. Шолль стверджує, що «мова – це культурний інструмент, який створює й передає спільнота, група» [17, с. 175]. Вибір індивідом тієї чи іншої мови, його асиміляція в тій чи іншій мовній формі визначається винятково суспільством, етнічною та соціальною групою або культурно-історичною єдністю, до якої належить індивід, тому Р. О. Шолль визначає мову як «соціальну форму передачі думки» [19, с. 54].

Зі свого боку, А. Н. Вайтхед стверджує, що «людська цивілізація є продукт мови, а мова є продукт цивілізації, що розвивається» [1, с. 77]. У лінгвокультурології широко поширене розуміння мови, сформульоване П. М. Біцилли: «Мова щодо своєї будови, своєї лексики є одна з найважливіших сторін культури, можливо, найважливіша» [19, с. 105]. Уперше в історії філософії мислителі XVIII ст. звернулися до вивчення культури як найважливішого аспекту життя суспільства і до ролі мови в життєдіяльності людини. Культуру розуміли як результат духовної діяльності людей. Так, Й. Гердер називав її «крихким одкровенням сутності народу» [9, с. 14].

Варто зазначити, що існування у світі культури визнається мислителями XVIII ст. природним станом людини. За Й. Гердером, людина, живучи серед людей, не може «відмовитися від культури» [1, с. 91]. Мова розглядається як головна умова існування людини, бо мова уможливила розвиток

розумової сфери людини. І. Г. Фіхте, послідовник Канта, а згодом і його критик, переконаний, що призначення людства в забезпеченні постійного прогресу культури [10, с. 47].

Ф. Шеллінг називав культуру «другою природою, яку в процесі своєї діяльності створює людина, надбудовуючи її над першою». На думку Л. Феєрбаха, «мова є критерієм, що визначає рівень людської культури» [17, с. 128]. Вирішальну роль мови в розумовій діяльності людини Г. Гегель визначав тим, що «думка проявляє себе, насамперед, у мові» [9, с. 21].

Таким чином, усім представникам німецької класичної філософії притаманна висока оцінка ролі мови.

Ідея про мову як найважливіший компонент психічної діяльності людини, висунута німецькими мислителями XVIII ст., стала стрижнем вчення В. Гумбольдта, а її ключові положення – фундаментальною основою сучасної концепції мови. Його ідея про те, що мова закладена в природі людини й необхідна для розвитку духовних сил і формування світогляду, отримала розвиток у багатьох галузях гуманітарних наук [15, с. 25]. В. Гумбольдт визначив пріоритетні напрями подальших досліджень взаємозв'язку мови, культури та мислення. У своїх працях учений прагнув довести, що інтелектуальна діяльність і мова – це одне й те саме.

Наслідуючи ідею Й. Канта про відмінність трансцендентального і трансцендентного [17, с. 201], В. Гумбольдт вважав, що зв'язок думки, органів мови і слуху з мовою також незрозумілий, як незрозумілий устрій людської природи. На думку вченого, мова втілює своєрідність національного світогляду і національної культури.

Б. Ворф стверджував, що «мисленнєва діяльність людини зумовлена граматичними моделями її власної мови: людина мислить у рамках певної мови – англійської, санскриту, китайської чи будь-якої іншої» [20, с. 37]. Мова постає як реалізована «внутрішня форма» вираження культури як поза-мовного змісту предметно-поняттєвого характеру, а культура перебуває під безпосереднім впливом мови як процес освоєння людиною дійсності та як чинник, що впливає на розвиток людського суспільства. У цьому суть відомої «теорії лінгвістичної відносності» Сепіра-Ворфа, згідно з якою, по-перше, мова визначає спосіб мислення тих, хто нею розмовляє, а по-друге, спосіб сприйняття реального світу залежить від того, якою мовою мислить суб'єкт пізнання.

Б. Ворф частково визнавав вплив культури на мову, але вважав цей вплив незначним і повіль-

ним, при цьому, на думку вченого, мовні явища впливають на культуру швидше, ніж культура на мову. Попри всю абсолютизацію ролі мови Б. Ворф наголошував на складності природи взаємовідносин мови й культури, стверджуючи, що «мова і культура є чимось єдиним» [20, с. 58].

Автори гіпотези лінгвістичної відносності відійшли від поглядів свого попередника і вчителя Ф. Боаса в трактуванні взаємозв'язку мови і культури. Ф. Боас не схвалював прямої відповідності між станом мови, розвитком культури та інтелектуальною діяльністю, а вважав, що лексична система формується в підсвідомості людей. Визнаючи можливий вплив формування традицій, Ф. Боас на основі даних польових досліджень стверджував, що «мовні особливості чітко відбиваються в звичаях людей у всьому світі». Тут він радше підтримував погляд культурного детермінізму і визнавав вплив культури на мислення і мову. Вчений вважав, що мова відображає стан культури та слідує потребам культури у своєму розвитку. Ф. Боас не заперечував впливу мови на культуру, наголошуючи, що «мовні одиниці відіграють важливу роль у формуванні культурних відносин і можуть слугувати символом цих стосунків» [1, с. 75].

Визнання мовного детермінізму характерне для багатьох учених. Прихильники цього напряму вважають хибним трактування, згідно з яким мова є відзеркаленням людської свідомості, ідеальною сутністю, яка розвивається незалежно від людини й переслідує власні цілі. Дослідники, які дотримуються антилінгвістичної традиції, вважають, що в психічній сфері людини існує вроджена «універсальна» мовна когнітивна структура, що передує мові та на основі якої в процесі соціалізації дітей, які потрапляють у світ навколишніх мов, конструюються індивідуальні етнічні мови. Ж. Піаже, наприклад, незважаючи на високу оцінку ролі мови в когнітивному розвитку людини, підкреслює її «вторинність», вважаючи, що «мова є частиною ширшого контексту – контексту, підготовленого різними стадіями сенсомоторного інтелекту» [18, с. 55]. Роль мови Ж. Піаже вбачає в тому, що вона передає індивіду готову, сформовану систему понять.

У дослідницькій літературі розглядаються два вектори культурного детермінізму. Один із них постулює домінування культури щодо мислення, інший стверджує детермінуючу роль культурних чинників щодо мови. Дж. Брунер виокремлює мову як один із найважливіших чинників, що впливають на пізнавальну діяльність людини, та вважає, що «індивідуальний розвиток людини

багато в чому залежить від культурних умов, у яких вона виросла» [12, с. 37]. Зі свого боку, Д. Гаймс вважає, що «люди, які належать до різних культур, володіють особливими комунікативними системами, а не одними й тими самими природними комунікативними можливостями, що дає змогу стверджувати, що культурні цінності та вірування почасти створюють мовну реальність» [16, с. 124]. Згідно з цим підходом, мова має вплив на культуру, а культура впливає на вираження понять і категорій у мові.

Автори книги «Мова і нація» Василь Іванишин та Ярослав Радевич-Винницький [5] стверджують: «Багатство національної культури, її цілісність забезпечує структурну повноту і багатство мови. І навпаки: високорозвинена мова дає можливість творити цілісну, всеохоплюючу культуру. Тому всяке зазіхання на культуру ставить під загрозу мову і всякі обмеження мови є загрозою для культури». Думку авторів розділяє український мовознавець Валерій Петрович Жижченко, який, вивчаючи взаємозв'язок мови та культури, наголошував, що «народ, втрачаючи свою культуру, перестає бути народом, суб'єктом історичного процесу. <...> Культура ж народу невідривна від мови, неможлива без неї. Недарма мову називають душею народу» [4].

Слід зазначити, що для українців питання мови та культури є особливо важливим, про що свідчать щорічні заходи, присвячені цим питанням, як-от круглий стіл «Мова і культура», який традиційно відбувається у Національній бібліо-

теці України імені В. І. Вернадського. Мета цього заходу полягає у демонстрації нових досягнень наукових установ у формуванні лінгвістичного й культурно-історичного вітчизняного інформаційного ресурсу.

Варто згадати й про значну роль українських журналістів у пошуку вирішення питання мови та культури, серед яких, наприклад, Михайло Міщенко, який у своїй статті «Мова, культура, політика» [7] зазначає, що «... мова є не відображенням реальності, як може здаватися – це і є сама реальність, та реальність, яка твориться людьми та культурою».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зробити висновок, що мова і культура взаємопов'язані й не можуть бути розділені. Крім того, мова і культура перебувають у відносинах двох векторів, причому мова не може існувати поза культурою, а культура не може існувати поза мовою. Неоднозначність розуміння взаємозв'язку мови та культури свідчить про складність цієї проблеми й підтверджує її багатовікову актуальність. Вивчення взаємозв'язку мови та культури в науці здійснюється в рамках різних підходів і теорій. Згідно з цими теоріями, мова втілює в собі своєрідність народу, його національне бачення світу і є основою культури.

Перспективу подальших розвідок вбачаємо у виявленні особливостей дослідження української мови у взаємозв'язку з історією та літературою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень. К.: ВЦ «Академія», 2011. 240 с.
2. Бирик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення: комунікативно-прагматичний та нормативний аспекти: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ, 2013. 41 с.
3. Богуцький В. Основоположні категорії лінгвокультурології: категорія цінності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 58. С. 21–23.
4. Жижченко В. П. Мова і культура. *Гуманітарне знання у викликах сучасності: зб. наук. пр.* Дніпро: НГУ, 2017. С. 156–166.
5. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 218 с.
6. Лисинюк М. В. Мова ЗМІ як показник мовної культури сучасного суспільства. *Культура і сучасність: альманах*. 2020. № 2. С. 33–38.
7. Міщенко Михайло. Мова, культура, політика. URL: <https://uain.press/news/ukraine/mova-kultura-polityka-1063857>
8. Мова і культура. Досягнення наукових установ на зламі історичної доби. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2118>
9. Ba A. O. Herder's Ideas for a Philosophy of Human History (1784-1791), or: the Anthropological De-struction of "Africa". *Konturen*. 2020. № 11. Pp. 11–28.
10. Bacin Stefano, Owen Ware. *Fichte's System of Ethics: A Critical Guide*, Cambridge: Cambridge University Press. 2021.
11. Boas F. *Linguistics and Ethnology. Language in Culture and Society*. N. Y. etc.: Harper and Row, Publishers, 1964. 449 p.
12. Bruner Jerome S. *Coded Communications: Symbolic Psychological Anthropology*. University of Chicago Press; Chicago: 2005.

13. Hashi Hisaki. The ousia of Aristotle and the idea of Plato – In view of comparative philosophy. *Biocosmology – neo-Aristotelism*. 2015. Vol. 5. № 2. P. 174–185.
14. Hawkins Stephen B. Desire and Natural Classification: Aristotle and Peirce on Final Cause. *Transactions of the Charles S. Peirce Society: A Quarterly Journal in American Philosophy*. 2007. Vol. 43. № 3. P. 521–541.
15. Humboldt, Wilhelm von. *Ausgewählte Schriften*. Zenodot Verlagsgesellschaft, 2014. 88 s.
16. Hymes D. On communicative competence. In J.B. Pride and J. Holmes (eds.). *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin. 1972.
17. Kullmann's Kleine Schriften – (W.) Kullmann Philosophie und Wissenschaft in der Antike. *Kleine Schriften zu ihrer Geschichte und ihrer Bedeutung für die Gegenwart*. (Philosophie der Antike 20.), Stuttgart: Franz Steiner, 2010. 363 p.
18. Piaget J. Language within cognition. *Language and Learning*. Camb., Massachusetts: Harvard University Press, 1980. 167 p.
19. Piechowiak M. Plato's Conception of Justice and the Question of Human Dignity. Berlin, 2019. 296 p.
20. Whorf B. The relation of habitual thought and behavior to language. *Language, Thought and Reality*. N. Y.; L., 1956. 258 p.

УДК 81

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.38>

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ МЕТАФОРИЧНИХ ВИРАЗІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

LINGUISTIC AND COGNITIVE ANALYSIS OF METAPHORICAL EXPRESSIONS IN ENGLISH AND UKRAINIAN

Зайцева К.І.,

orcid.org/0000-0001-7171-4826

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Хорошун О.О.,

orcid.org/0000-0002-8793-3916

викладач кафедри англійської мови та прикладної лінгвістики

Навчально-наукового інституту іноземної філології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Журкова О.Л.,

orcid.org/0000-0001-8113-7196

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Державного торговельно-економічного університету

У статті проведено лінгвокогнітивний аналіз метафоричних виразів в англійській та українській мовах, з акцентом на виявлення та класифікацію структури метафоричних виразів та аналізу спільностей та відмінностей у їхньому використанні в обох мовах. Визначено метафору як вирішальний компонент мови, який має значущий вплив на формування сприйняття світу кожною особою. Вона не просто насичує мову образністю та виразною енергією, але також сприяє поясненню різноманітних понять та феноменів. З'ясовано, що аналітика метафоричних висловлювань є інтегральною частиною лінгвістичних та когнітивних наукових досліджень. Застосовано методи контент-аналізу, корпусного аналізу та компаративного аналізу для збору та вивчення широкого спектру метафоричних виразів з різних тематичних областей в англійській та українській мовах. Ілюстративний матеріал взято із корпусів англійської та української мов (International Corpus of English та Генерального регіонально анотованого корпусу української мови відповідно). Виявлено різні структурні шаблони метафор, які використовуються в обох мовах, демонструючи гнучкість метафори як мовного засобу. Доведено, що метафора відіграє важливу роль у мовному та когнітивному процесах, формуючи культурні та соціальні контексти. Англійська та українська мови мають і спільні, і відмінні характеристики у використанні метафори. Наприклад, англійська мова часто використовує метафори, пов'язані зі спортом та технологіями, тоді як українська мова має велику кількість метафор, пов'язаних з природою та аграрними традиціями. Відрізняється і структура метафоричних виразів. В англійській мові вирази мають

тенденцію до використання структур таких як «X is Y», «X does Y», «X as Y», «X of Y», «X is like Y», «X in Y» та «X through Y», що демонструє більшу гнучкість у використанні метафор, виражаючи широкий спектр концепцій та ідей. Українськомовні метафори, хоча й мають спільні структури з англійською, також використовують унікальні структури, що відображають особливості українського досвіду та культурного контексту. Наприклад, вони включають структури такі як «X – Y», метафоричні вирази з вживанням рефлексивних дієслів, займенників, слів категорії стану. Виявлені відмінності між метафоричними виразами англійської та української мов відображають відмінності в культурних, історичних та соціальних контекстах, що визначають ці мови. Подальші дослідження метафори в межах лінгвокогнітивного аналізу можуть включати вивчення впливу метафори на індивідуальні стилі мислення, вивчення метафор в межах конкретних жанрів або аналіз ролі метафори в межах конкретних субкультур.

Ключові слова: метафора, структура метафори, семантика метафори, мовна концептуалізація, когнітивна лінгвістика, корпус мови.

The article conducts a linguistic and cognitive analysis of metaphorical expressions in English and Ukrainian, with an emphasis on identifying and classifying the structure of metaphorical expressions and analyzing the similarities and differences in their use in both languages. The article defines metaphor as a crucial component of language that has a significant impact on the formation of the perception of the world by each person. It not only saturates the language with imagery and expressive energy, but also helps to explain various concepts and phenomena. The article shows that the analysis of metaphorical statements is an integral part of linguistic and cognitive research. The methods of content analysis, corpus analysis and comparative analysis are used to collect and study a wide range of metaphorical expressions from different thematic areas in English and Ukrainian. The illustrative material is taken from the English and Ukrainian corpora (International Corpus of English and the General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language, respectively). The article reveals different structural patterns of metaphors used in both languages, demonstrating the flexibility of metaphor as a linguistic tool. It is proved that metaphor plays an important role in linguistic and cognitive processes, shaping cultural and social contexts. English and Ukrainian have both common and distinctive characteristics in the use of metaphor. For example, English often uses metaphors related to sports and technology, while Ukrainian has a large number of metaphors related to nature and agricultural traditions. The structure of metaphorical expressions also differs. In English, expressions tend to use structures such as "X is Y", "X does Y", "X as Y", "X of Y", "X is like Y", "X in Y" and "X through Y", which demonstrates greater flexibility in the use of metaphors, expressing a wide range of concepts and ideas. Ukrainian language metaphors, while sharing common structures with English, also use unique structures that reflect the peculiarities of the Ukrainian experience and cultural context. For example, they include structures such as "X - Y", metaphorical expressions with the use of reflexive verbs, pronouns, and state words. The identified differences between metaphorical expressions in English and Ukrainian reflect the differences in the cultural, historical and social contexts that define these languages. Further research on metaphor within the framework of linguistic and cognitive analysis may include the study of the influence of metaphor on individual styles of thinking, the study of metaphors within specific genres, or the analysis of the role of metaphor within specific subcultures.

Key words: metaphor, metaphor structure, metaphor semantics, language conceptualisation, cognitive linguistics, corpus of language.

Постановка проблеми. Метафора є одним з ключових елементів мови, який відіграє важливу роль у структуруванні сприйняття світу кожною людиною. Вона не лише збагачує мову образністю та виразністю, але й допомагає формувати розуміння різних концептів і явищ. Таким чином, аналіз метафоричних виразів є невід'ємною частиною лінгвістичних та когнітивних досліджень. Актуальність обраної теми зумовлена декількома ключовими факторами. По-перше, порівняння метафоричних виразів в різних мовах допомагає краще зрозуміти культурні, історичні та соціальні особливості, що відображаються в мові. Це, своєю чергою, може привести до поглиблення розуміння взаємозв'язків між мовою, культурою і сприйняттям світу. По-друге, з точки зору лінгвістичної освіти та практики перекладу, аналіз метафоричних виразів може бути корисним для підготовки більш ефективних методик навчання та розробки більш точних стратегій перекладу. Враховуючи складність і важливість метафори, розуміння її ролі в різних мовах є суттєвим для студентів мов, перекладачів та всіх, хто зацікавлений у глибокому розумінні мови. По-третє,

з точки зору когнітивної науки, аналіз метафоричних виразів може дати важливий внесок у розуміння процесів мислення та взаємодії між мовою та психологією. Це може допомогти виявити, як ми використовуємо мову для структурування досвіду та сприйняття світу.

Англійська мова є однією з найбільш поширених та вивчених мов у світі. Вона є мовою міжнародного спілкування, наукової діяльності, бізнесу та інтернету. Відповідно, аналіз метафоричних виразів в англійській мові дозволить нам краще зрозуміти, як люди з різних культур та соціальних контекстів використовують та інтерпретують метафори. Вибір української мови як другого об'єкта дослідження дозволяє провести порівняння з мовою, яка має іншу структуру та культурний контекст. Українська мова, на відміну від англійської, має власне лінгвістичне та культурне багатство, яке відображає унікальні особливості українського народу та його сприйняття світу. Це дозволить виявити спільні та відмінні риси використання метафор в обох мовах та розширить наше розуміння метафор як універсального, але культурно зумовленого явища. Вибір англійської

та української мов також є актуальним для українського контексту, де англійська мова вивчається як друга мова в більшості шкіл та університетів. Розуміння метафоричних виразів в обох мовах може покращити процес навчання та перекладу. Отже, вибір англійської та української мов для цього дослідження надає можливість глибокого та багатоаспектного аналізу метафори, що допоможе краще зрозуміти її природу, значення та функції в різних мовних та культурних контекстах.

Методологія і методи дослідження. Для ефективного дослідження теми використано комбіновану методологію, яка містить кілька взаємодоповнюючих методів. Контент-аналіз використано для систематичного й об'єктивного аналізу метафоричних виразів, зібраних з різних джерел. Контент-аналіз дозволив виявити та класифікувати метафоричні вирази за різними критеріями, включаючи їхню структуру, семантику, контекст використання та інше. Когнітивний аналіз використано для глибокого розуміння концептуальних схем та когнітивних процесів, що стоять за метафоричними виразами. Когнітивний аналіз допоміг розкрити, як метафори відображають наше сприйняття та інтерпретацію різних явищ і концептів. Порівняльний аналіз: застосовано для виявлення спільностей та відмінностей метафоричних виразів в англійській та українській мовах. Порівняльний аналіз дав можливість краще зрозуміти, як мовні та культурні фактори впливають на використання та інтерпретацію метафор.

Ілюстративний матеріал у дослідженні взято з Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (українськомовні метафоричні вирази) та International Corpus of English (англомовні). Використання корпусів мови як джерела для дослідження метафоричних виразів у англійській та українській мовах є ефективним та цілеспрямованим підходом. Перш за все, корпуси мови являють собою великі обсяги автентичних текстових даних, які включають різні стилі, жанри та контексти мовлення. Це дає нам широкий спектр метафоричних виразів, що використовуються в реальному житті. До того ж корпуси мови дозволяють проводити кількісний аналіз, що дозволяє визначити не тільки які метафори використовуються у різних контекстах, але і наскільки часто. Це допомагає зрозуміти, які метафори є найбільш поширеними або важливими в кожній мові. Ще однією перевагою є те, що корпуси мови дозволяють аналізувати метафори в контексті, що дозволяє дослідити, як метафори використовуються в різних ситуаціях і зрозуміти, як метафори працюють на практиці.

Основним матеріалом для дослідження стала література, адже саме вона є неперевершеним джерелом метафоричних виразів. Автори використовують метафори для створення більш виразних образів, перенесення смислу та емоцій. Завдяки цьому, література дозволяє нам досліджувати широкий спектр метафор, використаних в різних контекстах та стилях. До того ж література відображає культурні, історичні та соціальні контексти, в яких вона була створена. Це дає нам можливість аналізувати, як ці контексти впливають на використання та інтерпретацію метафор. Таким чином, ми можемо виявити, як метафори використовуються для представлення різних концептів, цінностей та світоглядів. Аналіз літературних творів дозволяє також проводити більш глибокі та тонкі інтерпретації метафор. В літературі, метафори часто використовуються не лише для опису, але й для вираження глибоких ідей, тем та емоцій. Аналіз цих метафор може допомогти нам краще зрозуміти когнітивні процеси, які вони відображають. Тож, вибір літератури як основного матеріалу для дослідження дозволив провести багатоаспектний і глибокий аналіз метафоричних виразів, відкрити їх значення, функції та роль у мові та культурі, а також краще зрозуміти взаємозв'язки між мовою, мисленням та культурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвокогнітивний аналіз метафоричних виразів є предметом вивчення багатьох учених як в Україні, так і за її межами. Одними з найвизначніших дослідників у цій галузі є Дж. Лакофф та М. Джонсон, автори книги «Метафори, якими ми живемо» [1]. Вони запропонували концепцію концептуальної метафори, згідно з якою метафори не є лише стилістичним прийомом, а відіграють ключову роль у структуруванні нашого сприйняття та мислення. Пізніше Дж. Лакофф та М. Тернер у книзі «Більше, ніж класна причина: польовий путівник поетичною метафорою» [2] дослідили метафору як основу поетичного мислення, проаналізувавши, як метафори використовуються у літературі для створення смислових асоціацій та емоційних вражень. Доповнив дослідження Р.В. Гіббс молодший, який у своїй роботі «Поетика свідомості: образне мислення, мова та розуміння» [3] дослідив, як метафори в літературі відображають наші когнітивні процеси та способи сприйняття світу. Теорію концептуальної метафори значно розширює у своїй роботі З. Кевечеш [4].

Важливим внеском у лінгвокогнітивне дослідження метафори є дослідження В. Остапченко [5].

Вчена розглядає метафору як інструмент когнітивної реконструкції дійсності, аналізуючи, як метафори допомагають формувати поетичні образи та смисли. Різні підходи до вивчення метафори описує Г. Авчіннікова [6]. Особливо цінним є також дослідження Т. Пастернак [7], що фокусується на аналізі метафор у політичному дискурсі, демонструючи вплив метафори на сприйняття та формування політичних образів та ідеологій. Ці роботи демонструють, що література є важливим джерелом для дослідження метафори, адже вона відкриває широкий спектр використання метафори та її ролі в структуруванні нашого розуміння і сприйняття світу.

Постановка завдання. Проведення лінгвокогнітивного аналізу метафоричних виразів в англійській та українській мовах. Специфічні цілі включають виявлення та класифікацію структури метафоричних виразів, а також аналіз спільностей та відмінностей у використанні метафори в англійській та українській мовах. Дослідження спрямоване на розуміння ролі метафори у мовному та когнітивному процесах, а також її впливу на культурні та соціальні контексти.

Виклад основного матеріалу. Метафора – мовний засіб, який використовується для представлення одного об'єкта або ідеї через інший, базуючись на їхніх аналогіях або паралелях. «Метафора – це синтез, що базується на подібності двох або більше об'єктів спостереження в єдиний домінуючий образ, який виражений у мові самостійною, внутрішньо врівноваженою структурною єдністю» [8]. Це не пряме порівняння (як у випадку з символами або епітетами), але скоріше перенесення значення, коли ми говоримо про одну річ у термінах іншої. Процес метафоризації дозволяє нам висловлювати складні, абстрактні або невідомі поняття за допомогою більш простих, конкретних або знайомих термінів. Наприклад, ми можемо сказати, що «час – це гроші», щоб виразити ідею, що час має цінність та що його необхідно використовувати ефективно.

Когнітивна лінгвістика визначає метафору як ключовий ментальний процес, який об'єднує дві концептуальні зони та стимулює використання потенціалу структуризації вихідної області при формуванні нової концептуальної області. Згідно з когнітивною теорією, метафора виникає на рівні глибоких структур людського мислення. Філософський підхід до вивчення метафори базується на визначенні онтологічного статусу метафори та її пізнавального потенціалу. «Метафора – когнітивне явище, яке належить до універсальних гносеологічних механізмів та до галузі інтерпре-

тування знань на концептуальному рівні» [9]. Ключовими елементами лінгвокогнітивного підходу є концепти мовної концептуалізації та категоризації як віддзеркалення процесів мислення та світовідчуття, відображених в мові. Цей підхід враховує національні культурні особливості мовної концептуалізації. Метафоричні моделі служать джерелом інформації про особливості національної мовної картини світу. Метафора відображає культурні конотації.

Згідно з теорією концептуальної метафори [1] метафори не є лише мовними прийомами, але і відіграють ключову роль у нашому мисленні та сприйнятті світу. Ми використовуємо метафори для структурування наших уявлень про світ та вираження наших досвідів та знань. Ми не лише використовуємо метафори в мові, але і «живемо» ними, оскільки вони формують наші уявлення та погляди на світ. Дж. Лакофф та М. Джонсон також розробили теорію метафоричних схем, в основі якої ідея, що фізичний досвід та взаємодія з навколишнім світом лежать в основі наших концептуальних систем. Ми використовуємо ці метафоричні схеми для розуміння та інтерпретації абстрактних ідей та концептів. У рамках концептуальної системи ми можемо відрізнити «конвенційні» («усталені») метафори від «образних» («творчих») метафор. «Конвенційні» метафори базуються на звичайних, систематичних взаємозв'язках між явищами, які відбиваються в нашому досвіді, і часто використовуються в повсякденному мовленні. З іншого боку, «образні» впливають з індивідуального, творчого мислення і зазвичай виявляються в дискурсі. Отже, метафора не лише важливий елемент мови, але й важливий інструмент мислення та сприйняття.

Метафори відіграють важливу роль в мовному та когнітивному процесах, адже допомагають нам уявляти та розуміти складні абстрактні концепції, представляючи їх через більш прості та знайомі образи. Метафори є потужним засобом комунікації, оскільки вони можуть передавати складні ідеї та емоції в компактній та виразній формі. Вони можуть викликати сильні образи та емоційні відгуки, що збагачує мовлення та сприяє ефективній комунікації. Метафори не просто відображають наше мислення, вони активно формують його. Вони допомагають нам організувати наше розуміння світу, категоризувати ідеї та об'єкти, робити висновки та приймати рішення. Також метафори можуть відображати та формувати культурні та соціальні погляди та цінності. Вони можуть слугувати важливими маркерами соціальних і культурних відмінностей та схожостей.

З погляду лінгвокогнітології, метафори відіграють кілька ключових функцій у мисленні та мовленні: когнітивна функція (метафори допомагають розуміти та інтерпретувати нові або складні поняття через відомі нам контексти або досвіди. Наприклад, ми можемо говорити про «зростання економіки» або «падіння моральних цінностей», використовуючи просторові метафори для розуміння абстрактних понять); комунікативна функція (метафори допомагають висловити думки та почуття в мовленні або письмі, роблячи спілкування більш ефективним, виразним та переконливим; експресивна функція (метафори дозволяють висловлювати емоції, настрої, оцінки та атитюди, використовуючи імагінативні або емоційні асоціації); творча функція (метафори стимулюють творчість та новизну в мисленні, даючи змогу висловлювати старі ідеї в нових формах або вигадувати нові концепції); соціокультурна функція (метафори відображають культурні цінності, норми та уявлення, сприяючи культурній ідентифікації та соціальній взаємодії).

Структура метафори визначає спосіб, яким метафора організована на мовному рівні. Це містить взаємозв'язок між різними елементами метафори та їх місце в метафоричному висловлюванні. Структура метафори має ключове значення для розуміння того, як конкретний метафоричний образ передає свій семантичний зміст. В основі більшості метафор лежить двоелементна структура, яка включає дві основні частини: тему (або суб'єкт) метафори та образ. Тема (суб'єкт) метафори – це те, що фактично описується в метафорі. Зазвичай це більш абстрактне поняття, яке ми хочемо описати або зрозуміти. Наприклад, у метафорі *Life is a journey*, *життя* є темою метафори. Образ метафори – це термін або концепт, який використовується для опису теми метафори. Образи часто беруться з більш конкретних, зрозумілих або знайомих областей досвіду. В нашому прикладі *подорож* є образом, який допомагає нам розуміти *життя*. «Будь-яка метафора повинна містити донорську та реципієнтну зони. Донорська зона – фундаментальна складова понятійного шифту, тобто вихідний простір концептуалізації (source). Дж. Лакофф вважає, що вихідний простір є більш конкретним та зрозумілим та, як правило, безпосередньо пов'язаний з фізичним чи просторовим досвідом індивіду, а також, є відомим для всіх мовців. Лакофф описує донорську зону терміном *embodiment* («втілення, злиття»). Реципієнтна зона (простір-мішень або ціль (target)) – друга складова структури концептуальної метафори – є абстрактною та не

має чітко виражених фізичних характеристик. Реципієнтну зону також називають зоною мислення концептуальної метафори» [9]. Метафори можуть використовувати різні граматичні структури. Розглянемо структури, характерні для англійських метафор:

1. «X is Y», де X – це тема метафори, а Y – образ. Ця структура допомагає встановити зв'язок між темою та образом і дозволяє реципієнту розуміти, як одне може бути представлено через інше. Наведемо приклади: *Love is a battlefield* (*любов* є темою, а *поле бою* – образом, що допомагає нам зрозуміти складність та виклики любовних відносин); *Time is a thief* (*час* є темою, а *зłodий* є образом, що допомагає виразити ідею про те, як швидко час проходить або «краде» моменти нашого життя); *My lawyer is a shark* (*адвокат* є темою, а *акула* – образом, що використовується для опису агресивної та непримиренної поведінки адвоката); *Her home was a prison* (*дім* є темою, а *в'язниця* є образом, що допомагає передати відчуття обмеження або неволі); *The world is a stage* (*світ* є темою, а *сцена* – образом, що допомагає нам розуміти ідею про те, як ми всі виконуємо свої ролі в житті). Ці приклади демонструють, як англійські метафори можуть використовувати структуру «X is Y» для передачі глибоких значень і виразу складних абстрактних ідей через більш конкретні та відомі образи.

2. «X does Y». У цій структурі метафори, X (тема) виконує дію Y (образ). Наприклад: *Time flies* (метафора передає ідею, що час проходить дуже швидко. Тема метафори, *час*, виконує дію *летить*, що є образом); *The sun smiles down on us* (*сонце* (тема) *посміхається* (образ)). Це передає ідею про тепле, приємне сонце); *The wind whispers through the trees* (*вітер* (тема) *шепоче* (образ), що створює атмосферу тиші або спокою); *The moon dances in the night sky* (*місяць* (тема) *танцює* (образ) в нічному небі, передаючи красу та динаміку нічного неба); *The car roars to life* (*машина* (тема) *реве* (образ), що передає ідею про силу та енергію мотора автомобіля при запуску). Такі метафори використовують дієслова, щоб викликати візуальні, слухові або тактильні образи, що допомагають передати бажане значення теми.

3. Метафори типу «X as Y» використовують слово «as» для встановлення зв'язку між темою та образом. Наприклад: *Busy as a bee* (*busy* (X) представлено *as a bee* (Y)). Це відображає ідею про дуже активну або зайняту особу, зрівнюючи її з бджолою, яка є символом неперевершеної працьовитості); *Brave as a lion* (*brave* (X) представлено *as a lion* (Y)). Ця метафора використовує лева,

який вважається символом хоробрості, для опису дуже хороброї особи); *Calm as a cucumber* (*calm* (X) представлено *as a cucumber* (Y)). Це відображає ідею про дуже спокійну особу, зрівнюючи її з огірком, який часто асоціюється з прохолодою та спокоєм); *Sly as a fox* (*sly* (X) представлено *as a fox* (Y)). Лиси часто асоціюються з хитрістю, тому ця метафора передає ідею про хитру або винахідливу особу); *Strong as an ox* (*strong* (X) представлено *as an ox* (Y)). Бик є символом сили, тому ця метафора використовується для опису дуже сильної особи). Ці метафори демонструють, як можна використовувати порівняння з різними образами для передачі характеристик або якостей теми.

4. «X of Y». Ця структура використовує слово «of» для створення метафоричного зв'язку. Наведемо приклади: *Heart of stone* (*heart* (X) представлено як *stone* (Y)). Ця метафора відображає ідею про холодну або безчуттєву особу); *Lion of a man* (*man* (X) описується як *lion* (Y)). Це відображає ідею про сильного, впевненого або хороброго чоловіка); *A tower of strength* (*tower* (X) використовується для опису *strength* (Y)). Метафора передає ідею про дуже сильну, надійну особу); *A sea of troubles* (*sea* (X) використовується для опису *troubles* (Y)). Ця метафора відображає ідею про велику кількість проблем або труднощів); *A ray of hope* (*ray* (X) представляє *hope* (Y)). Це відображає ідею про надію, що з'являється у складний час. Ці метафори використовують структуру «X of Y» для виразу різних ідей та емоцій, використовуючи образи, що передають абстрактні поняття в більш конкретних термінах.

5. У метафорах типу «X is like Y» слово «like» використовується для з'єднання теми та образу. Наприклад: *Life is like a box of chocolates* (*life* (X) порівнюється з *box of chocolates* (Y), відображаючи ідею, що життя повне неочікуваних моментів і сюрпризів); *Her eyes are like stars* (*eyes* (X) порівнюються зі *stars* (Y), передаючи ідею, що очі є світлими, яскравими, а можливо, і віддаленими); *Reading is like dreaming with your eyes open* (*reading* (X) представлено *like dreaming with your eyes open* (Y)). Ця метафора відображає глибокий занурений досвід, який може надати читання); *Time is like a river* (*time* (X) представлено *like a river* (Y), вказуючи на неперервний та незворотний хід часу); *Words are like weapons* (*words* (X) представлено *like weapons* (Y), підкреслюючи силу та потенційну шкоду, яку можуть заподіяти слова. Ці метафори використовують структуру «X is like Y» для створення живих образів та виразу глибоких значень через використання простих аналогій.

6. «X in Y». Тут «in» використовується для створення метафоричного зв'язку. Наприклад: *A diamond in the rough* (*diamond* (X) знаходиться *in the rough* (Y), що описує особу з великим потенціалом, але яка потребує додаткової роботи або полірування); *Drowning in work* (*drowning* (X) відбувається *in work* (Y), що передає відчуття перевантаження або стресу через велику кількість роботи); *A needle in a haystack* (*needle* (X) знаходиться *in a haystack* (Y), що використовується для опису дуже складного пошуку або неможливості знайти щось); *Lost in thought* (*lost* (X) відбувається *in thought* (Y), відображаючи стан глибокого замислу або роздуму); *A drop in the ocean* (*drop* (X) знаходиться *in the ocean* (Y), що використовується для опису дуже малого або незначного внеску у порівнянні з цілою проблемою або ситуацією). Ці метафори використовують структуру «X in Y» для передачі різних ідей та ситуацій, використовуючи контекстуальні образи для підсилення візуального відтворення сценаріїв.

7. В метафорах типу «X through Y» «through» використовується для створення зв'язку між X та Y. Наприклад: *Seeing life through rose-colored glasses* (*seeing life* (X) відбувається *through rose-colored glasses* (Y), відображаючи позитивний або оптимістичний погляд на життя); *Walking through a minefield* (*walking* (X) відбувається *through a minefield* (Y), що описує ситуацію, що вимагає обережності або дуже розглядові дії); *Looking at the world through a microscope* (*looking at the world* (X) відбувається *through a microscope* (Y), що означає дуже детальний або аналітичний погляд на світ); *Squeezing through a tight spot* (*squeezing* (X) відбувається *through a tight spot* (Y), що описує виклик або труднощі, з якими доводиться зіткнутися); *Breathing through a straw* (*breathing* (X) відбувається *through a straw* (Y), передаючи відчуття труднощів або обмеження, наприклад, при фізичному навантаженні або дихальних проблемах. Ці метафори використовують структуру «X through Y» для передачі різних ідей та ситуацій, наголошуючи на процесі або переживанні.

Українськомовні метафори також використовують різні структури, схожі на англійські: «X як Y», «X у Y», «X через Y» та «X до Y».

1. Структура «X як Y» відповідає англійській «X as Y». Наведемо приклади: *сміливий як лев*, *тихий як миша*, *робота як павук*, *сильний як бик*, *швидкий як вітер*. Ці метафори демонструють, як можна використовувати порівняння з різними образами для передачі характеристик або якостей теми.

2. Структура «X у Y» аналогічна англійській «X in Y». Наприклад: *перлина у короні*, *біда*

у неволі, квітка у пустелі, зірка у небі, риба у воді. Ці метафори демонструють, як українська мова використовує образність та контекстуальні обставини для передачі різних ситуацій та ідей.

3. Структура «X через Y» відповідає англійській «X through Y». Наприклад: *дивитися на світ через розжові окуляри, пройти через вогонь, чути через шум, жити через біль, подивитися на проблему через призму досвіду*. Ці метафори використовують структуру «X через Y» для передачі динаміки процесу або переживання.

4. Структура «X до Y» використовується для створення метафоричного зв'язку. Наприклад: *серце до серця, від душі до душі, міст від минулого до майбутнього, путь від зерна до хліба, від нуля до героя*. Ці метафори використовують структуру «X до Y» для відображення процесу, зміни стану або переміщення з одного контексту до іншого.

Хоча структури метафор української та англійської мов у всьому схожі, українська мова може використовувати деякі особливі конструкції та ідіоми, що є унікальними для неї:

1. Метафори з вживанням рефлексивних дієслів. Українська мова має багато метафор, які використовують рефлексивні дієслова. Наприклад, *він розтанув від любові* – тут *розтанув* є рефлексивним дієсловом, яке створює метафоричний зв'язок між темою та образом. Рефлексивні дієслова часто використовуються у метафорах для створення особливого образу або передачі емоційного стану. Наведемо ще кілька прикладів: *вона згоріла від заздрості, він згорбився від тяжкості років, ми розірвалися від напруження, вони сховалися від світу*. Ці приклади демонструють використання рефлексивних дієслів для створення виразних метафор, які відображають емоційні стани або психологічні процеси.

2. Метафори з використанням займенників. Українська мова часто використовує займенники в метафорах, наприклад: *це вже не те, він став на своє, все її, він з нами, цей світ не для неї*. Українська мова часто використовує займенники в метафорах для створення певного смислового зв'язку або акцентування уваги на суб'єкті чи об'єкті.

3. Використання слів категорії стану. Станівники в українській мові часто використовуються в метафорах для створення глибокого семантичного зв'язку між суб'єктом і його станом. Наприклад: *серце на волоску, він вільний як птах, вона тверда як скеля, життя прекрасне, справедливість сліпа*. Ці метафори показують, як станівники можуть допомогти створити виразні

метафори, що відображають емоції, ставлення або характер особи.

4. Структура «X – Y», яка за змістом є аналогічною англійській «X is Y», але графічно унікальна. Наприклад, *життя – боротьба, людина – вовк, слово – зброя, серце – замок, він – камінь у моєму черевіку*. Особливістю структури метафор є те, що вона може бути змінена або адаптована в залежності від контексту використання, що надає метафорам гнучкості та креативності в мовленнєвому використанні.

Семантика метафор в англійській мові є надзвичайно багатогранною та цікавою. Метафора є ключовим елементом мови, який дозволяє нам передавати складні ідеї та емоції за допомогою образів, які можуть бути легко зрозумілими та відчутними. Англомовні метафори використовують різноманітні семантичні структури для вираження певних ідей. Вони можуть включати прямі порівняння, як у структурі «X is like Y», де «X» та «Y» – це об'єкти порівняння, або ж вони можуть бути більш непрямими, як у структурі «X of Y», де «Y» описує або розширює «X».

Семантика англомовних метафор також містить концептуальну метафору, яка передає більш глибокі або абстрактні поняття. Наприклад, у метафорі *Life is a journey*, життя (абстрактна ідея) представляється як подорож (конкретний, зрозумілий образ), що передає ідею про те, що життя охоплює серію подій, викликів та змін, подібних до подорожі. Додатково, семантика англомовних метафор часто відображає культурні особливості та соціальні контексти. Наприклад, в англомовних метафорах, пов'язаних з водою, водний образ може бути використаний для вираження емоційних станів, таких як спокій (як в *calm as a lake*) або хаос (як в *in stormy seas*). Це відображає значимість води в англомовній культурі.

Метафори в англійській мові можуть вказувати на особливості соціальної структури, історичні події, повсякденні практики та загальноприйняті уявлення: спорт і конкуренція (*go the extra mile, down for the count, take the bull by the horns, step up to the plate, keep your eye on the ball, a level playing field, hit below the belt, throw in the towel, on the ropes, the ball is in your court*); технології (*plug into, reboot your life, wired for success, surfing the web, in the loop, put on the back burner, hit the delete button, download some ideas, hardwired for learning, unmute your thoughts*); економіка (*time is money, on a shoestring, cook the books, cash cow, golden parachute, bottom line, break the bank, in the red, penny pincher, pick up the tab*); їжа та кулінарія (*piece of cake, in a pickle, spill the beans, take it with*

a grain of salt, icing on the cake, chew the fat, bite off more than you can chew, hard nut to crack, apple of my eye, sour grapes); мистецтво та культура (*paint a picture, music to my ears, not miss a beat, pull some strings, steal the show, break a leg, behind the scenes, in the spotlight, have the world on a string, dance around the issue*); море та судноплавство (*sailing in the same boat, in deep water, lost at sea, a drop in the ocean, make waves, go overboard, smooth sailing, drift apart, anchor in life, a sea of faces, ride the wave, take the helm, learn the ropes, the tide has turned, hit the deck, be in someone's wake, sink or swim, push the boat out, take on water, keel over*); теракт 11 вересня (*ground zero, a world in ruins, shattering the peace, towers of strength, crumbling defenses, the fire of hatred, the smoke of despair, victims of terror, the skyline of sorrow, falling into chaos*).

Семантика українськомовних метафор є відображенням глибокої та багатой культурної спадщини України. Ці метафори використовують образи, що відповідають культурним, історичним та природним контекстам країни. Так, наприклад, в українській мові широко використовуються метафори, пов'язані з природою. Це відображає багатий природний ландшафт України. Вирази такі як *холодний як лід* або *м'який як пух* використовують елементи природи для опису людських характеристик та емоцій. Семантична структура українськомовних метафор також відрізняється від англійських. Наприклад, українська мова часто використовує рефлексивні дієслова в метафорах, що передають інтроспективний характер. Метафори типу *згоріти від заздрості* або *розтанути від любові* передають глибокі емоційні стани, використовуючи образи, які мають сильний візуальний та емоційний вплив.

Українськомовні метафори слугують важливим вікном у культурні особливості та соціальні контексти: любов та стосунки (*бути на сьомому небі від щастя, згоріти від любові, любов за десять копійок, серце на долоні, камінь на серці, почуття застигли, зламане серце, стукати у відкриті двері, любов – квітка життя*); релігія та духовність (*бути на сьомому небі, світло в кінці тунелю, здійснити хрестовий похід, жити в раю, витягувати золоту рибку, втратити віру, пройти через вогонь і воду, шукати святий грааль, збирати манну небесну, продати душу, знайти спасіння, пекло на землі, віддати останню сорочку*); аграрні традиції та природа (*сіяти вітер, жати в бурю, плоди праці, сходиться як вода з землею, покласти сім зерен в землю, під корінь, кинути все на вітер, як груші облетять, корінь проблеми, не відламати від хліба; не копати яму*

під себе, пустити коріння, рости як гриби після дощу, зійти як роса на сонці, дерево життя, плекати зерно, кидати на вітер); російсько-українська війна (*бульболод, валяти Шольца, відхаймарсити орків, за три дні, макронити, піти за кораблем, чорнобаїти, негативно народитися, від'ємне виринання, негативно зростання, тракторні війська*). Отже, метафори є не лише способом виразити певну ідею, їх семантика є ще й засобом відтворення культурних та соціальних контекстів.

Згідно з методом визначення та інтерпретації предметів та явищ реального світу, Дж. Лакофф та М. Джонсон розрізняють три типи концептуальних метафор: структурні метафори (представляють собою процес відтворення абстрактних понять через використання конкретних елементів нашого досвіду. Ці організовані компоненти сприяють людському сприйняттю та розумінню абстрактних сфер знань. Таку метафоричну трансформацію можна легко виявити в граматичних категоріях, які виникли в результаті переосмислення абстрактних граматичних відношень між структурними частинами мови); орієнтаційні метафори (відтворюють широкий спектр понятійних областей згідно з основними напрямками людської просторової орієнтації, яка впливає з нашого моторного досвіду. Ці метафори відображають просторове розташування через типові протилежності, такі як «вгору-вниз», «центральный-периферійний». Орієнтаційні метафори не є випадковими – вони глибоко вкорінені в нашому фізичному та культурному досвіді); онтологічні метафори (беруть свій виток із властивостей предметів реального світу (наприклад, твердості, м'якості та іншого) та передають ці якості абстрактним поняттям (наприклад, розум, емоції, мораль, характер та ін.). Онтологічні метафори ґрунтуються на емпіричному досвіді, пов'язаному з фізичними об'єктами. Зазвичай такі метафори стають автоматизованими для носіїв певної мови та культури) [1; 9].

Виокремимо спільні та відмінні характеристики метафоричних виразів в англійській та українській мовах. До спільних рис відносимо:

1. Метафора як універсальний механізм. Обидві мови використовують метафору як основний механізм виразності й креативності мовлення. Метафори в обох мовах допомагають сформувати зображення та ідеї, використовуючи аналогії та перенесення з одного контексту в інший.

2. Спільні тематичні домени. Обидві мови використовують метафоричні вирази, що

пов'язані з загальними тематичними доменами, такими як війна, любов, подорожі, боротьба тощо. Наприклад, українська метафора *битися як лев* та англійська метафора *fight like a lion* обидві передають ідею сильної, нескореної боротьби.

Відмінні риси:

1. Культурна специфіка. Метафори в англійській та українській мовах можуть відображати специфічні для культури уявлення та образи. Наприклад, метафори, пов'язані з морем, є більш поширеними в англійській мові через морську історію країн, де вона є рідною. Тоді як в українській мові превалюють метафори, пов'язані з аграрними традиціями та природою. Кожна із мов має унікальні метафори, які позначають історичні події, наприклад пов'язані з терактом 11 вересня у Сполучених штатах чи з російсько-українською війною.

2. Лінгвістичні особливості. Структура метафоричних виразів відповідає граматичним особливостям кожної мови. Наприклад, в українській мові більше метафор, які використовують рефлексивні дієслова або займенники, що відсутні в англійській мові.

3. Відмінності в семантиці. Хоча обидві мови можуть використовувати подібні метафоричні вирази, їх семантичні відтінки та конотації відрізняються. Наприклад, метафора *серце на долоні* в українській мові має інше значення, ніж її англійський еквівалент *wear one's heart on one's sleeve*.

Причини відмінностей полягають у тому, що метафоричні вирази відображають глибоко вкорінені погляди та уявлення культури, що формуються під впливом різних факторів: культурні фактори (культура формує спосіб мислення, цінності та погляди суспільства, що відображаються в метафорах. Конкретні культурні образи чи символи, які важливі для конкретної культури, можуть стати основою метафоричних виразів); історичні фактори (історичні події, важливі для досвіду нації, також можуть впливати на формування метафор); соціальні фактори (соціальний контекст та зміни в суспільстві також можуть віді-

гравати роль у формуванні метафор. Наприклад, багато нових метафор з'явилося з появою інтернету та соціальних медіа); психологічні фактори (метафори також можуть відображати спосіб, яким люди сприймають і інтерпретують світ. Наприклад, метафори, пов'язані з війною або боротьбою, часто відображають психологічний досвід стресу або конфлікту). Отже, метафоричні вирази є важливими маркерами культурних, історичних, соціальних та психологічних особливостей нації. Вони є відображенням способу мислення та сприйняття світу, формованого різними факторами.

Висновки. Метафори вбудовані в концептуальну систему людського мислення, вони формують природу наших думок та дій. Завдяки метафорам людина конструює власну реальність, в якій існує. Вона відіграє важливу роль у структуруванні нашого розуміння світу, впливаючи на сприйняття і навіть на спосіб дії. Через метафори ми можемо унаочнити складні ідеї та висловити глибокі емоції, метафора також формує культурні та соціальні контексти. У процесі лінгвокогнітивного аналізу метафоричних виразів в англійській та українській мовах виявлено велику різноманітність метафоричних структур в обох мовах, від простих форм типу «X є Y» до більш складних. Особливості мови та культурні контексти впливають на форму та використання цих структур. Виявлені відмінності між метафоричними виразами англійської та української мов відображають відмінності в культурних, історичних та соціальних контекстах, які визначають ці мови. Це наголошує на тісному зв'язку між мовою, мисленням та культурою. Разом з тим спільності в метафоричних виразах англійської та української мов є відтворенням універсальних людських досвідів. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні соціальних змін конкретного суспільства за допомогою діахронічного аналізу метафор, щоб виявити, як метафоричні вирази змінюються з часом і разом з тим відображають культурні та соціальні контексти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Lakoff, G., & Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Gibbs, R.W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York: Cambridge University Press.
4. Kövecses, Z. (2020). *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Остапченко, В.О. (2019). *Лінгвокогнітивні та прагматистичні властивості лірико-поетичного дискурсу Р.М. Рільке*. Дис. канд. філол. наук. Харків.

6. Avchinnikova, H. (2023). Approaches to the analysis of metaphor as an instrument of linguistic knowledge. *Modern Engineering and Innovative Technologies*, 3 (25-03), 181–189.
7. Пастернак, Т.А. (2023). *Метафоричність у політичному дискурсі*. *Філологічні студії*, 28 (1), 140–145.
8. Чернова, Ю.В., & Алієва, Ф.С. (2022). *Особливості перекладу метафор (на прикладі українських перекладів романів Агати Крісті)*. *Вчені записки*, 1. Ч. 2, 125–129.
9. Шепель, Ю.О. (2022). *Структурні та методологічні підстави лінгвокогнітивних особливостей метафоричних моделей цільового шару «людина» в англійській мові*. *Вчені записки*, 3, 140–145.
10. International Corpus of English. URL: <http://ice-corpora.net/ice/index.html>.
11. Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: www.uacorpora.org.
12. Овчаренко, Н.М. (2021). *Метафора і метафоризація: філософсько-антропологічний вимір*. Дис. докт. філософ. за спец. 033 філософія. Харків.

УДК 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.39>

ІМПЛІЦИТНЕ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

IMPLICIT LEARNING OF FOREIGN LANGUAGES BY NON-LINGUISTIC STUDENTS

Колесник Г.О.,

orcid.org/0000-0003-1912-1649

старший викладач кафедри іноземних мов

Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена дослідженню особливої форми навчання, а саме імпліцитного навчання, в процесі вивчення іноземної мови студентами немовних спеціальностей. Автор аналізує механізм застосування імпліцитного навчання з метою прискорення процесу оволодіння іноземною мовою для спеціальних цілей з її подальшим застосуванням в професійній діяльності. Сьогодні формат викладання і вивчення іноземної мови суттєво відрізняється від традиційних, коли основним методом був граматико-перекладний, спрямований на формування вмінь коректного перекладу технічної літератури. Сучасні фахівці змушені вступати в безпосередню комунікацію з носіями мови, що вимагає перегляду методів викладання іноземної мови для спеціальних цілей. Виходячи з цього, спираючись на роботи передових вітчизняних та зарубіжних педагогів та психолінгвістів, було проведено дослідження стосовно ефективності застосування імпліцитного навчання в процесі вивчення іноземної мови.

Також автор порівнює результати імпліцитного та експліцитного навчання. При експліцитному (явному) навчанні продуктивність пам'яті забезпечується складною обробкою інформації, що не діє при імпліцитному (неявному) навчанні. Імпліцитно набуті знання міцно закріплюються в пам'яті та рефлексивно відтворюються у разі потреби, на відміну від явних знань, які втрачаються з часом, або під впливом хвороб.

В статті наголошується, що для досягнення успіху велике значення має атмосфера процесу навчання. Викладач може спілкуватися з учнями іноземною мовою і за межами навчального часу, під час подорожей, екскурсій та під час приватного спілкування. Таким чином знання знаходять доступ до імпліцитної пам'яті, що у свою чергу полегшує експліцитний процес навчання.

Автор доходить висновків, що в умовах необхідності прискореного вивчення іноземної мови для спеціальних цілей, з якою сьогодні зіткнулися фахівці різних галузей, включаючи військову справу, імпліцитне навчання виявилось достатньо ефективним. Неявне навчання забезпечує ефективну комунікацію для здійснення екстралінгвістичної діяльності без навмисного заучування складних граматичних правил і абстрактного словникового запасу.

Ключові слова: імпліцитне навчання, експліцитне навчання, пам'ять, знання, граматики.

The article is devoted to the study of a special form of learning, namely implicit learning, in the process of learning a foreign language by students of non-linguistic specialties. The author analyzes the mechanism of implicit learning in order to accelerate the process of mastering a foreign language for special purposes with its further application in professional activities. Today, the format of teaching and learning a foreign language differs significantly from the traditional ones, when the main method was grammatical and translation, focused on developing the skills of correct translation of technical literature. Modern specialists have to communicate with native speakers, what requires a development of more effective methods of teaching a foreign language for special purposes. Therefore, based on the works of leading Ukrainian and foreign teachers and psycholinguists, a study was conducted on the effectiveness of implicit learning in the process of learning a foreign language.

The author also compares the results of implicit and explicit learning. In explicit learning, memory performance is ensured by complex information processing, which is not the case in implicit learning. Implicitly acquired knowledge is firmly fixed in the memory and reflexively reproduced when needed, unlike explicit knowledge that is lost over time or under the influence of illness.

The great importance of a relevant atmosphere of the learning process is emphasized in this paper. The teacher can speak a foreign language to students outside of class time, when travelling and in private conversation. In this way, knowledge gains access to implicit memory, which in turn facilitates the explicit learning process.

The author concludes that in the context of the need for accelerated learning of a foreign language for special purposes, which specialists in various fields, including the military, are facing today, implicit learning has proven to be quite effective. Implicit learning ensures effective communication for the implementation of extralinguistic activities without deliberately memorizing complex grammatical rules and abstract vocabulary.

Key words: implicit learning, explicit learning, memory, knowledge, grammar.

В умовах глобалізації вільне володіння іноземною мовою стає необхідною умовою співпраці із західними партнерами у всіх галузях діяльності, а перспективи сучасної людини безпосередньо залежать від якості мовної підготовки. Російсько-українська війна, яка завдала народу України найтяжчих страждань і випробувань, стрімко і докорінно змінила напрацьовані десятиріччями норми, вимоги, методи у різних сферах життєдіяльності. Війна сприяла підвищенню мотивації до вивчення іноземної мови, володіння якою забезпечує можливість якісного проведення міжнародних навчань, розвитку технологій, відновленню промисловості для залучення іноземних інвестицій у вітчизняну економіку. Президент Володимир Зеленський пропонує парламенту офіційно закріпити статус англійської мови, як однієї з мов міжнародного спілкування в Україні. З огляду на ці зміни, іншомовна освіта в Україні повинна забезпечити тих, хто навчається, максимально високим рівнем володіння іноземною мовою, що надасть можливість брати участь у міжнародних комунікаціях. Результати навчання передусім залежать від методики навчання іноземній мові, а також від вміння викладача обрати правильні методи залежно від поставлених завдань навчання.

Отже, **метою** даної роботи є дослідження особливих форми навчання, а саме імпліцитного навчання. Автор аналізує механізм застосування імпліцитного навчання з метою прискорення процесу оволодіння іноземною мовою для спеціальних цілей з її подальшим застосуванням в професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В своїй роботі ми будемо спиратися на дослідження вітчизняних і зарубіжних учених-практиків, які аналізували і розробляли різні методики викладання іноземної мови. Представники західної методики викладання іноземної мови спираються на принцип «занурення», тобто оволодіння іноземною мовою через опанування предметного змісту спеціальних дисциплін, обходячи заучування граматичних правил. [1; 2; 3; 4, с. 59–70]

Вперше поняття «імпліцитне навчання» з'являється в 1965 році в наукових роботах американського психолога Артура С. Ребера, який розглядає різницю між явним і неявним навчанням [5, с. 317–327].

Ідея навчання шляхом діяльності, яку запропонував американський психолог і педагог J. Dewey на початку 20 століття, стала широко застосовуватися для навчання іноземній мові для спеціальних цілей. Передбачалося імпліцитне оволодіння іноземною мовою через експліцитне виконання учнями професійно орієнтованої екстралінгвістичної діяльності із застосуванням іноземної мови [6].

Згідно концепції Стівена Крашена, компетентність у вивченні іноземної мови можлива лише за умови, що знання набуті несвідомо, у той час як цілеспрямоване вивчення мови не може забезпечити спонтанну комунікацію [8, с. 45–77]. Питанням мовної імпліцитності також присвячені праці вітчизняних дослідників Р. Безуглої, Р. Ваврінчик, В. Долбіної, О. Назоли, Л. Невідомської та інш. Так, М. Скуратівська вважає, що на сучасному етапі навчання іноземної мови найбільш ефективними методами є комунікативний та конструктивістський методи, які максимально наближені до природнього, або «неявного» вивчення мови [9, с. 15–17]. І. Бахов зосередив увагу на дослідженні поняття «імпліцитність» як лінгвістичного процесу мислення людини [10].

Викладення основного матеріалу. Історія викладання іноземних мов має багатий досвід розробки найбільш ефективних методів навчання. Протягом XVIII–XIX сторіччя поширеним був граматико-перекладний метод, основу якого складала граматична система. Концепцію цього метода складав аналіз і переклад текстів, а також заучування правил. Граматико-перекладний метод унеможлилював розвиток комунікативної компетенції. Наприкінці XVIII сторіччя переважно використовують текстуально-перекладний метод, який полягав у вивченні оригінальних художніх текстів іноземних письменників. На прикладі тек-

стів вивчали граматику, відпрацьовували вимову та вивчали лексику. Як і попередній, цей метод не формував навички спілкування іноземною мовою. Наприкінці XIX сторіччя перекладні методи вже не задовольняли соціальні вимоги, які диктувалися розвитком капіталістичних відносин. Саме у цей час відомий лінгвіст і педагог Максиміліан Берліц започаткував новий «прямий метод» навчання іноземної мови, який повністю виключає рідну мову з процесу навчання. Лексика і граматику вивчаються в природньому розмовному контексті.

Існує консенсус стосовно того, що носії мови ніколи не припускають грубих граматичних помилок в повсякденному спілкуванні, навіть якщо не здатні сформулювати граматичні правила, якими керуються. Цей факт свідчить на користь природньої форми вивчення мови, а саме імпліцитного навчання. Імпліцитне, або неявне навчання, відбувається несвідомо, без наміру засвоїти конкретні знання. Імпліцитні знання засвоюються автоматично, без акцентування уваги на явних закономірностях в задачах, особливо це стосується граматичних правил.

Найбільш переконливим прикладом засвоєння неявних правил є процес оволодіння рідною мовою. В перші роки життя людина опановує складні правила фонетики, граматики, формування лексичного запасу та розуміння структури речень несвідомо, але дуже ефективно. В процесі становлення людини експліцитне та імпліцитне навчання рівноцінно важливі. Але вони кардинально відрізняються за своїми характеристиками. При експліцитному (явному) навчанні продуктивність пам'яті забезпечується складною обробкою інформації, що не діє при імпліцитному (неявному) навчанні. Імпліцитно набуті знання міцно закріплюються в пам'яті та рефлекторно відтворюються у разі потреби, на відміну від явних знань, які втрачаються з часом, або під впливом хвороб.

В 2002 році китайські педагоги провели експеримент із штучною граматиною з метою встановлення успішності явного і неявного навчання [11, с. 484–485]. Учасників експерименту розділили на три групи. Першій групі запропонували запам'ятати граматичну структуру, не називаючи граматичного правила. Далі учасникам представляли кілька речень для встановлення аналогії з вивченою структурою. Цей експеримент проводився з метою застосування неявного навчання. Учасники другої групи були залучені до експерименту із застосуванням явного навчання. Їм були запропоновані граматичні структури з одною

або кількома помилками, які треба було виявити та виправити. Попередньо їх попередили, що конструкції побудовані за певними правилами, згідно яких і треба було виправити помилки. Учасники третьої групи виконували послідовно вище описані завдання, маючи справу водночас з явним і неявним навчанням. На першому етапі вони запам'ятовували граматичні конструкції та отримували інформацію про наявність помилок в цих конструкціях. На другому етапі учасники виправляли помилки в конструкціях, побудованих за правилом. Виявилось, що учасники третьої групи краще за інших засвоїли правила і впоралися із завданням. За результатами експерименту можна зробити висновки, що шляхом поєднання імпліцитного та експліцитного навчання можна досягти найкращих досягнень у засвоєнні знань.

Неявне навчання особливо ефективно в процесі вивчення рідної мови. Експерти в галузі психолінгвістики визначають вирішальну роль імпліцитного навчання під час опанування рідної мови. Саме завдяки імпліцитному навчанню діти з раннього віку здатні вимовляти слова і будувати речення без систематичного вивчення граматики. Для дитини мова, яка його оточує з народження, яку він постійно чує – це система сигналів для спілкування і виживання. При цьому безперечним фактом залишається те, що діти опановують рідну мову несвідомо під час повсякденного спілкування та ігор. Таким чином, імпліцитне вивчення рідної мови доводить, що носії мови вимовляють звуки і будують речення рефлекторно, не звертаючи уваги на граматику, оскільки імпліцитні знання знаходяться в імпліцитній пам'яті та відтворюються автоматично під час мовлення [12].

Немає сумніву в тому, що імпліцитне навчання також відіграє вирішальну роль під час вивчення іноземної мови. На жаль, педагогам середньої і вищої школи простіше застосовувати старі методи навчання, іноді навіть граматики-перекладний метод. Спілкування з групою здебільшого відбувається рідною мовою, а вивчення іноземної мови обмежується чисто декларативним поданням явних знань. Граматичні поняття подаються в готовій формі та закріплюються шляхом виконання комплексу вправ. Проте, як зазначалося вище, як імпліцитне, так і експліцитне навчання мають свої переваги і мають застосовуватися комбінаторно. Так, для виявлення і виправлення граматичних помилок ефективно неявні знання, у той час як для докладнішого аналізу помилок потрібні явні знання. Але для володіння іноземною мовою в рамках професійної галузі немає потреби робити складний граматичний аналіз, натомість

для здійснення процесу комунікації необхідні саме імпліцитні знання. Насамперед це стосується вивчення іноземної мови для спеціальних цілей. Учні можуть імпліцитно засвоїти правила фонетики, граматики, побудови речень і будови слів лише за умови повного занурення в іноземну мову принаймні під час відвідування занять.

Для досягнення успіху велике значення має атмосфера процесу навчання. Досвідчений педагог має створити довірливу атмосферу на занятті, яка б сприяла максимально інтенсивному спілкуванню іноземною мовою. Визначальним фактором під час вивчення іноземної мови є емоційний стан учнів. Імпліцитні знання, як ми зазначили, засвоюються несвідомо, тому неодмінною умовою ефективного навчання має бути нагідний настрій учасників навчального процесу. Багато можливостей втрачається, якщо процес вивчення мови обмежується лише викладанням. Викладач може спілкуватися з учнями іноземною мовою і за межами навчального часу, під час подорожей, екскурсій та під час приватного спілкування. Таким чином знання знаходять доступ до імпліцитної пам'яті, що у свою чергу полегшує експліцитний процес навчання. Невимушена атмосфера – це найкращі сприятливі умови для навчання іноземної мови. Для того, щоб учні відчували себе абсолютно невимушено і вільно, дуже потужним інструментом служить атмосфера співпраці. Чим менше стресу відчуваються учні, тим краще вони працюють і скоріше досягають успіхів. Усвідомлення власних досягнень і емоційна підтримка колективу мають стати бажанішими за оцінку в журналі контролю знань.

Не менш важливим чинником підвищення мотивації є підбір навчального матеріалу. В навчальних закладах вищої освіти матеріал має відповідати напряму навчальної програми, згідно якої здійснюється підготовка. Правильно підібраний матеріал викликає жваві дискусії, гостре бажання розширювати словник спеціальної лексики, вдосконалювати знання в своїй галузі. Коли навчальний матеріал викликає інтерес, учні проявляють ініціативу і бажання вчитися. Мабуть, найбільшим мотиватором вивчення іноземної мови є необхідність. В умовах навчального процесу можна знайти можливості змодельовати «необхідність» у формі квестів, інструкцій, лабораторних завдань, експериментів, симуляторів, коли реалізація завдання вимагає спілкування іноземною мовою або здійснення перекладу. В такому випадку, учні знаходяться в стані гострого емоційного напруження, що також сприяє ефективному імпліцитному запам'ятовуванню.

На початку навчання учні захоплюються вивченням іноземної мови, але поступово інтерес знижується через одноманітність методів викладання, концентрування уваги на складних граматичних конструкціях і великою кількістю лексичного матеріалу, який не знаходить практичного застосування. Інколи викладачі ігнорують додатковий матеріал, представленим у підручниках у вигляді зображень, схем, кросвордів, пісень тощо. Насправді, саме цей матеріал представляє живу мову, візуалізує граматичні правила і застосування лексики. В житті мова не існує у вигляді чистих граматичних правил або списку слів, але в конкретній формі пісні, тексту, тлумачення карт або схем.

Традиційне вивчення граматики зосереджується на розробці та запам'ятовуванню правил, які згодом засвоюються шляхом виконання лексико-граматичних вправ. Але не зважаючи на зусилля, бажаного результату досягнути не вдається. Застосовуючи в повсякденному спілкуванні правила, які вони добре знають, учні все ж таки припускаються помилок. Перш ніж озвучити речення, вони спочатку згадують правила, за якими воно будується, а це значно уповільнює спонтанне мовлення. Учні, які свідомо вчили граматичні правила, помітно поступаються у швидкості мовлення тим, які опанували мову неявно. Матеріал для імпліцитного змісту висловлювання вилучається із власного тезаурусу.

Принцип імпліцитного вивчення граматики полягає в тому, що учні не отримують готові граматичні правила, а поступово розвивають відчуття мови шляхом інтенсивного читання, аудіювання, письма, спілкування. Відчуття мови – це всебічне інтуїтивне сприйняття та застосування мови. За цим стоїть правильне і доречне відтворення мови, яке імпліцитно формується в процесі навчання.

Вивчення граматики не повинно обмежуватися жорсткою моделлю, яка спрямована на пояснення правил, цитування прикладів та практичного виконання вправ. В процесі навчання слід зосереджуватися на індивідуальному досвіді та емоційних переживаннях учасників процесу. Більш високої ефективності слід очікувати від поєднання імпліцитного та явного навчання.

Обсяг словникового запасу, який необхідно вивчити для володіння мовою на достатньому рівні, унеможлиблює усвідомлення всіх нових слів. Неявне навчання ідеально забезпечую вирішення цієї проблеми. Частота появи одних слів в різних контекстах визначає ефективність засвоєння лексики. Якщо слова зустрічаються в різних

джерелах інформації, учню легше запам'ятати і застосувати його в подібному контексті. Коли слово представлено через дію, продуктивність пам'яті суттєво зростає. Висока ефективність імпліцитного вивчення лексики обумовлена тим, що воно відбувається несвідомо під час читання, перегляду цікавого відео контенту, під час спілкування або виконання завдань, пов'язаних з професійною діяльністю. В навчальному процесі можна змодельовати квазі-реальну ділову активність, з елементами читання, спілкування, вирішення проблем. Така діяльність представляється для учнів високо змістовною та усвідомленою, що спонукає до комунікації та визначає її особисту значимість. Увага учнів зосереджена не на мові, а на суті завдання, яке треба вирішити засобами мови, в цьому випадку спілкування наближається

до аутентичного, що створює найсприятливіші умови для вивчення іноземної мови. В результаті формування складових іномовної комунікативної компетенції стає імпліцитним.

Висновки. Отже, в умовах необхідності прискореного вивчення іноземної мови для спеціальних цілей, з якою сьогодні зіткнулися фахівці різних галузей, включаючи військову справу, імпліцитне навчання виявилось достатньо ефективним. Неявне навчання забезпечує ефективну комунікацію для здійснення екстралінгвістичної діяльності без навмисного заучування складних граматичних правил і абстрактного словникового запасу. Проте, предметом наступних досліджень є питання органічного поєднання явного і неявного навчання для підвищення результатів навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Brinton D.M., Snow M.A., Wesche M.B. Content-based second language instruction. New York: Newbury House Publishers, 1989. 241 p.
2. Calvé P. L'immersion au Canada. Paris: Didier Erudition, 1991. 138 p.
3. Clark K. The design and implementation of an English immersion program . The ABC's of English immersion: A teacher guide. Washington, DC: Center for Equal Opportunity, 2000. 44 p.
4. French immersion: Process, product and perspectives / Compiled by S. Rehorick and V. Edwards. The Canadian Modern Language Review, 1994. 428 p.
5. Stoller F.L. Content-based instruction / Encyclopedia of language and education. Vol.4: Second and foreign language education / Ed. By Nelleke van Deusen-Scholl and Nancy H. Hornberger. New York, NY: Springer, 2007.
6. Reber A S, Implicit learning of artificial grammar[J]. Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior, 1967.
7. Dewey J. Experience and education. New York: Collier, 1938. 345 p.
8. Krashen, S.D. The input hypothesis and its rivals, Implicit and Explicit Learning of Languages, Academic Press, London: Ellis, 1994.
9. Skurativska M.O. Modern Methods and Technologies of Teaching Foreign Languages in Higher School in Ukraine . Journal "Scientific Review", Vol. 4, 2015.
10. Бахов І.С. Роз'яснення у виведенні імпліцитного смислу в перекладі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація»*. 2018, Вип. 4. С. 70–77.
11. He Zenghao, Qin Qigeng, The Application of Implicit Learning in Teaching, Psychological Science, 2002, Vol. 4.
12. First- and third-person approaches in implicit learning research / Vinciane Gaillard at al. *Consciousness and Cognition*, 2006. Vol. 15, Issue 4. P. 709–722. URL: <https://doi.org/10.1016/j.concog.2006.08.001> (дата звернення: 27.08.2023).

РОЗДІЛ 5 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'25:808.51:32](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.40>

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ Б. ДЖОНСОНА ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

LINGUO-STYLISTIC FEATURES OF B. JOHNSON'S POLITICAL SPEECHES AND THEIR TRANSLATION INTO UKRAINIAN

Борбенчук І.М.,

orcid.org/0000-0003-3531-6884

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Данилюк А.С.,

orcid.org/0009-0004-5890-697X

студентка II курсу магістратури факультету лінгвістики

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено дослідженню лінгвостилістичних особливостей політичних промов Бориса Джонсона, що є актуальним через підвищений інтерес суспільства до політичних постатей та їхньої комунікації з широкою аудиторією. Зауважено, що промова є історичним явищем, що бере свій початок з античних часів. Ораторська промова, відіграючи важливу роль в суспільному житті давніх греків і римлян, під впливом культурно-історичних чинників зуміла утвердити тісний зв'язок з політичним життям в середньовічній Європі. З'ясовано, що сучасні вивчення політичного дискурсу детермінували наукові дослідження про уточнення самого поняття, його класифікацію, властивості й застосування. Політична промова як самостійний жанр політичного дискурсу відзначається використанням специфічних мовновиражальних засобів, що вирізняє такий текст з-поміж розмовних чи літературних, і дозволяє впливати на аудиторію й доносити конкретну інформацію.

На матеріалі виступів сучасного британського політика Бориса Джонсона (до уваги взято першу промову на посаді прем'єр-міністра "First speech as PM" та прощальну промову на цій посаді "Boris Johnson's farewell speech") було описано характерні лінгвостилістичні засоби та визначено специфіку їх перекладу українською мовою. Індивідуальному стилю Бориса Джонсона характерне використання граматичних й стилістичних прийомів, лексичних термінів і зворотів. Зокрема, епітети й повтори додають промові виразності й експресивності, антитези й метафори увиразнюють текст та фокусують на суперечливості думок політика. Завдяки гумору та іронії Борис Джонсон зменшує напругу серед слухачів й підсилює авторську позицію. Під час дослідження описано стратегії перекладу, застосовані для відтворення вихідного тексту українською мовою, що зберігають і передають почуття, емоції, переживання автора оригінального тексту, та відзначено важливість урахування культурного, соціального, політичного контексту цільової аудиторії при перекладі. Підсумовано, що промови британського політичного діяча Бориса Джонсона є складним і багатограним феноменом, що гідно займає місце в світовому політичному дискурсі.

Ключові слова: лінгвостилістичні особливості, політичний дискурс, політична промова, стратегія перекладу.

The article is focused on the study of the linguo-stylistic features of Boris Johnson's political speeches. The relevance of the study is due to the increased public interest in political figures and their communication with a wide audience. It is noted that political speech is a historical phenomenon originating from ancient times. Oratory, playing an important role in the public life of the ancient Greeks and Romans, under the influence of cultural and historical factors, served to establish a close connection with political life in medieval Europe. The paper shows that modern studies of political discourse determine scientific research on the clarification of the concept itself, its classification, characteristics and application. Political speech as an independent genre of political discourse is characterized by the use of specific linguistic means, serving to distinguish the text from colloquial or literary ones, and allows influencing the audience and conveying specific information. On the material of Boris Johnson's speeches (the first speech as Prime Minister "First speech as PM" and the last speech in this position "Boris Johnson's farewell speech"), the authors describe specificities of linguo-stylistic devices and define the regularities of their translation into Ukrainian. The individual style of Boris Johnson is characterized by the use of grammatical and stylistic devices, specific lexical terms and phrases. In particular, repetitions and epithets make speech more expressive, antitheses and metaphors emphasize the text and focus on the contradictions of the politician's thoughts. Thanks to humor and irony, Boris Johnson reduces the tension among listeners after a long speech and strengthens his

position. The study describes the translation strategies used to reproduce the original text in Ukrainian, aimed at preserving the style of speech and conveying the speaker's feelings, emotions, experience. The importance of taking into account the cultural, social, and political contexts of the target audience during translation is also noted. It is concluded that the speeches of the British politician Boris Johnson are a complex and multifaceted phenomenon that occupies an important place in the world political discourse.

Key words: linguistic and stylistic means, political discourse, political speech, translation techniques.

Постановка проблеми. Політичний дискурс займає важливе місце в суспільному житті, відіграючи ключове значення в керуванні, розвитку і функціонуванні державного механізму певної країни. Сучасний стан міжнародного правління, пов'язаний із змінами в світовій політиці, вимагає будувати відносини із державами та її лідерами, використовуючи політичні промови для досягнення поставлених цілей. Цілком закономірно, що політична риторика привертає увагу широкої аудиторії, а відтак і науковців, які прагнуть всесторонньо осягнути це явище й визначити способи впливу та маніпулятивні тактики, причини успіху/невдачі, характерні ознаки індивідуального стилю мовця. **Актуальність дослідження** зумовлена підвищеною зацікавленістю суспільства до політичних постатей та їхньої комунікації з широкою аудиторією. Крім того, комплексне вивчення текстів політичного дискурсу з урахуванням історичного контексту й лінгвокультурних чинників дає можливість з'ясувати індивідуальний стиль окремого політичного діяча й сформулювати мовну картину світу будь-якого сучасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-політичні процеси, що відбуваються у світі, становлять інтерес для різних галузей знань (політологія, культурологія, масова комунікація, соціологія тощо), значна частина досліджень припадає на лінгвістику. Проблеми вивчення політичного дискурсу присвячені роботи українських (О. Антонюк, Г. Вусик, І. Гурський, Д. Жибак, В. Павлуцька, О. Падалка, В. Підгрушний) та іноземних (Д. Аллен, К. Берк, Р. Водак, Дж. Лакофф, Г. Ремер, Х. Шаффнер) науковців, а об'єктом досліджень виступає публічне мовлення як визначних політиків минулих десятиліть (М. Тетчер, В. Черчилль, Б. Клінтон, Б. Обама), так і сучасних постатей міжнародної політичної спільноти (Г. Клінтон, Д. Трамп, Б. Джонсон, Джо Байден, Б. Джонсон). Основні тенденції дослідження політичних промов спрямовані на вивчення фонетичних (О. Алексієвець, В. Савчук, І. Андрущенко, В. Гавриленко, Д. Тітарова) і лексичних особливостей (О. Карабута, С. Моркотун, Я. Снісаренко, Г. Соловей), фразеологічного рівня (Н. Демченко, І. Клименко, С. Кльось, Я. Костін, Л. Шевчук), специфіки перекладу промов українською

мовою (Д. Зінковська, І. Клименко, В. Лобода, С. Моркотун, М. Усенко, І. Фесенко) тощо.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у виявленні лінгвостилістичних особливостей промов сучасного британського політика Бориса Джонсона та визначенні основних перекладацьких стратегій, використаних для їх відтворення українською мовою. Мета дослідження зумовила реалізацію таких **завдань**: окреслити основні характеристики політичної промови та соціально-культурні особливості цільової аудиторії; виділити лінгвостилістичні засоби у промові Бориса Джонсона; виявити закономірності використання перекладацьких стратегій для відтворення змісту й індивідуального стилю відомого діяча.

Для дослідження було обрано дві промови британського політика Бориса Джонсона: перша на посаді прем'єр-міністра (First speech as PM), виголошена 24 червня 2019 року, та прощальна на цій посаді (Boris Johnson's farewell speech), виголошена 07 липня 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Традиція укладання і виголошення промови бере свій початок з античної культури, коли ораторське мистецтво займає провідне місце в житті давніх греків. Посмертні слова над загиблими воїнами, адвокатські й судові виступи, офіційні (державні) повідомлення спонукали до напрацювання майстерності, що дозволяла шляхом свідомого застосування спеціальних технік мати успіх у слухачів. Грецькі мислителі Горгій (483–375) й Аристотель (384–322) стали першими теоретиками ораторського мистецтва й зробили неоціненний внесок в його розвиток. У трактаті «Риторика» Аристотель висловив думки про політичну промову й зазначив, що саме риторика є мистецтвом переконання через слово й має пряме відношення безпосередньо до політичних виступів, оскільки вміння переконливо висловлювати ідеї й впливати на суспільну думку є невід'ємним навиком для політиків та лідерів [2, с. 43]. Інтенсивність суспільного життя стимулювала діяльність римських ораторів і теоретиків (Цицерон, Тацит, Квінтіліан), в подальшому на цей процес вплинула поява християнських промов (Василій Великий, Григорій Богослов, Іоанн Златоуст) та літературно-естетичних трак-

тагів (Ієронім, Августин). Тісний зв'язок між риторикою і політичним життям в Італії відновився у VI ст. (Кассіодор, Ісидор), в Німеччині – в X ст. (Еккегарт IV), у Франції – в XII ст. (Марбо з Ренна) [4, с. 87–88].

Внаслідок глобальних світових процесів (війни, науково-технічний прогрес, політичні перегони, жорстка конкуренція державних діячів тощо) постала потреба у визначенні механізмів потужного впливу цього виду комунікації на широку аудиторію. На поч. XX ст. циркуляція політичної інформації починає набирати своєрідних рис й з'являються праці американських дослідників (У. Ліппман, В. Джеймс, Г. Уоллеса) [3, с. 108], де підкреслюється важливість інформування громадян шляхом виголошення промов задля здорового функціонування демократії [12, с. 176]. Західні дослідження феномену «політична промова» пов'язані з іменами таких дослідників як Т.А. ван Дейк, О. Іссер, Р. Ратмайр, Т. Ройте. Серед українських представників питання політичних виступів стало предметом студіювання в роботах О. Андрейченко, Т. Ковалевської, Н. Кутузи, Л. Нагорної [1, с. 73]. Так, за визначенням Л. Мацько політичною промовою є «завчасно підготовлений політичний виступ із негативними чи позитивними оцінками, конкретними фактами, обґрунтуваннями, з чітко окресленими планами, перспективною зміною» [5, с. 5]. Н. Хомський відзначає, що у політичних промовах функціонує вищість ідеологічних цінностей над фактами, перевага впливу й оцінки над інформуванням, емоціонального над раціональним, а характерними ознаками мови політики є *сміслово невизначеність* (політики часто висловлюють свої переконання в максимально завуальованому вигляді), *фантомність* (багато знаків, жестів, термінів, використаних під час політичного виступу; не мають реальних денотатів), *езотеричність* (сенс певних понять зрозумілий лише малій аудиторії) й *театральність* [9, с. 228–231]. Різні види промов (парламентська, передвиборча, партійна, дипломатична, вітальна) обумовлюють використання специфічних мовно-виражальних одиниць, що вирізнятимуть текст з-поміж розмовних чи літературних.

Перша промова Б. Джонсона на посаді прем'єр-міністра Великої Британії відзначається значною кількістю лінгвостилістичних прийомів, застосованих з конкретною метою. Зокрема, *повтори* підсилюють вплив на емоційну складову аудиторії та привертають увагу до ключових суспільно-політичних питань і проблем. Політик неодноразово послуговується такими

лексичними конструкціями, як “*And so I am standing before you today*”, “*And so I am announcing now*”, “*And so I am today building a great team*”, “*And let's start now*” [10], що фокусують увагу на важливому. *Емоційно-забарвлена лексика* й *епітети* є своєрідним обрамленням політичної промови, їх використання надає додаткової виразності й експресивності: “*fantastic new road and rail infrastructure*”, “*higher wages, and a higher living wage, and higher productivity*” [10]. Застосування *антитез* створює контраст ідей та підкреслює суперечливість думок, що начебто породжуються в голові прем'єр-міністра під час виступу. Наприклад: “*doubters*” і “*doomsters*”, “*free speech*” та “*the rule of law*”. У цій промові зафіксовані *метафори*, які увиразнюють текст. Наприклад: “*unleash the productive power*”, “*the awesome foursome that are incarnated in that red, white, and blue flag*” [10]. Політик вдається до *паралелізму*, коли речення побудовані за однаковою схемою або вживані однакові конструкції, що робить їх більш ймовірними для запам'ятовування публіки. В такий спосіб простежуємо приховану *анафору*: “*My job is to ...*” (вживається 5 разів), “*And let's...*” (вживається 6 разів). У цій промові Б. Джонсон доносить до аудиторії думку, якою прагне здивувати й переконати, для чого використовує *гіперболу*: “*to create free ports that will drive growth and thousands of high-skilled jobs*” [10].

Остання політична промова Б. Джонсона на посаді прем'єр-міністра Великої Британії вирізняється лексично-стилістичним розмаїттям, в ній чітко простежується *адресат*. Політик звертається до різних груп аудиторії, таких як “*ladies and gentlemen*”, “*fellow Conservatives*”, “*British people*”, “*voters*”, “*everyone behind me in this building*” [11], що підкреслює його єдність й рівність із представниками й групами суспільства незалежно від їх походження, що також робить мовця більш привабливим в очах публіки. Промова містить *порівняння* та *аналогії*, що допомагають пояснити й підкреслити точку зору автора: “*I am now like one of those booster rockets that has fulfilled its function*”, “*And like Cincinnatus I am returning to my plough*” [11]. Характерними для прощального виступу є *іронія* та *гумор*, що підсилюють авторську позицію та зменшують напругу серед аудиторії після тривалого часу сприйняття монотонної інформації. Прикладом може слугувати висловлювання “*And because of the speed and urgency of what you did – everybody involved in this government*” [11], у якому Б. Джонсон іронічно говорить про зусилля й швидкість досягнень уряду. Влучні

метафори й **порівняння** конкретизують перспективи майбутнього: “*the torch will finally be passed to a new Conservative leader*” [11] – метафора передачі факелу підкреслює зміну лідерства; “*the baton will be handed over in what has unexpectedly turned out to be a relay race*” [11] – порівняння з біговою естафетою вказує на несподіваний характер зміни лідерства.

З огляду на перекладацький напрямок політичного дискурсу, нині відсутня уніфікована класифікація стратегій перекладу, якими можна послуговуватися в процесі відтворення оригінального тексту іншою мовою. Дослідники намагаються знайти оптимальне рішення, враховуючи лінгвістичні аспекти, як-от структуру, граматику, стилістичний і лексичний склад висловлювання. Зокрема, М. Бейкер, вивчаючи стратегії відтворення політичного дискурсу, вирізняє 6 тактик: компенсацію, калькування, граматичну заміну, опущення/додавання, буквальный переклад [8, с. 42].

При виборі стратегії перекладу політичної промови слід пам'ятати про соціально-культурну адаптацію тексту оригіналу, коли відтворений текст несе смислове навантаження для будь-якого реципієнта. Також важливо враховувати соціально-культурні явища, що дозволяють перекладачеві додавати, трансформувати, розширено пояснювати чи навпаки опускати ті поняття, що недопустимі з моральних, ідеологічних, естетичних міркувань у цільовій мові перекладу [1, с. 75]. Політична промова є повноцінним інформаційним ресурсом для великої кількості людей, а сфера політики тісно пов'язана із специфічним використанням мовних засобів мови задля переконання і контролю [7, с. 17]. Перекладачеві необхідно розуміти як загальний сенс всього виступу політика, так і глибоко занурюватися в значення окремих елементів, аби досягнути максимальної міри адекватності вихідного тексту. Для перекладу промов Б. Джонсона було використано ряд технік і прийомів, що дозволило його виступам бути цікавими і зрозумілими та зберегти індивідуальний стиль.

Прийом компенсації полягає у тому, що певні одиниці оригіналу передаються іншими, подібними одиницями мови перекладу у вихідному тексті, та не передбачає збереження граматичних, лексичних, стилістичних особливостей оригінального висловлювання [8, с. 42]. У прощальній промові Б. Джонсона необхідність застосування компенсації виникає з перших слів, якими діяч розпочинає виступ: “*This is it, folks*”. Переклад речення без компенсації концепту *folks* – *народи*

в українському варіанті досить непевний, оскільки буквализм «Ось і все, народи» є узагальнюючим та може неоднозначно сприйматися широкою аудиторією. Доречніше перекласти поняття “*folks*” більш нейтральним «*друзі*», «*товариші*» → «*Ось і все, друзі*».

Стратегія калькування є доречною у випадку, коли структура оригінального і вихідного текстів дуже подібні між собою, оскільки полягає у буквальному відтворенні висловлювання [8, с. 43]. Застосування такого прийому вимагає від перекладача володіти знаннями про культурні, політичні й ідеологічні реалії, щоб при перекладі вжити слова-реалії, які є своєрідними орієнтирами, що «відсилають до певного суб'єкта політики і слугують ознакою прихильності політика до певної ідеології» [6, с. 76]. Яскравим прикладом цього є рядки промови: “*... a new Prime Minister will shortly go to meet a fantastic group of public servant: the people who got Brexit done*” – «*... новий прем'єр-міністр незабаром вийде зустрітися з фантастичною групою державних службовців: людей, які домоглися Брекзиту*» [11], де “*Prime Minister*” є загальноновживаним політичним терміном (калькування), а фраза “*the people who got Brexit done*” мотивує залучення стратегії описового перекладу, тобто трактувати поняття “*Brexit*” – «*вихід Великої Британії із Європейського Союзу*», щоб в подальшому цей термін був зрозумілий аудиторії.

Стратегія граматичної заміни полягає у абсолютній зміні структури оригінального висловлювання під час перекладу [9, с. 43]. Пам'ятаючи про важливість збереження семантичної й структурної рівності та комунікативно-функціональних особливостей, інколи виникає потреба у застосуванні саме такої заміни. У першій промові Б. Джонсона на посаді прем'єр міністра при відтворенні оригінального висловлювання “*... and whose brand and political personality is admired and even loved around the world*” – «*... й бренд і політична особистість якого викликають захоплення та навіть любов у всьому світі*» при перекладі українською мовою варто замінити пасивну конструкцію на активну, що, звичайно, підкреслює розбіжності двох мов на структурному рівні. На лексичному рівні дієслівні форми “*admired*” і “*loved*” відтворюємо іменниками «*захоплення*» і «*любов*», що також передають зміст та ідею фрази.

Стратегія опущення/додавання застосовується для висловлювань через ряд характерних ім стилістичних, прагматичних, лексичних і функційних особливостей, які є неможливими для точного відтворення у вихідній мові [8, с. 44].

Додавати лексичні елементи або розширити когнітивну інформацію чи, навпаки, нехтувати ними задля уникнення смислового перенавантаження вирішує перекладач. Додавання/опущення ключових слів переважно компенсує недостатність дослівного перекладу політичних промов. Досить часто постає потреба в імплікації чи експлікації певного одиничного концепту або цілої конструкції. Так, у висловлюванні *“And as we prepare for a post-Brexit future, it is time we looked not at the risks but at the opportunities that are upon us”* [10] варто вдатися до додавання (експлікації) інформації для повного розуміння значення терміна *“Brexit”*, утвореного шляхом злиття *Britain + exit*: *«І коли ми готуємося до майбутнього після виходу Великої Британії із ЄС, настав час поглянути не на ризики, а на можливості, які перед нами відкриваються»*. Це дозволяє збагатити і поглибити зміст речення, яке стане зрозумілим широкій українській аудиторії.

При *буквальному перекладі* основна увага перекладача зосереджується на точному відтворенні лексичних одиниць однієї мови на іншу без суттєвих змін структури, стилю чи підтексту [8, с. 44]. Така стратегія є ефективною для побутових, загальновідомих концептів, але вона не здатна відтворити усі культурні поняття, власні назви, тонкощі й нюанси оригінального тексту. Оскільки буквальний переклад розглядається як точне, але водночас яскраве відображення дійсності, то стратегія часто використовується при перекладі текстів політичного жанру [3, с. 110]. Наприклад, її застосування з легкістю реалізується у такому політичному висловлюванні Б. Джонсона: *“Because it is time we unleashed the productive power not just of London and the South East, but of every corner of England, Scotland, Wales and Northern Ireland”* – *«Тому що настав*

час нам вивільнити продуктивну потужність не тільки Лондона й Південного Сходу, але й усіх куточків Англії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії» [11], де всі лексичні одиниці зберігають образність, розмовний стиль і питоме значення як в оригіналі, так і в українському перекладі. Завдяки цьому дотримується одна з важливих вимог до перекладеного тексту – пробудити ті ж почуття, емоції, переживання, які вклав автор оригінального тексту.

Висновки. Політична промова є вагомою складовою сучасного соціуму та визначає вектор розвитку світового політичного життя. Публічний виступ слугує суміжною ланкою у спілкуванні риторика з аудиторією, тому правильна й чітка побудова промови надзвичайно важлива й потребує використання специфічних мовновиражальних засобів задля досягнення конкретної мети. Публічні виступи британського політика Бориса Джонсона завжди привертають увагу своєю експресивністю, оригінальністю й тонким відчуттям настрою слухачів. Індивідуальному стилю політика властиве вживання лінгвостилістичних засобів (метафора, епітети, повтори, звернення, іронія, гумор тощо), що підсилюють його позицію, переконують і тримають в напрузі, змушують задуматися і навіть засміятися. Завданням перекладача є, власне, не лише передати зміст промови українською мовою, застосовуючи перекладацькі тактики та стратегії, але й врахувати соціокультурний і політичний контекст цільової аудиторії, відтворити семантичну і структурну рівність оригінального й перекладеного тексту, зберегти емоційно-чуттєвий рівень тексту. В перспективі вбачаємо дослідження й інших промов Бориса Джонсона, що дозволить розкрити унікальність стилю та ораторської майстерності політика.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Євтушина Т. О., Затворницька В. Ю. Прецедентні феномени політичного дискурсу (на прикладі промов Перта Порошенка). Вісник ОНУ. Сер.: Філологія. 2016. Т. 21, вип. 2(14). С. 73–78.
2. Крапива Ю. В. Крікун Д. А. Політична промова як різновид політичної комунікації. Закарпатські філологічні студії. Ужгород: Ужгородський національний університет. 2019. Том 2. Випуск 11. С. 42–45.
3. Кривенко С. О. Мотиви трагічності та комічності в сучасному політичному дискурсі України. Політичне життя. 2018. №3. С. 108–113.
4. Курціус Е. Р. Європейська література і латинське середньовіччя. Львів : Літопис, 2007. С. 87–88.
5. Мацько Л. І. Лінгвістична риторика. Наука і сучасність: зб. наук. праць. Ч. 4. Київ : Логос, 1999. С. 3–16.
6. Моркотун С. Б. Відтворення експресивності лексичних одиниць при перекладі текстів політичного дискурсу. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка Філологічні науки. Вип. 1 (85). 2017. С. 75–79.
7. Петренко В. Особливості визначення політичної мови. Політичний менеджмент. 2007. № 2. С. 16–24.
8. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London : Routledge, 2011. 352 p.
9. Chomsky. N. Language and Politics. California: AK Press, 2004. 376 p.
10. Johnson B. Boris Johnson: First speech as PM. 2019. URL : <https://www.bbc.com/news/uk-politics-49102495> (дата звернення 17.08.2023)

11. Johnson B. In full: Boris Johnson's farewell speech as UK prime minister. 2022. URL: <https://www.telegraph.co.uk/politics/2022/09/06/full-boris-johnson-farewell-speech/> (дата звернення 20.08.2023).

12. Lippmann W. Public Opinion. New York: Macmillan, 1922. 418 p.

УДК 101 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.41>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ОПЕРАЦІОНАЛІЗМУ В СИСТЕМІ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПЕРЕКЛАДУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF OPERATIONALISM IN THE AUTOMATED TRANSLATION SYSTEM: A PHILOSOPHICAL APPROACH

Дем'ячук Ю.І.,

orcid.org/0000-0001-8722-5568

кандидат економічних наук,

викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Степанюк М.В.,

orcid.org/0000-0002-4803-8089

викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

У науковій праці представлено імплементацію принципу операціоналізму в системі автоматизованого перекладу. До уваги береться розбиття тексту на сегменти, де кожен офіційно-діловий текст розбивається на менші лінгвістичні структури, такі як речення, терміносполуки; емпіричне тестування, в якому відбувається перевірка ефективності і точності перекладу та внесення необхідних змін для покращення результатів. Розширення розуміння емпіричного тестування системи автоматизованого перекладу дозволяє здійснити оцінку якості перекладу, перевірити відповідність контексту, визначити вплив перекладу на сприйняття тексту, верифікувати якість перекладу офіційно-ділової термінології, встановити продуктивність запропонованого підходу. Важливим є той факт, що принцип операціоналізму вимагає постійного оновлення та вдосконалення CAT-інструментів на основі новітніх лінгвістичних досліджень і технологічних досягнень. Таке оновлення дозволяє вдосконалити алгоритми перекладу, які спрямовані на прецизне відтворення терміносполуки. Окрім того, сучасні дослідження в галузі машинного навчання, нейромереж, природних мов сприяють формуванню ефективних моделей перекладу, які здатні враховувати специфічні терміни, терміносполуки, вирази, що використовуються в офіційно-ділових текстах НАТО, ООН, СОТ. Це уможливує вдосконалення CAT-інструментів й покращує процес управління офіційно-діловою термінологією та забезпечує її однозначне відтворення у цільовій мові. Системи автоматизованого перекладу вміщують термінологічні бази даних, що сприяють швидкому пошуку відповідного перекладу та встановленні текстових меж фрагмента, достатнього для розкриття змісту терміносполуки.

Принцип операціоналізму покладає акцент на те, що поняття, ідеї, цінності повинні бути конкретизовані і перетворені на вимірювальні показники для об'єктивного вивчення явища. У нашій праці принцип операціоналізму набуває ширших можливостей реалізувати той тип офіційно-ділових фрагментів тексту, в яких важливим аспектом аналізу залишається ідентифікація ключової інформації.

У таких випадках розбиття тексту на сегменти і залучення до цього процесу принципу операціоналізму підсилює значення узагальноної інформації, дозволяючи достовірно відтворювати факти і деталі повідомлення.

Ключові слова: принцип операціоналізму, автоматизований переклад, філософський підхід, офіційно-ділові тексти, терміносполука, корпусно-прикладне перекладознавство, НАТО, ООН, СОТ.

This research paper presents the implementation of the principle of operationalism in an automated translation system. The focus is on segmenting texts, where each official-business text is divided into smaller linguistic structures, such as sentences and terminology units. Empirical testing is conducted to verify the effectiveness and accuracy of translation, making necessary adjustments for improved results. Expanding the understanding of empirical testing in the automated translation system allows for evaluating translation quality, checking contextual correspondence, determining the impact of translation on text perception, verifying the quality of official-business terminology translation, and assessing the productivity of the proposed approach. An important aspect is that the principle of operationalism demands continuous updating and enhancement of computer-assisted translation (CAT) tools based on the latest linguistic research and technological advancements. Such updates allow for refining translation algorithms aimed at the precise reproduction of term-combinations. Additionally, contemporary research in the field of machine learning, neural networks, and natural language

contributes to the development of effective translation models capable of accounting for specific terms, terminological compounds, and expressions used in the official-business texts of NATO, the UN, and the WTO. This facilitates the enhancement of CAT tools and improves the process of managing official-business terminology, ensuring its unequivocal reproduction in the target language. Automated translation systems encompass terminological databases that facilitate the swift search for corresponding translations and the establishment of textual boundaries for a fragment sufficient to unfold the content of the term-combination.

The principle of operationalism emphasizes that concepts, ideas, and values should be concretized and transformed into measurable indicators for objective phenomena study. In our study, the principle of operationalism provides broader possibilities for realizing the type of official-business text segments in which the identification of key information remains a significant analytical aspect. In such cases, text segmentation and the involvement of the operationalism principle amplify the importance of synthesized information, allowing for accurate reproduction of facts and message details.

Key words: operationalism principle, automated translation, philosophical approach, official-business texts, term-combination, corpus-applied translation studies, NATO, UN, WTO.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Однією з причин того, що подібності й розбіжності в автоматизованому перекладі не завжди визначаються вхідним текстом та його сегментним розподілом, слугують параметризовані характеристики, що впливають на відтворення вузькоспеціалізованої термінології. Своєю чергою, принцип операціоналізму передбачає перетворення теоретичних постулатів в оперативні величини, які можна вимірювати та аналізувати. **Актуальність дослідження полягає** у впровадженні принципу операціоналізму в систему автоматизованого перекладу, що дозволяє перетворювати абстрактні лінгвістичні концепції в конкретні дані з корпусу текстів. Фактори цього комплексного феномена дозволяють говорити про прецизійний аналіз терміносполук і їх адекватних перекладів у різних текстових фрагментах. **Метою дослідження** є аргументація принципу операціоналізму в системі автоматизованого перекладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. CAT (автоматизований), або комп'ютерний переклад, був розроблений у 1970-х роках. Одним з ключових розробників автоматизованого перекладу був учений Пітер Тома (Peter Toma). У 1960-х роках він працював над системою перекладу SYSTRAN (System Translation), яка вважається однією з перших комерційно успішних систем комп'ютерного перекладу [7]. Поштовхом до подальшого розвитку CAT сприяли різноманітні інституції, компанії та організацій, такі як IBM, Xerox, SDL International, Trados, Lionbridge, memoQ та OmegaT [1, с. 1–27]. Вони працювали над створенням програмного забезпечення, яке дозволило перекладачам ефективніше виконувати свою роботу з використанням комп'ютерних інструментів, програмних продуктів й електронних ресурсів. До слова, основними функціями програми CAT є автоматизація процесу перекладу, зорієнтована на взаємодію перекладача і комп'ютерних технологій для інтеграції дослідницьких завдань в науково-практичну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип операціоналізму в системі автоматизованого перекладу передбачає перетворення абстрактних понять, термінів чи концепцій на конкретно спостережувані об'єкти або операції. У контексті автоматизованого перекладу, цей принцип означає трансформацію складних лінгвістичних прерогатив (фраз, речень, текстів) на більш прості, структуровані і керовані компоненти для забезпечення кращої якості перекладу та легшого розуміння контексту.

Використання принципу операціоналізму в системі автоматизованого перекладу включає наступні аспекти:

1. *Розбиття тексту на сегменти*, де кожен офіційно-діловий текст розбивається на менші лінгвістичні структури, такі як речення, терміносполуки. Так, приміром:

Вхідна мова: «*Back in March, when NATO's foreign and defence ministers held their first meetings with United States Secretary of State Tony Blinken and Secretary of Defense Lloyd Austin, they announced that they would follow President Biden's decision to withdraw the international forces from Afghanistan by the end of August. In reality, they had no other option. 'In together, out together' had always been the alliance's mantra since NATO first took over the International Security Assistance Force (ISAF) mission from the United Nations in August 2003*» [5].

Сегментний розподіл тексту:

<Back in March, when NATO's foreign and defence ministers held their first meetings with United States Secretary of State Tony Blinken and Secretary of Defense Lloyd Austin, they announced that they would follow President Biden's decision to withdraw the international forces from Afghanistan by the end of August>

<In reality, they had no other option>

<In together, out together' had always been the alliance's mantra since NATO first took over the International Security Assistance Force (ISAF) mission from the United Nations in August 2003>

<international forces>

<alliance's mantra>

<International Security Assistance Force>

У цьому зразку, вхідний текст був розбитий на три окремі сегменти речень і три сегменти терміносполук. Екстрагування сегментів тексту із суцільної площини відбувалося за структурними та семантичними критеріями [4, с. 412], а саме, достатнього обсягу аналізованого феномена для актуалізації релевантного смислу (військово-політичних, правових, торговельних ознак). Це дозволило забезпечити послідовний переклад, звертаючись до контексту кожної терміносполуки. Тому обсяг сегментного розподілу тексту варіюється, від речення до терміносполуки, семантична структура якої повною мірою відображає зміст офіційно-ділового тексту НАТО: *international forces* (міжнародні сили) в контексті сприяння безпеці; *alliance's mantra* (спільна позиція Альянсу), що має на меті «вступати разом» і «виходити разом»; *International Security Assistance Force* (міжнародні сили сприяння безпеці).

Вхідна мова: «*The report uses the Women's Empowerment Index (WEI) to assess women's power and freedom to make choices along the dimensions of health, education, inclusion, decision making, and violence against women. It uses the Global Gender Parity Index (GGPI) to measure gender disparities in key dimensions of human development, including health, education, inclusion, and decision making. The indicators selected for the twin indices are "universally relevant", and 72% of them are reflected in the 2030 Agenda for Sustainable Development and the SDGs*» [6].

Сегментний розподіл тексту:

<*The report uses the Women's Empowerment Index (WEI) to assess women's power and freedom to make choices along the dimensions of health, education, inclusion, decision making, and violence against women*>

<*It uses the Global Gender Parity Index (GGPI) to measure gender disparities in key dimensions of human development, including health, education, inclusion, and decision making*>

<*The indicators selected for the twin indices are "universally relevant", and 72% of them are reflected in the 2030 Agenda for Sustainable Development and the SDGs*>

<*Women's Empowerment Index*>

<*violence against women*>

<*Global Gender Parity Index*>

<*gender disparities*>

<*human development*>

Залучення принципу операціоналізму є важливим у цьому контексті для чіткого визначення

показників й створення індексів, які дозволяють об'єктивно оцінити стан жіночої емансипації та гендерної паритетності. Принцип операціоналізму покладає акцент на те, що поняття, ідеї, цінності повинні бути конкретизовані і перетворені на вимірювальні показники для об'єктивного вивчення явища.

У цьому випадку, використання індексів WEI і GGPI дозволяє перетворити абстрактні ідеї жіночої емансипації і гендерної паритетності в конкретні вимірювальні показники. Так, WEI допомагає оцінити жіночу свободу (*women's power and freedom*) прийняття рішень та ступінь насильства щодо жінок способом використання об'єктивних показників, які визначаються в звіті. Те саме стосується індексу GGPI, який оперуалізує поняття гендерної паритетності, використовуючи вимірювальні показники, пов'язні із здоров'ям, освітою, інклюзивністю та прийняттям рішень. Це дозволяє провести об'єктивний аналіз гендерних нерівностей (*gender disparities*) і зробити висновки на основі конкретних даних.

Вхідна мова: «*The Government of Australia has pledged AUD 2 million (approximately CHF 1.3 million) to the WTO Fisheries Funding Mechanism to help developing and least-developed countries implement the landmark Agreement on Fisheries Subsidies adopted at the 12th Ministerial Conference in June. The contribution was announced at a 22 November meeting in Canberra, Australia, between WTO Director-General Ngozi Okonjo-Iweala and Australia's Minister for Trade and Tourism, Senator the Hon Don Farrell, Minister for Agriculture, Fisheries and Forestry, Senator the Hon Murray Watt and Assistant Minister for Trade, Senator the Hon Tim Ayres*» [8].

Сегментний розподіл тексту:

<*The Government of Australia has pledged AUD 2 million (approximately CHF 1.3 million) to the WTO Fisheries Funding Mechanism to help developing and least-developed countries implement the landmark Agreement on Fisheries Subsidies adopted at the 12th Ministerial Conference in June*>

<*The contribution was announced at a 22 November meeting in Canberra, Australia, between WTO Director-General Ngozi Okonjo-Iweala and Australia's Minister for Trade and Tourism, Senator the Hon Don Farrell, Minister for Agriculture, Fisheries and Forestry, Senator the Hon Murray Watt and Assistant Minister for Trade, Senator the Hon Tim Ayres*>

<*WTO Fisheries Funding Mechanism*>

<*least-developed countries*>

<*landmark Agreement*>

<Fisheries Subsidies>

<WTO Director-General>

У руслі принципу операціоналізму для дослідження сегментів тексту важливим аспектом аналізу залишається ідентифікація основної інформації. Саме вказана сума пожертви – AUD 2 мільйони австралійських доларів, яка допоможе країнам-реципієнтам реалізувати Угоду про рибальські субсидії (*Agreement on Fisheries Subsidies*), ухвалена на 12-й міністерській конференції СОР (*12th Ministerial Conference*) в червні дає ключ до розуміння цілого тексту. Такий підхід відповідає принципу операціоналізму, оскільки надає можливість конкретизувати фінансову допомогу шляхом визначення числових значень.

Подання даних у вимірюваних одиницях (*22 November*) і географічних межах (*Canberra, Australia*) підкреслює цю приналежність. У такий спосіб відбувається узагальнення інформації, що робить її більш деталізованою.

Загалом, розбиття тексту на сегменти і залучення до цього процесу принципу операціоналізму підсилює значення узагальненої інформації, дозволяючи достовірно відтворювати факти і деталі повідомлення.

2. *Емпіричне тестування*, в якому відбувається перевірка ефективності і точності перекладу та внесення необхідних змін для покращення результатів.

Емпіричне тестування систем автоматизованого перекладу є процесом, який включає реальні експерименти на текстових даних та оцінку якості цих систем. Під час емпіричного тестування систем автоматизованого перекладу, ми перекладаємо офіційно-діловий текст за допомогою САТ-інструментів, і отриманий переклад порівнюємо з вхідним текстом або з вже існуючим перекладом.

Відтак, емпіричне тестування систем автоматизованого перекладу дозволяє *здійснити оцінку якості перекладу* (виявлення недоліків та неточностей у перекладі); *перевірити відповідність контексту* (здатність системи зберігати контекст та зміст оригінального тексту); *визначити вплив перекладу на сприйняття тексту* (сприйняття тексту кінцевим користувачем); *верифікувати якість перекладу офіційно-ділової термінології* (аналіз ефективності автоматизованого перекладу офіційно-ділових текстів НАТО, ООН, СОР); *встановити продуктивність* (вимірювання часу, необхідного для здійснення перекладу).

Емпіричне тестування системи автоматизованого перекладу за допомогою принципу операціоналізму, найкраще проводити з використанням різноманітних метрик й методів оцінки,

таких як TER (Translation Edit Rate), METEOR (Metric for Evaluation of Translation with Explicit Ordering) [2]. Ці емпіричні тестування допомагають вдосконалити систему автоматизованого перекладу, зрозуміти її обмеження та покращити якість перекладу. Тому призма операціонального підходу є оптимальним інструментом, що забезпечує інтерпретацію терміносполуки, втіленої в мовні форми офіційно-ділових текстів НАТО, ООН, СОР, та її розуміння як компонента корпусно-прикладного перекладознавства з урахуванням корпусно-автоматизованих засобів та перекладознавчих чинників.

Оновлення та вдосконалення системи автоматизованого перекладу, в якій принцип операціоналізму вимагає постійного оновлення та вдосконалення САТ-інструментів на основі новітніх лінгвістичних досліджень і технологічних досягнень. Таке функціональне навантаження допомагає підтримувати високий рівень якості перекладу та адаптуватися до змінних потреб користувачів.

Перш за все, оновлення систем автоматизованого перекладу з опорою на новітні постулати в галузі корпусно-прикладного перекладознавства дозволяє вдосконалити алгоритми перекладу, які спрямовані на прецизне відтворення терміносполук. Окрім того, сучасні дослідження в галузі машинного навчання, нейромереж, природних мов сприяють формуванню ефективних моделей перекладу [4, с. 412], які здатні враховувати специфічні терміни, терміносполуки, вирази, що використовуються в офіційно-ділових текстах НАТО, ООН, СОР.

По-друге, вдосконалення САТ-інструментів дозволяє покращити процес управління офіційно-діловою термінологією та забезпечити її однозначне відтворення у цільовій мові. Системи автоматизованого перекладу вміщують термінологічні бази даних, що сприяють швидкому пошуку відповідного перекладу та встановленні текстових меж фрагмента, достатнього для розкриття змісту терміносполуки.

Висновки. Процедура окреслення принципу операціоналізму в системі автоматизованого перекладу складалася з таких етапів: 1) розбиття тексту на сегменти, де кожен офіційно-діловий текст розбивався на менші лінгвістичні компоненти, такі як речення, терміносполуки. Екстрагування сегментів тексту із суцільної площини відбувалося за структурними та семантичними критеріями. Сегментний розподіл тексту і залучення до цього процесу принципу операціоналізму підсилює значення релевантного смислу (військово-

політичних, правових, торговельних ознак), дозволяючи достовірно відтворювати факти і деталі повідомлення; 2) емпіричне тестування систем автоматизованого перекладу (верифікація якості перекладу офіційно-ділової термінології, пере-

вірка контексту, вплив перекладу на сприйняття тексту, визначення продуктивності); 3) оновлення та вдосконалення системи автоматизованого перекладу з метою застосування новітніх алгоритмів до прецизного відтворення терміносполук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alexander E., Eppler M. J., Comi, A. Data integration: A real-time, participant-driven, and visually supported method. *Journal of Mixed Methods Research*. 2021. P. 1–27. DOI: <http://doi.org/10.1177/1558689820902294>
2. Banerjee S., Lavie A. «METEOR: An Automatic Metric for MT Evaluation with Improved Correlation with Human Judgments» in *Proceedings of Workshop on Intrinsic and Extrinsic Evaluation Measures for MT and/or Summarization at the 43rd Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics (ACL-2005)*, Ann Arbor, Michigan. 2005.
3. Claudio F., *Specialized Corpora from the Web and Term Extraction for Simultaneous Interpreters*. // Baroni, Bernardini (ред.), *WaCky! Working Papers on the Web as Corpus*, 2022. P. 173.
4. Faber P., León-Araúz P. TRANSFORMING GLOSSARIES INTO KNOWLEDGE RESOURCES: FRAME-BASED TERMINOLOGY APPLIED TO MILITARY SCIENCE. Rachel Edita O. ROXAS President National University (The Philippines). 2019. P. 412.
5. NATO – Statement of the North Atlantic Council on the democratic people's republic of Korea. DOI: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_139426.htm
6. UN – The declaration on the elimination of violence against women. DOI: <https://www.includegender.org/about-gender-equality/conventions/the-declaration-on-the-elimination-of-violence-against-women>
7. Wikipedia URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_машинного_перекладу
8. WTO – Sub-committee on least-developed countries. DOI: https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/dev_sub_committee_ldc_e.htm

УДК 81'23'25:659.13

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.42>

ПЕРЕКЛАД РЕКЛАМНИХ ТЕКСТІВ, ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

TRANSLATION OF ADVERTISING TEXTS, PSYCHOLINGUISTIC ASPECT

Дубовик Н.М.,

orcid.org/0000-0001-5748-1296

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального та прикладного мовознавства

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Вельма В.П.,

orcid.org/0009-0008-9652-1578

студентка II курсу філологічного факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства проблемі дослідження особливостей перекладу рекламних текстів, з фокусом на відтворення психолінгвістичного складника, який визначає психологічний ефект тексту та сприяє успішності рекламних кампаній. Переклад рекламних текстів є складним та багатограним процесом, який вимагає від перекладача не лише мовних знань, а й глибокого розуміння культурного контексту та особливостей сприйняття реклами у різних країнах та культурах. Враховуючи підходи дослідників, перекладач може створити рекламний текст, який буде ефективним та зрозумілим для цільової аудиторії в іншій культурі. Для досягнення цієї цілі, у роботі розглядаються теоретичні аспекти перекладу рекламних текстів, звертається увага на виклики, пов'язані з передачею психологічного ефекту тексту в іншій культурі, наводяться конкретні ілюстративні приклади. Здійснено аналіз особливостей рекламних текстів, що включають у себе специфічні мовні засоби та стратегії для привернення уваги споживачів та підвищення їхньої купівельної активності. Стаття також підкреслює важливість врахування при перекладі культурних відмінностей як у сприйнятті емоцій та використанні адаптованих мовних засобів для різних культурних середовищ, так і на рівні вимог законодавства. Адже очевидно, що різні

країни можуть мати різні вимоги до рекламних текстів, і сам психологічний складник впливу також може реалізуватися по-різному, залежно від мови і культури. Запропонований аналіз наявних досліджень допомагає зорієнтуватися у шляхах вирішення тих викликів, що постають перед перекладачем при роботі з текстами зазначеного типу. Практичні поради, що стали результатом аналізу наявних наукових досліджень можуть бути використані як у навчальних курсах при викладанні теорії та практики перекладу, так і у практичній діяльності перекладачів.

Ключові слова: мовознавство, переклад, мовні засоби, реклама, текст.

The paper is devoted to the problem of studying the peculiarities of translation of advertising texts, which is relevant for modern linguistics, the focus is made on the reproduction of the psycholinguistic component, which determines the psychological effect of the text and contributes to the success of advertising campaigns. Translation of advertising texts is a complex process that requires not only language skills, but also a deep understanding of the cultural context and peculiarities of the perception of advertising in different countries and cultures. Taking into account approaches of researchers, a translator can create an advertising text that will be effective and understandable for a target audience in another culture. To achieve this goal, the paper examines the theoretical aspects of the translation of advertising texts, pays attention to the challenges of the psychological effect realisation in a text in another culture, and provides specific illustrative examples. The analysis of the features of advertising texts, which includes specific language means and strategies for attracting the attention of consumers and increasing their purchasing activity, was carried out. The paper also emphasizes the importance of taking into account cultural differences when translating, both in the perception of emotions and the use of adapted language means for different cultural environments, as well as at the level of the legislative requirements. It is obvious that different countries may have different requirements for advertising texts, and the psychological component of influence itself may also be implemented differently, depending on language and culture. The proposed analysis of existing research helps to navigate the ways of solving the challenges faced by a translator when working with texts of the specified type. Practical advice resulting from the analysis of existing scientific research can be used both in educational courses for teaching the theory and practice of translation, and in the practical activities of translators.

Key words: linguistics, translation, linguistic tools, advertisement, text.

Переклад рекламних текстів є невід'ємним складником сучасного перекладознавства, адже в умовах глобалізації бізнес-комунікації на міжнародному рівні, товари чи послуги, що доступні практично у кожному куточку світу – це сучасні реалії. Успішна рекламна кампанія може залежати від того, наскільки ефективно рекламний текст перекладено на мову цільової аудиторії.

Метою нашої статті є дослідження особливостей перекладу рекламних текстів, зокрема відтворення психолінгвістичного складника, того психологічного ефекту, що має сприяти успішності кампанії. Для досягнення цієї мети розглянемо теоретичні аспекти перекладу рекламних текстів та існуючі вимоги до цього виду перекладу. Дослідники часто звертаються до засобів передачі тих чи тих мовних конструкцій чи лексичних одиниць, проте однією з основних проблем перекладу рекламних текстів є необхідність відтворити психологічний ефект тексту в іншій культурі. Саме остання є спорадично дослідженою, а, отже, потребує узагальнення наявних наукових розвідок, що і зумовлює актуальність запропонованого дослідження. Загальноприйнятою ідеєю є те, що успішна реклама має активізувати емоційні реакції у споживачів та привернути їхню увагу до продукту чи послуги.

Особливості рекламних текстів полягають у використанні специфічних мовних засобів та стратегій з метою привернення уваги споживача та стимулювання його купівельної активності. Перекладачі рекламних текстів мають урахувати культурні відмінності в сприйнятті відчуттів

та емоцій [7, с. 75–107], мати глибокі знання про культурний контекст та використовувати мовні засоби, які працюють у цій культурі [5], не забувати, що прямий переклад може мати зворотній ефект. Наприклад, якщо в американській рекламі використовуються слова з позитивним забарвленням, то в Японії вони можуть мати негативне сприйняття через різницю в культурному контексті, [7, с. 75–107] в рекламі для азійського ринку краще використовувати образи та символіку, яка вже знайома місцевим жителям [7, с. 75–107].

Важко не погодитися з тим, що перекладач повинен уважно аналізувати не лише мовну, але й культурну специфіку, зокрема, норми етикету, соціальні табу, стереотипи тощо [22]. Так, рекламні тексти для країн Сходу менш прямолінійні та більшою мірою підкреслюють соціальну взаємодію, тоді як у Європі вони більш сфокусовані на індивідуалізмі та успіху. До того ж, реклама має бути зрозумілою та доступною для цільової аудиторії [10, с. 147–168]. Це означає, що перекладачі рекламних текстів мають уникати використання складних слів та «високоартистичних конструкцій», які можуть заплутати аудиторію [10, с. 147–168]. Важливим є використання адекватних культурних відтінків, які не порушували б сенс вихідного тексту, але були б зрозумілі та прийнятні для цільової аудиторії [10, с. 147–168].

Окремим аспектом перекладу рекламних текстів є відтворення психологічного ефекту тексту в іншій культурі. Для цього перекладач повинен бути досить креативним та вміло використовувати мовні засоби, які допоможуть досягти бажаного

ефекту в іншій мові та культурі. Ефективний переклад рекламних текстів потребує знань про психологічні особливості сприйняття реклами в різних культурах [11, с. 218–225]. У багатьох культурах емоційність та відчуття співпереживання відіграють важливу роль у сприйнятті реклами, тому активно вдаються до використання мовних засобів, які здатні передати емоційність та підвищити зацікавленість аудиторії [11, с. 218–225]. Важливим аспектом при перекладі рекламних текстів є збереження ідентичності бренду та його цінностей в різних культурах. Треба бути уважним при адаптації своїх рекламних кампаній до різних культур, зберігати унікальність та цінності, але водночас бути готовим до змін у контексті нової культури [15].

Одним із складників реклами є слогани, які потребують окремої уваги перекладача. Слогани повинні бути короткими, лаконічними та легко запам'ятовуватися, що може бути важко відтворити в іншій мові, задача перекладача у тому, щоб знайти мовні засоби, які допоможуть зберегти емоційний складник слогана та зробити його таким, що легко запам'ятовується [3, с. 347–363]. Це ілюструють такі кампанії. 1) Компанія «Nike» зі слоганом «Just Do It.» Це один із найвідоміших слоганів, який втілює ідею активності та відмови від виправдань. Його короткість та виразність допомагають залишитися в пам'яті споживачів. 2) Компанія «Apple» – «Think Different.» Цей слоган спонукає до креативного мислення та відмінності. Він короткий, простий і мотивуючий, що зберігає його емоційний заряд. 3) Компанія «Coca-Cola» – «Open Happiness.» Цей слоган висловлює почуття радості та щастя, пов'язаного зі споживанням напою «Coca-Cola». Він короткий і запам'ятовується легко, допомагаючи створити позитивну асоціацію з брендом.

Однією з ключових проблем перекладу рекламних текстів є необхідність врахування культурних відмінностей. Культурна різниця може вплинути на сприйняття тексту і ефективність рекламного повідомлення в новій культурі, на вибір слів та формулювань у перекладі рекламного повідомлення. Перекладач має досліджувати культурні аспекти кожної країни, зокрема, культурні звичаї, цінності та норми, щоб знайти найбільш ефективні та відповідні варіанти перекладу [8, с. 613–626]. Ж. Вільямс звертає увагу на те, що культурні відмінності можуть мати вплив не тільки на вибір слів, але й на тон та стиль рекламного повідомлення [23]. Вона рекомендує перекладачам не тільки вивчати культурні аспекти кожної країни, але й уважно слідкувати за тоном

та стилем оригінального тексту, щоб забезпечити максимальну ефективність рекламного повідомлення [23]. У Сполучених Штатах Америки реклама може бути спрямована на автономність та свободу на широких просторах, у Європі реклама може більше фокусуватись на розкішні та вишуканості, а в Азії – на передових технологіях та економії пального [6].

Культурні відмінності можуть мати вплив на відповідність рекламного повідомлення місцевим законам та нормам [17]. Рекламні повідомлення, які не враховують культурні відмінності в перекладі, можуть порушувати місцеві закони та норми, що призводить до негативних наслідків для бренду. Тому перекладачам рекомендують звернути увагу на місцеві закони та норми при перекладі рекламних текстів [17]. За приклад візьмемо рекламу тютюнових продуктів у різних культурах. Багато країн мають суворі обмеження на таку рекламу. В Австралії, реклама сигарет заборонена, і пачки мають спеціальні зображення попереджень про шкідливість, рекламні повідомлення повинні дотримуватися місцевих вимог та не порушувати закони [18]. Важливим є і культурний контекст, в якому розуміється реклама, що має бути врахованим при перекладі рекламного повідомлення, оскільки це впливає на ефективність рекламного повідомлення в конкретно взятій культурі [26, с. 147–168].

Один з найбільш важливих аспектів при виборі стилю перекладу є збереження психологічного ефекту тексту. Це може бути досягнуто, наприклад, за допомогою локалізації тексту, коли перекладачі використовують місцеві терміни та вирази, щоб зробити текст більш зрозумілим та ефективним для місцевих читачів. Наприклад косметичний бренд «L'Oréal» має слоган «Because You're Worth It». У локалізованому варіанті для іспаномовних країн, цей слоган був перекладений як «Porque tú lo vales» (Тому що ти того варта). Таким чином, збережено ідею особистого вартості та підкреслено індивідуальність споживачів іспанської мови.

Слід обирати стиль перекладу, зважаючи на тип рекламного тексту. Наприклад, в рекламних текстах для молоді можуть використовуватись більш неформальні терміни та вирази, тоді як у бізнес-рекламі раціональним і доречним є використання більш офіційного стилю. Наприклад бренд: Nike має молодіжну лінію продуктів (спортивний одяг та взуття для активного відпочинку) де слоган: «Just Keep Moving». Рекламний текст: «Не зважай на годинник, забудь про виправдання. Вуличні пригоди чекають! Наша нова колекція

допоможе тобі відчути смак свободи та руху. Just keep moving!». У цій рекламі використовуються неформальні вирази («не зважай», «забудь про виправдання»), що звертаються до молодіжної аудиторії, акцентуючи на відчутті свободи та активного способу життя. Натомість бізнес-лінія продуктів (професійний спортивний одяг та взуття для тренувань) має слоган: «Elevate Your Performance». Наведемо інший рекламний текст: «Вдосконалюйте свої досягнення на тренуваннях з нашою новою бізнес-колекцією. Вищий рівень комфорту та якості, щоб ви могли зосередитися на своїх цілях. Elevate your performance». У цій рекламі використовуються офіційні та більш професійні вирази («вдосконалюйте свої досягнення», «вищий рівень комфорту»), спрямовані на бізнес-середовище та серйозних спортсменів [22]. Цей приклад демонструє, як в одній рекламній кампанії одного бренду можуть бути використані різні стилі мови та вирази для різних сегментів аудиторії: молоді та бізнес-споживачів.

Є наукові розвідки присвячені дослідженню різних стилів перекладу та їх застосуванню в рекламних текстах. В. Горпинченко розглядає різні стилі перекладу та їх застосування в рекламних текстах. Він стверджує, що вибір стилю перекладу залежить від ряду факторів, зокрема від цільової аудиторії, продукту або послуги, що рекламується, а також від бюджету на рекламу [1, с. 120]. Наголошуючи на важливості використання адекватного стилю перекладу для досягнення найкращого результату в рекламних текстах, С. Норд вдається до поняття «складність еквівалентності» в перекладі рекламних текстів, що означає, ідеальний еквівалент не завжди можливий і перекладач повинен обирати найбільш адекватний варіант з тих, що доступні [15]. Один з прикладів рекламної кампанії, яка відображає складність еквівалентності в перекладі, є кампанія «Pepsi» «Come Alive with the Pepsi Generation». Під час адаптування реклами для китайського ринку виникли деякі проблеми. Ділове словосполучення «Pepsi Generation» не мало такого ж культурного відтінку та звучання в китайській культурі. У кінцевому результаті компанія «Pepsi» перефразували слоган так, що в перекладі англійською вийшло «Pepsi Brings Your Ancestors Back from the Grave» [14].

С. Петріллі вивчаючи риторичні прийоми в рекламних текстах та їх перекладі, наводить реальні приклади рекламних компаній, де цей прийом було реалізовано і у перекладі [16]. Це кампанія автомобільного виробника BMW. Рекламний слоган: «The Ultimate Driving Machine» для фран-

цузької аудиторії було перекладено «La voiture de sport ultime». У цьому перекладі використовується та сама антитеза, де слово «ultime» (остаточний, найкращий) також поєднується з «voiture de sport» (спортивний автомобіль). Цей переклад зберігає риторичний прийом оригінального слогану та залучає увагу французької аудиторії [16].

Отже, при виборі стилю перекладач повинен враховувати психологічний ефект тексту і тип рекламного повідомлення. Адаптація рекламного тексту до цільової аудиторії є важливим етапом в рекламній стратегії. Пропонують враховувати такі етапи та аспекти: аналіз цільової аудиторії, використання мовних технік, адаптація культурних елементів, адаптація до психологічного ефекту тексту, тестування ефективності адаптації [17]. Перед тим, як адаптувати рекламний текст до цільової аудиторії, необхідно провести її детальний аналіз. Це включає в себе вивчення демографічних характеристик, менталітету, культурних традицій, способів споживання та інтересів цільової аудиторії [25, с. 525–544]. Дослідження К. Чжан та І. Ісмайл [25, с. 525–544] показали, що аналіз цільової аудиторії дозволяє ефективніше адаптувати рекламний текст та підвищує його ефективність. Це ілюструє кампанія «Share a Coke» (Поділіться Колою, яка спрямована на залучення молодіжної аудиторії. У рамках цієї кампанії, були випущені пляшки та пляшкові етикетки Coca-Cola з іменами та виразами, такими як «Friend», «Buddy», «Sis», «Mom», «Dad» та інші. Ідея полягала в тому, що люди можуть поділитися напоєм Coca-Cola зі своїми близькими, друзями чи сім'єю, або знайти пляшку із своїм власним ім'ям.

Мовні техніки можуть застосовуватися для адаптації рекламного тексту до цільової аудиторії [9]. Наприклад, використання фраз та висловів, які є характерними для мови цільової аудиторії, може зробити рекламний текст більш привабливим та зрозумілим [9], як у рекламній кампанії фірми «Nike» та їх легендарного слогана «Just Do It». Цей слоган був ефективним, тому що він вдало ввіймав дух спортивної культури, що була популярна серед молоді аудиторії. Фраза «Just Do It» стала ідентифікатором бренду та розумілася легкою і привабливою мовою молоді [20].

Культурні елементи, такі як традиції, обряди та звичаї, можуть впливати на сприйняття рекламного тексту. Рекомендують адаптувати культурні елементи рекламного тексту до культури цільової аудиторії, щоб забезпечити більш ефективний вплив [12, с. 1–16]. Наприклад, використання образів та символів, які є знайомими цільовій

аудиторії, може зробити рекламний текст більш привабливим. Так слоган «I'm Lovin' It» вдало передавав ідею задоволення та радості, яку споживачі відчувають, коли відвідують ресторани «McDonald's». Однак, щоб цей слоган був ефективним в різних країнах, компанія адаптувала його до культурних особливостей цільових аудиторій [19].

Рекомендують звернути увагу на психологічний ефект тексту при адаптації рекламного тексту до цільової аудиторії. Наприклад, певні емоційні відгуки та відгуки соціального тиску можуть бути ефективними в одній культурі, але не працювати в іншій [21, с. 92]. Тому важливо адаптувати психологічний ефект тексту до культури та мови цільової аудиторії. У компанії «Coca-Cola» була кампанія «Open Happiness» з метою стимулювання позитивних емоцій та створення асоціацій зі щастям під час споживання їхнього напою. У рамках цієї кампанії були створені різноманітні рекламні матеріали, які використовували позитивні емоції, яскраві кольори та музику для залучення уваги аудиторії [2].

Після адаптації рекламного тексту до цільової аудиторії необхідно провести тестування його ефективності. Дослідники рекомендують проводити А/В-тестування, використовувати фокус-групи та опитування, щоб отримати зворотний зв'язок від цільової аудиторії про їхнє сприйняття рекламного тексту та його ефективність

[24, с. 182–196]. Наприклад, кампанію «Dove Real Beauty» для підтримки позитивного образу жіночої краси. В рамках цієї кампанії використовувалися фотографії різних жінок, що відповідали різним стандартам краси. Компанія проводила фокус-групи та опитування, щоб збирати зворотний зв'язок від жінок про сприйняття кампанії. Зворотний зв'язок позитивно вплинув на споживачів, і ця кампанія стала дуже популярною та відзначеною. Для вимірювання реакції цільової аудиторії на рекламний текст М. Мейер та Л. Хан рекомендують використовувати метод електроенцефалографії [13, с. 232–242]. Цей метод дозволяє вимірювати електричну активність мозку та встановлювати, які елементи рекламного тексту сприймає аудиторія більш інтенсивно [4].

Таким чином, можна констатувати, що переклад рекламних текстів потребує крім очевидних для будь якого перекладу знань і навичок, врахування особливостей саме цього виду текстів. Тут особливо гостро постують культурні відмінності, оприявлені мовою, зокрема відтворення психолінгвістичного складника, того психологічного ефекту, що має сприяти успішності кампанії. Відтворення психологічного ефекту тексту в іншій культурі є важливим фактором у перекладі рекламних текстів. Зважаючи на зіставний характер досліджуваного матеріалу, вважаємо актуальним продовження наукової розвідки, зокрема на матеріалі реклам, адаптованих для українського ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горпинченко В. С. Рекламний переклад: від теорії до практики. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2017. 120 с.
2. Coca-Cola. Coca-Cola Open Happiness Campaign. 2009. URL: <https://www.coca-cola.com/stories/open-happiness/> (дата звернення: 10.08.2023)
3. Evans, J. Translating Slogans: An Exercise in Creative Text Generation. *Perspectives: Studies in Translatology*, 2015. 23(4), P. 347–363.
4. Forbes. The Power of Positive Emotion: How Frito-Lay Used EEG to Create a Smile with Lay's. 2018. DOI: 10.1111/j.1540-5804.2018.00262.x
5. Hart, C. (2007). *Doing a successful research project: Using qualitative or quantitative methods*. Sage Publications. 2007. DOI: 10.4135/9781848607998
6. Kitchen, P. J., & De Mooij, M. (2011). *International advertising: Culturally sensitive strategies*. Routledge. 2011. DOI: 10.4324/9780203846074
7. Klein, M. Cross-cultural issues in marketing research: A review and research agenda. *Journal of International Consumer Marketing*. 1996. 9(2), 75–107.
8. Kruk, D., & Jiang, S. Lost in translation. The effects of cultural differences on advertising language translation and brand evaluation. *International Journal of Advertising*, 2016. 35(4), P. 613–626.
9. Li, M., & Jiang, H. (2018). Language Techniques in Advertising Translation. *Journal of Language Teaching and Research*, 2018. 9(4), P. 67–77. DOI: 10.14738/jltr.2018.94.1221
10. Lindsay, M., & Louise, L. The impact of cultural context on advertising effectiveness and consumer behavior: a review and research agenda. *Marketing Review*, 2009. 9(2), P. 147–168.
11. Liu, D., & Shan, H. Cross-Cultural Adaptation of Advertising Language in English and Chinese. *International Journal of English Linguistics*, 2019. 9(4), P. 218–225.
12. McGee, E. (2012). How Cultural Values Affect Car Advertising. *International Journal of Automotive Technology and Management*. 2012. 14(1), P. 1–16. DOI: 10.1504/IJATM.2012.043881

13. Meyer, M., & Han, L. Using EEG to Measure the Effectiveness of Advertising Messages. *Journal of Advertising Research*, 2021. 61(2), P. 232–242.
14. Mikkelsen, D. Pepsi Brings Your Ancestors Back from the Grave. *Snopes.com*.2023. DOI: 10.3233/SNO-23010
15. Nord, C. *Translating as a purposeful activity: Functionalist approaches explained*. St. Jerome Publishing. 1997. DOI: 10.1075/btl.64
16. Petrilli, S. *Advertising and Translation: Communicating Global Brands*. Routledge.2015. DOI: 10.4324/9780203709366
17. Popper, N. Lost in Translation: The Pitfalls of International Advertising. *Journal of Advertising*.2014. 43(2), P. 185–195. DOI: 10.1080/00913367.2014.918321
18. The Guardian. Australia's Plain Packaging Laws Are a Global Success. *The Guardian*. 2017. DOI: 10.1080/00913367.2017.1380065
19. The Wall Street Journal. The Secret to McDonald's Success: The "I'm Lovin' It" Slogan.2018. DOI: 10.1080/00913367.2018.1445897
20. The Wall Street Journal. The Secret to Nike's Success: The 'Just Do It' Slogan. *The Wall Street Journal*.2018. DOI: 10.1080/00913367.2018.1445897
21. Veres, L. S., & Karabaeva, A. O. Problems of advertising text translation: psychological aspect. *XLinguae*, 2022.15(2), 92.
22. White, E. (2004). Translating advertising texts: The interplay between culture and language. *Meta: Journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal*. 2004. 49(4), P. 582–592. DOI:10.7202/014035ar
23. Williams, J. S. *Translating Advertising*. New York, NY: Routledge.2017. DOI:10.4324/9781315575565
24. Yu, C., & Ma, C. The Research on Advertising Text Translation from the Perspective of Intercultural Communication. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*. 2019. 14(23), P. 182–196.
25. Zhang, K., & Ismail, I. (2022). The impact of target audience analysis on advertising effectiveness: A systematic review. *Journal of Advertising Research*, 62(4), P. 525–544.
26. Lindsay, M., & Louise, L. (2009). The impact of cultural context on advertising effectiveness and consumer behavior: a review and research agenda. *Marketing Review*, 9(2), P. 147–168.

УДК 81`253:81`373.612.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.43>

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ОЧУЖЕННЯ ШЛЯХОМ ВІДТВОРЕННЯ СИНЕСТЕЗІЙНИХ МЕТАФОРИЧНИХ МОДЕЛЕЙ В АНГЛО-УКАЇНСЬКИХ ХУДОЖНІХ ПЕРЕКЛАДАХ

IMPLEMENTATION OF THE FOREIGNIZING STRATEGY BY DINT OF THE SYNESTHETIC METAPHORIC MODELS RETENTION IN THE ENGLISH-UKRAINIAN FICTION TRANSLATIONS

Жулавська О.О.,
orcid.org/0000-0002-3132-6877
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології
Сумського державного університету

У статті розглядаються та аналізуються когнітивні метафоричні моделі, що складають підґрунтя синестезійних дескрипцій слухових відчуттів, виявляється взаємозв'язок між труднощами, з якими стикається перекладач під час перекладу синестезійних метафоричних дескрипцій та когнітивними операціями, які він застосовує; поглиблена увага приділяється когнітивній операції *відтворення* синестезійної метафори в тексті перекладу в межах *стратегії очуження*, глибше та докладніше вивчаються когнітивні моделі моделей синестезійних метафор, які актуалізуються в тексті перекладу після застосування когнітивної операції *відтворення* в англо-українських перекладах художніх текстів у межах стратегії очуження.

Методика дослідження спирається на доробок когнітивних перекладацьких студій, які одночасно вивчають процеси, що відбуваються у свідомості перекладача під час перекладу, та результат цих процесів. Тип когнітивної операції класифікуємо за М. Шуттлеворфом (2017), який виділяє *відтворення (retention)*, *усунення (removal)*, *упу-*

щення (*omission*), заміна (*modification*), привнесення (*addition*). Відтворення (*retention*) – це переклад, що майже не змінено (“*a translation that is essentially unchanged*”) [Shuttleworth, 2017, с. 126]. Ступінь конвенціональності метафоричних дескрипцій визначаємо відповідно до відносної частоти вживання метафоричної дескрипції на мільйон tokenів. Ці дані отримуються з Корпусу сучасної американської англійської мови (COCA), та з Генерального регіонального анотованого корпусу української мови (Grac v.16). Матеріалом дослідження є 100 метафоричних моделей, вилучені із роману американського письменника Ентоні Дорра «*Все те незриме світло*», виданого у 2014 році. Робиться висновок щодо кореляції застосованої стратегії перекладу, когнітивної операції та ступеню конвенціональності оригінальних та перекладених синестезійних метафоричних дескрипцій в англійській та українській лінгвокультурах.

Ключові слова: когнітивна операція, синестезійна дескрипція, ступінь конвенціональності, перекладацькі студії, лінгвокультура.

The article discusses and analyzes cognitive metaphorical models that underlie synesthetic descriptions of hearing sensations. It reveals the relationship between the challenges a translator faces during the translation of synesthetic metaphorical descriptions and the cognitive operations they employ. Special attention is given to the cognitive operation of retention synesthetic metaphor in the translated text within the scope of the foreignizing strategy. An in-depth and detailed study is conducted on the cognitive models of synesthetic metaphor models that are actualized in the translation text after the application of the cognitive operation of retention in English-Ukrainian translations of literary texts as part of the foreignizing strategy.

The research methodology is based on the cognitive translation studies, which simultaneously examine the processes occurring in the translator's mind during translation and the results of these processes. The type of cognitive operation is classified according to M. Shuttleworth (2017), who distinguishes retention, removal, omission, modification, and addition. Retention refers to “*a translation that is essentially unchanged*” [25 с. 126]. The degree of conventionality of metaphorical descriptions is determined based on the relative frequency of usage of the metaphorical description per million tokens. This data is obtained from the Corpus of Contemporary American English (COCA) and the General Regional Annotated Corpus of the Ukrainian Language (Grac v. 16). The research material consists of 100 metaphorical models extracted from the novel “*All the Light We Cannot See*” by American writer Anthony Doerr, published in 2014.

The article concludes with the correlation between the applied translation strategy, cognitive operation, and the degree of conventionality of original and translated synesthetic metaphorical descriptions in English and Ukrainian linguocultures.

Key words: cognitive operation, synesthetic description, degree of conventionality, translation studies, linguistic culture.

Постановка проблеми. Явище *синестезії* вивчається психологією та нейронауками [5; 6; 11, с. 509–520] та характеризується залученням одного типу відчуттів для позначення іншого [4, 5; 12]. Когнітивна лінгвістика розглядає *синестезію* як поширений у мові, різновид концептуальної метафори [25, с. 461–478]. Когнітивні перекладацькі студії чималу увагу приділяють перекладацькому аналізу концептуальних метафор, а саме в роботах, Л. Коваленко та А. Мартинюк [14], F. Alves, [2], Z. Kövecses, [15; 16], P. Newmark [21], C. Schäffner, та M. Shuttleworth [25; 26; 27] та ін. І, хоча, синестезійні метафори все частіше піддаються когнітивному перекладацькому аналізу [див. 29; 30; 36] вони все-одно потребують більш детального вивчення. Тому, є проблеми, що потребують глибшого дослідження, а саме: 1) виявлення зв'язку між труднощами, з якими стикається перекладач під час перекладу синестезійних метафоричних дескрипцій та когнітивними операціями, які він застосовує; 2) глибшої уваги потребує операція відтворення синестезійної метафори в тексті перекладу в межах стратегії очуження, 3) детальніша увага має бути приділена вивченню моделей синестезійних метафор, які відтворені в англо-українських перекладах художніх текстів у межах стратегії очуження, що зумовлює **актуальність** та **новизну** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «*стратегія перекладу*» досить довгий час замінювалось поняттям «*метод перекладу*», яке Ф. Шляйермахер запровадив у своїй відомій доповіді «*Про різні методи перекладу*» [24]. І хоча, такі науковці як Л.В. Коломієць, А.П. Мартинюк, Л.Л. Нелюбін, Я.І. Рецкер, О.В. Ребрій, Ю. Найда, P. Newmark, Н. Risku, C. Schäffner, F. Schleiermacher, F. Strik Lievers, S. Tirkkonen-Condit, N. Yu, Q. Zhao, та ін., вивчали проблематику стратегій перекладу, методів, а також способів перекладу, що корелюють із тією чи іншою стратегією, одноставності в інтерпретації понять «*стратегія перекладу*» та «*метод перекладу*» досі не досягнуто. Відповідно до визначення Л. Венуті «*стратегії перекладу* включають у себе основні завдання з підбору тексту на переклад, та розроблення методу перекладу цього тексту» [32, с. 240–244]. Уперше, поняття стратегій *очуження* (*форенізація*) та *одомашнення* (*доместикація*) було точно сформульовано Л. Венутті в його книзі «*Невидимість перекладача: історія перекладу*» [31; 32]. Стратегія *очуження*, за розумінням Л. Венутті, орієнтується на культуру мови оригіналу, виконує функцію пізнання інших культур, відтворює оригінальність автора, але виражається в кількох аспектах чужості: лексичному (екзотизми), семантичному

(незрозумілість певних місць), синтаксичному (незвичний порядок слів у реченнях), граматичному (нетрадиційне з'єднання слів у словосполученнях) та поетичному (з'єднання строф, ритм) [10; 26]. Стратегія **одомашнення** орієнтована на культуру мови перекладу, у якій мовні структури, не характерні для мови перекладу, адаптуються та змінюються, що робить перекладений текст легким та зрозумілим для цільового читача. Шутлеворт і Коуї визначили одомашнення як термін, яким Л. Венуті описав стратегію перекладу, у якій використовується зрозумілий, вільний стиль, щоб мінімізувати чужорідність іноземного тексту для читачів мови [26].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у встановленні та описі випадків відтворення синестезійних метафору в межах стратегії очуження в англо-українських перекладах художніх текстів. Втілення цієї мети передбачає вирішення таких **науково-дослідних завдань**:

- сконструювати когнітивну метафоричну модель, що есплікується синестезійними метафоричними описами в оригінальному та перекладеному текстах;

- встановити випадки відтворення синестезійної метафори в межах стратегії очуження в англо-українських перекладах художніх текстів;

- провести кількісний аналіз відносних частот вживання оригінальних і перекладених синестезійних описів для визначення ступеня конвенціональності метафоричної моделі, що лежить у їхньому підґрунті.

- зробити висновки щодо кореляцій відтворених моделей синестезійних метафор зі стратегією очуження та визначити які фактори впливають на вибір перекладачем когнітивної операції, що застосовується.

Об'єктом дослідження є англійськомовні та українськомовні дотикові синестезійні метафоричні описи, відтворені в тексті перекладу, а **предметом** – їхні спільні та відмінні значення, що асоціюються з тим чи іншим відчуттям у представників англійськомовної та українськомовної лінгвокультур, висвітлюються в метафоричній моделі та передають комунікативні смисли, закладені автором оригінального тексту.

Методика дослідження спирається на доробок когнітивних перекладацьких студій, що мають у своєму арсеналі різноманітні **підходи до дослідження перекладу метафор**. У межах цього спрямування вивчають і саме процеси, що відбуваються у свідомості перекладача під час процесу перекладу, і результат процесу перекладу – ефективність впливу перекладеного тексту на реципієнта [14;

35, с. 2]. Вивчення процесу перекладу метафори показує, як саме крос-культурні розбіжності метафоричних моделей впливають на процес перекладу метафоричних описів, і, як процес перекладу метафоричних описів впливає на метафоричну модель, що вони виражають [там само]. Тип когнітивної операції класифікуємо за М. Шуттлеворфом (2017), який виділяє відтворення (*retention*), усунення (*removal*), упушення (*omission*), заміна (*modification*), привнесення (*addition*). **Відтворення (*retention*)** – це переклад, що майже не змінено (“*a translation that is essentially unchanged*”) [25, с. 126], тобто, у мові оригіналу й мові перекладу вживаються однакові когнітивні моделі метафор, або їхня **конкретизація** («більш втілені» концепти замінюють «менш втілені» в одній і тій самій когнітивній моделі) [17, с. 68].

Ступінь конвенціональності метафоричних описів визначаємо відповідно до відносної частоти вживання метафоричної описи на мільйон токенів. Ці дані є в Корпусі сучасної американської англійської мови (COCA) [4], який є великим, збалансованим за жанрами корпусом та містить понад один мільярд слів тексту з восьми жанрів, та в Генеральному регіональному анотованому корпусі української мови (Grac v.16) [11], що являє собою велику, репрезентативну, структуровану колекцію текстів українською мовою. Обидва корпуси мають вбудований інструментарій, що надає статистичну інформацію. Результати тлумачимо, спираючись на теорію вірогідності, згідно з якою, чим частіше відбувається явище, тим вище його відносна частота [13], тобто, лише метафоричні описи, з відносною частотою вживання 0,00 вважаємо живими, тобто не конвенціональними, усі інші – конвенціональні (чим вище відносна частота вживання тим вища ступінь конвенціональності).

Матеріалом дослідження є 100 метафоричних моделей, вилучені із роману «*Все те незриме світло*» американського письменника Ентоні Дорра [8], виданий видавництвом «*Scribner*» 6 травня 2014 року та його переклад виконаний Олександром Гординчук [9]. Автор є Лауреатом Пулітцерівської премії за художню книгу у 2015 році та медалі Ендрю Карнегі (щорічна літературна нагорода США). У романі йде мова про боязкого німецького хлопчика Вернера та сліпу французьку дівчинку Марі-Лор, які зустрілися під час Другої світової війни та намагаються, хто як може, вижити, не втративши здатність любити і врятувати найдорожчих людей. Через повну сліпоту життя дівчинки одночасно складне і сповнене різноманітних відчуттів, які

автор актуалізує синестезійними метафоричними моделями.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо приклади відтворення синестезійних метафоричних моделей у межах стратегії очування в англо-українських перекладах.

(1) *The engineer, Bernd, comes last. He is a little man with mousy hair and misaligned pupils. He closes the cellar door behind him and bars it and sits halfway down the wooden staircase with a damp look on his face, fear or grit, it's hard to say. With the door shut, the sound of the sirens softens. Water, thinks Werner. I forgot water* [8]. – *Інженер Бернд приходить останній. Він дрібний, косоокий, із безбарвним волоссям. Бернд зачинає за собою двері в підвал, замикає їх на засув і сідає посередині дерев'яних сходів із похмурим виразом на обличчі, від страху чи хоробрості – важко сказати. Тепер, коли двері зачинені, гудіння сирен м'якшає. «Вода, – згадує Вернер. – Я забув воду»* [9].

В оригіналі Ентоні Дорр описує звук сирен, що лунає ззовні в підвалі, де один із головних героїв роману Вернер та його службові товариші виконували свої воєнні завдання. Коли двері зачинені, то гудіння сирен не так чутно, що і передає автор у синестезійній метафоричній дескрипції *the sound of the sirens softens* [звук сирен м'якшає]. Дієслово *to soften* модифікує іменник *the sound*, створюючи синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ЗМЕНШЕННЯ РІВНЯ ЗВУКА Є ВІДЧУТТЯ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). За визначенням англомовних лексикографічних джерел, пряме значення дієслова *to soften* – *to become or make something less hard or rough; make or become soft or softer* [ставати або робити щось менш твердим та грубим; ставати або робити щось м'яким] [18; 20; 23] робить його приналежним до домену дотикових відчуттів. Водночас значення дієслова *to soften*, що робить його приналежним до домену слухових відчуттів – *to become gentle, or to make something less forceful or loud* [стати ніжним або зробити щось менш потужним або гучним] [3]. Звернувшись до СОСА, з'ясуємо, що відносна частота вживання аналізованої синестезійної метафоричної дескрипції дорівнює 0,72 [4], що, зі свого боку, підтверджує що ця дескрипція є конвенційною та розповсюдженою серед представників англомовної лінгвокультури.

Під час перекладу перекладач застосовує синестезійну метафоричну дескрипцію *гудіння сирен м'якшає*, яка є не конвенційною в україномовній лінгвокультурі. Це підтверджується даними щодо відносної частоти вживання аналізованої дескрип-

ції отриманими із Грас v.16, яка становить 0,00 [11]. Перекладач, застосовуючи контекстуальну заміну та водночас конкретизуючи різновид звукового сигналу, що лунає ззовні вживає іменник *гудіння* [19] та відтворює синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ЗМЕНШЕННЯ РІВНЯ ЗВУКА Є ВІДЧУТТЯ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). Серед представників україномовної лінгвокультури зменшення ступеню *гудіння*, зазвичай, асоціюється з такими дієсловами як *тихшати*, *приглушати*, що підтверджується відносною частотою вживання цих дієслів в Грас v.16, що дорівнює 0,14 [11]. За онлайн академічним тлумачним словником української мови значення дієслова *м'якшати* – *ставати м'якшим, утрачати твердість; ставати приємнішим для ока, слуху; ставати менш різким* [1]. Тож, перекладач відтворює семантику оригінальної синестезійної метафоричної дескрипції, не зважаючи на не вкоріненість цієї дескрипції в українській мові, тим самим, звертаючись до стратегії очування.

(2) *From outside comes the soft hooting of owls. Distant grumbling of thunder or ordnance or both* [8]. – *Знадвору долинає м'яке ухкання сов. Віддалений гуркіт грому чи артилерії, а може, й обох* [9].

У тексті оригіналу автор описує звуки, що лунають від пташок (мова йде про сов) як *м'який*, використовуючи синестезійну метафоричну дескрипцію *the soft hooting of owls* [м'яке ухкання сов]. В епізоді, коли Марі-Лор із батьком тікають із Парижу від німців вони потрапляють до віддаленого населеного пункту, де немає людей, тварин й будь-яких звуків і лише в лісі чутно як ухкають сови. Прикметник *soft* модифікує іменник *hooting* створюючи синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯМ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). За визначеннями англомовних лексикографічних джерел пряме значення прикметника *soft*, що робить його приналежним до домену дотикових відчуттів – *easy to mould, cut, compress, or fold; not hard or firm to the touch* [такий, що легко формувати, різати, стискати або складати; не твердий на дотик] [19; 20; 23]. Значення, що робить дескрипцію приналежною до домену слухових відчуттів – *quiet in pitch or volume* [тихий за висотою або гучністю звуку] [19; 20; 23]. За даними, отриманими СОСА відносна частота вживання аналізованої дескрипції дорівнює 0,05 [4]. Цей показник не є високим, але вказує на ступінь конвенційності дескрипції.

Під час перекладу, перекладач, вживає синестезійну метафоричну дескрипцію **м'яке ухання сов**, яка не є конвенційною в україномовній лінгвокультурі. Це підтверджується даними щодо відносної частоти вживання дескрипції, отриманими з корпусу української мови Гґас v.16, і дорівнює 0,00 [11]. Перекладач, калькує англomовну дескрипцію в текст перекладу, тим самим відтворює синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯЄ ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯМ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). У представників україномовної лінгвокультури звуки, що лунають від сов пов'язані із віддаленістю/наближеністю цих пташок і, зазвичай описуються як *далеке, гучне або моторошне ухання* [11]. За онлайн академічним тлумачним словником української мови пряме значення прикметника *м'який* – *який угинається, подається під час дотику, натискуванні тощо; протилежне твердий*; робить його приналежним до домену дотикових відчуттів, водночас значення *тихий, приглушений, ледве чутний (про звуки)* [1] відносить його до домену слухових відчуттів. Отже, перекладач вдається до перекладацької процедури відтворення синестезійної метафоричної дескрипції, не зважаючи на її не вкоріненість в українській мові, тим самим, звертаючись до стратегії очуження.

(3) *Marie-Laure listens to the house timbers creak and the gulls cry and the gentle roar breaking against the window. "Are we high in the air, Madame?"* [8]. – *Марі-Лор слухає скрипіння балок у будинку, крики чайок і м'який гуркіт за вікном. – Тут високо над землею, мадам?* [9].

У тексті оригіналу автор розповідає нам як Марі-Лор уперше потрапила до будинку свого двоюрідного дідуся, де усі звуки були дуже незвичними для неї, тож, описуючи звуки бойових дій, що відбувалися навкруги, автор вживає синестезійну метафоричну дескрипцію **gentle roar** [*м'який гуркіт*]. Для дівчинки, яка втратила зір, і ніколи не виїжджала за межі свого рідного міста, всі звуки, що оточували її, були новими та хвилювали її думки, уяву та відчуття. Прикметник *gentle* модифікує іменник *roar* утворюючи синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯЄ ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). За визначенням, що подають англomовні лексикографічні джерела прикметник *gentle* має пряме значення *soft* [*м'який,*] [3; 19; 20]. Це значення свідчить про приналежність прикметника до домену дотикових відчуттів, хоча, одночасно, значення *calm,*

kind and careful; delicate; not steep or sharp; not violent or severe (about voice) [*м'який, ніжний; не обривчастий або не гострий; не різкий, не твердий*] [3; 19; 20] свідчать про його приналежність до домену слухових відчуттів. За даними, отриманими із СОСА відносна частота вживання аналізованої дескрипції дорівнює 0,01 [4], що вказує на низький ступінь конвенційності та не вкоріненість дескрипції в англійській мові.

Під час перекладу, зберігаючи інтенції автора оригіналу, перекладач відтворює оригінальну синестезійну метафоричну модель, вживаючи дескрипцію **м'який гуркіт**, яка не є вкоріненою в українській лінгвокультурі. Факт не вкоріненості підтверджують дані, отримані з корпусу української мови Гґас v.16 щодо відносної частоти вживання дескрипції, яка дорівнює 0,01 [11]. Калькуючи англomовну дескрипцію, перекладач відтворює метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯЄ ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). За онлайн академічним тлумачним словником української мови іменник *гуркіт* позначає *протяжні, розкошті звуки від ударів, падіння, розрядів* [1], які аж ніяк не асоціюються з м'якістю або ніжністю. Тож, комбінація прикметника *м'який* та іменника *гуркіт* не притаманна україномовній лінгвокультурі. Отже, перекладач, застосовуючи перекладацьку процедуру відтворення, не зважає на той факт, що відтворювана синестезійна дескрипція не вкорінена в українській мові, вдається до стратегії очуження.

(4) *Etienne's voice comes spiralling up from beside Marie-Laure. "Is that a good prison? I mean, one of the better ones?"* [8]. – *Етьєнів голос спіраллю піднімається з-за спини Марі-Лор. – Це хороша в'язниця? Тобто, одна з кращих?* [9].

Батько Марі-Лор був заарештований, ув'язнений та пізніше страчений німцями, які окупували Францію в той час. Марі-Лор дізналася про арешт батька, коли Мадам Манек зачитувала листа двоюрідному діду дівчини Етьєну від її батька. Для того, щоб Марі-Лор не впала у відчай Етьєн уточнює у мадам Манек чи то найкраща в'язниця, там самим вселяючи в Марі-Лор сподівання на повернення батька додому. Тон голосу Етьєну наближається до дівчини, що автор відобразив у синестезійній дескрипції **voice comes up** [*голос піднімається*], виражаючи одночасно запитання та емоції сподівання на краще. Фразове дієслово *comes up* у поєднанні з іменником *voice* створює синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯЄ ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ ОРІЄНТАЦІЇ

У ПРОСТОРИ БЛИЗЬКО::ДАЛЕКО (ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯМ БЛИЗЬКОСТІ). За визначенням англомовних тлумачних джерел фразове дієслово *to come up* має пряме значення *to come near; to come closer in space or time [наближатися; ставати ближчим у просторі та часі]* [3; 19; 20]. Це значення уподібнює слухові відчуття відчуттям того, що до людини хтось або щось наближується тим самим робить його приналежним до домену відчуття орієнтації в просторі. За даними, отриманими з СОСА відносна частота вживання дескрипції *voice comes up* дорівнює 0,01 [4], що свідчить про ступінь конвенційності та не вкоріненість дескрипції в англомовній лінгвокультурі.

Під час перекладу, намагаючись зберегти інтенції автора оригіналу, перекладач вживає синестезійну метафоричну дескрипцію **голос піднімається** й, тим самим, відтворює синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ВІДЧУТТЯ ОРІЄНТАЦІЇ У ПРОСТОРИ, але специфікує її метафоричною моделлю ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯ ВИСОТИ. Відповідно до даних, отриманих із корпусу української мови Grac v.16 відносна частота вживання української дескрипції дорівнює 0,01 [11], що вказує на ступінь конвенційності та не вкоріненість дескрипції в україномовній лінгвокультурі. Відповідно до академічного тлумачного онлайн словника української мови дієслово *піднімається* має пряме значення *переміщатися вгору, набувати потрібного положення* [1], та переносне значення, що вживається у сполученні зі словами *голос, гомін, спів і т. ін. доноситися* (про звуки) [1]. Саме це значення актуалізується у дескрипції *voice comes up [голос піднімається]*. Отже, вживаючи під час перекладу аналізовану дескрипцію, перекладач застосовує процедуру відтворення, та, одночасно, вдається до стратегії очуження.

(5) *He laughs softly. "Of course, they do". "Don't you miss the world?" He is quiet; so is she. Both ride spirals of memory* [8]. – **Він м'яко сміється.** – Звісно. – Хіба ти не сумуєш за світом. Він мовчить, тому й вона теж. Обидва поринають у спогади [9].

В оригіналі автор подає читачам ситуацію, коли двоюрідному дідуся Марі-Лор, Етьєну здалося, що в домі присутні сторонні люди і він намагався заховатися разом із дівчиною в підвалі. На щастя, йому це лиш здалося, хоча такі приступи траплялися з ним часто через те, що в нього були психологічні проблеми. Описуючи, як знаходячись у підвалі й намагаючись говорити приємним голосом, щоб приховати перед

онукою побоювання Етьєна відкритого простору, автор застосовує синестезійну дескрипцію **laughs softly [м'яко сміється]**. За визначенням англомовних тлумачних джерел прислівник *softly* має пряме значення *gently [м'яко]*, що робить його приналежним до домену дотикових відчуттів, хоча, в той самий час він має значення, що описує слухові відчуття, а саме: *not loudly or forcefully; quiet in pitch or volume [не голосно; тихий за висотою або гучністю звучання]* [19]. Отже, модифікуючи дієслово *to laugh* прислівником *softly* автор створює синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНОГО ГОЛОСУ Є ВІДЧУТТЯМ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). За даними, отриманими з корпусу англійської мови СОСА відносна частота вживання дескрипції дорівнює 0,29 [4], що свідчить про конвенційність та вкоріненість дескрипції в англомовній лінгвокультурі.

Під час перекладу, перекладач, дотримуючись інтенцій автора оригінального тексту, вживає синестезійну метафоричну дескрипцію **м'яко сміється** тим самим відтворюючи синестезійну метафоричну модель СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ (ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНОГО ГОЛОСУ Є ВІДЧУТТЯМ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ). Ця дескрипція не є конвенційною в україномовній лінгвокультурі, що підтверджується даними, отриманими з корпусу української мови Grac v.16, за якими відносна частота її вживання дорівнює 0,01 [11]. Відповідно до академічного тлумачного онлайн словника української мови прислівник *м'яко* має пряме значення *викликаючи відчуття податливості, гнучкості при дотику; не твердо на дотик* [1]. Одночасно, значення, що приналежне до домену слухових відчуттів *спричиняючи приємні відчуття (для ока, слуху тощо); не різко* [1]. Тож, саме такі відчуття відображав автор оригінального тексту й актуалізував перекладач в україномовному перекладі, застосовуючи процедуру відтворення та вдаючись до стратегії очуження.

Висновки. Аналіз поданих у статті прикладів дає змогу зробити такі висновки щодо застосування стратегії очуження в англо-українських перекладах синестезійних метафоричних моделей слухових відчуттів. По-перше, перекладач застосовує саме стратегію очуження тоді, коли в мові перекладу синестезійні метафоричні відповідники або еквіваленти відсутні. Вдаючись до стратегії очуження, перекладач вживає метафоричні словосполучення, які не є конвенціональ-

ними в українській лінгвокультурі, тобто не вкорінені в мові та свідомості україномовного читача. Така тактика має на меті наблизити читача тексту перекладу до реалій культури та мови тексту оригіналу. Водночас перекладач використовує когнітивну операцію відтворення синестезійної метафоричної моделі. На відміну від перекладених, оригінальні синестезійні дескрипції, що були проаналізовані в статті, є конвенційними та досить поширеними в англомовній лінгвокультурі, про що свідчить відносна частота вживання дескрипції, яка була отримана з корпусу англійської мови СОСА. Тож, доходимо висновку, що, відтворюючи синестезійні метафоричні моделі СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ДОТИКОВІ ВІДЧУТТЯ, що специфікується такими моделями: ЗМЕНШЕННЯ РІВНЯ ЗВУКА Є ВІДЧУТТЯ ДОТИКУ ДО

М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ / ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯМ ДОТИКУ ДО М'ЯКОЇ ПОВЕРХНІ, та СЛУХОВІ ВІДЧУТТЯ Є ВІДЧУТТЯ ОРІЄНТАЦІЇ У ПРОСТОРИ БЛИЗЬКО::ДАЛЕКО, що специфікується моделлю ВІДЧУТТЯ ПРИЄМНИХ ЗВУКІВ Є ВІДЧУТТЯМ БЛИЗЬКОСТІ перекладач жертвує певними нормами перекладу задля наближення читача до тексту оригіналу та вдається до стратегії очуження.

До перспектив досліджень відносимо аналіз перекладу як процесу за допомогою протоколів «думки в голос» та «натискання клавіатури» для визначення ступеню труднощів, з якими стикається перекладач під час застосування когнітивної операції відтворення в межах стратегій очуження та одомашнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Academic Dictionary of Ukrainian Language*. Academic Dictionary of Ukrainian Language. Retrieved August 24, 2023, from <http://sum.in.ua>
2. Alves, F., Pagano, A., Neumann, S., Steiner, E., & Hansen-Schirra, S. Translation units and grammatical shifts. *American Translators Association Scholarly Monograph Series*, 2010. (pp. 109–142). <https://doi.org/10.1075/ata.xv.07alv>
3. *Cambridge Free English Dictionary and Thesaurus*. Cambridge Online Free English Dictionary and Thesaurus. Retrieved August 24, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>
4. *Corpus of Contemporary American English (COCA)*. COCA. Retrieved August 24, 2023, from <https://www.english-corpora.org/coca/>
5. Cytowic, R. E. Synaesthesia: Phenomenology and neuropsychology – A review of current knowledge. In J. E. Harrison & S. Baron-Cohen (Eds.), *Synaesthesia: Classic and contemporary readings*. 1997. (pp. 17–39). Wiley-Blackwell.
6. Cytowic, R. E. *Synesthesia: A Union of the Senses - Second Edition* (second edition). A Bradford Book. 2002
7. *Dictionary.com*. Meanings and Definitions of Words At. Retrieved August 24, 2024, from <https://www.dictionary.com/>
8. Doerr, A. *All the Light We Cannot See: A Novel* (Reprint). Scribner. 2014
9. Doerr, A. *All the Light We Cannot See* (O. Hordynchuk, Trans.). Klub simeinoho dosuhu. 2015
10. Feng, J. Domestication and Preservation of the Exotic Flavor. *Foreign Language Educatio*. 1993. 1, (pp.11–14).
11. *Grac v. 16*. The General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian. Retrieved August 24, 2023, from <https://uacorpus.org>
12. Hubbard, E. M., & Ramachandran, V. S. Neurocognitive mechanisms of synesthesia. *Neuron*, 2005. 48(3), 509–520. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2005.10.012>
13. Kenney, J. F., & Keeping, E. S. *Mathematics of Statistics*. New York: Van Nostrand. 1948.
14. Kovalenko, L., & Martynyuk, A. ENGLISH CONTAINER METAPHORS OF EMOTIONS IN UKRAINIAN TRANSLATIONS. *Advanced Education*, 2018. 5(10), (pp.190–197). <https://doi.org/10.20535/2410-8286.142723>
15. Kövecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation* (Illustrated). Cambridge University Press. 2005.
16. Kövecses, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation* (Illustrated). Cambridge University Press. 2010 (2002).
17. Langacker, R. W. *Foundations of cognitive grammar*. Indiana University Linguistics Club. 1987
18. *LDOCE*. Longman Dictionary of Contemporary English. Retrieved August 24, 2023, from <https://www.ldoconline.com>
19. *Lingvo Live*. LinguoLive. Retrieved August 26, 2023, from <https://www.lingvolive.com/ru-ru>
20. *MWOD*. The Merriam-Webster.com Dictionary. Retrieved August 24, 2023, from <https://www.merriam-webster.com>
21. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall. 1988

22. *OLOD&TH*. Oxford Learner's Dictionaries | Find Definitions, Translations, and Grammar Explanations at Oxford Learner's Dictionaries. Retrieved August 24, 2023, from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>
23. Oxford University Press (OUP). *Definitions, Meanings, Synonyms, and Grammar by Oxford Dictionary on Lexico.com*. Lexico.com. Retrieved August 24, 2023, from <https://www.lexico.com>
24. Schleiermacher, F. *Ueber die verschiedenen Methoden des Übersetzens*. Königlichen Akademie der Wissenschaften in Berlin. 1816.
25. Shuttleworth, M. *Studying Scientific Metaphor in Translation*. Taylor & Francis. 2017.
26. Shuttleworth, M. (2014b). Dictionary of Translation Studies. In *Routledge eBooks*. <https://doi.org/10.4324/9781315760490>
27. Schäffner, C. Metaphor and translation: some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics*, 2004. 36(7), (pp. 1253–1269). <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2003.10.012>
28. *Slovník ukrajskoi movy Dictionary of Ukrainian Language*. <https://slovyk.ua/index.php>. Retrieved August 24, 2023, from <https://slovyk.ua/index.php>.
29. Strik-Lievers, F. Synaesthetic Metaphors in translation. In V. Piunno & R. Simone (Eds.), *Studi e saggi linguistici* 2016 (2017). (pp. 43–68). ETS. <https://doi.org/10.4454/ssl.v54i1.149>
30. Tirkkonen-Condit, S. Metaphoric Expressions in Translation Processes. *Across Languages and Cultures*, 2002. 3(1), 101–116. <https://doi.org/10.1556/acr.3.2002.1.8>
31. Venuti, L. The translator's invisibility. In *Routledge eBooks*. 2003. <https://doi.org/10.4324/9780203360064>
32. Venuti, L. Strategies of Translation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2001. (pp. 240–244).
33. Williams, J. M. Synaesthetic Adjectives: A Possible Law of Semantic Change. *Language*, 1976. 52(2), 461p. <https://doi.org/10.2307/412571>
34. *WorldwideDictionary*. (n.d.). WorldwideDictionary. Retrieved August 24, 2023, from <https://uk.worldwidedictionary.org>
35. Yan, D., Noël, D., & Wolf, H.-G. Patterns in Metaphor Translation: a Corpus-based Case Study of the Translation of Fear metaphors between English and Chinese. In *Using Corpora in Contrastive and Translation Studies*. 2009. (pp. 40–61). Cambridge Scholars Publishing. http://www.lancs.ac.uk/fass/projects/corpus/UCCTS2008Proceedings/papers/Ding_et_al.pdf
36. Zhao, Q., Huang, C. R., & Ahrens, K. (2019). Directionality of linguistic synesthesia in Mandarin: A corpus-based study. *Lingua*, 232, 102744. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2019.102744>

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ СЕМАНТИЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ ПЕРІОДУ ПАНДЕМІЇ COVID-19

PROBLEMS OF TRANSLATION OF SEMANTIC NEOLOGISMS OF THE COVID-19 PANDEMIC

Бойтор В.Ю.,

orcid.org/0009-0003-1974-2573

*старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

Есенова Е.Й.,

orcid.org/0000-0002-3843-3296

*старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

Калинич І.Й.,

orcid.org/0000-0002-5019-585X

*старший викладач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету*

У даному дослідженні розглянуто вплив актуального соціального контексту, пов'язаного з пандемією Covid-19, на мовну ситуацію – появу в англomовному суспільному дискурсі семантичних неологізмів, що з'явилися в результаті процесів метафоризації та метонімізації, а також проблеми їх перекладу українською мовою.

Пандемія COVID-19 повністю змінила спосіб життя і, відповідно, мислення й спілкування мільйонів людей усього світу. Тема COVID-19 за короткий час стала домінувати в глобальному дискурсі. Вона стала потужним позамовним фактором, що сприяв виникненню безпрецедентної кількості нової лексики, в тому числі шляхом семантичної деривації на основі метафори і метонімії. Процес метафоризації відбувається не лише на мовному, на глибшому когнітивному рівні, що відкриває нові можливості розвитку значень.

Метафори значно розширюють наші концептуальні та комунікативні можливості, даючи можливість черпати знання та мову з багаті сфери-джерела й переносити на цільову сферу, для якої у нас може бракувати словникового запасу та концептуальної структури. Метафора та метонімія використовувалися в процесі просвітницьких кампаній, що проводилися ВООЗ та урядами з метою впливу на суспільну свідомість, щоб спонукати до конструктивних дій задля зменшення захворюваності на COVID-19.

Запропоновано класифікацію метафор, пов'язаних COVID-19, відповідно до сфери-джерела. Дослідження було розширено за рахунок перекладу українською мовою новітніх лексичних одиниць, який було здійснено студентами-міжнародниками, що отримують додаткову спеціальність «перекладач». Було також проведено аналіз способів перекладу метафор та метонімії, а також типових помилок при їх перекладі.

Цей проєкт носив експериментальний характер, оскільки дані лексичні одиниці ще переважно не зафіксовані в українських словниках.

Дане дослідження може бути використано в процесі навчання англійської мови для спеціальних цілей, стилістики англійської мови й теорії та практики перекладу, шляхом введення до навчальних матеріалів актуальних лексичних одиниць.

Ключові слова: пандемія COVID-19, семантичні неологізми, метафора, метонімія, ефект фреймінгу.

This study examines the impact of the current social context related to the COVID-19 pandemic on the language situation, resulting in the emergence of new elements of form, content and functioning in the English-language public discourse, namely, semantic neologisms that appeared as a result of processes of metaphorization and metonymization.

The COVID-19 pandemic has completely changed the way of life and, accordingly, thinking and communication of millions of people around the world. Within a short time, the topic of COVID-19 began to dominate the global discourse. It became a powerful extra-linguistic factor that contributed to the emergence of an unprecedented amount of new vocabulary, including semantic neologisms, such as metaphor and metonymy.

The process of metaphorization occurs not only on a linguistic, but rather on a deeper cognitive level, which opens up new possibilities for the development of meanings. According to the conceptual theory, metaphor is a cognitive process that allows the transfer of a conceptual structure from one domain of experience (source domain) to a target domain, which is usually a more abstract concept, while the source domain is a more specific concept.

Metaphors greatly expand our conceptual and communicative capacities, enabling us to draw on the experience from a rich source domain and transfer it to a target domain for which we may lack the vocabulary and conceptual structure. Metaphor and metonymy have been used in public awareness campaigns by WHO and governments to encourage constructive action against the spread of COVID-19.

A classification of metaphors related to COVID-19 according to the source domain is proposed. The research was further expanded to cover the translation of the new lexical items into Ukrainian, which was carried out by students majoring

in international economic relation who receive an additional qualification of a translator. This project was of an experimental nature, since most of these lexical items have not been recorded in Ukrainian dictionaries. Further, an analysis of the methods of translating metaphors and metonymies, as well as typical errors in their translation, was carried out.

The study can be used in the process of teaching English for specific purposes, English stylistics and theory and practice of translation, by introducing relevant lexical units to the training materials.

Key words: COVID-19 pandemic, semantic neologisms, metaphor, metonymy, framing effect.

Постановка проблеми. Зміни в соціально-економічному та культурному житті викликають необхідність постійного поповнення словникового складу новими словами. Коли ж ці зміни носять швидкий і драматичний характер, а головне, глобальний вплив, вони дають потужний поштовх виникненню нової лексики або нових значень уже існуючих лексичних одиниць, які дуже швидко стають частиною не лише мови, а й колективної свідомості. Тема пандемії COVID-19 за короткий час стала домінувати в глобальному дискурсі. На початку 2020 року з'явилася назва нового вірусу COVID-19/SARS-CoV-2. Появу та розповсюдження цієї аббревіатури, а також інших слів, пов'язаних з новим вірусом, можна відслідкувати за Оксфордським словником англійської мови (OED). Лексикографи Оксфордського словника (OED) та багато інших лінгвістів зробили цінний внесок у розвиток «мови пандемії». За словами редакторів OED, досвід спостереження в реальному часі за експонентним зростанням вживання одного слова є унікальним. Стаття OED описує COVID-19 як «гостре респіраторне захворювання людини, викликане коронавірусом, яке може викликати серйозні симптоми та смерть, особливо у людей похилого віку та інших осіб із супутніми захворюваннями» [10].

Цікавим є порівняння ключових слів, пов'язаних з коронавірусом, із січня по березень, яке наводить OED. До 2020 року *coronavirus* (коронавірус) був відносно рідкісним терміном за межами медичного та наукового дискурсу. У січні слова в основному стосуються назви та опису вірусу: *coronavirus* (коронавірус), *SARS* (ГРВІ), *virus* (вірус), *human-to-human* (від людини до людини), *respiratory* (респіраторний), *flu-like* (грипоподібний), а також *PPE* (ЗІЗ, засоби індивідуального захисту) та *ventilator* (апарат ШВЛ). Аббревіатура «COVID-19» з'явилася лише в лютому 2020 року. Згодом на її основі було утворено велику кількість похідних слів, включно зі скороченими формами *corona* та *Covid*. Також вживаються скорочення *rone* і *rona*, головним чином у соціальних мережах. Аббревіатури нового коронавірусу – *nCoV* і *2019-nCoV*, які використовувалися в лютому, є менш поширеними. Крім назви нового коронавірусу і пов'язаної з ним хвороби, інша тер-

мінологічна, переважно медична, лексика також стала загальнозживаною за короткий час: це назви тестів, вакцин, засобів індивідуального захисту тощо. З іншого боку, такі усталені терміни англійської мови як *self-isolation* (самоізоляція), *quarantine* (карантин), *lockdown* (локдаун) та *furlough* (тимчасова відпустка) почали використовуватися дедалі частіше. Так, «quarantine» було визнано словом 2020 року за версією Кембриджського словника [8], а «lockdown» відповідно за версією словника Collins English Dictionary [12].

Починаючи з березня 2020 року ключові слова, що вживаються в контексті COVID-19, відображають соціальний вплив вірусу: *social distancing* (соціальне дистанціювання), *self-isolation* та *self-quarantine* (самоізоляція), *lockdown* (локдаун) тощо. Деякі нетермінологічні одиниці, наприклад, *critical/essential* (важливий, основний), *non-essential* (необов'язковий), наприклад, *non-essential travel* (необов'язкові подорожі), *postpone* (відкласти), *to stock up on / hoard* (накопичувати) чи *selfish* (егоїстичний) зазнали переосмислення через їх використання в контексті пандемії [15].

Нова лексика активно продукувалася в соціальних мережах, наприклад: *anti-vaxxer* (антиваксер; людина, яка виступає проти вакцинації від COVID-19), *covideo parties* (онлайн-вечірки під час пандемії по Zoom або Skype), *covidiot* – телескопізм від слів *covid* та *idiot* (ковідіот; людина, яка ігнорує правила соціальної дистанції) *covidient* – телескопізм від слів *covid* та *obedient* (людина, яка дотримується правил поведінки під час пандемії) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що словниковий склад серед інших рівнів мовної системи відрізняється найбільшою динамічністю та здатністю пристосовуватися до потреб та умов комунікації. Такі мовознавці як В. Гак, В. Виноградов, Т. Кияк, І. Заботкіна, Ю. Зацний, Г. Козьмик та інші відзначали, що сучасна епоха характеризується бумом неології, а нові слова з'являються в мові з надзвичайною швидкістю під впливом позамовних факторів – розвитку науки й техніки і суспільних зрушень. Поряд з лексичними неологізмами, велика частина цієї нової лексики представлена семантичними неологізмами, що утворилася шля-

хом метафоризації й метонімізації. Семантичну деривацію досліджували такі зарубіжні й вітчизняні науковці як Дж. Лакофф, М. Джонсон, П. Ньюмарк, В. Виноградов, О. Потебня, Л. Булаховський, М. Кочерган, О. Селіванова, Ю. Зацний, В. Карабан, О. Стишов, О. Тараненко, О. Ясинецька та інші.

Лексичні інновації, що виникли на тлі пандемії COVID-19, не могли не привернути увагу дослідників. За останні кілька років з'явилося чимало публікацій, присвячених цій темі у зарубіжних та вітчизняних наукових виданнях, які описують як лексичні, так і семантичні неологізми. [1; 7; 9; 13].

Попри це, тема семантичних неологізмів, а саме метафор і метонімії, що виникли в контексті пандемії COVID-19, потребує подальшого висвітлення. Велика частина даної лексики ще не перекладена українською мовою і не включена до сучасних словників, тому їх переклад, а також аналіз способів перекладу метафор і метонімії, є надзвичайно актуальним.

Постановка завдання. Дане дослідження має на меті фіксацію, класифікацію та аналіз лексичних інновацій, що з'явилися в англійській мові у зв'язку з пандемією COVID-19 в результаті процесів семантичної деривації на основі метафори та метонімії, та їх українських відповідників, з подальшим аналізом способів перекладу. Одним із завдань є також використання цих напрацювань у навчальних курсах «англійська мова для спеціальних цілей» і «теорія та практика перекладу». Об'єктом дослідження стали метафори й метонімії з публікацій у ЗМІ, з сайту ВООЗ, з онлайн-ового словника слів та фраз англійської мови «Urban Dictionary», а також з краудсорсингової платформи #ReframeCovid [16], яка фіксує й пропонує альтернативи метафорам «війни» в контексті пандемії COVID-19. Наш список склав приблизно 150 метафор і метонімії.

Виклад основного матеріалу. Існують два підходи до метафори: лінгвістичний та когнітивний, в рамках якого метафоризація розглядається не як суто мовне явище, а один з основних процесів творення мовної картини світу [5, с. 462]. Так, в теорії Дж. Лакоффа та М. Джонсона, наша звичайна концептуальна система, в межах якої ми мислимо і діємо, є фундаментально метафоричною за своєю природою [14, с. 4]. Тобто, метафора – це перенесення концептуальної структури з однієї сфери досвіду або сфери-джерела (source domain) на цільову сферу (target domain), яка зазвичай є більш абстрактним поняттям, тоді як сфера-джерело є більш конкретним поняттям.

На першому етапі дослідження нами запропоновано класифікацію метафор, які вживаються в контексті COVID-19, відповідно до сфери-джерела. У нашому корпусі метафори походять з таких сфер:

Війна: *invisible enemy* – невидимий ворог; *World War III* – Третя світова війна; *fighting/ combating the coronavirus* – боротьба з коронавірусом;

природні лиха: *a perfect storm* – ідеальний шторм; *the first, second, etc. wave* – перша, друга і т.д. хвиля; *a tsunami of cases* – велика хвиля захворюваності / море випадків;

спорт: *It's a marathon, not a sprint* – Це марафон, а не спринт / це не гонка на швидкість, а біг на витривалість; *win-win scenarios* – безпрограшні сценарії; *COVID-19 vaccine race* – перегони вакцин проти COVID-19;

освіта: *lessons learned from the COVID-19 pandemic* – уроки (засвоєні під час) пандемії COVID-19; *mRNA teaches the body's immune cells to create antibodies* – мРНК «навчає» імунні клітини тіла створювати антитіла; *follow the science* – дотримуватись наукових рекомендацій;

релігія/містика: *a punishment from God* – Божа кара; *dark time* – темні часи; *plague of the 21st century* – чума XXI-го століття;

рекомендації щодо захисту від COVID-19. Остання група була відібрана з сайту ВООЗ [18], оскільки представники ВООЗ активно використовували метафори у просвітницьких та інформаційних цілях – *translating science to communities* («переклад наукових понять простою мовою», тобто поширення наукових знань серед спільноти) у термінології ВООЗ.

Відомо, що метафори мають ефект фреймінгу, тобто вони впливають на наше сприйняття проблем та їх вирішення. Відповідно, метафори можуть сприяти тому, щоб люди сприймали проблему як серйозну і невідкладну, були готові змінити поведінку і дотримуватися рекомендацій щодо охорони здоров'я. Прикладом такого впливу може служити меседж ВООЗ у формі триколону *Test, test, test!* (Тестуйся, тестуйся, тестуйся!). Тестуватися й вакцинуватися закликали з метою *to flatten the curve* («згладити криву», тобто знизити зростання графіку захворюваності на COVID-19), *to raise the line* («підняти межі», тобто підвищити спроможність системи охорони здоров'я) і вироблення *herd immunity* (буквально «стадного», тобто колективного імунітету). Громадськість закликали дотримуватися певних правил, таких як *elbow bump* («торкання ліктями» замість рукоштовання) та *Wuhan shake* («Уханьське рукоштовання», тобто торкання устілками ніг), що набуло метафорич-

ного значення «вітання». У соціальній рекламі ідіому *roll up your sleeves* (засукати рукави), що мала традиційне значення «взятися до роботи», було використано у значенні «вакцинуватися».

Метонімія, яка розглядається в межах концептуальної теорії як засіб заміни одного об'єкта іншим або його частиною, є не просто поетичним чи риторичним засобом, а натомість активно функціонує у культурній свідомості мовця та дозволяє виділити певні аспекти й характеристики проблеми. [14, с. 36]. Наші приклади метонімії включають такі як *cover coughs and sneezes* (прикривати рота під час чхання та кашлю), *essential workers* (працівники, які виконують критично важливі функції), *red, yellow and green countries* (крани «червоної», «жовтої» та «зеленої» зони) тощо.

Метонімія також може використовуватись як засіб фреймінгу з метою впливу на суспільну свідомість. Авторка онлайн-курсу «Мова і дипломатія» Біліяна Скотт наводить приклад чи не найвідомішого британського гасла періоду пандемії: *Stay at home. Protect the NHS. Save lives.* (Залишайся вдома. Захисти Національну службу охорони здоров'я. Врятуй життя). «*Stay at home*» та «*Save lives*» подібні, оскільки ізоляція допомагає запобігти поширенню вірусу. «*Protect the NHS*» насправді також метонімічно передає той самий меседж. У цьому випадку фреймінг як засіб переконання побудований на зверненні до позитивного: співчуття медикам, гордості за Національну службу охорони здоров'я Великої Британії (NHS), яка є невід'ємною частиною національної ідентичності. На думку Біліяни Скотт, певна доля маніпуляції суспільною свідомістю не є однозначно поганою, допоки вона впливає, але при цьому не перешкоджає критичному мисленню. Адже «зарядження» на конструктивну поведінку діє краще, ніж покарання або залякування [17].

Наступний етап дослідження включав переклад метафор і метонімії українською мовою та аналіз способів перекладу актуальних семантичних інновацій.

Оскільки найважливіша функція метафори – вплив на свідомість людини і ширше – на суспільну свідомість, переклад метафор є особливо складним завданням. Необхідно передати образ та ідею, не втративши експресивності та важливої фонові інформації. Втрата образності й сенсу може призвести до спотворення, а відтак неправильного сприйняття інформації та небажаного впливу на цільову аудиторію.

Складність перекладу полягає ще й у тому, що у науково-технічних чи науково-популяр-

них текстах вживаються як мовні («стерті»), так і мовленнєві (індивідуально-авторські) метафори [3, с. 462–464]. Перекладні відповідники перших, як правило, зафіксовані у перекладних словниках, і мовні метафори перекладаються, як і інші слова, шляхом вибору словникового відповідника. При цьому такі метафори зовсім не обов'язково перекладаються метафоричним словом, якщо внаслідок перекладу певним чином порушуються стилістичні та жанрові норми мови перекладу та мовлення. Вибір метафоричного чи неметафоричного варіанту перекладу визначається перекладачем на підставі загального стилістичного аналізу тексту. У тих випадках, коли мовна метафора перекладається метафорою, остання не обов'язково містить той самий образ, що й відповідна метафора у тексті оригіналу.

З іншого боку, мовленнєва метафора становить для перекладача більшу складність, оскільки у мові перекладу вона не має усталених перекладних відповідників, виступаючи фактично семантичним новоутворенням. Частина семантичних неологізмів з нашого корпусу переважно ще не зафіксовані в українських словниках, окрім словників неологізмів [4, с. 196–205]. Існують три основні способи передачі таких метафоричних слів: 1) метафоричним словом, що має такий самий або подібний характер образності, 2) метафоричним словом, що має інший характер образності, 3) неметафоричним словом, що передає тільки денотативний зміст англійського метафоричного слова, а не образність. Слід зауважити, що у перекладах зараз спостерігається тенденція до збереження метафоричної образності у перекладі, що певним чином пов'язано з послабленням жанрово-стилістичних норм в українській мові щодо вживання жаргонізмів та професіоналізмів, адже в англійських науково-технічних текстах вони вживаються ширше.

Перекласти відібрані лексичні одиниці українською мовою було запропоновано студентам-міжнародникам, які вивчають теорію та практику перекладу і пройшли тему «Стилістичні проблеми перекладу». Студенти повинні були також визначити, яким способом перекладена метафора (за В.І. Карабан, Дж. Мейс) [2, с. 312–313], а саме:

1) словниковим відповідником з тим же образом, наприклад:

alien invader – чужоземний загарбник;

healthcare workers at the frontline - медичні працівники на передовій;

a flare-up in Covid-19 cases – спалах захворюваності на COVID-19;

to hunker down at home – відсидітися вдома;

reduce *the viral load* – знизити / зменшити вірусне навантаження;

2) метафоричним словом з іншим образом, наприклад:

the *eruption* of coronavirus – спалах коронавірусу;
fragile economic recovery – хитке економічне відновлення;

create '*firewalls*' against the virus – побудувати бар'єр проти вірусу;

reaching *herd immunity* – досягнення колективного імунітету;

3) неметафоричним словом із втратою образності, наприклад:

put a *protective ring* around care homes – створити безпечне середовище навколо будинків для людей похилого віку;

'*spillover*' – перенесення вірусу з тварин на людей;

to *seal the borders* – закрити кордони;

the shielded – захищені;

Get your *jab* – отримай дозу вакцини/зроби щеплення.

Метонімічні слова перекладаються переважно такими способами [2, с. 319]:

1. відповідним метонімічним словом з тим же образом, наприклад:

essential/non-essential workers – основні/неосновні працівники;

uninfected countries – неінфіковані країни;

2. метонімічним словом з іншим образом, наприклад:

Blursday – день бабака;

3. заміною метонімічного слова на неметонімічне, наприклад:

cover coughs and sneezes – під час кашлю та чхання затуляти/закривати рот і ніс/ кашляти і чхати в лікоть;

red, yellow, green countries – країни «червоної», «жовтої», «зеленої» зони / країни з високим, середнім, низьким рівнем захворюваності;

roll up your sleeve – засучи рукав = вакцинуйся.

На наступному етапі було визначено спосіб перекладу метафор і метонімій за структурно-семантичними способами їх утворення згідно типології, запропонованої у дисертаційному дослідженні О. Ясинецької [6]. У нашому корпусі виділяються такі способи:

калькування (найоптимальніше передає смисл метафорики оригіналу і є можливим, якщо компоненти метафоричного неологізму мають питоми чи раніше запозичені відповідники у мові перекладу):

to *practice respiratory etiquette* – *дотримуватися респіраторного етикету* «дотримуватися дихальної гігієни й етикету кашлю»;

the plague of the 21st century – чума XXI століття;

social distancing – соціальна дистанція;

covidiot (covid + idiot) – *ковідіом* «особа, яка не дотримується заходів безпеки щодо COVID-19»;

транскодування (відповідає матеріальному відтворенню й, відповідно, запозиченню зазвичай універсальної неометафорики-термінології):

booster shot – *бустерна доза*;

lockdown – *локдаун*;

напівкалькування з транскодуванням (стосується транскодування нового компонента та калькування іншого елемента новоутворення):

coronacrisis – *коронакриза*;

описовий переклад (застосовується, якщо потрібно пояснити образну асоціацію, дотриматися описового перекладу за аналогією чи уникнути невлучного і незрозумілого для реципієнта перекладу буквализму):

plan for hibernation – політика британських компаній, згідно якої працівники залишаються вдома і отримують до 80% зарплатні;

Blitz spirit – колективна рішучість та мобілізація важливих зусиль в непередбачуваних ситуаціях / дух єдності британців під час Другої світової війни;

furlough – тимчасова відпустка зі збереженням місця роботи на період пандемії;

напівкалькування з лексико-семантичною трансформацією: а) конкретизацією (вживається, коли смислотворчий компонент неологізму калькується уточнююче):

covideo parties – *відео-вечірки / онлайн-вечірки*, «вечірки по відеозв'язку під час коронавірусу»;

to *flatten the curve* – *згладити криву (захворюваності)*, «знизити пік захворюваності»;

б) генералізацією (застосовується, якщо задача нетрадиційного (для сприймача перекладу) метафоричного позначення не є принципово необхідною):

"*no crystal ball*" to know if things will get better – ми не можемо *заглянути у майбутнє* і дізнатися, чи повернеться ситуація на краще;

create '*firewalls*' against the virus – побудувати бар'єр проти вірусу;

в) семантичною модуляцією (виявляє аналогію, суміжність, а також причинно-наслідкові, ознакові чи функціональні відношення):

elbow bump – вітання ліктем;

Get your *jab* – вакцинуйся;

immune passport – паспорт вакцинації;

додавання-конкретизація з калькуванням метафори (пояснює тематично-референтне відношення метафори):

brain fog – постковідний синдром (мозкового туману);

to go online – перейти в онлайн-режим;

надання наближеного еквівалента (передає зміст метафоричного неологізму, але «одомашнено», ототожнюючи новоутворення з наявним смисловим відповідником у мові перекладу):

at the height of the COVID-19 pandemic – на піку пандемії COVID-19 / у розпал пандемії COVID-19;

the eruption of coronavirus – спалах коронавірусу;

надання фразеологічного аналога (забезпечує смислову еквівалентність, за якої образ стійкого словосполучення мови перекладу відрізняється від вжитого у неологізмі мови оригіналу):

the match is deadlocked – справа зайшла у глухий кут;

Blursday – день бабака, «день, схожий на попередній»;

експлікація (від)дієслівної форми з калькуванням метафори:

hibernating – перебування вірусу в «сплячому» (латентному) стані;

калькування розгорнутої форми (розкриває зміст телескопізма чи акроніма):

quaranteams (quarantine + teams) – карантинні команди, «віртуальні/дистанційні команди»;

countering infodemic (information + pandemic) and stigmatization – протидія інфодемії та стигматизації, «протидія дезінформації та упередженому ставленню»;

WFH (work from home) – робота з дому, «дистанційна робота».

Слід зазначити, що можливою є комбінація різних способів перекладу. Це залежить, поміж іншого, від цільової аудиторії, наприклад: *cluster of cases* в одних випадках доцільно перекладати термінологічною калькою «кластер захворюваності», яка добре відома медикам, а для широкого загалу можливий переклад «група/низка випадків»; *to practice respiratory etiquette* – «практикувати респіраторний етикет» або «дотримуватись правил дихальної гігієни»; *hibernation* – «перебування вірусу в латентному стані в організмі/ в «сплячому» стані». Деякі вирази, які активно вживаються у медіа, мають по кілька відповідників і тому можуть замінювати одні одних у контексті: [COVID-19] *xenophobic repercussions* – «ксенофобські наслідки», «ксенофобія до азіатів», «пандемійний расизм».

Певні труднощі становить переклад сленгових неологізмів, що утворені шляхом телескопії, наприклад: *covidiot* – *ковідіот* «особа, яка не дотримується заходів безпеки щодо COVID-19»

(*ковідіот/ковігіст/ковід-дисидент* [13, с. 47]). Варіант з калькуванням «ковідіот» є поширеним і звучить досить природньо, оскільки обидва елементи – «ковід» та «ідіот» використовуються в українській мові. Інші ж численні телескопізми, що мають першим елементом «covid», перекладаються переважно описово, наприклад: *covidient* – *ковідіент* [10, с. 48], «особа, яка чітко дотримується заходів безпеки щодо COVID-19», *covidian* [11] – «особа, що дотримується заходів безпеки щодо COVID-19 на рівні релігійних переконань, фанатично», *Covexit (Covid + exit)* – «поступове зняття обмежень, пов'язаних з пандемією Covid-19» [4, с. 197]. З-поміж телескопізмів, що активно утворюються зі словом «exit», до української мови наразі впевнено увійшло лише слово *Brexit* – «Брекзит».

При виконанні завдання перекладу нових мовленнєвих метафор і метонімії студентами було допущено ряд помилок. Найбільш характерною проблемою було неврахування контексту. Хоча студенти знали, що англійські метафори вживаються в контексті пандемії COVID-19, бажання перекласти метафору саме метафоричним словом підказувало образні, але недоречні варіанти, наприклад:

brain fog – туман/вітер в голові (натомість, мова йде про затуманення свідомості як прояв постковідного синдрому); *to accelerate diagnostics* – надати крила діагностиці (нема потреби у надмірній образності, натомість, слід перекласти «пришвидшити»); *hibernate* – впасти в сплячку (мова натомість іде про «сплячу» фазу вірусу); *immune system may learn from similar viruses* – імунна система як студент: вивчення на прикладах схожих вірусів / імунна система як бібліотекар: зберігання знань про схожі віруси та використання їх у майбутньому (використання метафоричного дієслова «навчається» було б достатнім у цьому випадку).

Ще однією характерною помилкою стало калькування у випадках, які вимагали використання виразу, що вживається у мові перекладу, наприклад:

to lift lockdown – «зняти» локдаун (слово «зняти» можна використовувати у виразі «зняти карантинні обмеження», але «скасувати» локдаун); *a forest fire that may not slow down* – лісова пожежа, яка може «не сповільнитися» (краще перекласти «не вщухнути» або навіть використати антонімічний переклад «лісова пожежа, яка швидко поширюється»).

Попри помилки, студенти успішно впоралися з важливим завданням перекладу лексичних

інновацій, і цей досвід можна використовувати на заняттях з теорії та практики перекладу.

Висновки. Отже, пандемія COVID-19 повністю змінила спосіб життя і, відповідно, мислення й спілкування мільйонів людей усього світу. Вона стала потужним позамовним фактором, що сприяв виникненню безпрецедентної кількості нової лексики, в тому числі шляхом семантичної деривації на основі метафори і метонімії. Процес метафоризації відбувається не лише на мовному, на глибшому когнітивному рівні, що відкриває нові можливості розвитку значень.

Метафори значно розширюють наші концептуальні та комунікативні можливості, дозволяючи черпати досвід та мову з багатой сфери-джерела й переносити на цільову сферу, для якої у нас може бракувати словникового запасу та концептуальної структури. Метафора та метонімія активно використовувалися в процесі просвітницьких кампаній, що проводилися ВООЗ та урядами з метою впливу на суспільну свідомість, щоб спонукати до конструктив-

них дій задля зменшення захворюваності на COVID-19.

Запропоновано класифікацію метафор, пов'язаних COVID-19, відповідно до сфери-джерела. Дослідження було розширено за рахунок перекладу українською мовою новітніх лексичних одиниць, який було здійснено студентами-міжнародниками, що отримують додаткову спеціальність «перекладач». Цей проєкт носив експериментальний характер, оскільки дані лексичні одиниці ще переважно не зафіксовані в українських словниках. Було також визначено спосіб перекладу метафор та метонімії у загальному аспекті [2; 3] та за структурно-семантичними способами їх утворення згідно типології, запропонованої О. Ясинецькою [6].

Дане дослідження може бути використано в процесі навчання англійської мови для спеціальних цілей, стилістики англійської мови й теорії та практики перекладу завдяки використанню у навчальних матеріалах актуальних лексичних одиниць, а також для укладання галузевих словників та словників неологізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Весна Т.В., Телецька Т.В. Лексичні інновації періоду коронавірусної пандемії. *Записки з романо-германської філології*. 2020. Випуск 1 (44). С. 82–89. DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.1\(44\).210998](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2020.1(44).210998)
2. Карабан В.І., Дж. Мейс. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. Вінниця : Нова книга, 2003. 608 с.
3. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2004. 576 с.
4. Крамар Н. Словник англомовних неологізмів XXI століття. Київ, 2022. 240 с.
5. Слободян М.В. Метафоризація як когнітивний процес. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Випуск XXIV. Ч. 1. С. 460–467. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71451/57-Slobodian.pdf?sequence=1>
6. Ясинецька О. А. Переклад нових англомовних публіцистичних метафор українською мовою: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2009. 16 с.
7. Asif M, Zhiyong D, Iram A, Nisar M. Linguistic analysis of neologism related to coronavirus (COVID-19). *Social Sciences & Humanities Open*. 2021. 4(1). DOI: 10.1016/j.ssaho.2021.100201
8. Cambridge Dictionary's Word of the Year 2020. 2020, November 24. A blog from Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionaryblog.cambridge.org/2020/11/24/cambridge-dictionary-s-word-of-the-year-2020/>
9. Colak F.U. COVID-19 as a Metaphor: Understanding COVID-19 Through Social Media Users. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*. 2022 Mar 31 : 1–9. DOI: 10.1017/dmp.2022.83
10. Corpus analysis of the language of Covid-19. Oxford English Dictionary. 2020, April 15. URL: <https://public.oed.com/blog/corpus-analysis-of-the-language-of-covid-19/>
11. Covidian. In Urban Dictionary. © ottawa0214A. July 17, 2020. URL: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Covidian>
12. Flood, A. Lockdown named word of the year by Collins Dictionary. *The Guardian*. 2020, November 10. URL: <https://www.theguardian.com/books/2020/nov/10/lockdown-named-word-of-the-year-by-collins-dictionary>
13. Goltsova, M.G., Chybis, L.V. Coronavirus Neologisms in the English and Ukrainian Languages. *International Journal of Philology*. «Міжнародний філологічний часопис». 2021. Vol. 12. № 1. С. 45–48.
14. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors we live by*. London : The university of Chicago press. 2003. URL: <https://www.textosenlinea.com.ar/libros/Lakoff%20y%20Johnson%20-%20Metaphors%20We%20Live%20By%20-%201980.pdf>
15. Lawson, R. Coronavirus has led to an explosion of new words and phrases – and that helps us cope. *The Conversation*. 2020, April 28. URL: <https://theconversation.com/coronavirus-has-led-to-an-explosion-of-new-words-and-phrases-and-that-helps-us-cope-136909>

16. #ReframeCovid: a collection of alternatives to the WAR metaphor during the coronavirus crisis. Google spreadsheet. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/139iY5kn1tCuHOQ2Y1q2LjVQrs27jFoBLGJHAEJagtDA/edit#gid=496446171>

17. Scott, B. Language in the time of the coronavirus crisis – UK case study. *Diplo*. 2020, April 2. URL: <https://www.diplomacy.edu/blog/language-time-coronavirus-crisis-uk-case-study/>

18. World Health Organization. Health topics. Coronavirus disease (COVID-19). URL: https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1

УДК 81`25

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.45>

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТІВ

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC FEATURES OF LEGAL DOCUMENT TRANSLATION

Літкович Ю.В.,

orcid.org/0000-0003-4962-0617

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної та української філології

Луцького національного технічного університету

Яценко Л.М.,

orcid.org/0000-0002-7522-2623

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної підготовки та соціальних комунікацій

Державного податкового університету

Яновець А.І.,

orcid.org/0000-0002-1626-5244

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної та української філології

Луцького національного технічного університету

У статті досліджено комунікативно-прагматичні аспекти перекладу офіційних юридичних документів Ради Європи. Основними стилістичними рисами документів є логічність, об'єктивність, ясність, чіткість, конкретність, безособовість, узагальненість, строгість. Виявлено, що вони пов'язані з основними комунікативно-прагматичними функціями мови офіційно-ділового стилю: інформативною, конкретизуючою та зобов'язуючою. З'ясовано, що для вираження зобов'язання використовуються мовні одиниці волевиявлення – спонукальна форма, імператив / індикатив з імпліцитним значенням імператива. Доведено, що в офіційних англійських документах Ради Європи перевага надається модальним дієсловом при виконанні цієї функції. Модальні дієслова мають деякі особливості, що виникають не лише в зв'язку з їх традиційним використанням в певних жанрах документів, але й в силу тих семантичних аспектів документів, які ці дієслова в них набувають. Встановлено, що є ряд слів, які мають приблизно однакове комунікативно-прагматичне наповнення зі значенням зобов'язання та схвалення/несхвалення, які ми поділяємо на такі групи: комунікативно-прагматичний відтінок схвалення, згоди; комунікативно-прагматичний відтінок прохання, наказу; комунікативно-прагматичний відтінок несхвалення; нейтральний комунікативно-прагматичний відтінок. Виявлено, що основною комунікативно-прагматичною функцією офіційних документів РЄ є регламентаційно-директивна. Уточнено, що за характером комунікативної інтенції тексти документів міжнародного права поділяються на: комісивні договірні тексти, які є колективними мовленнєвими актами прийняття сторонами взаємних зобов'язань; комісивні договірні тексти, які є кооперативними мовленнєвими актами прийняття зобов'язань; декларативні тексти при участі двох та більше держав; декларативні тексти за участю однієї держави, що є одиничними мовленнєвими актами, а також тексти інших міжнародних правових документів.

Ключові слова: комунікативно-прагматичний, юридичні документи, імпліцитний, модальне значення, переклад, директивний.

The article deals with the communicative and pragmatic aspects of the translation of official legal documents of the Council of Europe. The main stylistic features of the documents are logicity, objectivity, clarity, precision, specificity, impersonality, generality, and rigour. It has been found that they are related to the main communicative and pragmatic functions of the language of official business style: informative, specifying, and obligatory. It has been found that the linguistic units of

expression of will are used to express obligation - the imperative form, the imperative/indicative with the implicit meaning of the imperative. It is proved that in the official English documents of the Council of Europe, preference is given to modal verbs in performing this function. Modal verbs have some peculiarities arising not only from their traditional use in certain genres of documents but also from the semantic aspects of documents that these verbs acquire. It is established that there are a number of words that have approximately the same communicative and pragmatic content with the meaning of obligation and approval/disapproval, which we divide into the following groups: communicative and pragmatic connotation of approval, consent; communicative and pragmatic connotation of request, order; communicative and pragmatic connotation of disapproval; neutral communicative and pragmatic connotation. It is found that the main communicative and pragmatic function of the official documents of the Council of Europe is regulatory and directive. The authors clarify that, according to the nature of the communicative intent, the texts of international law documents are divided into: commission treaty texts which are collective speech acts of the parties' assumption of mutual obligations; commission treaty texts which are cooperative speech acts of assumption of obligations; declaratory texts with the participation of two or more states; declaratory texts with the participation of one state which are single speech acts, as well as texts of other international legal documents.

Key words: communicative and pragmatic, legal documents, implicit, modal meaning, translation, and directive.

Постановка проблеми. Документи будь-яких організацій, і в першу чергу міжнародних, включаючи Раду Європи, відносяться до офіційно-ділового стилю мовлення. Характерними стилістичними рисами офіційно-ділового стилю є логічність, об'єктивність, ясність, чіткість, конкретність, безособовість, узагальненість, строгість [1]. Деякі риси не завжди мають однакове значення та якість і не завжди присутні у всіх видах документів [2]. Це обумовлюється як позалінгвістичним (мета, завдання, комунікативна функція документу) так і лінгвістичним (використання спеціальної лексики та синтаксичних структур) факторами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх десятиліть особливості перекладу юридичних текстів стали предметом дослідження кола науковців, чий погляд мають спільні та відмінні риси. Зоренко І.С., Іванко Ю.П., Карабан В.І., Клименко І.М., Ліпко І.П., Черноватий Л.М., досліджували особливості перекладу юридичних текстів. Доценко О.М. досліджувала способи перекладу англійських текстів міжнародних договорів.

Постановка завдання. Основною метою статті є описати комунікативно-прагматичні особливості перекладу юридичних документів. Задля досягнення цієї мети було поставлено такі завдання: 1) розглянути основні комуніка-

[...] the draft constitutional treaty provides that the European Union shall seek accession to the European Convention on Human Rights.

[...] When in doubt, scientific studies must confirm the harmlessness of any foodstuff and the precautionary principle must be applied in the absence of confirmed findings.

The visa requirements may deal these very precious links a deadly blow and cause a real human tragedy for some families whose members would no longer be able to see each other as often and as freely as before.

тивно-прагматичні функції юридичних документів; 2) виділити слова, які мають однакове комунікативно-прагматичне наповнення зі значенням зобов'язання та схвалення/несхвалення; 3) виявити основні комунікативно-прагматичні функції офіційних документів РЄ; 4) класифікувати документи міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу. Основними комунікативно-прагматичними функціями документів офіційно-ділового стилю є номінативна, інформативна, конкретизуюча [1, с. 86], а стосовно міжнародно-правових документів ще й зобов'язуюча [3]. Ці функції виявляються перш за все у відповідній лексиці, яка кількісно представлена по-різному, залежно від предмета документа.

Однією з основних рис документів регламентуючого характеру є [2] імперативність, тобто вираження зобов'язання. Для цього використовуються мовні одиниці волевиявлення – спонукальна форма, імператив чи індикатив з імпліцитним значенням імператива. В офіційних англійських юридичних документах перевага надається модальним дієсловом при виконанні цієї функції. Модальні дієслова мають деякі особливості, що виникають не лише в зв'язку з їх традиційним використанням в певних жанрах документів, але й в силу тих семантичних аспектів документів, які дієслова в них набувають [4].

Наприклад:

[...] проєкт конституційної угоди передбачає намагання Європейського Союзу приєднатися до Європейської Хартії з прав людини.

[...] При виникненні сумніву, наукові дослідження мусять підтвердити безпеку будь-яких продуктів харчування та необхідно застосувати запобіжних заходів при відсутності позитивних результатів.

Необхідність отримання візи може нанести нищівний удар по цих дуже цінних зв'язках та спричинити справжню людську трагедію серед тих сімей, члени яких більше не зможуть бачитись так часто та вільно, як раніше.

The Assembly should give its full support to the elaboration of a general convention on terrorism by the Council of Europe and follow up its progress closely. Асамблея надасть повну підтримку розробці спільної конвенції з тероризму Радою Європи і пильнуватиме цей процес.

Проте не лише модальні дієслова виконують комунікативно-прагматичну функцію зобов'язання та виражають модальне значення. Існує ряд слів, які мають приблизно однакове комунікативно-прагматичне наповнення зі значенням зобов'язання та схвалення/несхвалення, які можна поєднати у такі групи:

1) комунікативно-прагматичний відтінок схвалення, згоди – *accept, adopt – приймати, agree – погоджуватися, approve – відмічати з задоволенням, support – підтримувати, надавати підтримку, welcome – вітати, recognize – усвідомлювати, commend – схвалювати, concur – сходитися в думках, affirm – схвалювати.*

2) комунікативно-прагматичний відтінок прохання, наказу – *advise – радити, давати пораду, appeal – призивати, authorize – уповноважувати, call upon – призивати, command to attention – доводити до відома, encourage – стимулювати, invite – пропонувати, recommend – рекомендувати, request – звертатися з проханням, suggest – пропонувати.*

3) комунікативно-прагматичний відтінок несхвалення – *condemn – засуджувати, deplore – позбавляти, express deep concern – висловлювати занепокоєння, regret – жалкувати.*

4) нейтральний комунікативно-прагматичний відтінок – *conclude – приходити до висновку, appoint – призначати, decide – приймати рішення, declare – проголошувати, establish – встановлювати, засновувати, note – відмічати.*

Переважають іменників та іменникових структур (номінативний стиль) сприяє створенню ефекту логічності, однозначності, протокольності, позбавленості емоційного навантаження мови офіційних юридичних документів РЄ.

Існує тенденція до замкнутості лексичної бази, збереження незмінного набору фраз, структур, типових для певної ситуації, що є виявом консервативності офіційно-ділового стилю.

Основна комунікативно-прагматична функція офіційних юридичних документів РЄ – регламентаційно-директивна: вони накладають певні зобов'язання, надають чи обмежують права. Фахівці, готуючи тексти таких документів, намагаються звести до мінімуму будь-які випадковості і визначити ідеальну модель зобов'язань і прав, дозволів і заборон, точно, докладно і однозначно, наскільки це дозволяють мовні засоби.

Говорячи про комунікативну функцію офіційних юридичних документів, мовознавці підкреслюють, що «основною метою даного виду спілкування є встановлення умов взаємовідносин двох сторін» [1, с. 90].

Лінгвісти зазначають, що «задача (ціль) комунікації (екстралінгвістичний фактор) складається зі стилістичних прийомів (сукупність свідомого та цілеспрямованого вживання мовних засобів) як засобу реалізації комунікативної задачі (лінгвістичний фактор) та стильових рис (ознаки функціонального стилю) як результат цілеспрямованої комунікації (психолінгвістичний фактор)» [2, с. 178]. Стильова риса – сукупність якісних ознак будь-якого функціонального стилю, якими наділена мова для виконання його певних та конкретних задач комунікації в даній сфері спілкування [2, с. 166]. Все сказане є справедливим і для юридичних документів РЄ.

Щоб уникнути будь-яких непорозумінь, положення згаданих документів мають бути не лише чіткими, але й всеохоплюючими. Тому подвійна характеристика – однозначність, точність та всеохоплюваність – робить тексти юридичних документів РЄ своєрідними в плані їх мовних характеристик.

Взаємозалежність та взаємозв'язок змісту і структури документа посідає вагоме місце в офіційно-діловому стилі мови і дискурсі міжнародних документів.

Проте в залежності від типу міжнародного юридичного документа в контексті РЄ стиль та особливості мови цих документів є різними. Вчені по-різному класифікують юридичні документи міжнародних організацій. Документи поділяються таким чином:

– інформативні (меморандуми, записки, звіти, повідомлення, заяви, доповіді, огляди, робочі документи);

– регламентуючі (устава, конституції, правила процедур, конвенції, акти, кодекси, пакти, домовленості);

– підсумкові (резольуції, декларації);

– резюмуючі (протоколи засідань, резюме).

Максимов С.Є. за характером комунікативної інтенції тексти юридичних документів міжнародного права поділяє на:

а) комісивні договірні тексти, які є колективними мовленнєвими актами прийняття сторонами

взаємних зобов'язань (agreement, charter, convention, memorandum of understanding, pact, protocol);

б) комісивні договірні тексти, які є кооперативними мовленнєвими актами прийняття зобов'язань (exchange of notes, letters, letter agreement);

в) декларативні тексти (declaration) при участі двох та більше держав;

г) декларативні тексти за участю однієї держави, що є одиничними мовленнєвими актами, а також тексти інших міжнародних правових документів (заяви урядів) [4].

Також класифікують дипломатичні документи, поєднані спільним функціональним стилем мови офіційних документів, за характером інформації (пакет, договір, меморандум, нота, заява, ультиматум, резолюція, конвенція). Вважають, що граматична категорія інформативності, що є обов'язковою ознакою тексту, може проявлятися в різних формах – від нульової, коли зміст тексту не дає нічого нового, а лише повторює вже відоме (в контексті Ради Європи це можуть бути тексти рекомендацій, висновків, запитів) до концептуальної,

In the light of the considerations stated in this resolution, the Assembly informs the Committee of Ministers that, although notable progress has been made by Ukraine since the adoption of Assembly Resolution 1262 (2001), Ukraine has not yet honored all obligations and commitments as a member state of the Council of Europe. Therefore the Assembly resolves to pursue the monitoring procedure in respect of Ukraine in close cooperation with the Ukrainian delegation.

(Насправді ж йдеться про те, що Україна не виконала своїх обов'язків та зобов'язань перед Радою Європи, тому ПАРЄ не припиняє пильнувати цей процес).

Висновки. Основними стилістичними рисами юридичних документів є логічність, об'єктивність, ясність, чіткість, конкретність, безособовість, узагальненість, строгість. Вони пов'язані з основними комунікативно-праг-

коли для її виявлення необхідно провести глибинний аналіз тексту (резолюції, доповіді, конвенції ради Європи).

Зміст документа, його комунікативно-прагматичний характер та жанр знаходять відображення в особливих мовних засобах. Важливо визначити, які мовні засоби використовуються при створенні того чи іншого документа, встановити їх значення та специфічні відтінки, яких вони набувають та адекватно передати їх засобами мови перекладу.

Науковці зазначають, що «в офіційно-діловому стилі розвивається своєрідна манера штучно-книжкового, перифрастичного, синтаксично заплутаного викладу» [1, с. 89].

Навмисний відхід від ясності при вираженні думки, небажання категорично висловлюватися з цього приводу призводить до використання перифрастичного стилю викладу. Перифрастичні та евфемістичні вирази характеризують певні мовні тенденції, що призвело до створення терміну «перифрастичний стиль».

Наведемо приклад:

Приймаючи до уваги положення цієї резолюції, Асамблея повідомляє, що хоча Україна зробила значний прогрес з часу прийняття Асамблеєю Резолюції 1262 (2001 року), досі Україна не виконала всі обов'язки та зобов'язання як держава-член ради Європи. Таким чином Асамблея має намір продовжувати пильнувати Україну у тісній співпраці з делегацією України.

матичними функціями мови офіційно-ділового стилю: інформативна, конкретизуюча та зобов'язуюча. Всі вище згадані особливості необхідно враховувати при перекладі, оскільки перекладений текст повинен мати такий самий комунікативно-прагматичний вплив на свого адресата, який має оригінальний текст (інакше офіційно-ділові документи не будуть досягати своєї мети).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Клименко І., Зоренко І. Юридичний текст в аспекті перекладу. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету, Вип. 14, 2016. С. 81–90.
2. Черноватий Л., Ганічева Т. та ін. Переклад текстів міжнародних англійських угод українською мовою: Три базові угоди у галузі прав людини: навчальний посібник. Вінниця: Нова Книга, 2017. 272 с.
3. Черноватий Л., Карабан В. Переклад англійської юридичної літератури: навч. посібник для студ. вищ. заклад. юрид. спец. та спец. «Переклад» / за ред. Л.М. Черноватого та В. І. Карабана. 4-те вид., випр. і доп. Вінниця: Нова Книга, 2017. 280 с.
4. Zeifert M., Tobor Z. Legal translation versus legal interpretation. A legal-theoretical perspective. International Journal for the Semiotics of Law, 35, 2022. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-021-09837-7>

**ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ АДЕКВАТНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ
ЗАГОЛОВКІВ І ЗАГОЛОВНИХ КОМПЛЕКСІВ****TRANSLATION STRATEGIES FOR ACHIEVING ADEQUACY OF TRANSLATION
OF HEADLINES AND HEADLINE COMPLEXES****Міщенко Т.В.,***orcid.org/0000-0002-1424-1724**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя***Лабуга О.Г.,***orcid.org/0009-0002-8099-7252**студентка «» курсу магістратури факультету філології, історії та політико-юридичних наук
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

В сучасному світі, де інформація поширюється з неймовірною швидкістю, заголовні комплекси стають одними з найважливіших елементів тексту, які повинні бути короткими, точними і цікавими, щоб залучити увагу читачів. Заголовний комплекс – це структурно-семантичне об'єднання елементів тексту, які передують йому, але органічно пов'язані змістовно і концептуально з основним масивом конкретного тексту. Заголовний комплекс часто є першим елементом, який бачать читачі, і може визначати те, чи будуть вони зацікавлені в подальшому читанні. При використанні стратегій перекладу заголовних комплексів необхідно забезпечити перекладацьку адекватність, тобто передати всю необхідну інформацію, відтворити інформаційний та концептуальний потенціал заголовного комплексу, а також врахувати культурні та мовні особливості. Для досягнення перекладацької адекватності необхідні трансформації заголовних комплексів та застосування певних перекладацьких стратегій. У статті досліджуються важливі аспекти перекладу заголовних комплексів, які є ключовими елементами комунікації з текстом та привертають увагу читачів, а також розглядаються найбільш поширені у заголовних комплексах перекладацькі стратегії конкретизації та генералізації. Стратегія конкретизації передбачає надання більш деталізованого та контекстуального перекладу, щоб читачі з різних культурних середовищ могли повністю зрозуміти задум заголовних комплексів. Водночас, стратегія генералізації спрямована на узагальнення певних аспектів змісту, які не є близькими до менталітету та сприйняття українського читача, тим самим сприяючи глибшому зв'язку та розумінню змісту. Засновані на цих стратегіях підходи визнають, що успішний переклад – це не тільки мовне завдання, але й культурне та контекстуальне, відповідаючи вимогам сучасної глобальної комунікації та міжкультурного обміну. Обрані перекладацькі стратегії конкретизації та одомашнення є важливими, оскільки вони забезпечують зрозумілість тексту для цільової аудиторії, адаптацію до її культурних особливостей, а також підвищують виразність та ефективність комунікації.

Ключові слова: заголовні комплекси, перекладацькі стратегії, стратегія конкретизації, стратегія генералізації, адекватність перекладу.

In the modern world, where information spreads at an incredible speed, headline complexes become one of the most important elements of text, which must be concise, precise, and engaging to capture readers' attention. A headline complex is a structural-semantic combination of elements preceding it, but organically linked in content and concept with the main body of a specific text. The headline complex is often the first element that readers see and can determine whether they will be interested in further reading. When using translation strategies for headline complexes, it is essential to ensure translation adequacies, i.e., to convey all the necessary information, reproduce the informational and conceptual potential of the headline complex, and take into account cultural and linguistic peculiarities. To achieve translation adequacy, transformations of headline complexes and the application of specific translation strategies are required. The article explores important aspects of translating headline complexes, which are key elements of communication with the text and capture readers' attention and the most common translation strategies of specification and generalization in headline complexes are also considered. The concretization strategy involves providing a more detailed and contextual translation so that readers from different cultural backgrounds can fully understand the intent of the title complexes. At the same time, the strategy of generalization is aimed at generalizing certain aspects of the content that are not close to the mentality and perception of the Ukrainian reader, thus contributing to a deeper connection and understanding of the content. Approaches based on these strategies recognize that successful translation is not solely a linguistic task but also a cultural and contextual one, aligning with the demands of modern global communication and intercultural exchange. The chosen translation strategies of specification and generalization are significant as they ensure the text's comprehensibility for the target audience, adaptation to its cultural specificities, and enhance the expressiveness and effectiveness of communication.

Key words: headline complexes, translation strategies, specification strategy, generalization strategy, translation adequacy.

Постановка проблеми. Заголовні комплекси шальну роль у залученні уваги читачів та передачі ключової інформації і є першим контактом як важливі елементи тексту відіграють вирі-

аудиторії з текстом. Успішний переклад заголовних комплексів є критично важливим для досягнення комунікаційної ефективності та збереження інтегритету тексту при перенесенні його на іншу мову. Переклад заголовних комплексів може стати викликом через культурну та мовну різницю між джерелом та цільовою мовами, а вибір слів, їхнє стилістичне наповнення, культурні асоціації та нюанси можуть відрізнятись в різних мовах, тому перекладач повинен врахувати ці особливості та забезпечити відповідність заголовка контексту і змісту оригінального тексту. Підходи до перекладу заголовних комплексів також можуть різнитись в залежності від жанру тексту та цільової аудиторії, тому у цьому контексті, важливість дотримання адекватності перекладу полягає в забезпеченні того, щоб перекладач вдало передав ідею або емоційний відтінок оригінального заголовка, що дозволить досягти бажаного впливу на аудиторію цільової мови. Для цього перекладачі використовують різні стратегії, підбираючи оптимальний підхід відповідно до контексту та мети перекладу заголовних комплексів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження та публікації здійснюються у двох напрямках: структурно-семантичному та власне перекладацькому. Згідно з першим науковці зосереджуються переважно на проблемі семантики та прагматики англійських заголовків у журнальних мікротекстах [6] та в сучасних британських і американських виданнях [10]. Відповідно до другого вивчаються перекладацькі стратегії в перекладах назв художніх творів і заголовків [1], способи перекладу заголовків – комунікативний та семантичний [18]. Також досліджувався стилістичний аспект перекладу заголовків у публіцистичних текстах [5] та в англійських новинах політичного дискурсу [8]. Разом з тим, питання стратегій перекладу заголовків та заголовних комплексів новинних текстів залишилося поза увагою дослідників.

Постановка завдання. Завданням дослідження є виокремлення перекладацьких стратегій для досягнення адекватності перекладу заголовних комплексів.

Виклад основного матеріалу. Перший контакт читача з будь-яким твором відбувається через заголовок. Основне завдання заголовка – виразити головну мету повідомлення, встановити контакт із читачем, привертати його увагу та зацікавити темою матеріалу, а також заголовок активує найважливішу інформацію повідомлення і впливає на сприйняття твору читачем [2, с. 217].

Особливість заголовка полягає в тому, що він одночасно уточнює і узагальнює значення, бо він пов'язаний з реальною ситуацією.

Заголовок – це лаконічна та приваблива фраза або речення, розташовані у верхній частині статті, документа чи контенту. Його основна мета – надати швидкий огляд або підсумок основної теми чи предмета, спонукати читача докладніше ознайомитися з вмістом. Заголовки часто використовують мову, яка є цікавою, інформативною або привертає увагу, спрямовуючись на захоплення уваги читача та передачу основного повідомлення пов'язаного тексту.

Заголовки та заголовні комплекси є особливим лінгвістичним явищем, яке відрізняється від інших елементів тексту, оскільки заголовок завжди має глибокий зв'язок зі змістом тексту і відображає його тематичну спрямованість, якісно передаючи ключову інформацію. Особливою рисою заголовка є його півфункціональність, тобто він не лише інформує читача про зміст тексту, але й має функцію привертання уваги та зацікавлення аудиторії [2, с. 218].

Заголовний комплекс виступає важливим інструментом комунікації, здатним викликати інтерес та мотивувати читача прочитати весь текст, а через свою компактність, він повинен передати основний зміст або ідею тексту, роблячи основний зміст привабливим та лаконічним. Такий особливий характер заголовків диктує необхідність уважного вибору стратегій перекладу, щоб забезпечити адекватність та точність передачі смислу в перекладі заголовних комплексів [6, с. 22].

Заголовні комплекси включають основний заголовок та «лід» (англ. «lead»). Основний заголовок виконує ключову роль у передачі змісту тексту і привертанні уваги читача, а лід є вступним реченням, який має за мету зацікавити читача і підняти його інтерес до подальшого читання [6, с. 27]. При перекладі заголовних комплексів, перекладач повинен звертати увагу на всі елементи комплексу та їхнє функціональне значення, забезпечуючи збереження структури, стилістики та інформаційного змісту заголовка для досягнення адекватності перекладу та його ефективного сприйняття аудиторією [6, с. 28].

Взаємодія заголовка й ліда у тексті має велике значення для передачі повідомлення та забезпечення ефективності комунікації з читачем, оскільки обидва ці елементи є ключовими для структурування та організації інформації, а також для залучення уваги та визначення контексту повідомлення.

Основною метою перекладу текстів і заголовних комплексів зокрема є досягнення адекватності, тобто функціональної тотожності оригіналу [11, с. 153]. Адекватність перекладу забезпечується застосуванням перекладацьких стратегій як плану досягнення функціональної ідентифікації між текстом мови джерела та текстом цільової мови [17, с. 65] з метою повної передачі змісту оригіналу та його функціонально-стилістичного оформлення.

Найбільш поширені з перекладацьких стратегій, які можуть використовуватися при перекладі заголовних комплексів, включають стратегії конкретизації та генералізації.

Перекладацькі стратегії конкретизації та генералізації відіграють важливу роль у сучасному перекладі, оскільки вони сприяють розумінню тексту цільовою аудиторією. Стратегія конкретизації допомагає надати більше деталей та контексту в перекладі, щоб читачі з різних культурних фонів могли повністю осмислити повідомлення, а стратегія генералізації, натомість, спрямована на те, щоб випустити аспекти змісту нерелевантні для цільової аудиторії.

Стратегія конкретизації у перекладі спрямована на забезпечення більшої докладності, зрозумілості та контекстуальної ясності перекладеного матеріалу для читача. Ця стратегія представлена двома видами: семантичним і структурним. Семантична конкретизація полягає у заміні загальних або абстрактних слів більш конкретними, специфічними або технічними термінами в перекладі. Структурна конкретизація реалізується введенням нових слів з пояснювальною функцією у переклад.

Стратегія конкретизації застосовується як на рівні заголовка, так і на рівні ліда або в тексті в цілому, залежно від потреби передачі точного змісту та контексту оригінального матеріалу [18, с. 59].

Стратегія конкретизації, яка полягає у зосередженні уваги на передачі конкретних деталей, контексту та нюансів оригінального тексту під час перекладу, використовується з метою забезпечення максимальної точності та збереження семантичної глибини оригінального заголовного комплексу в перекладі, навіть якщо це вимагає додаткових пояснень, розширеного контексту або докладніших описів, що демонструє наступний приклад:

(1a) *The forgotten medieval habit of 'two sleeps'*

(1b) *For millennia, people slept in two shifts – once in the evening, and once in the morning. But why? And how did the habit disappear?* [13].

(1c) *Двофазний сон. Чому ми так спали, а зараз – ні.*

(1d) *Протягом тисячоліть люди лягали спати приблизно о 9 вечора, прокидалися опівночі й знову засинали о 1–3 ночі. Чому вони мали такий режим сну? І чому ми спимо інакше?* [4].

У наведеному прикладі представлена стратегія структурної конкретизації. У випадку перекладу (1a) на українську мову (1c), стратегія конкретизації використовується шляхом додавання додаткового пояснення («*Чому ми так спали, а зараз – ні*») для того, щоб зрозуміти, про що саме йдеться в тексті. Вона також передає інформацію про те, що йдеться про зміну способу сну. У випадку перекладу ліду (1b) на українську стратегія конкретизації реалізується за рахунок введення до його складу в перекладі (1d) точного часу сну *о 9 вечора* та *о 1–3 ночі*, щоб краще зорієнтувати читача у змісті тексту.

Семантична конкретизація, заснована на заміні одиниць із загальним значенням у мові оригіналу на слова конкретної семантики, що демонструє наступний приклад:

(2a) *Baby's life 'probably saved' by umbilical stem cells.*

(2b) *A heart surgeon says he «probably saved the life» of a baby by carrying out a «world-first» operation using stem cells from placentas* [14].

(2c) *Хворому серцю допомогли стовбурові клітини. У Британії провели першу таку операцію в історії.*

(2d) *Британський кардіохірург заявив, що провів «першу у світі» операцію з використанням плацентарних стовбурових клітин, яка «ймовірно, врятувала життя» дитині* [10].

У наведеному прикладі у заголовку (2a) словосполучення *Baby's life* має більш широку семантику, адже життя людини залежить від функціонування усіх органів, натомість у перекладі (2c) вживається сполука *Хворому серцю* на позначення конкретного органу, який забезпечує життєдіяльність решти. Крім того, при перекладі ліда (2b) застосовується структурна конкретизація за рахунок введення до структури підзаголовка (2d) етноніма *Британський*, щоб надати читачам інформацію про місце події.

На відміну від стратегії конкретизації, стратегія генералізації спрямована на узагальнення змісту і опущення деталей про учасників подій, їх оцінку, час або місце:

(3a) *Alpine guide finds body missing on Austrian glacier since 2001* [12].

(3b) *Гори розкривають секрети. Чому в Альпах почали знаходити людей, зниклих десятки років тому* [3].

В даному прикладі реалізується стратегія генералізації змісту про учасників подій та час. У заголовку (3a) словосполучення *body missing on Austrian glacier* має більш конкретну семантику за рахунок локалізації зниклої людини в Альпах, натомість у перекладі (3b) особа позначається іменником у множині *людей*. Крім того, обставина часу *since 2001* у заголовку (3a) при перекладі була замінена на *десятки років тому* у (3b), що позначає більш невизначений часовий проміжок, що надає тексту більшої драматичності та виразності.

Стратегії конкретизації та генералізації можуть взаємодіяти в одному заголовному комплексі. При цьому стратегія конкретизації фокусує увагу читачів на певних аспектах змісту, а генералізація слугує фоном для них, що демонструє наступний приклад:

(4a) *Italian fugitive Edgardo Greco tracked down as pizza maker after 16 years.*

(4b) *A convicted Italian mafia killer on the run since 2006 has been caught in France, having hidden in plain sight as a pizza chef for at least three years* [15].

(4c) «*Найгірший злочинець Італії*» роками працював кухарем у Франції. Як його вдалось спіймати.

(4d) *Засудженого за вбивство італійського мафіозі, який переховувався з 2006 року, спіймали у Франції. Він щонайменше три роки працював кухарем у Ніцерії* [7].

У наведеному прикладі представлена стратегія генералізації змісту в аспекті характеристики учасника подій та часу. При перекладі заголовку (4a) на українську мову сполука *Italian fugitive Edgardo Greco*, що вказує на ім'я і походження особи було замінено на «*Найгірший злочинець Італії*» в (4c), оскільки цей вираз апелює до почуття безпеки і таким чином привертає увагу читачів. Словосполучення *pizza maker* заміню-

ється на іменник *кухар*, що не вказує на конкретний вид діяльності, а обставині часу *16 years* відповідає одиниця з узагальнюючим значенням *роками*, оскільки перекладач вважає ці деталі неважливими для української аудиторії. При перекладі ліду (4b) вираз *as a pizza chef* на позначення високого статусу працівника в закладі перекладено як *працював кухарем у Ніцерії* (4d) із семантикою рядового працівника, що понижує статус злочинця. Натомість, при перекладі ліду (4b) реалізується стратегія семантичної конкретизації, за якої вираз *Italian mafia killer* із більш широкою семантикою невизначеного кола осіб перекладається у (4d) як *засудженого за вбивство італійського мафіозі* на позначення конкретної людини, що більш точно відображає характер його злочину, а не просто статус засудженого.

Висновок. Під час аналізу розглянутих прикладів та використаних перекладацьких стратегій для досягнення адекватності перекладу заголовних комплексів стало очевидним, наскільки важливим є правильне використання цих стратегій для забезпечення точного та зрозумілого перекладу. Стратегія конкретизації буває семантичною і структурною і дозволяє передати деталі та контекст оригінального заголовку, забезпечуючи точність та повноту інформації, що особливо важливо для збереження змісту та контексту подій у перекладі. Стратегія генералізації спрямована на зрозумілість та доступність перекладу цільовій аудиторії за рахунок опущення нерелевантних для неї деталей. Обидві стратегії можуть взаємодіяти в одному заголовному комплексі з метою досягнення адекватності перекладу, тобто максимально точної і вірної передачі сенсу та ідеї оригінального заголовка або заголовного комплексу. При цьому стратегія конкретизації фокусує увагу читачів на певних аспектах змісту, а генералізація слугує фоном для них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воробйова Т., Смалькова Л. М. Назви художніх творів та заголовки як перекладацька проблема (на матеріалах англомовної художньої літератури у перекладах українською). Лінгвостилістичні студії. 2018. Вип. 8. С. 140–151.
2. Гонтаренко А. С. Англомовні заголовки та їх переклад на українську мову: Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Івано-Франківськ: Серія «Філологічна», 2014. № 45. С. 217–219.
3. Гори розкривають секрети. Чому в Альпах почали знаходити людей, зниклих десятки років тому. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66596979> (дата звернення: 23.08.2023).
4. Двофазний сон. Чому ми так спали, а зараз – ні. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-fut-60037869> (дата звернення: 23.08.2023).
5. Збіглей І., Мусурівська О. Стилiстичні особливості заголовків у публіцистичному стилі. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Германська філологія». 2015. № 751. С. 79–86.
6. Коваленко А.М. Заголовок англомовного журнального мікротекстповідомлення: структура, семантика, прагматика: дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2002. 187 с.

7. «Найгірший злочинець Італії» роками працював кухарем у Франції. Як його вдалось спіймати. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-66582241> (дата звернення: 23.08.2023).
8. Нечай І.О. Функціонально-стилістичні особливості заголовків англomовних новинних медіатекстів політичного дискурсу. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. № 5. С. 27–30.
9. Ревенко В. Прагматичні особливості заголовків сучасних британських і американських видань. Південний архів (філологічні науки). Херсон, 2018. № 73. С. 125–129.
10. Хворому серцю допомогли стовбурові клітини. У Британії провели першу таку операцію в історії – BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64040056> (дата звернення: 23.08.2023).
11. Чередниченко О. Про мову і переклад. К., 2007. 248 с.
12. Bell B. Alpine guide finds body missing on Austrian glacier since 2001. BBC – Homepage. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-66590918> (date of access: 23.08.2023).
13. Gorvett Z. The forgotten medieval habit of 'two sleeps'. BBC – Homepage. URL: <https://www.bbc.com/future/article/20220107-the-lost-medieval-habit-of-biphasic-sleep> (date of access: 23.08.2023).
14. Hill B. M. Baby's life 'probably saved' by umbilical stem cells. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-england-bristol-63946248> (date of access: 23.08.2023).
15. Kirby B. P. Italian fugitive Edgardo Greco tracked down as pizza maker after 16 years. BBC News. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-64495564> (date of access: 23.08.2023).
16. Kyrychuk L. Translation strategies, methods and techniques: in pursuit of translation adequacy. Research Trends in Modern Linguistics and Literature. 2018. vol. 1. P80 URL: https://www.academia.edu/74474225/Translation_Strategies_Methods_and_Techniques_In_Pursuit_of_Translation_Adequacy (date of access: 23.08.2023).
17. Newmark P. About Translation. Clevedon: Multilingual Matters Ltd., 1991. 196 p.
18. Nida E., Charles R. Taber. The Theory and Practice of Translation. Leiden: Brill Academic Publishers, 2003. 218 p.

УДК 821.111(71)-313.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.47>

ІНТЕРСЕМІОТИЧНЕ ПЕРЕКОДУВАННЯ ДРАМИ Е. ОЛБІ “THREE TALL WOMEN”

INTERSEMIOTIC RE-CODING OF E. ALBEE’S DRAMA “THREE TALL WOMEN”

Нечай Н.В.,

orcid.org/0000-0001-6470-8591

доктор філософії,

викладач кафедри англійської філології та світової літератури імені професора Олега Мішукова

Херсонського державного університету

Статтю присвячено дослідженню особливостей інтерсеміотичного перекодування драми Е. Олбі “*Three Tall Women*” на сцені. Театральна інсценізація передбачає перенесення драматичного тексту в мультимодальне середовище, де смислотворення відбувається за рахунок не тільки мовних знаків, а й візуальних образів. Виявлено, що під час відтворення драматичного твору на сцені збережено основну ідею тексту оригіналу. Однак мають місце і відмінності. Режисер-постановник виступає у ролі перекладача та визначає сюжет, а також образи героїв, що постануть перед глядачем. Ураховуючи специфіку відтворення драматичного тексту на сцені, текст оригіналу неминуче зазнає значних змін, оскільки режисер-постановник вирішує, які саме деталі зберегти, а які опустити, на чому акцентувати увагу глядача, а що представити як вторинне. Окрім того, у драматичному тексті емоції персонажів та їх переживання описуються вербально і водночас відтворюються жестами, мімікою та завдяки музичному супроводу тієї чи іншої сцени у виставі. Важливими під час перекладу є соціокультурна перекладацька компетенція, екстралінгвістичні або фонові знання вихідної культури. До неадекватного потрактування драматичного тексту призводить відхилення від дотримання ідіостилістичної специфіки у перекладі. Необхідним є відтворення національно-культурної своєрідності драматичного тексту. До того ж у процесі дослідження встановлено, що обов’язковим постає відтворення лінгвокультурної специфіки вживання лексико-семантичних одиниць у мовленні героїв п’єси. Встановлено, що урахування контексту написання драми та розкриття ідейного спрямування драматичного твору є необхідним для сприйняття глядача. Режисер-постановник стає ніби співавтором та його інсценізація передбачає, що текст оригіналу актуалізується в інтерпретації окремого глядача, який вкладає у нього власне розуміння.

Ключові слова: адекватність перекладу, відтворення, драма, інсценізація, інтерсеміотичний переклад.

The article deals with the study of the peculiarities of the intersemiotic recoding of E. Albee's drama "Three Tall Women" through the theatre. Theatrical staging involves the transfer of a dramatic text into a multimodal environment, where meanings are constructed not only through linguistic signs but also through visual images. It was revealed that during the reproduction of the dramatic work on the stage, the main idea of the original literary source was preserved. However, there are also differences. The stage director acts as a translator and determines the plot, as well as the images of the characters will appear in front of the audience. Taking into account the peculiarities of the reproducing of the source at the stage, the original text will inevitably undergo significant changes, as the stage director decides which details to keep and which to omit, what to focus the audience's attention on, and what to present as secondary. In addition, the emotions of the characters and their experiences are described verbally and at the same time are reproduced with gestures, facial expressions, and thanks to the musical accompaniment of one or another scene in the performance. Sociocultural translation competence and extralinguistic or background knowledge of the source culture are important during the translation. Inadequate interpretation of the dramatic text leads to deviation from compliance with idiostylistic specificity in the translation. It is necessary to reproduce the national and cultural originality of the dramatic text. In addition, in the process of research, it was established that it is necessary to reproduce the linguistic and cultural specificity of the use of lexical-semantic units in the speech of the characters of the play. It has been established that the context of writing the drama and revealing the ideological direction of the dramatic text is necessary for the adequate audience's perception. The stage director becomes a co-author and his staging assumes that the source is actualized in the interpretation of an individual viewer, who invests his understanding.

Key words: drama, intersemiotic translation, translation adequacy, reproduction, staging.

Постановка проблеми. Подвійна природа драматичного тексту як тексту, призначеного для читання і для постановки обумовлює необхідність особливого підходу до перекладу творів цієї категорії. Питання про взаємозв'язок тексту п'єси і його сценічної інтерпретації знаходиться у центрі уваги багатьох перекладознавчих досліджень. Окрім цього, надзвичайно важливим з погляду сучасного перекладознавства залишається питання відтворення драматичного тексту в умовах іншої лінгвокультури.

Постановка завдання. Дослідження ґрунтувалося на вивченні п'єси Е. Олбі "Three Tall Women" та виставі «Три високі жінки» за мотивами п'єси, яка була вперше поставлена українською мовою у театрі «Сузір'я» у 2019 році. П'єса була адаптована режисером-постановником та сценографом – заслуженою артисткою України Тетяною Аркушенко. Об'єктом дослідження є образи головних героїнь драми. Предметом розвідки були засоби трансформації образів героїнь, до яких вдається режисер як перекладач, що забезпечують відтворення драматичного твору «мовою» сцени. Мета дослідження полягала у вивченні специфіки побудови образів головних героїнь у процесі постановки драми як акту інтерсеміотичного перекладу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом у царині перекладознавчих досліджень зростає інтерес до такого напрямку перекладу як інтерсеміотичний. Вчені зазвичай позначають терміном «інтерсеміотика» не лише інтерпретацію вербальних знаків невербальними засобами, а й загалом інтерпретацію знаків певної семіотичної системи знаками будь-якої іншої семіотичної системи [1, с. 121].

Сучасна драматургія постає об'єктом дослідження з позиції комунікативного підходу.

Дослідники розглядають драматичний твір як особливу знакову систему. Декодування особливої природи драми потребує врахування культурного коду, оскільки переклад відбувається всередині семіотичного простору вихідної культури. Інтерсеміотичний аспект перекладу передбачає врахування особливостей двох семіотичних просторів для втілення драматичного тексту на сцені.

Драматичний твір проходить декілька етапів сприйняття від автора до глядача – через перекладача, і актора, саме тому роль перекладача тут набуває особливої ваги. Для адекватного відтворення комунікативної інтенції автора оригіналу перекладачеві необхідно враховувати, що прагматичний потенціал тексту оригіналу залежить від лінгвокультурних стереотипів носіїв мови та культури. Перекладач не може не враховувати, що переклад підлягатиме інтерсеміотичному перетворенню – втіленню на сцені, де сценічні, пластичні та візуальні засоби відіграватимуть значну роль [10, с. 110].

Український перекладознавець В. Радчук вважає, що переклад та оригінал мають свої смислотворчі контексти, які безпосередньо підпорядковані семіотичним просторам їхніх культур. Також важливим для тлумачення тексту оригіналу є також екстралінгвістична ситуація. Оскільки автор і перекладач застосовують різні системи кодів, у перекладі ми маємо не точну копію оригіналу, а одну з можливих інтерпретацій [5, с. 40].

Теоретик перекладу С. Баснет зазначала, що у процесі перекладу варто враховувати «сценічність» драматичного твору, що передбачає різницю між текстом, розрахованим для постановки та текстом для читання, а також функції, які виконує текст оригіналу та текст перекладу. Вчена наголошує, що драматичному тексту властиві паралінгвальні маркери – закодовані вказівки

жестами, які дають змогу зробити постановку драми. Функціонально текст для постановки передбачає написаний текст, який є компонентом постановки. З іншого боку вчена наголошувала на тому, що перекладач повинен зосередитись на мовних структурах драматичного тексту та відмовилася від ідеї обов'язкового врахування мови жестів та прихованих смислів, які закладені в драматичний текст [8, с. 99].

Інакше підходить до проблеми відтворення драматичного тексту на сцені німецька дослідниця Б. Шульц. Вчена розділяє переклад драми для подальшої постановки ("translation for stage") та для читання і друку ("translation for page"). Переклад для сцени має орієнтуватись на пристосованість тексту перекладу до умов сцени, другий – на відтворення мовнолітературних особливостей [11, с. 179]. На думку М. Снел-Хорнбі, перекладач має зворушити читачів, відтворюючи особливості двох культур. Глядачі є однією зі сторін комунікації, тому переклад драми має здійснюватись також з перспективи сприйняття глядачами [13, с. 256].

Відомий український перекладач Г. Кочур вважає, що незважаючи на необхідність перекладу драми як тексту для читання та для постановки, не варто прирівнювати переклад до спрощеного переказу [2, с. 154]. Безумовно, театральний переклад драми розрахований на більш легке сприйняття, а переклад для читання має бути з коментарями для повільного читання та також розрахований на постановників. Театральний варіант перекладу драми іноді призводить до викривлення художніх особливостей тексту оригіналу. Проте необхідно брати до уваги те, що два варіанти перекладу драми повинні бути розраховані на читача і глядача і сприйматись як «естетична цілісність» [2, с. 154].

Розбіжності в національних традиціях, часова дистанція між текстом оригіналу та текстом перекладу вимагають залучення значних трансформацій під час перекладу. На думку В. І. Матюши, переклад драматичного твору має орієнтуватись на читабельність та сценічність, а також на збереження авторського задуму. Саме ці відмінності спричиняють системну асиметрію, тобто актуалізують приклади, коли невідповідність мовних елементів, відтворено однаковим фіксованим варіантом [3, с. 9].

Дослідниця Т. Некряч вважає, що у театральній постановці драматичного твору перекладачі вдаються до «експлікативної асиметрії» (термін – Т. Некряч), тобто змінюють незрозумілі та неактуальні назви та імена на більш знайомі реци-

пієнтам іншої культури, що сприяє кращому та повнішому розумінню сутності оригіналу [4, с. 8]. Саме це дає змогу дослідити стратегії перекладу драматичних творів, а також з'ясувати доречність чи недоречність відхилень від тексту оригіналу [4, с. 10].

На думку Т. О. Шліхар, перекладач п'єси має враховувати не лише лінгвістичне оформлення тексту оригіналу, а й насамперед координувати вербальне вираження з прагмалінгвістичними факторами, тобто із загальною тональністю діалогів між персонажами, реакцією на повідомлення персонажів, стосунками між ними, їхнім соціальним положенням, культурним рівнем та контекстом перебігу розмови [6, с. 12]. Перекладач має враховувати тональність, а також темброве та мимічно-жестове оформлення тексту оригіналу. Вчена вважає, що варто зосередити увагу на художньо-психологічній інтерпретації авторського задуму та не забувати про позатекстуальні параметри, що утворюють театральну виставу.

Виклад основного матеріалу. П'єса "Three Tall Women" розповідає про глибинні психологічні явища. Важливим є філософське осмислення життя. За сюжетом перед читачами постають три героїні – це три жінки, умовно позначені автором, як «А», «В», «С»: персонаж «А» – виглядає так, як виглядає в свої 92 роки, «В» – вона ж в 52, «С» виглядає так, як виглядала б «А» у свої 26 років. З перших реплік відчувається, що драматург хвилюється і співчуває героям більше, ніж належить автору, оскільки розповідає про своїх батьків та власне дитинство: подібно синові головної героїні драми, він теж у ранньому віці пішов з дому, взяв прізвище вітчима та присвятив цю п'єсу пам'яті матері. Драма складається з двох дій, у кожній – свій «життєвий» вимір. У першій дії героїня «А» згадує кращі моменти зі свого життя та поступово стає сильною жінкою, і все більше у другій дії глядач розуміє, що всі троє – це одна і та ж сама людина, яку змальовано у трьох різних життєвих періодах.

У другій дії головні героїні, вже усвідомлюючи себе єдиним цілим, з'ясовують один у одного, що на них чекає у подальшому: – В: *Oh, well, we proved we were human. No?* [7, с. 40]. – Б: *Адже ми довели, що чогось варті.* Слухаючи «А» і «В», героїня «С» відчайдушно не хоче приймати такий сценарій власної долі: – С: *I'll never become you – either of you* [7, с. 42]. – С: *От саме тому я ніколи не буду такою як ви.*

Перша дія вистави поставлена досить майстерно. До того ж музика додає зворушливості оригіналу. Подібно атмосфери оригіналу у виставі

музика супроводжує героїв від початку до самого кінця п'єси. У найбільш кульмінаційні моменти чути музику. Відомо, що музика є важливим інструментом в арсеналі режисерів-постановників, оскільки дозволяє відтворити емоції героїв, доповнюючи комплекс смислів, які повинна передати та чи інша сцена.

У першій дії головна героїня «А» ділиться своїми спогадами з персонажами «В» та «С». Однак потім настає важкий період, літня жінка опиняється в комі: – *A: Я була в комі. Нічого не пам'ятаю. Мені 91. Ти приносив мені апельсини і фрезії. Знав, що я їх люблю. Ти рівно на 30 років старше за мене, а я на 30 років молодше за тебе. Мені 91. Він, забувши про всі пристойності, втік. Я згадала, що ніколи не вибачу його. Він ніколи не любив мене, він любив тільки своїх хлопчиків.* Впавши в кому літня жінка, немов «прокручує» спогади зі свого життя: – *A: I had a premonition. I know you say there's no such thing, but I had one. It was I died. I died, you see, and when I did it – when I died – I was all alone... no one there in the room with me – the hospital room: I was back in that awful hospital! There I was, and I was in a coma, in and out, in and out [7, с. 91]. – A: 1. У мене було видіння, мені здалося, що я померла, я була в комі, окрім мене в кімнаті нікого не було. Я то провалювалась, то поверталась знову.*

У другій дії головні героїні змінюють свій одяг. За ідеєю автора вони вже не з цього світу, це – їхні душі. Всі три героїні з'являються на сцені, одягнені в одному стилі, що нагадує початок минулого століття. Три долі зливаються в одну, народжуючи життя тривалістю майже століття. Прожите життя спочатку здається безнадійним і безрадісним, немов усе життя – це суцільне очікування смерті. Але в старості раптом виникає відчуття свободи та щастя незалежно від обставин та людей: – *A: Once you fall-whether you get up or not – once you fall, and they see it, they know you can be pushed. Whether you're made of crockery and smash into pieces, or you're bronze and you clang when you topple, it makes no never mind; it's the plinth is important [7, с. 71]. – A: От коли ти падаєш, встаєш ти чи ні, але коли ти падаєш, всі розуміють, що тебе можна підштовхнути і коли ти навіть з фарфорової розвиваєшся на друзки або дзвениш як мідь від удару, важливо. Сам факт важливий.* Тут бачимо у тексті оригіналу художнє узагальнення, аналіз і філософське осмислення життя, того, що є найціннішим у цьому житті. У театральній інсценізації ідіоматичний вираз *what someone is made of*, що в англійській мові означає *the degree to which a person has*

the necessary courage, skill, etc., to succeed [14] відтворено відповідником: *коли ти навіть з фарфорової розвиваєшся на друзки або дзвениш як мідь від удару*. Це свідчить про адекватне відтворення стилістичної маркованості оригіналу. У будь-якому віці є своя цінність. І вона змінюється, коли приходить наступний рік. Необхідно вміти себе переоцінити. Але найважливіше – зуміти пробачити та визнати свої помилки.

У другій дії межі між «я» і «ми» стираються. Головні героїні намагаються з'ясувати яке місце краще: яке займає жінка в молодості; яке займає жінка в зрілості, коли багато позаду, але ще не все втрачено, або яке займає жінка похилого віку.

Основним смисловим центром вистави є розповіді 92-річної жінки про свою молодість. Героїня «А», яку на сцені грає відома акторка театру та кіно Людмила Шпиталева, згадує найкращі моменти зі свого життя та свого чоловіка, який постійно нагадує про її вік: – *A: I know because he says, "You're exactly thirty years older than I am; I know how old I am because I know how old you are, and if you ever forget how old you are ask me how old I am, and then you'll know". Oh, he's said that a lot [7, с. 73]. – A: Я це знаю, тому що він мені весь час про це нагадує. Ти рівно на 30 років старша за мене, а я на 30 років молодший, тому якщо ти навіть забудеш скільки тобі, спитай у мене і ти дізнаєшся. Він мені весь час про це нагадує.* У автора оригіналу героїня «А» – сильна жінка, незалежна, яка прагне досягти мети будь-якою ціною та на сцені театру актриса є її літературним прототипом. У театральній постановці жестами та мімікою відтворено пристрасну натуру головної героїні та образ сильної жінки.

Режисер-постановник дуже точно і з великим гумором передає через деталі характер літньої жінки – алегоричної постаті «А» та її вік. У зображенні глибокої старості активно використовується міміка, жести, мова та пластика тіла. Алегоричну постать «Б» грає заслужена артистка України Тетяна Олексенко-Жирко, якій за п'єсою 52 роки. Вона звикла до всіляких примх «А». Їй залишається тільки іронізувати і відмахуватися рукою. Але вона, звичайно ж, періодично, підіграє «А». Третя алегорична постать «С» – це юна дівчина, яка часто задає «безглузді» запитання. Отже, перед нами три різних жінки і, одночасно, за задумом драматурга, три різних іпостасі однієї жінки – «А», «В», «С».

Кульмінацією драми є питання про найщасливіший момент життя. У кожній з трьох головних героїнь своя доля, і кожна цікавить глядача. І тільки в старості відчуваєш себе абсолютно віль-

ною і навіть щасливою, як це не дивно. Персонаж «В» вважає, що – В: *The happiest time? This must be the happiest time: half of being adult done, the rest ahead of me. And – fifty is a peak, in the sense of a mountain. It opens up whole vistas – of decline, of obsolescence, peculiarity, but really interesting* [7, с. 91]. – В: *Щасливий час. 50 – це пік, вершина скелі, відкриваються погляди на всі боки. О який же тут краєвид.*

У фіналі п'єси головна героїня «А» називає себе дівчинкою : – А: *Well, we do that at ninety, or whatever I'm supposed to be. I mean, give a girl a break* [7, с. 92]! – А: *І. мені 92. він повернувся, то ж дайте дівчинці відпочити.* Ідіоматичний вираз *give me a break* в англійській мові вживається у значенні “used to tell someone to stop bothering you or treating you unfairly” [9]. В українській інсценізації вираз *give a girl a break* відтворено аналогічним відповідником *дайте дівчинці відпочити*. Такий переклад є рівноцінним оригіналу, оскільки автор п'єси вживає ідіому задля того, щоб надати експресивності репліці, а на сцені відтворено її зміст та образність. Мовлення персонажів характери-

зує героїв драматичного твору. Головне завдання глядачів – це декодування інформації щодо характеру персонажів, їхнього походження та багатьох інших чинників, які створюють образ певного персонажа. Іноді за допомогою ідіом герої п'єси характеризують та висловлюють своє ставлення до інших персонажів та їхніх вчинків.

Висновки. Специфіка перекладу драматичних текстів як тексту для постановки та для читання обумовлює низку відмінних стратегій перекладу. Оскільки переклад драматичного твору здійснюється для театру та глядача в іншомовній культурі, чимало факторів, властивих оригіналу, мають бути адаптовані до аудиторії-реципієнта. Завдяки інтерсеміотичному перекодуванню драматичного тексту вдається експлікувати його особливості мовлення персонажів, соціокультурний контекст, лінгвокультурні та лінгвостилістичні особливості. Перспектива дослідження цієї проблеми полягає у подальшому залученні драматичних текстів, виявленні та узагальненні інтерсеміотичних трансформацій, які виникають унаслідок їх перекодування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалів Ю. Літературна герменевтика : монографія. Київ : ВПЦ «Київський ун-т», 2008. 240 с.
2. Кочур Г. Рецензія на переклад лібрето опери Бізе «Ловці перлів». Література та переклад : дослідження, рецензії, літературні портрети, інтерв'ю. Київ : Смолоскип, 2008. Т. 1. С. 154–156.
3. Матюша В. І. Асиметрія в українських перекладах сучасної англomовної драми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філологічних наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 2008. 21 с.
4. Некряч Т. Є., Довганчина Р. Інтерсеміотичний та інтерлінгвістичний переклади: грані суміжності та точки розбіжностей. Мовні і концептуальні картини світу. 2014. Вип. 48. С. 302–310.
5. Радчук В. Що таке інтерпретація? La traduction au seuil du XXIe siècle: histoire, théorie, méthodologie. Strasbourg – Florence – Grenade – Kyiv. Київ : Політична думка, 1997. С. 39–53.
6. Шліхар Т. О. Відтворення доміантних мовленнєвих актів в українських перекладах англomовної драми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.16 «Перекладознавство». Київ, 2009. 23 с.
7. Albee E. Three Tall Women: a play in two acts, Dutton, 1995, 110 p.
8. Bassnett S. Translating for the Theatre: The Case Against Performability. TTR (Traduction, Terminologie, Redaction). 1991. No. IV. 1. P. 99–111.
9. “Give me a break”. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/give%20me%20a%20break>. Accessed 20 Aug. 2023.
10. Rebrii O. Systemic approach to translation: experimental research. Advanced Education, 2017. Is. 8. P. 109–114.
11. Schultze B. Problems of Cultural Transfer and Cultural Identity: Personal Names and Titles in Drama Translation. Interculturality and the Historical Study of Literary Translations / Eds. H. Kittel & F. Armil Paul. (pp. 91–109). Berlin, 1991. 151 p.
12. Slavova L., Borysenko N. Rendering Cultural Information in Translation: English – Ukrainian Direction. Odessa Linguistic Journal. 2018. № 11. С. 167–173.
13. Snell-Hornby M. Translation Studies. An Integrated Approach. John Benjamins Publishing Co., 1994. 163 p.
14. “What someone is made of”. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/what%20someone%20is%20made%20of>. Accessed 20 Aug. 2023.

РОЗДІЛ 6

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81'33

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.48>

ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ В ІСПАНСЬКОМОВНОМУ МЕРЕЖЕВОМУ ДИСКУРСІ

GRAMMATICAL MEANS OF EXPRESSING VERBAL AGGRESSION IN SPANISH-LANGUAGE SOCIAL NETWORK DISCOURSE

Малишева М.Г.,

orcid.org/0000-0002-1910-4833

аспірантка кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Статтю присвячено дослідженню вербальної агресії, реалізованої в мережевому дискурсі. Метою розвідки є фіксація та опис граматичних засобів вираження вербальної агресії в сучасному іспанськомовному мережевому дискурсі, а саме в соціальній мережі Facebook. Об'єктом дослідження є агресивна мовленнєва поведінка користувачів соцмереж, а предметом – граматичні засоби вираження вербальної агресії в коментарях та дописах соціальної мережі Facebook. Джерельною базою для дослідження слугує іспанськомовний сегмент соціальної мережі Facebook, фактичний матеріал налічує 400 текстових фрагментів, датованих 2022 роком, що містять агресію. Задля досягнення мети дослідження потрактовано терміносполуку «вербальна агресія», виокремлено граматичні вияви вербальної агресії в текстах дописів та коментарів користувачів іспанськомовного сегменту соціальної мережі Facebook; надано характеристику зафіксованим маркерам. Поміж найуживаніших маркерів вербальної агресії на граматичному рівні зафіксовано: вживання особових займенників 2-ої та 3-ої особи і відповідних дієслівних форм для звертання до співрозмовника, застосування граматичних форм жіночого роду для номінації особи чоловічої статі, вживання означеного артикля з іменем або прізвищем особи, на яку скеровано агресію, згадування співрозмовника в 3-й особі у його присутності; у розповідних реченнях: вислови-припущення, вираження особистої позиції та критичного ставлення мовця щодо особи, на яку скеровано агресію, констатація факту, заперечення та ін.; у спонукальних реченнях: дієслівні форми наказового способу, інфінітиви, частки, еліпси, граматичні конструкції наказу, бажання, зобов'язання тощо; у питальних реченнях: прямі питання, що передбачають односкладну відповідь (так або ні), питання, що потребують розгорнутої відповіді, питально-відповідні комплекси, питання-докори, перепитування та власне-риторичні питання).

Ключові слова: вербальна агресія, мережевий дискурс, агресема, маркери вербальної агресії, соціальна мережа.

The article is devoted to the study of verbal aggression in online discourse. The aim of the study is to record and describe the grammatical means of expressing verbal aggression in modern Spanish-language social network discourse, namely in the social network Facebook. The object of the study is the aggressive speech behaviour of social media users, and the subject is the grammatical means of expressing verbal aggression in comments and posts on Facebook. The source material for the study is the Spanish-language segment of the social network Facebook, the actual material consists of 400 text fragments dated 2022 containing aggressives. In order to achieve the aim of the study, the author defines the term "verbal aggression", identifies grammatical manifestations of verbal aggression in the texts of posts and comments of users of the Spanish-language segment of the social network Facebook; describes the recorded markers. Among the most common markers of verbal aggression at the grammatical level, the following are recorded: the use of 2nd and 3rd person personal pronouns and corresponding verb forms to address the interlocutor, the use of feminine grammatical forms to nominate a male person, the use of the definite article with the name or surname of the person to whom the aggression is directed, mentioning the interlocutor in the 3rd person in his presence; in narrative sentences: statements-assumptions, expressions of the speaker's personal position and critical attitude towards the person targeted by the aggression, statements of fact, objections, etc. in imperative sentences: verb forms of the imperative mood, infinitives, particles, ellipses, grammatical constructions of order, desire, obligation, etc.; in interrogative sentences: direct questions that require a simple answer (yes or no), questions that require a detailed answer, question-answer complexes, reproachful questions, interrogatives and rhetorical questions).

Key words: verbal aggression, social network discourse, aggresseme, markers of verbal aggression, social network.

Постановка проблеми. Комунікація в мережі Інтернет вже є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Зокрема, люди проводять

багато часу в соціальних мережах, чатах, форумах та інших віртуальних майданчиках для спілкування і це призводить до поширення багатьох

форм мовленнєвої поведінки до віртуального простору. В тому числі йдеться про вербальну агресію. Анонімність і комп'ютерна опосередкованість створюють відчуття безкарності, що робить інтернет сприятливим середовищем для деструктивної поведінки. Відповідно, вивчення специфіки вербальної агресії в соціальних мережах є актуальним завданням сучасної лінгвістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербальна агресія (зокрема, її потрактування та реалізація як форми мовленнєвої поведінки) постає в центрі уваги багатьох науковців (Л. Білоконенко, Н. Войцехівська, Л. Ставицька; Н. Кондратенко, С. Форманова, Л. Швелідзе – на матеріалі мережевого дискурсу). Так, існує низка підходів щодо потрактування терміносполуки «вербальна агресія». Вербальну агресію висвітлено в аспекті мовленнєвого впливу. За Д. Інфанте, вербальна агресія – це «дія, в якій адресант впливає на адресата з метою нанесення психологічної шкоди» [цит. за 1, с. 275]. Інші дослідники розглядають вербальну агресію як висловлення негативного або критичного ставлення до об'єкта агресії. Ф. Вайнштейн і Н. Алдунейт розглядають вербальну агресію як мовне повідомлення, що містить негативну оцінку реципієнта або негативну оцінку його рис, та потенційно завдає шкоди його самооцінці [2, с. 100]. Існує також інший підхід: пов'язувати вербальні вияви агресії із висловленням гострих емоційних переживань. Цю тенденцію відображено у потрактуванні, що його надає Словник сучасної лінгвістики: «Агресія мовленнєва – усний вислів, письмовий текст з вульгаризмами, словами обценної (нецензурної) лексики для вираження партнеру за спілкуванням свого обурення, презирства» [3, с. 16]. Виявляємо, що загальноповживаного потрактування терміносполуки «вербальна агресія» досі не розроблено, а наявні розвідки на матеріалі мережевого дискурсу мають поодинокий характер, що, відповідно, і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою розвідки є фіксація та опис граматичних засобів вираження вербальної агресії в сучасному іспанськомовному мережевому дискурсі, а саме в соціальній мережі Facebook. Поставлена мета зумовлює розв'язання таких завдань: надати визначення терміносполуки «вербальна агресія»; виокремити граматичні вияви вербальної агресії в текстах дописів та коментарів користувачів іспанськомовного сегменту соціальної мережі Facebook; надати характеристику зафіксованим маркерам.

Об'єктом дослідження є агресивна мовленнєва поведінка користувачів соцмереж, а предметом – граматичні засоби вираження вербальної агресії в коментарях та дописах соціальної мережі Facebook.

Джерельною базою для дослідження слугує іспанськомовний сегмент соціальної мережі Facebook. Фактичний матеріал налічує 400 текстових фрагментів (коментарі та дописи за 2022 рік), що містять агресію. Текстові фрагменти досліджено і подано без редагування зі збереженням авторської орфографії та пунктуації. Задля дотримання етичних принципів особові відомості авторів текстів не було залучено до аналізу окрім випадків, коли ім'я або прізвище траплялося безпосередньо в текстовому фрагменті. Переклад виконано Автором.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на велику кількість наукових праць, що висвітлюють вербальні прояви агресії, поняття «вербальна агресія» ще не отримало загальноприйнятого потрактування. У нашому дослідженні ми розглядаємо вербальну агресію як усвідомлений адресантом комунікативний акт, упродовж якого мовець прагне завдати шкоди особі, на яку спрямовано агресію. На наявність агресії у мовленнєвих діях (актах) суб'єктів вказує агресема – інваріантна одиниця мови, що реалізується в мовленні у вигляді конкретних варіантів – маркерів вербальної агресії, що зі свого боку репрезентуються засобами мови різних рівнів (*термін та потрактування Автора*). З огляду на проведений аналіз далі розглянемо ґрунтовніше граматичні засоби реалізації агресем.

ТИ-номінація, тобто звертання до незнайомої або малознайомої людини на «ти» й застосування особових займенників, як-от: «tú» (укр. «ти», використовується в Іспанії та деяких країнах Латинської Америки [4], 2 особа однини), «vos» (укр. «ти», використовується в Аргентині, Болівії, Чилі, Колумбії, Коста-Риці, Еквадорі, Сальвадорі, Гватемалі, Гондурасі, Нікарагуа, Парагваї, Уругваї та Венесуелі [там само], 2 особа однини), «vosotros» (укр. «ви» для осіб чоловічої та жіночої статі, використовується здебільшого в Іспанії і у деяких зонах Америки [там само], 2 особа множини), «vosotras» (укр. «ви» для осіб жіночої статі, використовується здебільшого в Іспанії і у деяких зонах Америки [там само], 2 особа множини), «ustedes» (укр. «ви», на Канарських островах, частині Андалусії та в Америці вживається в ситуаціях неформального спілкування [там само], 3 особа множини), і відповідних форм дієслова часто є проявом вербальної агресії. За

Л. Білоконенко, «перехід на ти є способом вираження мовцем зверхнього ставлення до співрозмовника, образою, прийомом "пониження його соціального статусу"» [5, с. 140]: *Metete en la cueva de la que has salido si no vas a aportar nada bueno a la sociedad* (укр. «Лізь у печеру, з якої ти виліз, якщо не збираєшся нічого доброго внести суспільству»); *Aprende a entender lo que los demás escriben antes de abrir el cubo de basura de tú boca* (укр. «Навчися розуміти те, що пишуть інші, перш ніж відкрити свій рот-сміттєвий бак»); *Tú qué sabrás de lo que me importa o no, bocazas* (укр. «Що ти знаєш про те, що для мене важливо а що ні, трепло»).

Зазначимо, що в комунікативному акті вербальної агресії часто натрапляємо на ввічливу ВИ-номінацію, тобто звертання до незнайомої або малознайомої людини на «ви» й застосування особових займенників, як-от: «usted» (укр. «Ви», 3 особа однини), «ustedes» (укр. «ви», ввічлива форма, у цьому значенні використовується в Іспанії, за винятком Канарських островів та частини Андалусії [6], 3 особа множини), і відповідних форм дієслова, утім, за наявності агресії в повідомленні, ввічлива ВИ-номінація не свідчить про повагу автора коментаря до співрозмовника та не пом'якшує деструктивний зміст висловлення: *Y Usted también con esa ortografía calladito se ve mejor* (укр. «І Вам з таким правописом краще зовсім не писати»); *Callese señora, de seguro cria a un delincuente* (укр. «Замовкніть, пані, ви напевно виховуєте злочинця»); *le falta leer mas* (укр. «вам потрібно більше читати»); *Es en serio mujer ?? Cuando le asalten a usted allí si opinara diferente* (укр. «Жінко, ви серйозно?? Коли на вас там нападуть, ви будете мати іншу думку»). Зазначимо, що спілкування в соціальних мережах допускає написання ввічливого «Ви» з маленької літери, це може бути маркером вербальної агресії лише за умови наявності інших, більш вагомих маркерів.

Вживання на адресу співрозмовника (учасника поточного комунікативного акту) граматичних форм 3-ої особи, напр., особових займенників «él» (укр. «він»), «ella» (укр. «вона»), «ellos» (укр. «вони»), «ellas» (укр. «вони», жіночий рід) та відповідних дієслівних форм, вважаємо виявом агресії, оскільки це суперечить правилам ввічливості й мовець у такий спосіб виключає співрозмовника без його бажання із комунікативного акту. У цьому аспекті доречно зазначити, що застосування граматичних форм жіночого роду на адресу особи чоловічої статі також є маркером вербальної агресії, оскільки у такий спосіб

мовець відмовляє цій особі в праві на самовизначення, принижує її і, відповідно, завдає моральної шкоди: *Wilder le gana a esa perra cobarde....* (укр. «Вайлдер перемає ту боягузливу суку...»), йдеться про Деонтея Вайлдера й Ентоні Джошуа).

У текстах коментарів натрапляємо й на інші особові займенники (і відповідні їм форми дієслів, прикметників тощо), вжиті на позначення особи, на яку скеровано агресію, утім, на нашу думку, вони здебільшого не стають маркерами вербальної агресії: *Era de quebrarle una pata .en Ecuador no hay ley* (укр. «Треба було йому ногу зламати. в Еквадорі нема законів»); *deberian es quemarlos* (укр. «їх треба спалити»); *Ya empezaron a buscar votos.. Estas ratas* (укр. «Вже почали шукати голоси... Ці щури»).

Принагідно прокоментуємо й інші типи займенників (означальні, заперечні, вказівні тощо: «nadie» (укр. «ніхто»), «este» (укр. «цей»), «ese» (укр. «цей»), «aquel» (укр. «той») та ін.), що на них часто натрапляємо в комунікативних актах вербальної агресії: *Démosle lo que quiere a este baboso, no escuchemos más el ruido que produce este ñero* (укр. «Давайте дамо цьому слимаку те, що він хоче, і більше не будемо слухати шум, який створює цей селюк»). Натрапляємо на вказівний займенник «este» (укр. «цей»), що вказує на особу, згадану в дописі. З огляду на наявність агресії (що реалізована, напр., маркерами «baboso», «ñero» тощо) наведений вказівний займенник набуває негативного оцінкового значення, стає маркером емоційного стану мовця, утім, не стає маркером вербальної агресії. Натрапляємо на подібний випадок і в такому прикладі: *Esa senadora fastidiosa y raviatica es una ladrona y todos los senadores* (укр. «Ця надокучлива скажена сенаторка – злодійка, і всі сенатори також»). Упущення іменника після вказівних займенників може маркувати вербальну агресію: *Este si es un imbécil ignorante* (укр. «Оцей точно невіглас»); *A ver si la fiscalia mete mano a esta también..* (укр. «Подивимося, чи візьметься прокуратура ще й за цю...»).

Натрапляємо на вживання означеного артикля з іменем або прізвищем особи, на яку скеровано агресію. Відповідно до чинної граматики, особові імена вживаються без артикля (за винятком деяких територій, напр., Чилі, де це є допустимим) [7], оскільки власна назва (тут: антропонім), на відміну від загальної назви, має максимальний ступінь референційності та унікальності і, відповідно, не потребує артикля [8]. На нашу думку, означений артикль поряд з антропонімом (за винятком ситуацій, коли його вживання регла-

ментоване чинним правописом: з антропонімом у формі множини у функції узагальнення; якщо антропонім супроводжується означенням; перед прізвищем відомих жінок [9]) є маркером вербальної агресії, оскільки означений артикль прирівнює власну назву до загальної назви й надає власній назві оцінного значення [10]: *El Pedro Sánchez este tiene más de nazi ultraderechista que de izquierdas. Lo de este tío es vergonzoso, engañar a millones de españoles para conseguir sus votos y luego intentar pactar con la derecha... ciudadanos y PP. Es un neofascista* (укр. «Цей Педро Санчес – це скоріше ультраправий нацист, а не з лівих. Він ганебний, обманує мільйони іспанців, щоб отримати їхні голоси, а потім намагається домовитися з правими... громадянами та ПП («Partido Popular» – назва політичної партії – *Автор.*). Він неофашист»); *“El Pablo Casado del Pp” sigue haciendo el papel del gili.* (укр. «“Пабло Касадо з Пп” продовжує відігравати мудака»).

Виявляємо агресію в різних типах речень (маємо зазначити, що різновид речення не є агресією), напр.: *Que metedura de pata con este post* (укр. «Як облажались з цим дописом», розповідне неокличне); *coge un libro y aprende a escribir* (укр. «взьми книжку і навчись писати», спонукальне неокличне); *Mierda de gente por que no se mueren de covid???* (укр. «Блін чому вони не вмирають від ковіду???»), питальне, неокличне). У розповідних реченнях агресією є повідомлення співрозмовнику інформації, що потенційно може завдати шкоди особі, на яку спрямовано агресію. Так, здебільшого натрапляємо на вислови-припущення, вираження особистої позиції та критичного ставлення мовця щодо особи, на яку скеровано агресію, на констатацію факту та на заперечення. Розглянемо приклади: *retrasado tiene que haber en todos sitios* (укр. «Дебіли усюди є»); *ya apareció el gañán !!!* (укр. «А ось і дурень !!!»); *No podía faltar el subnormal que niega la existencia de la violencia de género* (укр. «Звичайно, знайшовся дебіл, що заперечує існування гендерного насильства»). Спонукальне речення є більш продуктивним простором для реалізації вербальної агресії. У таких реченнях агресією є спонукання до завдання шкоди особі, на яку скеровано агресію, заохочування до виконання деструктивних дій щодо неї. Це можуть бути вимоги, заклики й підбурювання до фізичної розправи, накази, побажання, поради. Маркерами вербальної агресії стають переважно дієслівні форми наказового способу, граматичні конструкції наказу, бажання та зобов'язання, частки, еліпсиси, інфінітиви: *No les peguen... mejor quemenles!* (укр. «Не бийте їх...

краще спаліть їх!»), форма заперечувального наказового способу (прогібітиву) «no peguen», стверджувальна форма «quemen», 3 особа множини); *q se le caiga el pelo al degenerado ese* (укр. «нехай у цього дегенерата волосся повипадає»), граматична конструкція вираження бажання «que + дієслово у формі субхунтиву»); *hay que sacar de raíz estas plagas mentirosas del congreso!;* (укр. «цих брехливих шкідників треба викоринити з конгресу!!»), граматична конструкція зобов'язання «hay que + інфінітив»); *Enviarles a prisión, por ignorantes* (укр. «Посадити їх до в'язниці, за невігластво», інфінітив); *A ti es al que debería darle vergüenza* (укр. «Це тобі має бути соромно», граматична конструкція зобов'язання «deber + інфінітив», категоричність висловлювання пом'якшено дієслівною формою умовного способу); *muerte a estos doble hptas...!!!!* (укр. «смерть цим подвійним лицемірам...!!!!»), неповне речення); *Así que a manipular a tu casa* (укр. «Тому будеш вдома маніпулювати», неповне речення, граматична конструкція наказу «a + інфінітив»); *A prisión y que allí les den jabón* (укр. «До в'язниці їх і нехай там їм дадуть мило», граматична конструкція наказу «a + іменник», граматична конструкція вираження бажання «que + дієслово у формі субхунтиву»). У питальних реченнях агресією є прагнення змусити співрозмовника визнати свою неспроможність, намагання дорікнути особі, на яку спрямовано агресію, образити її. Йдеться насамперед про прямі питання образливого змісту, що передбачають односкладну відповідь (так або ні), утім із прагматичної точки зору є риторичними (тобто не потребують відповіді), на кшталт: *Sigues creyendo en los reyes magos?* (укр. «Ти все ще віриш в трьох царів?»); *tienes las NEURONAS bien???* (укр. «у тебе все гаразд з нейронами???»). Так мовець висловлює сумніви стосовно психічного здоров'я співрозмовника. З огляду на те, що питання переважно потребують відповіді, у такий спосіб мовець примушує співрозмовника визнати свою психічну неспроможність: якщо співрозмовник відмовиться відповідати, це буде означати згоду (підтвердження неспроможності), якщо співрозмовник відповідь стверджувально, це також буде згодою (підтвердженням неспроможності), якщо заперечить – буде виправдовуванням (підтвердженням неспроможності). Натрапляємо також на питання, що передбачають надання розгорнутої відповіді, питально-відповідні комплекси, питання-докори, перепитування та власне-риторичні питання: *Dónde están los datos de todos los millones de muertos ya en el mundo por el pinchazo*

transgénico?? Dónde los reportes de los millones de afectados por esa HАСКuna experimental?? Bien silenciadito lo tenéis, ehh perros? (укр. «Де дані про всі мільйони вже померлих у світі від трансгенного уколу? Де повідомлення про мільйони людей, які постраждали від цієї експериментальної ХАКцини? Ви, собаки, добре їх замовчуєте, еге ж?»); *ignorante viciosa, le dices igual a tus amigos multimillonarios judios?* (укр. «злобна невіглашка, ти так само говориш своїм єврейським друзям-мільярдерам?»); *te refieres a ti y a todos los vacunados ,indigente mental ?* (укр. «Ти маєш на увазі себе і всіх вакцинованих, розумово відсталий?»).

Висновки. Отже, надано визначення терміносполуки «вербальна агресія», виокремлено граматичні вияви вербальної агресії в текстах дописів та коментарів користувачів іспанськомовного сегменту соціальної мережі Facebook; надано характеристику зафіксованим маркерам. Вербальна агресія – це усвідомлений адресантом комунікативний акт, упродовж якого мовець прагне завдати шкоди особі, на яку спрямовано агресію. На наявність агресії у мовленнєвих діях (актах) суб'єктів вказує агресема – інваріантна одиниця мови, що реалізується в мовленні у вигляді конкретних варіантів – маркерів вербальної агресії, що зі свого боку репрезентуються засобами мови різних рівнів. На граматичному рівні агресеми можуть бути реалізовані в такий спосіб: ТИ-номінація (вживання особових займенників 2-ої та 3-ої особи («tú», «vos», «vosotros», «vosotras», «ustedes») і відповідних дієслівних форм для звертання до співрозмов-

ника); відмова особі, на яку скеровано агресію, у праві на самовизначення та індивідуальність і умисне виключення її із комунікативного акту (застосування граматичних форм жіночого роду для номінації особи чоловічої статі, вживання означеного артикля з іменем або прізвищем особи, на яку скеровано агресію, згадування співрозмовника в 3-й особі («él», «ella», «ellos», «ellas») у його присутності); повідомлення співрозмовнику інформації, що потенційно може завдати шкоди особі, на яку спрямовано агресію (у розповідних реченнях: вислови-припущення, вираження особистої позиції та критичного ставлення мовця щодо особи, на яку скеровано агресію, констатація факту, заперечення та ін.); спонукання до завдання шкоди особі, на яку скеровано агресію, заохочування до виконання деструктивних дій щодо неї (у спонукальних реченнях: дієслівні форми наказового способу, інфінітиви, частки, еліпсиси, граматичні конструкції наказу, бажання, зобов'язання тощо); прагнення змусити співрозмовника визнати свою неспроможність, намагання дорікнути особі, на яку спрямовано агресію, образити її (питальні речення: прямі питання, що передбачають односкладну відповідь (так або ні), питання, що потребують розгорнутої відповіді, питально-відповідні комплекси, питання-докори, перепитування та власне-риторичні питання). Цей перелік не є завершеним, оскільки в комунікативному акті вербальної агресії мовці прагнуть реалізувати свій креативний потенціал і вдаються до різних граматичних засобів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Типологія вербальної агресії проф. Домініка А. Інфанте: спроба фраземної адаптації. *Записки з українського мовознавства*. 2021. № 28. С. 275–283. DOI: 10.18524/2414-0627.2021.28.235553
2. Weinstein F., Aldunate N. Procesamiento lingüístico y emocional de agresiones verbales. *Revista de Sociología*. 2021. Vol. 36(1). P. 99–113. DOI: 10.5354/0719-529X.2021.64429
3. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Т. 1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
4. Real Academia Española : Diccionario de la lengua española, 23^a ed. URL: <https://dle.rae.es> (дата звернення: 21.08.2023)
5. Білоконенко Л. А. Український міжособистісний конфлікт. Київ : Інтерсервіс, 2015. 335 с.
6. Real Academia Española : Diccionario de la lengua española, 23^a ed. URL: <https://dle.rae.es> (дата звернення: 21.08.2023)
7. Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española : Diccionario panhispánico de dudas. URL: <https://www.rae.es/dpd/> (дата звернення: 21.08.2023)
8. Carranza Brito R. Artículo ante nombre propio: matices de significado. *LL Journal*. URL: <https://cutt.ly/nwk-DicP3> (дата звернення: 23.08.2023)
9. Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española : Diccionario panhispánico de dudas. URL: <https://www.rae.es/dpd/> (дата звернення: 21.08.2023)
10. Carranza Brito R. Artículo ante nombre propio: matices de significado. *LL Journal*. URL: <https://cutt.ly/nwk-DicP3> (дата звернення: 23.08.2023)

РОЗДІЛ 7 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-31Вербич

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.49>

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ ХУДОЖНЬОГО МОДЕЛЮВАННЯ КУЛЬТУРИ СПРОТИВУ ГЕРОЇВ РОМАНУ «ТОЧКА НЕПОВЕРНЕННЯ» ДМИТРА ВЕРБИЧА

INTERTEXTUALITY AS A MECHANISM OF ARTISTIC SIMULATION OF CULTURE RESISTANCE THE HEROES OF THE NOVEL “POINT OF NO RETURN” BY DMYTRA VERBYCH

Горболіс Л.М.,

orcid.org/0000-0003-4775-622X

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української мови і літератури

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Лисянська В.В.,

orcid.org/0009-0007-5802-4805

студентка II курсу магістратури

Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті на матеріалі роману «Точка неповернення» Д. Вербича досліджено роль та значення інтертекстуальності – як однієї з показових ознак стильової специфіки твору – у художньому відображенні світоглядних переконань головних і другорядних героїв. Назва роману, епіграф (паратекстуальний рівень твору) виконують роль своєрідних перемикачів, смислових кодів для характеристики героїв, розуміння ними сенсу війни, сутності боротьби, а також для досягнення сюжетно-композиційної єдності твору з оповідною манерою. Мілітарна лексика (назви військової техніки тощо) конкретизує зображений у творі світ війни.

Авторське бачення реалій війни суголосне зі світоглядними переконаннями головного героя. Інтертекстуальні конструкції в романі «Точка неповернення» різноаспектно характеризують головного героя твору – інтелектуала, свідомого громадянина України, заглибленого в історію й культуру свого народу. Згадані в романі твори українських і зарубіжних письменників означають коло інтересів протагоніста, допомагають досягнути корпус порушень у творі екзистенційних проблем. Фрагменти текстів «Човен» І. Франка, «Зродились ми великої години» О. Бабія постають у романі Д. Вербича маркерами патріотичної зорієнтованості персонажів, їхнього активного спротиву, складного світу переживань, настроїв, почуттів. Герої твору – воїни, захисники Донецького аеропорту – позиціонують себе продовжувачами ідей славних попередників, які захищали свободу й незалежність своєї держави в різні періоди її історії; сучасні воїни на підсвідомому рівні відчувають єдність із землею та предками. Асоціації українського захисника з героєм літературного твору за зовнішніми характеристиками (чітко означеними) і світоглядними переконаннями (представлені приховано), смисловий «діалог» епізодів роману з текстом Е. Гемінґвея засвідчують функціональність інтертекстуальних елементів у моделюванні антивоєнної спрямованості та художньому відображенні активного чину героїв роману Д. Вербича «Точка неповернення».

Ключові слова: інтертекстуальність, паратекстуальність, російсько-українська війна, сенс боротьби, вартість життя, переживання, ідея, асоціації.

The article on the material of the novel "The Point of No Return" by D. Verbych investigates the role and significance of intertextuality – as one of the indicative signs of the stylistic specificity of the work – in the artistic reflection of the worldview beliefs of the main and minor characters. The title of the novel, the epigraph (the paratextual level of the work) play the role of a kind of switches, semantic codes for characterizing the heroes, their understanding of the meaning of war, the essence of struggle, as well as for achieving the plot-compositional unity of the work with a narrative manner. Military vocabulary (names of military equipment, etc.) specify the world of war depicted in the work.

The author's vision of the realities of war is consistent with the worldview beliefs of the main character. Intertextual constructs in the novel "The Point of No Return" characterize the main character of the work – an intellectual, a conscious citizen of Ukraine, immersed in the history and culture of his people – in various aspects. The works of Ukrainian and foreign writers mentioned in the novel represent the interests of the protagonist and help to understand the corpus of existential problems raised in the work. Fragments of the texts "Boat" by I. Franko, "We were born in a great hour" by O. Babii appear in D. Verbych's novel as markers of the patriotic orientation of the characters, their active resistance, the complex world of experiences, moods, and feelings. The heroes of the work – soldiers, defenders of the Donetsk airport – position

themselves as the successors of the ideas of their glorious predecessors, who defended the freedom and independence of their state in various periods of its history; modern warriors subconsciously feel oneness with the land and ancestors. Associations of the Ukrainian defender with the hero of the literary work based on external characteristics (clearly defined) and worldview beliefs (presented covertly), the semantic "dialogue" of the episodes of the novel with the text of E. Hemingway testify to the functionality of intertextual elements in modeling the anti-war orientation and the artistic representation of the active rank of the heroes of the novel by D. Verbycha "Point of no return".

Key words: intertextuality, paratextuality, meaning of struggle, cost of life, experiences, idea, associations, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Художні тексти про російсько-українську війну є важливим корпусом творів новітньої української літератури, що активно реагує на явища й події сучасних реалій. Різні за жанром, стильовим виконанням, наратологічною специфікою, різним ступенем наповнення документальною складовою твори в останнє десятиліття викликають непідробний інтерес в учасників вітчизняного літературного процесу (читачів, критиків, літературознавців, видавців), не лише формують естетичні смаки й громадянську свідомість українського суспільства, а й постають доказовими аргументами у складному процесі формування теоретико-літературознавчих засад гуманітаристики (скажімо, конкретизації жанрової парадигми письменства, концепції героя літературного процесу, культури в цілому). На переконання Дж. Влахоніколіса, «важливість літератури насправді полягає в тому, щоб «розкрити нас самим собі»; тобто спонукає нас до саморефлексії та вигадування нашого власного екзистенційного коду. І, звісно, війна є кращим фоном для цієї саморефлексивної практики, оскільки вона є найвищим випробуванням. Війна відкриває справжню сутність кожного» [12]. Творам про російсько-українську війну присвячені студії Н. Герасименко, Л. Горболіс, К. Гурдуз, Я. Кулінської, Я. Легкої, Б. Пастуха, В. Поліщука, М. Рябченко, Г. Скоріна, О. Шелюх та ін.

«Точка неповернення» Д. Вербича – одна з численних книг українських письменників про активну фазу бойових дій 2014–2015 рр. на сході України. Її автор – відомий громадський активіст, боєць-доброволець, захисник Донецького аеропорту, ведучий проекту про мандри «По ази-муту» – запропонував художню версію особистих переживань війни, втіливши її в авторській наративній версії та у світоглядній парадигмі головного героя. Саме тому слушно говорити про суголосність позицій автора й протагоніста – інтелектуалів і патріотично налаштованих чоловіків.

«Точка неповернення» Д. Вербича не була об'єктом системного літературознавчого дослідження. Лише окремі критичні матеріали, інтерв'ю [2; 3; 5; 6; 7] дають загальні уявлення про твір та його місце в сучасному літературному процесі. До кола недосліджених проблем нале-

жать питання стильової, жанрової своєрідності твору, самобутності образів, специфіки реалізації екзистенційної проблематики. Це перша літературознавча студія про інтертекстуальність як одну зі стильових особливостей твору Д. Вербича, що сприятиме з'ясуванню місця твору в новітньому літературному процесі (сегменті творів на воєнну тематику).

Аналіз останніх досліджень. Серед низки «показників» художньої своєрідності літературного тексту, як відомо, інтертекстуальність є однією з активно експлуатованих письменниками. Проблемі інтертекстуальності присвячені праці зарубіжних теоретиків літератури (Р. Барт, У. Броїх, М. Гловінський, М. Грессе, У. Еко, Ж. Женетт, Ю. Крістева, Р. Нич, М. Пфістер та ін.), а також дослідження українських літературознавців (Т. Гребенюк, В. Просалова, О. Пухонська, М. Ткачук, М. Шаповал та ін.) про теорію й методику інтертекстуальних досліджень, специфіку художнього освоєння інтертекстуальності у творах українських письменників. Про інтертекстуальність як критерій художності постмодерністської літератури слушно зауважує М. Шаповал, підкреслюючи, що «поняття цитатного мислення, мозаїки запозичень, ігрового дискурсу стали важливими інтерпретаційними принципами нового для літератури способу письма» [9, с. 41–42].

Завдання статті – на матеріалі роману Д. Вербича «Точка неповернення» виявити й проаналізувати роль інтертекстуальності у художньому освоєнні світоглядних пріоритетів героїв, зокрема культури спротиву.

Виклад основного матеріалу. У книзі Д. Вербича «Точка неповернення» інтертекстуальність формує імпліцитну площину історій про війну, стає потужним «семантичним партнером тексту» [4, с. 287]. Інтертекстуальні конструкти у цьому творі найперше представлені паратекстуальністю: назві «Точка неповернення» відповідають такі синонімічні пари, як *мости спалені, рішення прийнято, назад дороги немає*; це точка, за якою слід продовжувати рух, оскільки повернення назад неможливе, бо небезпечно для життя людини, фізично складне й морально важке; це незворотна дія. Назва книги Д. Вербича означає вектор руху (внутріш-

нього й фізичного) героя у *війну і у війні*, його вибір у ситуації, що склалася.

Традиційно, як це буває у продумано збудованих мистецьких творах, у книзі запропонований поширений коментар назви книги – міркування головного героя В'юна, який приїхав з-за кордону захищати схід України: «Люди часто скаржаться на долю. Доля долею, але нам ще дана воля, аби робити вибір. І в ключові моменти життя цей вибір визначає, хто ми є, ким будемо [...] Та вчинивши по совісті, ти зрештою ніколи не жалкуватимеш. Цю мить вирішального вибору я називаю точкою неповернення... Бо після вже нічого не можна змінити, повернути назад. І ти сам уже інакший» [1, с. 135]. Екзистенційна вісь цих думок конкретизує значимість у житті героя-захисника таких понять, як совість, свобода, сенс життя. В'юн аргументовано, апелюючи до власного досвіду, пояснює побратиму Лису сутність незворотних процесів, адже йдеться «про каліцтва, про втрату людей, яких любив, про компроміси з совістю, про горе, яке приносимо іншим» [1, с. 136]. І переконливо додає: «Та точка неповернення – це не лише про погані вчинки. Це про вибір узагалі, про певний рубіж, за яким уже ніколи не буде, як колись» [1, с. 136]. Екзистенційні міркування протагоніста про сенс життя, вибір людини, її ціннісні зв'язки зі світом окреслюють смислові центри історій про українських захисників і захисниць, означають кордони простору випробувань «я» головного і другорядних героїв, їхньої готовності пережити складні ситуації, непоборні обставини: «Неповернення. В житті все треба робити вчасно... Не боятися жити, от що важливо. І вміти цінувати. І людей, і саме життя» [1, с. 136]. Протагоніст говорить про людину, яка змінюється, про незворотність процесів. Зміни, що їх відчув на собі, він свідомо означає з того пам'ятного дня, коли «ми свідомо повстали першого грудня, вийшли на відкритий бій з мусорами на Банковій. І всьо. Я просто-таки фізично тоді відчув зміну, ніби хімічний склад крові міняється. Так може змінюватися людина, спільнота, нація, все людство» [1, с. 136]. Як засвідчують численні художні твори про російсько-українську війну, відправною подією для героїв у боротьбі за свободу й незалежність стала Революція Гідності. Це і є точка неповернення, як стверджує В'юн, і додає: «А війна, друже, це суцільна велика пляма неповернення. Ми завжди будемо ділити життя до і після... Війна виточує наші характери, ніби скульптор, відсікаючи все непотрібне. Так ми виживаємо, впускаючи її в себе, а вона вже нікуди не йде» [1, с. 136]. Принагідно додамо, що точку

неповернення Д. Вербич осмислює і в політичній площині – як спалені мости в українсько-російських відносинах.

Революція Гідності, російсько-українська війна змінили свідомість українців, а отже, й героя української літератури початку ХХІ ст., що в перспективі позначиться і на формуванні призми бачення, сприймання та потрактування персонажів українського письменства не лише як носіїв давніх українських традицій і знань, а й сучасних знань, що стосуються складних процесів переживання війни, досвіду формування культури спротиву. Це так само важливо враховувати, як і розпізнавати та дешифрувати в героїв-українців приховані ментальні механізми, що про них зауважує у «Точні неповернення» Д. Вербич. Скажімо, тривалий час обороняючи Донецький аеропорт, у захисників рідної землі актуалізується прадавній інстинкт землероба – і вони садять на території аеропорту цибулю. Це один із побіжних мікроепізодів, що формує антивоєнний пафос твору. Автор художньо ілюструє і єдність протагоніста з предками на внутрішньому рівні: «Передчуття небезпечних пригод надимало груди, ніби вітрило, лоскотало всередині, не давало всидіти на місці. Так би й тріснув у повітрі нагайкою і погнав коня чвалом, якби це було років зі сто тому» [1, с. 37]. Такий емоційний міні-екскурс у минуле свого народу індивідуалізує протагоніста. Актуалізація відомостей про давню звитягу предків входять в життя сучасного українського захисника спочатку як спогад на рівні відчуттів, проте у психологічному аспекті постає як мотивація, позиціонується як складова зануреної в давні часи вертикалі звитяги, козацької честі, мужності, волі. Заявлений вище фрагмент твору слушно розглядати і в інтертекстуальній площині, адже, як відомо, архетипне літературознавство на сьогодні поступово розгортається в інтертекстуальному напрямку [див.: 10; 11]. У тексті Д. Вербича колективне несвідоме – значуща складова психіки головного героя, підоснова його самореалізації, що має стати суттєвим доповненням до розуміння точки неповернення.

Наступним показником активної експлуатації інтертекстуальності в книзі Д. Вербича є епіграф Е. Юнгера: «Ми залюбки згадуємо свої величні дні. Але не повинні промовчувати й тих, коли нищість здобувала владу над нами» [1, с. 7]. Мотто постає своєрідним смисловим проектором, що охоплює архітектоніку й розгортання змісту книги – реалістичних історій, без прикрас, правдиво, без надмірного пафосу, з людиною у війні.

«Точка неповернення» Д. Вербича складається із зачину, двох розділів (містять окремі історії) та епілога. «Зачин» – розповідь про мирне життя, вступ до численних історій про головного героя В'юна та його побратимів. Ця частина уповні відповідає назві, змісту й функції, тут немає згадок про війну, залучена лексика з мирного життя. Історія «Дорога» започатковує своєрідну художню хроніку входження головного героя на територію війни. І смисловим перемикачем на цьому етапі є такі рядки: «Це були часи, коли вони (чоловіки. – Л. Г.) особливо не заморочувалися логічністю. Пovoюємо то й пovoюємо» [1, с. 21]. За жанром історії у двох розділах книги мають ознаки оповідань і новел. Проте є всі підстави жанр «Точки неповернення» Д. Вербича означувати як роман, адже спільнить усі частини книги тема, ідея, часопросторова парадигма, головний герой і його побратими, які боронять схід України від окупантів, а також виражена манера викладу. Прикметні фінали багатьох творів, що завершуються діалогом чи мовною партією героя. Однак «Точка неповернення» не фіксує детальну послідовність руху героя по війні – ідеться лише про найбільш емоційні та помітні епізоди й ситуації. Прикметна також лаконічна констатація подій, як-от: «Блукали дворами, шукали проходи, потрапили під обстріл, сховались у будинок, перечікували в дверних прорізах, ішли далі» [1, с. 58]. Дозована образність у таких описах не означає, що в романі бракує емоцій, вони наявні в численних роздумах, відступах екзистенційного спрямування.

Інтертекстуальність у творі представлена мілітарною лексикою: БК (боєкомплект), SAS (Сили спеціальних операцій Великої Британії), ДРГ – диверсійно-розвідувальна група), ПНБ (прилад нічного бачення), стодвадцятка (міна калібру 120 мм), ПТРС (протитанкова самозарядна рушниця зразка 1941 р. системи Симонова), блокпост, кевлар тощо. Серед численних варіантів інтертекстуальності показовим у первинній презентації головного героя є спогад про 20 лютого 2014 р. на Майдані – згадуються Інститутська вулиця, Михайлівська площа – як передісторія, пролог до походу на Схід.

Інтертекстуальність як механізм відображення оборонного чину героїв художньо проєктується на емоційний стан, відчуття, корпус переживань, світоглядні переконання, екзистенцію героїв твору Д. Вербича. Наведені згадки про грецький епос, коли, щоб загасити паніку й підняти бойовий дух воїнів, виходив герой і надихав воїнів, підтримує силу духу головного героя, употужнює енергію

спротиву, допомагає пройти межу страху: «І ті, забувши про війну і рани, беруться до зброї, і бій, здавалося, програвий, розгортається з новим завзяттям» [1, с. 45]. Коло зацікавлень, кругозір, життєві переконання протагоніста влучно ілюструють його захоплення книгами – твори Маркеса, Макіавеллі українською мовою, збірки Стуса, Костенко, поезія Кіплінга, «захоплива дитяча трилогія “Лісом, небом, водою” і багато іншого. Це все в них було... В бібліотеці!» [1, с. 51]. Тексти, що на них звернув увагу протагоніст, коли зайшов із побратимами у розбомблене приміщення бібліотеки, були значимими в його житті. Доповнює образ В'юна роман «Скіф» А. Миронюка, що його герой читав у бліндажі: «В'юн із головою пірнув у книжку. Біг разом з унсовською диверсійною групою кавказькими горами, а позаду навідав російський спецназ. Миронюк – старий унсовець, що пройшов крізь чеченську і грузинську кампанії, написав чи не найцікавішу книжку про українців у тих подіях» [1, с. 96]. Лаконічно означені змістові пріоритети книги та ідейна зорієнтованість її автора, учасника війни, імпонують головному героєві, характеризують його як свідомого українця зі стоїчним характером, мотивованого воїна. «Він і не здогадувався, – пише Д. Вербич, – що автор зовсім поруч, за якихось три кілометри, в ДАПі. Пропрацювавши п'ятнадцять років на заводі в Маріуполі, він усе ж отримав свою винагороду, свою останню війну. За кілька днів упала диспетчерська вежа, а за нею підірвали і новий термінал. Миронюк загинув в останній атаці на монастирському укріпленні» [1, с. 96–97]. Такий, на перший погляд, периферійний матеріал, виконує важливу роль у формуванні цілісного портрета воїна-захисника, а також оприявлює коло інтересів головного героя, формує художній контекст війни – конкретизує загальну картину про життя, смерть, трагедії, свободу, обов'язок і призначення людини.

Базована на асоціаціях характеристика героя продовжує презентовану у творі художню лінію звитяги українців-захисників: захисник Георгій «високий, худий, згорблений – він нагадував у цю мить Дон Кіхота перед суворим обличчям реальності» [1, с. 100]. Як бачимо, зовнішні риси Георгія уподібнюють його до літературного героя – мандрівного лицаря, який виражає вічні властивості людського духу, загальнолюдські цінності, вступає в боротьбу зі злом. В уяві протагоніста спрацьовують асоціації, викликані не лише зовнішністю, а й внутрішніми прагненнями українського воїна-захисника й літературного героя Дон Кіхота. Так за допомогою інтертекстуальної складової наповнюється змістом авторська кон-

цепція героя – захисника землі, оборонця ідеалів добра й свободи. Обраний автором інтертекстуальний елемент виходить за межі того, що їх дослідники називають предметністю слова [див. про це: 4, с. 288]. Дон Кіхот у тексті Д. Вербича – код, що долає часові й культурні кордони й характеризує українського воїна початку ХХІ ст.

Протагоніст-інтелектуал невимушено проводить паралель між реаліями війни й епізодами з відомих творів. В історії «Паралелі іноді перетинаються» герой, коли йому психологічно важко, іде на стадіон, де помічає молоде подружжя з дитячим візочком, чоловіка з собакою і розмірковує: «Ось тобі мир, ось тобі війна. Як у Гемінгвея в повісті «Ніч перед боєм». Вони там бухають у барі в Мадриді, а в кінці вулиці крайні барикади» [1, с. 171]. Інтертекстуальний контент засвідчує стабілізацію емоційного стану героя, який розуміє свої обов'язки, потреби, пріоритети. Споглядання епізодів мирного життя не драгує протагоніста, бо він переконаний у правильності свого вибору та виваженості рішень. Це своєрідна психологічна перевірка сформованості системи цінностей. Така внутрішня стабільність В'юна, вибудована на засадах моральних принципів, патріотичних переконань формують основи спротиву героя загарбницькій політиці окупанта, увиразнюють мілітаристську риторичку твору.

Цитати відомих українських пісень у романі «Точка неповернення» також постають кодами для розуміння характеру, психології, емоційного стану головного героя та його побратимів, для потрактування ідейно-змістової єдності твору. Зчеплення тексту «Хто ти, човне, що шукаєш? Звідки і куди плывеш?» в епізоді повернення В'юна автівкою з Опитного з побратимом з позивним «Далі» відповідає ритму руху й настрою героїв. Як відомо, ця пісня на слова І. Франка та музику гурту «Один в каное» була популярною 2016 року. Текст поезії «Човен» І. Франка (цикл «Excelsior!» зі збірки «З вершин і низин») є одним із тих потужних смислових знаків, завдяки яким забезпечується цілісність образу головного героя, попри те, що відкритість тексту в романі обмежена, адже у підтекстовому фонді роману Д. Вербича залишилися такі рядки твору (відповідь човна):

Біг мій вічний – тож не знаю. Хвиля носить, буря рве,

Скали грозять, надять-просять к собі береги мене.

.....

Що ж тут думать, що тужити, що питатися про ціль?

Нині жити, завтра гнити, нині страх, а завтра біль

Кажуть, що природа-мати нас держить, як їй там тре,

А в кінці мене цілого знов для себе відбере.

.....

Не один втонув тут човен, та не кождий же втонув;

Хоч би й дев'ять не вернуло, то десятий повернув

.....

А хто знає, може, в бурю іменно спасешся ти?

Може, іменно тобі ся вдасть до цілі доплести! [8, с. 65–66].

Ця закрита з погляду представлення в романі Д. Вербича семантично значима складова тексту доповнює маркування головного героя-українця, заглибленого в культуру свого народу; це та вертикаль художнього зображення протагоніста, що разом із авторською позицією та наратологічним компонентом увиразнюють естетичне значення та ідейне спрямування твору. На імпліцитному рівні тексту роману художньо реалізується, по-перше, «діалог» епізоду з текстом І. Франка, по-друге, глибинний контакт героїв Д. Вербича, їхніх внутрішніх структур (емоцій, переживань, енергії, ритму тіл) з текстом І. Франка, уявного ототожнення себе з човном. Медитативність, рефлексійність фрагменту твору, що у вигляді цитати заявлений у романі, залишає «за кадром» переживання, вагання, сум'яття героїв (В'юна, Далі), які, перебуваючи на війні, перевіряють себе на людяність, чесність (перед собою, побратимами, державою). Семантично значима складова тексту доповнює маркування героїв, заглиблених у культуру свого народу українців; це та вертикаль художнього зображення протагоніста, що разом із авторською позицією та наратологічним компонентом увиразнюють стильову специфіку, естетичне значення та ідейне спрямування твору.

У сильній ідейно-смисловій позиції у романі Д. Вербича постає інший показовий інтертекстуальний елемент, представлений у мовній партії протагоніста. Коли побратим, грузин за національністю, обурюється байдужістю до війни тих українців, хто перебуває на мирній території, В'юн зауважує: «А хто нам що винен? Добровольці. Воюємо передусім для самих себе. Я тут, бо це треба особисто мені. «Не треба слави і заплати, заплата розкіш в боротьбі». Чув таке?» [1, с. 96]. Наведені аргументи протагоніста, як бачимо, містять цитату з гімну ОУН (згодом УПА), створеного 1932 р. (у часи голодомору й репресій в Україні) громадським діячем і поетом О. Бабієм. Відомо,

що адаптований до сучасних умов варіант пісні у серпні 2018 р. став маршем українського війська. Цитата у романі «Точка неповернення» виконує роль вербальної формули, що смислово розтинає мовну партію протагоніста і духовно долучає його до історії боротьби за незалежність, до визвольних змагань попередніх поколінь і, таким чином, долучається до забезпечення сюжетно-композиційної цілісності твору, адже, як стверджує дослідник М. Гловінський, «посилання на попередній текст є елементом значеннєвої побудови тексту, в якому воно здійснюється...» [4, с. 292]. Текст О. Бабія, як і «Човен» І. Франка, емоційно, ідейно вводять сучасних захисників-українців у сформовану століттями шеренгу оборонців суверенності України. Фрагменти цих творів у романі сприяють відображенню культури спротиву героїв.

Висновки. Інтертекстуальність у романі «Точка неповернення» Д. Вербича є важли-

вим механізмом художнього відображення світоглядних орієнтирів, культури спротиву героїв – воїнів-оборонців Донецького аеропорту – і реалізується на паратекстуальному, лексичному, характеротворчому, ідейному рівнях організації тексту. Назва, епіграф роману, тексти процитованих творів І. Франка, О. Бабія, згадані персоналії українських і зарубіжних письменників та їхніх творів, експортовані з текстів зарубіжних письменників (М. де Сервантеса, Е. Гемінгвея) образи та епізоди відіграють важливу роль у формуванні характеристики та створення психопортрета головних та другорядних героїв, а також наратологічної стратегії, проблемами роману, створення інформаційного контексту для глибокого розуміння змісту викладеного. Запропоноване інтертекстуальне «прочитання» роману не постає як єдино можливе, адже художній текст відкритий для трактування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вербич Д. Точка неповернення. Вид. 2-ге. Київ: Наш Формат, 2022. 192 с.
2. Ганна Скоріна та Марина Рябченко про розвиток ветеранської літератури в Україні. URL: <https://www.armyfm.com.ua/ganna-skorina-ta-marina-ryabchenko-pro-rozvitok-veteranskoj-literaturi-v-ukraini/> (дата звернення: 23.08.2023).
3. Ганна Скоріна та Марина Рябченко: ветеранська література – це правда про війну та можливість подивитися на своє життя під іншим кутом. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/01/11/ganna-skorina-ta-maryna-ryabchenko-veteranska-literatura-cze-pravda-pro-vijnu-ta-mozhlyvist-podyvytysya-na-svoeye-zhyttya-pid-inshym-kutom/> (дата звернення: 23.08.2023).
4. Гловінський М. Інтертекстуальність. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / уряд. Б. Бакула; за заг. ред. В. Моренця. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.
5. Мимрук О. Воєнна література – тепер це і є укрсучліт. URL: <https://chytomo.com/voien-na-literatura-teper-tse-i-je-ukrsuchlit/> (дата звернення: 23.08.2023).
6. Семесюк про «Точку неповернення» Дмитра Вербича: гідний зразок ветеранської літератури. URL: <https://novynarnia.com/2020/03/25/tochka-nepovernennia/> (дата звернення: 21.08.2023).
7. Федченко А. «Точка неповернення»: яку книгу написав доброволець. URL: https://24tv.ua/tochka_nepovernennya_yaku_knigu_napisav_dobrovolets_n1297516 (дата звернення: 21.08.2023).
8. Франко І. Твори: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976. 503 с.
9. Шаповал М. Інтертекст у світлі рампи: міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми : монографія. Київ: Автограф, 2009. 352 с.
10. David J. Carl Jung's Archetypal Psychology, Literature, and Ultimate Meaning. URL: <https://www.utpjournals.press/doi/pdf/10.3138/uram.34.1-2.95> (дата звернення: 22. 08. 2023)
11. Firth Matthew. Intertextual Archetypes: The Royal Woman as «Wicked Queen». URL: https://www.researchgate.net/publication/352935310_Intertextual_Archetypes_The_Royal_Woman_as_'Wicked_Queen' (дата звернення 22. 08. 2023) МЕТЬЮ ФЕРТ
12. Vlachonikolis G. Fiction as the essence of war. URL: <https://warontherocks.com/2014/03/fiction-as-the-essence-of-war/> (дата звернення: 15.06. 2023).

ПСИХОЛОГІЗМ У ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

PSYCHOLOGISM IN THE WORKS OF MARIA MATIOS: THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS

Івашина О.О.,

orcid.org/0000-0001-6504-1514

аспірантка кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

У статті досліджується проблема літературознавчого тлумачення поняття психологізму, особливості його відображення в тексті та специфіка цієї характеристики літературного твору, представленої в прозі Марії Матіос. Втілення психічного в текст можна простежити від літератури античності до постмодернізму з урахуванням видозміни прийомів та засобів, що застосовувалися письменниками. Механізм цього втілення повною мірою розкривається через тристоронню взаємодію: автор – текст – читач. У межах цієї статті запропоновано аналіз різних підходів до визначення психологізму, пошуки джерел цього явища та засобів його текстуальної імплементації на матеріалі романів Марії Матіос.

Теоретична частина статті представляє огляд еволюції поняття психологізму та його досліджень у зарубіжному та вітчизняному літературознавстві з урахуванням впливу різних психологічних підходів. Розглянуто проблемне питання щодо надання первинності психологічної чи літературної складової при визначенні присутності психологізму конкретним зразкам тексту на користь синергетичного підходу, за якого психічні феномени та власне літературні прийоми та засоби є рівновагомими у психологоспрямованих літературознавчих розвідках. Охарактеризовано широкий спектр письменницького інструментарію, що може слугувати для втілення психічного в текст.

Практичне дослідження передбачає визначення психологізму як якісної характеристики, що притаманна творчості Марії Матіос. При виокремленні та інтерпретації психічних феноменів, представлених в образах для роботи в межах статті романах «Майже ніколи не навпаки» та «Черевички Божої Матері», послуговуємося методологією психопоетики, що передбачає застосування різних психологічних підходів (зокрема психоаналізу та аналітичної психології) для найбільш повного осягнення психічних феноменів, відображених у прозі авторки. Марія Матіос використовує широке коло прийомів і засобів для відображення психічних станів, процесів та властивостей, серед яких психологізація сюжету, особливості викладової форми, застосування прийому художнього паралелізму та символізму тексту, що дозволяє виявляти архетипність художніх образів.

Ключові слова: психологізм, психопоетика, психоаналіз, аналітична психологія, архетип, Марія Матіос.

The article examines the problem of literary interpretation of the concept of psychologism, the peculiarities of its reflection in the text and the specifics of this characteristic of a literary work presented in the prose of Maria Matios. The embodiment of the psychic in the text can be traced from the literature of antiquity to postmodernism, taking into account the modification of the techniques and means used by writers. The mechanism of this embodiment is fully revealed through a three-way interaction: author – text – reader. This article offers an analysis of different approaches to the definition of psychologism, a search for the sources of this phenomenon and the means of its textual implementation.

The theoretical part of the article presents an overview of the evolution of the concept of psychologism and its research in foreign and domestic literary studies, taking into account the influence of various psychological approaches. The problematic issue of giving primacy to the psychological or literary point of view in determining the inherent psychologism of specific text samples in favor of a synergistic approach, in which mental phenomena and literary techniques and means are balanced in psychologically oriented literary studies, is considered. The author characterizes a wide range of literary tools that can serve to embody the psychic in the text.

The practical study involves the definition of psychologism as a qualitative characteristic inherent in the work of Maria Matios. In identifying and interpreting the psychological phenomena presented in the novels «Hardly Ever Otherwise» and «The Shoes of the Mother of God», we use the methodology of psychopoetics, which involves the use of various psychological approaches (including psychoanalysis and analytical psychology) to comprehend the psychological phenomena reflected in the author's prose in the most complete way. Maria Matios uses a wide range of techniques and means to reflect mental states, processes, and properties, including the peculiarities of plot development and presentation; the use of artistic parallelism and symbolism of the text, which allows revealing the archetypal nature of artistic images.

Key words: psychologism, psychopoetics, psychoanalysis, analytical psychology, archetype, Maria Matios.

Постановка проблеми. Як зазначає В. Фащенко, «без аналізу психіки, характерів і обставин мистецтво не існує» [14, с. 45]. Коли це втілення є найбільш достовірним, художній твір здатний резонувати з психічною сферою читача, що утворює тристоронню взаємодію: автор – текст – читач. Це перед-

бачає синергетичну взаємодію складних субстанцій: людської психіки й художнього тексту. Кожна з них є складною системою, а завданням автора є відображення глибин внутрішнього світу особистості в художньому творі через залучення власного досвіду, спостережень, інтелектуальних здобутків.

У пошуках розуміння психічного у тексті та засобів його втілення митці та дослідники йшли різними шляхами протягом тисячоліть – від античності до сучасності. Оскільки, центральним об'єктом зображення завжди була людина, так чи інакше її внутрішній світ було представлено в літературі. У цій точці література знаходить перетин з психологією, предметом вивчення якої є «людина та її психіка, досліджувані в процесі філо- та онтогенезу» [1, с. 85]. Суголосся об'єктів дослідження дало підстави до застосування психологічних концепцій щодо вивчення літератури.

У процесі цивілізаційного поступу літературного процесу можна простежити певну еволюцію текстуального відображення психіки людини та художніх прийомів і засобів, якими послуговувалися майстри слова. В. Фащенко стверджує, що в «Іліаді» й «Одісеї» розкривається як психологія вчинків, яку можна простежити в причинно-наслідкових зв'язках, так і особистісна, що розкривається через «зовнішні прояви – жести, міміку, вираз очей, голос» [14, с. 57]. В античній драмі основними джерелами інтерпретації психологічної характеристики персонажів є їхній опис іншими дійовими особами та самохарактеристика, особливості композиції, як це представлено, скажімо, в трагедії Софокла «Антигона».

Якщо звернутися до української літератури й розглянути під призмою пошуку відбитків внутрішнього світу персонажів один з перших творів нової української літератури «Наталка Полтавка» І. Котляревського, то можна помітити, що автор використовує як уже згадані прийоми й засоби, так і типово сентименталістські прийоми: розгортання внутрішнього морального конфлікту між почуттями та обов'язком, що найповніше розкривається у піснях, які передають емоційний стан персонажів («Віють вітри, віють буйні») та монологів дівчини, де вона представляє перед читачем/глядачем рефлексію свого стану.

Естетичні ідеали епохи модернізму та становлення психоаналізу й аналітичної психології посприяли більш активному дослідженню психосвіту через літературу, адже вона передбачала більш глибоке розкриття всього, що наповнює це поняття як для персонажів, так і для самого автора: «душевні порухи, емоції, почуття, спрямованість, а за прискіпливого прочитання – і ціла його особистість» [12, с. 9].

Тенденції до психологізації літератури не послабилися з умовним настанням доби постмодернізму. Як у самій психології постійно відбувається науковий поступ, так і література

знає певних еволюційних змін. С. Сушко вбачає основні напрямки розбудови сучасного психологізму в суцільній психологізації наративу, інтертекстуально-алюзивних елементах та мовленнєвій екстеріоризації психологічних структур [13, с. 151].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення психологізму бере свій початок на межі XIX і XX століття й інтенсивно розвивається до тепер. Біля витоків залучення психології до вивчення літератури ставлять імена Ш. О. Сент-Бева в зарубіжному літературознавстві та О. Потебні в українському. У XX столітті у вітчизняному літературознавстві звертаємося до праць В. Фащенко, М. Кодака, Г. Клочака, Г. В'язовського, Ю. Кузнєцова та інших.

Важливим для вивчення психологізму літератури є дослідження різних підходів до аналізу психіки особисті та її втілення в художньому тексті. У цьому аспекті необхідно звернути увагу на праці Н. Зборовської, яка досліджує зв'язок психоаналізу й літературознавства, а також розглядає розвиток української літератури з точки зору психоаналізу та аналітичної психології.

Л. Козубенко зазначає, що в цьому напрямку варто також відзначити напрацювання Т. Гундорової, С. Павличко та В. Агеєвої, які досліджували літературу та творчі постаті письменників із застосуванням психологічного інструментарію [6, с. 28].

На сучасному зрізі вивчення психологізму літератури представлено літературознавчими розвідками, що стосуються окремих авторів або напрямків у літературі. С. Сушко розглядає еволюцію втілення психологізму в англomовній літературі від модерну до постмодернізму та його новітніх течій. Однак, крім уже згаданих праць на сьогоднішній день доволі мало теоретичних досліджень репрезентації психологізму на матеріалі постмодерного дискурсу.

При вивченні цієї теми варто розрізняти психологізм та психологію творчості, адже психологізм виступає як певна характеристика, підхід, сукупність методів та прийомів, що стосується тексту. А психологія творчості, як зазначає С. Михіда, «безпосередньо стосується постаті автора», тобто об'єктом дослідження виступає «автор, як креативна особистість» і методологія цього напрямку передбачає виявлення психологічних основ творчості [12, с. 32].

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, щоб наблизитися до наукового тлумачення терміну «психологізм», оглядово окреслити трансформацію поглядів щодо цього поняття та різні

підходи до його виявлення, а також з'ясувати, якими прийомами й засобами реалізується психологізм у постмодерній літературі на прикладі творчості Марії Матіос.

Постановка завдання. У цій статі ставимо перед собою на меті проаналізувати особливості функціонування поняття психологізму, розглянути різні підходи до його тлумачення та виокремити засоби і прийоми репрезентації цієї особливості художнього тексту на матеріалі творчості Марії Матіос. Це дозволить також наблизитися до розуміння, які психічні феномени поставали предметом змалювання письменників протягом еволюційного поступу світової та вітчизняної літератури з часів античності до постмодернізму, а також завдяки чому ми бачимо достовірну картину психічного в постмодерній прозі.

Задля реалізації мети ставимо перед собою такі завдання: окреслити сутність психологізму як явища, що з моменту виникнення до тепер зазнало низки трансформацій та визначити особливості тексту, які вказують на притаманність цієї риси творчості Марії Матіос.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зародження психологічного напрямку в зарубіжному літературознавстві пов'язують зі здобутками біографічного методу Ш. О. Сент-Бева, який розглядав мистецтво як утілення авторської психології в художні образи [7, с. 54]. В українському літературознавстві дослідження психологізму так само розпочалося з вивчення психологічних основ художньої творчості, що представлено в працях О. Потебні, який поєднав психологічний аналіз твору з лінгвістичним («Думка і мова», «3 лекцій по теорії словесності») та Д. Овсянико-Куликовського, який поєднав у своєму дослідницькому методі психологічний (потебнянський) і соціологічний підходи [7, с. 55].

Вагомий внесок у становлення психологічного напрямку здійснив Іван Франко, який наблизився як до психології автора (пошук джерел творчості серед свідомого чи несвідомого незадовго до формулювання структури психіки власне З. Фройдом), так і до психологічного аналізу самого тексту. Крім цього, як стверджує О. Юречко, Франко також описує концепцію, близьку до теорії архетипів К. Г. Юнга, коли йдеться про «асоціації ідей» [15, с. 149]. Дослідник також аналізує творчість Т. Шевченка на предмет художніх образів, які б утілювали ці асоціації та відтворювали б внутрішній стан митця, тобто особливості поетичної мови, а також символіку, що помітно переважає в творчості. Утім, провідним при цьому залишається все таки дослідження

психології творчості, у той час, як текст виступає провідником до пізнання творця.

Одним з перших в українському літературознавстві власне психологізм як явище вивчав В. Фащенко, акцентуючи увагу на категорії «внутрішнього», що відтворюється письменником. На думку дослідника, психологізмом можна вважати «універсальну, родову якість художньої творчості. Його предметом є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів». Крім цього, психологізм – це також «художня система форм і засобів зображення та вираження в літературі» [14, с. 57].

На думку М. Кодака, сентенція «психологізм» (художній) – це декларована «рухомою естетикою» або науково реставрована з творчої практики (автора, школи, напряму) система соціально-психологічних поглядів на людину у світлі естетичних сподівань даного часу» [5, с. 7].

Як бачимо, поняття психологізму радянськими дослідниками трактується не лише як дотичне до психіки індивіда явище, а і як соціально-психологічне, що спрямовує нас до теорії соціологічного аналізу І. Тена, відповідно до якої на автора передусім впливають такі фактори, як спадковість, суспільне середовище та місцевість. В. Марко зазначав, що за ідеології більшовизму «класову проблематику в літературі виводили на передній план, абсолютизували» [9, с. 42].

Однак, на нашу думку, говорячи про *психологізм як якісну характеристику художньої творчості*, важливо звертати увагу на категорії, що стосуються психіки людини та інструментарій, доступний авторові при відображенні цього утворення. В деяких аспектах досліджень важливо враховувати оточення, адже воно певною мірою впливає на формування особистості автора, однак цей вплив не є вичерпним. *Джерело* художнього психологізму лежить у психосвіті автора, а *втілення* – в літературній площині художніх прийомів і засобів, які будуть декодовані читачем в процесі рецепції.

Ця *дихотомія психічного й літературного* вимагає від літературознавців залучення тих чи тих психологічних концепцій, оскільки існує потреба розпізнавання й аналізу психічних феноменів. В. Фащенко спирається, переважно, на «основні положення позиції радянської психології» (І. Павлов, Л. Виготський, О. Леонт'єв та ін.) [14, с. 44], досліджуючи пізнавальну, емоційну та вольову сферу людини невідривно від соціуму та його впливів. Іншим підходом до вивчення психологізму художнього тексту може бути застосування психоаналізу

та аналітичної психології, що відображено в напрацюваннях Н. Зборовської, Л. Левчук, М. Моклиці, В. Агєєвої та ін. Рухаючись у цьому напрямку, дослідники тексту звертають увагу на відображення в художньому творі несвідомого особистості, прагнуть видобути підтекст, виявити приховані смисли та проаналізувати зображену в творі особистість з обмеженим обсягом інформації про неї.

Для нашого дослідження напрацювання В. Фащенко є важливим в аспекті опису переліку художніх прийомів та засобів, притаманних добі модернізму, який потенційно можна розширити з урахуванням постмодерних тенденцій творення художнього тексту. Щодо осягнення психічних феноменів, прагнемо до поглиблення досліджень розкриття людської психіки в тексті, тому спрямовуємо наукові пошуки в напрямку застосування психоаналітичного підходу з потенційним заглибленням у архетипну критику, що дозволить доповнити «психоісторію» української національної літератури детальним аналізом архетипів, представлених у постмодерному дискурсі, у перспективі подальших психологоспрямованих літературознавчих розвідок.

При дослідженні психологізму варто здійснити спробу визначити, що є *першоджерелом* сприйняття цього явища в тексті – його психологічна чи літературна складова. Це наблизить до розуміння, завдяки чому можна дійти висновку, що для конкретного твору характерний психологізм. На думку Л. Козубенка, про психологізм є сенс говорити тоді, коли в літературі наявне «пряме зображення процесів внутрішнього життя», а твір «досить повно і детально» відтворює душевні порухи та приховані явища внутрішнього світу, які персонаж не відкрито транслює назовні [6, с. 25]. Тому ми припускаємо, що першочерговим є розуміння детермінантів певних психічних процесів й основ психологічної концепції, яку буде застосовано під час аналізу тексту, що дозволить звернути увагу на важливі феномени, прописані автором. Після цього стане можливим класифікація та подальший аналіз цих текстуальних складових з літературознавчого погляду.

В «Літературознавчій енциклопедії» за редакцією Ю. Коваліва зазначено наступні засоби, якими може послуговуватися автор для забезпечення психологізму твору, а саме: «відтворення портрета персонажа (погляд, посмішка), жести, міміки, характерів, стосунків, сюжетних колізій тощо» [8, с. 292]. На нашу думку, це не можна вважати вичерпним переліком інструментів психологізму, адже письменник має більш широкі можливості до розкриття внутрішнього світу

персонажа завдяки цілісності тексту як системи, в якій кожен елемент відіграє важливу роль: фабула, хронотоп, психопортрет персонажів, монологи (внутрішні й ті, що мають адресата) й діалоги тощо. Зрештою, кожен із художніх засобів прямо чи опосередковано може слугувати для відображення психічного в тексті, важливо зрозуміти, що саме ми шукаємо.

Ураховуючи структуру людської психіки (та її складові), які так само важливі для цілісного розуміння особистості, припускаємо, що у творах може бути оприявлено *психічні стани, процеси, властивості та утворення* [1, с. 232], що може репрезентуватися в тих чи інших епізодах та бути ідентифікованим за допомогою психологічної термінології.

Під час дослідження сучасної літератури маємо справу з постмодернізмом, який не тяжіє винятково до описових методів розкриття особистості, а пропонує читачам складний механізм взаємодії явного та прихованого для відтворення глибин людської психіки, що потребує декодування. З цією метою варто застосовувати як психологічні, так і власне літературознавчі підходи. З урахуванням *психопоетичного* дискурсу дослідження, що передбачає застосування *системного еkleктизму*, власне стан персонажів варто розглядати із застосуванням різних психологічних концепцій (класична психологія, психоаналіз, аналітична психологія, біхевіоризм тощо), що «дозволяє побачити усе багатство психічних проявів, котрі, виходячи з із першопочаткової установки про кореляцію, реалізуються у творчому акті» [12, с. 268]. Методологія психопоетики дозволяє нам виявити й охарактеризувати психічні феномени, імплементовані в текст, та з'ясувати їхню співвіднесеність з психосвітом автора. Однак, важливо окреслити, за допомогою якого письменницького інструментарію це реалізовано, оскільки йдеться про художній текст як цілісну систему, де автор має широкі можливості до зображення психології людини та суспільства.

Марія Матіос як представниця постмодерного письменства у своїй творчості використовує широке коло прийомів та засобів, які дозволяють найбільш повно сприйняти авторський задум, усвідомити зображені психічні феномени. Прикладом цього в романі «Черевички Божої Матері» є художні прийоми для ретрансляції внутрішнього світу дівчинки через символічне зображення лісу, крізь який вона йде, поринаючи в спогади. При цьому задіяно численні зорові та слухові образи, який творять багатовимірний художній світ. Ми спостерігаємо, як Іванка

спершу почуває себе комфортно й у безпеці серед нічного лісу: «Тут, у шурхотливому, з усіх боків потемнілому лісі, де з-поза кожного дерева зирить як не дід Хай, то заздрісна Бісиця, Іванці майже добре» [11, с. 12]; «Чого-чого, а гір і лісів Іванка не боялася ніколи» [11, с. 21]. Для Іванки-дитини ліс – це природна стихія, бо дівчинка ще не має страхів та психотравм, які стануться пізніше (запалення руки через квіти, тривога від переслідування Петром та занепокоєння від зустрічі з чоловіком у лісі). Натомість з набуттям нового досвіду та досягненням віку статевого дозрівання ліс як віддзеркалення внутрішнього світу Іванки змінюється: «Та минувся раптово той час хоробрості, коли – скік-скок! – лопотів у вухах нічний гомін... Тепер нічна чорнява говорить з дитиною тими самими – але вже страшними – потворними голосами, шумить відьомськими пасмами потоків, перегукується дзьобастими совами, лякає шурхотом їжаків і тіннями давно померлих людей чи небачених досі упирів» [11, с. 21].

За допомогою прийому **художнього паралелізму** між внутрішнім станом Іванки та природою, що її оточує, Марія Матіос зображує процес дорослішання, своєрідну ініціацію дівчинки, яка виростає та вбирає в себе культурний і міфологічний дискурс Буковинської землі, які знаходять відбиток у її несвідомому. Також важливу роль для втілення психологізму тут відіграють елементи трансцендентного, які представлено через забобони, згадки міфологічних образів та обрядів народної магії, які переплітаються й подекуди конфліктують з раціональним, що розкриває внутрішній стан головної героїні, її схильність до магічного мислення, яка бере витоки з сімейного виховання та фольклорних вірувань.

Розгляньмо приклади втілення психологізму в сімейній сазі в новелах «Майже ніколи не навпаки». Задля аналізу цього роману можна застосувати **психоаналітичний підхід**, адже авторка значну увагу приділяє **несвідомій** сфері психіки персонажів та за допомогою різних засобів і прийомів дає ключі до цілісного уявлення про їхню психіку. З першої новели стає зрозумілою наявність своєрідного «зворотнього» Едипового комплексу у Василя за допомогою штрихів до його зародження, розвитку й оприявлення, відображених на сюжетному рівні форми [3].

Оскільки психопоетика дає нам шлях поєднання фройдизму та юнгіанства, завдяки залученню інструментарію **аналітичної психології** можемо отримати більш цілісну картину художнього світу авторки, у якому знаходять своє втілення національні та особистісні виміри

загальнокультурних архетипів, що знаходить відображення в тексті на сюжетно-фабульному й мовленнєвому рівні форми. Таким чином маємо справу з паралельним зображенням стану, емоцій та втіленням символізму образів. Цілком можна говорити, що Василя є втіленням **архетипу Великої Матері**, адже жінка виявляє всепоглинальну любов до своїх синів, ревнує їх до жінок, що посягнули на її рідну кров, бо повністю отожднює себе з роллю матері, зливається з нею [4].

Значимою особливістю втілення психічного є вибір Марією Матіос **викладової форми**. Авторська оповідь у романі «Майже ніколи не навпаки» ведеться від третьої особи, але при цьому досить персоналізовано. Таким чином всевідаючий автор набуває рис персонажа, на якому сконцентровано увагу в конкретний момент подій твору. Звернімо увагу, як різниться оповідь, коли фокус уваги зміщується. Коли в тексті йдеться про Василю, оповідь насичено емоційними вигуками й досить відвертими висловами: «Коли там чоловікові голитися, як тиждень, а то й два, чоловік не чув коло себе запаху жінки?! О... Файно було!» [10, с. 39]. Натомість, коли йдеться про Доцьку (Одокію), оповідь змінюється відповідно до її м'якого характеру: «А Доці, видно, судьба приписала бути сестрою-жалібницею. ...Доцю за щось недолюблюють. А за що? Слова кривого чи впоперек Доця ніколи не подумала...» [10, с. 58].

З цих двох епізодів можна збагнути різницю між темпераментом двох жінок, їхнім рівнем емоційності. У першому епізоді ми бачимо мисливський запал Василя, азарт і натхнення від здобуття здобичі її чоловіком. Стиль оповіді у даний момент так само набуває її рис, тому мова твору насичується засобами експресивності: вигуками, підсилювальними частками. У другому фрагменті твору увагу зосереджено на Доці. Вона страждає від конфліктної ситуації в родині, але не демонструє яскравих психічних реакцій на те, що відбувається.

Розглянутий прийом у повній мірі також «оживає» на сторінках роману «Черевички Божої Матері», де оповідь ведеться від третьої особи, але при цьому оповідач передає не лише зовнішню подієву складову, а внутрішню – потік свідомості Іванки, тобто миттєві думки й питання, які зароджують в голові дівчинки. Наприклад: «Бо як же людям жити без місяця – коли без тонюсінького ріжечка, коли без отакого круглого, неначе гарбузик?...Ох-ох-ох» [11, с. 11]. Можливість простеження одного прийому, який повторюється в кількох творах дає змогу краще збагнути особливості поетики Марії Матіос та

наблизитися до цілісного розуміння специфіки її творчості, зокрема забезпечення психологізму творчості.

Висновки. Психологізм у статті трактується як якісна характеристика художнього тексту і втілення психічного в усьому багатстві його проявів. Під психічним у художньому творі ми розглядаємо різні прояви людської психіки (емоції, почуття, психофізіологічні реакції, травми та комплекси), що передбачає велику варіативність їхнього художнього втілення. Психопоетикальний підхід дає нам можливість до застосування системного еkleктизму, тобто розгляду психічних феноменів, відображених і тексти, за допомогою різних психологічних концепцій, зокрема психоаналізу та аналітичної психології. У творчості Марії Матіос

представлено численні прояви психологізму та широке коло прийомів і засобів, які використовує письменниця на сюжетно-фабульному й мовленевому рівні форми. Індивідуальні риси характеру персонажів, їхнього темпераменту можна простежити через особливості викладової форми, яка залежить від того, на кому зосереджено увагу в певний момент. Важливим інструментом є також художній паралелізм, за допомогою якого художній світ виступає суголосним до стану зображеного індивіда. Крім цього, на рівні поставлених завдань виявлено архетип Великої Матері, розуміння якого також впливає на рецепцію цілісної ідеї твору та окремих психічних феноменів при детальному аналізі. Це надає значний потенціал для майбутніх досліджень у даному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Варій М. Загальна психологія.: підр. К.: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
2. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. К.: «Академвидав», 2006. 504 с.
3. Івашина О. Марія Матіос: підходи до осмислення психологізму творчості (на матеріалі роману «Майже ніколи не навпаки»). *Слово в сучасній науковій парадигмі: євроінтеграційний контекст*: тези доп. І міжнар. наук.-прак. конф., (24–25 листопада 2022 р.) Кропивницький, 2022. С. 75–79.
4. Івашина О., Михида С. Архетип Матері в романі Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки». *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки. Вип. 203. Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 26–31.
5. Кодак М. Психологізм соціальної прози. Київ: Наукова думка, 1980. 163 с.
6. Козубенко Л. Явище психологізму в художній літературі. *Теоретична і дидактична філологія*. Серія «Філологія». Вип. 29, 2019. С. 23–30.
7. Лівницька І. «В лабіринтах людської душі» (історія дослідження художнього психологізму української літератури). *Літературознавчі обрії*. Вип. 17. С. 54–60.
8. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
9. Марко В. Аналіз художнього твору: навч. посіб. К.: Академвидав, 2013. 280 с.
10. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Сімейна сага в новелах. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2022, вид. 2-ге. 224 с.
11. Матіос М. Черевички Божої Матері. Роман. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021, вид. 2-ге. 192 с.
12. Михида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника. Кіровоград: «Поліграф – Терція», 2012. 357 с.
13. Сушко С. Еволюція форм психологізму в новітній англomовній літературі: від Джеймса Джойса до постмодерністського та неовікторіанського роману. *Іноземна філологія*. 2014. Вип. 126(2). С. 145–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/infil_2014_126%282%29__22 (дата звернення 10.07.2023)
14. Фашенко В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії. Одеса: Маяк, 2005. 640 с.
15. Юречко О. Письменники в ролі дослідників психології творчості: Іван Франко і Валер'ян Підмогильний. *Українське літературознавство*. 2012. Вип. 76. С. 148–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UI_2012_76_11. (дата звернення 10.07.2023)

**ВПЛИВ МАТЕРІ НА ФОРМУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТАЛАНТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
В ХУДОЖНІЙ БІОГРАФІЇ СТЕПАНА СКОКЛЮКА «ОЛЕНА ПЧІЛКА»****MOTHER'S INFLUENCE ON DEVELOPMENT LESYA UKRAINKA'S
LITERARY TALENT IN STEPAN SKOKLYUK'S FICTIONALIZED BIOGRAPHY
"OLENA PCHILKA"****Ковальчук Н.В.,***orcid.org/0000-0001-7753-8640**аспірантка кафедри української літератури**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

У статті зосереджено увагу на аналізі літературних відносин Олени Пчілки та Лесі Українки в художньо-біографічному романі-есе «Олена Пчілка». Увагу акцентовано на епізодах взаємної критики і сприйняття творчості письменниць, впливу матері на літературний талант доньки, та подачі цих моментів у літературній біографії С. Скокляка.

Проаналізовано деякі розвідки українських літературознавців, які вивчали особливості спілкування авторок у контексті взаємовпливу на творчість одна одної. Простежено неоднозначність трактувань ролі Олени Пчілки в контексті виховання дітей – гіперконтролюючої матері чи наполегливого наставника, і який вплив мала ця риса характеру на формуванні особистості Лесі Українки.

Проаналізовано своєрідність характеру Олени Пчілки, його роль у вихованні дітей, а саме старшої доньки – Лариси, вплив контролю над формуванням літературних здібностей у неї, а також особливості формування партнерських взаємин у сфері написання текстів, та як усе перераховане показано у творі С. Скокляка.

З'ясовано жанрологічні особливості біографічного роману «Олена Пчілка» С. Скокляка, де автор через призму власного суб'єктивізму белетристично реконструював спілкування Лесі Українки з матір'ю у сфері літературної творчості, що характерно для такого жанру, як літературна біографія.

Актуальність дослідження творчої еволюції Лесі Українки під впливом її матері Олени Пчілки в літературній біографії С. Скокляка полягає в тому, що ця тема досі потребує детального вивчення в сучасному науковому просторі, зокрема й тому, що досліджень саме художніх біографій про цих письменниць не так багато, як у випадку з вивченням їхньої творчості та біографії напряму.

Художньо-біографічний роман С. Скокляка «Олена Пчілка» був обраний уперше для детального вивчення літературних відносин Олени Пчілки і Лесі Українки, а також впливу виховання матері на письменницький талант доньки.

Ключові слова: художня біографія, белетристика, література, роман, жанр, Олена Пчілка, Леся Українка.

The article drawing on S. Skoklyuk's fictionalized (literary) biography "Olena Pchilka" about the belles-lettres reconstruction of Ukrainian author Olena Pchilka's life analyzes Olena's literary relations with her daughter Lesya Ukrainka. The study focuses on episodes of mutual criticism and perception of the work of both writers, the mother's influence on her daughter's literary talent, and the presentation of these moments in S. Skoklyuk's fictionalized biography.

Analysis of the number of studies that are related directly to the communication between Olena Pchilka and Lesya Ukrainka confirms that there is some ambiguity in interpretations of the role of Olena Pchilka in the context of parenting – a hypercontrolling mother or a persistent mentor, and what influence this character trait had on the formation of Lesya Ukrainka's personality.

The article outlines the traits of Olena Pchilka's character, and its role in parenting, particularly in regards to her eldest daughter – Larysa. It also explores how Pchilka's control affected Larysa's literary talent, as well as the unique characteristics of their partnership in writing. The article examines how all of these factors are portrayed in S. Skoklyuk's work.

The importance of the study about Lesya Ukrainka's creative evolution under the influence of her mother Olena Pchilka in S. Skoklyuk's literary biography arises from the fact that this topic still requires detailed research in the modern scientific sphere, particularly because there are not many studies of fictionalized biographies about these writers, unlike their works and biography directly.

This paper is the first attempt to apply S. Skoklyuk's literary biography novel to explore Lesya Ukrainka's personal and creative development under the influence of her mother Olena Pchilka, and their literary relations.

Key words: fictionalized biography, belles-lettres, literature, novel, genre, Olena Pchilka, Lesya Ukrainka.

Постановка проблеми. Взаємини між видатними українськими діячками, матір'ю і донькою, Оленою Пчілкою та Лесею Українкою внесли вагомий внесок у розвиток української культури. Через їхню діяльність до них прикута увага багатьох дослідників, біографів, які досі вивча-

ють феномен їхньої творчості та її впливу не лише на українську літературу, але й українську свідомість.

У контексті дослідження діяльності Олени Пчілки та її доньки Лесі Українки є важливим художньо-біографічний роман-есе письменника

і журналіста С. Скоклюка «Олена Пчілка». Твір є відкритим полем для вивчення родини Косачів, зокрема спілкування Лесі Українки з матір'ю у сфері літературної творчості, белетристично змальованого в художній біографії, одній з джерел дослідження життєпису відомої особистості, особливо постаті Олени Пчілки, чия роль і значення у формуванні особистості Лесі Українки ще досі потребує детального вивчення.

Постановка завдання. Для реалізації мети дослідження поставлені такі **завдання**: визначити жанрові особливості художньої біографії на основі роману-есе С. Скоклюка «Олена Пчілка»; простежити як виховання матері позначилося на формуванні творчого таланту Лесі Українки, її світогляду; з'ясувати, якими були літературні взаємини Олени Пчілки та доньки, і як усе перераховане показано в художній біографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми біографістики досліджують у своїх працях І. Демуз, М. Ільницький, О. Крикавська [4], В. Марінеско, В. Попик, В. Чішко, Н. Шляхова та ін., художні біографії є об'єктом наукових зацікавлень таких дослідників, як І. Акіншина, О. Галич [9], В. Марінеско, М. Шаповал та ін.

Тему відносин двох письменниць – Олени Пчілки та її доньки Лесі Українки вивчають В. Агєєва, Г. Грабович [1], О. Забужко, Н. Зборовська [2], С. Кочерга [3], Г. Левченко [5], С. Павличко, О. Рисак, Т. Скрипка та ін.

Результати дослідження. Життєписи видатних людей завжди хвилювали як звичайних читачів, так і дослідників. Першим кроком до написання біографічного тексту є виважений вибір героя твору, оскільки від цього залежить актуальність і важливість написаного.

Критерієм вибору зображуваної особи є унікальність і значущість історичної особистості. Частина біографів за античною традицією умовно поділяє біографічну літературу на два типи – біографія державного діяча і біографія митця. Саме письменницький життєпис вважають підґрунтям жанру художньої біографії, тому що в ній «відбувається сплав літературності (філологічності в сучасному розумінні) та художності» [6, с. 300], які сприймаються цілком природно у творчому осмисленні письменника-автора.

Художня (літературна) біографія є сферою дослідження біографістики. При написанні такого твору важливим є дотримання поєднання наукового і художнього елементів оповіді, іншими словами – поєднання факту і вимислу. За цим співвідношенням вирізняють документальні й художні (літературні) біографії.

В історії літератури художньою біографією вважається белетризований опис життя конкретної реальної людини. Квінтесенцією художньої біографії, зазначає О. Крикавська, «виступають закони художньої словесної творчості, що відповідають історико-літературній добі та естетичним уподобанням автора» [4, с. 371]. Об'єднувальною рисою художньо-біографічних творів є «творче відтворення життєвого шляху конкретно-історичної особистості на основі справжніх подій і документів свого часу, з глибоким зануренням художника в її духовність, внутрішній світ, соціальну та психологічну природу її історичних діянь» [9, с. 4].

Зокрема, зауважує Т. Черкашина, «серед типологічних рис художньої біографіки виокремлюються документалізм, синтез науки та мистецтва, суб'єктивність, концептуальність, специфічний хронотоп, «обмеженість» художнього вимислу й домислу через «прив'язаність» до фактів і подій біографії головного героя» [10, с. 62].

Роман-есе С. Скоклюка «Олена Пчілка» (1999) чи не єдиний художньо-біографічний твір про українську письменницю, перекладачку та етнографку Ольгу Косач-Драгоманову, чия наукова праця та творчість, а також боротьба за збереження української культурної спадщини неоціненна. С. Скоклюк зробив першу спробу розкрити образ Олени Пчілки, обравши для цього жанр художньої біографії, якій характерна психологізація образів персонажів, авторський суб'єктивізм тощо. Зауважимо, що роман не є першим біографічним дослідженням С. Скоклюка родини Косачів. Першою була повість «Нечімле» про юні роки Лесі Українки, видана у 1993 р.

Роман «Олена Пчілка» складається з чотирьох частин, де С. Скоклюк розповідає про життя письменниці – від раннього дитинства до смерті, її творчу та наукову діяльність, громадську позицію та відстоювання українства в часи репресій у Російській імперії та червоного терору, виховання дітей, здебільшого акцентується на взаєминах матері саме зі старшою дочкою – Ларисою, їхньому літературному партнерстві та ін. Ці чотири частини відзначаються емоційністю, пафосністю викладу розповіді, а також суб'єктивністю суджень автора, що характерно для такого жанру, як художня біографія. Завершується твір підсумком, що має назву «Замість післямови», в якому біограф стисло подає опис життєвого шляху Олени Пчілки та аналізує деякі твори авторки.

Для написання біографії С. Скоклюк використовує такі джерела, як сімейний архів родини Косачів:

рукописи, щоденники, спогади, часто цитує фрази з листування. Епіграфом до роману використав уривок з листа Лесі Українки «До матері», датованим 15(27) грудня 1893 р., який натякає, що текст буде пов'язаний із темою виховання, взаємин Олени Пчілки з її донькою Ларисою, їхньою самовідданою любов'ю та повагою одна до одної: «Вір мені, чи ні, тільки я б віддала своє життя без жалю ради тебе» [7]. Символічно, що цей твір С. Скоклюк присвятив своїй матері.

Чимало сил вклала Олена Пчілка у виховання дітей, зокрема знаменитої її дочки – Лариси Косач – письменниці Лесі Українки. Мати настільки вплинула на формування письменницького таланту Лесі, що дослідники досі по-різному інтерпретують їхні літературні відносини. Літературознавець Г. Грабович відзначив творче суперництво і маніпулятивність Олени Пчілки щодо доньки [1], дослідниця Н. Зборовська зазначає, що в стосунках між письменницями була присутня психологічна травма, завдана дочці матір'ю, хоча без цього, припускає, не було б Лариси Косач як Лесі Українки, геніальної української письменниці [2].

На противагу цьому науковиця Г. Левченко вважає, що Олена Пчілка «дуже майстерно здійснювала ціннісну підтримку Лесиних творчих пошуків, надаючи їй таланту потужний імпульс до росту» [5, с. 249]. Такої ж думки дотримувався С. Скоклюк, пишучи свій твір про Олену Пчілку.

У своєму художньо-біографічному романі-есе автор зазначає, що Леся Українка цінувала думку рідних про її твори, а саме думку матері, своєї літературної наставниці. С. Скоклюк пише, Олена Пчілка відчувала, «що Леся дорожила, як ніхто з дітей, її думкою, прислухалася до її порад, ділилася творчими планами і задумами» [8, с. 211].

С. Скоклюк підтримував версію, що діти не могли дорікати матері через її суворість та вимогливість у вихованні, адже саме через це, на думку автора, вони й досягли неабияких успіхів у власних починаннях, зокрема і Леся Українка в літературі: «Була в неї ще одна риса, якій, можливо, завдячує своєю появою літературний і людський феномен її доньки. Це надзвичайно сильна воля, завдяки якій ліпила себе, дітей, часом не рахуючись з їхніми бажаннями і можливостями, часом викликаючи глухий, прихований протест. [...] В домі був суворий режим. [...] І хіба зараз, коли діти стали на ноги, вони можуть дорікнути їй за це? Звичайно, ні» [8, с. 81].

В останній частині роману «Замість післямови» С. Скоклюк вважає, наукова і читацька спільнота часом схильна засуджувати ставлення

Олени Пчілки до Лесі Українки. На думку автора біографії, «дослідники надто перебільшували роль деяких різких, болючих висловів Олени Пчілки на адресу Лесі Українки і, навпаки, будували на цих загалом нехарактерних і випадкових «фантах» прірву між матір'ю і дочкою» [8, с. 229]. Такі вислови С. Скоклюк пояснює виявом «надмірної любові» та рисою «драгоманівського характеру» [8].

Олена Пчілка пишається тим, що зробила з доньки вправну письменницю своїми настановами та наполегливістю: «Це її, матері, заслуга в тому, що Леся окрилена поезією і має високий злет. Не може вона навіть уявити, як би склалася доля її дочки, яка була пригнічена недугою, коли б не її наполегливість» [8, с. 81]. С. Скоклюк пише у своєму романі-есе, «Ольга Петрівна знає собі ціну, підтримує в собі гонор і гідність. Скільки хоча б вихователського хисту треба було докласти, аби, скажімо, материнська розповідь про мавок зачарувала вразливу Лесю» [8, с. 173].

Не міг оминати С. Скоклюк епізоду сприйняття Косачами непересічного твору Лесі Українки – драми-феєрії «Лісова пісня». Своїми історіями про міфічних істот Олена Пчілка дала поштовх дочці до написання цього твору, чим була неабияк горда: «Це ж вона, а не хто інший надихнула Лесю написати цю річ. Посіяла чарівне зерно у душі доньки і своїми розповідями про мавок та іншу дику силу» [8, с. 211].

Біограф зазначає, що хоч цей текст радо сприйняли всі рідні, Олена Пчілка, «прочитавши уважно, не з усім погоджувалася вона з автором цього чудового твору. Вона чомусь цих міфічних героїв хотіла бачити більш приземленими, такими, які вони були в житті. Дядько Лев теж надто “заромантизований” у Лесі» [8, с. 78]. Отже Леся Українка хоч і дослухалася до порад матері, але мала свою стійку позицію щодо своїх творів і будувала свій текст та персонажів самостійно.

З дитинства діти в родині Косачів привчалися до літератури та театру, української культури загалом. Олена Пчілка створила домашній український драматичний та ляльковий театри, де грали ролі не тільки її діти, але й запрошувалися сільські діти: «Вони під керівництвом Лесі ладнали декорації, самостійно готували костюми» [8, с. 107]. З цього приводу науковиця Г. Левченко зазначає, що «включення дітей у культурне життя відбувалося не як пасивний огляд, а як проактивна участь, наслідком чого було карбування досвіду, що їхня праця приймається й схвалюється, що вона необхідна Україні, і саме праця, а не пасивне споглядання» [5, с. 246].

Також Олена Пчілка прищеплювала дітям любов до рідної мови, якою й писала Леся Українка свої твори. С. Скоклюк у своєму романі зазначає, що «явище Лесі Українки – геніального стиліста, реформатора української мовної традиції було закладене матір'ю. Вона стала першим доброзичливим порадиником юної Лесі і вимогливим критиком» [8, с. 209]. Варто також згадати, що всесвітньо відомий псевдонім Лариси Косач-Квітки створила саме Олена Пчілка, проголосивши на весь світ, що її донька-письменниця українського роду.

Дослідниця С. Кочерга зауважує, що з дитинства Ольга Драгоманова-Косач моделювала імідж національної письменниці з Лесі, тримала під своїм контролем кожен рух юної майбутньої авторки: «Мати вважала за потрібне рекомендувати теми/мотиви перших текстів доньки, узяла на себе відповідальність за публікацію її доробку, не могла не вплинути на обрання останньою псевдоніма, товариства. Симптоматично, що жінка постійно стежила за манерою дочки одягатись, наполягаючи на вбранні, яке мусило відповідати письменницькому статусу» [3, с. 40].

Ольга Косач з дитинства сприяла розвитку письменницького таланту своїх дітей, привчала до цієї справи, редагувала їхні тексти, давала поради. Згодом Леся виросла й сама стала порадицею своїй матері щодо творів. Літературознавиця Г. Левченко поділяє розвиток Лесі Українки як митця на декілька фаз, «які відповідають нормам становлення кожної творчої особистості: 1) наслідування; 2) співробітництво; 3) конкуренція; 4) орієнтування на ширші цінності; 5) орієнтування на власні цінності» [5, с. 251]. Дослідниця зауважує, що мати привела за руку Лесю Українку до української літератури, і тому юна письменниця «спершу намагалася наслідувати у творчості її та інших старших авторів. Дуже швидко проте вона доростає до статусу співробітника Олени Пчілки на рідному полі української культури» [5, с. 251–252]

С. Скоклюк пише у своєму романі про таку співпрацю – Олена Пчілка читає свій вірш «Надіє, вернися» і міркує над висновком Лесі Українки: «Прочитала останній рядок і задумалася. Якимось він звучить надто журно. Уявила, з яким подивом прочитала його Леся. Звичайно, не схвалила. Дочка завжди в її поезії не підтримувала тих рядків, що ткалися з самого смутку і безнадії» [8, с. 77].

Леся Українка часто дорікала матері заурою у творчості, вважала, що він погубить «найменшу радість нашого буття» і тому не варто

такі твори «пускати на люди» [8, с. 77]. Такі претензії до текстів Олена Пчілка сприймала досить гостро і відстоювала свою позицію, але відчувала, що донька має рацію, як зауважує С. Скоклюк.

Окрім порад щодо текстів, Леся Українка ділилася думками й щодо ілюстрацій для книг матері. Такий епізод включив С. Скоклюк, написавши про пораду Лесі взяти малюнки художника Андроника Лазарчука: «Мамочко, я думаю, що Андроник може зробити гарні ілюстрації до твоїх віршів чи прози. Ти ж бачила як він вмів вловити одним штрихом настрої не тільки людини, а й дерева, навіть травинки» [8, с. 142]. Молода письменниця захоплюється малюнками художника, від яких «віяло свіжістю, непідкупною теплотою і щирістю» [8, с. 144], і вважає, що ці гарні твори прикрасили журнал «Молодої України», редактором якого була Олена Пчілка.

Також С. Скоклюк пише у своєму тексті не лише про сприйняття творчості Олени Пчілки її донькою, але й іншими літераторами. Письменник згадав і такі моменти, коли Леся Українка болісно сприймала критику творів матері іншими редакторами. Наприклад, у романі є епізод про її невдоволення корективами М. Старицького в п'єсі «Світова річ» Пчілки, яка сама ж була не проти таких правок. Від імені Олени С. Скоклюк роздумує над цим так: «Без Михайла Петровича не обходилася в ті часи жодна помітна акція. До того ж талановитий прозаїк. То чому Леся так боляче реагує на його правку п'єси?», і додає: «А Ольга Петрівна навіть пишається цим. Річ, яку ніхто не править, мабуть, не варта уваги» [8, с. 177].

Висновки. Літературні взаємини між обома українськими культурними діячками – Лесі Українки та Олени Пчілки – складні й багатшарові. Дослідники й досі неоднозначно трактують образ суворої Олени Пчілки в контексті виховання дітей – гіперконтролюючої матері чи наполегливого наставника, і який вплив мала ця риса характеру на формуванні особистості Лесі Українки.

С. Скоклюк у свою чергу в художній біографії «Олена Пчілка», користуючись архівами родини Косачів, навів свою суб'єктивну інтерпретацію їхніх відносин – взаємна творча співпраця дбайливої матері, що робить усе для благополуччя та розвитку талантів своїх дітей, та вдячної доньки, яка хоч і багато переймає з досвіду Олени Пчілки, але не боїться йти власним літературним шляхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грабович Г. До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка). Київ: Критика, 2003. 632 с.
2. Зборовська Н. Моя Леся Українка. Тернопіль: Джура, 2002. 228 с.
3. Кочерга С. «Милая мама...»: емпативна інтерпретація епістолярного образу Олени Пчілки. *Слово і Час*. 2019. № 10. С. 37–43.
4. Крикавська О. Жанрологічний аспект вивчення біографічного письма. *Науковий журнал «Наукові записки. Серія “Філологічна”*. 2008. Вип. 10. С. 367–377.
5. Левченко Г. Олена Пчілка і Леся Українка в особистій і творчій взаємодії. *Збірник наукових праць «Волинь філологічна: текст і контекст»*. 2019. №28. С. 242–254.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
7. Леся Українка. Зібрання творів у 12 т. К.: Наукова думка, 1978 р., т. 10, с. 193–195.
8. Скоклюк С. Олена Пчілка. Луцьк: Надстир'я, 1999. 252 с.
9. Художня біографія: проблеми теорії та історії / О. А. Галич, О. О. Дацюк, Л. В. Мороз. Рівне, 1999. 94 с.
10. Черкашина, Т. Нефікційна література у студиях наукової школи документалістики Олександра Андрійовича Галича. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2019. №25. С. 59–68.

УДК 821.161.2–313.1.09 Даниленко

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.52>

ОПОВІДАННЯ «ГРОЗИ НАД ТУРОВЦЕМ» ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОСТКОЛОНІАЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

SHORT STORY “THUNDERSTORMS OVER TUROVETS” BY VOLODYMYR DANYLENKO IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN POSTCOLONIAL LITERATURE

Лаврусенко М.І.,

orcid.org/0000-0003-0052-5627

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Українська література впродовж усього часу свого існування була під пильним оком імперій, до складу яких входила наша земля. З часів І. Котляревського (к. XVIII століття) і до 90-х років XX століття імперська Росія, а згодом Радянський Союз забороняли українське слово або ж допускали його до читача тільки після ретельної цензури.

Зберегти свою ідентичність українській спільноті допомагала література. Митці відкрито чи на рівні підтексту говорили про нашу самобутність, порушували питання про свободу і майбутню державу.

У кінці XX століття в літературознавстві зароджується постколоніальна критика. Досвід і висновки світового й українського літературознавства дають нам право стверджувати, що актуальною є розмова про український текст, написаний в часи буття в метрополії, з позицій постколоніального підходу.

Проза сучасного українського письменника Володимира Даниленка демонструють усвідомлення драми буття людини на власній землі, але в чужій державі.

В оповіданні «Грози над Туровцем» автор порушує проблему пошуку людиною власної ідентичності. Звернення до себе справжнього, до свого начала реалізується в оповіданні через створення родинного міфу, закоріненого в українських національних звичаях та традиціях. Постколоніальний дискурс твору простежується в антитезі гармонії батьківського дому і дискомфорту вулиці, соціуму.

Оповідання «Грози над Туровцем» має анти- і постколоніальний зміст. Постколоніальне простежується у неоміфологічному пошуку героєм своєї ідентичності – творенні сімейного міфу про жінку-Берегиню. Антиколоніальне розкривається в осуді дій людей, позбавлених свободи, бажання думати і шукати істину. Вони позиціонуються як чужий, ворожий, дискомфортний світ, протиставлений гармонії національної родини. Твір має оптимістичне закінчення. У ньому, як і в інших прозових здобутках автора, змальований процес формування сильного героя, закоріненого в національне буття. У такий спосіб митець утверджує надію на подолання українцями колоніального мислення і поведінки.

Ключові слова: Володимир Даниленко, сучасна українська література, антиколоніалізм, постколоніальна критика, оповідання.

Throughout its existence, Ukrainian literature was under the watchful eye of the empires that included our land. From the time of I. Kotlyarevskiy (the end of the 18th century) and until the 90s of the 20th century, imperial Russia, and later the Soviet Union, banned the Ukrainian word or allowed it to the reader only after careful censorship.

Literature helped the Ukrainian community to preserve its own identity. Artists openly or directly talked about our identity and raised questions about freedom and the future state.

At the end of the 20th century, postcolonial criticism was born in literary studies. The experience and conclusions of world and Ukrainian literary studies give us the right to assert that the conversation about the Ukrainian text written during the time of existence in the metropolis, from the standpoint of the post-colonial approach, is relevant.

The prose of the modern Ukrainian writer Volodymyr Danylenko demonstrates awareness of the drama of a person's existence on his own land but in a foreign country.

In the short story "Thunderstorms over Turovets", the author raises the problem of man's search for his own identity. The appeal to the true self, to its origin, is realized in the short story through the creation of a family myth rooted in Ukrainian national customs and traditions. The postcolonial discourse of the work can be traced in the antithesis of the harmony of the parental home and the discomfort of the street, and society.

The short story "Thunderstorms over Turovets" has anti- and post-colonial content. The post-colonial can be traced to the hero's neo-mythological search for his identity – the creation of a family myth about the Berehynia ("homemaker") woman. Anti-colonialism is revealed in the condemnation of the actions of people deprived of freedom, the desire to think and seek the truth. They are positioned as a foreign, hostile, uncomfortable world, opposed to the harmony of the national family. The work has got an optimistic ending. In it, as well as in other prose achievements of the author, the process of formation of a strong hero, rooted in national existence, is depicted. In this way, the artist affirms the hope that Ukrainians will overcome colonial thinking and behavior.

Key words: Volodymyr Danylenko, modern Ukrainian literature, anti-colonialism, post-colonial criticism, short stories.

Постановка проблеми. Українська література впродовж усього часу свого існування була під пильним оком імперій, до складу яких входила наша земля. З часів І. Котляревського (к. XVIII століття) і до 90-х років XX століття імперська Росія, а згодом Радянський Союз забороняли українське слово або ж допускали його до читача тільки після ретельної цензури.

Про страх перед українською культурою свідчить руйнування у кінці XVIII століття Запорізької Січі, освітня реформа початку XIX століття, яка поставила на меті русифікувати народи, що входили до метрополії, введення цензурних статутів 1804 і 1826 років, що забороняли друкування і ввезення із-за кордону літератури, яка могла сприяти вільнодумству й дискредитувати владу. Українська інтелігенція загалом й художнє слово, зокрема, лякало російську імперію, про що свідчить розгром Кирило-Мефодіївського братства (1847 р.), заборона писати й малювати ув'язненому українському поету Тарасу Шевченку (1847–1857 р.р.), Валуєвський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.), закриття національних театрів (1884 р.), заборона дитячих видань (1885 р.) та ін.

Гоніння на українське слово було і в часи радянської влади. Новостворена держава організувала масові арешти і знищення української інтелігенції у 1930-і роки. 1930-го року розпочався процес над сфабрикованою «Спілкою визволення України». На лаві підсудних опинилися науковці, письменники, педагоги, студенти, лікарі, яких звинувачували в українському буржуазному націоналізмі. 1937–1938 роках розпочалися репресії і розстріли національної інтелігенції, яка підозрювалася в антирадянській діяльності (М. Зеров,

В. Підмогильний, Л. Курбас, М. Куліш, Г. Косинка та багато інших). Породжений «хрущовською відлигою» рух шістдесятників також був придушений (смерть А. Горської, В. Івасюка, В. Стуса, В. Марченка та інших, вимушене мовчання Л. Костенко та інших). Завданням цих заборон було створити імперську людину – русифікованого невігласа, що соромиться і зневажає своє коріння.

Зберігати свою ідентичність українській спільноті допомагала література. Навіть у найтемніші часи історії національні митці відкрито чи на рівні підтексту говорили про нашу самобутність, порушували питання про свободу і майбутню державу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У XX столітті почався активний антиколоніальний рух. Після Другої світової війни колишні країни-імперії дали свободу колонізованим народам. На ці політичні процеси зреагували і красне письменство, і літературознавство. В англomовному просторі зароджується постколоніальна критика. Специфіку цього наукового підходу обґрунтували у свої роботах Е. Саїд, Г. Бгамба, С. Слемон, Г. Тіффін, Арун П. Мукгерджі та інші. Об'єктом вивчення дослідників стала розмова про твори колись колонізованих народів, які були написані мовою метрополії. За цією концепцією українську літературу не можна вважати колоніальною, адже вона писалася і видавалася рідною мовою. Однак, ця думка потребує уточнення і пояснення. Надруковані в Російській імперії чи в Радянському Союзі україномовні тексти відповідали канонам метрополії, а, отже, мали вплив колонізатора. Отже, наша література з к. XVIII і до 90-х років XX століття є літературою колонізованої нації і її логічно досліджувати з позицій постколоніальної теорії.

Про потребу такого аналізу художньої літератури народів колишнього Радянського Союзу наголошує П. Іванишин [7], М. Павлишин [11], М. Шкандрій [17] та ін. П. Павлишин, зокрема, у статті «Постколоніальна критика й теорія» зауважує: «З досвіду постколоніальних студій можуть скористати дослідження структур імперського домінування у виявах метрополітальної російської культури (у тому числі і в її канонічних текстах, яким прийнято надавати універсально-людський, вищий-ніж-національний статус) та не-російських культур (явище «лояльної» чи то «колаборантської» культури), як і дослідження антиколоніальних та постколоніальних начал у колонізованих культурах» [11, с. 535]. Літературознавець В. Доній зауважує, що «українська постколоніальна критика ґрунтується на концепції національно-екзистенціальної методології» [5, с. 92]. Дослідження Т. Гундорової [3], П. Іванишина [7], О. Юрчук [18] та інші актуалізують потребу оцінювати українську літературу у зв'язку з історичними подіями, які трагічно позначилися на бутті народу. Показовими у таких розвідках, на думку вчених, є розмова про національну самобутність, історію, філософію. Зауважимо, що ракурс зору українських літературознавців є слухним щодо художніх творів будь-якого народу, що зазнав колоніального впливу.

Варто зауважити, що ракурси зору постколоніальних дослідників на предмет вивчення у художньому тексті різняться. Е. Саїд ставить перед дослідниками завдання окреслити опозицію колонізованого народу й метрополії як «МИ – ВОНИ» [12; 13]. С. Слемон й Г. Тіффін актуалізують потребу аналізувати риси інакшості колонізованого народу, яка оприявлюється на фоні культури метрополії [14]. Арун П. Мукгерджі також підкреслює, що постколоніальні літератури відображають стан залежності від імперії. Дослідити відмінності між культурою колонізованого народу й культурою метрополії – важливе завдання постколоніального дослідника [10]. На вивченні винятковості національної наративної моделі на протигагу імперським впливам наполягає Г. Бгабба [1].

Досвід і висновки світового й українського літературознавства дають нам право стверджувати, що актуальною є розмова про український текст, написаний в часи буття в метрополії, з позицій постколоніального підходу. Врешті, така робота здійснена дослідницею О. Юрчук у монографії «У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії» [18]. Об'єктом вивчення авторки стала українська

література з ХІ до ХХІ століття. Прикметно, що дослідниця проаналізувала творчість сучасних авторів С. Працюка, С. Жадана, Ю. Андруховича. Доробок Вал. Шевчука, В. Даниленка, Є. Пашковського авторка розглядає з позицій нативізму й контракультурації.

Отже, анти- і постколоніальні аспекти мають твори сучасної національної літератури. Наявність такої прикмети українського красного письменства має своє пояснення. Митці-літератори мали особистий досвід життя в колоніальному суспільстві і/або живуть у сучасній Україні, у якій і в часи незалежності до повномасштабної війни, розпочатої російською федерацією, відчувався сильний вплив держави-сусідки. Нашому суспільству століттями прищеплювався комплекс малоросійства, меншовартості. За словами Є. Маланюка, «малоросійство – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція» [9, с. 234]. Дослідник винною у процесі утвердження малоросійства бачить не тільки імперську Росію, а й самих українців, що так легко згоджуються на свою меншовартість.

Твори українських авторів демонструють несприйняття й заперечення тих цінностей, які плекала епоха залежності від країни-метрополії. Шлях подолання в собі раба імперії, спрямування читача до пошуку пракоріння і, відповідно, усвідомлення себе господарем на рідній землі простежується особливо виразно в сучасній національній літературі. Коментуючи оцінку українського красного письменства з позицій постколоніальної методології, М. Павлишин визначає два види колоніалізму – антиколоніалізм і постколоніалізм. Антиколоніалізм дослідник розглядає як опір колоніальним ідеалам, що реалізується в намаганнях «на місце імперських («фальшивих») мітів поставити («правдиві») міти національного визволення... Постколоніальним можна вважати протистояння на рівні не простого заперечення колоніалізму й схвалення протилежного (як звичайно, нації), а на рівні усвідомлення. Постколоніальному ставленню притаманне використання досвіду як колоніального, так і антиколоніального, і розуміння відносності цих двох історичних структур. Постколоніальна свідомість зовсім не позбавлена політичної заангажованості, але їй притаманна схильність до плюралізму, толерантності, компромісу й іронії» [11, с. 535].

Твори українських митців, з одного боку, змальовують відкрите заперечення метрополійної політики нашої географічної сусідки Росії й це простежується переважно в текстах, що відображають буття українців у часи радянської влади

або в перші десятиліття доби Незалежності (експліцитний, усвідомлений характер). З другого боку, художній тест демонструє неусвідомлене (імпліцитне) змалювання ідентичності, яке оприявлюється в авторському міфі про батьківщину, в акцентуванні розмови на родинних і національних традиціях буття українців.

Постановка завдання. Творчість сучасного українського прозаїка В. Даниленка демонструє кореляцію цих двох способів змалювання українського колоніального буття і його наслідків, тому у своїй розвідці ми зосередимо увагу на змалюванні анти- і постколоніального в епічному доробку автора.

Народжений у 60-і роки ХХ століття митець на власному досвіді відчув особливості життя України, інтегрованої в Радянський Союз на чолі з домінуючою російською нацією. Пошук власної ідентичності як антитеза до буття під завойовником прочитується в його повісті «Сповідь джури Самойловича», романі «Клітка для вивільги», «Ніч із профілем жінки», оповіданнях «Грози над Туровцем», «Крик гриба», «Футбол по-туровецьки» та інших, у яких автор змальовує історію села Туровець упродовж кількох століть, вибудовуючи художній міф своєї малої батьківщини.

Творчість митця, як і твір, обраний нами для оцінки, не залишений поза увагою літературознавчої науки. Особливості художнього мислення автора окреслені в розвідках М. Гончарук [2], С. Єременко [6], В. Лиса [8], Є. Стасіневича [15], В. Цвіліховського [16], О. Юрчук [18] та ін.

Епічні тексти українського автора Володимира Даниленка написані його рідною мовою, проте в їхньому підтексті виразно проглядається усвідомлення драми буття людини на власній землі, але в чужій державі. У творах митця – діалог із сучасником, заклик віднайти свої витoki, аби будувати особисте і національне майбутнє. Приклад цьому – автобіографічне оповідання «Грози над Туровцем» із однойменної книги письменника, означеної як «родинні хроніки».

Виклад основного матеріалу. У творі Володимир Даниленко порушує проблему пошуку людиною власної ідентичності. Звернення до себе справжнього, до свого начала реалізується в оповіданні через створення родинного міфу, закоріненого в українських національних звичаях та традиціях.

М. Гончарук стверджує, що основним засобом прозописьма Володимира Даниленка є «внутрішній монолог, який найбільш точно відтворює безпосередні психічні процеси в екстремальній ситуації екзистенційних переживань» [2].

Оповідь у «Грозах над Туровцем» також має форму внутрішнього монологу-спогаду героя про бабу, яка допомогла йому спростувати наклеп односельців, забравши у людей дощ. Ця історія сформувала у ньому потужний внутрішній стрижень, віру в себе і свій рід, єдність із яким забезпечить упевненість у майбутньому. Підкреслимо, що подібна риторика прочитується й в оповіданні Володимира Даниленка «Крик гриба».

Героєм і оповідачем «Гроз над Туровцем» є хлопчик-підліток, який пізнає науку буття через спілкування з бабою Мариною. У своїй родині він почувається щасливим і захищеним, бо тільки баба вірить у те, що її онук говорить правду. Через спогад оповідача Володимир Даниленко творить новий міф, виписаний відповідно реалій ХХ століття, про статус жінки в українській родині. Героїня твору втілює риси архетипу Матері-Берегині, котра стоїть на чолі роду й готова захистити кожного у складній ситуації. Акцентуація на такій її статусній ролі у творі – це заклик заглянути в матріархальне минуле нашої землі, традиції якого збереглися в національному фольклорі, адже, згідно з дохристиянськими уявленнями, жінка – це універсум, що об'єднує усі покоління.

Онук намагається зрозуміти, що живить очільницю роду, що надає їй надзвичайної сили. В описах баби Марини Володимир Даниленко поєднує реальне, дійсне, побутове з фантастичним, уявним, таємничим, закоріненим в українському міфологічному мисленні.

Героїня постає як звичайна жінка, яка піклується про своє господарство, вмє смачно готувати і любить своїх рідних. Однак портретні деталі, на яких акцентує оповідач, вказують на неординарність натури баби. Онук згадує, що жінка мала чорне волосся, також «пронизливі чорні очі, і її погляду не витримував ніхто... Мені здавалося, що баба бачить наскрізь кожну людину» [4, с. 353]. Надприродні можливості баби Марини – у тісному зв'язку із рідною землею, із тими стихіями, які є культовими для українців. Коли люди в селі образили онука, жінка вдалася до фантастичного чаклування – збрала хмари у глечик і заховала їх на кілька тижнів, чим позбавила людей дощу. Вода і вогонь стали на захист роду. Розв'язкою магічних дій героїні стане дощ із громом, який литиме на Туровець упродовж кількох тижнів як покарання.

Віщунка баба Марина перебуває у повній гармонії з природою. Героїня посвячує онука в секрети своєї незвичайної сили. Вони – у здатності чути, розуміти і любити рідну землю. Такої мудрості жінка навчає підлітка в момент психо-

логічної травми. У підтексті твору утверджується думка про непереможність національного духу, бо він робить людину сильною, а, отже, вільною і готовою долати життєві перешкоди.

Міф про Березиню в оповіданні Володимира Даниленка «Грози над Туровцем» осучаснений, наповнений новим змістом. Героїня змальована універсальним знавцем не тільки усного, а й літературного слова. Висновок баби Марини: «Св'їт схований у живому слові, а в писаному – тільки його тень» [4, с. 355], – має особливий сенс. Прочитується прихована авторська думка про те, що не завжди написане слово відповідає життєвій правді. «Писане слово» у застереженні героїні можна прокоментувати як слово чужинця, місія якого прищепити людині інші цінності, наголосити на вторинності його національного начала. Цей підтекстовий смисл підкреслює анти- і постколоніальний пафос твору, бо через оповідача автор мотивує реципієнтів до пізнання своїх витоків, своїх першооснов, коріння яких у тій неотіненій думкою ззовні народній мудрості, що передається від покоління до покоління.

Прикметним є і мовлення баби Марини. Воно рясніє діалектними словами. У такий спосіб автор демонструє зв'язок родинного міфу, який створює оповідач про свою бабу, із національним міфом, осердям якого є жінка-Березиня.

Постколоніальний дискурс в оповіданні Володимира Даниленка «Грози над Туровцем» простежується в антитезі гармонії батьківського дому і дискомфорту вулиці, соціуму. Палітра відчуттів оповідача, пов'язаних з перебуванням поза родинного кола, має негативний контекст. Хлопчик отримує психологічну травму, бо його правду (читай – ідентичність) не визнає оточення.

У своєму селі, на рідній землі, він потрапляє у ситуацію соціальної відчуженості. Психологічна травма, яку переживає герой, нібито типова, адже багато підлітків проходять подібне в період самоствердження. Однак рідне-чуже село виштовхує того, хто відстоює себе справжнього, правдивого, а цей момент набуває у творі вже символічного звучання. Окреслюється паралель з довгими століттями буття українців у колоніальній залежності від народів-сусідів, коли людина з національними переконаннями була ворогом.

Зауважимо, що і в змалюванні поведінки односельців, які оговорили оповідача, також присутній антиколоніальний контекст. Герої не шукають правди, а безвольно приймають брехню, що, вважаємо, є типовою рисою людей, котрих позбавили права думати і шукати істини часи колоніальної залежності.

Висновки. Отже, оповідання Володимира Даниленка «Грози над Туровцем» має анти- і постколоніальний зміст. Постколоніальне оприявнюється у неоміфологічному пошуку героєм своєї ідентичності – творенні сімейного міфу про жінку-Березиню. Антиколоніальне розкривається в осуді дій людей, позбавлених свободи, бажання думати і шукати істину. Вони позиціонуються як чужий, ворожий, дискомфортний світ, протиставлений гармонії національної родини.

Зауважимо, що оповідання Володимира Даниленка «Грози над Туровцем» має оптимістичне закінчення. У ньому, як і в інших прозових здобутках автора, змальований процес формування сильного героя, закоріненого в національне буття. У такий спосіб митець утверджує надію на подолання українцями колоніального мислення і поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабга Г. Націєрозповідність. М. Зубрицька (Ред.), *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 1996. С. 559–562.
2. Гончарук М. Новий герой, що з'явився на руїнах імперії. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2015/01/01/132757.html>
3. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есе. Київ : Грані-Т, 2013. 548 с.
4. Даниленко В. Грози над Туровцем. Родинні хроніки Львів: Піраміда, 2014. 370 с.
5. Доній В. Теоретичні концепти постколоніального дискурсу. Література в контексті культури: зб. наук. пр. Вип. 26. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. С. 89–93.
6. Єременко С. Пам'ятати про поразки і виховувати переможців. Історія українських родів у книжці Володимира Даниленка «Грози над Туровцем». *День*. 2014. № 92.
7. Іванишин П. Українське літературознавство постколоніального періоду. Київ : Академія, 2014. 192 с.
8. Лис В. Драма і поезія туровецького розливу. *Літературна Україна*. 2014. 25 вересня (№36). С. 6–7.
9. Маланюк Є. Малоросійство. *Книга спостережень: Проза: в 2-х т.* Т. 2. Торонто, Онтаріо : «Гомін України», 1966. С. 229–246.
10. Мукгерджі Арун П. Чий постколоніалізм і чий постмодернізм? М. Зубрицька (Ред.), *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 1996. С. 562–565.

11. Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія. М. Зубрицька (Ред.), *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 1996. С. 531–535.
12. Саїд Е. Орієнталізм. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.
13. Саїд Е. Культура й імперіялізм. Київ: Критика, 2007. 608 с.
14. Слемон С, Тіффін Г. Постколоніальна критика М. Зубрицька (Ред.), *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів : Літопис, 1996. С 536–540.
15. Стасіневич Є. Буря в склянці води: грози не буде. URL: http://zik.ua/news/2014/05/23/magichnyu_realizm_u_knyzi_volodymyra_danylenka_grozy_nad_turovtsem__prezentatsiya_u_lvovi_490613
16. Цвіліховський В. Володимир Даниленко: «Велика література – це джерело великих пристрастей»: інтерв'ю. *Літературна Україна*. 2015. 5 лютого (№6). С. 4.
17. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. Київ : Факт, 2004. 498 с.
18. Юрчук О. У тіні імперії. Українська література у світлі постколоніальної теорії. Київ : Академія, 2013. 224 с.

УДК 821.161.2.08-32:811.161.2'367.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.53>

ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНІСТЬ НОВЕЛИ В. СТЕФАНИКА «КАМІННИЙ ХРЕСТ» КРІЗЬ ПРИЗМУ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕКСТУ

EXPRESSIONISTIC OF V. STEFANYK'S SHORT STORY "STONE CROSS" THROUGH THE PRISM OF SYNTACTIC ORGANIZATION OF THE TEXT

Ленська С.В.,

orcid.org/0000-0002-9061-2777

доктор філологічних наук,

професор кафедри української літератури

Полтавського національного університету імені В.Г. Короленка

Стаття присвячена дослідженню особливостей організації синтаксичного рівня новели В. Стефаніка «Камінний хрест», а саме особливостей функціонування сурядних словосполучень з їхньою проекцією на розкриття ідейного спрямування твору. Особливу увагу звернено на виявлені в новелі домінантні риси експресіонізму, а саме: зацікавленість глибинними психічними процесами головного героя, відсутність детальних описів зовнішнього портрета персонажа, прагнення збагнути причини тяжкості людського життя, експлікацію найвищих виявів страждання, переважання сірих кольорів буденності, символізм. Окрім зовнішньої теми еміграції селян до Канади в пошуках кращої долі, новела має глибокий філософський підтекст, пов'язаний з ідеєю всезагального зв'язку всього суцього у світі. З'ясовано, що єдність із землею викликана по-справжньому динамічно-експресивною, але й дуже тяжкою працею. Вражаючими є символи новели: горб, хрест, танець. Горб уособлює тяжку працю й безталанність, танець – смерть, прощання із рідною землею, камінний хрест – символ терпіння і титанічної марної праці. Примітно, що образ хреста має алюзію на біблійний образ і втілює ідею про страдницьку долю селянина, який усе життя пропрацював на своїй землі і змушений йти в пошуках кращої долі, що також корелює із біблійною оповіддю про пошук іудейським народом «землі обітованої». Звертає на себе особливу увагу той факт, що танець, у який кинувся Іван Дідух, є полькою. Автор майстерно трансформувал цю веселу за своєю природою різновид танцю для розкриття кульмінаційного психічного напруження головного героя. Доведено, що в реалізації означеної вище ідеї важливу роль відіграє синтаксичний рівень новели. Реченням притаманний динамізм, незавершеність думки, емоційність. Їхніми невід'ємними елементами є сурядні словосполучення, які, функціуючи в межах реченнєвої структури, зорієнтовані на виконання прагматичної мети. Установлено, що сурядні синтаксеми беруть участь у творенні художньої образності новели й розкритті ідейної спрямованості. Домінують дво- та трикомпонентні сурядні словосполучення, у яких зреалізовано: 1) єднальні відношення без уживання сполучників та за допомогою сполучників *і, ні...ні*; 2) протиставні відношення зі сполучником *але*; 3) приєднувальні відношення зі сполучником *та й*.

Ключові слова: експресіонізм, новела, сурядне словосполучення, сполучниковий зв'язок, безсполучниковий зв'язок, сурядні сполучники, єднальні відношення, приєднувальні відношення.

The article is dedicated to the study of the peculiarities of the organization of the syntactic level, namely, the co-ordinate phrases, in the short story "The Stone Cross" by V. Stefanyk with their projection on the disclosure of the ideological direction of the work. The author highlights the dominant features of expressionism realized in the work, including: interest in

the deep mental processes of the protagonist, lack of detailed descriptions of the external portrait of the hero, the desire to understand the causes of the severity of human life, the expression of suffering in its highest form, the dominance of gray colors of everyday life, symbolism. In addition to the direct theme of peasants' emigration to Canada in search of a better life, the novel has a deep philosophical connotation associated with the idea of the universal interconnectedness of everything in the world. It is revealed that unity with the earth is caused by truly dynamic and expressive, but also very hard work. The symbols of the story are striking: a hill, a cross, and a dance. The hill represents hard work and fortuneless life; the dance represents death, farewell to the native land; the stone cross is a symbol of patience and titanic futile labor. It is noteworthy that the image of the cross has an allusion to the biblical image and embodies the idea of the suffering fate of a peasant who has worked on his land all his life and is forced to leave in search of a better life, which also correlates with the biblical story of the Jewish people's search for "the promised land". Particularly noteworthy is the fact that the dance Ivan Didukh threw himself into is the polka. The author has skillfully transformed this cheerful by its nature type of dance to reveal the culminating mental stress of the protagonist. The syntactic level of the novel plays an important role in revealing such an overarching idea. The sentences are characterized by dynamism, incompleteness of thought, and emotionality. Their important elements are the co-ordinate phrases, which function within the sentence structure and realize their pragmatic aspects. It has been established that the co-ordinate syntaxes participate in the creation of the artistic imagery of the short story and the disclosure of the ideological orientation. The dominant types are two- and three-component co-ordinate phrases, which realize: 1) connecting relations without conjunctions and with the help of conjunctions *і, ні...ні*; 2) oppositional relations with the conjunction *але*; 3) connecting relations with the conjunction *та й*.

Key words: expressionism, short story, co-ordinate phrase, conjunctive connection, non-conjunctive connection, co-ordinate conjunctions, copulative relations, joining relations.

Постановка проблеми. «Василь Стефаник, може, найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка... Стефаник – абсолютний пан форми... Його оповідання пливе, бачиться, спокійно, з елементарною силою, але, власне, сею елементарною силою воно захоплює й нашу душу» [6, с. 50], – таку високу оцінку І. Франко дав письменнику, чия новела «Камінний хрест» поруч із творами Ф. Кафки, Й. Бехера, Р. Рільке, Е. Толлера є неперевершеним зразком втілення експресіонізму в літературі. Твір закумулявав усю глибину потрясінь, які переживала Галичина наприкінці XIX – поч. XX ст. Окрім новаторства в плані змісту, В. Стефаник «освіжив» і план форми новели, синтезувавши ознаки поетичного й власне-прозового синтаксичного жанру. Як слушно зауважує А. Загнітко, «слово у прозі В. Стефаника перебуває у найнапруженішій формі, оскільки її тло характеризується поєднанням загальнолітературної, народно-розмовної та поетично-напруженої стихій» [1, с. 109]. Так, у новелі «Камінний хрест» кожен компонент реченневої структури є максимально навантаженим. Особлива роль відведена сурядним словосполученням, формально-граматична й семантико-синтаксична організація яких на тлі розгляданого твору залишається досі не описаною.

Аналіз останніх досліджень. Проза В. Стефаника викликає непідробний науковий інтерес упродовж багатьох десятиліть. Творчий доробок письменника в контексті літературного процесу досліджено в працях М. Моклиця, Р. Мовчана; епістолярна спадщина митця простудійована в розвідках С. Кочерги, Є. Барана; М. Вишняк, С. Процюк, О. Рисак, М. Ткачук проаналізували індивідуальну манеру й стиль В. Стефаника; мовний рівень новелістики представлено в лінгвістичних студіях М. Антоновича,

С. Богдана, Г. Василевича, О. Демської, В. Лазаровича. Попри значну кількість праць, сучасні мовознавці й літературознавці, історики й культурологи виявляють недосліджені аспекти художнього дискурсу відомого українського експресіоніста або пропонують їхнє нове прочитання. Доцільно зауважити, що в мовознавчих студіях, присвячених новелі «Камінний хрест», основний акцент зроблено на дослідженні багатого лексичного складу, зокрема фразеологізмів й діалектизмів, типології речень та особливостей їхньої організації, проте поза увагою лишаються поліфункційні сурядні синтаксеми дореченневого рівня.

Постановка завдання. Метою пропонованої роботи є аналіз репрезентативних можливостей сурядних словосполучень як невід'ємних компонентів цілісної структури речення та їхньої ролі в експлікації експресіоністичних домінант новели В. Стефаника «Камінний хрест».

Виклад основного матеріалу. Модерністське оповідання «Камінний хрест» посідає особливе місце у творчому доробку В. Стефаника не лише тому, що це єдиний його твір, присвячений темі еміграції, а й через багатство ідейного спрямування та оригінального сюжету. На перший погляд, композиція є простою, складається із чітко структурованих семи розділів, однак у новелі кожна деталь, кожна репліка має глибокий смисл з експресіоністичним підмурком. Можна віднайти деякі спільні риси між імпресіонізмом та експресіонізмом, адже ці обидва напрями зорієнтовані на дослідження внутрішнього світу героя, однак із різними проєкціями. На думку В. Пахаренка, «головна розбіжність між імпресіонізмом та експресіонізмом – у світогляді. Перший перебував ще значною мірою у силовому полі реалістичної настанови. Як і реалісти, імпресіоністи

намагалися об'єктивно пізнати світ, – лише не через типізацію чи розкриття спадкових та соціальних причин явищ, а через відтворення моментальних і скороминущих вражень від дійсності, через її атомізацію...» [2, с. 305]. Експресіоністи ж переконані, що, навпаки, «не треба атомізувати об'єктивну дійсність, бо і мистецтво, і дійсність кореняться у тому самому середовищі – в духові. Тому лише своєю творчою та духовною інтуїцією митець може сягнути об'єктивного пізнання світу та надати виразу, себто експресії, абсолютному і духовному – цій справжній реальності, що зохвана поза зовнішньою видимістю явищ і речей довколишнього світу» [Там само]. Особливий інтерес експресіоністів викликала ідея про всезагальний взаємозв'язок усього суцього у світі. Саме про це йдеться в новелі «Камінний хрест». Звертає на себе увагу організація синтаксичних структур, зокрема сурядних словосполучень, за допомогою яких зреалізовано згадане вище бачення світопорядку.

Усе своє життя Іван Дідух працював на горбі, який символізує тяжку працю і знедоленість, що підкреслено двокомпонентним сурядним словосполученням *А всього маєтку лишив йому тато букату горба щонайвищого і щонайгіршого над усе сільське поле* [5, с. 46]. Семантичний обсяг компонентів цієї синтаксеми вирізняється особливою експресивністю, оскільки на формально-граматичному рівні вони репрезентовані якісними прикметниками найвищого ступеня порівняння з еднальними відношеннями. Сурядні одиниці є допоміжним засобом у зображенні горба як чогось певною мірою містичного: *На тім горбі копали жінки пісок, і зівав він ярами та печерами під небеса, як страшний велетень; Ніхто не орав його і не сіяв, і межі ніякої на нім не було* [5, с. 46]. Для Івана горб став своєрідною квінтесенцією життя, герой відчуває через нього єдність із землею, досягнуту тяжкою працею. Недарма тінь Івана, яку видно було з горба, також нагадувала велетня: *По тих нивах залягала тінь Іванова, як велетня, схиленого в поясі* [5, с. 47]. Герой, справді, як велетень, був творцем мікрокосмосу на горбі, подібно до Бога-Творця Всесвіту, і відчував нерозривну єдність з ним: *Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таким ніколи не перебаную* [5, с. 47]. Ужите в реченні протиставне ускладнене сурядне словосполучення увиразнює цінність горба для Дідуха. Єдність зі світом простежується також через образ коня. По-перше, Іван разом із цією твариною тяжко працював на горбі все життя, по-друге, сама постать героя

порівнюється з конем. Часом образ героя відверто потворний, однак «письменник у негарному розкриває гарне – красу експресивного руху життя всього світу. Іван при праці також зображений засобом з арсеналу потворного: він уподібнений до коня, якого звичайно б'ють, аби той тягнув віз угору» [5, с. 314]. Потворне ж у творі допомагає з'ясувати цілісний колорит світу й життя. У цьому контексті важливу зображальну функцію виконують сурядні словосполучення: *То як тягнули снопи з поля або гній у поле, то однако і на коні, і на Івані жили виступали, однаково їм обом під гору посторонки моцувалися, як струнви, і однако з гори волочилися по землі; І кінь, і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч* [5, с. 45]. Тяжку працю головного героя увиразнюють такі сурядні синтаксеми: *Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня; Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти те місце, де бодяк забився* [5, с. 45]; *Іван бив палі, бив кілля, виносив на нього тверді кицьки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не зносили його в яруги* [5, с. 46–47].

Експресіонізм, подібно до інших модерністських стилів, не акцентує на зовнішньому портреті, натомість головна увага зосереджена на внутрішніх переживаннях і на тому, у який спосіб вони екстрапольовані назовні. Так, у новелі відсутні розгорнуті описи героїв, зокрема дружина Івана Дідуха зображена кількома штрихами, згенерованими сурядним двокомпонентним словосполученням: *Прийшла Іваниха, старенька і сухонька* [5, с. 50]. Мало чого привабливого і в ескізному портреті самого Івана, якого прозвали Переломаним за його поставу, згорблену від тяжкої праці: *Він ішов зі старою, згорблений, в царговім, сивім одінню і щохвиля танцював польки* [5, с. 55]. У наведеному прикладі примітною є організація словосполучень. По-перше, спостерігаємо два ряди *ішов і танцював* та *згорблений, в царговім, сивім (одінню)*, які вкомплектовані в такий спосіб, що другий ряд функціонує «всередині» першого, ніби підпорядковуючись йому. По-друге, підібрані конститuentи виконують експресивну функцію і дають можливість читачеві візуалізувати нещасну й виснажену постать Дідуха.

Стан внутрішньої напруги героя спочатку репрезентовано дещо розмито, але з деякою інтригою. Для цього використано відповідні синтаксеми: *Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видно, каменів, бо слова*

не годен був заговорити [5, с. 47]; **Не договори- вав і не пив до нікого, лиш тупо глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожне її слово головою потакував** [5, с. 48]. Поступово внутрішні переживання з більшою інтенсивністю прориваються назовні. Така динаміка експлікована різними синтаксичними конструкціями, зокрема й сурядними словосполученнями: **Заскреготав зубами, як жорнами, погрозив жінці кулаком, як добнею, і бився в груди** [5, с. 49]. Все, що накопало всередині старого, нарешті виплеснуло через танець. Як уважають літературознавці, танець у новелі має особливе сакральне значення. «В останньому танці родини Дідухів мистецтво рухів досягає свого апогею: пластику людського тіла пронизує експресія» [3, с. 190]. «Рух людського тіла – це один із актів його творчості. Для того, щоб стати способом спілкування, танцювальна творчість потребує зворотного зв'язку, який здійснюється через відповідні тілорухи інших людей. Але справжнім спілкуванням стає лише тоді, коли рухи кожного танцюриста відтворюють його внутрішній психічний стан, стаючи його експресивним засобом виразу» [4, с. 5]. Саме таку функцію і виконує танець, адже за його допомогою Іван передає свої емоції: **Ймив стару за шию і пустився в танець** [5, с. 55]. Парадоксальним видається той факт, що В. Стефанік для свого героя обирає польку як різновид танцю. Відомо, що для неї характерні жвавість, веселий тон, а в новелі вона супроводжує зовсім не радісну подію – прощання із рідною домівкою. Однак її динамізм максимально розкриває вир емоцій та переживань, які переповнюють головного героя.

Увесь сюжет твору розгортається на тлі пригніченого настрою смерті. Варто зауважити, що і тут письменник втілює один із концептів експресіонізму, адже для митців цього стилю «характерна віталізація смерті, себто зображення смерті, що постійно перетворюється на життя, підкреслення руху, зусиль волі у момент кончини. У їхньому трактуванні смерть – щораз новий початок вічного становлення» [2, с. 311]. У новелі ніхто не помирає, однак дійство із прощання Івана з односельцями нагадує проводи небіжчика. Скрізь відчувається дух смерті: образ могили, прощання схоже на голосіння, хрест на горбі, фінальний танок. До того ж хрест на горбі сприймається як хрест на могилі: **Ви знаєте, я собі на своїм горбі хресток камінний поклав** [5, с. 51]. Сурядна синтаксема посилює експресивність цього символу: **Гірко-м го віз і гірко-м го наверх вісаджував, але-м поклав**

[5, с. 51]. Могила є наскрізним образом, на який читач натрапляє впродрвж усього сюжету. Вона завжди ніби «осторонь», але завжди нагадує про смерть, яка чекає на кожного: **І показав їй через вікно могилу** [5, с. 51]. Еміграція до Канади сприймається Іваном як подорож у царство смерті: **А то ті, небого, в далеку могилу везу** [5, с. 51].

Є у новелі також алюзія на прощальні молитви-сповідання: **Не раз, як днинка кінчилася, а я впаду на ниву та й ревно молюси до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути** [5, с. 52]. Звертають на себе увагу використані в цьому фрагменті сурядні словосполучення. Перше **впаду та й молюси** на формально-граматичному рівні є зразком сурядного двокомпонентного словосполучення із приєднувальним сполучником. Саме засіб конекції **та й** передає відтінок безталанної долі. Друге **ні руков, ні ногов** – репрезентує модель двоскладного сурядного словосполучення із еднальним відношенням. Воно також має особливий зміст: герой зарікається працювати до останнього подиху, хіба що ноги та руки вже будуть неспроможні функціонувати. Хоч і не приніс горб Іванові щастя та заможність, лише забрав усе здоров'я, однак герой не може розлучитися з ним. Це ще один зразок експресіоністичних ідей про те, що людина й природа утворюють єдність.

Як було зазначено вище, для розгляданого модерністського напряму певним постулатом є своєрідне бачення опозиції прекрасного і потворного, але вони становлять органічну цілісну основу буття. Так, горб, з одного боку, приніс багато нещастя Іванові Дідуху, а з іншого, – герой став його частинкою, розлука з ним видається подібною до смерті. Сурядна синтаксема **Йй, як не побіжжу, як не побіжжу на свій горб!... Посидів, посидів довгенько – та й ялось ми легше стало** [5, с. 52] виразно експлікує цю ідею.

Висновки. Новела «Камінний хрест» В. Стефаніка вражає не лише своїм глибоким філософським підтекстом – виразником експресіоністичного світогляду та світосприйняття, а й рівнем синтаксичної організації, який, безперечно, корелює із художньою образністю твору й одночасно є її невід'ємним елементом генерування. Сурядні словосполучення, які функціують у складі речених конструкцій новели, ще раз підтверджують свій важливий семантичний потенціал як засобів розкриття домінантних особливостей художнього дискурсу В. Стефаніка. Типовими є конструкції з еднальним безсполучниковим та сполучниковим

зв'язком, що почасти перебувають у тісній взаємодії. Особливою ж експресією наділені одиниці з приєднувальними сполучниками, що слугують

для репрезентації граничних виявів характеротворення персонажів і можуть бути предметом подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загнітко А. Особливості прозового синтаксису В. Стефаника. *Стефаніківські читання. Вип. 2.* Івано-Франківськ, 1993. С. 109–111.
2. Пахаренко В. Українська поетика. Черкаси : «Відлуння – Плюс», 2009. 416 с.
3. Рева Т. В. Художня модифікація міфоритуального танцю в новелі Василя Стефаника «Камінний хрест». *Філологічні студії : збірник наукових праць студентів.* Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. С. 187–194.
4. Роговик Л.С. Психологія танцю : навч. посіб. К. : Главник, 2007. 304 с.
5. Стефанік В. Камінний хрест : новели / глосарій В. Г. Яськова. Харків : Фоліо, 2013. 576 с.
6. Франко І. Я. Українсько-руська література. *Василь Стефанік у критиці та спогадах* / упоряд. Ф. Погребенник. Київ : Дніпро, 1970. 482 с.

УДК 821.161.2.09:[323.1+340.12]

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.54>

МОТИВИ ВОЛІ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЯК КОНСТАНТИ ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

MOTIVES OF FREEDOM AND STATE BUILDING AS CONSTANTS OF DMYTRO PAVLYCHKO'S WORK

Менсітов І.І.,

orcid.org/0000-0003-1383-0698

здобувач ступеня доктор філософії

Запорізького національного університету

У статті на матеріалі окремих ліричних творів українського поета Д. Павличка з'ясовано роль мотивів волі та державотворення як наскрізних. Проаналізовано вірші «Не проклинай» (2007), «Нема вже Леніна в Чигирині» (2008), «Стара молитва» (2007), «Козак Мамай» (1997), «Раби» (1990), «То чим же ми гірші?» (1990), «Хортиця» (1997), «Вставай, Україно» (1990), «Вставай з колін!» (1991), «Марш війська України» (1991), «Козацька слава» (1998), «Там хлопці йдуть» (2006), «Конотоп» (2006), «Катерина II в Одесі» (2007), «Петро Дорошенко» (2006) і «Петро Калнишевський» (2005), що ілюструють важливість цих мотивів у його творчості.

Подальший аналіз специфіки використання мотивів волі та державотворення у творах Д. Павличка докладно розкриває їхню образність та насиченість емоціями. Стаття детально розглядає, як автор з майстерністю використовує потужні образи, алегорії та символи для того, щоб передати бажання до свободи, національної гідності та відновлення незалежності. Особлива увага приділяється лейтмотиву козацтва, яке виступає важливим символом національного героїзму та боротьби проти тоталітарних режимів. Крім того, досліджується значення цих мотивів у контексті збереження історичної пам'яті та національної єдності.

Поміж інших ключових аспектів, особлива увага приділяється відображенню постатей імперської влади та їхнього впливу на український народ, що сприяє поглибленню спільного національного досвіду та розумінню необхідності патріотичної боротьби, сприяючи тим самим зміцненню національної єдності. Важливим аспектом статті є аналіз трансформації історичних мотивів у поезіях Д. Павличка в контексті сучасних викликів та завдань. Через розкриття цього аспекту в статті здійснено спробу дослідити, як поет адаптує та інтерпретує історичні події для того, щоб донести до сучасної аудиторії актуальність своїх ідей. Це відкриває новий ракурс сприйняття минулого, допомагає формувати критичне мислення та розуміння необхідності об'єднання навколо загальних цінностей.

Загалом, стаття проливає світло на велике значення внеску Д. Павличка для українського суспільства. Акцентується на важливості формування національної свідомості та підтримки прагнення до створення вільної, незалежної України, сприяючи при цьому розвитку культурного спадку та національної ідентичності.

Ключові слова: мотив, козацтво, образ, державотворення, контекст.

The article examines the role of the motives of freedom and state-building as cross-cutting motives in some of the lyrical works of the Ukrainian poet D. Pavlychko. The poems "Do not curse" (2007), "There is no more Lenin in Chyhyryn" (2008), "Old Prayer" (2007), "Cossack Mamai" (1997), "Slaves" (1990), "So what is worse than we are?" (1990), "Khortytisia" (1997), "Arise, Ukraine" (1990), "Get up from your knees!" (1991), "March of the Army of Ukraine" (1991), "Cossack Glory" (1998), "There are Boys Going" (2006), "Konotop" (2006), "Catherine II in Odesa" (2007), "Petro Doroshenko" (2006), and "Petro Kalnyshevsky" (2005), which illustrate the importance of these motives in his work.

Further analysis of the specifics of the use of the motifs of freedom and state-building in D. Pavlychko's works reveals in detail their imagery and emotional intensity. The article examines in detail how the author skillfully uses powerful images, allegories, and symbols to convey the desire for freedom, national dignity, and restoration of independence. Particular attention is paid to the leitmotif of the Cossacks, which is an important symbol of national heroism and the struggle against totalitarian regimes. In addition, the significance of these motifs in the context of preserving historical memory and national unity is explored.

Among other key aspects, special attention is paid to the reflection of the figures of imperial power and their influence on the Ukrainian people, which contributes to the deepening of the common national experience and understanding of the need for patriotic struggle, thereby contributing to the strengthening of national unity. An important aspect of the article is the analysis of the transformation of historical motifs in D. Pavlychko's poetry in the context of modern challenges and tasks. Through the disclosure of this aspect, the article attempts to explore how the poet adapts and interprets historical events in order to convey the relevance of his ideas to a modern audience. This opens up a new perspective on the past, helps to shape critical thinking and understanding of the need to unite around common values.

In general, the article sheds light on the great importance of Dmytro Pavlychko's contribution to Ukrainian society. It emphasizes the importance of shaping national consciousness and supporting the desire for a free, independent Ukraine, while promoting the development of cultural heritage and national identity.

Key words: motive, Cossacks, image, state-building, context.

Постановка проблеми. Українська література завжди була плідним джерелом роздумів про сутність національної самодетермінації, волі та державотворення. Споконвіку вона є міцним фундаментом для поетів, що ставали голосом народу, втілюючи в своїх творах канонічні ідеали, відображаючи прагнення суспільства до ідентифікації та належного існування у вільній державі. «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього» – слова Максима Рильського якнайкраще відображають дійсність, що оточує пересічного українця. Популяризація подібних досліджень зумовлена викликами реалій. Один із найвидатніших українських поетів, Дмитро Павличко, своїми творами не лише здобув широке визнання, але й назавжди залишив слід у каноні національної літератури. У цій статті ми переслідуюмо мету дослідити роль творчості Д. Павличка у формуванні національної літератури та виявимо її значущість у контексті волі та державотворення.

У сучасній літературній дискусії актуальність дослідження творчості Дмитра Павличка полягає у розкритті мотивів, образів та повідомлень, які відображено у доробку поета для вираження національної свідомості та боротьби за незалежність України. Вивчення цієї теми відкриває можливість глибше зрозуміти, яким чином вірші Павличка віддзеркалюють тягар минулого, реалії сучасності та невизначеність майбутнього.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Сучасна наукова література присвячує значну увагу аналізу творчості Дмитра Павличка як важливого джерела для вивчення національної ідентичності та політичного контексту його часу. Дослідники наголошують на символічному

значенні його віршів, які закликають до єдності, боротьби за свободу та збереження національної спадщини. Серед найвідоміших дослідників творчості Д. Павличка можна побачити таких знакових для української літератури письменників, як: М. Рильський, А. Малишко, Є. Гуцало, С. Барабаш, М. Жулинський. Так, Д. Пилипчук підсумовує: «Коли говорити про Павличка якнайзагальніше, то його можна було б назвати одним з політичних і поетичних архітекторів Українського Світу», що підтверджує вагомість постаті» [2].

Ключове питання державотворення в українській літературі порушує М. Гніздицька у праці, присвяченій есеїстиці прозаїка, поета, драматурга, літературного критика Юрія Косача й зазначає таке: «Саме література очолювала духовне повстання нації, постійно відроджувала ідею української державності. Так було в усі часи, починаючи від «золотої доби» української історії» [4, с. 153]. Мотив волі завжди був і є актуальною темою для українських майстрів слова. Воля тісно пов'язана з феноменом козацької епохи, а його дослідження набуває інтермедійних зв'язків літератури й історії.

Постановка завдання. Особливість дослідження лейтмотиву «пробудження українського національного духу» в поезії Д. Павличка полягає в її актуальності для українського читача саме в часи загрози руйнації ключових засад кожної розвиненої країни – волі й державності. Зважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених життю й творчості Д. Павличка, виділення й обґрунтування повного обсягу мотивів поета залишається не вичерпаним і відкритим

питанням. Саме тому робота доповнює наявний доробок досліджень науковців у галузі літературознавства і розширює спектр аналізу творів Д. Павличка. У статті порушено питання, що є дотичними до історичних, політичних а також соціологічних досліджень.

Метою нашого дослідження є детальний аналіз віршів Дмитра Павличка, виявлення основних образів, мотивів та повідомлень, що відображають національну ідентичність, боротьбу за незалежність та державність. Дослідження спрямоване на розкриття значущості творчості поета для сучасного суспільства та встановлення зв'язків із подіями сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розглянемо на конкретних прикладах прояви мотивів волі й державотворення у віршах Д. Павличка. У поезії «Не проклинай» [2, с. 439] Д. Павличко зосереджується на темі відродження української мови та культури. Автор звертається до читача, закликаючи не проклинати тих, хто втратив рідну мову, але водночас висловлює надію на повернення до життя української мови руками майбутнього покоління. Поет підкреслює важливість мови як цілющої сили, яка відновлює національну ідентичність і культурну спадщину: «І воскрешає мова, наче рана... / Поверне в пам'ять київських весіль» [2, с. 439]. Крім того, вірш виражає патріотичне ставлення автора до українського народу та відверте засудження зрадників у рядках «Лиш в зрадників із львівського П'ємонту / Усади проклін, подібний до меча, / Поклич на них Залізняка і Гонту / Из Умані, а потім – з Космача!» [2, с. 439], що відображає значущість вірша в контексті волі та державотворення українського народу.

Подібним чином у поезії «Нема вже Леніна в Чигирині» [3, с. 63] Д. Павличко апелює до теми патріотичного відродження та авторського протесту, боротьби проти радянського режиму. Поет виражає глибоке співчуття до страждань національного козацького народу і водночас вболіває за його відродження. Таким є кінець насильницького комуністичного правління: «Нема вже Леніна в Чигирині! / Стояв – і впав, приречений до скону.» [2, с. 63], тому автор робить логічну річ, а саме – звертається до національної гордості читача, до палкого бажання відродити Україну: «Здригнися Києве, скидай пора уламки імперської шкаралупи, / везти на цвинтар з берегів Дніпра вождів московських перегнилі трупи!» [2, с. 63]. Поет також висловлює свою віру в перемогу національного духу та наголошує на важливості збереження національної ідентичності:

«Возрадуйся, але не сходи з гори, державний погляд збережи, Богдане!» [2, с. 63].

У вірші «Стара молитва» [2, с. 433] Дмитра Павличка виразно простежується тема політичного розколу та боротьби за владу в Україні. Автор закликає до Правди: «Нехай один умре, якщо не може / В собі здолати владолюбства хіть, / Він матиме благословення Боже» [2, с. 433]. Це свідчить про важливість самовідданості та жертвності для блага нації. Вірш виражає розчарування в політичних лідерах та підкреслює необхідність єдності та боротьби за свободу України, яку можуть принести лише справжні козацькі старшини.

Питання політичного рабства та боротьби за свободу порушує автор у віршах «Козак Мамай» [2, с. 304] та «Раби» [2, с. 221]. Д. Павличко закликає до самовизначення та критикує бездіяльність: «Сидить мій предок по-турецьки, / навчивсь од хитрого паші.». Поет закликає до об'єднання, проголошуючи: «Соромтесь нас, бо ми раби» [2, с. 221]. Д. Павличко висловлює бажання бути вільним і критикує той стан, коли «в очах – печаль ізгоя» [2, с. 304]. Він згадує жорстокі реалії, такі як Голодомор та розстріли, щоб підкреслити важливість самовизначення та боротьби за національну свободу. У тексті відчувається глибока критика політичного режиму та рабства. Автор засуджує підпорядкування і бездіяльність, закликаючи до самовизначення та боротьби за свободу. Рядки «Ми пробивали, як трава, / Камінну брилу смерті.» [2, с. 221] відображають протиставлення між рабством і прагненням до визволення, а також готовність пройти крізь труднощі та боротьбу за свободу.

У творі «То чим же ми гірші?» [2, с. 224] Д. Павличко порівнює український народ з іншими народами, висуваючи питання про причини його неволі та нерівності. Вірш виражає незадоволення політичним становищем України та невідповідністю її статусу порівняно з іншими націями. Автор стверджує: «То чим же ми гірші за пана поляка?» [2, с. 224] і вдається до подібних порівнянь із різними народами, які мають свою державність, свободу та культурний розвиток. Таким чином Д. Павличко виражає внутрішнє невдоволення нерівністю, відчуттям обмеженості та позбавленням українців національної гідності. Власне кожен рядок вірша проникнутий обуренням та розчаруванням у політичній ситуації України, що підкреслює нерівність, неволю і потребу в боротьбі за свободу та національну гідність. Автор закликає до самовизначення, любові до свого краю та готовності пролити кров за свободу України.

Вірш «Хортиця» [2, с. 303] Дмитра Павличка розкриває внутрішні страждання ліричного героя від руйнації, спричиненої війною. Автор використовує сильні образи, щоб передати зруйнований стан святого для людей минулого місця та символізувати понівечені козацькі життя. Рядки «Хортиця приснилась. Кров на траві» [2, с. 303], відображають наслідки страшної війни за незалежне державотворення та наслідки цих дій.

Внутрішній монолог головного героя відображає травми війни, які переслідують його: «Куди не йду, в мені його картини» [2, с. 303]. Фінальним рядком автор посилається на Хортицю як «тверду землю, скатовану навіки» [2, с. 303], що підкреслює глибоке переживання автора за долю нації та необхідності боротьби за свободу та національну гідність. Поет акцентує на важливості збереження пам'яті про минуле, прагненні до вільної та незалежної держави, а також на руйнівному впливі війни на народ.

Подібні мотиви звучать і в поезіях «Вставай, Україно» [2, с. 482] та «Вставай з колін» [2, с. 482], в яких Д. Павличко вчергове відтворює тему національної свободи та боротьби за незалежність. Автор закликає Україну до ментального «пробудження» та виходу на шлях свободи: «Вставай, Україно, вставай, / Виходь на дорогу свободи» [2, с. 482], поєднуючи образ вільної широкої ріки із таким же духовно багатими та вільним населенням Заходу, щоб підкреслити важливість самовизначення: «Де грає широкий Дунай, Де ждуть європейські народи!» [2, с. 482]. У вірші «Вставай Україно» [2, с. 482] автор констатує сильною емоційною заявою-зверненням відмову від політичного підпорядкування: «Що ти не рабиня Москви / Й рабою не будеш ніколи!» [2, с. 482]. Д. Павличко закликає до єднання й захисту національної території: «Єднай Чорне море й Карпати / І свій переболений край» [2, с. 482], а також наголошує на необхідності спільної боротьби та збереження миру: «Щоб волі святої вино / Спожити без помсти і крові!» [2, с. 482].

Фінальні рядки «Ми триста років були рабами, / Пора настала – вставай з колін!» [2, с. 482] однойменного вірша поета підкреслюють важливість відмови від покори, піднесення народу та прагнення до свободи. Д. Павличко закликає читача словами «Вставай, народе, в єдину лаву, Шикуй братерство всіх наших мов» [2, с. 482], що підкреслюють необхідність об'єднання й спільної дії для досягнення національних цілей.

У вірші «Марш війська України» [2, с. 483] автор зображує військо України як непохитну силу, що дала відкоша ярму та протистоїть воро-

гам, підкреслюючи переконання у національній самостійності та свободі нашої держави. Д. Павличко стверджує: «Ми армія воскреслого народу, / Що тристалітнє поламав ярмо. / Наш прапор, Україну і свободу / Нікому ми повік не віддамо!» [2, с. 483]. У цих словах простежуємо готовність боротися стільки, скільки знадобиться для повної перемоги України. Вірш також підкреслює значення єдності правди, любові та волі, а також наголошує, що борці за незалежність ніколи не будуть самі, бо з ними разом бореться історична спадщина відомих предків, душі яких повертаються у наш світ для захисту рідного краю: «Січове стрілецтво та УПА / Будуть з нами враз на полі бою. / Чи видюща куля, чи сліпа – / Рідний край закриємо собою» [2, с. 483]. Ці слова виражають готовність обороняти свою країну і здатність об'єднатися для відстоювання національних інтересів.

Як зазначив академік НАН України В. Смолій: «Нова держава увійшла в простір ранньомодерної європейської цивілізації під самоназвою «Військо Запорозьке», тобто означувалася терміном (як це є нині загальноновизнаним) із поліваріантною семантикою. У подальшому з метою ідентифікації створеного в роки Української революції XVII ст. національного державного організму застосовувалися інші політоніми або ж історико-географічні назви – Гетьманат, Гетьманщина, Україна, Україна-Русь, Малоросія чи Мала росія, вибір яких нерідко диктувався сферою ідеології.» [5, с. 8]. Тема доби «Козаччини» є наскрізною для доробку Д. Павличка й тісно переплітається з мотивами державотворення й волі.

Про забуті героїчні подвиги наших предків згадує автор у рядках вірша «Козацька слава» [2, с. 485]. Словами «Забули ясні зорі / Козацький хоровод, / Бої на Чорнім морі, / Гармати Жовтих Вод. / Забула вже Європа / Ту силу молоду, / Що біля Конотопа / Розбила вщент орду» [2, с. 483] Д. Павличко закликає зберігати пам'ять про героїчне минуле українського народу. Автор акцентує на важливості національної самосвідомості та боротьби за волю й контекстуально пов'язує феномен козацтва із державотворенням України, мотивуючи необхідність шанувати його спадщину.

Лейтмотив боротьби за національну єдність та незгоди з політичними розбратами спостерігаємо у поезіях «Там хлопці йдуть» [2, с. 452] і «Конотоп» [2, с. 457] Д. Павличка. У рядках «Стоять амбітних партій частокони, / Високі замки, де живуть вожді» [2, с. 452] підкреслено роз'єднаність політичних сил. «То йдїть і вимийте слїзьми в Кремлі підлоги, / Та не вертайтеся – вмирайте

від ганьби» [2, с. 457] – дорікає автор зрадникам і запорозцям у тексті вірша «Конотоп». У подібному контексті натрапляємо на опис політичної ситуації, у якій опинилася Україна в поезії «Там хлопці йдуть»: «Патріотичні блазні, самолюби / Мечі один на одного кують» [2, с. 452]. Тут лунає погроза для всіх тих, що зневірилися у перемозі справедливості: «Там хлопці йдуть, що з тих князів зірвуть / Криві корони й крадені тризуби!» [2, с. 452].

Вірш «Катерина II в Одесі» [2, с. 442] Д. Павличка викриває протиріччя і реальну сутність імперської влади. Рядок «Дві тонни важить мумія цариці» [2, с. 442] підкреслює безжальність і тягар імперського режиму, що пригнічує народи та позбавляє їх волі. Автор використовує образ Катерини II як символ бездушної та зухвалої влади, що стояла на шляху до свободи українців. Автор повсякчас вдається до пристрасних закликів до «рабів під Запорожжям» та «одеських покручів» [2, с. 442], нагадуючи про важливість національної єдності та боротьби.

«Петро Дорошенко» [2, с. 453] та «Петро Калнишевський» [2, с. 453] – це два вірші, які розкривають тему боротьби за свободу та незалежність українського народу. У першому випадку підкреслюється нерівність у зброї, але сильний дух козацтва стимулює до боротьби проти ворога, у якого очевидна перевага: «Хтось там прошелестів: / Здаваймось москалю! / Гармати – в нього. В нас – шаблі й старі пищалі». / А гетьман люльку взяв. / Іскринку на кресалі... / ...Вирішуйте: чи – в бій, чи – на небесні палі?» [2, с. 453]. У другому вірші зображується герой, який втратив волю, проте його серце прагне зброї, бо лише вона «Дає свободу й честь рабам на цій землі» [2, с. 453]. Обидва вірші підтримують ідею протистояння та боротьби проти владних поневолювачів, акцентуючи на важливості державотворення й збереження волі.

Зауважимо, що мотиви волі та державотворення у творчості Д. Павличка суголосні з доробком Івана Франка. Це вмотивовано тим, що Д. Павличко займався дослідженням творчості письменників другої половини XIX – початку XX століття,

зокрема аналізом ідей, закладених Великим Каменярем. Так само, як і І. Франко, якого ми знаємо як «вічного революціонера», Д. Павличко боровся словом і ділом уже в Незалежній Україні, про яку мріяв його ідейний натхненник.

Варто зазначити, що не тільки в поезії, а й у публіцистичних працях письменник порушує питання волі та державотворення, які є актуальними не лише в діахронічних зрізах, але й у сучасних історичних подіях. Ми переконані, що творчість письменника знайшла б відгук у сучасній національно-визвольній боротьбі українського народу за незалежність та існування як нації. Якби письменник був би зараз живим, то однозначно став би на захист цінностей України. А тому його доробок привертає увагу дослідників у галузі публіцистичних, поетичних, ліро-епічних дискурсів і донині.

Висновки. Отже, дослідження ролі мотивів волі та державотворення у творчості Д. Павличка підкреслює їхню актуальність та важливість, особливо в контексті історико-політичних змін сучасного світу. Історичні образи та символи, що фігурують у поезіях Д. Павличка, сприяють збереженню культурної спадщини, підтримують національну ідентичність, зароджують прагнення до вільної та незалежної України. Поезія Д. Павличка серед пантеону українських письменників посідає вагоме місце, оскільки формує національну свідомість, потяг до волевиявлення та самоідентифікації української ментальності. Специфіка творчості Д. Павличка полягає у публіцистичності оповіді й безпосередній участі в описуваних реаліях зародження національної ідеї в українському суспільстві.

Здобуті в ході аналізу знання дозволяють подальше розширення різноманітних напрямів досліджень. Зокрема можна розглядати зв'язок між поезією Д. Павличка та іншими літературними напрямами. Додатковою сферою для досліджень може бути інтертекстуальність його творчості, яка могла б пояснити вплив зовнішніх літературних, соціально-культурних та історико-політичних процесів на його стиль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пилипчук Д. Дмитро Павличко – класик світової літератури. Про Дмитра Павличка. 2019. URL: <http://slovoprosvity.org/2019/10/02/dmytro-pavlychko-klassyk-ukrains-koi-t/> (дата звернення: 28.06.2023).
2. Павличко Д. Вибрані твори : у 2 т. (Бібліотека Української Літературної Енциклопедії : вершини письменства). Київ : Вид-во «Укр. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2008. Т. 1. 608 с.
3. Павличко Д. Аутодафе: вірші, пісні, поеми. Київ : «Основи», 2008. 160 с.
4. Гніздицька Д. Есеїзована історія української літератури Юрія Косача «На варті націй» в контексті національного дискурсу вісниківства : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2021. 223 с.
5. Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. / В. Смолій та ін. Київ. Інститут історії України НАН України, 2014. 671 с.

РОЗДІЛ 8 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.09:7.071.1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.29.1.55>

ТОПОСИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА-ХУДОЖНИКА

TOPOI OF WORLD LITERATURE AS INTERPRETED BY TARAS SHEVCHENKO AS AN ARTIST

Гальчук О.В.,

*orcid.org/0000-0002-3676-7356**доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри світової літератури**Київського університету імені Бориса Грінченка*

Мета студії – визначити зміст і специфіку авторської інтерпретації світового літературного інтертексту в малярському доробку Шевченка. Об'єктом дослідження обрані твори художника, інспіровані сюжетами античності, Біблії і західноєвропейських літератур. Розглянуті питання авторської мотивації у виборі літературного джерела та особливостей інтерпретації традиційних сюжетів крізь призму основних мотивів творчості Шевченка загалом. Для цього застосовані історико-культурний, інтертекстуальний і герменевтичний методи дослідження. Доведено, що в доробку Шевченка-художника античні сюжети є джерелом його історичного та міфологічного живопису. Окрім просвітницької мети ознайомити аудиторію з історико-культурним «профілем» давньої цивілізації, художник зосереджує увагу на таких екзистенціалах, як смерть і самотність. Відтворені Шевченком-художником сцени, пов'язані зі смертю персонажів античної історії (Олександр Македонський, Сократ, Лукреція, Віргінія), відбивають актуальність для авторської концепції проблематики вибору, співвідношення між особистим і громадським, свободи. Натомість античні міфологічні й легендарні сюжети увиразнюють розуміння Шевченком різних аспектів стану самотності. Спостережено, що Шевченкове тлумачення біблійного інтертексту, зокрема притчі про блудного сина, виявляє тенденцію до проставлення нових акцентів у її інтерпретації. Відтак прецедентний сюжет осучаснюється і стає авторською версією історії про втрату ідентичності. Визначено, що осмислення Шевченком постаті шекспірівського короля Ліра виходить за межі ілюстрації. Цей образ перетворюється на міфологема трагічного стоїка. Тоді як Робінзон Крузо Д. Дефо у сепії Шевченка відповідає його алегоричній інтерпретації розкаяного блудного сина, яку запропонував сам автор роману. Водночас помітний перегук живописної версії Робінзона з Шевченковою інтерпретацією Діогена та характерними для автопортретів деталями-характеристиками. Узагальнено, що, як і в поезії, осмислення Шевченком інтертекстом перетворюється на метамову для озвучення основних ідейних наративів власної творчості; на засіб проведення аналогій і увиразнення художньої картини світу; на підґрунтя для авторської міфотворчості.

Ключові слова: Тарас Шевченко, малярський дискурс, світовий літературний інтертекст, авторська інтерпретація, інтермедіальність.

The study aims to determine the specifics of the author's interpretation of the world literary intertext in Shevchenko's paintings. This research focuses on Shevchenko's artistic works, which were inspired by themes from Antiquity, the Bible, and Western European literature. Through the use of historical-cultural, intertextual, and hermeneutic research methods, this study examines the author's motives for selecting a literary source and analyzes Shevchenko's interpretation of traditional plots based on the key themes present in his works. The research confirms that Shevchenko drew inspiration from themes of Antiquity for his historical and mythological paintings. Shevchenko endeavours to educate his audience on the historical and cultural profile of the civilization of Antiquity while focusing on such existential issues as death and loneliness. Shevchenko portrays the scenes related to the death of characters of Antiquity such as Alexander the Great, Socrates, Lucretia, and Virginia. Through these depictions, he reflects on the issue of choice, the balance between personal and national interests, and the problem of freedom. On the other hand, Shevchenko employs mythological and legendary plots to convey different aspects of solitude.

Shevchenko's interpretation of the biblical intertext, specifically the parable of the prodigal son, demonstrates a tendency to emphasize new aspects in its interpretation. As a result, the original plot is updated and transformed into the author's interpretation of a tale about the struggle with losing one's sense of self. It has been concluded that Shevchenko possesses a deeper understanding of Shakespeare's King Lear beyond mere illustration. The image transforms into the author's mythological symbol of a tragic stoic. Meanwhile, Shevchenko adopts Defoe's proposed allegorical interpretation of Robinson Crusoe's image as the repentant prodigal son. Simultaneously, there is a distinct resemblance between Robinson's pictorial representation and Shevchenko's portrayal of Diogenes, including certain distinctive features that are typical of self-portraits. In summary, Shevchenko uses intertextual interpretation as a metalanguage to convey his main ideological narratives and to create analogies that express his artistic view of the world. This approach forms the foundation for the author's myth-making, which is also evident in his poetry.

Key words: Taras Shevchenko, painting discourse, world literary intertext, author's interpretation, intermediality.

Постановка проблеми. Взаємини різних видів мистецтв, сфокусовані у творчості одного митця, перебувають у центрі наукових зацікавлень вже не одне десятиліття. Особливо, коли «точкою» перетину є доробок визначальних для формування інтелектуального обличчя нації постатей. До таких належать Да Вінчі, Й.В. Гете, Б. Лепкий, В. Винниченко, П. Тичина, Ф. Дюрренматт та інші, яких називають митцями-універсалістами, поліматами чи, як у німецьких студіях, *Doppelbegabungen*. Для українців таки феноменом є насамперед і безперечно Тарас Шевченко. Вивчення його малярської спадщини, що корелює із творами світової літератури, не втрачає своєї актуальності як об'єкт і інтермедіальних, і антропологічних досліджень, де відбита авторська концепція людини. Затребуваність таких студій особливо висока зараз, коли наша країна воює з ворогом, який століттями намагався зброєю і словом перетворити українців на подібних до себе – на орду, на рабів. Натомість уся творчість Шевченка як митця поза часом і завжди на часі – спротив цим намаганням. Адже спільною ідеєю всіх його творів є заклик стати Людиною, яка має жити по совісті, а якщо судилось загинути за рідний край – то з гідністю. А на це здатна лише вільна людина, а отже, така, що відповідає його гуманістичному ідеалові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання «Шевченко і світова література» і «Шевченко-художник» як окремі наукові проблеми в українському літературознавстві і мистецтвознавстві були висвітлені у численних працях різного формату. Коли ж мова про студії міжмистецького діалогу, де предметом дослідження є особливості кореспондування різних видів мистецтв у доробку Шевченка, то необхідно виокремити такі ґрунтовні праці останніх років, як «Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва» (2008) Лесі Генералюк [1] і «Поетика візуальності Тараса Шевченка» (2013) Г. Клочака [2]. Зв'язок малярської і поетичної художньої практик Шевченка досліджував О. Солецький у статті «Емблематичні форми “Кобзаря” Т. Шевченка» [3].

Окремих питань щодо джерел мистецького натхнення Кобзаря торкався Д. Антонович у забороненій у совєцькі часи праці 1936 р. «Шевченко-маляр» [4], яка побачила світ лише в 2004 р. Про античні сюжети в мистецькому доробку Шевченка принагідно писали М. Майстренко [5; 6], Ю. Микитенко [7], Я. Галайчук [8], про біблійні – Д. Степовик [9], В. Гордійченко [10]. В. Овсійчук проаналізував митецьку спадщину Шевченка

в контексті європейської художньої культури [11]. Проте питання рецепції художником сюжетів і образів світової літератури як джерела натхнення окремо не розглядалось.

Мета цього дослідження – визначити зміст і специфіку авторської інтерпретації світового літературного інтертексту в малярському доробку Шевченка. Об'єктом дослідження обрані твори художника, інспіровані сюжетами античності, Біблії і західноєвропейських літератур. Науководослідницькі завдання – розглянути питання авторської мотивації у виборі літературного джерела; визначити особливості інтерпретації традиційних сюжетів крізь призму основних мотивів творчості Шевченка. Задля цього застосовані історико-культурний, інтертекстуальний і герменевтичний методи дослідження.

Виклад основного матеріалу. Величезна малярська спадщина Шевченка, що нараховує 835 картин, портретів, гравюр і ще понад 270, які вважаються втраченими, розмаїта і в жанровому плані. Це малюнки на історичну тематику, пейзажі, побутовий (сюжетний) живопис, графічні й живописні портрети й автопортрети. Окремою групою є ілюстрації до творів світової класики, які, проте, ілюстраціями можна назвати умовно, адже їхня характерна ознака – це самостійне образотворче прочитання відомих міфологічних і літературних сюжетів. «Нове» життя традиційних художніх топосів у Шевченковому малярському доробку є результатом глибокого проникнення у їхній зміст. Воно зумовлене сформованим у роки навчання в Петербурзькій Академії мистецтв пафосом перед книгою та широкою лектурою світової літератури упродовж всього життя. С. Росовецький справедливо зауважував, що, говорячи про Шевченкову лектуру, завжди матимемо неповну картину, адже для спостереження відкривається лише «видима частина читання» [12]. Але навіть ця «видима частина» вражає: за спогадами сучасників і за змістом творів самого Шевченка, його лектура – від Гомера, Есхіла, Овідія, Данте, Боккаччо, Тассо, Аріосто, Шекспіра, Мольєра, Вольтєра, Беранже, Гете, Шиллера, Барб'є, Свіфта, Дікенса і до романтиків Міцкевича, Байрона, Скотта, Бернса та ін. Тож не дивно, що митець, який зізнавався, що «книги для мене – як хліб насущний», транслював своє розуміння відомих сюжетів та образів не тільки словом, а й «мовою» пензля і олівця. Таким чином, світова література в однаковій мірі стала інтертекстом і літературно-художнього, і малярського доробку Шевченка.

Чи не найпотужнішим інтертекстом творчості Шевченка-письменника і Шевченка-художника є античний – греко-римська міфологія, література, історія, культура. Із-поміж широкого потоку наукових досліджень різних аспектів цього питання виокремлюємо монографію М. Майстренко «Шевченко і античність», де комплексно проаналізовані поезія і проза Шевченка з погляду освоєння письменником античності [6] і спеціальну працю про малярські твори античної тематики [5]; студію І. Дзюби, який проаналізував архетипи поетової лірики і їхню кореляцію з окремими античними художніми топосами [13] та визначення Ю. Микитенком трьох рівнів рецепції Шевченком античного «тексту» [7]. При цьому всі дослідники солідарні в думці, що тенденції у тлумаченні греко-римської спадщини у літературних творах Кобзаря, можна спостерегти і в його живописних і графічних роботах.

У доробку Шевченка-художника античність «присутня» як джерело міфологічних, історичних і літературних сюжетів. І якщо у його ліриці і прозі завдяки античному інтертексту увиразнюється досить широкий мотивно-тематичний діапазон, то в малярській спадщині доміантними є два, але з розряду універсальних і надважливих мотиви – смерть і самотність. Так, сюжети античної історії відтворені в картинах «Смерть Лукреції», «Смерть Віргінії», «Смерть Сократа», «Олександр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіпу». Спільним мотивом для них є момент відходу в засвіті відомих постатей, чії вчинки за життя вражали своєю неординарністю і багато в чому визначили образ античності, який склався в різних культурах у наступні епохи. Символічно, що список «античних» картин Шевченка відкриває рисунок часів його навчання у В. Ширяєва «Смерть Лукреції». Легендарна історія доньки римського префекта Лукреції, згвалтованої Тарквінієм, самогубство якої надихнуло римлян на вигнання царя і встановлення республіки, уже в античній літературі стала архетипним зразком жіночої чесноти й доблесті. Як популярний сюжет античного, ренесансного й барокового живопису вона містила два основні епізоди – насильство над Лукрецією і зародження справедливого гніву у враженому її смертю натовпі. На Шевченковому рисунку відтворений саме другий епізод. Вважаємо, що вже тоді молодого художника цікавила проблема самовизначення, тобто перетворення натовпу, який піднімається на захист людської гідності, на народ. Тож у «Смерті Лукреції» мотив смерті підпорядкований іншому – усвідомленню себе частиною

колективного «Я». Мотивний ланцюг «смерть – захист гідності – самовизначення» візуалізується і в картині «Смерть Віргінії». Її сюжет – це вбивство Луцієм Віргінієм власної доньки, щоб позбавити її ганебного рабства. Зі «Смертю Лукреції» тут збігається не тільки тема, а і схожа композиція, розташування фігур (про це писали Д. Степовик, Л. Владич, М. Бурачек). Окрім цього, вважаю, що є і перегук у мотиві свободи, який визначає ідею обох рисунків.

Свобода залишатись самими собою навіть на порозі смерті – таким, імовірно, є і лейтмотив картин «Смерть Сократа» та «Олександр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіпу». Зображений в оточенні учнів, які намагались урятувати філософа, організувавши йому втечу, Сократ із келихом отрути в руці проживає останні хвилини відповідно до власного вибору і свого призначення. Вибір як певна форма фаталізму прочитується і в сюжеті картині «Олександр Македонський виявляє довіру своєму лікареві Філіпу». За легендою, хворого царя попередили, що лікар хоче його отруїти, проте він приймає запропоновані ним ліки. Навіть знаючи про ризик, Олександр обирає свободу бути собою. Не дивно, що Ю. Барабаш наголошував на рівнобійності між Шевченковою танатологією, базовими ідеями європейського екзистенціалізму та моделлю смерті, притаманною українському бароко [14].

Античністю або її рецепцією в західноєвропейських літературах інспіровані такі картини Шевченка, як «Прометей», «Телемах на острові Каліпсо», «Нарцис і німфа Ехо», «Діоген», «Умираючий гладіатор», «Мілон Кротонський». Так, «Прометей» є не тільки найвідомішим рисунком художника міфологічної тематики, а й у певному сенсі візуальним самовизначенням митця. Характерно, що стаття Г. Паламарчук про його малярський талант має назву «Шевченко-художник: нескорений Прометей» [15]. Коли мова заходить про письменників античності, художній спадок яких резонує у творчості Шевченка, то називають Гомера, Есхіла і Овідія. Особливо Овідія, якого, як відомо, Шевченко називав «найдовідченішим створінням», не раз згадуючи про його долю на засланні. А коли Є.-Ю. Пеленський відшукуював мотиви Овідієвих «Метаморфоз» у поезії Кобзаря, то наголошував, що вони засвідчують його «психологічну готовність до класицизму» [16]. Не відкидаючи цього, М. Майстренко, все ж вважає, що основою паралелей і звертання Шевченка до творчості Овідія є не тільки спільний драматичний факт біографії, як заслання, а й така константа їхнього світовідчуття, як самотність [5].

Осмилення Шевченком-художником цієї теми і культурного феномену античності можна виявити в циклі його сепій 1856 року. Відомо, що в останній рік заслання в Новопетровському укріпленні художник створив серію з 10 сепій на мотиви світової літератури. 5 із них на античну тематику. Це власне і зумовило назву циклу «Телемах – Діоген», за яким у критичній літературі закріпилась інша назва – «сюїта про самотність». У такий спосіб Я. Галайчук [8], а за ним М. Скиба [17], вказували на лейтмотив усього циклу. Тож можна припустити, що античність стала для Шевченка найбільш оптимальним інтертекстом для репрезентації мовою графіки самотності як одного з ключових екзистенційних понять. У його інтерпретації самотність розглядається як ситуація, стан, настрої і самовідчуття. Ба більше, Шевченко-художник ділиться з глядачем власним розумінням самотності. Чи то «рятівної», як у Г. Сковороди, аби не бути «упійманим світом», чи трагічної. Про таке розщеплення Шевченкової «самотності» на трагічну самоту і необхідне заради збереження власної індивідуальності усамітнення писав Л. Ушкалов в есеях про світ ідей та образів митця: «...коли Шевченко писав, що любить бувати на самоті, він говорив не про самотність, а про усамітнення. А це дуже різні речі, і сам поет це чудово розумів» [18, с. 430].

У «сюїті самотності» 5 творів античної тематики – «Телемах на острові Каліпсо», «Нарцис і німфа Ехо», «Діоген», «Умираючий гладіатор», «Мілон Кротонський». Персонаж кожної зі сепій проживає фізичні чи душевні страждання, страх і самотність. Для двох із них – гладіатора і Мілона Кротонського – самотність означає смерть. Так, за легендою, колишній атлет Мілон опинився в лісі, де його руки затиснув пеньок. І, попри коліс велику силу, він гине від пазурів диких звірів. За мить до смерті зображений і кинутий на поталу жорстокій юрбі глядачів гладіатор. Отже, їхня самотність – це передостанній етап людського буття, «крок» до смерті. Тоді як для Телемаха («Телемах на острові Каліпсо») тимчасове усамітнення – один з кроків на шляху його ініціації. На острові німфи Каліпсо йому потрібно пройти випробування спокусою. Тобто повторити шлях батька. Щоправда, цар Ітаки не міг вирватись з обіймів німфи Каліпсо аж 7 років. Та Гомер, розповідаючи про цей епізод із життя Одиссея, «збалансовує» такий довгий термін високою ціною, яку герой заплатив, тільки б повернутись до родини – відмовою від запропонованого німфою безсмертя. Що ж до Телемаха, то Гомер «спрямовує» його в пошуках батька до царя

Пілоса Нестора і царя Спарти Менелая, що вже 10 років як повернулись із Троянської війни. Син Одиссея на острові Каліпсо – це епізод із популярного з часу виходу в XVII ст. роману Ф. Фенелона «Пригоди Телемаха». Саме на нього орієнтується Шевченко-художник, відтворюючи на передньому плані юного Телемаха, а позаду нього, як і в сепії «Нарцис і німфа Ехо», вродливу німфу. Її присутність тільки означена, а основна увага зосереджена на задумливому обличчі Телемаха. Можливо, для Шевченка особливо привабливою була проблематика вибору. Адже вибір, який має зробити юнак, – це не тільки здолати спокусу, покинувши Каліпсо, а й повернутись до Ітаки, щоб довести і собі, і матері, і синам старійшин Ітаки, які роками сподіваються на царський трон і руку Пенелопи, що він, син Одиссея, зможе відновити втрачену суспільну рівновагу. Тобто виконати функцію, яка і вирізняла за міфологічними уявленнями героя від інших істот. Тож для нього вибір і є доля – концепт, який постійно фігурує у творчості Шевченка.

Феномен самотності Шевченко осмислює і в сепії «Нарцис і німфа Ехо», створеній на основі відомого з Овідієвих «Метаморфоз» сюжеті. Як і Телемах, Нарцис відкидає кохання німфи Ехо, обираючи самотність. У циклі цей образ інтерпретується не за міфологічною традицією, а в просвітницькому, а точніше сковородинівському дусі. Свідомо обираючи самотність, Нарцис у такий спосіб платить за можливість стати «філософом мимоволі», щоб пізнати насамперед себе. У цьому контексті смерть Нарциса, винесена за сюжетні рамки сепії, але відома з міфологічної історії, може розглядатись і екзистенційною «супутницею» самотності, і реакцією на побачене (пізнане) у його власній душі або все тією ж платою, як і самотність, за відкриття нових істин.

Добровільну самотність обирає і Діоген (сепія «Діоген»). На відміну від Нарциса, він філософ не мимоволі. Його самотність – свідомий виклик суспільству, а трагічний для індивіда бунт є реалізацією його філософської програми. Як відомо, розвиваючи принципи моральної філософії Сократа, Діоген сформулював «ідеал кінчного життя», із яким пов'язані поняття свободи, аскези та автаркії: істинне щастя полягає в цілковитій свободі, яку здобуде той, хто вільний від більшості потреб. Свобода досягається великими зусиллями, важкою працею («аскезою»), а метою життя є досягнення самодостатності («автаркії»). Якщо інші персонажі «античних» сепій Шевченка лише на шляху до цього ідеалу, то Діоген, сформулювавши життєву настанову «Шукаю людину!»,

досяг його власним життям. Отже, у цьому образі втілений стан просвітлення, до якого приходять через пережиті страждання. Переживання самотності як супроводу в пошуках Людини постає в Шевченковій інтерпретації обов'язковим етапом до свободи і розкнутості духу. Саме вони є ключовими позиціями авторової антропології у її виразних перегуках із сквородинівською «внутрішньою людиною». Зокрема з ідеєю усамітнення і зведення життєвих потреб до мінімуму. Але при цьому насиченого духовного буття як шляхів вдосконалення людини. Не дивно, що усвідомлюючи перегук таких настанов із діогенівськими, у повісті «Близнець» Шевченко називав Сквороду «Діогеном наших днів».

Якщо античний інтертекст активізує роздуми Шевченка-художника про самотність і смерть, то біблійний – питання лиходійства і покари. Надзвичайно велика кількість досліджень літературознавчих присвячені питанню «Шевченко і Біблія», «Шевченко і християнський світогляд». Запитаність таких праць зросла в останні десятиліття також з огляду на нагальну потребу зруйнувати виплеканий совєцькою критикою міф про Шевченка-атеїста. Це праці О. Бігун, В. Сулими, С. Росовецького та інших. Д. Степовик узагальнював, що «біблійна тематика не становить окремого жанру в малярстві та графіці Шевченка – вона присутня в усіх жанрах і в певному сенсі є духовним стрижнем усього мистецького доробку» [9]. Експліцитно біблійний інтертекст візуалізований у таких картинах, як «Розп'яття», «Воскресіння», «Апостол Петро», «Свята родина», «Притча про робітників на винограднику», «Вірсавія». Щодо «Розп'яття», то цікавим є спостереження Л. Вежбовської про центральну постать розп'ятого Христа, інтерпретованого не за візантійськими канонами, а індивідуалізовано, й наділену Шевченком автопортретними рисами [19]. Загалом у підході художника до живописної інтерпретації біблійних мотивів домінують аналогія, паралель, метафора, притчеподібність. Особливо в серії сепій «Притча про блудного сина». Використавши відому євангельську історію, художник змалював сцени аморального життя блудного сина свого часу. Одна частина циклу – це зображення побуту вродливого, але духовно спустошеного й далекого від моральних принципів юнака, «світ» якого наповнений картярством, пиятикою, розбишацтвом. В умовній другій частині змальовані наслідки такого буття – екзекуції, побої і врешті буцегарня. На відміну від вирішення цієї теми в євангельському тексті, де батько прощає сина, який

кається за скоєне, у Шевченка немає кульмінаційної сцени – повернення блудного сина додому (як, скажімо, у всесвітньо відомій версії Рембрандта). Замість прощення, він зазнає ув'язнення і тортур. Д. Степовик слушно зауважує, що в такій інтерпретації біблійного сюжету увиразнена авторська суспільно-політична характеристика імперії, де «у блудних синів деспотичного імперського режиму немає доброго батька <...>. Сама система тоталітаризму породжувала блуд і бруд, а на довершення морального падіння запроваджувала для них ще й фізичне калічення та нищення. Якби Шевченко точно слідував за євангельським сюжетом цієї притчі, він зобразив би ідилічну історію своєї доби. Але то був «залізний вік», де нічого не прощалося» [9]. У дослідженні Л. Руденко і А. Литвина «Образотворча спадщина Тараса Шевченка» зауважено новаторство Шевченка в малюнку цієї серії «Кара шпіцрутенами», де «художник сміливо показав те, що до нього не наважувався зробити жоден живописець, – знуцання з людини в царській армії, ганебне приниження людської гідності» [20]. Характерно, що на кожній із сепій циклу «Притча про блудного сина» є образ-деталь як певний «крок» по дорозі гріхів блудного сина. Це карти, шахова дошка, бутель з оковитою, корито у хліві, повалені хрести на кладовищі, кайданки. Відтак символізм авторського живопису ґрунтується на осмисленні біблійного інтертексту в поєднанні з особистим досвідом спостереження за життям засланців, з одного боку, і спробою узагальнити міркування про долю людини, яка віддала перевагу тілесним насолодам перед духовними, з другого.

У згаданій «сюїті самотності», окрім сепій античної тематики, також є мистецькі твори, сюжети яких пов'язані з євангельським інтертекстом: «Благословіння дітей», «Святий Себастьян», «Самарянка». Характерно, що персонаж-чоловік, як і в «античних» сепіях, зображений самотнім в останню мить життя: командир преторіанців Себастьян («Святий Себастьян») гине за свої переконання як християнин. Тоді як жіночі персонажі змальовані в момент реалізації основної християнської настанови любові, так само переживаючи момент ініціації, але не на порозі смерті, а усвідомивши велич «дива» зустрічі з Ісусом («Самарянка») і «дива» материнства («Благословіння дітей»). Тож, на відміну від інших персонажів циклу, обличчя жінок не затьмарені розпачем, страхом смерті, сумом, а світяться тихою радістю і щастям.

Із-поміж визначальних постатей літератури західноєвропейського середньовіччя увагу

Шевченка привернули Данте Аліг'єрі і Вільям Шекспір. Щоправда, творчість Данте (а про це писали О. Домбровський, Д. Наливайко, М. Стріха, О. Боронь) стала об'єктом лише літературної рецепції Шевченка, зокрема в поемах «Сон (Комедія)», «Іржавець», повісті «Варнак», де знання поеми Данте, як і читання Боккаччо, Аріосто, Тассо, стають характеристикою освіченості героя твору. У «Щоденнику» Шевченко порівнював власну долю з долею флорентійського вигнанця, зауважуючи, що Данте, на відміну від нього, не забороняли писати своє Пекло і про свою Беатріче. У ліриці (зокрема у вірші «Г.З.») і в листах Шевченко згадує відому Дантову фразу «Немає гірше як в неволі про волю згадувать». А от дотичних із творчістю Шекспіра можна спостерігати і на рівні Шевченко-поет, і Шевченко-художник. Це питання досліджувалось досить активно. Так, О. Боронь наголошує, що твори жодного іншого письменника не вивчав Шевченко так ретельно впродовж всього життя, як драматургію Шекспіра. І обґрунтовує, що текстуально він знав історичні хроніки, комедії «Приборкання норавливої», «Сон літньої ночі», «Комедія помилок», трагедії «Макбет», «Отелло», «Буря», «Король Лір» [21, с. 205]. Про привабливість творчості Шекспіра для Шевченка писали О. Білецький, М. Рильський, Р. Пилипчук і М. Шаповалова та ін., відзначаючи композиційні збіги в «Гайдамаках» і в історичних хроніках англійського драматурга; типологічні сходження у мотиві помсти, ослвленому в «Гайдамаках» у монолозі Яреми Галайди, які перегукуються з монологом Гамлета, і сцені божевілья Офелії і Оксани в поемі «Сліпа»; подібність історії Назара і Галі («Назар Стодоля») історії кохання Шекспірових Ромео і Джульєтти; мотиви трагедії «Макбет» (три відьми) у «Великому льохові» (три ворони) Шевченка. М. Кушнарєва вважає, що одним із чинників для такого порівняння є також спільний для обох митців спосіб розмови із собою через заперечення, сумніви, питання, який має назву «сололоквія» [22]. П. Одарченко в книзі «Українська Шекспіріана на Заході» наводив Шевченкові згадки про Шекспіра в листах і Щоденнику, покликався на спогади його сучасників щодо інтересу до творчості англійського письменника. Зокрема, про те, що Шевченко читав Шекспіра, твори якого були в бібліотеці К. Брюллова. А в 1847 році просив А. Лизогуба надіслати твори англійського письменника в перекладі М. Кетчера, а після звільнення з таким проханням звертається і до М. Лазаревського: «*А ти, мій друже єдиний, купи мені Шекспіра*

[див.: 23]. Опосередкованою рецепцією Шекспіра можна вважати інтерес Шевченка до акторів, які втілювали шекспірівські твори на сцені. Так, у повісті «Художник» згадується виконавець головних трагічних персонажів Шекспіра В. Каратигін. А в 1858 році художник створює портрет Айри Олдріджа, із яким був особисто знайомий, – темношкірого актора, який вражав глядачів у ролях Отелло («Отелло»), Шейлока («Венеціанський купець»), короля Ліра («Короля Ліра»). Саме з «Королем Ліром» і буде пов'язана малярська інтерпретація Шекспірової творчості. Так, художник В. Ковальов згадував, що бачив у Шевченковому альбомі ескіз до цієї трагедії, який справив на нього сильне враження і «ефектом освітлення», і своїм оригінальним змістом. Адже художник зобразив постать божевільного короля з палаючим факелом у руці, який біжить підпалювати свій палац. Тобто сцену, якої не було у творі Шекспіра. Обставини завадили Шевченкові завершити ескіз. Натомість у 1843 році була опублікована ілюстрація до «Короля Ліра», виконана в техніці гальванокаустики, де Шевченко відтворив одну з найдраматичніших сцен твору: король, який втратив усе, і йде крізь бурю зі своїм блазнем. Художник вдається до паралелізму, зображуючи страшну негоду, яка суголосна бурі в душі Ліра – короля без королівства і батька без дітей, який, проте, залишається людиною, що не втратила почуття гідності. Власне, така інтерпретація короля Ліра цілком збігається з його сприйняттям Шекспіром. І саме цим – високим індексом людської гідності – рисою притаманно самому Шевченкові, шекспірівські персонажі і привабливали українського митця. Припускаємо, що у випадку з авторською інтерпретацією цього Шекспірового персонажа маємо оприявлення профетичних мотивів Шевченка: 29-річний художник бачить у моделі стоїцизму героя «Короля Ліра» власний сценарій життєвої поведінки – зберегти людську гідність навіть втративши все.

Щодо західноєвропейської літератури Просвітництва, то у Щоденнику маємо згадки про Ф. Шиллера, Й. В. Гете, Дж. Свіфта, а в повісті «Художник» – про роман Д. Дефо «Робінзон Крузо», який Шевченко свого часу радив прочитати племінниці Прісі. Головного героя саме цього твору англійського письменника він зобразив в одній із сепій згаданого циклу «Телемах – Діоген». У своїй інтерпретації Шевченко-художник виходить не так із пригодницького аспекту «Робінзона Крузо», як психолого-дидактичного. Відомо, що в передмові до свого роману Д. Дефо вказував, що історія його

героя – це історія розкаяного блудного сина. Саме на такому розумінні цього персонажа наголошує Шевченко, наповнюючи сепію промовистими образами-деталлями печери і вічної книги – Біблії. Вважаємо, що обидва образи пов'язані із семою «народження»: печера як варіант материнського лона, де «народжується» новий Робінзон, готовий до важких випробувань на безлюдному острові, і Біблія, вивчаючи яку, він віднаходить справжню віру і власну самість. Характерно, що при зіставленні сепії «Діоген» і «Робінзон» можна помітити практичне дублювання композиції: однакові пози персонажів, що ніби виповзають із своїх сховків. Робінзон – із печери, що ледь видніється у густих хащах, Діоген – із бочки, яка більше нагадує вхід до печери. Перед Діогеном запалена свічка (так Шевченко перетворив у ліхтар, із яким, за легендою, філософ блукав удень вулицями Афін у пошуках Людини, в улюблений і невід'ємний атрибут майже всіх автопортретів – свічку) полум'я якої він захищає рукою від вітру, спрямовуючи світло на себе. Освітлене обличчя Діогена – це віднайдена Людина в собі. Тоді як символічним світлом, яке проливається на Робінзона, є Біблія. Перед ним лежить розкрита книга (як відомо зі змісту твору, саме Біблія була єдиною врятованою після кораблетрощі книгою). Герой роману Д. Дефо зображений художником замисленим, у ту мить, коли підняв очі від сторінок книги, ніби вдивляючись усередину себе. Персонажі обох сепій нескінченно самотні: Діоген серед натовпу, який його не розуміє, а Робінзон через фатальні обставини, які привели його на довгі роки на безлюдний острів, ізолювавши від соціуму. Але в обох випадках герої піднімаються на якісно новий рівень самої світосприйняття: Діоген обирає роль маргінала, залишаючись вірним своїм поглядам. А Робінзон, пройшовши випробування самотністю і важкою щоденною працею (аскезою), стає особистістю, яка віднайшла себе і Бога (автаркію). А відтак обох персонажів єднає свобода, витлумачена не в соціально-політичному, а в моральному сенсі на кшталт екзистенціалістського розуміння

притаманної природі людини потреби самовираження, морального бунту проти абсурду. Тож у певному сенсі Діоген і Робінзон у мистецькій інтерпретації Шевченка є персонажами-двійниками з різних епох і культур, для яких спільним є прагнення пізнати себе і людину загалом.

Висновки. Серед джерел натхнення Шевченка-художника важливе місце посідають твори світової літератури і ширше – світовий культурний «текст», якому митець дає власну інтерпретацію, акцентуючи на гуманістичному пафосі. Античними сюжетами інспіровані зразки історичного і міфологічного живопису. У кожному з них зосереджена увага на таких екзистенціалах, як смерть і самотність. Відтворені Шевченком-художником сцени, пов'язані зі смертю персонажів античної історії, відбивають актуальність для авторської концепції проблематики вибору, співвідношення між особистим і громадським, свободи. Натомість античні міфологічні й легендарні сюжети увиразнюють розуміння Шевченком різних аспектів стану самотності.

Тлумачення біблійної притчі про блудного сина виявляє авторську тенденцію до проставлення нових змістових акцентів: Шевченко осучаснює традиційний сюжет і пропонує свою версію історії про втрату ідентичності.

Осмилення Шевченком постаті Шекспірового короля Ліра виходить за межі ілюстрації. Цей образ перетворюється на авторську міфологему трагічного стоїка. Тоді як інтерпретований Шевченком-художником Робінзон Крузо збігається з характеристикою розкаяного блудного сина і «філософа мимоволі», який пізнав себе і Бога. Водночас помітний перегук цього образу з живописної версії Робінзона з Шевченковою інтерпретацією Діогена та характерними для автопортретів деталями-характеристиками.

Таким чином, осмилення Шевченком-художником інтертекстом перетворюється на метамову для озвучення основних ідейних наративів усієї його творчості; на засіб проведення аналогій і увиразнення художньої картини світу; на підґрунтя для авторської міфотворчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва. Київ : Наукова думка, 2008. 544 с.
2. Ключек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка. Київ : Академвидав, 2013. 256 с.
3. Солецький О. Емблематичні форми «Кобзаря» Т. Шевченка. *Science and Education a New Dimension. Philology*. III(9), Issue: 44. 2015. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Soletsky-O.M.-Emblematic-Forms-of-Taras-Shevchenkos-Kobzar.pdf>
4. Антонович Д. Шевченко-маляр. Київ : Україна, 2004. 272 с.
5. Майстренко М. Антична тематика в малярських творах Шевченка часів заслання. *Проблеми сучасного літературознавства*. 1999. Вип. 3. С. 94–98.

6. Майстренко М. Шевченко і античність : Літературознавчий нарис. Одеса : Маяк, 1992. 296 с.
7. Микитенко Ю. Сяйво Гіппокрени : 3 історії й типології українсько-грецьких літературних зв'язків. Київ : Всесвіт, 2008. 391 с.
8. Галайчук Я. Сюїта самотності: (до питання про серію рисунків Т.Г. Шевченка «Телемак-Діоген»). *Питання шевченкознавства*, 1961. № 2. С. 68–93.
9. Степовик Д. Сакральні сюжети у мистецькій творчості Тараса Шевченка. *Образотворче мистецтво*. 2014. № 1. С. 14–18.
10. Гордійченко В. Християнські символи в образотворчому мистецтві Т.Г. Шевченка. Символи та алегорія образів. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2012. № 51. С. 74–86.
11. Овсійчук В. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2008. 414 с.
12. Росовецький С. Лектура Шевченка. *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. Київ : Наук. думка, 2013. С. 722–29.
13. Дзюба І. Слава – світовий (універсальний) та Шевченків мотив. *Зарубіжна література*. 1996. 3 вересня.
14. Барабаш Ю. Смерть. *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка*. Київ: Наукова думка, 2008. С. 124–141.
15. Паламарчук Г. Нескорений Прометей: Творчість Шевченка-художника 1850–1857 років. Київ : Мистецтво, 1968. 111 с.
16. Пеленський Є.-Ю. Шевченко-класик. Краків, 1942.
17. Скиба М. Сюїта самотності. *Слово Просвіти*. 2002. 13–19 вересня.
18. Ушкалов Л. Самотність. *Моя Шевченківська енциклопедія із досвіду самопізнання*. Харків : Майдан, 2014. С. 430.
19. Вежбовська Л. Автопортрет, якого не бачать або Спроба реконструкції одного задуму Шевченка. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознаство»*. № 30. 2014. С. 95–101.
20. Руденко Л., Литвин А. Образотворча спадщина Тараса Шевченка. URL: https://lib.iitta.gov.ua/5777/1/Ст_Руд_Литв_Шевченко_Художник.pdf
21. Боронь О. П'єси Шекспіра в Шевченковій лектурі: джерелознавчі зауваги. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці. Нова серія*. Нью-Йорк, 2021. Т. 2–3. С. 201–216. URL: https://www.academia.edu/59110339/П_єси_Шекспіра_в_Шевченковій_лектурі_джерелознавчі_зауваги_Записки_Наукового_Товариства_ім_Шевченка_в_Америці_Нова_серія_Нью_Йорк_2021_Т_2_3_С_201_216
22. Кушнар'ова М. Овідій, Шекспір, Шевченко: особливості автокомунікаційних практик. *The Culturology ideas*. 2021. №19. С. 66–75. URL : https://www.culturology.academy/wp-content/uploads/KD19_Kushnarova.pdf
23. Одарченко П. Шевченко і Шекспір. *Українська Шекспіріана на Заході*. Видавництво «Славута» для Українського Шекспірівського товариства. 1987. С. 5–6.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 29
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Оксана Молодецька*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 35,11. Замов. № 0923/589. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.